



Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DANSK PRÆSTE OG SOGNEHISTORIE

X HADERSLEV STIFT

UDGIVET AF
A PONTOPPIDAN THYSSEN

Hefte 13 Hedensted Provsti

Provstioversigt 1147 - Uldum - Langskov 1152 - Grejs - Sindberg 1162 - Øster Snede 1173 - Løsning - Korning 1185 - Hedensted - St. Dalby 1199 - Ølsted 1211 - Ørum - Daugård 1218 - Urlev - Stenderup 1226 - Nebsager - Bjerre 1236 - Stouby - Hornum 1248 - Barrit - Vrigsted 1258 - As - Klakring - Juelsminde 1268 - Rårup (- Klejs) 1277 - Skjold 1294 - Glud - Hjarnø 1306 - Tyrsted - Uth 1317 - Torsted 1327 - Hatting 1332.

ÅRHUS 1989

De vigtigste forkortelser

- årb = årbog
adj = adjunkt
adj min = adjunctus ministerii (hjælpepræst)
afd = afdeling
afh = afhandling
alt = altergæster
arb = arbejde(re)
best = bestyrelse
bm = bestyrelsesmedlem
bibl = bibliotek(er)
Biolex = P Engelstoft: Dansk biografisk Leksikon
bygn = bygninger
c = cand (theol)
C = Kirkeligt Centrum (ved menighedsrådsvalg)
C = Chronik, sognekrønike
CP = Carsten Petersen: Slesvigske Præster, 1938
cst = konstitueret
cum spe succ(essionis) = med løfte om embedet
d = død
da = dansk
DdU = De danske Ungdomsforeninger
dim = dimitteret
dk = domkirke
DKU = Dansk kirke i udlandet
DMS = Dansk Missionselskab
ev = evangelisk
Ev Lt Mf = Evangelisk Luthersk Missionsforening
f = født (i datalisten)
fh = forsamlingshus
fl t = flyttet til
fm = formand
Fr = Frederik (kongenavn)
frisk-lærer = friskolelærer
g eller g m = gift med (i datalisten)
gd = gård
gdr = gårdejer
gl = gammel
gr = grundtvigsk
Had = Haderslev
hhv = henholdsvis
hjpr = hjælpepræst
IM = Indre Mission
i miss = indre missionsk
imm = immatrikuleret
- kap (p p) = kapellan (pro persona)
kat = kateket
Kbh = København
KC = Kirkeligt Centrum
Kir Hdbg = Kirkelig Haandbog
kkg = kirkegang
kkp = kaldskapellan
kl = (løn)klasse
KS = Kirkeligt Samfund
kst = konstitueret
kval = kvalificeret
Lt Mf = Luthersk Missionsforening
medhj = medhjælper
mgh = menighed
mghh = menighedshus
mh = missionshus
opr = oprettet
ord kat = ordineret kateket
pers kap = personel kapellan
PN = Paul Nedergaard: Dansk Præste- og Sognehistorie I-IX
pr = præst
prg = præstegård
prv = præsteviet
res = resolution
rkp = residerende kapellan
s eller soc = socialdemokrater (ved stemmetal)
Sdj og sdj = Sønderjylland og sønderjysk
sk = skole
sdsk = søndagsskole
smf = samfund
sp = sognepræst
sst = sammesteds
s å = samme år
ty = tysk
udn = udnævnt til
up = uden for partierne (ved menighedsrådsvalg)
YM = Ydre Mission
ØM = Østerlandsmissionen
- Forkortelser af eksamens karakterer**
egr = egregie (udmærkelse), 1 = laudabilis (1. kar), h = haud illaudabilis (2. kar), nc = non contemnendus (3. kar). Til de tyske 1., 2. og 3. kar tilføjes ofte hhv m s r A = mit sehr rühmlicher Auszeichnung, m r A = mit rühmlicher Auszeichnung, m A = mit Auszeichnung.

HEDENSTED PROVSTI AF JWO OG APT

Hedensted provsti er langt det største i Haderslev stift, i hvert fald hvad angår antallet af sogne. Det opstod først ved inddelingsreformen af 1/4 1971, og dets forhistorie er ret kompliceret.

Går vi tilbage til tiden omkring reformationen, var 27 af det nuværende provstis 33 sogne beliggende i tre gamle herredsprovstier: Nørvang herreds, Bjerre herreds og Hatting herreds, det første under Ribe, de to sidste under Århus stift. De resterende 6 sogne lå i to provstier under Århus stift: Voer-Nim herreds og Tyrsting-Vrads herreds, hvis udvikling ikke skal forfølges her (se i øvrigt ndf).

De tre provstier blev i 1812 tilknyttet et nyt, stort Vejle amtsprovsti, men med uændret tilhørsforhold til Ribe og Århus stifter. Da amtsprovstiet blev opløst 1833, indgik de tre nævnte herreder i to nye provstier: Nørvang-Tørrild herreders og Bjerring-Hatting herreders. Førstnævnte blev i 1909 igen delt i et vestre og østre provsti, og kun det østre har relevans for Haderslev stift. Ved stiftsomordningen 1922 indgik det sammen med Bjerre-Hatting herreders provsti som de to nordligste provstier i Haderslev stift.

Da Hedensted provsti blev oprettet 1971, bidrog Nørvang-Tørrild herreds østre provsti med Uldum-Langskov, Grejs-Sindbjerg og Øster Snede. Bjerre-Hatting herreders provsti indgik heller ikke som helhed, men dog for størsteparten, og for forståelsen af det følgende kan det være nyttigt at nævne den gamle sognefordeling mellem de to herreder. Til Bjerre herred hørte Nebsager-Bjerre, Urlev-Stenderup, Ørum-Daugård, Stouby-Hornum, Barrit-Vrigsted, As-Klasking-Juelsminde, Rårup-Skjold og Glud-Hjarnø; Hatting herred omfattede Hatting, Ølsted-Torsted, Tyrsted-Uth, Løsning-Korning, Hedensted-Store Dalby og Engum.

Ved omordningen 1971 skete betydelige ændringer. Den ældgamle herredsorienterede provstiinddeling forsvandt, og 4 nye provstier opstod i stiftets nordlige del: Kolding, Fredericia, Vejle og Hedensted provsti. Sidstnævnte havde ingen større by til centrum; navnet blev i stedet afledt af den midterste af de 3 storkommuner fra 1970: *Tørring-Uldum* (heraf behandles kun Uldum-Langskov og Grejs-Sindbjerg, se om de øvrige ndf), *Hedensted* (med Øster Snede, Hedensted-Store Dalby, Løsning-Korning, Ølsted og Ørum-Daugård-Urlev) og *Juelsminde* (alle de ovn sogne fra Bjerre herred undtagen Ørum-

Daugård-Urlev, et nyt 3-sogns pastorat; Stenderup er tillagt Nebsager-Bjerre).

Hedensted provsti er helt indesluttet i Vejle amtskommune, og netop ønsket om sammenfald af grænserne for de verdslige og gejstlige administrative enheder medførte, at det nye provsti mod vest måtte inddrage 6 sogne, Tørring-Hammer, Åle-Linnerup og Hvirring-Hornborg, der tidligere havde hørt under Århus amt og stift, men nu indgik i Tørring-Uldum kommune, Vejle amt og Haderslev stift. Da de er behandlet i bd VII, må der henvises til dette.

Omvendt måtte Haderslev stift på Horsenseggen afgive fire gamle Hattingherredersogne: Hatting, Torsted og Tyrsted-Uth (hvorimod Ølsted forblev) til Århus stift, Horsens-Gedved provsti. Disse sogne hører ganske vist fortsat til Vejle amt, men blev helt eller delvis indlemmet i Horsens kommune. Da de ikke er blevet behandlet i de tidligere bind, vil de blive det her som en tilføjelse til Hedensted provsti.

Det gamle Bjerre-Hatting herreders provsti indeholdt iøvrigt endnu et sogn, der ikke gik til Hedensted provsti, nemlig Engum. Det kom imidlertid til Vejle provsti og er omhandlet dér.

De 27 sogne fra de ovennævnte gamle provstier har et areal på 44.264 ha. Lægges hertil de nytilkomne 6 vestlige bliver det nuværende Hedensted provstis samlede areal 56.336 ha (Kir Hdbg 1967). Der er 34 kirker, 17 sognepræster, 2 hjælpepræster og 228 menighedsrådsmedlemmer (Haderslev stiftsbog 1987, s 135). Holder vi os til det her behandlede område, bliver det samlede areal derimod kun 51.253 ha (Kir Hdbg 1967). Det samlede provstiindbyggertal var 1/1 1986 39.399, i det behandlede område 53.026. De udskilte sogne vejer som forstadsbebyggelser til Horsens stærkt til (Statistiske Efterretninger: Befolkning og Valg 1986, 3).

Rækkefølgen i behandlingen er bestemt af det samme nærhedsprincip, som er fulgt i de foregående provstier. Derved tages hensyn til sammenhængen mellem nabosogne og så vidt muligt til de gamle herredsgrænser og nye kommuner. Fremstillingen begynder mod vest i den samme egn, hvor Vejle provsti sluttede, og bevæger sig stort set mod øst; dog tilføjes de fire sogne på Horsenseggen, der blev afgivet 1971, som tillæg til sidst.

Landskabsmæssigt har provstiet samme præg som de tilgrænsende egne i Vejle prov-

sti. Østligst er der gode lermuldede og frugtbare jorder med delvis højtliggende og kupe-ret terræn og jævn skovvækst. Længere mod vest afløses dette af mere sandet, jævnt ter-ræn, men også plantagedækket bakkeland, der repræsenterer flere parallelle isafsmelt-ningslinier. I øvrigt henvises til beskrivelsen af de enkelte sogne.

Provster

I Nørvang herreds provsti, se Vejle provstioversigt.

II Bjerre herreds provsti 1584-1808

1. (1584)-93 Hans (Jens) Pedersen, se sp Urlev-Stenderup-Dalby.
2. 1593-16.. Jørgen Andersen, se sp Rå-rup.
3. 16..-(20) Niels Findsen (Wedel), valgt

Tabel 1
Menighedsråd

	Indre Mission og "nærmest IM"			Grundtvigske og "nærmest gr"			Socialdemokrater			Fælleskirkelige Kirkl Centrum og up		
	1926	1965	1984	1926	1965	1984	1926	1965	1984	1926	1965	1984
Uldum	1	3	3	12n	9	4					1u	
Langskov			1			5						
Grejs	5 ¹	4 ²	2	8	9	9			1			2fr
Sindbjerg												
Øster Snede	7 ³	6 ⁴	7n	1	1	1						
Løsning	8 ⁵	7 ⁶	5	3	6	2					2u	2f
Korning			5			1						
Hedensted	7	7	6		2	4					6i	
Store Dalby		2			4						6u	6u
Ølsted											6u	7u
Ørum				(10)	(12)							12f
Daugård	2											
Urlev					(9)				1		10u	6f
Stenderup	3	2										6f
Nepsager									2	1	12u	6u
Bjerre									2	1	12u	11u
												5u
Stouby	1	1	1		5	(4)	3	1	2		3u	
Hornum			1								6u	6u
Barrit												5u
Vrigsted	2	3		5(6)	5							5f
												13f
As												
Klakring	4n	2		14n				4	2		6u	4b
Juelsminde		1						3	2		3u	4b
												8f
Rårup-Klejs	3	2			1			2	2	10u	8u	11f
Skjold	2	1		4	5							6f
Glud												
Hjarnø				(13)	11n				2			13f
Tyrsted												
Uth	3						4	4	6	5u	10f	15f
Torsted		3								1	6u	6u
Hatting	1			6n					2	2	5b	8f
												3b,3a
	49	41	34	53(29)	58(21)	26(4)	7	21	20	66	67	145

Noter vedr. IM: ¹ 5 = 3 IM, 1 Luth Miss, 1 stærk j; ² 4 = 3 IM, 1 Luth Miss; ³ 7 = 2 IM 5 stærk j; ⁴ 6 = 3 IM, 3 stærk j; ⁵ 8 IM el stærk j; ⁶ 7 = 6 IM, 1 stærk j. - I de to første grupper medregnes tal med n («nærmest»). Under grundtvigske er tal i parentes sammenlagt særskilt; de betegner »gr el folkekirkelige«, »gr el up« og lign. - Forkortelser i sidste gruppe: a aktiv fællesliste, b borgerlige (især venstre og radikale), f fælleskirkelige el folkekirkelige, fr frie folkekirkelige, i ikke-IM, u up (uden for partierne). Se nærmere under sogne.

som provst igen 1632, se sp Stouby-Hornum.

4. 16...31 **Søren Jensen**, se sp Urlev-Stenderup-Dalby.

5. 16...38 **Christen Nielsen Friis**, se sp Rårup.

6. 1638-22/4(23/5) 81 **Søren Andersen Jelling**, se sp Glud-Hjarnø.

7. 1681-8/4 1711 **Niels Sørensen Glud**, se sp Glud-Hjarnø.

8. 6/5 1711-7/4 32 **Jørgen Knudsen Beske**, se sp Stouby-Hornum.

9. 14/5 173-18/12 39 **Poul Nielsen Glud**, se sp Glud-Hjarnø.

10. 4/5 1740-20/7 53 **Villads Bendixen Kop**, se sp As-Klaking.

11. 16/10 1754-61 **Mathæus Hansen Plesner**, se sp Ørum-Daugård.

12. 1762-24/3 78 **Christian Carl Hansen Plesner**, se sp Rårup.

13. 1778-28/1 83 **Ditlev Mehl**, se sp As-Klaking.

Tabel 2
Folketal og kirkegang

	Folketal		Kirkegangsprocent			Skønnet gennemsnitlig kkg	
	1926	1986	(1926)	1965	1986-88	1926	1986/88
Uldum	1216	1222	12	5	2,7	146	33
Langskov	664	1024	8		2	53	20
Grejs	925	1000	10	8	2,5	93	25
Sindbjerg	1214	1703	10-15	10	3,5	152	60
Øster Snede	2178	1974	25-30	18	9	599	178
Løsning	1538	3736	15-18	10	4	254	149
Korning	581	638	20-25	15-30	8-10	131	57
Hedensted	1760	4818 ²		10-15	4,2	389	200
Store Dalby	186	124	20	15-20	24,1		30
Ølsted	681	1137	5-10	4	1,6	51	18
Ørum	391	281	20	7	4,3	78	12
Daugård	801	900 ³	10	8	2,8	80	25
Urlev	313 ¹	242	14 ¹	7	4	44	10
Stenderup	1075 ¹	809	7 ¹	3	2,5	75	20
Nepsager	980	1407	10	god	1,8		25
Bjerre	660	619			2,4	164	15
Stouby	1879	1489	10	4	3,7	188	40
Hornum	256	133	15	10		38	20
Barrit	1476	1458	15	6	3,4	293	50
Vrigsted	478	361		5	4,2		15
As	761	696	8		1	61	7
Klaking	858	862	10	2-3	1	86	9
Juelsminde	797	2690	10	10	2,4	80	65
Rårup-Klejs	2130	1800	15-20	5-6	4,5	373	81
Skjold	732	598	10	10	3	73	18
Glud	1172	1509		5	3,6		54
Hjarnø	186	136	10	6	8,1	136	11
Tyrsted	890	(10190)	6	3	?	53	svingende
Uth	690	(728)	8	1-2		55	
Torsted	415	7189	5-10	2	1,4	31	100
Hatting	1316	2046	6	5	1,5	79	30
	29199	42601	Gns 12,2	7,7	4,2	3855 13,2 %	1377 3,2 %

Kkg % 1926 og 1965 fra Kir Hdbg 1927 og 1967 (der undertiden vedrører 1966); gns kkg 1926 beregnet p grl a kkg % 1926. Tallene for kkg 1986-88 er normalt opgivet af de nuværende præster som gns på alm søndage, i %, antal kirkegængere eller begge dele. Folketal 1926 fra Kir Hdbg 1927, for 1986 fra Statistiske efterrettn 1986 (undertiden fra udgangen af 1986). Undtagelser: 1) Urlev-Stenderup kkg % og folketal er fra 1934 (% savnes fra 1926 og 30). 2) Det stærkt voksende Hedensteds folketal (og kkg %) er fra 1988. 3) Folketal fra Daugård 1986 er reduceret p g a en større adventistmenighed. - Tal i parentes er ikke medregnet.

14. 1783-20/3 96 **Hans Frederik Mathæussen Plesner**, se sp Rårup.

15. 1796-1808 **Peder Hansen Brøchner**, se sp Rårup.

III Hatting Herreds provsti 1584-1812

1. 1584(?) - 1620 **Rasmus Hansen**, se sp Tyrsted-Uth.

2. ? - ? - **Anders Madsen**, se sp Hedensted.

3. 16..-59 **Jørgen Mikkelsen Rimmerslund**, se sp Hatting.

4. 15/2 1660-68 **Christen Pedersen Sommer**, se sp Tyrsted-Uth.

5. 20/3 1670-14/4 78 **Anders Mortensen Wejle**, se sp Hedensted.

6. 27/6 1678-23/11 81 **Arrild (Aurelius) Jørgensen Bentzen**, se sp Tyrsted-Uth.

7. 6/3 1682- /2 1709 **Jørgen Jørgensen**, se sp Hatting.

8. 1/5 1709-9/11 13 **Jeremias Ancheren**, se sp Tyrsted-Uth.

9. 10/10 1714- /5 38 **Jørgen Jørgensen Hatting** se sp Hatting.

10. 15/10 1738-44 **Nicolai (Niels) Jensen Munch**, se sp Tyrsted-Uth.

11. 12/10 1745-27/1 90 **Anders Frandsen Raarup**, se sp Ølsted.

Tabel 3
Altergæster

	1922	%	1942	%	1954	%	1965	%	1986-88	%
Uldum	600	53	670	64					300	25
Langskov	375	55	230	31	?		?		200	20
Grejs	510	57	300	34	300	42	400	48	460	46
Sindbjerg	775	67	591	55	580	48	660	56	830	49
Øster Snede	3004	146	2673	130	2593	129	1930	101	5372	272
Løsning	1150	80	820	57	1232	79	1989	103	3107	83
Korning	550	91	427	69	772	127	861	147	1149	180
Hedensted	1608	97	1560	78	1250	52	1700	54	3428	71
Store Dalby	172	98	208	105	150	69	200	110	414	334
Ølsted	102	16	101	16	171	27	110	17	450	40
Ørum									150	53
Daugård	?		?		?		?		250	28
Urlev			178	58	180	53	210	67	150	62
Stenderup	411	30	185	18	230	23	240	25	500	62
Nepsager	410	42	?		?		?		450	32
Bjerre	301	48							250	40
Stouby	742	40	600	33						
Hornum	173	67	250	109	?		?		1000	62
Barrit	550	39	375	26	300	21			420	29
Vrigsted	225	51	120	24	80	16			160	44
As	204	27							100	14
Klakring	169	10	150	6	?		?		100	12
Juelsminde	415	64	god		650	81	2400	134	2400	89
Rårup-Klejs	1020	51	641	32	600	27	750	36	930	52
Skjold	700	99	?		750	100	800	108	251	42
Glud	433	39							367	24
Hjarnø	168	89	?		?		?		112	82
Tyrsted	218	43	274	17	297	16	512	15		
Uth	257	38	205	24	181	21	227	29	1250	11
Torsted	100	26	152	27	196	32	135	19	1405	20
Hatting	350	27	230	19	250	19	400	16	1142	56
Folketal	27328		24673		21122		20516		53519	
Alterg. i alt	15692	57	9940	40	10762	51	13032	66	27097	51

Altergæsternes antal fra Kir Hdbg 1923, 1943, 1955 og 1967 samt fra pastoraterne for 1986, 87 eller 88. Procenterne er beregnet p grl a de tilsvarende folketal i Kir Hdbg og Statistiske Efterretninger (for 1986). I de samlede folketal indgår kun de sogne, hvis altergangstal er opgivet. Til Kir Hdbg ønskedes nøjagtige gns over 5 år, men denne anvisning blev næppe a fulgt. Det er også uklart, om altergang på plejehjem og hjemmealtergang er medregnet i Kir Hdbg. I oplysningerne fra 1986-88 er de som regel ikke medregnet.

12. -1790- Niels Simonsen Elkjær, se sp Hatting.

13. /5 1791-1803 Peter Schandorff, se sp Tyrsted-Uth.

14. 1803-6/2 04 Anders Nicolaus Kirchoff, se sp Hedensted-Store Dalby.

15. 1804-11 Urban Gottlieb Feiermann, f Ording, Eidersted 1753. Forældre: Sp Ording Johann Urban F og Anna Maria Thomsen. Dim Tønning 75, imm Kiel 16/5 s å, imm Kbh 25/3 83, c 9/4 s å (nc), g Hedensted 19/9 1807 (1809) Christine Elisabeth v Ellberg, f 74, d Øsby 16/8 21. Forældre (?): Kaptajn, regimentskvartermester Fredericia Johann Christopher E og Charlotte Kellermann. Feltpostmester og feltpræst, 28/5 83 kompastor Bergen Vor Frue tyske k, 23/10 89 sp Frederiksstad, Aggerhus stift, 3/10 00 sp Thunø-Vartei (Norge), 6/7 04 sp Hedensted-Store Dalby, 04-11 provst Hatting herred, 11 sp Øsby, d her 10/1 23. Se også sp Hedensted-Store Dalby og Øsby (biografi ufuldstændig sidstn sted).

16. 20/8 1811-10/7 12 Hans Rosendahl, se sp Hatting-Torsted.

IV Vejle amtsprovsti,
se Vejle provstioversigt.

V Nørvang-Tørrild hrd'ers provsti,
se Vejle provstioversigt.

VI Nørvang-Tørrild herreders østre provsti,
se Vejle provstioversigt.

VII Bjerre-Hatting herreders provsti 1833-1971

1. 23/3 1833-2/12 52 Matthæus Plesner, se sp Glud-Hjarnø.

2. 2/12 1852-8/2 69 Jens August Paludan, se sp Rårup.

3. 29/9 1869-8/1 73 Rasmus Kirketerp, se sp Rårup.

4. 1/8 1873-9/1 85 Peter Riber, se sp Rårup.

5. 7/4 1885-28/2 98 Cornelius Benedict Brammer, se sp Stouby-Hornum.

6. 29/3 1898-3/9 1909 Carl Christian Sophus Cederfeldt de Simonsen, se sp Tyrsted-Uth.

7. 22/2 1910-16(?) Eske Jensen Vestergaard, se sp Ørum-Daugård.

8. 24/6 1916-10/6 26 William Kierkegaard, se sp Nebsager-Bjerre.

9. 2/7 1926-28/11 39 Peter Anton Vilhelm Freuchen, se sp Tyrsted-Uth.

10. 12/6 1940-25/8 61 Anker Moos, se sp Rårup.

11. 9/10 1961-31/3 71 Vagn Schousboe, se provst Hedensted provsti.

VIII Hedensted provsti 1971-

1. 1/4 1971-30/11 75 Vagn Schousboe, se sp Ørum-Daugård-Urlev.

2. 1/12 1975-1/10 80 Tage Johannes Bertelsen, se sp N Nebel-Lydum, 20/12 1967 sp Hvirring-Hornborg, 1/12 75 provst Hedensted provsti, d 1/10 80.

3. 1/2 1981- Bent Villy Hoflund, f Kbh 2/9 1933. Forældre: Provst Falster N Herred Folmer H og Elisabeth Andersen. Assistent Ø K 50, Kbh komm skolevæsen 57, Kbh Frihavn A/S 59, dim Akad Kursus 60, medhj Fiskerimin 60-65, c 67 (h), g Bække 8/6 63 Karen Bjerre Thygesen, f Gesten 19/9 40. Forældre: Trælasthandler Magnus B T og Klara Bachmann. 30/5 67 sp Åle-Linnerup, 1/2 81 provst Hedensted provsti.

Om de ved omlægningen 1/4 1971 til Hedensted provsti henlagte pastoraters provstier, Tyrsted-Vrads og Voer-Nim herreders, henvises til bd VII, s 273 f og 468 f.

Kirkestatistik

Medfølgende tabeller er opstillet som tabellerne for Kolding, Fredericia og Vejle provstier, jfr s 814f, 893ff og 1012ff. De bygger hovedsagelig på præsternes oplysninger til Kir Hdbg 1923-67 (hvert fjerde år) og supplerende lokale meddelelser, som regel fra de nuværende præster.

Oplysningerne fra Kir Hdbg er i tabellerne henført til det mest sandsynlige år for deres meddelelse, normalt året før håndbogsudgaven. Det samme gælder afsnittet »oversigt« i de enkelte sognes historie, hvor håndbogen i øvrigt bruges med henvisning til udgivelsesåret. I tabellerne er visse forenklinger nødvendige; således kan meddelelserne i Kir Hdbg 1967 stamme både fra 1965 og 66, men henføres til 1965, og de seneste oplysninger fra årene 1986-88 sammenholdes overalt med folketal fra 1986.

Tabellerne skal først og fremmest tjene som samlede overblik over de tal, der findes i sogneafsnittene. Procentberegningerne skal ikke opfattes som nøjagtig statistik, da de for en stor del beror på skønnede tal. Men hovedtendenserne er dog påfaldende ensartede og i overensstemmelse med tabellerne for Kolding, Fredericia og Vejle provstier.

ULDUM-LANGSKOV

Topografi

Uldum

Areal 1383 ha. Uldum sogn omgives mod nord af Tørring, Åle, Hvirring og Hornborg sogne, alle tidl under Århus stift, fra 1971 i Hedensted provsti, Haderslev stift, ligesom de tilgrænsende sogne mod syd: annekset Langskov samt Sindbjerg og Ø Snede. Sognets ret jævne terræn sænker sig langsomt ned mod Uldum Kær. Overfladen er opstået som en sen glacial smeltevandsslette, hvorover afdræningen fra den østjyske israndlinie engang forløb. Sognets nordgrænse følger Gudenåen og dens tilløb Lilleå. Gennem sognet går veje til Skanderborg, Vejle og Horsens. 1891-1962 gik en bane fra Horsens til Tørring gennem pastoratet med stationer i Uldum og Ølholm.

Byer Uldum med kirke (opf 1883), præstegård (opf 1912), forsamlingshus (opf 1888), skole (opf 1961), folkehøjskole, administrationscenter for Tørring-Uldum storkommune.

Bebyggelser Uldum Kær, Uldum Hede, Uldum Langager, Uldum Søndermark, Hesselballe Kær, Hesselballe Østermark, Østegårde, Kalbæk.

Gårde Guldkær, Langagergd, Anbjerggd.

Skove findes ikke.

Langskov

Areal 1335 ha. Langskov sogn omgives mod vest og syd af Hvejsel og Vindelev sogne i Vejle provsti, mod øst og nord af Sindbjerg, Uldum og Tørring sogne i Hedensted provsti. Grænsen mod nord følger Ølholm bæk og senere Gudenåen, der her løber gennem udstrakte enge (Ølholm kær). Ellers har den nordlige del et roligt bakket terræn, mens den sydvestlige del, der hørte til israndzonen, er noget kuperet. Her ligger det højeste punkt, Fruebjerget (110 m).

Gennem sognet går den gamle hovedvej A 13 til Skanderborg.

Byer Langskov med kirke (opf 1880), skole (opf 1956) og stadion; Ølholm med forsamlingshus (opf 1908).

Bebyggelser Nyborg, Hauge, Hovgde. Ølholm Huse, Hvolgd Ødemark.

Gårde Hvolgd (hovedgd), Stenagergd, Elmshøj, Bundgd, Mølholm, Marselisborg, Vuldborggd.

Uldum-Langskov pastorat kan føres tilbage til reformationen, indtil da var også Boring anneks med egen kirke, nævnt 1524 (Aage

Dahl). Uldum og Langskov var selvstændige kommuner til 1970, da de indgik i Tørring-Uldum storkommune med centrum i Uldum. Se i øvrigt provstioversigten.

Den ældre præsterække

1. (1575-1584) **Christen Andersen**, sp Uldum-Langskov.

2. 1618-32 **Bertel Sørensen Krog**, 1618(?) sp Uldum-Langskov, d Uldum 32.

3. 1632-47 **Peder Jensen Bay**, 1616 rkp Skanderborg-Skanderup-Stilling, g ...Sørensd, f Glud. Forældre: Sp Glud-Hjørnø Søren Jørgensen og Maren Jensd. 32 sp Uldum-Langskov, d Uldum 47(?). Fader til rkp Brorstrup-Ravnkilde-Haverslev Jens P B.

4. 1647-59 **Anders Nielsen Bøgvad**, f Ullerup (ved Fredericia). Fader: Sp Ullerup-Vejlby Niels Nielsen B. Dim Odense 1642(?), g enke efter 3. 47 sp Uldum-Langskov. Fader til sp Gesten-Andst Peder A B.

5. 1659-87 (88) **Jens Christensen Wandel**, dim Viborg 1655, g 67 Karen Terkildsd. f Ølsted 31, d Uldum 29/3 1706. Fader: Sp Ølsted Terkel Nielsen. 59 sp Uldum-Langskov, afsat 87, derefter kromand Uldum, d her 98.

6. 1688- (ca) 96 **Niels Sørensen Torup**. 10/7 88 sp Uldum-Langskov, d Uldum ca 96.

7. 1700-29 **Offe Mouritsen Høyer**, f Kærbygård. Forældre: Ejer af Rask Mourits Hansen H og Gjertrud Mourits Borchard. Dim Århus 1690, g Anna Ottesd, d 1737. 12/5 96 adj min cum spe succ Uldum-Langskov, 17/2 00 sp sst, d Uldum 29. Fader til 8 og sp Hee Otto O H.

Datteren Sophie Dorthea H udlagde 1722 Marius Wolder til Hvolgd som barnefader, hvorefter de blev gift.

8. 1729-60 **F S Mourits Offesen Høyer**, f Uldum 27/6 1696. Dim Horsens 1717, baccalaureus 28/5 18, c 15/2 20 (I), g 31 Eva Marie Clausd Castan, f ca 13, d 82. Forældre: Sp Førslev Claus Clausen Carstens (Castan) og Judithe Cathrine Mouritsd Høyer. 15/8 29 sp Uldum-Langskov, d Uldum 60. (Forbøgstaverne F S fra Wiberg III, s 428)

Biskop Brorson fandt i aug 1745, at pastor H katekiserede opbyggeligt over 2. trosartikel, og menigheden var »agtsom og til deels saare bevegelig« (ligesom i Sindbjerg og Ø Snede). Det samme var tilfældet i aug 1751: »Meenigheden, baade Lærere og Tilhørere var meget bevægede«. Også i 1756 fremhæver Brorson

pastor H, der »prædikede smukt« om forløsningen. (L J Kochs udg af H A Brorsons visitatsberetninger, 1960, s 31, 69, 108).

9. 1760-80 **Søren Frantsen Bornemann**, f Hennegård 15/7 1717. (Iflg S V Wiberg III, s 428: f Sandelsodde, Hadsund 26/5 1724. Forældre: Byskriver Kerteminde Frants B og Georgia Lachmann). Dim Slagelse 43, c 19/11 46 (nc), g 1) 30/6 61 Inger Marie Andersd Winding, f Storring ca 22, d Uldum 8/2 65. Forældre: Sp Storring-Stjær-Galten Anders Christensen W og Kirstine Cathrine Christoffersd Lihme. G 2) 16/9 66 Johanne Frederikke Linnemann, f ca 44, d Uldum 8/6 70. G 3) Anna Kirstine Dreyer. 15/8 60 sp Uldum-Langskov, d Uldum 14/6 80.

10. 1780-91 **Christian Plesner**, se sp Glud-Hjarnø.

11. 1791-96 **Rasmus Møller**, 1796 sp Jelling-Hover, 1802 sp Købelev-Vindeby, 1820 stiftsprovst, 1831 biskop Lolland-Falster stift. Se her s 1115, bd IV, s 23f, DBL 10, 1982, s 269. Digteren Poul Martin Møller, søn af RM, fødtes i Uldum 1794.

12. 1796-1803 **Hans Resen Steenstrup**, f Kjeldkær, Bredsten sogn 24/12 1770. Forældre: Godsejer, landvæsenskommissær Hans Severin S og Charlotte Sophie Resen. Dim Kolding 89, c 5/5 94 (I), g 92 Johanne Magdalene From, f Eltang 72, d 5/1 1832. Forældre: Amtsforvalter Kolding Johannes Peter F og Elisabeth Christine Lindenhan. 29/4 96 sp Uldum-Langskov, 18/3 03 Karleby-Horreby-N Ørslev, 06 provst Falster herreds sønder provsti, 4/2 24 provst hele Falster, 17/12 31 stiftsprovst, d 27/1 41. Fader til sp Holbæk-Udby Johan S S, sp Bøstrup Joachim O P S. Svigerfader til sp S Jernløse-Søstrup J Ernst. »Kraftig, dygtig, alm agtet« (S V Wiberg II, s 65).

1798 indgav pastor S en klage over Peder Frandsen »Rytter« (1737-1810), der virkede som lægprædikant, og 1799 ff medvirkede S i en ny sag mod vakte i sognet, se herom ndf.

13. 1803-18 **Marcus Plesner**, f Voer ved Ørsted 16/9 1778. Forældre: Sp Fruering-Vitved Hans Philip P og Magdalene Kathrine Tegder. Dim privat 98, c 27/4 1802 (I), g 15/6 04 Maria Elisabeth Poulsen P, f 86, d Æbeltoft 26/2 62. Forældre: Sp Glud-Hjarnø Christian P (10) og Maria Elisabeth Joachimsd de Poulson. 30/9 03 sp Uldum-Langskov, 22/4 18 sp Dalbynder-Råby-Sødring, 4/7 21 sp Ørsted ved Randers, d 6/11 31. Fader til sp Levring-Hørup Christen B P (S V Wiberg I, s 397; III, s 684).

1809 nægtede pastor P ovenn Peder Frandsen at komme til alters, hvilket denne s å klagede over til biskop Middelboe i Ribe. Biskoppen støttede imidlertid Plesner, og P Frandsen nåede ikke at komme til alters inden sin død 1/4 1810 (se ndf samt APT IV, 1967, s 182f).

14. -1818- **Herman Dominicus Bechmann Rehling**, f Egebjerg 1779. Forældre: Sp Frederiksborg-Hillerød-Herlev Johan Andreas Johansen R og Susanne Franch Hermands Bechman. Dim Frederiksborg 94, c 17/4 1813 (I), 00-04 lærer Frederiksborg, 21/5 13 pers kap Volstrup-Hørby, 26/5 18 sp Uldum-Langskov, 12/8 s å sp Jystrup-Valsøllille, d 15/4 22 (S V Wiberg I, 1870, s 393; II, 1870, s 43).

15. 1819-59 **Rasmus Ussing**, f Ribe 9/9 1778. Forældre: Hospitalsforst Ribe Niels U og Johanne Lovise Bruun. Dim Ribe 1800, c 11/10 08 (h), g 23/5 19 Poulaine Regitze Bruun, f Kbh 90 (døbt 9/7 90), d Uldum 30/3 38. Forældre: Sp Tårnby Lambert Daniel B og Dorothea Marie Mossin. 9/3 10 pers kap Resen-Humlum, 7/5 13 pers kap Borris-Faster, lærer Borris seminarium, 24/2 19 sp Uldum-Langskov, afsk 16/2 59, d Kolding 12/5 61. (Omtales nærmere ndf).

Fra 1844 havde pastor Ussing som kapellan *Ludvig Marcussen Schack*, udnævnt 2/10 1844, virkede i U-L, til han 1859 blev sp i Rødding-L-P og fra 1865 i Tirstrup-Fuglslev.

Da Uldum-Langskov blev et af de første centre for bevægelsen »de stærke jyder«, skal der her tilføjes en oversigt til det religiøse røre, der begyndte i Ølholm i Langskov sogn i 1790'erne. Hvornår vides ikke nøjagtigt, men det synes inspireret af *Peder Frandsen »Rytter«*, eller »Per Rytter«, som han kaldtes (1737-1810), der under sin tjeneste som dragon blev vakt ved en prædiken af den gamle pietistiske provst N S Wedel i Værum ved Randers (ca 1777) og nogle år efter begyndte at virke som lægprædikant på Vejle-Horsenssegnen. Sikkert er i hvert fald, at han i 1798 var tjenestekarl i Ølholm hos gårdmand *Niels Nielsen*, kaldet »Bundgaard« efter navnet på hans gård (1766-1864), sognefoged her i henved 50 år. (Grundlaget er især H Hegnsvad: Peder Frandsen og Ølholmerne i: APT IV, 1967, s 181ff; hertil kommer 1. del af bd IV om herrnhutismen og bredere perspektiver i APT V, s 117ff. I begge bind findes udførlige kilde- og litteraturhenvisninger).

Vækkelsen kendes især fra konflikter med myndighederne. Den første opstod i 1798, da pastor *Steenstrup* som nævnt indgav en klage over Peder Frandsen og hans virksomhed som lægprædikant, hvilket medførte politiforhør, varetægtsfængsling og til slut en kraftig irettesættelse.

Året efter begyndte næste konflikt, foranlediget af et sammenstød ved Langskov kirke palmesøndag 17/3 1799. Der skulle være barnedåbsgilde hos Niels Nielsen Bundgaard, og derfor var de vakte fra Ølholm mødt talstærkt frem til gudstjenesten, som sædvanlig i god tid for at vidne for de øvrige kirkegængere uden for kirken. Men netop denne dag kom det til håndgemæng mellem de vakte og de andre, der støttedes af pastor S; en af de vakte udtalte senere i retten, at »Verdens Børn vilde den Dag have slaaet Guds Børn ihjel, hvis Gud ikke havde forhindret det«. Der fulgte nu en retssag, den såkaldte »Ølholmsag«, som først fandt sin afslutning i 1802. Af de 16 kendte vakte fra Peder Frandsen-kredsen stod 4 anklaget som ansvarlige

for »holmgangen« hin palmesøndag, medens de 12 andre var anklaget for udbredelse af deres religiøse anskuelse. 9 var gårdmandsfolk, 6 tjenestefolk, 1 træskomand, og de fleste var yngre eller helt unge. Enden på retssagen blev, at de 4 hovedanklagede blev idømt bøder på i alt 100 rdl, dertil 58 rdl i sagsomkostninger; de 12 andre blev frikendt (jfr APT IV, s 183f).

Peder Frandsen forlod Ølholm 1799, men opholdt sig 1801 hos Niels Nielsen Bundgaards bror *Poul Nielsen*, der var gårdmand og sognefoged i Uldum. Denne fik netop 1801 en irettesættelse af biskoppen, fordi han havde protesteret imod, at hans søn i skolen blev undervist efter Balles lærebog. Senere boede Peder Frandsen hos en anden gårdmand i Uldum, *Jens Nielsen*, og her blev han før sin død 1810 nægtet nadverens sakramente (se ovf under pastor M Plesner). Han blev begravet på Uldum kirkegård (APT IV, s 182, 185).

Omkr 1800 opstod der også vækkelse i andre sogne, til dels inspireret af Peder Frandsen. Det var tilfældet i Korning (med Hans Niensens kreds, se Løsning-Korning og APT IV, 191), og der blev tidligt knyttet forbindelse mellem de vakte i Korning og Uldum-Langskov. I Rårup opstod derimod en selvstændig kreds i 1790'erne omkring *Peder Laursen*, men en forbindelse kom dog i stand, da N Nielsen Bundgaards anden bror *Mathias Nielsen* 1802 slog sig ned i Ikjær, Rårup sogn. P d a s splittedes hele bevægelsen i årene efter 1800, og det gjaldt også i Uldum-Langskov.

Her var der gennem flere årtier tilhængere af P Frandsens linie, der måske kunne kaldes gammel-pietistisk. I årene efter 1800 opstod der imidlertid personlig kontakt mellem *Hans Nielsen Hauges* bevægelse i Norge og »de stærke jyder«, og flere i Uldum-Langskov fik tilknytning til haugianismen. Større betydning fik dog de såkaldte »sværmeriske kvinder«, især *Johanne Marie Jensdatter*, Rårup, og *Karen Hansdatter*, Korning, der begge havde stor indflydelse i de vakte sogne efter 1808 (APT IV, s 186-189, 196, 211, 218; om »sværmeriet« især Hegnsvad 1951, Kh S 7 I, s 66 og brev nr IV-V). På længere sigt var det dog nok *herrnhutismen*, der fik størst betydning i Uldum-Langskov.

Den herrnhutiske missionsvirksomhed i Uldum-Langskov tog vistnok sin begyndelse med *emissær Jens Jacobsens* besøg på egnen o 1800. I sept 1799 søgte han forbindelse med de stærke jyder i Ølholm; men da ønskede man ikke hans besøg. I beretningen herom oplyser han, at han 12 år før (ca 1788) havde lært P Frandsen at kende som »et aandeligt hovmodigt menneske«, der da opholdt sig meget hos vakte (herrnhutisk sindede), men ikke fandt indgang hos dem; derfor tog han til Ølholme-egnen, hvor der ingen vakte var, og her vandt han mange ved angreb på præsterne og den almindelige fordærvelse. I året 1800 fik Jacobsen kontakt med en af de vakte familier i Ølholm, og i okt 1801 mødtes han med 9 vakte, deriblandt gårdmændene Hans J Krog og N Nielsen Bundgaard. De var dog iflg Jacobsen ret kritisk indstillede, også over for Brødremenigheden, og forholdet blev ikke bedre ved hans besøg i 1803 og 1804. Først i 1807 fik han god modtagelse af 7 »sjæle«, der gerne ville stå i åndsfuldsskab med »os«. Forbindelsen løsnedes igen i de følgende år, men blev dog bevaret. Således fik Nielsen Bundgaard ca 1810 og 1820 børn konfirmeret af den herrnhutisk sindede pastor J A Leth i Engum (APT IV, s 149, 185f).

Jacobsens efterfølger som emissær, *Frands*

Lund, der begyndte 1815, aflagde ofte besøg i Ølholm-kredsen, vistnok især hos Niels Nielsen Bundgaard. Ham skaffede han således nogle traktater af B F Rønne (stifter af DMS 1821, bd I, s 369), og i 1826 havde Bundgaards kreds ivrigt studeret disse skrifter, ja han fik dem endog med pastor Ussings velsignelse indført som læsebøger i skolen (APT V, s 22, 48). I juni 1829 besøgte Lund i eller fra Ølholm »nogle nye steder, hvor ny vækkelse viser sig«, og i maj 1831 holdt han hos Bundgaard forsamling for over 20 vakte og blev desuden op søgt af flere nyvakte. Adskillige andre besøg fulgte efter, og efter det sidst omtalte, i juli 1837, fremhævede Lund stærkt denne kreds; »Guds ånd var umiskendelig virksom i mange hjerter, gamle og unge«. Fra Ølholm har Lund formodentlig også aflagt besøg i Uldum, men det omtales først udtrykkeligt i 1838. (APT V, s 48f).

I en indberetning fra 1835 fortæller *pastor Ussing*, at da han i 1819 kom til Uldum-Langskov, holdtes der »næsten i hver By« forsamlinger 1-3 steder. De vakte var stadig de flittigste kirkegængere, men forsamlingerne var efterhånden ophørt. (APT V, s 148f). Efter Frands Lunds beretninger kan der dog kun være tale om stagnation, og netop o 1835 fik vækkelsen nyt liv ved kontakt med *Peter Larsen Skræppenborg* og den nye forsamlingsbevægelse. P Larsen vides at have holdt forsamling hos N Bundgaard i jan 1834 og besøgt Bundgaard igen febr 1836. Ved disse besøg lærte han også gårdmand *Jens Jørgensen* og dennes forældre at kende; Jens Jørgensen var ledende medlem af den vakte kreds i Sindbjerg, hans far sognefoged i Uldum og hans mor vakt allerede af Peder Frandsen. De vakte i Uldum-Langskov fik desuden tilknytning til vækkelsespræsten E Mau i Grejs-Sindbjerg (1834-35), og den af ham oprettede missionsforening fik også bidrag fra Uldum-Langskov. 10 fra Langskov underskrev i 1839 ritualadressen, og året efter fik Jens Jørgensen 46 underskrifter på den af Lindberg startede adresse mod skattebevillingsret. (APT V, s 149f).

Fra 1840'erne høres ellers intet om vækkelsen i Uldum-Langskov, men henimod 1850 blev Uldum hjemstedet for et af de første højskoleforsøg, der udgik fra tidl vækkelsesledere (se herom under skoler). I 1853 eller 54 blev der i Uldum oprettet en lokalkreds af den af Grundtvig stiftede »Dansk Forening«; den samlede medlemmerne til foredrag, sang o l og havde sandsynligvis tilknytning til højskolekredsen. Begge kredse var jo vidnesbyrd om grundtvigsk påvirkning. (Jfr K Kristensen 1909, s 5ff).

Pastor Ussing var en aktiv og kirkeligt indstillet præst, som viste stor imødekommenhed over for de vakte. I 1824 fik han således oprettet en lokal bibelforening, som fik god støtte i pastoratet, især fra de to vakte sognefogeder Niels Nielsen Bundgaard, Ølholm, og broderen Poul Nielsen, Uldum (APT V, s 148f).

Tiden efter 1859

Om den næste sp, *Jens Frederik Ludvig Bagger* (1859-60) forlyder intet nærmere. Han døde efter kort tid, kun 47 år gammel. Derefter fulgte 4 præster, der alle karakteriseres som grundtvigske (i embedsopslag, Da Kirketid 1900 sp 285).

Den første, *Carl Emil Kirketerp* (1861-77), var dog næppe synderlig retningspræget. En mindetale fra 1902 fremhæver kun personlige egenskaber (bd II, s 76), og emissær A Petræus fra Brødremenigheden, der besøgte ham, bemærkede intet særligt grundtvigsk, som han utvivlsomt ville have taget afstand fra.

Petræus nævner ikke præstens navn, men fortæller dog sikkert i sin rejseberetning for 1861 om Uldum, det sted »wo ich einen Pastor besuchte, einen sehr lieber Mann, der nach seinen Ausserungen mit der Brüdergemeine in der Hauptsache einig war, und ich hörte ihn auf meinem Rückzug so predigen am Himmelfahrtstage Christi in der Kirche Uldum. Er legte ein Zeugnis ab von dem gekreuzigten, auferstandenen und zum Himmel gefahrenen Heiland...«.

Man sang stadig efter Kingo, men Kirketerp fik sammen med præsterne i Kollerup og Hylke udgivet et tillæg, der mest bestod af Grundtvigs og Ingemanns salmer. Derved blev det, til man år 1900 gik over til »Salmebog for kirke og hjem« (Finn Esborg i: Uldum kirke 1883-1983, s 12).

Den næste præst *Anders Andersen* (1877-87) var en stilfærdig vestjyde fra Holmsland, der fik sin første højere uddannelse på Staby højskole. Under knappe kår læste han til embedseksamen, blev manuduktør og 1873-77 kapellan i Jelling og lærer ved seminariet. Det førte ham ind på eksegetiske studier, som satte frugt i en række skrifter om evangelierne. Han blev en lærd mand, men også værdsat som forkynder. Efter sin egen vurdering var han ikke så fuldt og helt grundtvigianer, men blev dog præst ved Vartov kirke fra 1907 og formand for Kirkeligt Samfund 1907-17. (Jfr bd I, s 138f; DBL I, 1933, s 300f).

Efterfølgeren *Henrik Nicolai Kemp* (1887-94) var måske mere udpræget grundtvigsk. Han var ven af højskolesagen, politisk klart venstreman, »skrev artikler i Højskolebladet, var en jævn, ydmyg mand uden at eje den store oratoriske begavelse... en åben og livlig natur, der gerne søgte lejlighed til samtaler og diskussion om åndelige og timelige emner, der optog ham« (bd V, s 498f). Iflg embedsopslaget 1894 var der allerede da 2 forsamlingshuse (det ene i Uldum iflg Trap fra 1888), desuden en lille missionskreds (Da Kirketid 1894, sp 365).

Den næste præst *Harald L Engberg* (1894-1900) fik kun få år i U-L før sit slutkald i Hundslund, hvorunder han omtales nærme-

re. Han var højregrundtvigianer, optaget af det sønderjyske spørgsmål og forsvarsvenlig. Hans prædiken var meget jævn i formen, men han var hjemme i sin bibel og i Grundtvig som få. (Bd VII, s 156ff). I embedsopslaget efter Engbergs tid, der utvivlsomt skyldes ham, oplyses, at der nu er stationsby i Uldum (Horsens-Tørringbanen), som havde en »noget lagdelt« befolkning på 4-500 mennesker, en stor afholdsforening »med venligt Forhold til Kirken«, stadig 2 forsamlingshuse, men en »meget ringe Missions-Bevægelse« — åbenbart en advarsel til evt ansøgere fra IM. Kirkegangen, der i 1894-opslaget kaldtes »jævn god«, betegnes nu »ret god... over 10% gennemsnitlig« (Da Kirketid 1900, sp 285).

Også de to følgende præster fik ret kort tid i U-L. *Niels Peter Rasmussen* (Folkvard) (1900-09) synes ellers tilfreds med forholdene, at dømme efter næste embedsopslag, hvor det bl a hedder: »Ungdomsarbejde i god Vækst. Krese for indre og ydre Mission... Udmærket god Kirkegang« (Da Kirketid 1909, sp 286). Ikke desto mindre søgte han bort og kom gennem flere vikariater til et embede på Færøerne (død 1937, kort omtalt bd I, s 568).

Den næste, *Axel Plenge* (1909-12), havde gjort sig bemærket som radikal nygrundtvigianer; han havde virket som skolemand (grundlagde »Plenges skole« i Viborg) og blev først som 50-årig sognepræst i U-L. Hans korte embedstid her medførte, at hans kontakt med menigheden næppe blev særlig tæt. Som sp i Magleby, hans sidste embede, samlede han ikke mange (bd II, s 761f; APT: Den nygrundtv Bev, 1958, se register).

Først med *Carl Arnold Riisgaard* (1913-37) kom en præst, der sad længe i embedet. Han var københavner, socialt interesseret og noget aristokratisk af væsen, og han havde været ansat som KFUM-sekretær; men ikke desto mindre fik han i Uldum nær tilknytning til grundtvigske og folkelige kredse. Belæst og veltalende som han var, blev han en fængslende, særpræget prædikant og en stærkt benyttet foredragsholder, der beherskede en forsamling fra først til sidst. (Hattinger-Jacobsen, 1948, s 219-23; blev 1937 stiftsprovst i Ribe, se bd IX A, s 87).

Derpå fulgte *Svend Aage Nørgaard* (1937-43), søn af valgmenighedspræst Anders Nørgaard, Vejstrup, hvis efterfølger han blev (bd III, s 547), og *Asger Fredsted* (1943-71), den eneste i over 100 år, der afsluttede sin præstegerning her. Nuværende sp er *Finn Esborg* (1972-88).

Efter 1860 sluttede præsterne sig altså nærmest til den grundtvigske retning, og *Uldum højskole* mødte næsten fra starten gejstlig velvilje. P d a s gav den på mange måder udtryk for nær tilknytning til kirken, og den fik stor betydning for de kirkelige forhold i pastoralet. Denne sammenhæng bør derfor omtales

særskilt (udover oversigten over højskolens historie under »skoler«).

Den første højskolebygning blev indviet 1852 af provst *E S Wolf*, Hvejsel, og også pastor *L M Schack*, Uldum, holdt en rosende tale, der viste nøje kendskab til forholdene på skolen. Forstanderen, *E M Rotwitt*, holdt i de første år jævnlig velbesøgte bibellæsninger, der sammen med folkelige og politiske møder gjorde skolen til centrum for byens og omegnens bønder. Wolf kom regelmæssigt på skolen som tilsynsførende og fik et meget positivt syn på den, hvilket prægede hans udtalelser. (K Kristensen, 1909, s 25-29).

Det samme gjaldt hans efterfølger som provst og tilsyn (fra 1859), *Rs Kirketerp*, Ø Snede, og sikkert også dennes broder *C E Kirketerp*, der som nævnt var præst i U-L. For da forstander Utoft pludseligt døde 1875, blev det ham og læge F Tesch, der førte forhandlingerne om en afløser. (Sst, s 29, 63). Fra 1877 blev pastor *A Andersen*, skolens støtte. Han holdt kirkehistoriske og bibelske foredrag på højskolen, der også fik godt besøg fra byen og omegnen. Andersens efterfølger *H N Kemp* har formodentlig fortsat denne tradition, da han som nævnt var højskoleinteresseret; og om den næste præst, *H Engberg* (1894-1900), oplyses direkte, at han »hele Tiden« holdt foredrag på skolen en gang om ugen. (Sst s 69, 74).

Sammenhængen mellem højskolen og kirken blev på den tid udtrykkeligt betonet, således ved skolens 50-års fest 1899, der indlededes af valgmenighedspræst *Vilh Malling*, Odder. Han gik ud fra lignelsen om arbejderne i vingården »som billedene på arbejdet til Guds riges fremme gennem tiderne og fortsatte: »Den danske Højskole er med i Arbejdet; den har den store Lykke, at dens Arbejde gøres paa Troens Grund... den har været med til at bygge på Jerusalem det ny«. — Pastor Engberg sluttede sig hertil med en tale om højskolens »Johannes Døber Gerning«, »den skal vække det grundmenneskelige. Naar først dette er vakt, er der ikke langt til det kristelige«. (Sst s 76f).

Lignende synspunkter fremkom ved indvielsen af en ny højskolebygning 1905. Hovedtaleren, pastor *Rasmussen*, Uldum, tog klart afstand fra en »strømkæntning« i de senere år: »der er Højskolefolk, der mener, at Højskolen ikke bør have noget med Kirken at gøre; ja man vil endog stryge den bibelhistoriske Undervisning«. Men »Kirken og Skolen maa staa i tjenende Forhold til hinanden, og de maa gaa Haand i Haand til dens Gerning«. Derpå indviede han bygningen »i den treenige Guds Navn«. — Næste taler var den tidl forstander *N P Stensballe*, der anslog samme strenge: det menneskelige hænger sammen med det kristelige, »Kristus er Udtrykket for det sande Menneskelige i dets højeste Form; der-

for er det sande Kristelige Fuldkommengørelsen af det sande Menneskelige«. — Den daværende forstander *K Andersen* forsikrede, at »han var fuldstændig enig med Pastor Rasmussen i, at Højskolen skal arbejde i den inderligste Forstaaelse med Kirken«. Han troede ikke, mange højskolefolk ville undvære denne forbindelse, i hvert fald ville han for sit vedkommende virke » i Kolds Aand« og med de gamle skolars »historisk filosofiske Betragtning«. (Sst s 79-83).

Denne linje blev fortsat af *Svenning Pedersen* (1911-35) og *Johs Laursen Vig* (1936-63), skolens »store« forstandernavne, i det mindste hvad tilslutning og virketid angår. Trods tidens uro, også i højskoleverdenen, fastholdt *Svenning Pedersen* 1934, »at Ungdommens dybeste Trang og Behov ikke ændrer sig«; hovedopgaven er derfor altid »at naa ind til Samvittighedslivet, Hjertelivet«, så vil lysten til oplysning og kundskab følge af sig selv (*Hattinger-Jacobsen*, 1948, s 176). Dette grundsyn kunne medføre »en vis Tilbøjelighed til at moralisere«, og navnlig i de senere år formedes hans tale sig »ofte som en direkte kristelig Bekendelse. Han havde ikke noget imod, at der kom et vist Prædikenpræg over hans Foredrag«, og talte gerne om kristelige spørgsmål og ungdommens forhold til hjem og menighed. (Sst s 207ff).

»Svenning Pedersen fik ikke noget Navn udadtil«, hævdes det i *Højskolebladet* (1948, s 340), formodentlig fordi hans holdning som lærer mødte modvind i højskolelærerkredse. Men *Laursen Vig* virkede i hovedsagen på lignende måde, præget som han var fra barn og ung af det grundtvigske menighedsliv i Odder valgmenighed og senere af mange års nært samarbejde med *Svenning Pedersen* (*Hattinger-Jacobsen* s 228).

Forbindelsen mellem højskolen og præsterne bevarede derfor længe samme karakter. *C Riisgaard* havde faste timer på højskolen i alle de år, han var præst i Uldum, og hans efterfølgere *Svend Aage Nørgaard* og *Asger Fredsted* blev knyttet til skolen på lignende måde. Desuden blev valgmenighedspræst *J Lykke*, Odder, fast medhjælper efter *Sv Pedersens* død. (Sst s 218f, 223; nærmere om højskolen ndf under »skoler«).

Der er derfor næppe tvivl om, at Uldum højskole fik stor betydning for det kirkelige og folkelige liv i sognet og på egnen. Hertil kom andre kræfter, som virkede i samme ånd, ikke blot sognepræsterne, men også lærerne og skolerne, forsamlingshusene og foreningerne.

Ungdomsarbejde under DdU blev et af samlingspunkterne. Da embedsopslaget efter pastor *Rasmussens* forflyttelse som nævnt omtaler »Ungdomsarbejde i god Vækst« (2/5 19-09, se ovf), har det sikkert været påbegyndt af ham. Men samme år oprettede forstander

Knud Andersen en ungdomsforening knyttet til højskolen, måske som videreførelse af Rasmussens arbejde. Den blev en stor succes, 1920-26 voksede fra 135 til ca 150 medlemmer, ledet af skiftende højskolelærere, men med Laursen Vig som formand steg tallet rask til 212 1927, 250 1928, godt 300 1929-32 og lå derpå næsten fast på 2-300 1933-45. Sognepræsten kunne da holde sig til Langskov, hvor pastor Riisgaard 1923-29 ledede en forening med 50-95 unge, videreført af lærer G Henneberg, Ølholm, 1930-37 med 25-50 medlemmer, derpå af præsterne Nørgaard og Fredsted med 50-100, i 1946 endog 170 medlemmer. (DdUs årsberetninger).

Højskolen, ungdomsforeningerne og forsamlingshusene støttede hinanden. Uldum fik forsamlingshus 1888, Langskov 1891, og hertil kom senere forsamlingshuse i Ølholm og Hesselballe. Iflg bestemmelserne for Uldum forsamlingshus fik skytteforeningen og højskoleeleverne lov til at benytte huset gratis til legemsøvelser, men fra 1890 konstituerede aktionærerne sig som foredragsforening med samme bestyrelse som forsamlingshuset, og fra 1892 besluttede man at holde efterårsmøde på tre dage. Dette er typisk for forsamlingshusene: foredragsrækker, efterårsmøder og fri adgang for de unges foreninger, oprindelig især skytte- og gymnastikforeninger, senere DdU. Men i Uldum tog man altså også hensyn til højskoleeleverne, bl a fordi skolen var repræsenteret i bestyrelsen. Samarbejdet blev endnu nærmere i 1912, da Svenning Pedersen manglede plads og lejede forsamlingshuset, således at han også overtog foredragsvirksomheden: 8 møder årligt samt et efterårsmøde på 2 dage. (Børge Haugstrup).

Højskolen opgav lejemålet efter nogle år, da den selv havde fået bedre lokaler, men varetog fortsat afholdelsen af foredrag. Til 1926 overlod Svenning Pedersen dog en tid efterårsmøderne til forsamlingshuset, men fra det år indførte han 4-dages møder i september, der fik overvældende tilslutning og ry for en særlig stemning: »Man sad i tætte Rader og sang, den ene Sang efter den anden, Salmer, Fædrelandssange, folkelige Sange, Viser...«. Biskop Skat Hoffmeyer skrev 1933, at Sv Pedersen for 10 år siden havde bygget en stor foredragssal; »da den blev for lille, byggede han i Vinkel paa den en kolossal Gymnastiksal, bl a til Brug for Efterårsmøderne. I Aar stod Talerne mellem de to Sale, og Folk sad paa Skødet af hinanden i dem begge«. (Hattinger-Jacobsen, s 192ff).

Den store tilslutning til efterårsmøderne fortsatte i Laursen Vigs forstandertid. Uldum ungdomsforening, hvor han var formand til 1961, gik noget tilbage i 50'erne, men havde dog godt 100 medlemmer, undertiden lidt flere eller færre. Til gengæld voksede ungdomsforeningen i Langskov, især fra midt i

50'erne, da pastor Fredsted efter en pause igen blev formand og nu samlede op mod 200.

Det er derfor intet under, at Kir Hdbg i alle udgaver 1923-67 betegner befolkningen som »velvillig, kirkelig interesseret« o l, ofte med stærkere ord. Fra 1935-udgaven kaldes den også grundtvigsk præget, og menighedsrådene bestod fra 1922 overvejende eller kun af grundtvigske el nærmest grundtvigske. Aaltergangen var ikke stor, men kirkegangen lå o 10% til og med 30'erne, og 1943-58 opgives hver gang 10% i Uldum, 6 i Langskov. Fra 1943-udgaven noteres udtrykkeligt: »i Uldum præges kirkegangen af højskolen«.

Denne stabilitet er bemærkelsesværdig, da forholdene på andre punkter ændrede sig en del. Horsens-Tørringbanen (1891-1962) medførte stationsbyer både i Uldum og Ølholm, i 1940 med hhv 756 og 393 indb. Især Uldum fik tilvækst, således fra 523 i 1850 til 1282 i 1930, og selv om tallene derefter stagnerede, har afvandringen fra landbruget utvivlsomt været mærkbar i 50'erne. Hertil kom en række foreninger, der kunde have svækket samlingen om det grundtvigsk-folkelige og kirkelige, iflg Børge Haugstrup en håndværkerforening 1887, en husflidsforening 1895, en afholdsforening 1896, en husmandsforening 1909, en socialdemokratisk forening 1911, en venstrevælgerforening 1916 og en gymnastikforening 1922.

Svækkelsen kom først i 1960'erne, der i flere henseender afsluttede eller stærkt ændrede de linier, vi har fulgt. Således ophørte begge ungdomsforeninger ligesom overhovedet DdU i den hidtidige form. Langskov ungdomsforening var ellers nået op på 217 medlemmer i 1962, men for 1963 opgives 0 medlemmer; Uldum ungdomsforening havde på den tid op mod 100 medlemmer, men ophørte dog 1967. Formelt blev de her som andetsteds sammensluttet med gymnastik- og idrætsforeninger, men den højskole- og foredragsprægede del af programmet blev reduceret eller opgivet. Det samme gjaldt for forsamlingshusene, som dog blev bevaret, bortset fra Hesselballe (ophørte 1962). Højskolen ændrede karakter (se skoler) og mistede den nære forbindelse med Uldum sogn og omegn. Efterårsmøderne måtte opgives, og forsøg på genoptagelse i de seneste år har fået beskedent tilslutning.

Disse forandringer hænger sammen med andre mere generelle som nedlæggelse af de små skoler, centralisering af mejerierne og kommunesammenslutningen, hvorved Uldum som nævnt blev kommunalt centrum for en række landsogne. Fra 60'erne er en del parcelhuse opført, men byggeriet har haft relativt beskedent omfang, og befolkningstilvæksten har ikke været stor (se oversigter). Foreningslivet har forgrenet sig til op imod 40

med hver sit formål; størst er i Uldum UGU: Uldum gymnastik- og ungdomsforening, der nu har ca 400 medlemmer.

Mange af de nævnte ændringer har også haft betydning for det kirkelige liv. Efter pastor Fredstedts skøn halveredes kirkegangen i Uldum i årene o 1960 (Kir Hdbg 1959 10%, 1963 ca 5% for begge sogne). I de seneste år har 25-40 deltaget i almindelige højmesser i Uldum kirke, 15-25 i Langskov kirke (iflg pastor Esborg). Med gennemsnittet 33 betyder det 2,7% i Uldum (af folketallet 1986); med gennemsnittet 20 ca 2% i Langskov (af folketallet 1986). Altergangstallene er ikke store, ca 300 i Uldum, 200 i Langskov, men de var lavere, da pastor Esborg tiltrådte i 1972 (da nærmest 2 gange årligt som i ældre tid).

Menighedsrådene ændredes i 1965, da IM fik 3 repræsentanter mod hidtil ingen eller højst én. I 1984 valgte IM 3 i Uldum og 1 i Langskov (mod hhv 4 og 5 grundtvigske). IMs grundlag er mest tilflyttere, ca en halv snes familier, der samles til bibelkredse og holder »lørdagsskole« for børn.

Fra 1972 startede Uldum-Langskov sammen med de andre pastorater i storkommunen en kirkeskole, der fik god tilslutning, ca et par hundrede. Den blev dog opgivet efter 12-13 år, da tilslutningen var faldet til ca 40. I de sidste år har pastor Esborg i stedet etableret kirkeskole for Uldum-Langskov alene, ca 5 månedlige møder i vintersæsonen med ca 40 deltagere.

Skoler

Et egentlig skolevæsen begyndte her på grundlag af Christian VIs forordninger af 23/1 1739 og 29/4 1740, der gav kirke- og godsejerne ansvaret for dets etablering. Hertil henviser fundatsen for *Uldum skole*, der skulle omfatte Uldum og Hesselballe og holdes af degnen i et nyt skole- og degnehus ved Uldum kirke. En påtegning af biskop og stiftamtmand pålægger tillige »større Lødsjere« i Langskov sogn at »opbygge fornødne Huusværelser« i *Ølholm* for en skoleholder og ungdommen i dette sogn. (S Kristensen, 1940, s 50ff). Om skolerne straks kom i gang, er dog et spørgsmål; de omtales slet ikke i biskop Brorsons beretninger fra Uldum 1745 og 1751, men først 1756, da det hedder: »Degnen Jens Wellinge og 2de Skoleholdere... vare efter Præstens Beretning ulastelige: Ungdommen maadelig—«! (Visitatsberetn udg 1960, s 31, 69, 108).

De sikkert beskedne skoleforhold rettedes gradvis op efter skoleloven af 1814. Uldum skoles ældste protokol er fra 1833 og »autoriseret til Brug for den indbyrdes Undervisning«. Skolehuset lå midt i byen nær det daværende gadekær. Den første Uldum-degn, der omtales i de gamle embedsbøger, hed *Peder Haas*. Han var skolens leder 1833-1870, efterfulgt af *M Mortensen*, der var skolens myndige og afholdte leder 1870-1900, fra 1872 i en ny og større bygning på højskolebakken.

I Langskov sogn lå hovedskolen da ved *Langskov kirke*, muligvis fra 1700-tallet (jfr de oven »2de Sko-

leholdere« i 1756). Her virkede lærer *H R Stejnemeyer* 1825-67 og *P J Steffensen* 1867-93. I *Ølholm* var der nu kun »pogeskole« for mindre børn (20 i 1883) med en ueksamineret lærerinde.

Ved skolevisitatser 1876, 79, 83 og 91 roses begge hovedskoler og både Mortensen og Steffensen som meget dygtige; dog tages forbehold i Langskov 1891, da Steffensen var blevet næsten blind og skolen derfor afhængig af skiftende hjælpelærere. Skolen i *Ølholm* fik også ros: lærerinden underviste godt, og skolens tilstand var upåklagelig. Visitatserne omfattede også en skole i *Hesselballe*, oprettet 1873. Her virkede lærer *Kristen Kristensen*, der kun kaldes jævnt dygtig, men meget flitig, og skolens tilstand var »ret god«.

Kr Kristensen virkede som enelærer i Hesselballe 1873-1914 og blev derfor samtidig med næste generation i Uldum og Langskov skoler, sønderjyden *L Vest Hansen* i Uldum 1902-20 (efter C Hanssen 1900-02) og *Hans P Hansen* i Langskov 1893-1916, begge førstelærere (og kirkesangere). At disse skoler fik flere lærere, vidner om skolernes vækst; til Uldum skole opførtes et nyt og større skolehus med andenlærerbolig 1915-16, og Langskov sogn fik på samme tid skoler både ved kirken, i *Ølholm* og Nyborg. Lærere som de nævnte medvirkede energisk i de nye initiativer, som i disse år prægede og samlede lokalsamfundene, og de havde alle adskillige tillidshverv. Vest Hansen interesserede sig især for folkelig sang, bl a som leder af Horsens sangforening, og oprettede et folkebibliotek 1918, Hans P Hansen virkede bl a for husflidssagen, Kr Kristensen spillede en ledende rolle i Hesselballe, hvor skolen var det naturlige samlingssted; han skrev også zoologiske artikler og udgav det første skrift om Uldum højskole. Hans søn *Ejnar Kristensen*, der overtog skolen (1914-45), fortsatte aktiviteterne i skolen, f eks fælleslæsning af skuespil, men kunne fra 1922 videreføre dem i et nybygget forsamlingshus i Hesselballe.

Vest Hansen afløstes af *Ingvard Høltzermann*, der var førstelærer i Uldum 1921-1951. Under dennes efterfølger *Tage Rossel* (1951-1968) ændredes skolestrukturen som følge af den ny skolelov, der gav mulighed for centralisering af skolevæsenet. I 1955 blev Hesselballe skole nedlagt, og børnene herfra skulle nu gå i Uldum skole. Senere (1959) blev indgået en skoleforbundsaf tale med den daværende Grejs-Sindbjerg kommune, hvorefter børnene fra Vester Ørum skoledistrikt i Sindbjerg sogn skulle gå i skole i Uldum. Børnene fra Uldum og Vester Ørum skulle så efter aftalen kunne fortsætte efter syvende skoleår i en ny skole i Lindved med realafdeling.

Der blev derfor bygget en ny og større skole i Uldum, som blev taget i brug ved det nye skoleårs begyndelse i 1960. En forskole, hvor børnene gik de to første år, blev nedlagt, så alle børn fra undervisningspligtig alder blev undervist i den nye skole. Tage Rossel efterfulgtes som leder i 1968 af *Børge Haugstrup*, f 1921, skoleinspektør til 1987. I 1981 gennemførtes en yderligere udbygning af Uldum skole med faglokaler og bibliotek. Uldum skole havde 1986 180 elever i 10 klasser med 11 lærere. Skoleinspektør er *Hans Jørgen Kesting*, der afløste Haugstrup.

Tilsvarende blev Langskov skole bevaret som den eneste i dette sogn. Den havde 1986 162 elever i 8 klasser med 13 lærere og *Søren Eriksen* som skoleinspektør.

(Udover oven kilder Nørvang-Tørrild hrdrers provstivisitatser 1876-91; Carl Poulsen 1913, s 198f, 197f og 208; oplysninger fra Børge Haugstrup).

Uldum Højskole

Som allerede omtalt blev Uldum hjemsted for et af de første højskoleforsøg. Det skyldtes *Rasmus Sørensen*, der havde været lærer på Sjælland, og lokalt især gdr *Jens Jørgensen*, to mænd, der begge forenede inspirationer fra den gudelige forsamlingsbevægelse og tidens politiske rørelse.

Rasmus Sørensen blev i 1830'erne kendt som ordfører for forsamlingsbevægelsen og i 40'erne som talsmand for den politiske bondebevægelse; men han havde bestandig ivret for folkeoplysning, til dels i Grundtvigs, men især i oplysningstidens ånd. Da han i 1848 planlagde en højskole (bondeskole) i sit fødesogn Jelling, mødte han ingen forståelse her, derimod på Uldumegn, hvor *Jens Jørgensen* førte an, fra 30'erne i de vakte kredse, derpå i tilnærmelsen til grundtvigsk-folkelige synspunkter (fra 1848 politiker, i første omgang som indvalgt af Bjerrekredsen i den grundlovgivende forsamling). Fra 1847 boede han i Bøgballe på grænsen til Uldum sogn, og han og andre på egnen viste så stor interesse for skoleplanen, at Rasmus Sørensen besluttede at forsøge i Uldum.

Undervisningen begyndte fra nytår 1849 i et lejet lokale, men omfattede p g a krigsforholdene kun en halv snes elever, og nye indkaldelser nødte Rasmus Sørensen til at slutte efter et par måneder. Da krigen i 1850 var forbi, havde han fået andre planer; men han anbefalede i stedet Uldumkredsen en ung lærer i Låsby *E M Rotwitt*, der offentligt havde forsvaret det Spandet-Grundtvig'ske lovforslag om trosfrihed, som hans sognepræst og mange andre præster bekæmpede af alle kræfter. Da *Jens Jørgensen* havde fået nej fra C Kold, gik han stærkt ind for Rotwitt og dannede sammen med 10 andre gårdejere, deraf 6 fra Uldum-Langskov, en støttekreds for skolen (K Kristensen, s 16). Den kunne da starte igen med Rotwitt som forstander fra nov 1851 og fra nov 1852 med en særlig skolebygning.

Dermed begyndte en fremgangstid. Rotwitt var livlig og veltalende og blev afholdt både på skolen og egnen; i 1854 kunne han samle 4-5000 til en grundlovsfest. Som skolemand videreførte han tanker fra oplysningstiden (se sst s 19f, 25f), men virkede i øvrigt på grundtvigsk-folkelig vis.

P Bojsen (sen Gedved) har givet et billede deraf i et brev af 14/1 1859, da han var kommet som lærer til Uldum efter en tid på Rødning højskole: »Her er ikke saa mageligt som i Rødning — i den Henseende er jeg kommet fra Dynen og i Halmen, men her er til Gengæld noget, som manglede i Rødning, og det er *Liv*; det er langt fornøjeligere at arbejde her. Eleverne er vadmelsklædte Bønderkarle, ikke nær så fine som dem i Rødning. Her er 37. Jeg synger paa Kraft med dem, og de brøler, saa det dunder... I Skolestuen er der alt for lavt til Loftet. Tobaksrøgen og Dampen af de mange Mennesker samler sig ved Bjælkerne og drypper ned igen; allerværst er det paa Katederet, saa jeg har undertiden maattet tage Regnkappe paa; men det gør ingenting; her er Stemning og altid godt Humør — det er Hovedsagen. Bøger er her ingen af, hverken for Lærere eller Elever — vi Lærere maa spinde alting ud af os selv... Rotwitt kan nu sagtens; han er altid begejstret, hvad end Talen

drejer sig om. Paa Skolen vil han gerne have Pi-ben med; men den gaar bestandig ud for ham, saa maa han tænde og atter tænde; men godt Humør har han, man hører bestandig hans Latter og bliver smittet deraf«. (Sst s 44f).

Fra 1861 begyndte en svagere periode for skolen, da Rotwitt blev folketingsmand og fra 1864 tillige leder af en højskole på Sjælland (fra 1866 i Høng). Uldum højskole drev han ved skiftende hjælpelærere til 1872. Da solgte han den til *Kr Utoft*, som havde gjort en stor indsats i Hvejsel (s 1142), men nu svækkedes af sygdom og som nævnt døde 1875. Ledelsen skiftede også i de følgende år, og skolen gik ikke særlig godt; den ovenforstander *N P Stensballe* (1877-86) hæmmedes således af sin formandspost i komiteen for oprettelse af Horsens-Tørringbanen, hvis driftsbestyrer han blev (1891).

Først under forstander *Knud Andersen* (1900-11), da skolen blev pigeskole, stabiliseredes elevtilgangen, og under *Marie og Svenning Pedersens* ledelse (1911-35) fik højskolen både karle- og pigehold på hvert o 100 eller derover, i alt 5000 elever i 24 år. Perioden kendetegnedes derfor af store nybygninger, en ny hovedbygning 1921, en stor foredragssal m m 1923, et havehus til elever 1925, en ny gymnastiksal 1929 og en svømmehal 1934, alt opført uden offentlig støtte. Det store elevtal fortsatte under *Edith og Johs Laursen Vig* (1935-63); det opgives med runde tal af Kir Hdbg 1947 og 51 til 160 og 1955, 59 og 63 til 100.

(Grundlaget er især lærer K Kristensens jubilæumsskrift fra 1909, der har samlet et værdifuldt materiale, suppleret af Hattinger-Jacobsens fra 1948; hertil kommer flere andre skildringer, se litt. De sidstnævnte forstandere er omtalt under sognehistorien. Det flg skyldes meddelelser fra Børge Haugstrup).

I 1963 overgik Uldum Højskole til en selvejende institution, og Laursen Vig afløstes af *Jørgen Fabricius*, der hentedes til Uldum fra et præsteembede i Ll. Hedinge. Efter kun 1 1/2 år som højskoleforstander vendte Fabricius tilbage til præstegeringen, denne gang i Rønne på Bornholm. Hans efterfølger, den tidligere landsformand for De danske Gymnastik- og Ungdomsforeninger *Erik Knudsen*, ledede højskolen 1965-77. Det var vanskelige år præget af 60'ernes opbruds- og oprørstendenser, hvorunder en ikke-højskolelevant generation af unge søgte til højskolerne. I begyndelsen af 70'erne fik skolen også en del elever på foranledning af socialforvaltningen.

Efter en brand i 1966, der ødelagde en elevfløj med foredragssal og gymnastiksal, indledtes et omfattende nybyggeri, der er fortsat i årene siden. 1977-86 virkede *Poul Erik Søe*, som forstander, nu afløst af *Helge Hansen* fra Ollerup fri lærerseminarium. Højskolen har fortsat god søgning, o 65 elever (1987/88). I det hus i Uldum, hvor højskolens grundlægger Rasmus Sørensen boede, er indrettet Danmarks Højskolemuseum.

Oversigter

Folketal 1801 222 + 269; 1850 523 + 571; 1901 877 + 579; 1930 1282 + 642; 1940 1055 + 747; 1960 1098 + 731; 1970 1231 + 762; 1980 1244 + 1003; 1986 1222 + 1024 (Befolkning og valg 1985,3). I efteråret 1987 blev bebyggelsen Dorteasminde indlemmet i Uldum sogn (fra Hornborg sogn), hvorved folketallet vil vokse til op mod 1400.

Menighedsrådets sammensætning 1922 2 IM, resten nærmest gr; 1926 1 IM, 12 nærmest gr; 1934 1 IM, 7 gr, 5 up (eller gr); 1945 1 IM, 12 gr (valg i U); 1953 13 nærmest gr; 1965 3 IM, 9 gr, 1 up; 1984 Uldum 3 IM, 4 gr, Langskov 1 IM, 5 gr.

Altægæster 1922 600 + 375; 1926 600 + 400; 1931 540 + 385; 1934 400 + 325; 1942 670 + 230; 1954 ?; 1965 ?; 1986 300 + 200.

Kirkegang 1900 ret god, over 10%; 1926 12 + 8; 1930 8 + 10; 1934 10; 1938 10 + 8; 1942-58 10 + 6; 1962-65 ca 5; 1986 ca 2,7 + 2.

Kirker

Uldum kirke hørte længe under Hvolgård, men blev 1803 solgt til en kreds af selvejergårdmænd. Det var en lille hvidkalket romansk kirke indtil 1883, da den blev nedbrudt. En ny kirke blev opført af røde mursten i gotisk stil og indviet allerede 4/11 1883 af biskop C F Balslev fra Ribe.

Den består af skib og kor med tresidet afslutning samt tårn med firesidet spir mod vest. Bygningen har indvendig åbne tagkonstruktioner, og tårnummet er indrettet som forhal. Kirkens altertavle er et maleri af opstandelsen (kopi efter Carl Bloch). Til det ældste inventar hører alterkalken fra 1400-tallet, med gotisk fod og indgraveret våben, et lille, sengotisk krucifiks, formentlig anvendt til processions, og den romanske granitdøbefont med glat kumpe på fod med hjørnekopper; heri et drevet messingfad fra ca 1625 med en fremstilling af syndefaldet. Fra en sengotisk altertavle er endvidere 12 apostelfigurer bevaret, som efter istandsættelse i 1926 er opsat i apsis. Prædikestolen, i senbarok stil fra ca 1690-1700, er udsmykket med livfulde malerier af Kristus som verdensdommer og evangelisterne. I kirken findes flere gamle gravsten og gravfliser, de fleste fra 1700-tallet. Kirkeklokke fra 1754 af Johan Barthold Holtzmann. I kirken en mindeplade for Peder Frandsen »Rytter«, som blev begravet på kirkegården.

Jfr VAA 1927, s 161-202, samt Uldum Kirke 1883-1983 (jubilæumsskrift 1983) og Trap (1964), s 1044-45.

Også *Langskov* havde en romansk kirke, sandsynligvis en brudstenskirke fra o 1200, som hørte under Hvolgård næsten uafbrudt til 1814, da den blev købt af tiendeydere i Langskov sogn. Den blev nedbrudt 1880 og en ny opført af røde sten i nyromansk stil (samme arkitekt som i Uldum: Olivarius), indviet 31/10 s å af biskop Balslev.

Den hviler på en granitsokkel og består af kor, skib og tårn, hvis underrum fungerer som våbenhus, med fladt loft ligesom kor og skib. Inventaret stammer næsten udelukkende fra den gamle kirke. Altertavlen, et maleri fra 1867, er en kopi af A Dorphs »Emmaus« (ved F C Lund). En sengotisk altertavle fra o 1520 med udskårne figurer af jomfru Maria med Jesusbarnet, St Jørgen og St Erasmus samt apostlene (på fløjene) er ophængt andetsteds i kirken. Alterbord fra ca 1590 med panelværk med foldeornamenter. Forgyldt sølvkalk med fod i højrenæssance. Barok-lysestager med snoede skafter, skænket 1698 af Ditlev Brockdorf og hustru. I korbuken et fint sengotisk krucifiks. Granitdøbefonten i romansk stil er udsmykket med løvefigurer og liljeornament; heri et fad fra ca 1575, af sydtyisk oprindelse, med en fremstilling af bebudelsen, samt indgraverede våben og initialer. Præ-

dikestolen, i barokstil, er fra 1636 og har drejede søjler ved de spidse hjørner. En lysekroner fra 1739 er skænket af Jacob Kruse og Elisabeth Bang. Jfr VVA 1921, s 125-73, samt Trap (1964), s 1046.

Den nyere præsterække

Præsteløn 1922 2. kl; 1946 3. kl; 1958 12. kl; 1969 LR 16/31.

16. 1859-60 **Jens Ludvig Frederik Bagger**, f Kbh 29/3 1813. Forældre: Chokoladefabrikant Kbh Andreas Jens Ludvig B og Engel Marie Frederikke With. Dim Kbh Westens inst 30, c 12/7 38 (h), g 10/4 41 Caroline Marie Frederikke Bernsée, f Kbh 7/3 09, d Lehnskov, Egense sogn, 19/4 1895. 39 institutbestyrer Kalundborg, 8/4 54 kateket Horsens, 5/5 59 sp Uldum-Langskov, d Uldum 29/10 60.

17. 1861-77 **Carl Emil Kirketerp**, se sp Greve-Kildebrønde.

18. 1877-87 **Anders Andersen**, se pr Kbh, Vartov k.

19. 1887-94 **Henrik Nicolai Kemp**, se sp V Brønderslev-Serridslev.

20. 1894-1900 **Harald Laurids Engberg**, se sp Hundslund.

21. 1900-09 **Niels Peter Rasmussen (Folkvard)**, se sp Norderøerne (Færøerne).

22. 1909-12 **Axel Plenge**, se sp Magleby, Møen.

23. 1913-37 **Carl Arnold Riisgaard**, se sp Ribe domsogn.

24. 1937-43 **Svend Aage Nørgaard**, se pr Vejstrup valgmg, Fyn.

25. 1943-71 **Asger Fredsted**, f Navr 30/6 1911. Forældre: Sp Jerslev-Hellum Peder Christian F og Kathrine Jensen. Dim Ålborg 31, c 36 (h), g 1) 1/8 37 Gudrun Wøidemann, f Helsingør 21/9 12, d Uldum 7/1 56. Forældre: Direktør Helsingør Just Jacobsen W og Hanne Nielsine Vilhelmine Petersen. G 2) Kbh 23/9 61 Elli Sick, f Kiel 20/11 13. 28/1 37 hjpr Næstved St Mortens k, 9/9 38 sp Veterslev-Høm, 26/11 43 sp Uldum-Langskov, afsk 31/12 71.

26. 1972-88 **Finn Esborg**, f Frederiksberg 13/12 1939. Forældre: Lagerforvalter Werner E og Sigrid Berg. Dim Frederiksberg 58, c 66 (l), g Frederiksberg 28/3 63 Bodil Lawaetz, f Herning 24/2 40. Forældre: Sp Kjeld L og Inger Marianne Seest Dahl. 67 sømandspr Lisabon, 1/7 72 sp Uldum-Langskov, 1/6 88 præst for danske i Berlin.

Litt: S V Wiberg: Almindelig dansk Præstehistorie I-III, 1870-71; Carl Poulsen & W Th Benthin: Lærerne og Samfundet II, 1913; Kirkeleg Håndbog 1923ff (Kir Hdbg); Dansk biografisk Leksikon (DBL) 1933ff; Den danske Skolehåndbog 1945ff; Trap VIII, 1964.

K Kristensen: Et Mindeskrift om Uldum Højskole, 1909; Marius Hansen: Skt Peters Kirke i Langskov. Vejle Amts Årbog 1921; samme: Uldum

gamle Kirke. Vejle Amts Årbog 1927; Uldum Elevers Aarskrift 1923 (s 5-38: Uldum Højskole gennem 75 Aar). 1931 (s 15-22: Kr Utoft); S Kristensen: Den første Skoleordning i Vejle Amt. Vejle Amts Årbog 1940; Th Laursen: Uldum Højskole fejrer 100 Aars Jubilæum. Sorø Amtstidende 5/6 1948; J Hattinger Jacobsen: Folkehøjskolen i Uldum, Hundredaarsperspektiv, 1948; H Hegnsvad: Peder Laursens Brevbog. Kirkehistoriske samlinger 7 I, 1951; E & Johs Laursen Vig: Uldum Højskole. Dansk Ungdom 27, 1954; A Pontoppidan Thyssen: Den nygrundtvigske Bevægelse, 1958; H A Brorsons Visitatsberetninger og Breve. Udg af L

J Koch, 1960; A Pontoppidan Thyssen (red): Vækkelsernes frembrud i Danmark IV, 1967; V, 1970; Uldum Kirke 1883-1983, 1983.

Utrykte kilder: Aage Dahls samlinger; skolevisitationer, Nørvang-Tørrild herreders provsti. Kirke- og Undervisningsministeriet, Rigsarkivet; A Dahl Nielsens herrnhutiske samlinger (kopier af emissaerberetninger); oplysninger fra Vejle byhistoriske arkiv, pastor Esborg og fhv skoleinspektør Børge Haugstrup (især vedr skolerne og generelt i manuskriptet »Nogle træk af Uldum sogns historie«); udkast af Gert Skov indtil ca 1850, der delvis har dannet grundlag for ovenst (af APT).

GREJS-SINDBJERG

Topografi

Grejs

Areal 1401 ha. Det aflange, ret smalle sogn grænser mod syd til Hornstrup, Hover og Jelling, mod vest til Kollerup og mod nord til Vindelev, Sindbjerg og Øster Snede sogne; det sidste omgiver også Grejs sogn mod øst. Grænsen til Hover og Jelling følger Grejsdalen med Grejs å, hvis tilløb Keglebjerg bæk danner skel til Hornstrup. Det i øvrigt højtliggende bakkeland (indtil 106 m) har mest gode og lermuldede jorder. Gennem sognet går hovedvej A 13 og jernbanen Vejle-Herning.

Byer Grejs med kirke (fritliggende), præstegård, missionshus (mellem Grejs og Holtum, også kaldet Grejs-Holtum mh, opf 1898), »Borgergården« (tidl forsamlingshus, opf 1895), sportsplads og parcelhusbebyggelse; en del af Holtum (enklaver, resten i Sindbjerg sogn); en del af Grejsdalen (resten i Hornstrup og Hover sogne) med nogen industri.

Bebyggelser Husby og del af Rugbjerg (resten i Sindbjerg sogn).

Gårde Højgd, Rodengd, Pladsbjerggd, Fruens Møllested.

Skove Højgård skov, Grejs skov.

Sindbjerg

Areal 2560 ha (2376 ha til 1970, da Agersbøl overførtes til Sindbjerg sogn). Sindbjerg sogn ligger nord for Grejs og omgives i øvrigt af Vindelev og Langskov mod vest, Uldum mod nord og Øster Snede mod øst. Terrænforholdene har samme karakter som i Grejs. Mod vest ligger et par mindre skove. Gennem sognet går hovedvej A 13, der i Lindved afgrener en vej til Skanderborg.

Byer Lindved med skole (opf 1961-63) og i forbindelse hermed sognegård og bibliotek (opf 1941), missionshus (opf 1899), plejehjem, sportspl, sparekasse og parcelhuskvarterer; Vester Ørum med forsamlingshus (opf 1904); Sindbjerglund med kirke (fritliggende), missionshus (opf 1930'rne); Ulkær; del af Holtum.

Bebyggelser Tykmose; Kærskifter; Ørumskov; Ørum Vestermark; Heden; Låge Mark og en del af Rugbjerg.

Gårde Låge, Sindballegd, Salemsgd, Meldholt; fra 1970 Agersbøl.

I Sindbjerg sogn fandtes tidl 34 gravhøje.

G-S pastorat går langt tilbage. Det hørte tidl under Nørvang herred og dette herreds provsti, 1833-1909 under Nørvang-Tørrild's

herreders provsti, derpå under dettes østre del til 1971, da G-S indgik i Hedensted provsti. Til 1922 hørte pastoratet til Ribe stift. Det udgjorde én sognekommune, der i 1971 blev indlemmet i Tørring-Uldum storkommune.

Den ældre præsterække

Oplysningerne om de ældre præster, her 1-7, er meget usikre. Ndf følges især provst Juhls undersøgelser i 1930'rne til en præstetavle i Sindbjerg kirke, videreført af sp Jens Jensen; der suppleres med oplysninger fra Aa Dahl og Marius Hansen (1919) og enkelte fra Wiberg.

1. (1554) **Hans Lauridsen Lancken**, sp Grejs-Sindbjerg. Årstallet iflg Aa Dahl, placeringen som nr 1 iflg Jens Jensen.

2. (1573) **Hans Pedersen**, sp Grejs-Sindbjerg. Årstallet og placeringen mellem Lancken og L Jørgensen iflg Dahl, dog som usikker.

3. (1573)-90 **Laurits Jørgensen**, 1573 adj min cum spe succ Grejs-Sindbjerg, sp sst, d Grejs 9/4 90.

Således iflg Aa Dahl. Marius Hansen oplyser (1919, s 61f), at L J blev kaldet til Grejs i slutningen af 1572 efter daværende sp Hans Persøn (eller Pedersen). 9/5 1573 fik han tiendegaven fornyet af kong Fr II, således at han efter hr Hans's død indtil videre måtte beholde kronens del af tienden, som havde været tillagt denne. Fra 1580 overførte kongen den til sp Rasmus Bredal, Vinding, men L J vedblev at modtage kvægtiende fra sognet. Dette blev forelagt Fr II, der frafaldt tiltale, men fastholdt, at L J skulle opgive den kongelige kvægtiende.

4. (1619) **Niels Nielsen**, sp Grejs-Sindbjerg. Nævnes i biskop Hemmets register over kirker og præster i Ribe stift 1619 (Marius Hansen, 1919, s 62, hvor Laurits Jørgensens slutår sættes til 1604).

5. 16.(?) **Jens Grøn**, sp Grejs-Sindbjerg. Nr 1 iflg Dahl, men som usikker. Iflg notat af P Borch 1775 (i liber daticus) mindedes han stadig i sognet, bl a for en tilbygning til kirken, kaldet Grøns kapel, hvor han blev begravet. — I en herredsbog af J P Stauning 1690 omtales *Anders Madsen* som præst mellem 5 og 6 (kapellan?).

6. (1639) **Knud Christensen**, sp Grejs-Sindbjerg, g Maren Jensd Grøn, dtr af 5 (iflg ndn mindesten). Årstallet iflg Aa Dahl, Jens Jensen anfører årene 1630, da K C havde en

retssag som sp i G-S, og 1648 fra præstetavlen. Mindesten u å ved indgangen til Grejs kirke, overført fra den gamle kirke.

7. 1643(?) - 61 **Jens Gregersen Lemvig**, f Vandborg. Forældre: Sp Vandborg Gregers Jensen Lemvig og Dorthea Clemensd Krag. Dim Viborg 1635(?), sp Grejs-Sindbjerg, fader til 8. Således iflg Aa Dahl; Wiberg I, s 471 anfører året 1661, men iflg Jens Jensen var han sandsynligvis ansat 1649-71.

8. 1672-88 **Bertel Jensen Greis**, f Grejs. Dim Ribe 1667, g Maren Baggessd, 17/5 71 ventebrev på G-S, 72 sp Grejs-Sindbjerg, d Grejs 88. Svigerfader til 9. Fra 8 følges Aa Dahl.

9. 1688-1700 **Jørgen Pedersen Stauning**, f Stauning. Forældre: Sp Stauning Peder Jørgensen Hegelund og Dorothea Jensd. Dim privat 1686, g Else Jensd Greis, f Greis, d sst 27/12 1716. 3/3 88 sp Grejs-Sindbjerg, d Grejs 1700. Begyndte at føre kirkebog 1689.

10. 1700-27 **Laurits Hansen Billeschou**, f Fyn. Dim Odense 1683, g 17/7 1701 enke efter 9. 7/7 00 sp Grejs-Sindbjerg, d Grejs 27. Svigerfader til 11.

11. 1727-69 **Jens Laurits Nielsen Ussing**, f Ussinggd, Korning sogn, 13/3 1705. Forældre: Godsejer Ussinggd Niels Jensen og Anna Baggessd Lauritsen. Dim privat 20, baccalaureus 1/6 22, g 1) 30/6 28 Karen Lauritsd Billeschou, f Grejs 02, d sst 42. G 2)... 25/8 27 sp Grejs-Sindbjerg, d Grejs 21/12 69. Brødre sp Løsning-Korning C N U og sp Lyngby-Ølsted B N U.

Kapellan (kgl udnævnt) 1. 1742-46 **Mathias Pedersen Wind**, sp Brøns 1746-81, g Margrethe Brorson. 2. 1746-51 **Peder Laugesen Borch**, se 12.

J U fik en uheldig skæbne (skildret af Sigurd Kristensen, 1937, s 182-211). Som kun 22-årig tiltrådte han det store embede og bestred det en tid tilfredsstillende. Nabopræsten Johan Selmer, Ø Snede, skrev 1741 til provst Mouritsen Høyer i Vejle: »Hr. Jens Ussing har alle Tider været en sædelig og retsindig Guds Mand i sit Embede, det kan velædle Hr. Provst ikke selv nægte, men meget mere bevidne, især af hans saa veloplærte og oplyste Ungdom i hans Menighed«. Men samme brev oplyser, at »Forstandens Kræfter til Overlæggelse« var blevet forstyrret af en familietragedie.

J U var kommet i strid med nogle fæstebønder og herremanden på Låge Chr Leth, som han udelukkede fra altergang. Efter klager fra disse novdec 1741 sendte både provsten og biskop H A Brorson i Ribe henstillinger til J U, men forgæves. Han blev da stævnet til herredstinget 20/1 1742, men mødte ikke; og det samme gjaldt, da han efter en provsteretsdom 3/4 1742 blev tilsagt til Ribe landemode. Tværtimod udelukkede J U i foråret 1742 også andre fra altergangen. Derpå fremførte Brorson sagen for kongen og pålagde 4/7 1742 J U's nabopræster at tage de udelukkede til alters (se Brorson iflg L J Koch 1960, s 177f).

Kongen fulgte Brorsons forestilling, hvorefter J U ikke fik afsked, mens en kgl udnævnt kapellan,

der alene skulle forestå embedet. Denne milde afgørelse begrundedes med J U's hidtidige embedsførelse, hensynet til kone og børn og til, at forseelserne »vel mest viser sig af et vrangt Begreb og svag Hjerne« (24/8 1742).

Også kapellanerne fik problemer med J U, men begge betydning for G-S som *repræsentanter for pietismen*. Den første, *Mathias Wind*, 1/12 42-19/4 46) betoner i kirkebogen sin selvstændighed som »Comminister« og sit håb om at føre »den forvildede Hyrde og Hjord ... til den rette Faarresti...« (Jens Jensen). Ved sin visitats i Sindbjerg aug 1745 noterer biskop Brorson, at Wind katekiserede »meget opbyggelig over Syndefaldet og Oprensningen. Børnene svarede med megen munterhed. I Meenigheden fandtes ogsaa opvækkelse, og en mængde Nye Testamenter, som Capellanen har indført, som er andre steder rart [sjældent] at finde«. (L J Kochs udg, 1960, s 31). Efter tre år søgte Wind til Brøns, hvor han blev gift med en datter af biskop Brorson.

Den anden, *Peder Borch*, kom i så skarp strid med Ussing, at han i 1750 androg om dennes afskedigelse; »saa liderligt og ugudeligt et Menneske« burde aldrig få sit kald igen. J U synes dog stadig at have nydt en vis beskyttelse (fra familien?); men fra 2/7 1751 fik Borch en mere selvstændig ansættelse som »Vice-Pastor«. Således betegnes han af Brorson ved en visitats 20/8 1752, da Borch »prædikede smuckt og opbyggeligt om Siælens Lægedom ved Christum« (L J Kochs udg, 1960, s 78).

12. (1751) 1770-77 **Peder Laugesen Borch**, f S Bork 8/1 1721. Forældre: Sp S-N Bork Lauge Pedersen og Maren Hansd Curtz. Dim privat 39, baccalaureus 30/6 40, c 14/2 43 (I), magister 28/6 55, g 6/7 56 Anna Christine Aagaard, f 34, d Grejs 76. G 2) (?). 10/6 46 kap Grejs-Sindbjerg, 2/7 51 adj min cum spe succ sst (vicepastor), 23/2 70 sp Grejs-Sindbjerg, d 77. Se om B ovf. Byggede stuehuset til Grejs prg.

Den norske præst J N Wilse besøgte Borch 1776 og skrev derom, at han kom dertil over små heder (fra Jelling), men i Grejs »vare lutter Kornmarker. Sognepræsten i Greis var Magister, men brød sig ei om Læsning og sligt; han stod sig godt, thi han havde nylig gjort et rigt Parti, og havde god Fordeel ved unge Studes Optragelse«. (Reiselagtagelser V, 1798, s 137). B ejede en tid begge kirker (Jens Jensen).

13. 1777-1810 **Niels Cortsen Bisted**, f Vejrum 1731. Forældre: Sp Vejrum Cort Nielsen B og Anna Poulsd. Dim privat Viborg 51, c 9/12 56 (nc), g Egtved 65 Anna Knudsd Storm, f Egtved ca 46, d Grejs 99. Forældre: Sp Egtved-Ødsted Knud Nielsen S og Karen Pedersd S. 7/9 64 Sp Vorbasse-Grene, 16/7 77 sp Grejs-Sindbjerg, d Grejs 6/10 1810.

14. 1811-23 **Hans Christian Monrad**, f Brejninge Sjælland 4/5 1780. Dim Århus 99, c 12/7 1803 (h), g 4/6 11 Ferdinandine Henriette Gjertsen, f Sengeløse 8/4 83. 27/9 04 dansk præst Guineakysten, 10/5 11 sp Grejs-Sindbjerg, 26/2 23 sp Mern, d her 7/3 25

(Wiberg II, s 399f).

H C Monrad udgav 1822 en bog om Guineakysten, hvori han talte negrenes sag, skildrede deres skikke og væremåde og angreb guvernøren og soldaterne, især for deres rå behandling af negrene (se litt). Han var en ungdomsven af N F S Grundtvig, hvis modvilje mod rationalismen han delte; se Breve til og fra Grundtvig (1924) I, s 34, 64f; II, 56 (br fra M 1811-23).

15. 1823-56 **Ole Olsen**, f Fredericia 19/12 1765. Forældre: Avlsbruger Fredericia Hans O og Mette Jørgensen. Dim Fredericia 86, c 28/4 91 (nc), g 18/7 04 Vibekke Cathrine Jannsen (Jaunsen), f Bergen 25/3 79, d Grejs 12/1 66. Forældre: Toldkasserer Bergen Andreas Severin J og Frederikke Cathrine Møller. Lærer Fredericia, 11/5 04 sp Ljørslev-Ørding, 24/9 23 sp Grejs-Sindbjerg, d Grejs 14/1 56.

Uordineret medhjælper: ca 15/11 1834-15/1 1835 *Jens Christian Edvard Theodor Mau*, se sp Farum-Værløse.

Pers kap: 1. 16/10 1838-3/4 47 *Andreas Ludvig Løve*, uordineret medhjælper fra 1835, se sp Fuglse-Krønge. 2. 17/4 1847-57 *Johan Conrad Bolwig*, se sp Fanefjord.

Pastor Olsen var præget af oplysningstiden, og biskop Tage Müller, Ribe, (der var af en anden opfattelse) betegnede ved sin visitats 20/9 1835 hans prædiken som »tautologisk og trivial«. Olsen talte om utaknemmelighed og berørte ikke kristendommen. Desuden var han gammel og svag (APT V, 1970, s 151).

Men s å var en større vækkelse begyndt i tilknytning til E Maus korte virke som Olsens medhjælper i vinteren 1834-35. Før denne tid kendes kun få vakte i pastoratet (se sst). Mau har selv i et brev til J C Lindberg af 8/7 1837 beskrevet det røre, der opstod:

Der »fandtes næsten intet alvorligt christeligt Liv, da jeg i Efteraaret 1834 kom i Huset hos Pastor Olsen for at assistere ham med at prædike og bestyre de verdslige Sager. Den korte Tid jeg var der ... prædikede jeg næsten hver Søndag, og medens Kirkerne pleiede at staae næsten tomme, fordi Ingen gad høre Olsens Pølsesnak, strømmede Folk i Hundredviis til Kirkerne for at høre det levende Guds Ord at forkyndes ... saaledes at jeg de 2 sidste Søndage i begge Kirker tilsammen havde over 1000 Mennesker, og det fra 13 forskellige Sogne ... Hvad skulde vi da nu gjøre [spurgte man efter hans bortrejse]. Vi vilde gerne være salige, men vi have ingen christelig Hyrde til at lede os. Vi maa da indbyrdes samle os til gensidigen at opmuntre og oplive og bestyrke hverandre. Snart bleve de bekjendte med Fynboerne, og saaledes har De i al Korthed Oprindelsen til Forsamlingerne«.

(APT V, s 152; det flg er en kort gengivelse af fremstillingen sst s 152-64, hvor alle kilder er anført).

Mau antog selv, at der efter hans bortrejse

var ca 50 vakte i G-S. De dannede 1835 en »Missions Forening af Almues-Folk«, der også fik medlemmer i Uldum, Langskov, Engum, Ø Snede, Vindelev og Hvejsel; og Mau bevarerede kontakten ved flere besøg i G-S og »omgangsbreve« 1838-42.

Den ledende skikkelse var gårdmand *Jens Jørgensen* (1806-76), der til 1846 boede i Holtum, Sindbjerg sogn. Han var almindelig anset og fik mange tillidshverv, bl a som skoleforstander, senere sogneforstander (1842-46), medlem af amtsrådet (1845), grundlovsforsamlingen og rigsdagen. Som barn havde han deltaget i forsamlingerne på Uldumegnen, hvorfra han stammede, og han fik straks nær tilknytning til pastor Mau. Allerede i jan 1834 havde han haft besøg af den fynske lægprædikant *Peter Larsen Skræppenborg*, og den følgende vinter holdt Peter Larsen flere forsamlinger hos Jens Jørgensen; den sidste, 5/2 1836, havde 80-100 deltagere.

Kort efter modtog amtmanden i Vejle en anmeldelse fra pastor Olsen, der kunne henvises til det almindelige forbud mod sådanne forsamlinger, indskærpet 12/12 1835.

Hans medhjælper A L Løve havde overværet forsamlingen, og pastor Olsen kunne oplyse, at lægprædikanterne idelig gentog »mystiske usammenhængende Sætninger, uden al praktisk Tendens«. I et brev til herredsfogden (2/6 1836) angreb Olsen desuden deres lære om mennesket som grundfordærvet og »om Christi Blods vidunderlige Virksomhed paa Mennesket«. Som følge heraf blev Jens Jørgensen efter forhør idømt en bøde på 5 rdl (28/6 1836). Trods appel og en udførlig forsvarsskrivelse fra Jens Jørgensen, der bl a angreb pastor Olsens virksomhed som sp og »offentlige Sværen og Banden«, blev dommen stadfæstet 25/7 1836.

Forsamlingerne fortsatte imidlertid, og først i sommeren 1837 lykkedes et nyt indgreb fra præst og øvrighed. Under en forsamling hos Jens Jørgensen, ledet af Peter Larsen (5/7 1837), blev denne arresteret. Han blev dog løsladt et par dage efter, men en langvarig retssag fulgte, der omfattede mange personer og talrige forhør, først ved underretten og siden ved overretten. Her blev Peter Larsen og Jens Jørgensen 19/11 1838 idømt bøder på hhv 20 og 10 rdl.

Men forsamlingsbevægelsen fortsatte, og pastor Olsen opgav sin kamp imod den. Jens Jørgensen fik fra 1837 også tilknytning til J C Lindberg og derigennem kontakt med Grundtvig. I 1839 samlede han i G-S 30 underskrifter (APT V, s 313) mod et forslag om ritualforandringer, som navnlig blev bekæmpet af Grundtvig. S å forestod J J, tilskyndet af Lindberg, en indsamling fra en række sogne på egnen til de forfulgte »gammellutheranere« i Schlesien (172 rdl). Og i 1840 ledede han på samme egn en adresseaktion mod stænderforsamlingernes krav om skattebevillingsret og fik 151 underskrifter i G-S. Også denne aktion var inspireret af Lindberg og i god

overensstemmelse med Grundtvigs holdning.

Fra o 1840 kom to andre stridsspørgsmål i forgrunden: kampen for genindførelse af Pontoppidans katekismus (i stedet for Balles lærebog) og for genindførelse af Kingos salmebog (i stedet for Evangelisk-kristelig salmebog). Begge bestræbelser var sikkert især inspireret af »de stærke jyder« i Ø Snede og blev udgangspunkt for særlige »stærke« kredse i G-S, men de fik også støtte fra kredsen om Jens Jørgensen.

Lærebogssagen rejstes ved fire adresser 1835-40, til dels fra flere sogne. Underskriverne fra G-S var forholdsvis få, men Jens Jørgensen støttede den første fra 1835, der omfattede talrige sogne, og den sidste fra 12 vakte i G-S, som ønskede deres børn undervist og konfirmeret på grundlag af Pontoppidan. Den fremkom i dec 1840, og da den — overraskende — fik pastor Løves anbefaling, blev den imødekommet (8/7 1841).

Sidst i 1840'erne samlede interessen sig om privatundervisning. I årene 1846-50 fremkom ansøgninger derom fra 21 familiefædre, de fleste fra Sindbjerg. 6 ville selv undervise deres børn, resten ønskede dem undervist i privatskoler i Ø Snede og især Sindbjerglund og Vindelev, hvor der i 1847 blev åbnet to skoler af den vakte lærer *P H Schmidt*, hjælpe lærer hos Jens Jørgensen i Holtum fra 1844 (jfr s 1132f; APT V, s 163). Ansøgningerne blev praktisk talt alle imødekommet, skønt skolerne sikkert var primitive. Ane Marie Magelund oplyser i et lille privattryk (1928, s 3), at skolen i Sindbjerglund blev bygget af en enkelt mand, gmd Christen (Kristen) Petersen (el Pedersen), der udhulede en bakke, dannede vægge af kampesten og en forside af bindingsværk med et par vinduer og en dør. Bakken var hans egen, og stolperne fra hans egen skov, tilhugget af ham selv!

Salmebogsstriden fik et mere dramatisk forløb. Den begyndte i foråret 1842 med to andragender om genindførelse af Kingos salmebog, begge fra *Sindbjerg sogn*, den sidste fra »Mænd i hver Bye«. Sogneforstanderskabet, som de var stilet til, foranstaltede en afstemning, hvorved 108 stemte for Kingo, 46 for Evangelisk-kristelig, men af de 46 gik 32 senere ind for Kingo. Sogneforstanderne ansøgte derefter som opfyldelse af flertallets ønske. Men ansøgningen blev afvist (30/11 1842), og det samme gjaldt en ny ansøgning fra sogneforstanderskabet (afvist 7/8 1844). Dette vakte stor harme, og en søndag i foråret 1845 mødte over 200 i Sindbjerg kirke med den faste beslutning at synge efter Kingos salmebog. Pastor Løve, der stadig var kapellan, måtte bøje sig derfor og selv søge om tilladelse til brug af Kingo, og dette blev nu omsider accepteret, både af provst, biskop og kancelli (18/6 1845; jfr J Lauritsen, 1908, s 146f).

Derpå tog de vakte i *Grejs* fat for at opnå samme ret. 25/7 1845 anmeldte kapellan Løve en veritabel »sangerkrig« i *Grejs* kirke de 2 forudgående søndage. Af det efterfølgende retsforhør fremgik, at kun 11 var direkte ansvarlige, men de havde allerede samlet 40 underskrifter for genindførelse af Kingos Salmebog. I sept 1845 indsendte de et andragende herom; men pastor Løve foretog på anmodning af kancelliet en undersøgelse, som viste, at 57 husfædre var tilfreds med Evang-kristelig salmebog, mens 66 ønskede Kingos. Alle 66 »hørte til

de flittigste Kirkegængere«, og biskoppen anbefalede, at man tog hensyn til deres ønske. Men kancelliet var nu indstillet på at sige stop. Ansøgningen blev afvist 2/12 1845, og det samme gjaldt et fornyet andragende i foråret 1846.

Tiden efter 1850

Det store røre i 1830'erne og 40'erne må have gjort et stærkt indtryk i *Grejs-Sindbjerg*. Men vi ved ikke meget om befolkningens holdning i de følgende årtier. Grundtvigianismen fik andetsteds stor udbredelse i 1850'erne på Vejleegnen, især under indflydelse af Jens Jørgensen og Peter Larsen. Men fra G-S er der ingen vidnesbyrd derom, bortset fra nogle underskrifter på adressen om trosfrihed 1851 (APT V, s 164); og Jens Jørgensen var næppe synderlig grundtvigsk, før han flyttede fra *Sindbjerg* til Ø Snede i 1846 (el 1847). Spændingen mellem det grundtvigske og den gamle vækkelse belyses indgående af emissær *Jørgen Paulsen Lunds* rejseberetninger fra Fyn og Jylland 1852-58 (se APT V, s 281ff, hvor de dog langt fra er fuldt udnyttet); men de indeholder ingen direkte meddelelser om G-S, skønt nabosogne ofte omtales.

Det skal dog nævnes, at Lund i maj 1856 besøgte lærer *P Schmidt*, der som nævnt holdt privatskole i både Vindelev og *Sindbjerglund*; og Schmidt beklagede sig meget over en »rejsender Grundtvigianer«, som havde udspreddt »den Samen der Zwiespalt unter das Häuflein«. Den ikke-navngivne grundtvigianer stammede fra Sjælland, oplyser Lund andetsteds; og han havde samme forår også vakt uro på *Hjarupegnen* og mange andre steder (muligvis Jens Larsen, se P Holt, 1961 flg, s 114). Skønt Schmidt havde gjort alt, hvad han kunne for at forhindre det, var det lykkedes grundtvigianeren at vinde flertallet for sit partis meninger.

Men kun Vindelev nævnes i denne forbindelse, og det kan betyde, at Schmidts venner i *Sindbjerg* stod fast. Her opstod endnu en sangerkrig, da præsten — formodentlig sidst i 1850'erne — ville indføre Roskilde Konvents salmebog (der indeholdt mange Grundtvig-salmer). Modstanden anførtes af kredsen om *Christen Petersen* (1799-1865), som byggede privatskolen i *Sindbjerglund*. Da den nye salmebog skulle indføres, samlede han de ca 16 af sine venner, »der kunde synge«, og de sang ufortrødent de samme salmer efter Kingo, med andre ord og flere vers. Dette gentog sig tre søndage, og da menighedens flertal åbenbart foretrak Kingo, måtte præsten give op. Chr Petersen fik talrige børn, der alle blev landmænd eller gift med landmænd på egnen, og iflg hans barnebarn Anne Marie Magelund, der har skrevet derom (1928, s 4-6), blev en stor del af hans mange efterkommere levende kristne. Privatskolen i *Sindbjerglund*

blev fra 1860'erne videreført af væver Peder Pedersen og fortsatte til 1902 (H Hegnsvad; APT IV, 1967, s 244).

I 1850'erne opstod også uro af anden art. En skræddersvend fra Grejs blev o 1850 omvendt i København og vendte som »mormonpræst« tilbage til sin hjemegn. Her vandt han en del tilhængere; kapellan Bolwig meddeler 10/7 1851, at ikke få familier i G-S havde udmeldt sig af folkekirken (APT V, s 164). Bevægelsen bredte sig i de følgende år på Vejleegnen og omtales ofte af J P Lund; men iflg Trap 1859 (1. udg II, s 881) var de fleste mormoner i G-S da udvandet til Amerika. I samme forbindelse oplyses, at der var »stærke jyder« både i Grejs og Sindbjerg, og at Grejs mølle klædefabrik beskæftigede 150 arbejdere (deraf 37 børn), et stort tal i forhold til sognets 896 indbyggere. Iflg Jens Jensen skal der en tid have været en skole ved Grejs mølle.

Formelt var pastor Ole Olsen sp i G-S til 1856, da han døde 90 år gammel — som det sidste levn fra oplysningstiden. Derpå fulgte en række præster, lige til 1913, der nærmest må kaldes »højkirkelige« i den tids forstand. Det var en almindelig præstetype i denne periode, som det fremgår af mange sogneartikler under Hedensted provsti; teologisk og kirkeligt konservative, mere eller mindre velvillige over for IM, men uden forståelse for grundtvigianisme, »folkelighed« og venstrepolitik.

Kirkeligt blev det en roligere tid i G-S. Befolkningen var efter alt at dømme tilfreds med disse præster, måske fordi den gamle vækkelse var stagneret, men havde efterladt en udbredt kirkelig konservatisme. Oplysningerne er i øvrigt sparsomme.

Ole Olsens efterfølger i næsten 20 år, *Frederik Winstrup* (1857-76) fik et smukt eftermæle i det konservative blad Vejle Amts Avis: »Den afdøde var meget afholdt af de Menigheder, hvis Sjælesørger han har været, samt var tillige en i høj grad nidkær, punktlig og retskaffen Embedsmand« (15/3 79). Venstrebladet Vejle Amts Folkeblad omtaler ham slet ikke.

I sine senere år havde pastor Winstrup to kapellaner, *F T Olivarius* (1871-74), som senere nærmest sluttede sig til IM (i Solbjerg på Mors, bd V, 1959, s 812), og *J L P Holst* (1874-76), der omtales som ikke-retningspræget (i sit sidste embede, Køng på Sjælland, bd II, 1954, s 607).

I sp *Peter Høeghs* tid (1877-88) tilspidsedes den politiske kamp mellem Venstre og Højre, og P H var ivrig højremand; som kateket i Fredericia opstillede han sig endog som folketingskandidat (1858), men blev ikke valgt. Han beskrives af Vejle Amts Avis 23/1 1888 (nekrolog) som en arbejdsom, dygtig og velvillig mand, der som sådan altid vil blive mindet af sine menigheder. Noget anderledes karakteriseres han af Vejle Amts Folkeblad: »Han hørte til de stille, tilbageholdende Naturer,

der skyr stærke Bevægelser og frygter Fremskridtet og det ny, der melder sig. I Sammenhæng hermed var han udpræget konservativ på alle Områder. Med Omhu røgtede han sit Embede og blev afholdt af mange i sit Pastorat« (23/1 88).

Efterfølgeren blev *Georg Ernst Becker* (1888-99), der kom fra Bredsten (1877-88) og tillige var provst for Nørvang-Tørrild herreders provsti. I Bredsten havde han stået i skarpt modsætningsforhold til et stort grundtvigsk flertal, der havde ønsket en grundtvigsk præst. Følgen blev oprettelse af en valgmenighed med kirke tæt ved Beckers præstegård og langt større kirkegang end hos Becker (se s 1098f). I G-S blev han meget påskønnet, i det mindste iflg nekrologen, der er enslydende i Vejle Amts Avis og Vejle Amts Folkeblad (15/5 99): »Provst Becker var en dygtig Prædikant, og den talrige Tilhørerkreds, han stadig samlede i Kirkerne, var et Vidnesbyrd om, at han forstod at lægge Ordet frem, saa det slog Rod. Han var tillige afholdt, især af Provstiets Lærere«.

Den sidste sp i denne række var *Viggo E S Henningsen* (1899-1913), der ligeledes blev provst. Også han var modstander af grundtvigianismen, i det mindste teologisk. Det fremgår af en artikel mod Otto Møllers lære om genløsningen, som han fik trykt i *Theologisk Tidsskrift* 1898 (bd XIII, s 553-89). Her påtaler han alle Otto Møllers vildfarelser, set fra et ortodoks luthersk synspunkt, og slutter med en alvorlig advarsel mod »at tage Luther til Indtægt for nye moderne Anskuelser«. P g a dårligt helbred søgte han afsked som 57-årig og levede sine sidste 15 år i Birkerød. Ved hans begravelse karakteriserede pastor Thomsen, Birkerød, ham som en varmhjertet, pligtro og venlig mand, skønt tilsyneladende lidt reserveret. I sine jyske menigheder var han skattet, hvilket han fik mange beviser på, »her vil han mindes som den gode Sjælesørger og Familiefader«. (Vejle Amts Folkeblad 2/5 1928). Vejle Amts Avis skrev en smuk nekrolog: »Provst H var en dygtig Prædikant, hvis Prædikener altid bar Vidne om et forudgaaende stort Arbejde. Meget afholdt blev Provsten i sine Menigheder, ikke mindst for hele sin stille Færd og sit rettænkende og fine Sindelag... 6 Aar efter Afrejsen sendte de gamle Menigheder ham en Gave paa 1000 Kr til en rekreatjonsrejse. Provst H var tillige Videnskabsmand paa det sproglige Omraade, navnlig i hebraisk...« (26/4 1928).

Iflg embedsopslaget i Dansk Kirketidende efter provst Beckers død (1899, sp 398) død var der god kirkegang i begge kirker og »en Levning af »de stærke Jyders« Bevægelse«. Det sidste sigter bl a til brugen af Kingos salmebog, der nævnes i denne forbindelse, måske også særlige »stærke« kredse og til Christen Petersens kreds. Anne Marie Magelund son-

drer udtrykkeligt mellem den og »de »stærke Jyder«, der tog Kampen op efter Kr Petersen« (for Kingo, anf skr s 4).

Herom er der ikke fundet nøjere oplysninger fra de højkirkelige præsters tid, derimod om en række nærmest *indremission-ske* aktiviteter. Danvad meddeler 1945 (se u-trykte kilder), at »der fra 1860'erne og 70'erne har været Familier, der sluttede sig til »Luthersk Missionsforening« ». Det gjaldt iflg pastor Jensen især Chr Petersens slægt. Egentlig IM begyndte fra 80'erne med søndagsskoler i Holtum 1888, Grejs 1889 og Sindbjerg (vistnok i Lindved) fra senest 1902 (iflg »Raad-giveren«), samt missionshuse i Grejs (Grejs-Holtum) 1895 og Sindbjerg (nær Lindved) 1899. IM »kom væsentlig som en lægmandsforening, dog støttet af provst Becker« (Danvad). Også provst Henningsen synes velvillig; efter hans afsked nævner embedsopslaget, der sikkert skyldtes ham, kun IM's repræsentanter i menighedsrådene, to i hvert råd á 4 medl (Da Kirketd 1914, sp 93f; de to andre i hvert råd var iflg Danvad grundtvigske). Opslaget synes dermed henvendt til ikke-grundtvigske ansøgere.

Det virker derfor overraskende, at menighedsrådene i 1922 havde klart grundtvigsk flertal (8 mod 5). Om den grundtvigske baggrund kan Danvad kun oplyse (1945), at enkelte familier var blevet grebet af H J M Svendsens forkyndelse (den kendte præst i Jelling, 1856-72), desuden at der blev bygget forsamlingshuse i Grejs 1892, Sindbjerg (Lindved) 1899 og V Ørum 1904. Men fra o 1900 fik i det mindste to af lærerne betydning for den grundtvigsk-folkelige udvikling.

Først *Rasmus Sørensen*, der kom til V Ørum skole i Sindbjerg sogn 1890 (førstelærer her til 1931). Udover lærereksamen (fra Blågård 1884) havde han højskoleophold som baggrund. Han stiftede en sangforening og ledede den i 10 år o 1900, og i samme periode gjorde han et betydeligt arbejde som formand for den lokale skytteforening. Desuden var han medstifter af sognets bogsamling og Ørum afholdsforening. (Poulsen/Benthin II, 1913, s 221f). Han »huskes endnu af mange som en vældig god underviser. I hjemmet dyrkedes musik, og hustruen underviste deri« (Jens Jensen, 1985).

Dernæst *Steffen Kristensen*, førstelærer i Grejs skole 1901-27. Hans far var husmand, træskomand og musiker i Gedved, hvor han selv kom på højskole, senere på seminariet (til 1884). Han var meget initiativrig. I sit tidl embede havde han stiftet både sangkor, foredragsforening, skytteforening, afholdsforening og sygekasse, og i Grejs fortsatte han på samme måde som formand for Sægekassen, forsamlingshuset og sognebogsamlingen; desuden holdt han aftenskole, hvor han søgte »at vække Ungdommens Kærlighed til og Forstaaelse af Modersmaalet«. Men sin største indsats gjorde han måske »for Sangens Fremme i Skolen, Kirken og Hjemmet«. Hans skole stod højt ved skolesangstævnerne, hvis bestyrelse han var medlem af. (Po-

ulsen/Benthin II, s 209). I hele sin lærertid var han kirkesanger, og han huskes endnu for sin gode sangstemme. Det fortælles også, at han kunne gå ud til syge folk og syngte en salme for dem (Jens Jensen 1985).

Hertil kom, at pastoratet 1914-21 fik en grundtvigsk præst, *Lars Fr Andersen* (1907-14 sp Ringgive, provst 1909-14). Højres tid var nu forbi, og Andersen blev foretrukket af den radikale kultusminister S Keiser-Nielsen. Dermed kom en ny præstetype til G-S, som det klart fremgår af skildringer fra Ullerup, Andersens næste embede:

»Han var grundtvigianer og en ypperlig prædikant. Under salmesangen gik han frem og tilbage på kirkegulvet og sang for — og lagde mærke til, hvem der var i kirke. Han var under gudstjenesten i den næsten altid fyldte kirke stærkt følelsesbetonet, og hele tiden brød den ægte glade grundtvigianisme igennem«. — »Den stoute smukke mand med det venlige blik i de skarpe brilleglas, med den kraftige røst og den smukke sangstemme blev snart vellidt hos alle. [Han var den første præst, der kom på cykel, både til kirke og rundt i sognet til alle hjem].. Når han sådan kom ind til folk, skulle der ikke laves mange anstalter, fordi præsten kom. Kom han om formiddagen, blev han tit siddende i køkkenet og fik en sludder med konen«. (Se i øvrigt s 602f).

Om Andersens tid i G-S skriver Jens Jensen (1985): »Der var på [Andersens] tid ret god kirkegang, også i Grejs... Der kom mange i huset hos ham, og han havde en stor folkelig berøringsflade, bl a gennem ungdomsforeninger. Også missionsfolk taler pænt om ham«.

Efterfølgeren *Andreas C Juhl* (1921-39, provst 1914-21 og 1932-39) stammede fra Christiansfeld, hvor han havde gået i Brødre-menighedens skole. Men han var dog nok acceptabel for de grundtvigske, da han blev udnævnt af Jacob Appel, Askov, der da var kirkeminister. Fru Juhl havde i høj grad grundtvigsk baggrund; hun sagde selv, at hendes far, lærer i Ellinge på Fyn, »var af den gamle grundtvigske type, og ingen kunne fortælle bibelhistorie som han. Der blev stille i skolelokalet, når han fortalte«. Selv gik hun til gymnastik, sang og sangkor hos Thorvald Aagaards søster i nabosognet og havde stor glæde af et Askovophold 1902-03. (Interview Horsens Folkebl 9/9 1978).

Om G-S-tiden skriver Jens Jensen: »Provst A C Juhl ville ikke regnes for hverken missionsmand eller grundtvigsk. Han ønskede at være præst for alle. Omtales med megen agtelse. Hans hustru gjorde en stor indsats ved husbesøg. Hun cyklede rundt, også op til Sindbjerg sogn, og var særdeles velset« (1985).

I nekrologen i Vejle Amts Folkeblad 10/5 1949 (Vejle Amts Avis bragte ingen) hedder det, at »hans forkyndelse altid bar præg af en yderst grundig og omhyggelig forberedelse, men at den

først og sidst var en dybt redelig kristen personligheds vidnesbyrd om Guds nåde i Jesus Kristus givet os som det virkelige af alt virkeligt. For ham var ordet og livet en enhed, og derfor... vejede den anden side af gerningen, hjemmenes liv og stræben i sognene, ikke mindre til for provst Juhl. Utrættelig kunne han være, når sorg og sygdom satte ind og kaldte på ham. Altid bragte han hjælp og trøst og gode råd, og altid kom han stilfærdig og ydmyg over sin gerning og den Gud, han måtte tjene...«. Han søgte afsked af helbreddsgrunde 1939 og boede derpå i Gårsløv, senere i Grejsdalen.

Efter provst Juhl blev den grundtvigsk-folkelige linie fra provst Andersens tid genoptaget af præsterne *A V Danvad* (1940-47, se s 908 og 921) og *Th V Kragh* (1948-64, provst 1962-64, derefter stiftets biskop, se s 73). De medvirkede begge i ungdomsarbejdet (DdU), og det grundtvigske flertal i det samlede menighedsråd voksede fra 8 til 9. Det fælles sogneråd blev ledet af Venstre med en enkelt fra socialdemokratiet (Danvad 1945), der også fik en repræsentant i menighedsrådet. Stort set fortsatte pastoratets kirkelige og folkelige liv i samme spor lige fra provst Andersens tid, med de forskellige »retninger«, ret livlig foreningsaktivitet og god sammenhæng mellem kirke, skole og sogn.

I Kir Hdbg 1951 sammenfattede Kragh sit indtryk af sognene i flg ord: »Baade aandelige og økonomiske Tilstande over Middel. Ret vaagen Befolkning, gennem Tiden præget af de »stærke Jyder« (især i Sindbjerg) og Højskolen (begge Sogne). overvejende grundtvigsk Præg...«.

Provst Andersen efterlod både ungdomsforeninger og et Kirkeligt Samfund. Det sidste blev oprettet i Grejs efter KS's almindelige reorganisering 1918, på Vejleegnen med Andersen på den faste talerliste. I *Grejs KS* blev gdr N Thomsen formand i det mindste til 1926, da det omfattede 28 familier (Kir Hdbg 1927, Edv Pedersen, 1931, s 40, Th Svendsen, 1967, s 130f). Efter 1935 nævnes det ikke i Kir Hdbg, kun 1951, da det betegnes som »hvilende, varetages af Ungdomsf.«

Ungdomsforeningen i Grejs var nok den ældste, iflg DdU's årsberetninger 1920-27 ledet af landmænd i Grejsdalen med o 50 medl (kun 1921-22 70-85). 1928-45 var førstelærer Vald Winther, Grejs, formand, og det blev fremgangstid fra o 60 til 110-130 i årene 1938-45. Winthers afløser som førstelærer C Brems (Hansen) videreførte foreningen til 1959, i begyndelsen med lignende medlemstal, o 1950 80-90, fra 1954 60. Brems var i 10 år tillige landssekretær for DdU.

Iflg Kir Hdbg 1923 var der tre grundtvigske ungdomsforeninger i G-S, formodentlig knyttet til de tre forsamlingshuse i Grejs, Lindved og V Ørum. I de flg udgaver til 1935 nævnes kun to, antagelige foreningerne i Grejs og Lindved. Fra DdU's årsberetninger kendes også *V Ørum ungdomsforening* (fra 1942). Beretningerne oplyser, at den i lang tid, 1942-57, blev ledet af gdr Knud Rosendal, men medlemstallet svigede meget (ca 30-90).

Da Ørum ligger nær grænsen til Uldum, var

den tilknyttet Uldumegnens hovedkreds, som Knud Rosendal også var formand for i mange år (1952-62). Kredsens midtpunkt var Uldum højskole, der især fra 1920'erne til 40'erne havde talrige elever og stor indflydelse, sikkert også i Sindbjerg. Dens forstander Svenning Pedersen (1911-35) medvirkede ved udstykningen af godset Agersbøl (Ø Snede, på grænsen til Sindbjerg, fra 1970 en del af sognet) og fik anbragt gamle højskoleelever i de udstykkede gårde. De løste næsten alle sognebånd til Grejs-Sindbjerg (Th V Kragh 1985).

Hertil kom en ny *Sindbjerg ungdomsforening*, stiftet 21/5 1941. Den fik pastor Danvad som formand og 8 unge i bestyrelsen fra forskellige dele af sognet. Danvad blev 3/11 48 afløst af Th V Kragh (sst). Den nævnes ikke i DdU's årsberetninger, men Danvad oplyser 1945, at den havde 112 medl. Iflg Kir Hdbg 1951-63 var der endog 4 ungdomsforeninger i G-S, og det samlede medlemstal opgives 1951 og 55 til 300. Hertil kom gymnastikforeninger, der ofte havde de samme unge som medlemmer.

Om DdU skriver biskop Kragh 1985: »Fra Vejleegnen husker jeg, at der var vældig gang i foretagendet i 1950'erne med mange prægtige unge, indtil de blev afløst af maskiner [på gårdene]. Ungdomsforeningerne var ikke missionerende, men skabte en naturlig kontakt til folkekirken for en del unges vedkommende. Programmet var folkelige og kirkelige emner, fester og udflugter i højskolestil med hovedsageligt tilhold i forsamlingshusene. Både unge og voksne, ja hele familien mødtes som regel til møderne.«

Men også *Indre Mission* udfoldede betydelig aktivitet i G-S. Kir Hdbg 1927 nævner 3 IM-samfund og 3 KFUM og K, de flg udgaver til 1967 2 samfund og 2 M-K, formodentlig knyttet til missionshusene i Grejs (-Holtum) og Sindbjerg (Lindved). De to samfund blev som regel ledet af gårdejere og havde i 1965 70 medl i Grejs, 120 i Sindbjerg (Kir Hdbg 1967). Danvad oplyser 1945, at både KFUM og K i Grejs havde 20 medl, mens Sindbjerg KFUM talte 44, KFUM 24.

Hertil kom 3 søndagsskoler, i Grejs, Holtum og Sindbjerg (Lindved), der er medtaget i søndagskolestatistikken fra 1916-53. I Grejs var børnetallet gradvis faldende fra o 30 til 15-20, i Holtum stigende fra 7-8 til 15-20, i Sindbjerg (Lindved) ret konstant o 30-40 børn. Lederne havde forskellig baggrund; i Grejs var det gennem mange år stolemager Gustav Rasmussen, senere kaldet husejer; Holtum søndagsskole blev i mindst 24 år ledet af skomager A Skov, og Sindbjerg-søndagsskolen lige så længe af boelsmand Kr Buelund (også kaldet gdr).

Christen Petersens efterkommere blev som nævnt optaget af *Luthersk Missionsforening*, der fik Sindbjerglund som midtpunkt. Hans gård i Sindbjerglund forblev i slægtens eje, og tæt ved den fik kredsen o 1925 et missionshus (Kir Hdbg 1935), vistnok ombygget 1939 (Danvad 1945).

Den havde som regel en særlig repræsentant i Sindbjerg menighedsråd (Kir Hdbg 1923-67), men synes ikke isoleret; mange kommer både i »Lutherhuset« i Sindbjerglund og missionshuset i Lindved (Jens Jensen 1985). — Også »de stærke jyder« havde fast en repræsentant i Sindbjerg menighedsråd, i det mindste til 1957; og Kingos salmebog

brugtes i Sindbjerg kirke jævnsides med »Kirke og Hjem« lige til 1939, derpå efter ønske ved særlige kirkelige handlinger.

Men alle kunne mødes i kirken, skriver *biskop Kragh* fra sin tid i G-S (1985). Kirkegangen var »rimelig god«, især i Sindbjerg (10%, se oversigter). De forskellige kirkelige holdninger gjorde, at ikke mange var helt upåvirkede af det kirkelige liv. Kirkerne og præsten havde en selvfølgelig plads i beboernes bevidsthed. Det var skik, at præstefamilien deltog i familiefesterne i hjemmene, og det blev påskønnet.

Der var nært samarbejde mellem *kirke og skole*. Præsten var formand for skolekommissionen og deltog i alle årsprøver. Børnene var veloplyst i hovedfagene dansk, regning og kristendomsundskab, desuden i historie og geografi. »Det mærkedes i konfirmandstuen, at der var et fint grundlag at bygge på. Lærerne var tillige distriktskirkesangere, og hele lærerstaben følte som menighedens medarbejdere«.

I Grejs var de oven førstelærere Winther og Brems (jfr skoler) ikke blot formænd for ungdomsforeningen, men også kirkesangere, og Winther tillige næstformand for menighedsrådene i mange år. »Sognerådsformænd og amtsrådsmedlemmer som Søgaard og Jens Mikkelsen har også betydet meget for sognepolitikken og kirkelivet, som de støttede og tog del i«. I den ældre generation gjaldt det Christen Jacobsen, Salemgård (d 1951), der var kirkeværge og god grundtvigianer, men gennem sin far Hans Jacobsen knyttet til den gamle vækkelse. C J's broder var historikeren J P Jacobsen (d 1918), der ligesom hustruen dr phil Lis Jacobsen (f Rubin, d 1961) blev begravet på Sindbjerg kirkegård. Lis Jacobsen, som ofte kom på Salemgård, fik stor respekt for egnens folk; hun har fortalt derom i et interview med overskriften »Fra et snævert københavnsk miljø ind i en stor og ukendt verden«. (Vejle Amts Folkeblad 18/2 1957; Th V Kragh; om Hans og Chr Jacobsen se Liss David- sen, 1962, s 17ff).

Den næste sogneprest *Jens Jensen* (1965-84) videreførte den grundtvigske linie, men under andre vilkår, svarende til udviklingen andetsteds. J J har selv berettet derom. De unge var gradvis forsvundet fra gårdene, men folketallet steg betydeligt fra o 1960 som følge af parcelhusbyggeri; hele kvarterer blev opført omkring Grejs og Lindved i 60'erne og 70'erne. En centralskole blev bygget i Lindved fra 1961, til gengæld nedlagdes de små skoler, og det samme gjaldt ungdomsforeningerne i de nærmest følgende år. Lindved forsamlingshus blev 1962 erstattet af en sognegård i tilknytning til skolen, der senere fik en stor idrætshal. Grejs forsamlingshus blev til »Borgergården«, ledet af en borgerforening. De grundtvigske ungdomsforeninger blev afløst af et nyt foreningsliv: sognegårdsforeninger, ungdomsklubber og idrætsforeninger. Også IM's aktiviteter havde tilbagegang. Til kirkelige møder opførte sognerådene 1978 en ny præstegård med en særlig konfirmandfløj.

Parcelhusbyggeriet fremmede ikke kirkegangen, hvilket navnlig mærkedes i Grejs. I Sindbjerg var den stadig forholdsvis god i Jens Jensens tid, bl a som følge af »de stærke« jydere« indflydelse. »De fleste af dem (eller deres efterkommere) er trofaste kirkefolk. IM er i det store og hele kirkelig. Det samme gælder Luthersk Missionsforening. Grundtvigske folk er der meget få af«. (Jens Jensen 1985).

Formelt havde de grundtvigske stadig flertal i menighedsrådene, men efter pastor Jensens afsked samledes et flertal om en ikke-grundtvigsk ansøger, nemlig *Kristian Holm* (1984-). Han har som barn haft tilknytning til Luthersk Missionsforening og blev oprindeligt uddannet til missionær i Oslo.

Pastor Holm har oplyst flg om de nuværende forhold (1988): Kirkebesøget er i gennemsnit ca 25 i Grejs kirke, ca 60 i Sindbjerg (alm søndage). I præstegården holdes (af menighedsråd og sp) 3 møder i vinterhalvåret og et sommermøde. Pastor Holm har desuden fra 1/11 85 startet en konfirmandklub (15-25) deltagere. De øvrige aktiviteter har nærmest tilknytning til IM. Grejs-Holtum missionshus blev nedlagt i begyndelsen af 80'erne, men i Sindbjerg missionshus ved Lindved holdes møder ca hver 14. dag (40-50, undertiden flere). Det samme gælder Luthersk Missionsforenings missionshus i Sindbjerglund (15-20) deltagere. Den tidl søndagsskole og UA i tilknytning til Sindbjerg missionshus er forenet til en børneklub med ugentlige møder på hverdage (15-20). I Sindbjerg findes også »Indre Missions Ungdom« (IMU), der holder ugentlige møder for 12-20-årige (i hjem eller missionshus, 20-25) og bibelkreds for 18-25-årige (i hjem, ca 15). KFUM og K svandt ind i 70'erne, men familier med denne baggrund samles til bibelkreds (i hjemmene, ca 15). Hertil kommer et stort KFUM-spejderarbejde for hele pastoratet (begge køn, godt 90).

Skoler

Den gamle almueskoleordning kan i G-S som i de fleste sogne føres tilbage til Chr VI's forordninger af 23/1 1739 og 29/4 1740, der pålagde alle degne at undervise i »Kristendom, Læsen, Skriven og Regnen«, støttet af skoleholdere efter behov. De største lodsejere skulle udbygge degnehuset eller opføre skoler. De lokale fundatser fra foråret 1741 fordrer en degneskole for Grejs sogn (og alle børn under hovedgården Højgård) og et »Sindbjerg Sogns Skolehuus« med en »Underskoleholder«. (S Kristensen, 1940, s 47f, J Alsted, 1924, s 117f). Sindbjerg skole blev opført af Chr Leth, hovedgården Låge (Jens Jensen).

Ordnningen omtales ikke ved biskop Brorsons visitats 1752, men synes i funktion ved hans besøg 1759 med degnen *Michael Quist* som skoleholder for Grejs sogn og »*Hans Højer* ved Sindbjerg Kirke« for Sindbjerg sogn (L J Kochs udg 1960, s 78, 135).

Større betydning fik skoleloven 1814, som dog ikke kan regnes for realiseret før o 1830. Den foreskrev inddeling i skoledistrikter, hvilket i G-S medførte oprettelse eller udbygning af 4 skoler: Grejs, Sindbjerg, Holtum og V Ørum

Af de ældre lærerrækker kan nævnes lærer *Lebech* i Grejs, kendt som medvirkende i 1840'ernes salmesangerkrige, efterfulgt 1868-90 af *T. Kristensen*, der begyndte at holde aftenskole (1886), og 1890-1901 af *Ole Andr. Mikael Andersen*, som tillige var cykelsmed og — med sognerådets tilladelse — fik telefon 1901! — I *Sindbjerg* deltog lærer *Baggesgaard* i sangerkrigen; blandt efterfølgerne var *Andr. Sørensen* (1867-94) en meget myndig mand, der også drev en gård og i de senere år holdt medhjælper. Derpå fulgte *Christian Kibæk* (1894-1925), der som kirkesanger godt kunne forliges med Kingosalmerne og de stærke jyder. Hans døtre blev organister, da kirken i 1911 fik orgel. — I *Holtum* virkede lærer *M. Eriksen* i 1850'erne, lærer *Thomsen* i 70'erne og 80'erne og *J. R. Henriksen* 1891-1901 (el. 02). Han blev tillige organist i Grejs kirke, der fik orgel ved ombygningen 1882, og søgte 1895 om løn derfor — 100 kr årligt! — I *V. Ørum* var der en lærer *Bie* o. 1850, afløst af *Niels Jensen* 1864-90. (Jens Jensen 1985).

Af skolevisitatsmaterialet skal kun enkelte træk nævnes fra provstens indberetninger 1880-1900. De giver som helhed indtryk af et velfungerende skolevæsen. Efterhånden får de en ret skematisk karakter, men børnenes præstationer bedømmes i alle fag, som regel i rækkefølgen religion, læsning, skønskrivning, retskrivning, regning, geografi, historie og sang. I 1894 hedder det om *Sindbjerg* skole: tilstanden god, læreren dygtig; børnene svarede bl. a. godt i religion, og flertallet havde meget få retskrivningsfejl. I alle de andre skoler betegnes tilstanden som »meget god« og lærerne som »meget dygtige«. Om religion hedder det næsten enslydende: »Børnene var godt underviste og svarede meget godt«. Om retskrivning oplyses f. eks. fra *Holtum*, at 35 af 41 børn havde 0-3 fejl.

Grejs-lærerne *Steffen Kristensen* (1901-27), *Valdemar Winther* (1927-43, derpå amtsskolekonsulent) og *Carsten Brems* (fra 1947, 1961-78 skoleinspektør) er omtalt ovenfor, de to sidste som formænd for ungdomsforeningen. De var alle kirkesangere, Winther til 1947, Brems til 1964. Også *Rasmus Sørensen*, V. Ørum skole (1890-1931), er omtalt ovf; hans efterfølger blev *Hans Peter Petersen* (1931-61). I *Sindbjerg* skole afløstes Chr. Kibæk af *Helmer Hansen* (1925-49) og *Marius Odgershede* (1949-62), derpå ved centralskolen til sin død 1973. *Holtum* skole havde fra 1902 en række kortvarige læreransættelser, derpå i næsten 40 år *K. Storgaard Petersen* (1923-62), der også var organist i Grejs kirke og især mindes for de mange møder, han holdt i skolen i samarbejde med præsterne, ikke mindst under krigen. (Jens Jensen 1985).

Skolemønstreret var fra o. 1900 det sædvanlige med en førstelærer og en (forskole)lærerinde, ofte i særskilte forskolebygninger (Grejs, Grejs Østermark (fra 1915 »Ulkjær skole«), *Sindbjerg*, *Holtum* (en tid med forskole i Fløjstrup, V. Ørum)). Lærerrinderne før 1961 er nævnt i *Lindved* skoles jubilæumsskrift 1986.

Centralskoleordningen påbegyndtes 1960, og 1961-63 opførtes den nye skole i *Lindved* med tilbygninger i 70'erne. De små skoler nedlagdes 1961-62. Centralskolen begyndte med 7 lærere, stigende til 38 i 1986 (479 elever). I 1988 havde den samme lærertal og 465 elever i 24 klasser (1-10, børnehavekl.). Skoleinspektør er fra 1978 *Mogens I. Thorsen* (f. 1938). (Vedr. lærerrækkerne og *Lindved* skole ovenfor jubilæumsskrift; Den danske skolehåndbog;

pastor Jens Jensen).

Oversigter

Folketal 1801 388 + 624; 1850 816 + 1151; 1901 791 + 1254; 1930 894 + 1171; 1955 735 + 1225; 1960 770 + 1153; 1970 970 + 1176; 1980 1040 + 1667; 1986 1000 + 1703 (Statistiske Efterretninger. Befolkning og Valg 1986, 3); 31/12 1987 1018 + 1726 (sst 1988, 5).

Menighedsrådets sammensætning 1922, 26, 30 og 34 8 gr, 3 IM, 1 Lt Mf, 1 stærk j; 1938 og 42 8 gr, 4 IM, 1 st J; 1945 8 gr, 3 IM, 1 Lt Mf, 1 st J; 1949 9 gr, 2 IM, 1 Lt Mf, 1 st J (valg Grejs); 1953 og 58 9 gr, 2 IM, 1 Lt Mf, 1 st J; 1962 8 gr, 3 IM, 1 Lt Mf, 1 soc; 1965 9 gr, 3 IM, 1 Lt Mf (valg i S); 1984 9 gr, 2 IM, 2 frie folkekirkelige, 1 soc.

Altergæster 1922 670 + 775; 1926 350 + 650; 1930 359 + 563; 1934 315 + 598; 1938 294 + 633; 1942 300 + 591; 1946 300 + 550; 1950 300 + 630; 1954 300 + 580; 1958 300 + 580; 1962 310 + 750; 1965 400 + 660; 1987 460 + 830.

Kirkegangsprocent 1926 10 + 10-15; 1930 10 + 10; 1934 10 + 12; 1938 8 + 10 (25); 1942 og 46 10 (25); 1950 og 54 10; 1958 8-10; 1962 og 65 8 og 10; 1987 2,5 + 3,5.

Grejs kirke

Den gamle romanske Grejs kirke, formentlig fra o. 1150, var opført af frådsten, dækket med kalkpuds. Kirkerummet var iflg. arkitekttegninger kun godt 21 m langt og den største bredde 5,8 m (i skibet). Der var bræddeloft og små vinduer, kun 2 mod syd og nord, et i koret og et i vestenden. I vestgavlens murværk var et hul til klokken. Der var intet tårn, men våbenhus mod syd og sakristi mod nord ved koret (»Grøns kapel«, se præst nr. 5). Kirken hørte snart under kongen, snart under skiftende godsejere, bl. a. ejerne af Højgård, Låge og Agersbøl. I 1806 blev den købt af fem sogne-mænd.

1/6 1881 besluttede kirkesynet, at den skulle nedrives og en ny, langt større kirke bygges. Den blev opført i nygotisk stil med røde mursten, tårn og bjælkeloft (arkitekt Tage Olivarius) og indviet 17/12 1882. Apsis er tresidet, og tårnets ottekanterede overdel afsluttes med et spir mellem smågavle i spidsbuestil. Tårnets underrum tjener som forhal; over forhallen findes et pulpitur med orgelet. Altertavlen, som står på et alterbord af frådsten fra den gamle kirke, er sammensat af dele fra en sengotisk fløjtavle, træfigurer, som 1953 blev afrenset og anbragt i et nyt skab. Et tidl. alterrelief, Fjelskovs »himmelfarten«, er ophængt i kirken. Fra den gamle kirke stammer den romanske granitfont med mandshoveder og løvværk, fadet med »bebuddelsen« fra o. 1575 og prædikestolen fra 1625, der har toskanske hjørnesøjler.

Sindbjerg kirke

Som den gamle kirke i Grejs blev *Sindbjerg* kirke opført i romansk tid (12. århundrede) af frådsten, der blev hvidkalket. I den senere middelalder fik skib og kor hvælvinger, ligesom der byggedes våbenhus og »et lidet Taarn« (nævnt i Trap 1859 II, 882). Ved vestenden opførtes henvend 1800 et gravkapel til kammerråd Søren Fogh, Låge (d. 1794), og dennes broder. Det skulle iflg. »Foghs Legat« stå til verdens ende, men i 1880'erne ønskede man et

nyt tårn, hvorfor kapellet blev nedbrudt 1885. Ældre mænd har fortalt pastor Jensen, at der skulle bruges lige så mange røde mursten, som der var anvendt til Grejs kirke, og de var spændt på, hvor højt det ville blive. Det blev meget højt (35 m) og fik ligesom i Grejs et ottekantet spir med små gavle. Også våbenhuset blev nedrevet 1885, idet tårnets underrum (ikke hvælvet) blev forhal med en udskåret dør fra Foghs kapel som indgang til kirkerummet. De to brødre Foghs kister blev anbragt i et lille rum ved forhallens nordside, men i 1950'erne begravet på kirkegården.

Omtrent samtidig afdækkedes et romansk kalkmaleri på korets nordvæg (kvinden grebet i hor, Joh 8, et usædvanligt motiv), og 1970 gotiske kalkmalerier fra o 1500 i korets hvælvinger, mod øst Jesus tronende på regnbuen som verdensdommer, mod syd Johs Døber, mod nord jomfru Maria vandrede blandt liljer, mod vest en engel med marterredskaberne fra langfredag. To helgenfigurer er blevet overkalket igen.

Den nygotiske altertavle fra 1868 har et maleri fra 1928, Jesus i Gethsemane. En tidl altertavle i barokstil findes på kirkeloftet. Fra en sengotisk fløjtavle (o 1520) er flere figurer bevaret: Jomfru Maria på måneseglen, en bispehelgen, en nådestol og apostlene, alle nu anbragt i en frise langs vestpulpituret. Andre dele findes i Nationalmuseet. Kalken og to svære malmlysestager er skænket af Jørgen Juul, Agersbøl, 1656 og 59, da forgængerne var fjernet af polakkerne under Svenskekrigen. Romansk granitfont med løve- og fugleornamentik. Prædikestolen fra 1599 i renæssancestil med toskanske hjørnesøjler. Tre lysekroner i skibet og en i forhallen er skænket siden 1887 af familier i sognet. Klokkeren blev skænket 1656, men omstøbt 1906. Under koret findes et gravkammer, som nu er tomt.

Udførlige oplysninger om begge kirker fra pastor Jens Jensen 1985. Trykte kilder (til dels med afvigende oplysninger) findes anført under litt.

Den nyere præsterække

Præsteløn 1899 4000 kr netto (Dansk ktd 1899, sp 398); 1922 1. kl; 1931 2. kl; 1946 3. kl; 1958 12. kl; 1969 LR 16/31.

16. 1857-76 **Jens Frederik Winstrup**, f Århus 2/1 1805. Forældre: Amtsforvalter Assens Jens W og Maren Haasum Berg. Dim Fredericia 24, c 12/1 30 (I), g 16/9 34 Charlotte Amalie Fosie Berg, f Højbjerg 1/8 11, d Grejs 26/9 64. Forældre: Sp V Åby-Åstrup Michael Andreas F B og Ingeborg Aaboe. 4/6 34 sp Jelstrup-Lyngby, 9/5 46 sp Haridslev-Sejlstrop-Rakkeby, 21/3 57 sp Grejs-Sindbjerg, afsk 30/11 76, d 2/5 79.

Pers kap: 1. 1871-74 *Frederik Theodor de Fine Olivarius*, se sp Snøde-Stoense. 2. 1874-76 *Jacob Lauritz Paul Holdt*, se sp Køng, Sjælland.

17. 1877-88 **Peter Høeg**, f Nyborg 6/4 1817. Forældre: Cand theol Nyborg Jeremias Müller H og Marie Elisabeth Husum. Dim privat 37, c 2/11 42 (nc), g Kbh, Frue k 20/12 45 Christiane Børgine Risbricht Høeg, f Kbh 1/7 09, d Grejs 21/10 79. Forældre: Urtekammer Kbh Hans Adolph H og Anna Marie

Ravn. Lærer Kbh, 29/12 51 kateket Fredericia Trinitatis k, 14/6 58 folketingskandidat Vejle amts 1. kreds (Fredericia), 12/12 60 sp Gørding-Vejrup, 22/2 77 sp Grejs-Sindbjerg, d Grejs 23/1 88.

18. 1888-99 **Georg Ernst Becker**, f Lysabild 27/4 1833. Forældre: Degn Lysabild Jacob B og Charlotte Juliane Roos. Lærereks Jonstrup seminarium 53, lærer Kbh kommuneskoler s å, dim privat 56, c 20/1 62 (h I), g Æbeltoft 30/7 69 Jacobine Sophie Mathilde Nielsen, f Æbeltoft 9/8 41, d 23/12 1928. Forældre: Købmd Æbeltoft Niels Andreas N og Mathilde Sophie Møldrup. 14/4 62 adj min St-L Solt (Sydslesvig), 1/8 63 adj min Oksenvad-Jels, afsat 64, 25/12 s å sømandspr Hull, 3/1 68 kateket Æbeltoft, 20/6 74 sp Nørup-Randbøl, 19/10 77 sp Bredsten, 26/11 s å provst Nørvang-Tørrild herreder, 13/4 88 sp Grejs-Sindbjerg, d 15/5 99.

19. 1899-1913 **Viggo Emil Severin Henningsen**, f Kbh 24/7 1856. Forældre: Guldsmedemester og gravør Kbh Laurits Vilhelm H og Elise Marie Hansine Rasmussen. Dim Kbh Metropolitanskolen 74, c 24/6 80 (I), g Roskilde domk 20/7 91 Ida Lovise Holmblad, f Kbh 24/4 66. Forældre: Postmester Roskilde, cand jur Jacob Rasmus Valdemar H og Birgitte Marie Varinka H. Lærer Kbh Borgerdydsskolen, 86 pr St Hans hospital og privat medhj Roskilde domk, 27/8 92 sp Hylke, 28/7 99 sp Grejs-Sindbjerg, 17/4 1900 provst Nørvang-Tørrild hrder, 24/6 09 - 5/7 11 provst Nørvang-Tørrild hrders østre provsti, afsk 27/12 13, d 25/4 28.

20. 1914-21 **Lars Frederik Andersen**, se sp Ullerup.

21. 1921-39 **Andreas Christiansen Juhl**, f Anslet 16/1 1875. Forældre: Gdr Anslet Christian Kristensen J og Cecilie Cathrine Lund. Dim Kolding 95, c 16/1 1903 (I), g 12/5 09 Alma Vaaben, f Ellinge 6/6 84. Forældre: Lærer Ellinge Christen Jensen V og Kathrine Elisabeth Jonassen. 22/9 04 pers kap Skellerup-Ellinge, 22/1 09 sp V Tørslev-Svenstrup, 11/11 12 sp Sdr Vissing-Voerladegård, 29/9 14 provst Tyrsting-Vrads hrder, 17/9 21 sp Grejs-Sindbjerg, 26/6 32 provst Nørvang-Tørrild hrders østre provsti, 35 skoleprovst, afsk 22/11 39, d 9/5 49.

22. 1940-47 **Arnold Viggo Danvad**, se sp Fredericia Trinitatis k.

23. 1948-64 **Thyge Vilhelm Kragh**, se biskop Haderslev stift.

24. 1965-84 **Jens Jensen**, f Them 18/1 1917. Forældre: Gdr Karl J og Emma Kristine Sørensen. Dim Horsens 34, c 44 (I), g Grønbæk 27/2 46 Anna Sørensen Bach, f sst 2/8 19. Forældre: Gdr Anders Sørensen B og Kathrine Margrethe Hansen. 6/2 44 hjpr Kundby, 15/12 s å sp Mygind-Krogsbæk-Skørring, 10/3 65 sp Grejs-Sindbjerg, afsk 1/9 84.

25. 1984- **Kristian Schmidt Holm**, f Knusbjerg, Ølgod 15/4 1952. Forældre: Landmd Anton H og Marie. Dim statens og hovedstadskommunens kursus 73, missionærkandidat Fjellweg sk, Oslo 77, c art (religionshist, Kbh) 79, c Kbh 84, g i No 22/7 78 Johanne Provstgaard Nielsen, f No 18/4 56. Forældre: Landmd Peder P N og Kamma. 1/11 84 sp Grejs-Sindbjerg.

Litt: S V Wiberg: Almindelig dansk Præstehistorie I-III, 1867-71; Max Groshennig og Theodor Hauch-Fausbøll: Danmarks Præstehistorie 1884-1911, 1912-32; Carl Poulsen og Th Benthin: Lærerne og Samfundet II, 1913; Kirkelig Håndbog (Kir Hdbg) 1923ff; Trap II, 1859; VIII, 1964; Aksel H Nellemann: Den danske skoles historie, 1966; Den danske skolehåndbog.

J N Wilse: Reise-lagttagelser i nogle af de nordiske Lande, V, 1798; H C Monrad: Bidrag til en Skildring af Guinea-kysten, 1822 (m forord af C Molbech); Jens Lauritsen: Salmebogskampen i Sindbjerg Kirke. Vejle Amts Årbog 1908; Chr Kibæk: Fra Sindbjerg Kirke. Sst 1913; Marius Hansen: Grejs gamle Kirke. Sst 1919; Jacob Alsted: Sindbjerg Skoles Oprettelse. Sst 1924; Ane Marie Sørensen Magelund: En Slægts Historie 1792-1928 (18 s, Holsted 1928); Edv Pedersen: Kirkeligt Samfunds Arbejde, 1931; Sigurd Kristensen: En

Præsteskabne. Jens Ussing i Grejs. Vejle Amts Årbog 1937; samme: Den første Skoleordning i Vejle Amt. Vejle Amts Årbog 1940; L J Koch: H A Brorsons visitatsberetninger og breve, 1960; Paul Holt: Indre Missions historie, 1961 flg; Liss Davidsen: Krigerliv og bondesind, 1962; A Pontoppidan Thyssen: Vækkelsernes frembrud i Danmark (APT) IV og V, 1967 og 70; Thyge Svendsen: Kirkeligt Samfund for Vejleegnen. Vartovbogen 1967; Jens Jensen: Kalkmalerier i Sindbjerg kirke. Haderslev stiftsbog 1970; Lindved skole. Jubilæums-skrift, 1986; Vejle Amts Folkeblad 6/12 1982 (udførlig artikel om Grejs kirke) samt andre bladartikler som anført ovf. Søndagsskolestatistik fra bladet Rådgiveren, DdU-statistik fra trykte årsberetninger.

Utrykte kilder: Aage Dahls samlinger; P Nedergaards samlinger (med pastor Danvads besvarelse af spørgeskema fra Nedergaard 1945); Grejs kirkebog. La Viborg; indberetninger om skolevisitatser 1880-1900 (fra provsten for Nørvang-Tørrild herreders provsti, Ribe stift). Kirke- og undervisningsministeriet, Rigsarkivet; Jørgen Paulsen Lunds beretninger, Herrnhut-arkivet; oplysninger fra Vejle byhistoriske arkiv; breve fra biskop Th V Kragh 1985 og tidl sp Jens Jensen 1985 og 88 (der, som det fremgår, har været til stor nytte); oplysninger fra den nuværende sp Kristian Holm; manuskriptudkast af Gert Skov og John W Oldam, som delvis har dannet grundlag for ovenst (af APT).

ØSTER SNEDE

Topografi

Areal 3575 ha (3759 ha til 1970, da Agersbøl blev udskilt). Det langstrakte sogn grænser mod syd til Engum, mod øst til Hedensted, Løsning og Korning, mod nord Hornborg, mod vest til Uldum, Sindbjerg, Grejs og Hornstrup sogne. For størstedelen præges sognet af højtliggende, ret jævne, muldrige jorder; mod nord afgrænses det af en lavning og mod øst af Gesager ådal, hvortil kommer en smal tværgående ådal. Nogle småskove findes i den sydvestlige del. Sognet har ikke haft større gennemgående trafik, men en planlagt motorvej vil skære det sydøstlige hjørne.

Byer Ø Snede med kirke, prg (opf 1971), stort spejderhus (3-400 m², opf 1974), plejehjem og sportsplads (centralskole fra 1989); Kragelund med kommunesk (til 1989), bibl (til 1989), missionshus (opf 1916) og forskellige virksomheder (andelsmejeri 1908-85); Gammel Sole med kommunesk (til 1989) og missionshus (opf 1922) (andelsmejeri 1908-80); Bøgballe med privatsk; Krollerup; Båstrup (med forsamlingshus 1905-63); Solskov.

Bebyggelser Gammelsøle Mark, Solkær, Nørrehede, Gammelmark, Kragelund Fælled, Agersbøl Mark.

Gårde Hovedgd Agersbøl (1929 delvis udstykket, efter kommunesammenlægningen 1970 i Sindbjerg sogn), Løgballegd, St Sovdal, Ballegd Gøgemølle.

Sognet er ca 15 km langt og 5-7 km bredt, samlet om kirken og landsbyen Ø Snede, der ligger midtvejs; i alt 7 landsbyer, som stadig nævnes i præsteindberetningerne. Det har fra gammel tid været delt i »æ nordsogn« (med landsbyerne Kragelund, Krollerup og Bøgballe) og »æ søndersogn« (sydfra landsbyerne Solskov, Gl Sole og Båstrup). De to halvdele udgjorde hver et sognefogeddistrikt og samledes senere hver for sig om skole, mejeri, brugsforening og missionshus (Therkel Hansen).

Øster Snede har siden reformationen været et et-sogns pastorat. Det tilhørte Ribe stift indtil 1922 og oprindeligt Nørvang herreds provsti, fra 1833 Nørvang-Tørrild hrd's provsti, fra 1909 dettes østre del, men indgik 1971 i Hedensted provsti. Ø Snede var også en særlig sognekommune indtil 1970, da den blev indlemmet i Hedensted storkommune.

Den ældre præsterække

1. 1546. 1590 **Axel Iversen**, f Kolding. Forældre: Borger Kolding Iver Sebbesen og Mette Michelsd. (På kirkens præstetavle sp Ø Snede 1584-90).

2. Omkr 1600 **Jens Christensen**. Fader til 3 (således Dahl; på præstetavlen er han søn af 3, og den har desuden Morten Therkelsen 1608-10).

3. 1610. 1619 **Christen Jensen**. Fader: 2.

4. 1629-16.. **Mikkil Pedersen**, f Horsens, dim Horsens 1613, g Inger Nielsd, f Vejle, måske datter af sp Vejle-Hornstrup Niels Madsen Buch og Karen Madsd. Hører Kolding, hjælpelektor Århus og adj min cum spe succ Egå(?), 1627 rkp Vejle-Hornstrup, 29 sp Ø Snede.

5. 1638-58 **Peder Pedersen Bering**, f Viborg. Forældre: Borgmester Viborg Peder Pedersen B og Maren VitUSD. Dim Viborg 33, magister 26/5 47, g 1) ca 40 Marie Madsd, f ca 22, d 52. Måske g 2) Ane Lauridsd. Fader: Laurids Lauridsen, Vejle. 38 sp Ø Snede, d sst 58. Fader til sp Nebsager-Bjerre Peder Pedersen B. Svigerfader til sp Hjarup-Vamdrup Jens Pedersen Welling.

Bering »forsvandt« 1658 under svenskekrigen, muligvis dræbt (Therkel Hansen).

6. 1659-79 **Søren Justesen (Horsdalinus)**. Dim Viborg 1648, g Viborg Sdr sogn 17/8 62 Dorothea Christensd, f Kjærsholm, Viborg, levede 1693. Forældre: Kbm Viborg Christen Mouritsen Graa og Birgitte Andersd. Hun ejede vist kirken, da hun i 7's tid holdt kirken med brød og vin. 59 sp i Ø Snede, d sst 79. Måske fader til sp Manø Anders Sørensens Snede (Snee).

Antoges at kunne »vise igen« (opdage tyvekoster og afsløre tyve).

7. 1679-91 **Søren Madsen Schjellerup**. Dim Ålborg 1674(?) (S M Thellinge). Feltpr. 79 sp Ø Snede, d sst 6/12 91.

Hadde 7 børn, kun 3 levede, alle fordrukne. Var kun hjemme om søndagen, ellers hos officererne i Vejle.

8. 1692-1707 **Malthe Jørgensen Jung-hans**, f Kolding. Fader: Tolder J J. Dim Kolding 1669, g Sengeløse Ellen Nielsd, f Sengeløse(?) 58, d Engum 17/7 1738. 17/6 86 magister, 89 feltpræst, 9/1 92 sp Ø Snede, 1704 provst Nørvang hrd, 8/3 1707 sp Møgeltønder, d 16/11 08 — gik sund og veltilpas i seng, men fandtes død om morgenen.

Var lærd, især i orientalske sprog; besad et stort bibliotek. Biskop Muus i Ribe havde adskillige »disputer« med ham. — En søn og en datter blev fordrukne og tiggede til sidst. (Wiberg II, s 417).

9. 1707-38 **Mathias Hansen Selmer**, f Skjoldagergård/Gram 1676. Forældre: Pro-

prietær og forvalter Gram Johan (Hans) Johansen S og Margrethe Lambertsd Pouch. Dim Assens 94, c 13/6 96 (l), g 1709 Ceciliane Funch, f Sandagergård 1690(91), begravet Ø Snede 8/7 27. Fader: Kaptajn F, Sandagergård. 1702-06 hører Assens, 9/4 07 sp Ø Snede, d sst 31/12 38. Fader til 10.

God medicus. Var meget temperamentsfuld og kom i klammeri med bønderne i Kragelund 1720 om korntiende. Sagen kom for retten, men blev henlagt. Andre stridigheder fulgte (også mellem beboerne indbyrdes) om præstens ret til naturalier (Sigurd Kristensen, 1939, s 45-60).

10. 1739-80 **Johan Henrik Mathiesen Selmer**, f Ø Snede 28/1 1715. Dim privat 32, imm 32, baccalaureus 21/5 33, c 25/9 38 (l) g 1) Nille Marie Nielsd Lund, f Tyrsted 16, begravet 22/8 40. Forældre: Sp Tyrsted-Uth Niels Pedersen L og Hilleborg Andersd Raarup. G 2) Ø Snede 8/8 42 Kirsten Elisabeth Frantsd Raarup, f Stadil 29/7 18, begravet Ø Snede 15/6 64. Forældre: Sp Stadil Frants Andersen Raarup og Marie Elisabeth Udesd Colding. 20/2 39 sp Ø Snede, d sst 16/9 80. Fader til sp Gamtofte Mathias H S.

Den yngre Selmer er var utvivlsomt pietist. Ved en visitats i aug 1745 fandt biskop H A Brorson opvækkelse både i Uldum, Sindbjerg og Ø Snede. Ungdommen i Ø S svarede (som i Sindbjerg) »med megen munterhed; Og fandt ieg saavel i denne som foregaaende Meenighed en særdeles Agtsomhed og bevægelse«. Fra Brorsons visitats i 1751 hedder det, at Selmer »prædikede opbyggelig, Ungdommen svarede ret skickelig og Meenigheden var bevægelig«. Ved visitatsen 1755 noteres kun om Selmer, at han forestillede »Evangeliu herlige fortrin frem for Loven«. (Brorsons visitatsberetn udg af L J Koch 1960, s 31, 69, 101). — I 1769 skrev Selmer en længere beretning om sognet til biskop Bloch, men den indeholder intet om åndelige forhold (Th Hansen).

11. 1780-96 **Johan Henrik Hansen Neuchs**, f Vorbasse 1754. Fader: Degn Vorbasse Hans Christensen N. Dim Kbh 71, c 18/5 79 (nc), g Vejle 26/6 82 Johanne Sophie Lorentsd Stallknecht, f Give 56, d 21/6 1822. Forældre: Sp Ø Nykirke-Give Lorents Caisen S og Maren (Marie) Saxe. 27/10 1780 sp Ø Snede, d her 18/5 96.

12. 1796-1802 **Johannes Monrad**, f Gl Haderslev 2/9 1738. Forældre: Sp Gl Haderslev Antonius Johansen M og Johanne Dorothea Laugesd Vedel. Dim Haderslev 57, imm Kbh 7/7 57, c 23/6 61 (l), g Vejle 14/10 68 Anna Ingeborgsine Carstensen, f Nørup 20/5 52, d Ø Snede 25/4 96. Forældre: sp Nørup-Randbøl Gert C og Birthe Kirstine Fevejle. 18/3 63 sp Hvejsel-Givskud, 7/7 96 sp Ø Snede, d Varde 17/6 1802 på en rejse.

13. 1802-32 **Gottfred Schmidt Schönau**, f Kbh 2/9 1774. Forældre: Postmester Hobro

Johan Frederik S og Mette Kirstine Obenhansen. Dim Viborg 93, c 22/10 98 (l), g Håsum 18/2 1800 Nicolette Kirstine Hansen, f Landting, Ejsing 9/11 1769, d Ø Snede 3/11 1808. Forældre: Ejer af Landting, Ejsing Peder H og Marianne Bernsdorph. 17.. hører Viborg, 23/7 02 sp Ø Snede, d sst 23/8 32.

Da Schönau i 1817 ville indføre Evangelisk-kristelig salmebog, opstod sangerkrig i kirken. Selv om præst og degn sang efter den nye, vedblev menigheden at synge efter den gamle, Kingos salmebog, og de måtte opgive (se »Dannebrog 1841, 7; APT IV, 1967, s 224).

14. 1832-53 **Severin Ahlmann Mossin**, døbt Tranderup 19/7 1783. Forældre: Sp Rise Peter Gerhard M og Sophie Cathrine Kuhlmann. Dim Viborg 1803, c 16/7 10 (h), g Hansine Friis, f Hygom 98, d Brådstrup 8/1 60. Forældre: Sp Østbirk-Yding Peder F og Charlotte Amalie Bagger. 16/4 19 sp Vejerslev-Blidstrup, 5/12 32 sp Ø Snede, afsk 14/12 53, d Bråstrup, Ø Snede 17/8 62 (formodentlig hos datteren Sophia Amalie, g m Anders Jensen, Båstrupgd, g igen 1847 m forkarlen Hans Sørensen, oprindeligt til stor fortrydelse for Mossin. Iflg Th Hansen).

Pers kap

Hieronymus Grauer (4/6 (11/6?) 1835-23/7 37), sp Klipleve.

Søren Wedege Blicher (10/9 1839-24/8 49), sp Ø Starup-V Nebel.

Nicolai Henrik Jørgensen (9/1 1850-8/4 53), sp Grimstrup-V Nykirke.

Pastor Mossin var svagelig og måtte, som det fremgår, have kapellan det meste af sin tid i Ø Snede. Han var præget af oplysnings-tiden og blev især kendt som modstander af en vækkelse, der just i hans tid udviklede sig til den kraftigste gren af »de stærke jydere« *bevægelse*. Striden drejede sig især om Balles lærebog, der havde erstattet Pontoppidans katekismus (»Forklaring«), men den fik større omfang og betydning end noget andet sted.

Protesten i 1817 mod Evang-krl salmebog synes at have omfattet hele sognemenigheden. Der kendes kun enkelte vakte i Ø Snede før 1832, og de havde alle personlig forbindelse med den ældre vækkelse i Rårup, Korning, Ølsted og Ølholm (i Langskov, se disse sogne og APT IV, s 224f). Vækkelsen i Ø Snede var for så vidt en sen udløber af bevægelsen andetsteds. Dens stærke vækst i 30'rne og 40'rne skyldtes enkelte førende personligheder, i første række gdr *Mads Andersen* (1786-1848), der i 1831 overtog en gård i Gl Sole, hvor den ældre broder *Christen Andersen* allerede havde en gård. Der må derfor tilføjes nogle træk om Mads Andersens personlige baggrund.

Familien stammede fra Grejs, og Chr Andersen havde iflg Th Hansen — efter et mislykket besøg i

Christiansfeld — fået tilknytning til Mathias Nielsen, Ikkjærgård, o 1820. I et afskedsbrev fra 1847 fortæller *Mads Andersen selv* om sin vækkelse. Allerede 7 år gammel havde han hørt Guds kald gennem ordene: »Tror du, at du er en synder, hvortil min samvittighed måtte svare ja. Derpå blev der spurgt: hvad har du fortjent med dine synder, hvortil min samvittighed måtte svare: Hans vrede og unåde, timelig død og evig fordømmelse, hvorpå jeg gik ud og græd bitterlig«. — Disse spørgsmål er genklange af Pontoppidans, det sidste svarer næsten ordret til nr 392 i Pontoppidans forklaring. Mads Andersen gik imidlertid i mange år sine »egne dårlige veje« dog stadig i angst for evig fordømmelse og med ønske om omvendelse. I 1822 hørte han ved et bryllup i Gl Sole en kones omvendelsesberetning oplæst (skrevet af Johanne Marie Jensdtr, Rårup). Hun havde oplevet en sand omvendelse, men måtte dog derefter vemodig klage: »Gud hjælpe mig. Her står jeg, Gud hjælpe mig«. M A fortsætter: »Det vidnede i min samvittighed, at det var det åndens råb, som vil bestå i dødens stund. Thi det bryder ud af troen og anråber med tolerden Gud i himmelen om nåde og barmhjertighed for Kristi udøste blods skyld«.

Mads Andersen gik derpå alene i en have og følte sig stadig fortabt, men »bad Gud hjertelig om nåde og forbarmelse, og da hans tid kom, bøn-hørte han mig og gav mig ligesom en nådestråle og fred i min samvittighed. Det forekom mig, at jeg så den stråle strække sig hjem til min kone«. Da han kom hjem, fandt han hende i stor anfægtelse, men »i samme bedrøvelse fandt hun trøst og vederkvælgelse for sin sjæl. ...Nu blev først den rette kærlighed til Gud og hans ord antændt. Nu skulle vi til at forkaste alt det svinemask, som vi havde lært«.

(Efter afskrift i Hedensted lokalarkiv, her med korrigeret retskrivning; som helhed gengivet (delvis frit) af K F Hafstrøm, 1926, s 36-42 (fordoblingen af »Gud hjælpe mig« fra Hafstrøms form). Johanne Marie Jensdtr's beretning trykt og kommenteret af Hafstrøm, 1936-38, s 160-87).

Hvad der skulle forkastes, fremgår af det »forbundsdokument«, som Mads Andersen og hustru underskrev i 1824 sammen med andre »stærke jyder«, i alt 23. De lovede »at forblive ved Guds rene Ord og Luthers Lærdom og derved skille os fra denne nyopkomne Læresætning, hvor der læres, at vi ved Dyd og gode Gerninger skal stræbe at forhverve os Guds Naade og Venskab...«. De fleste underskrivere var fra Rårup og Korning; Ø Snede var kun repræsenteret af Chr Andersen med hustru og sønnen Mads Christensen. (Jfr K F Hafstrøm, 1925-27, s 24ff; APT IV, s 214f).

Striden i Ø Snede begyndte først efter Mads Andersens tilflytning i 1831, da han som den første lod sine børn forsømme skolen i protest mod brugen af Balles lærebog og andre nye bøger. Man havde altså hidtil affundet sig med Balles lærebog, men nu fulgte en lille kreds af forældre Mads Andersens eksempel. Den følgende udvikling er udførligt behandlet af Herluf Hegnsvad (i APT IV, 1967, s 224-36), som henviser til alle væsentlige kil-

der. Der skal derfor her kun gives en sammenfatning af Hegnsvads fremstilling.

De forældre, der holdt deres børn hjemme, blev idømt stigende dagbøder af skolemyndighederne, som i Ø Snede blev ledet af pastor Mossin. Kunne de ikke betale, blev de udpantet, og Mads Andersen og tre andre måtte sidde fængslet for at afsonse mulkerne. Derpå sendte de nok deres børn i skole, men med Pontoppidans forklaring o a ældre bøger. Efter megen vaklen hos myndighederne blev de atter mulkteret som for skoleforsømmelse (1835); første gang betalte de, men nægtede derpå at gøre det godvilligt.

De vaktet standhaftighed og offervilje vakte sympati, og i disse år var bevægelsen i realiteten missionerende. I 1834 opgjorde pastor Mossin den til 7 familier med skolesøgende børn samt 6 andre og en aftægtskone, næsten alle fra Gl Sole-området. I 1835 oplyser han, at de holdt forsamlinger i Gl Sole hver søndag eftermiddag med 30-50 deltagere, også fra andre sogne, og de rejste selv ud til andre sogne. Hertil kommer, at Mads Andersen organiserede en række adresser til kongen i årene 1834-37, enkeltvis ikke store i tal, men efterhånden dækkende alle dele af sognet. Han skal også personligt have søgt audiens for at klage til kongen, da denne besøgte Vejle.

I efteråret 1835 begyndte situationen at ændres. Biskop *Tage Müller*, Ribe, indberettede, at han fandt mulkteringen nytteløs; den kunne endog føre til, at de vakte faldt sognet til byrde. Dog ville han fastholde Balles lærebog som betingelse for konfirmation. Samtidig fik de vakte en velvillig præst i kapellan *H Grauer*, der var præget af den nye kirkelige bevægelse i Slesvig-Holsten, hvorfra han kom (jfr APT VII, 1977, s 137f); og da han i 1835 blev formand for skolekommissionen, ophørte inddrivelsen af mulkter.

I 1837-38 indsendte Mads Andersen nye ansøgninger sammen med ligesindede i 8 andre sogne på egnen. Resultatet blev nu omsider en *Kancelliskrivelse af 15/1 1839*, der gav de vakte ret til selv at sørge for deres børns religionsundervisning og lægge Pontoppidans forklaring til grund. I Kragelund var de så utilfredse med kommuneskolen, at deres børn fik fuld privatundervisning fra sommeren 1841, og samme efterår søgte man både fra Kragelund og Gl Sole en godkendelse af privatskoler, hvilket blev bevilget i jan 1842. I Gl Sole fik skolen Mads Andersen som lærer, i Kragelund hans brodersøn Mads Christensen, og de fik snart flere børn end kommuneskolen (se skoler).

Kancelliskrivelsen af 1839 var afgørende, men konflikterne fortsatte gennem flere år. Endnu i 1841 krævede skoledirektionen mulktering for skoleforsømmelser i Kragelund, og privatskolekredsen førte også kamp mod faget gymnastik, som de først i 1844 blev fritaget for. Samme år fik de stort flertal ved valg af sogneforstanderskab, og i 1845 gennemførte de en udrensning af sogneskolerne for nyere lærebøger, som de endog brændte. Det medførte en ny retssag, der endte i 1846 med bøder og erstatningskrav (udførligt omtalt i *Da Kirketd II*, 1847). Men nu kunne de fem dømt forsvere sig i Aarhus Avis med henvisning til, at de repræsenterede ikke mindre end 112 »Beboere« i sognet, iflg Hegnsvad et flertal af sognets 187 husstande.

Den hårde og sejrige kamp havde givet Ø

Snede et særligt ry, og fra 1835 begyndte en indvandring af vakte fra andre sogne. Af privatskolernes 70-80 familier i 1844-45 var ca 30 tilflyttet. Og tilflytningen fortsatte efter 1850. Men den gav også Ø Snede-bevægelsen et *særpræg* i forhold til andre vakte kredse.

Betegnelsen »de stærke jyder« kan bruges i bred forstand om mange vakte kredse på Vejle-Horsenseggen ca 1800-50 (således af Hegnsvad i APT IV). Men Peter Larsen Skræppenborg, som skal have skabt betegnelsen, tænkte derved på egnens stejle forkæmpere for de gamle bøger i skole og kirke, især for Pontoppidans forklaring mod Balles lærebog og de nye bøger. Han havde, skriver han 1854, søgt forbindelse med dem på sine jyske rejser siden 1829, »men det var aldrig at tænke paa, naar vi ikke strax ville fordømme bemeldte Bøger, og ikke taale dem eller tage dem i Hænderne« (1854, s 55f).

Dette kan gælde for de ældre kredse i Rårup, Korning og a steder, men Peter Larsen sigter dog nok især til Ø Snede. Til egnens andre vakte sogne kom han ofte, men kun undtagelsesvis til Ø Snede (se Overgaards oversigt i APT V, s 303ff). Her følte han sig åbenbart ikke velkommen, skønt han i 1835 havde samlet 202 fynske og 207 jyske underskrifter til støtte for brugen af Pontoppidan (APT V, s 80). Desuden var Ø Snede på den tid det vigtigste »stærke« sogn og blev det i stigende grad; en særlig »stærk« adresse mod ritualforandringer i 1839 fik 104 navne herfra, men kun 17-19 fra Rårup og Korning, 5 fra Hedensted og 3 fra Grejs (APT V, s 121). Peter Larsen sigtede sikkert også til Ø Snede, når han i samme forbindelse beklagede de stærke jydsk skarpe afgrænsning over for andre: de lod sig beherske af en slags ældste »som i et Pavedom«; forbindelse med andre var ikke tilladt, end ikke med slægtninge, og overtrædere blev straks udelukket. (Spørgsmålet behandles udførligere med kildehenvisninger i Vækk frembrud V, s 117-23 - af APT p grl a F O Overgaards samlinger).

Disse træk er velbevidnede fra Ø Snede i 1840'erne og de følgende år (bl a af Th Hansens materiale). De hang vel sammen med kamptidens behov for afgjorte standpunkter og desuden med et fast, særpræget livsmønster i nøje overensstemmelse med Pontoppidan: med streng sabbatsfred og afvisning af verdslige fornøjelser, kirkegang og opbyggelseslæsning om søndagen (især Luthers Huspostil), daglige andagter og lange bordbønner, tilknytning til privatskoler og i øvrigt flittig arbejdsomhed. Alt dette synes gennemført i Ø Snede med større disciplin og af større kredse end andetsteds. Sagnet blev derfor det inspirerende midtpunkt for de nye, i lang tid voksende privatskolekredse, især i nabosognene Korning, Løsning, Sindbjerg og Hedensted.

Den almindelige forsamlingsbevægelse havde kun få tilhængere i Ø Snede. 1847-51 havde den kendte *Jens Jørgensen* en gård i Bøgballe, og også hans broder var gårdmand i Bøgballe. Hos Jens Jørgensen holdtes en lille skole i vinteren 1850-51 med *Chr Kold* som lærer, der her også videreførte Uldum højskole. Kapellanen pastor *Blicher* omtaler dem i 1849 med sympati som et lille parti af »opvakte«, men tilføjer, at de fordømtes af det andet, større parti, »de stærke«, som også han kalder dem; det talte »maaske næsten Halvparten af Sognets Familier« (APT V, s 122, 164).

I rejseberetninger fra 1852-58 beretter Christianfelder-emissæren *Jørgen Paulsen Lund* om regelmæssige besøg i Ø Snede. Dette er en ny og overraskende kontakt, måske foranlediget af Blichers efterfølger pastor *Jørgensen*, der iflg Lund bad ham virke for forsoning mellem de vakte. Lund blev hjerteligt modtaget, hævder han, især i Kragelund. Men han har muligvis kun besøgt de mindre »stærke« eller udenforstående, således i 1855 en mand i Solskov, der havde hørt til »sekten« gammelsole (»Altsoler«), men var blevet udstødt af dens »forstander«, fordi han plejede omgang med »andre Guds børn«. Derpå måtte han kun deltage i deres forsamlinger stående ved døren, og hans eneste datter og tjenestefolk havde forladt ham. (Herrnhut-arkivet).

Tiden efter 1854

Efter kampårene i Mossins tid fulgte en lang periode, hvori »de stærke jyder« fortsatte i samme spor og i stigende grad prægede sognet. Den første udgave af *Trap* — der sjældent oplyser om religiøse forhold — skriver i 1859 rent ud, at de 1532 indvånere »for Størstedelen hørte til de saakaldte Opvakte eller »Stærke«« (II, s 881). Deres privatskolevæsen voksede og samlede det store flertal af børnene (se skoler). Igennem 50 år mødte de ingen modstand eller modpart af betydning. Præsterne var nu nærmest velvilige, men uden synderlig indflydelse blandt de stærke, som nok gik i kirke, men kun havde fuld tillid til deres egne ledere, efter Mads Andersen især *Stefan (Steffen) Jørgensen* (1798-1883) og *Mathias Mikkelsen* (1833-1922), begge privatskolelærere i Gl Sole.

Om den første sognepræst i perioden *Rasmus Kirketerp* (1854-69) foreligger kun få oplysninger. Formodentlig var han »højkirkelig« i samme forstand som den tids bisper, der ønskede at styrke og bevare den nedarvede kirke. Biskop *J B Daugaard*, Ribe, som var typisk »højkirkelig«, synes at have sat pris på ham. Fra en visitats i Ø Snede 7/9 1854 skriver han kun kort om det store kirkebesøg og den konfirmerede ungdom, der »læste i det Hele godt og svarede vel rigtigt, dog uden Liv« (kirkevis 1848-62, s 863). Et samtidigt brev til hans kone er mere oplysende: »Visitatsen begyndte i Gaar i Øster Snede propfulde Kirke og begyndte glædeligt. Pastor Kirketerp holdt en meget god Prædiken, som ret var passende til den saa underlig sammensatte Menighed« (C

Daugaard 1896, II, s 394). Kirketerps udnævnelse til provst 1859 kan sikkert også ses som udtryk for Daugaards velvilje.

Den næste sognepræst *Jens Vahl* (1869-77) blev et fremtrædende navn i både indre og ydre mission. Han var en nær ven af Vilh Beck og havde fra sine første præsteår virket for dannelse af foreninger for indre og ydre mission, især i Vendsyssel (Jetsmark 1858-64) og Århus (1864-69). Fra 1870 var han medlem af bestyrelsen for DMS, fra 1881 af IM's bestyrelse; som formand for DMS 1889-98 bidrog han derfor væsentligt til at knytte DMS til IM. Desuden var han medstifter af Stefansforeningen 1876, medlem af bestyrelsen for diakonissestiftelsen, santalmissionen, Evangelisk Alliance og en række andre foreninger.

Sin største indsats kom han til at yde for ydre mission. Han var sin tids største missionshistoriker med vidtrækkende kontakter i andre lande og en enestående missionshistorisk bogsamling (nu i Statsbiblioteket, Århus). Af hans store forfatterskab skal her kun nævnes udgivelsen af *Almindelig Kirketidende* 1860-98 (med beretninger fra andre kirker og ydre mission), og *Nordisk Missions-Tidsskrift* 1891-98 (jfr i øvrigt bd IV, s 221-24 og L Blauenfeldts biografi, 1918).

I næsten hele Ø Snede-tiden var Vahl også meget virksom som provst for Nørvang-Tørrild herreder. Men i hans eget sogn gik det mindre godt. De stærke var mistroiske fra begyndelsen. Allerede ved flytningen vakte Vahls mange læs bøger betænkeligheder; de tydede på megen nymodens kristendom! (se Søster Sara, 1927, s 17ff). Vahl gjorde utvivlsomt sit bedste som præst, men de stærke »var utilgængelige for Paavirkning. De mødte i deres mærkværdige, gammeldags Dragter om Søndagen i Kirken, »til de lovbealede Tider«, som de selv sagde, men de sad hele Tiden og passede paa, at de ikke skulde »lade sig besnære« af deres Præst« (Vahls datter J Blauenfeldt, ca 1900, s 12).

Vahl holdt også her nogle møder for ydre og indre mission, bl a med Vilh Beck i Ø Snede kirke 1872. Men de stærke deltog ikke. Derimod fik han oprettet en DMS-forening i Vejle, begyndende med en basar og en kvindeforening. Og der fandtes i Ø Snede en lille kreds med tilknytning til Christiansfeld, som straks sluttede sig til ham — måske en frugt af J P Lunds ovenbesøg (iflg Th Hansen kom »Christiansfelderne« fra Uldum og Langskov).

Allerede i sommeren 1877 tænkte Vahl på at flytte; han skrev da til sin kone: »Desværre har det jo aldrig rigtig villet gaa her ...«. (J Blauenfeldt sst, L Blauenfeldt især s 112-18).

Vahls efterfølger *Ole Carl Ipsen* (1877-85) var også en god ven af Vilh Beck og medlem af IM's bestyrelse fra 1881, fra 1884 tillige af bestyrelsen for DMS. Ligesom Vahl blev han en af IM's betydeligste præster. Hans for-

kyndelse og opbyggelige skrifter blev værdsat mange steder, og i Ø Snede har flere »stærke« senere omtalt ham som en god præst (Th Hansen). Vilh Beck skriver i sin nekrolog: »I Øster Snede fik han Lejlighed til at gøre nøje Kendskab med »de stærke Jyder«, som Sognet er fuldt af, med hvilke han dog med sit rolige Væsen kom taaleligere ud af det, end maaske nogen anden Præst, som har været ansat der« (Krl Dgbl 9/2 1897).

Noget egentligt tillidsforhold opstod dog ikke. Da Ipsen i en prædiken omtalte, at der var planer om en ny tekstrække, anede man uråd. Fra alle dele af sognet blev samlet underskrifter på protestskrivelser (Th Hansen). Efter otte år fandt han sin stilling uholdbar og søgte bort.

I sin afskedsprædiken udtalte han, at hans ønske om at blive modtaget som »en ret Herrens Tjener« kun til dels er gået i opfyldelse. »Naar jeg forkyndte Ordet om Søndagen, saa kom I villigt og i Mængde, saa det ret var skønt for mig at staa her og prædike, og jeg har derfor haft mange glade Timer her i dette Hus, men naar jeg til andre Tider indbød til at høre Ordet, skønt jeg er mig bevidst, at det var det samme Guds Ord, saa saa det næsten ud, som om jeg var Forførelsen, til hvem I ikke turde komme« (IM's Tidende 1886, s 179-80; Blauenfeldt, 1919, s 8f).

Ipsen blev herefter sp i Assens på Fyn, hvor han fik sine bedste år som præst (se bd III, s 257, i øvrigt Blauenfeldt, 1919).

Den næste præst *Carl Christian Rudolf Dohn* (1886-1920) karakteriseres som »den stilfærdige type af IM« (i Thyregod, bd IX A, s 512) eller »nærmest højkirkelig« (Th Hansen). Det varede ikke længe, før han kom på tværs af de stærke. Med en ny kirkesanger, lærer F M Holm, Kragelund, blev han enig om at indføre nogle andre melodier end de gamle, som Holm ikke kendte. Dohn burde egentlig »vide en del om de stærke, men var en meget sky og tilbageholdende mand og havde ikke megen føling med sine sognebørn«. I påsken 1888 begyndte Holm med en ny melodi til altergangssalmen (Jesu søde hukkommelse), men den næste søndag sang de stærke med stor kraft den gamle melodi, og da det gentog sig et par søndage, stod Dohn frem og erklærede, at han nu gav op. Han tilføjede, at det var dårligt gjort af dem, og indberettede til biskop Balslev, der i et hyrdebrev bebrejdede dem, at de var så stejle og stædige. (Eriksens skemabretn 1945, Krl Dgbl 25/3 1966 (herfra citatet), Th Hansen).

Dohn faldt imidlertid siden godt til i Ø Snede, hvor han blev næsten 34 år. Han fik det eftermæle, at han var en god forkynder og en god sjælesorger ved husbesøg hos syge og gamle, og han blev efterhånden velagtet i sognet. Også til de stærke fik han et godt forhold, men ikke nærmere kontakt. Det øn-

skede han måske heller ikke (Th Hansen).

Derpå fulgte *Søren Cornelius Eriksen* (1920-45), der fik skelsættende betydning, især ved at bryde modstanden mod Indre Mission — ligesom pastor L C Petersen i Hedensted (1904-16). En række forandringer i retning af større åbenhed var dog begyndt siden århundredskiftet. De byggede på grundtvigske og missionske lægmandskredse, der adskilte sig klart fra »de stærke jyder«.

De unge, der ikke hørte til de stærke, tog på grundtvigske højskoler, og i 1904 blev der oprettet et Kirkeligt Samfund i Ø Snede (Eriksen 1945), derefter et forsamlingshus i Båstrup 1905, hvor der holdtes foredrag, gymnastik og fester. Det blev basis for en særlig grundtvigsk kreds gennem mange år. Men stor blev den ikke, for alt dette var tabu for de stærke, det store flertal i sognet. Det fik i 1904 7 repræsentanter i menighedsrådet, grundtvigianerne kun én, i 1914 slet ingen.

Derimod fik IM nu større betydning, iflg pastor Eriksen ligefrem som en vækkelse i årene 1910-20. De stærke havde i 1908 oprettet søndagshvilende mejerier i Kragelund og Gl Sole, og i Kragelund blev en ivrig missionsmand *Frederik Schak* ansat som bestyrer (1909-19, sen red af Mælkeritidende. Med ham i spidsen begyndte en række nye initiativer. Der blev oprettet KFUM og K i Kragelund 1913 og i Gl Sole 1916, og nogle af de mere moderate stærke tillod deres børn og unge at deltage. I 1914 begyndte en søndagsskole i Kragelund, der i 1920 talte 75 børn (Raadgiveren), og i 1916 opførtes et missionshus i Kragelund. Stadig flere unge kom på IM's højskoler, andre lærte IM at kende ved at tjene andetsteds eller gennem soldatermissionen i soldatertiden. Tilhængere af IM etablerede også deres egen friskole i Kragelund (til 1922, se skoler).

Røret omkring IM havde vakt megen uro. De fleste stærke anså det nye for falskt og farligt. På den anden side blev også nogle missionsfolk fanatikere og hævdede, at de stærke manglede den omvendelse, de selv havde oplevet. Striden stod især om den nyere opbyggelseslitteratur, som missionsfolk anskaffede, men som fordømtes af de stærke. (Eriksens beretning og skemabesvarelse 1945, Th Hansens beretning).

Pastor Dohn havde nærmest forholdt sig neutralt til dette røre, men med Eriksen begyndte den nye tid for alvor. Ved ansættelsen var han dog klart ønsket af de gamle »stærke« i menighedsrådet, hvor IM kun havde ét mandat ligesom grundtvigianerne. Afgørelsen havde været vanskelig for de stærkes leder Peder Therkelsen, Gl Sole, men Eriksen var bl a blevet anbefalet af provst Christensen, Vejle, og han blev regnet for god lutheraner, da han i 8 år havde været knyttet til den danske evangelisk-lutherske kirke i USA. Eriksen havde selv haft betænkeligheder, men var blevet tilskyndet af sin gode ven C Asschenfeldt-Hansen, red af IM's Tidende. (Eriksen og Th Hansen).

IM i Ø Snede fik nu en energisk forkæm-

per i pastor Eriksen, der straks blev inddraget i den stående strid. »De stærke stod ... dengang endnu meget kritisk over for Indre Mission, som de regnede for »en let Kristendom« (Eriksen). Missionsfolkene modtog Eriksen med åbne arme; han »skulle kæmpe på deres front, og fanatikere var ivrige efter at sætte ham ind i manglerne ved »de stærkes« kristendom. Det førte da også til, at Eriksen kom med drøje udfald i sine prædikener...« (Th Hansen).

I grunden var Eriksens holdning til »de stærke« dog meget positiv: »Det som præger de stærke er en dyb Respekt for Guds Ord, og kun en bibelsk Forkyndelse når deres Øre. I Sammenhæng hermed har de en dyb Syndserkendelse og en dermed følgende Forstaaelse af Evangeliet om den uforskyldte Naade. Derfor hører Hallesbys Bøger til deres kæreste Læsning, og hvor det tog dem, da han i sin Tid prædikede i Øster Snede for en aldeles overfyldt Kirke«. (Dette og det flg fra Eriksens beretning 1945).

Eriksen fik straks ualmindelig god kirkegang, og de unge samledes i stort tal til fælles ungdomsmøder, som han indførte i Kragelund missionshus og i de stærkes skole i Gl Sole. Da denne kun måtte bruges af ham selv som sp, begyndte han snart at arbejde for et missionshus i Gl Sole. Men det »var de stærke som Sennop udi Næsen«, og de få missionsfolk i Gl Sole fandt opgaven umulig. Opførelsen lykkedes dog i 1922. Det var »Hensynet til de unge, der brød Hul i den Mur, Indre Missions Arbejde hidtil havde mødt ... de stærke følte, at de ikke selv formaaede at holde paa dem«. En af de mest udprægede skænkede endog grunden, og 8-9000 kr blev indsamlet på få dage, halvdelen af omkostningerne, og restgælden blev betalt på få år.

»Ved Indvielsen var der stuvende fuldt Hus trods alle Spaadomme om det modsatte, og Tilslutningen til Søndagsskolen og Møderne for unge og ældre har til Dato været overordentlig god. Ikke mindst ved Ungdomsmøderne samles der en Mængde lyttende unge. Dette Missionshus har da ogsaa haft en ganske uberegnelig stor Indflydelse i den Del af Sognet, og i Tidens Løb er Uviljen mod det og Arbejdet dér svundet bort...«.

Det næste slag drejede sig om indførelsen af 2. tekstrække ved gudstjenesterne, som forlængst var indført andetsteds. Men da Eriksen anbefalede dette ved et menigheds møde, faldt forslaget ved afstemningen. »Grunden var vel dels en stædig Vedhængen ved alt overleveret ... men nok ogsaa, at man til 1. Tekstrække havde Luthers Prædikener, og gennem dem mente man at kunne øve en vis Kontrol med Forkyndelsens Renhed«. Da Eriksen efter nogle år atter rejste sagen, gik den glat igennem.

Senere kom hovedslaget, der drejede sig om

Kingos salmebog. Et forslag om blot en enkelt søndag om måneden med Salmebog for Kirke og Hjem var blevet blankt afvist før Eriksens tid. Men 1933 blev det rejst igen ved en adresse til menighedsrådet. Et menigheds-møde derom måtte holdes i kirken som det eneste lokale, der kunne rumme deltagerne. Efter en ret bevæget forhandling blev forslaget afvist med betydelig majoritet. Men »en hel Del af de stærke var kede af Udfaldet, og ...Skuffelsen var betydelig hos »Protestanterne««. Nogle år efter blev sagen atter forhandlet på et menigheds-møde, »hvor den gamle Garde vel ydede desperat Modstand«, men forslaget gik dog igennem og nu således, at Kingo kun skulle bruges hveranden helligdag. Dette kunne også gennemføres i menighedsrådet 1939, hvor »de stærke« i mellemtiden havde mistet det absolutte flertal.

Fra 1935 melder Eriksen stadig om »ret stærke Modsætninger« i sine oplysninger om sognet til Kir Hdbg. Men i sin udførlige beretning fra 1945 bedømmer han udviklingen meget positivt. »Umærkeligt har hele Tankegangen blandt de stærke forskudt sig. Det gamle stive Formvæsen er mere og mere forsvundet, og Isolationen er brudt, saa at de stærke nu for det overvejende Flertals Vedkommende forstaaer Betydningen af Missionsarbejdet både hjemme og ude...«.

En alm omtale af Eriksens virke fremkom ved hans afsked i Krl Dgbl 20/3 45, bl a om 400-500 kirkegængere, Eriksens omhyggeligt forberedte prædikener, hans mange husbesøg »paa Cykle eller til Fods«, konfirmandforberedelse og jævnlige møder for unge; desuden om de store afskedsfester i kirken og begge missionshuse.

Iflg Kir Hdbg lå kirkegangsprocenten omkr 25 i Eriksens tid (dog lidt faldende ligesom altergangstallene, se oversigter). De unges »hørelyst« fremhæves stadig i Kir Hdbg 1927-67.

I Eriksens skemaaflyselse fra 1945 oplyses, at de to IM-samfund da havde 75 bidragydende medlemmer i Kragelund og 100 i Gl Sole (i 1920'erne og 30'erne ledet af *Jørgen og Rebekka Thomsen* i Kragelund og sognefoged *J Lebech* i Gl Sole; Thomsen blev sidst i 30'erne afløst af Eriksen). I Kragelund havde KFUM 44 medl, KFUK 52, i Gl Sole hhv 36 og 35 medl.

Søndagsskolen i Kragelund virkede i 1920'erne og 30'erne meget stabilt med 5-6 medarbejdere og 70-80 børn; for 1940-46 opgives 100 børn. I Gl Sole oprettede *J Lebech* en søndagsskole 1922 og ledede den selv til 1932; den havde 50-60 børn i 20'erne og 30'erne, stigende til 65 i 1943-46, fra 30'erne med 5-6 medarbejdere. (Iflg statistikken i Raadgiveren; Eriksen opgiver 1945 175 børn i Kragelund og 50 i Gl Sole).

Som »de stærkes« leder fremhæver Eriksen *Steffen (Steffen) Mikkelsen* (1863-1943), søn af privatlærer Math Mikkelsen, Gl Sole, hvor han selv en tid var privatlærer; han vakte respekt »med sit statelige Ydre, sin afgjorte Kristendom, sin skarpe Forstand, sin store Belæstethed og sin Evne til at udtrykke sig skarpt og rammende«.

Grundtvigianerne samledes om Kirkeligt Samfunds lokalkreds, der nævnes som trofast bidrager til Vejleegnens hovedkreds 1919-27 (Th Svendsen, 1967, s 131) og i alle udgaver af Kir Hdbg 1927-43 med o 50 medlemmer. Kun 1935 nævnes også en grundtvigsk ungdomsforening. Iflg Eriksens beretning arrangerede K S gudstjenester ved indkaldte præster, hvilket også var tilfældet før hans tid; men Eriksen tilføjer: »de er ganske uden aandelig Indflydelse i Sognet uden for deres egen lille Kreds, som ikke vokser, og som lever sit eget isolerede Liv, selv om de fleste dog gaar noget i Kirke ved de almindelige Gudstjenester«.

Eriksen tog afsked p g a sygdom (leukæmi) og flyttede til Lunde på Fyn, senere til Vejle. Ved sin død 1949 efterlod han sig hustru og 10 voksne børn. (Nekrolog bl a i Luth Ugeblad 7/12 49, IM's Tidende 11/12 49).

Eriksens eftermand *Marinus Jakobsen* fik næsten lige så lang tid som præst i Ø Snede (1945-69). Hans ansættelse indvarslede en roligere periode.

Sønnen pastor H B Jakobsen skriver om ham, at han havde »et særdeles godt forhold til befolkningen, der har et meget tydeligt islæt af De stærke Jydere vækkelse. Denne har i tidens løb skabt en yderst positiv holdning til kirkeligt arbejde på egnen, hvilket blev en stor udfordring for far, og ikke mindst prædiken og en omhyggelig forberedelse deraf lå ham stærkt på sinde«. — »Fars indstilling til livet var åben, og han havde altid øje for det positive hos sine medmennesker« (1976, s 8).

Der var fortsat meget stor kirkegang i Jakobsens tid, længe ca 25 pct; og de kirkelige aktiviteter fortsatte i samme spor med kun små forandringer. Jakobsen var til 1949 kredsformand både for KFUM og K og for DMS, støttede senere en Unge Hjem-bevægelse i sognet (Vejle Amts Flkbl 28/8 69), og fra 1959 omtaler han selv særlige ydremissionskredse i Kir Hdbg. De grundtvigske nævner han her kun ved menighedsrådsvalg, hvor de stadig måtte nøjes med et mandat. Kredsen om Båstrup forsamlingshus blev stadig mindre, og huset blev solgt 1963 (Hedensted lokalarkiv).

Den vigtigste kirkelige forandring var en påfaldende svækkelse af »de stærke jyder«. Også Jakobsen melder om stærke modsætninger i Kir Hdbg (til 1955), sikkert især vedr spændingen mellem IM og de stærke. Der var kampvalg til menighedsrådet i hele Jakobsens tid, som regel med uændret resultat, men fra 1957 fik IM lige så mange mandater som de stærke, der derved kom i mindretal. Privatskolerne fik stadig færre elever, da børnene fra 50'erne samledes i to nye kommuneskoler, og de var utvivlsomt begge nærmest præget af IM. Pastor Jakobsen var formand for skolekommissionen i hele sin tid, og førstelærer *Habekost*, Kragelund, var tillige formand for nordsogets IM-samfund i 1950'erne og 60'erne (afløste gdr Therkel Hansen o 1950).

I Gl Sole var gdr *Mathias Jensen* en af de mest fremtrædende, og han var knyttet til IM, en tid som formand for samfundet og i 1950'erne og 60'erne leder af søndagsskolen. I 1961 blev han næstformand for menighedsrådet og i 1965 formand.

I de samme år blev det gamle salmebogsspørgsmål afgjort. Da »Den danske Salmebog« udkom

1953, blev den straks indført til brug hver anden søndag (i stedet for »Kirke og Hjem«; »Kingo« anvendtes fortsat de andre søndage). Den nye salmebog blev afholdt af de allerfleste stærke jyder, og i vinteren 1966 vedtog menighedsrådet at afskaffe Kingo ved gudstjenesterne fra 1/4 66, såfremt der ikke fremkom større indsigelse derimod. Kun to protesterede. Den 20. marts 1966 blev der for sidste gang sunget efter Kingos salmebog i Ø Snede kirke (Th Hansen).

En af de gamle »stærke«, *Frederik Jørgensen* (d 1967), der i mange år havde været sognefoged og sognerådsformand i Ø Snede, udtalte sig i 1963 om de forandringer, der var sket. Han var opdraget efter de gamle traditioner med privatskole og med Luthers prædikener og Kingos og Brorsons salmer i hjemmet. Men nu fandt han »de stærkes« isolation uholdbar. Om forholdet til de andre hed det sig tidl: »Vi kan snakke sammen ved markskellet, men vi går ikke til hinandens begravelse«. IM lagde derimod vægt på samfundslivet og en forkyndelse, der tilsigtede vækkelse og omvendelse. »Ingen af os kan komme uden om tidens udvikling. Der er ingen stilland i livet. Efter min mening kunne selv de stærke af De stærke ikke indtage samme standpunkt i dag...«. — »I dag føler jeg mig bedst hjemme i Indre Mission, men jeg er kommet i berøring med mange mennesker, og jeg sætter grundtvigianerne uhyre højt«. (Krl Dgbl 21/10 1963).

Der var også andre tegn på forandring. Landbruget affolkedes vel omtrent som andre steder, men folketallet blev nogenlunde opretholdt ved tilflytning, især en del arbejdere i Kragelund, der nævnes i Kir Hdbg fra 1947.

Hertil kom kirkelige stagnationstegn i 60'erne. Kirkegangsprocenten holdt sig ikke på 25; pastor Jakobsen opgav den til 23 omkr 1960 og 18 midt i 60'erne (se oversigter). Iflg Horsens Folkeblad 8/5 70 var den gennemsnitlige kirkegang godt 15 pct, stadig et stort, men dog formindsket tal. Kragelund søndagsskole fastholdt ikke de store børnetal fra 1940'erne, men talte stabilt 50-60 børn til 1964. I Gl Sole samlede søndagsskolen 80 børn i 1950'erne, men for 1963-64 opgives kun 42 (Rådgiveren). Også KFUM og K må være svundet ind, da møderne i 1969 mest foregik i private hjem (Horsens Flkbl 11/7 69).

I sin afskedsprædiken udtalte pastor Jacobsen bl a: »Vi må indrømme, at den gamle slægt var mere trofast end den nye«. Men han tilføjede dog, at det ville være skammeligt at klage i en menighed med så flittige kirkegængere. Der var da 600 i kirken og derefter 350 til afskedsfest. (Vejle Amts Flkbl 25 og 28/8 69).

Den næste præst *Svend Erik Langdahl* (1969-79) tog en række nye initiativer. Kort efter ansættelsen begyndte han at holde månedlige »sogneafterner« med koncerter, ultraditionelle gudstjenester, salmesang, bibellæsninger og besvarelse af spørgsmål; de foregik i kirken og samlede mange. I 1970 startede

han og fru Else Langdahl et KFUM- og K-spejderarbejde, der straks samlede 125 piger og drenge. Langdahl var tillige divisionschef, i 1971 afløst af Else Langdahl. Spejderne og andre frivillige opførte i 1974 på præstegårdens jord en større »Spejderborg« (3-400 m², over for kirken), der blev et vigtigt samlingssted for mange arbejdsformer. (Avisudklip, bl a Horsens Flkbl 21/5 70, 23/2 og 13/8 71, 8/4 og 10/4 74).

»Unge Hjem« fortsatte, og der er flere vidnesbyrd om livlig aktivitet i KFUM og K, således fra Kragelund i 1973: 12 bibelkursus, 8 ungdomsmøder, en sangaften, en filmaften, et bibelforedrag samt konfirmandfest og vinter-, sommer- og efterårslejre, alle med god tilslutning (Horsens Flkbl 1/11 73). De to søndagsskoler blev afløst af lørdagsskoler, begge med ca 30 børn (gnsn iflg søndagsskolestatistik 1979).

Pastor Langdahl var stiller for Krl Folkeparti, hvis ordførere flere gange talte i Ø Snede, og han vakte opsigt i 1972-73 ved skarpe angreb på loven om fri abort og indførelsen af »integreret seksualundervisning« i folkeskolen. Skønt medlem af skolekommissionen tog han i 1972 sine børn ud af kommuneskolen og indmeldte dem i Bøggalle privatskole (Udklip, bl a Vejle A Flkbl 3 og 9/1 73, Horsens Flkbl 4/5 72, 4/1 75).

Langdahls interesse for ydre mission førte bl a til medlemskab af DMS' repræsentantskab 1971-79, Dansk Missionsråd og Folkekirkens Missionsråd 1981 og DMS' bestyrelse fra 1982. 1973-79 var han fmd for IM's udvalg om helliggørelsesmøder og 1979-83 medlem af bestyrelsen for Kirkeligt Forbund.

Til menighedsrådet var der fredsvalg i Langdahls tid. En ikke-missionsk sogneforening blev dannet 1969, og en anti-missionsk liste opstilledes til skolenævnvalget 1970 (Horsens Flkbl 24/11 69, 20/4 70). En KFUM-idrætsforening og en almindrætsforening talte begge o 100 i 1972-73, mens Kristelig Lytter- og Fjernseerforening havde 465 medl (Horsens Flkbl 23/3 72, 11/2 73).

I 1980 afløstes Langdahl af den nuværende sognepræst *Jørgen Højgaard Hansen*. Sognet har stadig et landligt præg, oplyser pastor Højgaard (1988); men næsten alle gårde drives nu uden medhjælperne, og på de allerfleste har enten en af ægtefællerne eller begge arbejde andetsteds, som regel i Hedensted-Løsning eller Vejle. Siden 1970 er der bygget en del parcelhuse, især i Ø Snede by, men folketallet er dog lavere end i 1930'erne, nu knap 2000 (se oversigter).

Det kirkelige liv er stadig meget omfattende. Det ledes for en stor del af lægfolk; pastor Højgaard medvirker naturligvis, men uden bestyrelsesposter i det frivillige arbejde. Præst og menighedsråd afholder kun få møder, 1-2 om året (med emner som Kingo, Luther, Bi-

belselskabet). De foregår i spejderhuset som de fleste større møder for hele sognet.

Det største kirkelige *ungdomsarbejde* er KFUM- og K-spejderne med godt 100 medlemmer; de holder loppemarked hvert andet år. Unge Hjem virker fortsat ved møder i sognets nordlige og sydlige del og månedlige fællesmøder i vinterhalvåret. KFUM og K tilsluttede sig i 1982 IMU (Indre Missions Ungdom), stadig som to kredse med ugentlige møder i de to missionshuse (hvert sted 20-40 deltagere). Her holder de også mindre fritidsklubber for 12-15 årige hver torsdag. »Søndagsskole« holdes hver anden lørdag, dels i de to missionshuse (med 20-40 børn hvert sted), dels i konfirmandstuen (med 7-10). Søndagsskolekredsen holder hvert andet år basar, der indbringer 12-15000 kr.

De to *IM-samfund* samles til månedlige samtalemøder i missionshusene (med a 20 hvert sted); hertil kommer 8-10 bibelkredse (hver med 15-20 delt), der samles i hjemmene en gang om måneden, undertiden til fælles bibeltimer i Kragelund missionshus (bl a ved pastor Højgaard, ca 50 delt).

Hver februar holdes *missionsuge* efter sædvanlig skik; mandag til fredag møder i missionshusene (30-60 i hvert) og indledende og afsluttende gudstjeneste ved udensogns præster; ved den sidste samles 100-125, deriblandt de store spejdere i uniform. Hver november holdes »*De unges uge*« mandag til torsdag med møder i missionshusene (30-40 i hvert), et fællesmøde, et møde med fælles måltid i Kragelund missionshus og en afsluttende gudstjeneste (med 60-80 delt).

Kristelig lytter- og fjernseerforening havde i 1987 516 medl i sognet. *Soldatervenner* mødes 1-2 gange årligt i hvert missionshus. En *sømandskreds*, der gennem 40 år har støttet Sømandskirken, samles hver anden måned (18-20 delt). *Ydre missionsvenner* samles privat om en Sudankreds, to DMS-kredse og en Ætioperkreds (hver med 15-20 delt). Hvert andet år holder de basar, der sidst indbragte 16000 kr. 5-6 repræsentanter for Kirkefondet foretager en årlig husindsamling, der i 1988 indbragte 5270 kr. Kollektterne i kirken gav i 1988 ca 91000 kr.

Altergangen, der er steget betydeligt siden 1960'erne, omfattede godt 5000 i 1987 foruden 267 på plejehjem og i hjemmene. *Gudstjenesterne* samler på alm søndage som regel 150-200, gnsn 9% af befolkningen. Det samme gælder børne- og familiegudstjenester, der arrangeres af lørdagsskolemedarbejderne; de erstatter højmessens 2. påskedag, 2. pinsedag og to efterårs søndage.

Til *menighedsrådet* har der indtil 1984 stadig været aftalevalg af 7 nærmest tilhørende IM og 1 grundtvigsk. I 1988, da der kun skulle vælges 7, holdtes kampvalg mellem en kirkelig fællesliste og en »folkelig grundtvigsk«. 45,9% af de stemmeberettigede deltog. Resultatet blev 5 mandater på fælleslisten og 2 grundtvigske. (Iflg oplysninger fra pastor Højgaard, jfr oversigten).

Skoler

(Det flg bygger især på meddelelser fra Therkel Hansen, der forestår »Mindestuen« for de stærkte jyder, på enkelte punkter suppleret af de anførte kilder).

Det almindelige skolevæsen kan i Ø Snede som mange andre sogne føres tilbage til Christian VI's forordninger af 23/1 1739 og 29/4 1740, der pålagde de største lodsejere at indrette skoler. Fundatsen for Gl Sole-området er dat Grundet 20/3 1741 og godkendt af H A Brorson 24/11 1741; den skyldes i det væsentlige Schak Brochdorff, Grundet, der påtager sig at opføre en 10-fags bindingsværksbygning i *Gl Sole* og som kirkeejer hævder sin ret til at antage en af provsten eksamineret skoleholder (bevaret i afskrift hos Th Hansen). En tilsvarende fundats må have eksisteret for nordsognet med skole i *Kragelund*, hvis skoleholder tillige pålægges at skaffe en hjælpelærer til Båstrup i vinterhalvåret (Sig Kristensen, 1940, s 49f).

Biskop Brorson omtaler ikke skoleforhold ved sine visitatser i Ø Snede 1745 og 51, men både 6/7 1755 og 5/9 1759, begge gange med den oplysning, at degnen, studiosus Henrich Møller ikke holder skole, derimod to »ustraffelige og flittige« skoleholdere, iflg visitatsen 1759 *Peder Grimstrup* i søndersognet og *Magnus Hansen* i nørresognet. Andre nævnes ikke (L J Kochs udg 1960, s 101 og 135).

Den planlagte hjælpeskole i Båstrup kan dog være blevet etableret, da beboerne synes interesseret i lokale skoler. Therkel Hansen oplyser, at ndn lærer Chr Magnussen, Kragelund, var hjælpelærer i Båstrup ca 1768-73, og at beboerne i Bøggalle oprettede en hjælpeskole på eget initiativ; desuden fik man i Solskov en skole ved overførelse af fire fag fra skolen i Gl Sole. Det sidste blev godkendt af myndighederne 1798.

Skoleloven af 1814 medførte nedlæggelse af hjælpeskolerne og klar opdeling i to skoledistrikter: om Gl Sole skole i syd, der også skulle omfatte Solskov og Båstrup, og om Kragelund skole i nordsognet. Det gamle degneembede blev afløst af stillingen som kirkebylærer og kirkesanger (»degn«), knyttet til Kragelund skole.

Fra 1840'erne og næsten 100 år frem gik de fleste børn i privatskoler. Dette usædvanlige forhold medførte, at sogneskolerne havde enelærere indtil 1920'erne. Fra 1930'erne måtte privatskolerne søge statsstøtte og til en vis grad indrette sig efter de almindelige skoleordninger, bl a hverdagsskolegang fra 1950'erne, og i samme årti samedes de fleste børn i kommuneskolerne, der både i Gl Sole og Kragelund fik nye bygninger 1956 og derefter et stigende antal lærere (Børnenes fordeling mellem de kommunale og private skoler omtales ndf under de sidste).

Skolen i Gl Sole har nu (1988) 6 klasser (1-7 og børnehavekl) med 101 børn og 7 lærere; Kragelund skole 8 klasser (1-7 og børnehavekl) med 112 børn og 13 lærere (Den danske Skolehåndbog). Begge skoler forventes fra efteråret 1989 omsider afløst af en ny »centralskole« i Ø Snede, fælles for hele sognet.

Lærerrækker i sogneskolerne

Den første kendte lærer i *Gl Sole skole* er ovn *Peder Grimstrup* (1759). Derefter har Therkel Hansen fundet frem til flg skolelærere i Gl Sole: ca 1774-1815 *Hans Magnussen*, f 1755 som søn af skoleholder Magnus Hansen, Kragelund (kirkebogen), omtalt ved folketællingen 1787 som skoleholder i Gl Sole, men 1815 i en præsteindberetning som hjælpelærer i Kragelund, senere som død 1741. —

Ca 1815-60 *Peder Jensen*, der nævnes som lærer i Gl Sole 1834, 1845 og 1860, da 73 år, død 1865 i Vejle efter afsked (kirkebogen). — Ca 1860-90 *Kristen Kristensen*.

Den næste lærer *Jørgen Nielsen Rosenkjær*, i Gl Sole 1890-1923, findes omtalt i Poulsen/Benthin II, 1913, s 218. Han var f 1860, seminarist fra Skårup, ansat i Gl Sole 1/11 1890 og fremhæves ved omtalen som virksom i landboforening, plejehjemsforening, haveselskab, sparekasse, sygekasse m m, samt foredragsforening (tilknyttet Båstrup forsamlingshus?). Derpå fulgte 1923-48 lærer *Hj Asschenfeldt-Hansen* (d 1963, 74 år, var søn af pastor Eriksens ven C A-H, red af IM's Tidende), 1948-73 *Simon Ammitzbøll* og endelig fra 1973 skoleinspektør *Anna Jensen*, skolens sidste før dens ophør.

Også ved *Kragelund skole* er den første kendte lærer den af Brorson omtalte *Magnus Hansen*. Iflg Therkel Hansen nævnes han allerede 1746 i kirkebogen som skolelærer og tillige som fader til sønnen Christian; desuden af pastor Schönau (1815) som død 1773 og da afløst af sønnen *Christian Magnussen*. Denne var formodentlig lærer i Kragelund til sin død 1821 (75 år gl), men p g a sva-gelighed blev han i flere år assisteret af broderen Hans Magnussen, i det mindste fra 1815 (se ovf).

Efterfølgeren var formodentlig *Therkel Andersen* (f Hvejsel 1795), hvis ældste barn blev født i Kragelund 1822. Han nævnes som lærer ved skolen ved folketællingen 1834 og 1845 (da som kirkesanger). Den næste kendte lærer er *Hans Thorning Baggesgaard*, hvis 1. kone døde i sognet 1859, og som atter blev gift her 1860. Han blev husket for sin stærke røst som kirkesanger. Formodentlig fortsatte han til sin død midt i 1880'erne, da han afløstes af *Frands Mikael Holm*, der nævnes som nylig ansat før »sangerkrigen« i foråret 1888 (se sp Dohn). Skolen brændte i øvrigt s å (17/3 88). Også Holm døde i embedet, formodentlig 1902.

De følgende kan dateres nøjagtigt: 1902-14 *Søren Christian Nørgaard*, f 1873, eksamen fra Ranum 1893, kendt som medlem af folketinget og senere landstinget i perioder 1909-47 (Venstre, V Elberling, 1950, II, s 101). — 1914-22 lærer *Borgbjerg*, forflyttet. — 1922-44 lærer *Jensen*, der havde tilknytning til IM og vistnok straks fik IM's privatskole som forskele (d 1944). — 1944-53 *Johannes Knudsen*, forflyttet. — 1953-70 *Johannes Habekost* (nævnt ovf som fm for IM-samfundet), i hvis tid skolen blev nybygget (1956) og stærkt udvidet. — 1970-89 (forventelig) *Niels Hede* som skoleinspektør og skolens sidste leder.

Privatskoler

Disse skolers forhistorie er omtalt ovf under pastor Mossin. Deres vigtigste kendetegn var her som andetsteds indøvelsen af Pontoppidans forklaring og Kingos salmer og derudover kun læsning, skrivning og regning. Flere af lærerne fremhæves dog også som gode fortællere af bibelhistorie.

I Gl Sole dateres privatskolen af den første lærer *Mads Andersen* til ca 1840, idet han i sit »afskedsbrev« fra 1847 erklærer at have virket som lærer i 7 år. Han må da medregne den private religionsundervisning, som var blevet tilladt 15/1 1839. Af ndn skrivelse fra Kragelund 23/9 1841 fremgår, at

de stærke i Gl Sole var ganske tilfredse med deres sogneskole, hvor Ny Testamente og Luthers store katekismus anvendtes som læsebøger; men de ansøgte dog ligesom Kragelundkredsen om fuld privatskoleordning, hvilket blev godkendt både for Gl Sole og Kragelund ved skrivelse fra skoledirektionen af 24/1 1842.

Mads Andersen virkede som privatskolelærer i Gl Sole til sin død 1/9 1848, og skolen fik allerede i hans tid flere børn end kommuneskolen (se ndf). Han afløstes af *Jørgen Sørensen*, der faldt i krigen 1849, derpå 1849-58 af gdr *Steffen Jørgensen*, Bosballegård, d 1883, de stærkes leder i denne periode. 1858 fik han som hjælperlærer *Mathias Mikelsen*, der ægtede hans datter 1861, senere overtog gården og alene varetog skolen 1862-1902. Den blev derefter 1902-11 ledet af sønnen *Steffen Mikelsen* og 1911-55 af *Peder N Nicolajsen* (d 1955), der havde en lille gård. Alle de nævnte lærere var selvlærte.

Det voksende elevtal medførte udvidelse af skolehuset 1886 og bygning af et helt nyt 1895. 1907 opførtes også forskole, og skolen fik tre klasser og en ekstra lærer ansat. Efter 1920, da skolen havde o 140 elever, udvidedes den endnu en gang, så Nicolajsen blev heltidsansat med lærerbolig og fire klasser, to hveranden dag; forskolen fik to klasser i årene 1923-55 med *Anne Bjerger* som lærerinde (d 1979). 1955-65 videreførtes skolen af tidl sp *Johannes Jensen* og hans kone, men med faldende elevtal. 1965 solgtes skolen, men Therkel Hansen m fl fik efter 1979 forskolen overladt til »Mindestue« for de stærke jyder, åbnet 1982.

Iflg H Hegnsvad (APT IV, s 234) havde privatskolen 64 elever i 1845 (kommuneskolen da 44 mod 82 i 1835) og 58 børn til eksamen 1851. Therkel Hansen har opgjort elevtallene fra 1891 i forhold til kommuneskolen; heraf skal nævnes (med kommuneskolens tal i parentes): 1891 48 (60), 1901 94 (45), 1910 94 (25), 1922 121 (19), 1933 131 (23), 1941 100 (21), 1950 43 (25), 1955 35 (58), 1964 33 (73).

I *Kragelund* var de vakte i 1839-40 meget utilfredse med kommuneskolen, især fordi den brugte Evang-kr l salmebog, »Fabler og Fortællingsbøger« og »indbyrdes Undervisning«. Den private religionsundervisning blev derfor fra o 1/5 1840 til fuld privatskole (incl regning og skrivning), hvilket fremgår af ansøgningen om anerkendelse af denne af 23/9 1841, bevilget ved ovn skrivelse af 24/1 1842. Den første lærer var som tidl nævnt *Mads Christensen* (Mads Andersens brodersøn), der i 1843 flyttede sin gård ud på vestermarken og indrettede en skolestue. Hegnsvad oplyser, at skolen i 1842 havde 25 børn til eksamen, 44 i 1845, 64 i 1850 og 65 i 1862 (APT IV, 234). I 1870 flyttedes skolen til en gård i Krollerup, hvor den blev videreført af Mads Christensens svigersøn *Laust Steffensen* til dennes død 1893.

I 1895 blev den afløst af to nye skoler, dels i Kragelund med *Mads Jensen* som lærer til 1928, dels i Kragelund Fælled med *Søren Christensen* som lærer til 1920. Begge skoler fik derpå en række eksaminerede lærere i ret korte perioder. Kragelund skole blev nedlagt 1961, Fælled-skolen 1948.

IM's friskole i Kragelund, der er omtalt ovf, virkede kun ca 10 år, indtil den o 1922 blev kommunal forskole. Men i *Bøgballe* virkede en lille skole

1890-1900 og 1911 oprettedes en »stærk« privat-skole, til 1913 (1915?) ledet af *Jens Peder Jensen*, derpå 1915-60 af *Rasmus Rasmussen* (1893-1973 iflg Hedensted lokalarkiv 1983/728), begge selv-lærte med baggrund i sognets privatskoler. Også denne skole var truet o 1960, men under ledelse af Rasmussens afløser *Kaj Christensen* (seminarist fra Hjørring) fik den ny fremgang som en kristen friskole, der har samme fag som kommuneskolen, men større vægt på kristendomsundervisningen. I de senere år hentes børn i skolebue for hele Ø Snede og flere omliggende sogne. *Kaj Christensen* døde 1985, men skolen videreføres fra 1986 af *Jens Erik Skifter* med 8 klasser (1-7 + børnehavekl), 11 lærere og 121 børn (1988-89; 75 års festskrift udg 1986).

Elevtal i nordsognet iflg Therkel Hansen: *Kragelund privatskole*: 1840 13, 1854 75, 1855-95 gnsn 64. Derpå delt i ¹⁾ *Kragelund byskole*: 1896-1910 gnsn 86, 1911-21 gnsn 64, 1922-35 gnsn 55, 1936-47 gnsn 38, 1948-61 gnsn 20 (ophørt 1961); ²⁾ *Kragelund Fælledskole*: 1896-1915 gnsn 52, 1916-27 gnsn 45, 1928-34 gnsn 35, nedgang efter 1945 (op-hørt 1948).

Børnetallet i *IM's friskole* i Kragelund (ca 1912-22) kan kun anslås til 20-25. Det kan også kun anslås for den *lille skole i Bøgballe* (1890 til kort efter 1900) til 10-15; den var knyttet til to gårdmands-familier, »stærke«, men påvirkede af IM. Den senere *Bøgballe privatskole* begyndte 1911, antage-lig med 30-35 (sikre tal savnes); den havde 1915 44 elever, 1923 63, 1937 65, 1953 49, 1960 17, 1973 55 1988 121.

Kragelund kommuneskole havde iflg eksamen-sprot på årsbasis 1868-73 gnsn 74, 1874-90 gnsn 91, 1891-1903 gnsn 36, 1904-20 gnsn 53 + for-skole med ca 30, 1956 (med hverdagsskolegang) 110, 1960 125, 1970 126, 1974 158, 1980 166, 1988 112 (ca 20 børn overført til GI Sole ved ændret di-striktsdeling).

Privatskolerne nåede således højest i nordsognet 1895-1910 med i alt ca 140 elever og 1920-30 med 150.

Oversigter

Folketal 1801 567, 1850 1382, 1901 1711, 1921 2058, 1930 2169, 1945 2050, 1955 1996, 1965 1920, 1970 1921, 1976 1908, 1980 2044, 1985 2012, 1987 1988, 1988 1993.

Menighedsrådets sammensætning 1904 7 »stærke jyder«, 1 gr; 1914 4 stærke; 1922 og 26 5 stærke, 2 IM, 1 gr; 1930 4 stærke, 3 IM, 1 gr; 1934 5 stærke, 2 IM, 1 gr (valg?); 1938-65 valg: 1938-53 4 stærke, 3 IM, 1 gr; 1957-65 3 stærke, 3 IM, 1 gr; 1969-84 aftalevalg: 1 gr, 6 el 7 nærmest IM (7 i 1984); 1988 valg: 5 kirkl fællesliste, 2 gr.

Antal allergæster 1902 2774, 1912 3009, 1926 3105, 1934 2691, 1942 2673, 1954 2593, 1965 1930, 1975 4044, 1984 5211, 1987 5372 (deraf 267 i hjem el plejehjem).

Kirkegangsprocent 1926 25-30, 1930-38 25, 1942 og 46 20-25, 1950 og 54 25, 1958 og 62 23, 1965 18, 1987-88 9.

(Trap; Kir Hdbg; Stat tabel 1975, 2, Danmarks admin indd; 1976, 8, registerfolketællingen, derefter Befolkning og valg samt Hedensted folkeregister; oplysninger fra pastor Eriksens skema 1945 og fra pastor Højgaard).

Kirkebygningen

Den anelige kirke har nu 250 faste sdpl (i Kir Hdbg 1923-67 opgives 450-500 el 350 plus 150 lø-se). Den består af romansk kor og skib med sengotiske tilbygninger: tårn i v, korsarm og våbenhus mod s. Den romanske bygning er opført af granitkvadre på skråkantsokkel. Udvendig er de romanske mure omsat; deres og korsarmens overdele samt korets østgavl er ommuret med små mursten og nu overhvidtet ligesom tårnet og våbenhuset. Indvendig fik koret i gotisk tid (o 1375-1400) et krydshvælv med profilerede ribber, og et årh senere indbyggedes i skibet fire krydshvælv af østjysk type på fremtrædende vægpiller. Den runde kor-bue med profilerede kragsten flankeres af rundbue-de sidealternicher. Korsarmen, der åbner sig mod skibet ved en spids arkade, har stjernehvælv og en spidsbuefrise i vestvæggen. Tårnets underrum åbner sig mod skibet ved en rundbue i tårnummets fulde bredde. Kirken har blytag, våbenhuset dog røde tagsten. Bygningen blev istandsat 1934-35 og 1965, da den fik nyt tag. I 1935 restaureredes bl a et sengotisk kalkmaleri af en krigler med stor hår-pragt (Samson?).

Altertavlen er en sengotisk fløjtavle med de oprindelige apostelfigurer i fløjene. Den omdannedes i renæssancetiden (ca 1606) og fik i 1846 et Kristusmaleri i midtfeltet, der 1935 blev erstattet af en ny, udskåret korsfæstelsesgruppe, udført af S Forchhammer. Alterbordet dækkes af et panelværk fra o 1590. Alterkalken er fra o 1680. Sengotiske stager på siddende løver. Sengotisk korbu-ekrucifiks fra midten af 1400-tallet, der nu hænger på korsarmens side. Romansk granitfont med dobbeltløver. Fad 1648 med samme våben som på prædikestolen, der er et enkelt renæssancearbejde med toskanske hjørnesøjler, dateret 1641, med Jørgen Juuels og Ellen Arenfeldts fædrene og mødrene våben (givere af alterkalken). Samtidig him-mel. I korsarmen findes malmkrone, givet af sp Matthias Selmer, d 1738. I de senere år har kir-ken fået en række gaver fra medlemmer af menig-heden. Klokker er fra begyndelsen af 1800-tallet, støbt af Daniel Reiner, Randers, med relieffer af oldenburgske konger. (Jfr Trap 1964).

Den nyere præsterække

Præsteløn 1922 2. kl, 1958 12. kl, 1969 LR 16/31

15. 1854-69 **Rasmus Kirketerp**. 1/1 59 provst Nørvang-Tørrild herred, se sp Rårup.

16. 1869-77 **Jens Vahl**, fra 1869 tillige provst Nørvang-Tørrild herreder, se sp Nr Vedby-Nr Alslev, bd IV, s 221-24 (udførlig omtale med bibliografi).

17. 1877-85 **Ole Carl Ipsen**, se sp Assens, bd III, s 257f (med bibliografi).

18. 1886-1920 **Carl Christian Rudolf Dohn**, f Kbh 13/12 1849. Forældre: Klokker St Stefans k, Kbh, cand theol (fhv adj Vi-borg) Carl Peter Ludvig D og Sophie Chris-tine Ulrikka Preetzmann. Dim Viborg 67, c 19/6 73 (h), g Vester 7/11 83 Anna Kirstine Helms, f Skårupgård, Århus 19/3 54, d 18/1 1942. Forældre: Proprietær Rørbæk (Vester) Jacob H og Marie Thyregod. Okt 73 huslærer Tammestrup, 3/12 74 pers kap Hedensted-St

Dalby, 24/9 80 sp Thyregod-Vester, 5/3 86 sp Øster Snede, d sst 1/4 20.

19. 1920-45 **Søren Cornelius Eriksen**, f Søndersø 19/1 1879. Forældre: Væver Erik E og Anna Kathrine Knudsen. Dim Odense 96, c 20/6 1902 (l), g St Johannes k, Århus 17/7 05 Kathrine Mariane Dalgaard, f Lemvig 9/7 81. Forældre: Manufakturhandler Mads Peter D og Kirstine Nathalie Rosenberg. 14/2 05 præst St Johannes menighed, Nebraska, USA, 09 præst Racine, Wisconsin, USA, 13/10 13 sp Hygum-Hove, 14/8 20 sp Øster Snede, afsk 30/1 45, d 28/10 49. Svi-gørfader til sp Salling-Oudrup A V Johansen. 20. 1945-69 **Marinus Jakobsen**, f Hobro 2/8 1902. Forældre: Arbejdsmand Søren J og Oline Andrea Christensen. Gartner. Dim Rønde 28, c 18/6 37 (h), g Horsens klosterkirke 15/5 38 Nina Larsen, f Gesing 8/2 1911. Forældre: Handelsgartner Horsens Hans L og Line Marie Larsen. 21/4 38 sp Ølsted-Torsted. 18/6 45 sp Øster Snede, afsk 31/8 69, d 29/8 76.

21. 1969-79 **Svend Erik Langdahl**, f Veggerby 25/6 1934. Forældre: Gdr Marius L og Dagmar Louise Madsen. Dim Rønde 53, c 62 (h), g Veggerby 6/7 57 Else Agnete Bendsen Nielsen, f Hornbæk, Randers 1/6 37. Forældre: Vejer Johannes Kristian Peter N og Agnes Karoline Dorteia Kathrine B. 57 kordegn Brøndbyøster k, 18/6 62 sp Haverslev-Skræm, 67 kkp Viborg S sogn, i ferierne 68 og 69 tillige campingpræst i Harzen, 9/12 69 sp Øster Snede, 1/12 79 sp Ålborg Ansgars k, 1/6 84 sp Lemvig-Nørlem-Heldum.

22. 1980- **Jørgen Højgaard Hansen**, f Dalby, Haslev 7/1 1930. Forældre: Chauffør Carl Peder H og Camilla Christensen. Dim Vester Borgerdydsk 49, c 56 (l), g Bjolderup 3/7 56 Cecilie Marie Knudsen, f Bjolderup, Bolderslev 24/10 28. Forældre: Gdr Georg K og Anne Marie Wraae. 1/2 58 hjpr dansk sømandsk og dansk koloni i London, 1/4 59 fast hjpr London, 1/5 62 hjemmeseekretær »Dansk Sømandskirke i Fremmede Havne« (1968-80 medl af bestyrelsen), 25/5 66 rkp Islev, 1/8 74 sp sst, 1/4 80 sp Øster Snede.

Litt: Trap 1859, 1964; S V Wiberg: Almindelig dansk Præstehistorie I-III, 1867-711; Kirkelig Håndbog (Kir Hdbg) 1923 flg; diverse statistiske meddelelser som anført ovf.

J C Lindberg: De stærke Jyder. Dannebrog 1841, genoptrykt i Ugeskrift for lutherske Christne 1870 (som Kirkehist Folkelæsning suppleret af R Th Fenger); genudgivet af P H Katballe 1983; Peter Larsen: Veiledning til Bedømmelse af ... Opvækkelsen i vore Dage, 1854; Christina Daugaard: Biskop Daugaard I-II, 1896; Johanne Blauenfeldt: Provst Jens Vahl (pjece u å, ca 1900); Carl Poulsen og W Benthin: Lærerne og Samfundet II, 1913; Louis Blauenfeldt: Provst J Vahl, 1918; samme: Præsten O C Ipsen, 1919; Søster Sara: Af Guds Fodspor paa min Vej, 1927; K F Hafstrøm: Fra den jyske Vækkelse, 1926; ny udg af sm i Jy Sml 4

rk V, 1925-27; sm forf: En Omvendelsesberetning fra o 1800. Kirkehist Sml 6 rk II, 1936-38; Sigurd Kristensen: Strid mellem Præst og Bonde, Vejle Amts Årbog 1939; Sm: Den første Skoleordning i Vejle Amt. Vejle Amts Årbog 1940; V Elberling: Rigsdagens Medlemmer II, 1950; H A Brorson: Visitatsberetninger og Breve, udg af L J Koch 1960. Anders Pontoppidan Thyssen (APT): Vækkelsernes frembrud IV, 1967 (heri H Hegnsvad: De stærke jyder), V, 1970, VII, 1977; Thyge Svendsen: Kirkeligt Samfund for Vejleegnen. Vartovbogen 1967; forkortede henvisninger til Horsens Folkeblad, Vejle Amts Folkeblad, Kristeligt Dagblad og Dansk Kirketidende. Gode alm fremstillinger af »de stærke jyder« i fortællende form af Hans Borup Jakobsen 1976 og P H Katballe 1985 (i Haderslev stiftsbog).

Utrykte kilder: Mads Andersens »levnedsbekri-velse« (brev fra 1847), afskrift i Hedensted lokalarkiv; Jørgen Paulsen Lunds rejseberetninger 1852-58. Arkivet i Herrnhut; indberetninger om kirkevisitationer fra Ribe stift 1848-62 (herunder fra biskop Daugaard). Kirke- og undervisningsmin, 1. kontor, RA (mange andre lign arkivalier anført i Vækkelsernes frembrud IV-V; provstens skolevis-beretn er gennemset for 1876-92, men har ikke været synderligt oplysende); Aage Dahls samlinger; Nedergaards samlinger (bl a udførlig beretning af S C Eriksen 16/7 1945 og skemabesvarelse s å); materialer og oplysninger fra tidl gdr Therkel Hansen, Ø Snede (af stor værdi for ovenst fremstilling, bl a beretninger 1944 (til Nedergaard), 1976 og 88 (til APT). Th Hansen, der nu forestår samlingerne i »Mindestuen« for de stærke jyder i Ø Snede, har venligst gennemlæst en korrektur; talrige noter fra udklip o l i Hedensted lokalarkiv ved Inga Blaabjerg; småtryk og klip fra Axel Pihl, IM's hus, Fredericia; oplysninger fra skoleinsp Niels Hede, skolebestyrer Jens Erik Skifter m fl og ikke mindst fra den nuv sp Jørgen Højgaard Hansen; manuskript af Palle Rose Øbro, som delvis har dannet grundlag for ovenst (af APT).

LØSNING-KORNING

Af Georg S. Geil
(suppleret af red)

Topografi

Løsning

Areal 1404 ha. Løsning sogn grænser mod syd til Hedensted, mod vest til Ø Snede, mod nord og øst til Korning, Hatting, Ølsted og (sydøst) Urlev sogne. Sognet er højtliggende, mod øst kuperet, vestpå jævner, og længere mod vest afløses bakkelandskabet af Løsning hedeslette, der afvandes af Gesager å. Gennem sognet går den østjyske længdebane og den gamle hovedvej A 10.

Byer Løsning og den med denne sammenvokkede Stubberup med kirke, prg, sognegd, missionshus, skole, »stærke jydere« privatskole, kapel for evang-luth frimgh, sportspl, bank- og sparekasse-filialer; Sebberup.

Bebyggelser Løsning Nørremark; Løsning Søndermark; Stubberup Østermark; Bækgårde.

Gårde Øskovgd; Pajballegd; Hulbækgd; Sebberupgd.

Skove findes ikke i sognet. 4 oldtidshøje er bevareret, deraf 2 ret store.

Korning

Areal 1269 ha. Korning sogn nord for Løsning hører til de nordligste i stiftet, det grænser mod nord og øst til Tamdrup og Hatting sogne i Horsens-Gedved provsti, Århus stift, og mod vest til Hornborg, der først i 1971 overførtes til Haderslev stift. Overfladen, der er ret jævn, består af moræneler af god beskaffenhed. Højeste punkt, Rævejbjerg, er 61 m. Landevejen Horsens-Uldum går igennem sognet, og den østjyske længdebane passerer netop dets sydlige spids.

Byer Korning med kirke, skole, missionshus og forsamlingshus.

Bebyggelser Korning Nørremark; Korning Østermark; Korning Klak (Klaks); Merring.

Gårde Ussinggd (hovedgd); Merringgd (hovedgd); Tranelundgd.

Skove Ussing Sønderkov hører under Boller statsskovdistrikt; Merringgd Sønderkov er i privat eje.

Løsning-Korning har i hvert fald siden reformationen udgjort ét pastorat. De tidl selvstændige sognekommuner blev 1970 indlemmet i Hedensted storkommune og 1971 i Hedensted provsti (se provstioversigten).

Biskop Geil, der har støttet stiftshistorien med flere bidrag, har også skrevet præsternes og kirkerne historie i Løsning-Korning, hvor han selv har været præst. Denne beskrivelse følges ndf med enkelte forkortelser (alt med almindelig sats undtagen præsterækkerne, der bringes til sidst). De øvrige oplysninger - om topografi, præster og kirkeliv, lægfolk, vækkelser, skoler m m er tilføjet af red (alt med petit undtagen kirkebeskrivelserne, der

skyldes Geil). Interesserede vil kunne læse Geils beskrivelse i sin helhed, da den er trykt særskilt, se litt.

De lutherske præster i Løsning-Korning

1. Om den første ved vi kun, at han hed hr *Poul*.

2. Den næste, stadig i 1500-tallet, var *Hans Madsen*.

3. Om *Hans Benssen* ved vi lidt mere. Han var her i al fald i 1584. I 1594 skænkede han sin part af en klokke til Løsning kirke; og den 10. februar 1603 viede han sin datter til sin eftermand i embedet, Hans Tausen.

4. Denne *Hans Tausen* (Tavsen) var datterens søn af »Danmarks Luther«, ribebiskoppen Hans Tausen. Det menes, at Løsning-præstens søn var den Jens Hansen Tausen, der siden blev præst i Ribe og Seem, og som måske var gift ind i Anders Sørensen Vedels slægt. I Hans Tausens præstetid må Løsning og Korning prædikestole være rejst. Hvilke årstal der indrammer hans præstegerning i sognene, ved vi ikke, men vi ved, at han sad i embedet i 1623 og i 1637.

5. Magister *Ferdinand Pedersen Payngk* var københavner, søn af Chr IV's hofchymicus, dr med Payngk, der for »sin kyndighed i kemien« havde opholdt sig hos Rudolph II. En bror til præsten blev hofmedicus i Frederik III's tid.

Payngk blev magister i 1637, men havde allerede som student i 1628 udgivet et skrift »Om Guds liv i mennesket«. Han stod en bods- og fromhedsbevægelse i den danske kirke nær. Denne bevægelse modvirkede tidens tendenser til blot at dyrke den rette lære. Og den vurderes kirkehistorisk derhen, at ikke blot Kingo har modtaget tilskyndelse fra den, men at den også har beredt jordbunden for pietismen i Danmark.

Payngk døde i embedet i 1660.

6. Efter ham fulgte *Ole Jensen Jerløs*. Han var bror til præsten i Rårup og har været den, der i al fald til Korning kirke sørgede for nyt altersølv efter svenskekrigenes raseren. I øvrigt var det ikke bare vor svenske fjende, der hærgede på det vildeste, vore forbundsfæller brandenburgerne og polakkerne gjorde det fuldt så meget. Lidt sydligere i landet skrev én om en præst: »Han gik kødets gang i det fatale år 1659, og jordens afskum polakkerne plyndrede endog hans lig«.

7. Jerløs døde i embedet i 1674. Hans enke, Margrethe Christiane Graae, viedes til eftermanden, *Rasmus Pedersen Tøxen*. I sindigt opbyggede versemål beretter Tøxen på sit epitafium, at han stammer fra Aarhus og har slidt sig frem, idet han på samme tid underviste og selv studerede. Han dør (som 52-årig) som far til fem børn og lader på epitafiet sit navn indhugge mellem navnene på sine to hustruer.

8. Den sidste af disse to hustruer, Helene Holgersdatter, har siden kunnet studere sit eget navn på epifatiet. Hun overlevede sin mand, ægtede efterfølgeren *Hans Olufsen Nysted* og døde først 1714. Også sit eget navn fik Nysted føjet ind på Tøxens epitafium:

»Efter den ærværdige Tøxen, som døde år 1693, fulgte samme år Johannes Neopolitanus, født i Trondhjem«.

Med Nysted blæser snurrige vinde over sognene. Ikke bare i det formelle gælder det: Nysted latiniseres til Neopolitanus, allerede Ole Jerløs kunne skrive sig som Olaus Jerlosius og Tøxen som Tøxonius; deri ligger blot et tidspræg. Men reelt har skippersonnen Nysted været noget af en ener. Før sin præstetid var han rektor ved Horsens latinskoie. Eftertiden ved at berette, at han som præst fortalte bønderne mange morsomme historier, gerne én, mens han sad i vognen, én, når han gik ind i kirken, og én, når han gik ud. Han havde ingen børn, »men des flere penge«. Man fandt efter ham nogle gamle skrin med over 7000 rigsdaler, »muldende af ælde«. Han spiste aldrig rugbrød, kun havrekaer! oplyses det. Nysted døde i embedet nytårsaftensdag 1740. Han var da 76 år gammel.

Nysted er en af de mest spændende præsteskikkelser, Løsning og Korning sogne har haft. 1700-tallets kendte historiker Albert Thura kalder ham »den ærværdige og meget navnkundige gamle mand, der i beundringsværdig grad har hengivet sig til studier og sprogforskning«. I 1727 udgav Nysted værket »Rhetorica laica et pagana. Det er Læg-Mands Tale-Kunst og Bondens Veltalenhed. Forfattet af en, som elsker vort Fæderne Sprogs Held og Nethed og heder Hans Oluvssön Neopolitan«.

Det er fra dette værk, vi kender flere danske ordsprogsagtige vendinger. F eks »Det skal ud, om det så skal ud gennem sidebenene«. Og »For gode ord og betaling«. Og »Nu er gode råd dyre«. Ikke at Nysted har skabt disse vendinger, men han har noteret dem og bevarer dem for efterslægten. Mange pudsige gåder og udtryk er bevaret i dette værk, også dette: »Han stritter af hovmod ligesom en mager so i frost«.

Nysted slutter sit kostelige værk med at sige, at bonden dog er og bliver den, hvorfra alle stænder får deres føde og ophold, så når en fyrste siger: Jeg hersker over jer alle! og når

en soldat siger: Jeg fægter for jer alle! da kan bonden sige: Jeg holder jer allesammen i live!

I Det kongelige Bibliotek i København findes et bogmanuskript, der givetvis stammer fra Nysteds hånd. Det er fra 1727 og rummer forslag til en retskrivningsreform og en dansk grammatik. Det er blevet til i den tid, da dansk blev nationalsprog, og man ikke havde faste normer at rette sig efter. Universitetssproget var latin, og i regeringen blev der talt tysk og fransk. I en senere tid er der skrevet om den epoke af Danmarks historie: »Hver mand, som med kløgt gik i lærdom til bund, /latin på papiret kun malte,/med fruerne fransk og tysk med sin hund,/og dansk med sin tjener han talte«.

I de år gik Nysted rundt i København og lyttede på gader og gadehjørner til, hvordan folk talte. Det gik han så hjem i sit logi og skrev ned, ordnede det systematisk og sagde: Sådan er det rigtige dansk; for det har jeg hørt på gaden i dag! — Det vrimler i hans værk af ting, der stadig er moderne dansk. Og forskere af dansk sprog kan finde meget gods i hans papirer.

Nysteds anden hustru, Maren Jensdter Juel, var præsteenke fra Hedensted (og præstedatter fra Ørum-Daugaard). Hun nævnes med smukke ord på gemalen, præsten Morten Gjødese's epitafium i Hedensted kirke, blot hendes levealder og dødsår mangler — af gode grunde blev det aldrig føjet ind! Hun døde som præstekone i Løsning. Sporene efter hende kan i øvrigt følges ad en bestemt vej: Under sølvoblatæskan i Hedensted kirke står »Maren Jens Datter — 1706 — Morten Giødis«; under sølvoblatæskan, der i Løsning-Korning bruges ved hjemmealtergang (den har, så stor som den er, utvivlsomt oprindeligt hørt til på Løsning kirkes alter), står »H O S M J D 1723« (H O S må her stå for Hans Olufs Søn, jvf. Maren Jens Datter).

9. *Clemens Nielsen Ussing* var hjælpepræst hos sognepræst Nysted 1714-40 og varetog da hovedsagelig Korning sogn. At Nysted har haft hjælpepræst forklarer samtidig, at han i perioder har kunnet opholde sig i København. Fra Nysteds død 1740 til sin egen død 1748 var Ussing sognepræst for begge sogne.

Ussing var søn af den Niels Jensen, der i 1704 rejste korgitteret i Korning kirke. I 1716 fik Ussing Merringgård tilskødet af sin far, som da ejede både Ussinggård og Merringgård i Korning sogn. Ussinggård havde Niels Jensen fået gennem sin kone, hvis far, Clement Sørensen, fik den skænket af Chr IV's gemalinde Kirsten Munk.

I al fald i Ussings tid er Pontoppidans katekismeforklaring blevet indført som lærebog i sognene. Endnu i Løsning privatskoles seneste år i 1960'erne var den i brug dér.

10. Ussings eftermand var *Hans Frandsen Boje*. Det var i hans tid, Lichtenberg satte et vist præg navnlig på Korning kirke. Ellers var herremandsvælde og hoveri ord, der i de år gav dårlig kirkegang og dårlig skolegang ikke mindst i Østjylland. Mange steder var kirkerne i en elendig forfatning, og det måtte forbydes præster og degne at have stakke på kirkegården og at have den oprodet af svin eller nedtrådt af kreaturer; kirkeejerne havde til stadighed korn i tårnrum og på kirkelof-ter.

Boje er omtalt positivt af den pietistiske biskop Hygom (forfatter af salmen »Jesus, din søde forening at smage«). Præster, Hygom ikke fandt flittige, var han ubøjeeligt skarp overfor, men Boje var af dem, han har værdsat. Vi ved tillige, at Boje tog sig af de unge, og at han ejede en del pietistisk litteratur. (F Elle Jensen: Pietismen i Jylland, 1944, s 90).

11. Kortest funktionstid i sognene har *Niels Simonsen Elkhjør* haft. Hans embedstid kranse af årene 1761 og 1763. Fra Løsning flyttede han til Hatting og blev siden provst her.

12. »Kaldet til Losn: 1763 d. 15^{de} August E: K: Thorup«. Med dette notat i kirkebogen indføres den næste præst, *Erik Kjær Nielsen Thorup*. Han var skoleholdersøn fra Ring. Hans enke (han døde ca 54 år gammel) blev siden frue i Hvirring-Hornborg præstegård, mens en datter blev præstekone i Hatting.

Både glæde og sorg har i Thorups dage jævnlige gæstet Løsning præstegård. Følgende linier fra én og samme måned 1778 taler sit om dage, der har været forfærdende tunge:

»Den 9de Nov. jordet min liden Dotter Sophia Amalia 2de aar gl: og same dag min anden og ældre Dotter Bodild 4 aar.

Dom. 22 p. Trin: min yngste Dotter Else Kirstine 1/2 aar — alle 3 døde af Kopperne«.

Med Thorup glider vi ind i »de gavne-lystne præsters« tid. Om fremsyn vidner vel, at præstegårdsjorden blev udskiftet i hans tid (i 1772) — om en vis lidt knurrende praktisk sans vidner Thorups indberetning (også fra 1772) om, hvad der påhviler embedet:

»1) Pension til Enken Mad^{me} Boye 24 rdr (= rigsdaler) aarlig, som er billig og taalelig. 2) til Stifts Provsten i Aarhus 100 sldr (= sletdaler), som synes mere utaalelig«.

Og dette om højtids-ofre:

»Paaske-Rente skulle være 20 Æg af hver Gaard, nogle heele Gaarde give 40, nogle bliver reent borte, de fleste indkomme ikke, før ud paa Sommeren, da nogle tage en Klat Smør, et Par Kyllinger med, men ikke Alle, allermindst fra Korning Sogn. Men hidtil er givet en mager Gæsling til Mikelsdag af en heel eller 2^{de} halve Gaarde«.

13. På præstetavlen i Løsning står *I A Monrad* 1782. Han blev ganske rigtigt ud-

nævnt til Løsning-Korning, men kort efter til Refsnæs, som han foretrak.

14. »Kaldet til Sognepræst til Løsning etc d 22 Martii 1782. Jesu! adspira coeptis et mureri meo!! (Jesus! Ånd på det, der er begyndt, og på min tjenestel!) A C P Bildsø«. Med bøn indfører *Andreas Christopher Poulsen Bildsø* sit navn i kirkebogen, i samme bog, hvori hans fader, Aarhus-bispen, har noteret sit navn i 1767 ved en visitats. Vi tør vel måske formode, at pastoratet har haft godt lov på sig i bispegården? Bildsø blev kun 42 år. Om hans gerning ved vi ikke ret meget.

Århusbiskoppen H Fr Janson visiterede Løsning-Korning 1792 og skriver i visitatsprotokollen: »Han mangler ikke Duelighed og gode Gaver..., men synes at være hypochondrisk, hvortil dog ingen Grund kunde findes i hans huuslige Omstændigheder, der var temmelig fordeelagtige; alligevel haver dette megen Indflydelse paa hans Embedes Førelse, hvilket og kunde bemærkes den Dag i hans Prædiken og Catechisation; dog var den sidste bedre end den første«. (Bispearkivet for Århus stift).

15. Allerede over fadder-navnene ved Bildsø-børnenes dåb var der noget vist fornemt. Det var: Kammerherreinde... Etatsraad... Kammerherre... Consistorialraad... Og sådan fortsætter det under efterfølgeren *Hans Peter Hingelberg* fra 1793 til 1801. Der er bl a tale om faddere af samme slægt som før, og titulaturen daler ikke: Fru Etatsraadinde... Kammerherre... Jagt Junker... Ober Krigs Kommissair...

I en bevaret skrivelse anbefaler Hingelberg smukt et andragende fra en hjælpeløs om økonomisk hjælp. Men mere kendt er den skrivelse, hvori han indberetter de forsamlinger, Peder Frandsen Rytter holdt i Korning. *Per Rytter*, som han i det daglige kaldes, indgår i forhistorien både bag den grundtvigske vækkelse over Uldum-egnen og bag »de stærke jyders« navnkundige vækkelse, der ikke mindst berørte Løsning-Korning sogne. Med fuld rimelighed bærer en vej i nyt Løsning-kvarter i dag Per Rytters navn.

Forholdene har i øvrigt næppe været urimeligt spændte i Hingelbergs tid. En af de vakte skrev i 1801 brev til haugianerne i Norge. Af dette brev fremgår, at de vakte i Korning allerede da havde været ude for forfølgelser: De havde fået forbud mod at afholde forsamlinger og havde været indkaldt til forhør hos deres sognepræst; men derefter havde præsten ladet dem være i fred. (APT IV, 1967, s 191).

16. *Jacob Kjer*, født 1767, er i sognene mere berygtet end berømt. Det var ham, der ved vækkelsens egentlige frembrud kom i klammeri med »de stærke«. I Løsning-Korning sogne sad han fra 1801 til 1819 og frasagde sig så embedet, da der på grund

af resterende skatter var foretaget udlæg i alt, hvad han ejede. Gennem sine sidste syv år i embedet var der adskillige af de vakte, hvem han nægtede nadveren. Kancelliet meddelte ham på et tidspunkt en irrettesættelse, fordi han havde anvendt usømmelige vendinger over for herredsfogden, og i 1818 anmodede biskop Birch om Kjers forflyttelse. Om de vakte og deres sognepræst skrev Birch: »Imidlertid vilde det efter min fuldeste Formening være det sikreste Middel til at bringe disse Forvildede til nogen Rolighed, at Sognepræsten Hr Kjær, som vist ikke mangler Embedsduelighed, men som dog næppe her kan virke med Held, blev befordret, og en Mand, der ejede megen Sindighed og Klogskab, blev udnævnt i hans Sted, da en øm og klog Fremgangsmaade fra Præstens Side rimeligen ville virke mere, i det mindste paa en behageligere Maade, end alle Straffe« (APT IV, 1967, s 193).

I 1823 blev Kjer igen sognepræst, denne gang i Skorup-Tvilum, men også her var han stridbar. 1849 jordedes han på Løsning kirkegård, hvor graven endnu ses. Hans søn Knud Kjer blev grønlandsmissionær og siden præst i Skærbæk i Sønderjylland (bd VIII, s 229 f; IX B, s 1074).

Biskop Birch har i øvrigt om Jacob Kjer skrevet, at han »som bekendt ofte finder Vanskeligheder, hvor andre ikke finder dem«. Det stemmer godt med efterslægtens ikke just milde eftermæle over ham. Slægtstraditioner beretter, at han snøvede og havde en skæv ryg, og han selv henførte dette sidste til, at han havde boet i værelse med spøgelse; dér havde Djævelen stødt ham ind under kakkelloven, hvorved han var blevet slået ud af faccon. — Man fortæller også, at Kjer gerne kom en del for sent i kirke, og at han mod forventning var mødt præcis i Korning en søndag. Da der endnu ingen var kommet, skrev han med kridt på døren: »Kjer har været her« — og red hjem. Efter nogle udgaver af beretningen red han endda hjem over markerne for ikke at risikere at møde kirkegængere. Beretningerne om Kjer er overhovedet talrige.

Under Jacob Kjer blussede røret om »de stærke jyder« op. Det gav sig dels udslag i forsamlinger, især hos smed *Hans Nielsen*, Korning, dels i modstand mod Evangelisk-kristelig salmebog og Balles lærebog, der ikke måtte danne grundlag for deres børns undervisning. De foretrak Kingos salmebog og Pontoppidans forklaring. Forsamlingerne foregik gerne søndag eftermiddag; når der var eftermiddagsgudstjeneste i Korning, var det efter kirkegangen. Der blev sunget en eller flere salmer fra Kingos salmebog, og der blev læst en prædiken fra en huspostil (APT IV, 1967, s 191f).

J K foretog sig, så vidt ses, intet mod dem i de første 10 år af sin embedstid. Men 16/11 1811 skete en begivenhed, der fik bægert til at flyde over. En af de vakte, *Kirsten Hansdatter*, havde under skriftemålet voldt uro i kirken. Hun var

kommet med højlydte udbrud, bl a om, at hun havde ingen »gode« af at gå til skriftemål, for hun fik ikke sine synder forladt.

Foranlediget heraf foretog pastor Kjer en anmeldelse til myndighederne, der resulterede i en retssag, begyndende med forhør 21/11 1811. Der ved skærpedes modsætningerne. Det afsløredes, at de vakte både i Korning, Ølsted og Rårup holdt deres børn tilbage fra skole- og konfirmationsundervisning efter Balles lærebog. De blev pålagt bøder for hvert barn, der udeblev, og for afholdelse af forsamlinger (1812), men trodsede demonstrativt disse forbud, og både i Korning og Ølsted kom det til skarpe sammenstød med præsten uden for kirken.

Et egentligt sagsanlæg af 15/5 1813 omfattede 6 personer: 1 fra Ølsted (Morten Johansen), 1 fra Rårup (Mathias Nielsen), men 4 fra Korning: Hans Nielsen, Jens Iversen og Therkel Pedersen og hustru. Ved Bjerre-Hatting herredsrret 20/12 1813 blev alle 6 tiltalte idømt tugthusstraffe fra 2 til 6 måneder samt udredelse af sagsomkostninger. Hertil kom mulfter for undladelse af at sende børnene i skole. Anklagemyndigheden (Danske Kancelli) indankede straffedommen til landsoverretten i Viborg, hvor den 6/6 1814 blev betydeligt skærpet; Hans Nielsen fik som hovedmand 2 års tugthus. Derefter appellerede de dømt til højesteret, hvor dommen først faldt den 28/7 1817. Det blev en kraftig nedsættelse af landsoverrettens dom. Kun Hans Nielsen blev idømt tugthus, nu i 1 år. De øvrige blev idømt fængsel på vand og brød i hhv 3 x 5 dage (de tre andre fra Korning) og 2 x 5 (de to fra Ølsted og Rårup).

Men højesteretsdommen bragte ingen ende på katekismestriden, og mulkteringen begyndte igen. Det blev stadig vanskeligere at gennemføre ud-pantningerne, bl a fordi Korningboerne nægtede at møde som pantevidner. Skoleundervisningen gik efterhånden helt i opløsning i Korning. 51 blev mulkteret for skoleforsømmelser 2/2 1816, 33 30/6 1817, 28 i juli, 34 i aug 1817. Nogle underviste hjemme, andre sendte børnene til andre sogne som Uldum, Hedensted og Engum.

Pastor Kjer var næppe den rette mand til at klare alle disse vanskeligheder. Han var formentlig en trættekær person og blev som nævnt stærkt forgældet. 27/6 1819 fik han sin afsked. (APT IV, 1967, s 192-201).

17. Fra 1819 til 1852 var sognenes præst *Frederik Vilhelm Grüner*. Dermed er vi igen tilbage i rækken af præster, der døde i embedet. »Han døde af en Mavesvækkelse«, skriver kapellanen om ham. Endnu ses hans grav på Løsning kirkegård.

Noget klart billede af Grüner synes det ikke nemt at få. Om det faderlige og venlige, der kan anes bag visse situationer, var hans fremtrædende træk, vides næppe. Dog synes biskoppens ønske om at få en præst »med megen sindighed og klogskab« til sognene at være blevet opfyldt. Og Grüner viste under alle omstændigheder mere forståelse for de vakte, end hans forgænger havde gjort. I den retning prægede det ham også, at han i 1838 blev gift med Ingeborg Skriver, der i flere år havde tjent hos de vakte i Horsens.

Ved en søns dåb i 1822 skriver Grüner i kirkebogen: »... hele Løsning Sogns Gaardmænd vare indbudte til Faddere, deriblandt navnlig...«. Sin første hustru omtaler han i fortænelsen over de døde som »Sognepræst F W Grüners uforglemmelige Kone, Moder til 9 umyndige Børn — Alder 42 Aar 6 Dage — døde af ondartede Børnekopper efter 17 Dages smertelig Lidelse, men fik da en meget let Død. Hendes Gravtext var Phil. 1,21. Talen holdtes af Hr Pastor Madsen i Øster Snede«.

Netop da Løsning-Korning i sommeren 1819 blev vakant, fik Rårup konsistorialråd H G Bechmann som sp. Han var villig til at antage børnene fra Korning til konfirmationsforberedelse på grundlag af Pontoppidans forklaring, og fra 1. november 1819 kom de i tjeneste hos venner i Rårup. Efter en brevveksling om sagen mellem B og de kirkelige myndigheder opnåede han 18/4 1820 tilladelse til at konfirmere 5 børn fra Korning. Der er ikke ét ord om lærebøger! Børnene blev konfirmeret ved en ekstraordinær konfirmation i Rårup kirke søndag 4/6 1820.

Bechmann fik senere på året tilladelse til at konfirmere 3 andre børn fra Korning, og katekismestriden i Korning var derfor slut. Men Korning spillede stadig en central rolle blandt de stærke jyder, i nær forbindelse med Rårup. Da de mest standhaftige i 1824 indgik en pagt om at stå fast på »Guds rene ord og Luthers Lærdom« og underskrev et »forbundsdokument«, kom 16 af de 23 underskrifter fra Rårup og Korning. (APT IV, 1967, s 203f, 214f).

Biskop Brammer foretog visitats 1846 og skriver følgende: »Pastor Grüner er ubegavet baade som Prædikant og i andre Henseender, men jeg antager ham for en skikkelig Mand, der ogsaa har opriktig Villie til at stifte den Gavn, der staar i hans Magt som Sjælesørger. Med Catechumenernes Oplysning var jeg ganske vel fornøiet, om end ikke i den Grad som Præsten, der synes at gjøre meget ringe Fordringer i den Henseende« (Indberetninger om Kirkevisitats 1833-47. Danske Kancelli).

I 1851 lød dommen: »Der var ved Visitatsen stor Menighed forsamlet, og der vistes den Opmærksomhed ved og Følelse for Handlingen, som er sædvanlig, hvor »Opvakte«, der ei ere Separatister, ere tilstede. Catechumenernes Svar vare i det Hele fyldestgørende« (Indberetninger om Kirkevisitats 1848-62. Min for Kirke- og Undervisningsv).

18. Efter Grüners død i 1852 udnævntes *Joachim Godske Adam Vilhelm Bang* (1852-66) til embedet. Han var af præsteslægt (rundet af Skjalm Hvides slægt) og var født i Roskilde 1817 som søn af senere domprovst i Roskilde Jacob Hansen Bang. En bror Peder Georg Bang beklædte forskellige ministerposter i årene efter 1848, var bl a konseilspræsident (statsminister).

Biskop Brammer skrev ved sin visitats 1856: »Pastor Bang holdt med Fryghed og Inderlighed en Prædiken... Her er der et glædeligt Forhold mellem Præsten og Menighederne, iblandt hvilke der

findes mange af de Opvakte. Jeg var i enhver Henseende mest veltilfreds med Visitatsen i Løsning«.

Samme 1861: »Sognepræsten holdt med Kraft og Varme en opbyggelig Prædiken ... Katechumenerne viste for Størstedelen, at de levende havde opfattet deres Børnelærdom, nogle efter Pontoppidans Forklaring. I dette Pastorat bor der mange Opvakte. Præsten ved at omgaaes dem med Alvor og Mildhed, idet han sympathiserer med dem i det ene Fornødne. Kirkegangen var særdeles god« (Indberetninger om kirkevisitats til Kirke- og Und.min 1848-62).

I pastor Bangs tid kom spørgsmålet op om revision af salmebøgerne. Det hedder herom i et brev fra denne 16/1 1854 til provst Paludan: »I Henhold til Stiftets højærværdige Biskops Hyrdebrev giver jeg mig herved den ærbødigste Frihed at indberette til Deres Højærværdighed, at i Løsning og Korning Menigheder bruges i Kirke og Hjem »Kingos Psalmebog«, og hvor dyrebar denne er Menighedens Medlemmer, har vist sig de gjentagne Gange, der af mine Formænd er sket Opfordring til at ombytte den med den »evangelisk christelige Psalmebog«. Som en Forberedelse til den »evangelisk-christelige Psalmebogs« forventede Indførelse i Kirkerne er den i en lang Aarrække bleven brugt i Skolerne og ved Konfirmand Undervisningen; men da flere af Menighedens Medlemmer derom have besværet sig for mig, og da det vistnok maa ansees urigtigt, at ei den samme Psalmebog benyttes i Kirken og Skolen, vover jeg ved denne Leilighed at henvende mig til Deres Højærværdighed med Bøn om Deres gunstige Samtykke til, at »Kingos Psalmebog« maa bruges i Korning og Stubberup skoler, ligesom jeg ogsaa i denne Vinter bruger den ved Konfirmand Undervisningen, da alle de flinkere Børn kjende den fra Hjemmet« (Præsteindberetninger om salmebøger. Århus bispearkiv).

19. I 1866 tiltrådte *Henrik Georg Clausen Gad* (1866-76) embedet. Han var født i Aalborg i 1825 og var søn af den senere Fyns biskop P C S Gad. Tillige var han dattersøn af stiftsprovst Henrik Georg Clausen (»den ypperste repræsentant for rationalismen i Danmark«) og dermed søstersøn af Grundtvigs modstander H N Clausen. Gad var 1862-64 sognepræst i Adsbøl og Gråsten i Sønderjylland og overtog under krigen sjælesorgen for de danske på lazaretterne i Sundeved. Dette fik han krigsmedalje for. Men tyskerne afskedigede og udviste ham i november 1864 (se også s 534). Allerede krigen 1848-50 havde sat sine spor i hans liv; han deltog da som frivillig.

1876 blev Gad sognepræst i Tranekær og Tullebølle på Langeland, se herom bd III, s 619. Ved hans begravelse blev det sagt, at den måde, han mødte døden på, var den bedste prædiken, han havde holdt i sit liv.

Gad tilhørte ligesom Bang en stor præsteslægt. Også hans bror blev forjaget af tyskerne (fra Løgumkloster); han blev siden stiftsprovst i Aalborg. Biskop Johs Clausen i Aarhus, pastor Rud Frimodts hustru i København samt biskop Hans Jørgen Swane i Viborg var fætre

eller kusine til Løsning-Korning-præsten og hans bror. På hver sin vis har de nævnte navne sat præg på et stykke af Danmarks kirkes historie.

Også et andet stykke af dansk kulturhistorie er i øvrigt berørt af slægten: Gads forlag er stiftet af en bror til Løsning-præsten.

Biskop Brammer noterer ved visitatsen 1867: »Sognepræsten prædikede med Varme og Fyrighed... Da der i dette sogn fremfor de fleste i Landet findes Mange af de »gamle Opvakte«, har Pastor Gad ikke nogen let Stilling; men da han holder sig til vor Folkekirkes Lære og omgaaes dem med Takt og Venlighed, er Forholdet hidintil godt imellem ham og dem saavel som med den øvrige Menighed«.

Og 1874: »I dette Pastorat findes mange i gammel pietetisk Retning Opvakte (de saakaldte stærke Jyder), hvis Oprigtighed i Fastholden ved luthersk Kristendom vistnok fortjener Anerkjendelse, uden at man kan billige en vidtgaende Mistænksomhed imod nye kristelige Bøger og Psalmer m.m. Vel ere de flittige Kirkegængere og ligger ikke i Strid med deres Sognepræst, men Sympathi kan der vanskelig findes imellem hans og deres Sindsstemning. Han er en begavet og i det Hele dygtig Mand, der passer sit Embede tilbørligt.

Katekumenerne, som vare talrig forsamlede, lagde i det Hele grundig bibelsk Kundskab for Dagen« (Indberetninger om kirkevisitater til Kirkeog Und.min 1863-80).

20. Gads eftermand var *Hans Hansen Andersens Meier* (1876-89), født 1829 i Brændstrup i det sønderjyske Rødding sogn. Meier var degnesøn, var som ung kommet en del i biskop Tage Müllers hjem i Ribe, blev efter sin embedseksamen lærer, bl a ved Tønder seminarium, og udnævntes til sognepræst i Keitum på øen Sild. Ligesom Gad blev han afsat af tyskerne 1864, blev sognepræst i Gadsbjerg 1866 og kom så til Løsning-Korning 1876. I 1889 flyttede Meier og hans (også sønderjyske) hustru til Ødis præstegård, hvor han døde i embedet allerede 2 år efter. Han havde været syg i flere år. Ved sin død karakteriseredes han som hjælpsom og som en mand med et ædelt, varmt hjerte, lærernes trofaste ven.

Ved en af sine sidste visitater, 1879, skrev biskop Brammer fra Løsning-Korning: »Pastor Meier er et Eksempel paa, hvorledes en Mand, født i ringe Kaar, kan ved gode Evner og stor Lærevillighed gjøre hæderlige Fremskridt, saavel i Kundskaber og Videnskabelighed som paa Embedsbanen. Han har som Tjener ledsaget Biskop Tage Müller paa hans Visitater. Nu var det ham en Glæde som Herrens Tjener at fremstille sin opvakte Menighed og sine kjære Confirmanter for sin Biskop« (Indberetninger om kirkevisitater til Kirke og Und.min 1863-80). Året efter skrev provst Ribes om ham: »Han er dygtig, flittig og nidkær. Hans jævne Prædiken er sund og taltalende. Han er meget agtet og yndet i sin Kreds« (Århus bispearkiv, journalsager F, C 3-376).

Indre Mission synes organiseret i Meiers tid med

søndagsskole i Løsning fra 1880 og opførelse af missionshuset Tabor i Løsning 1887 (jfr ndf).

21. I årene 1889-98 havde Løsning-Korning sogne en ganske markant præsteskikkelse i *Ole Christian Enrique With*. Withs farfar var herredsfoged i Bjerre og Hatting herreder, hvorved præsten i forvejen følte sig knyttet til egnen. With var i unge år lærer forskellige steder og var på studieophold i udlandet. 1883 blev han sognepræst i Vinding og Vind sogne, hvor han var til Løsningstiden. Fra 1898 var han en af Københavns kendte præster, sidst sognepræst ved Davidskirken. Københavnertiden bød ham mange udfordringer — en hel del af de udfordringer rummede i sig megen modgang. With var kendt for en umådelig flid, og han bestred talrige tillidshverv — men mest bør han måske huskes for, at børn (verdens i én forstand fineste psykologer) satte ham meget højt. Datteren Elisabeth With (der i en årrække var formand for Dansk Sygeplejeråd) fortæller i en levende skildring om det: »... helt op i hans sidste år på Østerbro kom børnene løbende efter ham på gaden, når han færdedes i sit sogn; han kunne således have 4 á 5 børn i hver hånd, hvert barn hængende i en finger, pludrende og snakkende...«.

Pastor A Fibiger skriver om With, at han havde et ansigt fuldt af mange muntre rynker, var høj, mager, sej, hærdet ved saltvandsbade i Øresund året rundt. I anden forbindelse karakteriserede Fibiger ham med de ord »... ydmyg, elskelig og lærevillig i al sin Færd. Han var en af de ægte«.

Flere kendte præster har i Løsning kirke været faddere ved dåb af Withs børn, således digterpræsten Vilhelm Gregersen, provst P G Koch, Herning (senere biskop i Ribe og sidst i Odense) — og ved sønnen Henrys dåb: den senere stiftsprovst Henry Ussing.

Fra 1890 findes årlige indberetninger fra sognepræsten til biskoppen (Århus bispearkiv) om »Bibellæsninger, kirkelige Møder m.m.« i pastoratet. Beretningen fra 1895 lyder:

»7 Bibellæsninger er holdt: 3 i Løsning og 4 i Korning.

- Kirkelige Møder ere afholdt i Løsning Kirke:
 - d. 26 Juni for Den indre Mission.
 - d. 21 Oct. for Søndagsskolen.
 - d. 31 - i Anledning af Præstekonvent.
 - d. 29 Nov. for Ynglingeforeningssagen med Stiftsprovst Hall.
 - d. 24 Dec. Børnegudstjeneste.

I Løsning Missionshus er afholdt 14 almindelige Missionsmøder foruden Søndagsskole hver Søndag, Møde for unge, Kredsføringsmøder (ca. hver Maaned), Bedemøder i Bedeugen, Samtalemøder.

I Præstegaarden samles de unge Karle og de unge Piger hver Part engang hver fjerde Søndag Eftm. I Sept var alle Søndagsskolebørnene til Møde i Haven.

I et privat Hjem i Korning holdes Møde med unge hver fjerde Søndag Eftm. Kl 4-6.«

Omtalen af stiftsprovst C Hall er interessant, da han kom helt fra Oslo og allerede i 1890 talte i Løsning om ynglingesagen. Den gjorde da også fremskridt: i 1896 holdtes 11 ungdomsmøder i præstegården og 11 i Korning, men desuden pigeforeningsmøder hver 14. dag i missionshuset, og 1897 begyndte også møder for »Karle« samme sted hver anden søndag. I Hedensted lokalarkiv findes en protokol for Løsning pigeforening fra 1896, da den begyndte med 66 piger, 15-30 år gamle, mest tjenestepiger.

Iflg Withs andre beretninger, fra 1890-97, holdtes der regelmæssigt søndagsskole i missionshuset, fra 1896 tillige »Forklaringsmøder« for medarbejderne hver 14. dag. Fastegudstjenester synes kun glemt i 1895 (normalt ca 5 i hver kirke), månedlige kredsforeningsmøder (for ydre mission) holdtes også regelmæssigt; desuden omtales forsamlinger på Ussinggård og i fattiggården; symøde for fattige, møde for konfirmandforældre og for ældre konfirmander m m.

22. *Jesper Andreas Pedersen* var gårdmandssøn fra Lendum, født i 1846. I 70-erne virkede han som missionær i Indien og viedes derude til Maren Jacobsen. Efter hjemkomst på grund af hustruens sygdom blev han sognepræst i Øse og Næsbjerg (1892-98), og i tidsrummet 1898-1916 var han Løsning og Korning sognes præst. Han beklædte flere tillidshverv. Hans prædiken ville nok for vor slægts øren falde lidt blomstrende ud, men for hans samtid har den givet virket ægte. Det ord, hvormed man nu, adskillige år efter, oftest hører ham karakteriseret, er ordet: elskelig.

Biskop Johs Clausen visiterede Løsning-Korning 1899 og bemærkede bl a: »Løsning Kirke stopfuld; Sognepr., tidligere Missionær i Indien talte stille, mildt og evangelisk... Meget livlige Katechumener, 50. Sangen god«.

»Endel aandelige Bevægelser, særlig i Indre-Miss. Retning. Desuden i Korning en Levning af De »stærke Jyder« med en *talrigt besøgt*, men *aandløs* Privatskole. I Missionshuset og ved Møder samles Pr. med Menighederne, det er en alvorlig Mand, men sidder med stor Familie i trykkede Kaar«. — »Til daglig godt Kirkebesøg« (Indberetninger om kirkevisitatser til Kirke- og Und.-min 1890-1915).

Pastor Pedersens møde-indberetninger var korte, for 1904 skrev han kun om mange gudelige forsamlinger og bibellæsninger i kirke og skole (Korning) missionshus, huse, haver og skove. Hertil kom, at der hver søndag holdtes »Børnegudstjeneste i Løsning Missionshus og Juleaften i Løsning Kirke. I Korning Kirke var der Gudstjeneste nærmest for Børnene d 23^{de} December (om Aftenen)«. Han synes altså at have lagt særlig vægt på børnearbejdet, og iflg søndagsskolebladet »Raadgiveren« var søndagsskolen i Løsning missionshus den største i 1901 i hele den nordlige del af Vejle amt, med 90 børn, 11 medarbejdere og lærer J Andersen som leder.

Fra 1905 blev præsterne i Århus stift afkrævet

svar på talrige spørgsmål i et skema med 12 rubrikker. Af den første besvarelse vistnok vedr kirkeåret 1904-05 fremgår, at der kun var holdt én særgudstjeneste i Løsning kirke, i anledning af missionshusets årsfest 23. juni. Og der blev indsamlet til Bibelselskabet, ydre mission (DMS), Københavns kirkesag, »vor frivillige Fattigpleje og Vejle Børnehjem«. Fastegudstjenester og kirkekatekisasi-oner med den konfirmerede ungdom var bortfaldet, formodentlig p g a de mange andre møder. Der holdtes bibellæsninger og gudelige forsamlinger både i Korning kirke, Løsning missionshus, i et par skove og i et privat hjem, søndagsskole (børnegudstjenester) fortsat i Løsning, ikke i Korning; og de unge mænd og de unge kvinder holdt regelmæssigt kristelige samtalemøder.

I Løsning kirke var der holdt altergang 28 gange og i Korning 19 gange. I Løsning var altergæsternes tal 950, i Korning 572, hvortil kom 28 hjemmberetninger i Løsning og 24 i Korning. Der var født 65 børn, deraf 2 »uægte«, døbt 65, deraf 24 hjemmedøbt; 16 par var viet, alle i kirken, 29 var døde. Sognebåndsløsning blev ikke anvendt, og kun 1 familie stod uden for folkekirken; de var baptister.

De følgende skemaberetninger (årlige, fra Pedersen til 1915) vidner om ret uforandrede forhold. Ungdomsarbejdet blev fastere organiseret som ugentlige KFUM og K-møder, søndagsskolearbejdet måske også, men børnetallet faldt til 40-50 1912-15 (iflg Raadgiveren). Forholdet til »de stærke jyder« synes at have været godt, da der i anledning af missionshusets 20-års fest 1907 afholdtes 8 særgudstjenester med udelukkende brug af Kingos salmebog. Derimod sluttede 3 familier sig s å til den af N P Grunnet oprettede »evangelisk-lutherske frikirke« (fra 1855); den ene familie var tilflyttet og formodentlig anledningen til, at de to andre udtrådte. Frimenigheden voksede til 5 familier (38 personer) i 1915.

23. Med *Rudolf Magnus Lauritzen* (1916-23) fik sognene igen en anden præstetype. Nærmest grundtvigsk slog han vistnok aldrig rigtig rødter på dette af andre traditioner prægede sted (jfr dog biskop Schiøler ndf), omend hans joviale, åbne og grundsolide væsen gav ham god indgang alle vegne. Lauritzen var født i København 1871, var inden sin præstetid huslærer og blev år 1900 kaldskapellan i Marstal. 1906-16 var han sognepræst i Gedsted og Fjeldsø sogne, 1916-23 i Løsning og Korning og 1923-34 i Borup og Kimmerslev på Sjælland. Pastor Lauritzen døde i 1940.

På en lidt speciel måde er Lauritzen gået over i litteraturen. Uden at hans navn nævnes, er en egen snurrihed hos netop ham omtalt i en fodnote i Dansk Kirkeret. Konsekvent rettede han (ikke bare for sin egen embedstid, men også for en årrække forud) i kirkebogen, så C og Ch blev til K, og th blev til t (f eks blev Carl til Karl, Christensen til Kristensen, Margrethe til Margrete) — det skulle vel virke mere dansk sådan, men ulovligt var det.

Biskop Th Schiøler visiterede 1919 og skriver: »Løsning Kirke var ganske overfyldt. Sognepræsten prædikede... jævnt og naturligt, uden ejendommelige Tanker, men praktisk og indtrængende. Han er en dygtig og elskværdig Præst af moderat Indre-Missions Retning, og synes at magte de ret vanskelige kirkelige Forhold godt.« De stærke Jyder« er endnu fremtrædende (i Korning Menighedsraad har de Flertallet). Kingos Salmebog bruges udelukkende 1 Søndag om Maanedens, ellers 2 Salmer af Kingo, Resten af »Salmebog for Kirke og Hjem«. — Mange unge var mødt og svarede mig godt«.

Under Borup-Kimmerslev (bd II, s 104) omtales L som »en stille, beskeden præst, der helst talte med de små i sine menigheder. Han var meget afholdt, havde stor interesse for salmer, spillede alle melodier udenad, og hans største glæde var orgelspil«.

Også Lauritzen har indsendt skema-indberetninger, men stort set af samme indhold som de foregående. Her skal kun noteres en oplysning om, at man i Korning kirke alene brugte Kingos salmebog (beretningen fra 1919).

24. *Jørgen Mourids Jeppesen* (1924-51), født 1881, blev i 1912 ordineret til medhjælper i Boddum-Ydby og udnævntes samme år til sognepræst i Hvidbjerg-Ørum-Lyngs. Her var han til 1916, da han blev sognepræst i Videbæk. Efter otte års tjeneste her var han 1924-51 sognepræst i Løsning-Korning.

Jeppesen var en grundig og solid prædikant. Hans gamle konfirmander gav jævnlig udtryk for, at de havde gode minder fra konfirmationsforberedelsen. I øvrigt var han bevæget med en udpræget sans for juridisk tankegang — lovens verden havde hans interesse. Også i det teologiske og i det kirkelige mærkedes denne sans — hans holdninger var afgjorte, og han fandt næppe kompromisser ideelle.

Fra Jeppesen foreligger dels et 80-års interview i Krl Dgbl 16/8 1961, dels et længere brev fra ham til P Nedergaard, udateret, men af omtrent samme indhold og udtryksmåde og derfor sikkert fra samme tid. Hertil kommer nogle ældre meddelelser til Nedergaard (fra 1945?).

Han fortæller, at han som ung blev »ført ind i kristendommen« af den store Skjern-vækkelse henvend 1900, anført af pastor Otto Moe, der var familiens præst. I studietiden fik Professor P Madssen størst betydning: »hans Forelæsninger over de kristelige Troselærdomme var præget af stor Grundighed, klar Fremstilling og dyb Fromhed. Man kunde, syntes jeg, uden Vanskelighed faa fat paa, hvad Meningen var, og man havde Indtryk af, at det laa ham dybt alvorligt paa Sinde at faa bibragt Studenterne den rette Forstaaelse af Kristentrens Læreindhold«. Til Løsning-Korning blev han valgt, antog han selv, p g a »min afgjort luthersk prægede forkyndelse«. Just det »afgjorte« lagde han vægt på, og det savnede han som gammel i tidens forkyndelse: den overbetonede sakramenterne og prædikede »for lidt om tro og vantro... for lidt omvendelse«. — »Det har ikke ligget for mig at vikle Guds ord ind i bomuld«.

De sidste brydninger omkring de stærke jyder fandt sted i Js tid, og da han vandt deres tillid, synes han at have fået betydning som formidler og bindeled til IM. I Korning var striden begyndt allerede først i 20'rne. Man havde da fået indført »Salmebog for Kirke og Hjem« ved siden af Kingos, men kunne ikke enes om fordelingen. Hver part havde tre mænd i menighedsrådet, dog udgjorde »de stærke vel nok Flertallet af Kirkegængerne«. Biskop Ammundsen havde forgæves søgt forlig, men da J blev ansat i 1924, lykkedes det ham at bilægge striden. Resultatet var, at man nu en tid brugte begge salmebøger hver søndag både i Korning og Løsning.

I 1931-32 opstod en ny strid i Løsning, idet et flertal i menighedsrådet ønskede Kingos salmebog helt afskaffet. Efter forgæves forhandlinger foreslog biskop Ammundsen et menighedsmøde, og her fik J tilslutning til et mæglingsforslag, hvorefter Kingos salmebog kun skulle bruges den sidste søndag i hver måned, samt efter ønske ved begynder og bryllupper. Denne ordning indførtes i Løsning 1/4 1932.

I de følgende år svækkedes de stærke jydernes indflydelse, og fra 1/12 1950 blev Kingos salmebog helt afskaffet af Løsning menighedsråd, der ikke længere havde repræsentanter for de stærke. Korning fulgte efter fra 1/12 1951. Da var J gået af, men han boede fortsat i Løsning og glædede sig over, at der var sket »en stor tilnærmelse mellem IM og de stærke«. I Korning havde gdr Therkel H Jørgensen ført an i så henseende, og forsoningen var kommet til udtryk allerede efter lukningen af de stærkes privatskole i Korning 1/4 1942. Man enedes da om at indrette skolen til et missionshus.

25. *Svend Gunnar Jensen*, født 1908, begyndte sin præstegerning som sognepræst i Tranderup på Ærø i 1941, kom 1951 til Løsning og Korning og var her, til han i 1960 udnævntes til sognepræst i Skjern. I 1967 flyttede han til Stepping-Frørup pastorat nær Haderslev som sognepræst (se s 269). Han tog sin afsked i 1974 og døde 1981.

Svend Gunnar Jensen var i sjælden grad præget af ord som mildhed, omsorg og nænsomhed — altmens han udmærket godt vidste, hvad han stod for. Begrebet intriger forstod han sig slet ikke på — kendte det nærmest kun som et ord i fremmedordbogen. En bemærkning fra hans sidste sygeleje siger i øvrigt en del: »Om få dage er jeg død — hvor bliver det spændende!« Sådan var han. I mere end én henseende ejede han et sind, der var befriet for de krinkelkroge, menneskers sind ellers kan have så mange af.

26. *Georg Seeberg Geil*, født 1930, var 1956-60 præst ved Christianskirken i Fredericia og kaldedes så i 1960 (efter menighedsafstemning) til sognepræst i Løsning og Korning. Var fra 1966 sognepræst i Gl Haderslev, fra 1973 sognepræst ved Sct Pauls kirke i Århus, fra 1976 sognepræst ved Aalborg domkirke (Budolfi kirke), provst for Budolfi provsti og domprovst over Aalborg stift. Var i 1980 bispekanidat i Haderslev stift, hvortil Løsning og Korning sogne hører, men blev

ikke valgt. 1985 biskop over Viborg stift.

27. *Ejvind Valdemar Bøytler* (1967-83), født 1919, begyndte i 1947 som hjælpepræst i Lindholm. Efter otte år i København — 1949 til 1952 som præst i Sjelør sogn, 1952 til 1957 som forbundssekretær i FDF — vendte han tilbage til Lindholm sogn som kapellan. Fra 1967 til sin død i 1983 beklædte han embedet som sognepræst i Løsning og Korning sogne.

28. 1983 tiltrådte *Erik Nikolajsen* embedet. Han er født i 1950, blev præsteviet 1978 og varetog indtil 1983 en stilling som præst i Israel for Den danske Israelsmission.

Hovedlinier

Til slut skal der trækkes nogle linier gennem pastoratets historie i nyeste tid. *Befolkningsforandringerne* har været størst i Løsning, der i 1860'erne fik station (i Stubberup). I 1850 havde begge sogne godt 600 indb. og derved blev det i Korning indtil nu. Men Løsning voksede til 1056 i 1901 og knap 1500 i 1920. Efter en stilstandstid fik sognet ny vækst (1950'erne), der derefter er tiltaget: 1960 1703, 1965 2084, 1987 3792. Tilvæksten skyldes en del industri, men især boligbyggeri; alene »Stjernevej-kvarteret« mod syd, opført i 70'erne, har ca 1000 beboere, det samme, som hele stationsbyen nåede i 50'erne. Også Korning har fået en del nye boliger, der har erstattet afgang fra landbruget.

Som det fremgår, har *de stærke jyder* haft stor betydning, i nyere tid især som støtte for IM. Selv har de været i tilbagegang, som det klart ses af præsternes meddelelser til Kir Hdbg: de omfattede 25% af befolkningen iflg udgaverne 1923-35, 20% 1939, kun »en del« 1943 og 47, og derefter var der kun »nogle« stærke jyder. Endnu i 1922 fik de flere repræsentanter i menighedsrådene end IM, men deres stilling svækkedes også her (se oversigter samt ndf om skolerne).

Den grundtvigske retning fik ikke stor indflydelse. Der blev dog bygget forsamlingshus i Løsning 1891 og efter 1900 i Korning, formodentlig fra starten med mødevirksomhed af nærmest grundtvigsk art. Omkr 1912 oplyses det, at lærer og kirkesanger *Niels Sørensen*, Løsning (fra 1886, f 1861), var »mangeaarig Leder af den derværende Foredragsforening ... samt Medstifter af det aarlige kirkelige Sommermøde i Horsens«; endvidere at lærer *Theodor A E Riis*, Stubberup (fra 1876, f 1850), ledede flere sangforeninger og ligesom Sørensen havde mange tillidshverv; og forskolelærerinde *Ingeborg Grunnet*, Stubberup, (fra 1907, f 1885), ledede gymnastik for ungdommen og havde derved gjort sig »ikke lidet fortjent paa sin Egn« (C Poulsen, 1913, s 221, 218f, 196). Præsteindberetningerne omtaler undertiden forsamlingshusmøder med ungdommen, første gang 1907, 1918 møder »med kristelige Foredrag af Sognepræsten« i begge forsamlingshuse, 1921 og 22 med »enkelte kristelige Foredrag ved Præster og Højskolelærere« begge steder. Fra 1922 oplyses udtrykkeligt, at der fandtes en foredragsforening, en grundtvigsk ungdomsforening og en kreds af Kirkeligt Samfund, der havde foranstaltet 8 særgudstjenester.

Større blev virksomheden næppe, i hvert fald foreligger der intet derom. De to forsamlingshuse og

Kirkeligt Samfund nævnes dog i Kir Hdbg til 1951. Men forsamlingshuset i Løsning blev 1956 erstattet af en kommunal sognegård på samme grund, og Korning forsamlingshus blev i 40'erne solgt til afholdshotel. I 60'erne var der kun »en del ikke-organiseret grundtvigianisme« i pastoratet (Kir Hdbg 1967). Ved menighedsrådsvalg samledes de ikke-missionske efterhånden om såkaldt grundtvigske lister, der i 50-60'erne fik ca halvdelen af pladserne, mest ved fredsvalg. Ved kampvalg i Løsning 1984 fik de kun 2 af 9 pladser (se oversigter).

Den evangelisk-lutherske frikirke havde som nævnt 38 medlemmer 1915, og den fik ikke større tilgang (Kir Hdbg har ofte lavere tal). Men ved støtte fra Missourisyoden i USA har den dog haft kirke i Stubberup siden 1910 og en fast tilknyttet præst fra 1907, til dels sammen med andre frimenigheder: N H R Rosenwinkel 1907-10, J M Michael 1910-25, C J O Jensen 1925-30 og 1942-46, Theodor Wilkomm 1930-35, Walter Michael 1935-42 og 1946-48, Paul Michael 1948-80 (sønner af J M M; i perioden 1946-75 undertiden assisteret af pastor Oskar Hjort), fra 1980 Leif G Jensen. Menigheden har nu (1988) 37 medlemmer.

Den overvejende indflydelse fra de stærke jyder og IM har — som samvirkende kræfter — været frugtbar for det kirkelige liv. *Kirkegangen* er fortsat ualmindelig god; skønt procentvis faldet er der ikke sjældent pladsmangel i Løsning kirke. *Altergangen* gik tilbage i Jeppesens tid, men er derefter steget betydeligt (se oversigter). *Kirkelivet*, der allerede o 1900 havde fået mange nye former, har forgrenet sig yderligere, fra 1978 med et stort, ombygget missionshus i Løsning som centrum.

Søndagsskolen, der har haft noget svingende tilslutning (1920-64 40-90 iflg Raadgiveren), fortsættes tre steder, hvert med 10-15 børn. Hertil er kommet M- og K-spejdere (eget hus 1961, over 100 i 70'erne), en fredagsklub i Korning for større børn (10-15) og i Løsning en IM-legestue for mindre børn (20), en juniorklub for 11-13-årige (25-30) og en fritidsklub for konfirmander (40-60). KFUM og K arbejder nu sammen med Hedensted (20-25 fra Løsning), medens der i Løsning er dannet en ny forening, IMU (25-30).

Unge Hjem-bevægelsen vandt stærkt frem o 1960, så der dannedes 6 kredse for unge ægtepar (Kir Hdbg 1967). Den fortsættes nu med mdl møder sammen med Hedensted samt 4 familieaftener årligt i missionshuset. Hertil kommer de ældre kredse, især 3 YM-kredse: DMS-, Sudan- og Santalkredse, en Korshærskreds med genbrugsbutik, og adskillige bibelkredse, for tiden 10 med ca 120 deltagere, som mødes et par gange om året til fællesmøder.

Skoler

Skolevæsenet synes tidligt udviklet. Biskop Jan-son roser efter en visitats 1792 både degnen *Lauritz Ussing*, skoleholder for Løsning (i Stubberup), og skoleholder *Johan Wilmanding* i Korning. De var begge duelige og flittige mænd, og deres protokoller var ordentligt førte. »Menighedernes Ungdom viiste god Kundskab, og adskillige svarede ret vel og med Forstand« (Visitatsprot for Århus stift 1791-1804).

Skolerne spillede som nævnt en skæbnsvanger rolle i katekismestriden 1812-19, der var til stor skade for undervisningen. De fik derefter dårligt

ry, således i biskop Paludan-Müllers visitatsberetning fra 1836: bortset fra religion var ungdommens kundskaber utilfredsstillende i Løsning og ringere i Korning (Indberetninger om kirkevisitater 1833-47). Biskop Brammer udtalte sig 1846 positivt om lærer *M J Schmidt*, Stubberup, og lærer *K Serritslev*, Korning, men i 1851 måtte han kritisere begge skoler (sst). Provstens dom var skarpere. Da han 11/10 1854 havde visiteret Korning skole (83 børn), betegnede han læreren som »noget sløv« og børnenes fremgang som mådelig; og om visitatsen i Stubberup 12/10 1854 skrev han: »Skolen har 98 Børn. Drengene læste maadeligt — Pigerne bedre. Ogsaa i Religion var der samme Forskjel. Dansk Grammatik næsten ukjendt. Læreren catechiserede frit og flydende, men uden dybere Indsigt. Pigerne skrev godt, Regningen simpel — Intet Barn videre end i Reguladetri i hele Tal... Jeg lod de tvende sidste Skolers Lærere vide, at jeg ventede næste Gang at finde deres Børn bedre, da ellers anden Foranstaltning maatte træffes«. Men næste gang, 16/10 1856, måtte han konstatere, at begge skoler »stod som sædvanligt paa et lavt Trin«. Læreren i Korning »mangler alt Liv«, og læreren i Løsning »catechiserede meget mådeligt«. Først 15/10 1858 havde billedet vendt sig i Stubberup: »Hjælpe lærer *L Jacobsen*«. 41 i øverste, 47 i nederste klasse. »Læreren catechiserede godt, og Børnene svarede godt i Religion i begge Klasser. Læsning, Skrivning og Regning saavel paa Tavle som i Hovedet god. Meget god Sang. God Gymnastik, der prøvedes. Geographi ikke læst i Sommer, da Landkort og Tid manglede. Retskrivning og Grammatik ubetydelig. Skolen havde gjort betydelig Fremgang i det Aar, Jacobsen har været Lærer ved samme. Jeg paalagde Sogneforst. at anskaffe 3 nye Landkort, Europa, Danmark og Palæstina«.

Provstens beretninger er herefter rosende århundredet ud, og det samme gælder biskoppens. Skolen fik fra 1876 en fortrinlig lærer i *Theodor Anton Emil Riis* (underviste endnu 1913). Han havde særlig interesse i sang og var i mange år formand for Løsning sygekasse (C Poulsen, 1913, s 218, se i øvrigt »hovedlinier« ovf).

Men skolen havde 1863 120 børn til én lærer, og i 1867 blev en ny skole bygget i Løsning. Der kan gives et billede af den fra provstvisitatsen 1874: »Lærer *Møller*. Læreren underviser meget godt, men har været i militær Tjeneste, hvorfra han nylig... er kommen til Skolen. Derfor var Skolens Tilstand maaske næppe saa god, som man har Grund til at vente, den vil blive. Den første af de under hans Fravær antagne Hjælpe lærere maatte afskediges paa Grund af Forsømmelighed. Den derefter antagne var flink, men havde ikke tilstrækkelig Tid til at faa det Forsømte oprettet. Skolen var dog i det Hele tilfredsstillende. 1/3 af Drengene læste simpelt, de øverste Drengene og de fleste af Pigerne mg«.

En senere lærer i Løsning skole hed *Niels Sørensen* (f 1861, ansat 1887), og 1887 var skolen tilfredsstillende i enhver henseende (iflg provsten). Også Sørensen fik bred indflydelse gennem mange år (fungerede endnu 1913, C Poulsen, 1913, s 221, jfr »hovedlinier« ovf).

I *Korning* blev en ny skolebygning indviet 7/9 1854, men skolens tilstand var fortsat mådelig. Provsten skrev 13/10 1858: »... ustridigt den ringeste i Provstiet. Læreren, der havde været syg i nogle Dage, var meget langsom og sløv. Religion tem.

g. De smaa Børn havde lært Katechismus udenad, men kunde ellers ikke svare paa Spørgsmaal. Læsning tm. g. — tildeels maadelig — Skrivning maadelig. Regning simpel — lidt Hovedregning. Ingen Sang — ingen Geographi — Gymnastik øves. Det bør paalægges Serritslev at holde Hjælpe lærere, da han ikke selv formaar at bringe Skolen videre (Fattigdom og Svineri i Huset)«.

I 1860 erstattedes Serritslev af *P J Jacobsen*, og nu gik det upåklageligt indtil slutningen af 1880'erne, da J blev præget af alder. Det hedder således 9/9 1889: »Læreren fattes ikke Kundskaber eller Dygtighed i at undervise, men han er en ældre Mand, der synes at have tabt sin Kjærlighed til Skolegjerningen. Han blev formanet til større Nidkjærlighed«. (Provstens protokol over skolevisitater 1853-90. Bjerre-Hatting herreders provsti).

Da de opvakte fik tilladelse til at oprette *privatskoler* (1839), ansatte en kreds i *Korning* en lærer, der fra 1/11 1842 underviste på 10-12 gårde, en uge hvert sted. Det var helt unge, nærmest konfirmander, man ansatte: *Jørgen Sørensen* fra 1842, f 1827, faldet i krigen 1848, derpå *Mathias Mikkelsen* 1848-56, f 1833 (APT IV, 1967, s 205), og *Mathias Johansen*, der fik en skolebygning fra 1872 og virkede her til 1910. I forhold til sogne skolen stod privatskolen sig godt. 11/10 54 skriver provsten, at de 22 børn »læste godt inden i Testamentet og syntes at forstaa det Læste. I Religion (Pontoppidans Forklaring) svarede Børnene dog noget trent. Skrivning og Regning meget god — Sang god. Læreren gør sig megen Umage med Børnene, hvilke næsten alle ere af de mere velhavende Familier«.

Også de følgende visitatsbedømmelser er meget positive, 13/10 1858 kaldes Johansen endog »meget vel oplyst«. Men da sogneskolen forbedres, træder privatskolens skyggesider frem. 7/12 1869 hedder det: »Matthias Johansen Bondekarl, Lærer. Undervisning uden Forstand. Børnene lærer at remse uden at forstaae; og 19/9 1876: (25 børn) »læste færdigt i det nye Testamente... Religion tør Udenadslæsning efter Pontoppidans Forklaring, Skrivning og Regning ret god. Historie og Geografi øves slet ikke«. (Provstens anf protokol 1853-90, sammes indberetninger om skolevisitater 1875-77). I 1899 skrev biskop Johs Clausen blot: i Korning »en *talrigt besøgt*, men *aandløs* Privatskole« (beretninger 1895-1915).

Omtrent samtidig begyndte privatskoler i *Løsning sogn*. Skematisk indberetninger fra skolekommissionen 1900-03 nævner foruden Korning privatskole med 40 børn tre privatskoler i Løsning og Stubberup med hver 8-10 børn, oprettet 1899 (den ene lukket 1900), og en forskole i Stubberup fra 1902 med 27 børn (beretn til ministeriet). Størst betydning fik her i Løsning en privatskole fra 1906, der skal have nået 100 elever (Horsens Fbl 21/3 1968).

Fra o 1930 findes oplysninger om alle lærerne. *Jens Martin Hansen Zederhof* (Zederkopf, f 1877) var først lærer ved Løsning kommuneskole, kirkesanger, biblioteksleder og kommunalrevisor. Han var dimitteret fra Haslev 1926, præget af Olfert Ricard og blev søndagsskolens leder gennem mange år. Ved Løsning forskole virkede *Abelone Marie Jeppesen* (f 1898). Ved Løsning privatskole var *Kristen Jonas Pedersen Grauenhær* (f 1879) først lærer. Han var tillige medlem af Hjælpekassen, ligsynsmand, medlem af værgerådet, revisor i Vejle amts landkommunale hjælpekasse og

formand for Løsning sogns sygekasse. *Niels Peder Lund* (f 1880) blev førstelærer ved Stubberup skole 1913, var organist ved Løsning kirke, 1920 medlem af menighedsrådet, formand herfor 1924-25. *Ellen Rosenquist* (f 1900) blev 1931 lærerinde ved Stubberup forskole.

Jakob Jepsen (f 1897) blev 1/4 1929 enelærer ved Korning skole. *M Gregersen Nielsen* var lærer ved Korning privatskole (N A Larsen: Dansk Skole-Stat III, 1934, s 716, 718f; om Zederkof Horsens Flbl 1/3 1956).

Kort efter blev der strid om Korning privatskole, idet nogle af forældrene fandt undervisningen for ensformig. Undervisningen ophørte 1/4 1942, og bygningen derefter omdannet til missionshus. Korning sogneskole blev fællesskole for privatskolens og »grundtvigianernes« børn og voksede til 77 (1930 kun 40), og en ny skole blev indviet 1944. Privatskolen i Løsning sluttede 1968, da den sidste lærer Peter Christensen holdt op (Horsens Flbl 21/3 1968; medd fra H P Johansen).

Oversigter

Folketal 1801 352 + 333, 1850 646 + 688, 1901 1056 + 617, 1920 1444 + 607, 1930 1474 + 532, 1960 1703 + 579, 1987 3792 + 631 (Befolkning og Valg 1987, 3).

Menighedsrådets sammensætning 1922 3 IM, 1 gr, 4 stærke jyder, 5 frisindede; 1934 7 IM (eller st j), 4 gr, 2 up; 1945 8 IM (eller st j), 5 gr (eller up); 1953 6 IM, 6 gr, 1 st j; 1965 6 IM, 6 gr, 1 st j; 1984 Korning (fredsv) 5 IM, 1 gr; Løsning (valg) 5 IM (258 stemmer), 2 gr (147 st), 2 fælleskirk (69 + 65 st), 0 st j (41 st på privatskoleliste).

Altergæster 1922 1150 + 550, 1926 1150 + 550, 1930 1146 + 549, 1934 956 + 507, 1938 805 + 500, 1942 820 + 427, 1946 908 + 522, 1950 910 + 590, 1954 1232 + 772, 1958 1204 + 755, 1962 1704 + 993, 1965 1989 + 861, 1986 3107 + 1149 (+ hjemmealt ca 200).

Kkg % 1926 15-18 + 20-25, 1930 15 + 20-25, 1934 12-15 + 20-25, 1938 12-15 + 18-20, 1942 12-15 + 13-17, 1946 12-15 + 14-18, 1950 10-14 + 13-17, 1954 12-15, 1958 12-15, 1962 10-15 + 15-20, 1965 10 + 15-30, 1987 4 + 8-10.

Kirkebygningerne

Af Georgh S. Geil

Løsning

Bygget i 1100-tallet er Løsning kirke blandt vore ældste kirker at regne. Det romanske skib er bygget af frådsten, lagt på skråkantsokkel. Det unggotiske kor har overvejende munkesten i sig. Over den sengotiske tårnstump har engang hævet sig et tårn, som på ukendt tidspunkt (men givetvis i trange tider) er blevet brudt ned til at gå i højde med skibets tag. Vi ved, at Chr IV den 17. marts 1634 befalede fra Skanderborg slot, at Løsning kirke med sin brøstfældige tårnmur og dårlige ornamentrepareredes.

Efter tårnets nedbrydning har skiftende tagryttere søgt at varetage tårnets funktion.

Ældst i kirken er døbefonten, en gammel romansk granitfont med tre løvefigurer. Gennem den dybt hulede font hældes det brugte dåbsvand bort,

og en ældgammel symbolik er derved bevaret: Kirken hviler på den Guds barmhjertighed, der mødte os i dåben.

Tilsyneladende består fontens fod af en ældre, mishugget font, som er vendt på hovedet og føjet sammen med den nuværende. Dåbsfadet, et syd-tysk messingfad, skriver sig fra tiden 1575-1600. I midten gengiver det Mariæ bebudelse, på randen en rad hjorte; om dyrenes symbolske rolle oprindeligt kan have været adskilligt mere prosaisk, er det dog gammelt kristent tankesæt at knytte netop hjortebilledet til dåben; som hjorten tørster efter vand, sådan stilles et menneskes livstørst i Guds barmhjertighed gennem dåbens vand.

Dåbsfadet bærer fire adelige våbenskjolde: Knud Brahes og Margrethe Langes til Engelsholm samt Niels Albertsens Vinds og Kirsten Juels til Store Grundet (at det fad er havnet her, er næppe uden tilknytning til den senere nævnte Gerhard de Lichtenberg).

Af kirkens gamle fløjaltertavle er endnu nogle figurer bevaret. Det er apostelskikkelser, skåret omkring 1500, formentlig af herslevmesteren, Herslev altertavles billedskærer. Denne mesters ansigter er kendelige ved et ejendommeligt forpint udtryk, hans stil i øvrigt i slægt med lybækkernes. Den nuværende altertavle skyldes — som våbenskjoldene på sidevingerne viser — i nogen måde storkøbmanden Gerhard de Lichtenberg, men er i øvrigt opsat først i 1700-tallet. Ellers lader Lichtenbergs spor sig ikke i synderlig grad stedfæste i Løsning — ud over den indskrift, han lod sætte på altertavlens fod; den er i nyeste tid blevet fremdraget og nu anbragt på tavlens bagside:

Den viise SALOMON sin Viisdom deri viiste / At ziire HERRENS Huus, derved HAND ey forliiste / Det mindste, saa har og vor LICHTENBERG saa viis / Her viist det, som er HAM og HANS til Løn og Priis /

Hvor det nuværende store alterbillede fra 1890'erne sidder, har oprindeligt siddet et korsfæstelsesbillede, modsvarende det gamle opstandelsesbillede i øverste felt.

Til alteret hører (foruden nyere stager) to sengotiske malmstager.

Knyttet til et sidealter har kirken engang ejet en skulptur af »himmeldronningen«, Jomfru Maria med Jesus-barnet. Stafferet, forgyldt og smykket med ædle stene har den været, siden den blev skåret i midten af 1200-tallet. I Århus og Lund stifter findes nogle få kunstværker i samme smukke unggotiske stil, og det menes, der kan være en forbindelse mellem skulpturen her og Øm kloster. Ved en kirkerestaurering i 1846 havnede madonna på kirkeloftet. Sidenhen tog en kirkeværg (eller en kirkebetjent?) det efterhånden vanrøgtede pragtstykke med hjem, vel for at værne det, og ved hans dødsboauktion i 1893 købte Koldinghus museum himmeldronningen for hele 6 kroner.

Prædikestolen — en renæssancestol med tilføjeser fra senbarokkens tid — menes udført af samme snedker, som har skåret stolen i Korning. Den er i sin oprindelse fra begyndelsen af 1600-tallet. I de tre synlige felter ses Mattæus, Markus og Lukas med tilhørende symboler, mens en latinsk tekst forbinder felterne ved sin indskrift: Salige er de, som hører Guds ord. — Vor tid vil kalde billedudførelsen naiv, men håndværk og farvevalg må dog regnes højt.

Korbuekrucifikset er allerede som kunst betragtet en pryde. Figuren stammer fra 1475-1500, dog

er armene (som er meget ringere udført) tydeligt senere.

På bruskarok-epitafiet på kirkens nordvæg finder vi en kort levnedbeskrivelse af sognepræst Tøxen, død i 1693. I 1772 oplyser sognepræst Thorup, at Tøxen selv forfattede epitafiets tekst i 1690.

Endnu en præst har synligt fæstnet sit navn til kirken. På den ældste af kirkens to klokker står: ANNO 1594 LOD HER HANS BENSENS OCH SOREN GOS OCH SOREN MICHELSEN DENNE + KLOCKE STOBE TIL LOSSENS KIRCKE HVS MATTIAS BENNING VDI LVBECK. De to sidste af de tre navne er vel navne på kirkeværgere. Ved kirkens restaurering i 1970'erne forhøjedes tagrytteren og gav plads til endnu en klokke. Med givener af grundkapitalen til denne klokke aftalte den, der skriver disse linjer, at den til indskrift skulle bære Kingo-linjerne: »Gud, lær mig ved hvert klokkeslag, at i dig jeg styrke vinder, hjertet ej til verden binder, spilder ingen nådens dag!«

Ved undersøgelser af kirken i midten af 1960'erne blev der fundet spor af formentlig romanske kalkmalerier i østre ende af kirkens nordmur. Der var imidlertid så lidt bevaret, at billederne ikke afslørede deres egentlige hemmeligheder.

Korning

Med en egen blanding af ynde og værdighed ligger Korning kirke i sit sogns vesterende. Gør Løsning kirke sig gældende gennem en vis ren enkelhed, har annex-kirken i anderledes grad nydt godt af velgøreres bevågenhed. Og det er næppe uden grund, at folk af fag karakteriserer Korning kirke som en af Østjyllands sjældneste og smukkeste.

Korning kirke er i 1100-tallet rejst af frådsten, lagt på granitsoffel. Omkring 1400 indbyggedes hvælving i koret, mens skibet formentlig fik sine tre fag krydshvælv omkring 1450-75. Tårnet er sengotisk, bygget af munkesten og i midten af 1700-tallet forsynet med det kendelige Lichtenberg-spir med løgkuppen. Det berettes, at Lichtenberg kunne gå på egne jorder fra Horsens til Engelsholm slot. Flere kirker i dette strøg bærer (med variationer i udførelsen) i dag hans kuplede spir til minde om svunden storhed.

Døbefonten er beslægtet med fontene i Ølsted og Store Dalby. Den bærer i sin granit tydeligt løvetegninger og primitive menneskeskikkelser. Dåbsfadet, der i tidsrummet 1575-1600 er forarbejdet i Sydtykland, rummer afbildning af syndefaldet. Her, i dåben, genoprettes, hvad dengang ødtes.

Kirkens inventar regnes for at være af høj kunstnerisk værdi. Det tildækkede (delvis malede) alterbordspanel dækker et gammelt stenalter og bærer en barok-tavle, opsat omkring år 1600. Fra denne tid stammer det alterbillede, malet på træ (den korsfæstede, omgivet af dåbs og nadvers ord), som nu pryder skibets nordvæg over for prædikestolen. Ældst af indskæringerne på alterets bagside er denne: Matthias Severin i Rimerslund Anno 1631. — I 1756 lod Lichtenberg tavle og billede ændre og knyttede sit våbenskjold (med lyset på bjerget!) til altertavlens vinger.

Det billede, Lichtenberg lod opsætte, er givetvis malet af kunstneren Marcus Christian Thrane. Hans spor er at finde i en del kirker — f.eks. ligner alterbillederne i Vestervig og i Lemvig til forveksling billedet i Korning.

Til alteret hører et par sengotiske malmstager samt altersølvet forarbejdet efter svenskekrigenes dage. På alterkalkens fod står: DENNE KALCK HØRER TILL KVORNING KIERKE ANNO 1664.

I koret står en skriftestol. Den bærer årstallet 1656, og den har givet plads til præsten og en skrifteende. Fra samme tid er bevaret 12 stolegavle som nu er anvendt nederst i kirken.

I 1704 lod Niels Jensen til Merring- og Ussing-gårde udskære det ejendommeligt smukke korgitter, rummende et minde om hans tre hustruer. I grunden var korgitterets funktion at skabe så megen afstand mellem kirkeskib og skriftestol, at skriftemålets hemmelighed kunne være mest muligt sikret. Kunstneren skal være den samme, der har forfærdiget korgitteret i Horsens klosterkirke, og motiverne er den gamle og den nye pagt, fald og genrejsning. Korning korgitter har i tidens løb været placeret forskellige steder i kirken, men står nu på den plads, hvor det i sin tid begyndte, og hvortil det blev skåret.

Prædikestolen stammer fra 1600-tallets første tid. Den er smuk og egenartet — en kunsthistorisk pudsighed er, at to af evangelisterne, Mattæus og Lukas, er forsynet med lorgnetter! Nederst på stolen står bogstaverne AKS og EIS (vel kirkeværges initialer). Om det skarptskårne, myndige kvindehoved over det ene sæt bogstaver skal bære en dalevende kvindes træk videre til efterslægten, er vel ikke usandsynligt, men hendes navns hemmelighed er i al fald bevaret.

Prædikestolen har tre latinske skriftord løbende; det angives ikke, hvorfra skriftstederne er hentet; men det drejer sig om disse tre: over stolen Esajas 58,1 — øverst på selve stolen Lukas 11,28 — nederst på stolen 2. Timoteus-brev 4,2.

Endnu bør blandt inventaret nævnes det enkelt-smukke krucifiks på kirkens nordvæg, skåret omkring 1450-75, samt dåbstavlen over udgangs døren, fra omkring 1700.

Den, der går op over skibets vestlige hvælving-fag, vil et sted kunne se ned i kirkens nordmur og dér se den gamle, gennem århundreder slidte stentrappet, der indtil nyeste tid dannede eneste adgang til tårnet. Nu er dens indgang fra kirkeskibet muret til, og adgangen til tårnet er gennem en lem i våbenhusets loft.

Kirkeklokken er i 1861 omstøbt i København efter den gamle klokke, der siden 1594 bar apostelordet til indskrift: Er Gud for os, hvem kan da være imod os.

Den ældre præsterække

(Præsterækkerne bygger som sædvanligt på Aa Dahls samlinger)

1. (1556) Poul, sp Løsning-Korning.
2. 15.. Hans Madsen, sp Løsning-Korning.
3. (1584) Hans Bendtzen, dim 1559(?), sp Løsning-Korning, d her i begyndelsen af 1600-tallet. Svigerfader til 4.
4. 1623- Hans Tausen, f Ribe ca 1575. Forældre: Fader ukendt, moder Elisabeth Hansd T, d af den navnkundige Hans T. Imm Kbh Kommun 95, g 20/2 1603 ...Hansd, 23 sp Løsning-Korning, d Løsning 16.. Fader til

rkp Ribe St Cathrine k Johannes H P, sp Størens, Norge, Niels H T.

5. -1660 **Ferdinand Pedersen Payngk**, f Kbh. Forældre: Hofmedicus, dr med Peder Diderichsen P og Catherine Ahasveri. Dim Sorø 1623, magister 16/5 37, sp Løsning-Korning, d Løsning 60.

6. 1660-74 **Ole Jensen Jerløs**, dim Kbh 1657, g Viborg domk 16/8 72 Margrethe Christensd Graae, f 52, d Løsning 81. Forældre: Købmd Viborg Christen Mouritsen G og Birgitte Andersd. 60 sp Løsning-Korning, d Løsning 74.

7. 1674-93 **Rasmus Pedersen Tøxen**, f Århus 1641, dim sst 60, g 1) 74 enke efter 6. G 2) Lene Holgersd, f 44, d Løsning 1714. D sst 15/4 93.

8. 1693-1740 **Hans Olufsen Nysted**, f Trondhjem 14/8 1664. Forældre: Skipper Trondhjem Oluf Hansen og Cathrine Christensd Sesthed. Dim Trondhjem 82, c 84, g 1) enke efter 7. G 2) 25/10 1714 Maren Jensd Juel, f ca 54, d 38. Forældre: Sp Ørum-Daugård Jens Jensen J og Anna Clemensd. 90 hører Horsens, 91 rektor sst, 23/5 93 sp Løsning-Korning, d Løsning 31/12 40.

9. 1740-48 **Clemens Nielsen Ussing**, f Ussinggd, Korning 1687. Forældre: Godsejer Ussinggd Niels Jensen og Maren Clemensd. Dim privat 1707, baccalaureus 14/5 08, c 14/4 12 (h), g Kbh Vor Frue k 2/11 13 Magdalene (Mette) Maria Pedersd Pay (Bay?), f ca 90, d 22/5 63. 13 pers kap Løsning-Korning, 23/2 14 adj min cum spe succ, 31/12 40 sp sst, d Løsning 28/7 48. Fader til sp Thorstrup-Horne Peder C U.

10. 1748-60 **Hans Frandsen Boje**, f 1713. Dim privat 33, g 1) Bodil Hansd Termans, d Løsning 59. G 2) 25/5 60 Birgitte Kirstine Looft, f 11, d 92. 30/8 48 sp Løsning-Korning, d Løsning 22/12 60.

11. 1761-63 **Niels Simonsen Elkjær**, se sp Hatting.

12. 1763-82 **Erik Kjær Nielsen Thorup**, f S Vissing ca 1728. Forældre: Skoleholder S Vissing Niels Jørgensen T og Gedske Krag. Dim Horsens 50, c 12/9 54 (nc), g Vær 20/1 64 Ane Friborg, f 36, d Hvirring 20/12 94. 23/9 63 sp Løsning-Korning, d Løsning 82. Svigerfader til sp Hatting-Torsted H Rosendal.

13. -1782- **Johan Anton Monrad**, f Tømmerup 1736, dim Slagelse 55, c 25/2 68 (nc), g 1) 77 Adelgunde Charlotte Venuleth, f 51, d 79. Forældre: Sp Refsnæs Frederik Veltensd Hansen V og Margrethe Elisabeth Hass. G 2) ... Friborg. 77-78 lærer Kbh, 22/1 82 sp Løsning-Korning, tiltrådte ikke, 20/3 s å sp Refsnæs, d Refsnæs 9/10 98 (S V Wiberg II, 1870, s 591).

14. 1782-93 **Andreas Christopher Poulsen Bildsøe**, f Kbh 13/9 1751. Forældre: Biskop Århus stift Poul Mathias Lorentzen B og

Anna Marie Michaelsd Fjeldsted. Dim Randers 70, c 22/6 79 (h), g 1) Kirstine Lorentzd Stallknecht, f Ø Nykirke 59, d Løsning 19/2 91. Forældre: Sp Ø Nykirke-Give Loretz Caisen S og Maren (Marie) Saxe. G 2) Fredericia St Michaelis k 23/3 92 Kirstine Motzfeldt, f Fredericia 59, d 27/8 1825. 1/5 82 sp Løsning-Korning, d Løsning 10/5 93. Fader til sp Taulov Poul M B.

15. 1793-1801 **Hans (Johan) Peter Hingelberg**, f Fredericia 8/11 1768. Forældre: Regimentsbøsse-mager Christian H og Ane Margrethe Jensd. Dim Randers 86, c 14/7 91 (h), g Århus domk 25/5 94 Henriette Cornelia Marie Rothe, f N Kirkeby 75, d 5/11 1822. Forældre: Godsejer Urup, etatsråd Caspar Peter R og Edle Cathrine Severine Soelberg. 16/3 92 pers kap Århus domk, 28/6 93 sp Løsning-Korning, d Løsning 21/6 01.

16. 1801-19 **Jacob Kjer**, f Gerdrup, Daler 22/8 1767. Forældre: Knud Sørensen K og Ester Jacobsd. Dim Ribe 89, c 24/4 96 (h), g 1801 Abelone Møller, f Rødding Mølle 1/12 69, d 13/2 55. Forældre: Tyge Christiansen M og Johanne Samuelds. 3/5 99 skibspr, 2/10 01 sp Løsning-Korning, afsk 27/6 19, 19/2 23 sp Skorup-Tvilum, afsk 17/4 45, d Vejle 26/8 49 (S V Wiberg III, s 111).

17. 1819-52 **Frederik Vilhelm Grüner**, f Toksværd 17/3 1785. Forældre: Sp Ørslev-Solbjerg Elias G og Charlotte Elisabeth Beyer. Dim Slagelse 1803, c 16/4 07 (h), g 1) Ørslev 21/1 20 Anna Kirstine Hansen, f 1/4 95, d Løsning 7/4 37. G 2) Horsens 22/5 38 Ingeborg Scriver, f Horsens 14/1 10, d Kbh 17/2 90. Forældre: Handelsmd Horsens Michael S og Kirstine Dik(?). 22/11 08 kateket, 22/6 10 pers kap Ørslev-Solbjerg, 28/12 19 sp Løsning-Korning, d Løsning 9/4 52.

1847-53 pers kap **Hans Jørgen Hansen**, se sp Hårslev-Tingjellinge.

Den nyere præsterække

Præsteløn 1922 2. kl; 1958 12. kl; 1969 LR 16/31.

18. 1852-66 **Joachim Godske Adam Vilhelm Bang**, se sp Roskilde Vor Frue k-St Jørgensbjerg.

19. 1866-76 **Henrik Georg Clausen Gad**, se sp Tranekær-Tullebølle.

20. 1876-89 **Hans Hansen Andersen Meier** (Meyer iflg Aa Dahl), se sp Ødis.

21. 1889-98 **Ole Christian Enrique With**, se sp Kbh, Davids k.

22. 1898-1916 **Jesper Andreas Pedersen**, f Lendum 4/9 1846. Forældre: Gdr Lendum Peder Andersen (Taagholt) og Johanne Marie Jespersd. 61-62 privatlærer Ejersted, Saltum sogn, 15/9 71 missionær, 8/12 s å miss D M S Indien, c 24/1 82 (h), g Madras 1/1 72(?) Maren Jacobsen, f Nybølle, Hillerslev sogn, 17/8 53. Forældre: Gdr Ødis Jacob Madsen

og Mette Larsen. 30/3 82 sp Øse-Næsbjerg, 21/5 98 sp Løsning-Korning, afsk 23/6 1916, d 29/4 29.

23. 1916-23 **Rudolf Magnus Lauritzen**, se sp Borup-Kimmerslev.

24. 1924-51 **Jørgen Mourids Jeppesen**, f Skern 20/8 1881. Forældre: Gdr Skern Niels Jakobsen J og Ane Kathrine Pedersen. Dim Kbh Langs & Hjorts Kursus 1906, c 21 (I), g 17/10 12 Ane Marie Paulsen Sandager, f Dejbjerg 26/12 87. Forældre: Gdr Sejlflod Ole P og Ane Kirstine Lauridsen. 31/5 12 pers kap Boddum-Ydby, 4/12 s å sp Hvidbjerg-Ørum-Lodbjerg, 25/8 16 sp Videbæk, 25/4 24 sp Løsning-Korning, afsk 25/7 51, d 2/11 68.

25. 1951-60 **Svend Gunnar Jensen**, se sp Stepping-Frørup, d 11/12 1981.

26. 1960-66 **Georg Seeberg Geil**, se sp GI Haderslev sogn, 1/10 1985 biskop Viborg stift.

27. 1967-83 **Ejvind Valdemar Bøytler**, f Bloustrød 25/5 1919. Forældre: Sekretær Ejnar B og Gerda Sørensen. Dim Kbh Christianshavn gym 28, c 46 (I), g Kbh 18/10 53 Else Rasmussen, f Aunslev 14/5 21. Forældre: Postkontrollør Emil R og Johanne Jensen. 1/9 47 hjpr Lindholm, 19/8 49 rkp Kbh Sjælør k, 1/5 52 forbundssekr F D F, 30/4 57 kkp Lindholm, 26/1 60 rkp sst, 7/3 67 sp Løsning-Korning, d 10/5 83.

Adskillige tillidshverv: i den krl gymnasiastbevægelse, FDF, kommunens konservative vælgerforening, som fm for Bjerre herreds IM og for distriktsforeningen af menighedsrådsmedlemmer (Vejle Amts Flbl 11/5 1983).

28. 1983- **Erik Nikolajsen**, f Jerne 22/2 1950. Forældre: Gartner Morten Ingemann N og Else Marie Nøhr. Dim Esbjerg 69, c Århus 78, g Hedensted 4/6 77 sygepl Gunvor Bach, f Hedensted 2/4 51. Forældre: Radiatorhans Hans Richard B og Inga Birgit Knudsen. 1/11 78 pr Den danske Israelmission, Israel, 1/10 83 sp Løsning-Korning.

Litt: Kirkelig håndbog 1923 ff; Carl Poulsen & W Th Benthin: Lærerne og Samfundet. Folkeskolens kendte Mænd og Kvinder 1814-1914, II 1913; N A Larsen: Dansk Skole-Stat III, 1934; Trap VI-II, 1964; Den danske Skolehåndbog 1986; Befolkning og valg 1987.

F Elle Jensen: Pietismen i Jylland, 1944; Kristelig Dagblad 16/8 1961; Peter Christensen: Noget om »De stærke jyder«. Haderslev stiftsbog 1967; A Pontoppidan Thyssen: Vækkelsernes frembrud i Danmark IV, 1967, V, 1970 (APT IV, V, i disse henvisninger til den alm litt om de stærke jyder); Georg S Geil: Løsning og Korning kirker og deres lutherske præsterække. Vejle Amts Årbog 1967; sm: 2. udg, Løsning 1985; Georg S Geil: Grønt var min farmors græs. Erindringsbilleder, 1984, især kapitlet: Under Christian den Sjettes øje; Ejvind Bøytler: Løsning kirkes restaurering. Haderslev stiftsbog 1974; P H Katballe: De stærke jy-

der og årsagerne til deres kamp. Haderslev stiftsbog 1985.

Utrykte kilder: Løsning-Korning sognes kirkebøger. La Viborg; Århus-biskoppens indberetninger om kirkevisitatser til Danske Kancelli og Kirke- og Undervisningsministeriet 1833-47, 1848-62, 1863-80, 1890-1915, 1917-19. Ra; sammes skolevisitatsberetninger (delvis også provstens) 1851-1915. Sst pk 3801-08; visitatsprotokol for Århus Stift 1791-1804. Bispearkivet, La Viborg; skolekommissionens indberetning til Kirke- og Undervisningsministeriet 1900-03 (16/614-624) Ra; skolevisitatsprotokol for Bjerre-Hatting herreders provsti 1853-90. La Viborg; Århus-biskoppens journalsager: provstens indberetninger om Løsning-Korning 1880-89, præsternes indberetninger 1890-99 og 1903-22. Århus bispearkiv, La Viborg; diverse fra Hedensted lokalarkiv, bl a: Korning. Et landsbysamfund. Speciale i byplanlægning fra Teknisk Skole, Horsens. Duplikat 1978; Løsning. En stationsby. Udg af Løsning sparekasse 1982; Aage Dahls og Paul Nedergaards samlinger; oplysninger fra sognepræst E Nikolajsen, tidl overlærer H P Johansen og frimenighedspræst Leif G Jensen.

HEDENSTED-ST DALBY

Topografi

Hedensted

Areal 2365 ha. Hedensted sogn grænser mod øst til Store Dalby og Urlev, mod nord til Løsning, mod vest til Ø Snede og Engum, mod syd til Daugård og Ørum sogne. Gennem sognet går den østjyske israndslinie fra Terpenshøje (83 m) over Rimmerslund og Hedensted i sydvestlig retning. Mod nord markeres den af hedeslette i vest og småbakket terræn i øst. I øvrigt har det meste af sognet ret jævne overfladeformer med sandede og grusede jorder. Der er en del skov, mest mod syd og øst. Den østjyske længdebane og den gamle hovedvej A 10 mødes i Hedensted (nu med omkørsel).

Byer Hedensted med kirke, prg (med menighedshus opf 1984), rådhus, station (nu kun for godstrafik, persontog påtænkes genindført 1990-91), skoler, idrætshal, bibliotek, sognegård, »De unges Hjem« (opf 1909), bank- og sparekasselifialer, to plejehjem o a institutioner samt talrige industrivirksomheder; byen, der rummer langt de fleste af sognets beboere, er nu sammenvokset med Løsning by; Rimmerslund; Torup.

Bebyggelser Lille Dalby, Gesager, Årup; Fejring; Overholm; Knæsted; Hedenstedskov.

Gårde Dalbygd; Vindalgd; Sønderbygd; Lildmølle.

Skove Hedensted, Spilkær, Gritbjærg, Bregnballe og Eskebjerg skove, alle i privat eje.

Fredede oldtidsminder en ret stor høj ved Hedensted by og de 3 anselige Terpenshøje. Flere yngre bronzealderofferfund stammer fra sognet.

Store Dalby

Areal 467 ha. Sognet, der er et af de mindste i provstiet, omgives af Hedensted, Urlev og Ørum sogne. Grænsen mod øst dannes af Ørum å. Højliggende, ret jævne, delvis lerede jorder, kun lidt skov.

Byer Store Dalby med kirke og missionshus (opf 1894, brugen ophørt).

Gårde Stounbjerggd; Dalby Østergd; Højløkke; Margrethesminde.

St Dalby blev anneks til Hedensted 16/2 1759, udskilt af Urlev-Stenderup. Både Hedensted og St Dalby hørte til Hatting herred og 1833-1971 under Bjerre-Hatting herreders provsti (og dermed under Århus stift til 1922). Fra 1971 indgik pastoratet i Hedensted provsti. Hedensted-St Dalby udgjorde en

sognekommune indtil kommuneomlægningen 1970, da Hedensted blev centrum for en stor-kommune, omfattende Hedensted-St Dalby, Ø Snede, Løsning-Korning, Ølsted og Ørum-Daugård-Urlev. Den havde 1/10 87 14.397 indb og i kommunalbestyrelsen 8 Venstre, 6 soc dem, 2 konservative, 2 Krl folkeparti, 1 upolitisk.

Den ældre præsterække

Indtil 16/2 1759 må St Dalbys sognepræster søges under Urlev-Stenderup, se ovf.

1. 1584- **Peder Hansen**. Hans navn står på kirkens klokke fra 1592, og i 1584 deltog han i hyldningen af den senere kong Chr IV (Marius Hansen, 1925, s 47).

Aa Dahl anfører derefter *Peder Thomsen* med ubestemt årstalsangivelse. P T findes også hos S V Wiberg II, 1870, s 563, men som nr 1 i stedet for Peder Hansen. Da der ikke er fundet nøjere oplysninger, vil det være rimeligt at udelade dette navn.

2. 16.- **Anders Madsen**. Sp Hedensted, provst Hatting herred. Fader(?) til 3. Iflg Aa Dahl muligvis identisk med 3.

3. 1606-40 **Mads Andersen**, f Hedensted, rektor Thisted, sp Hedensted (årstallet 1606 hidrører fra altertavlen; Aa Dahl anfører Hedensted 1/10 40. Fader til sp Visby-Heltborg O M Svale, sp Nimtofte-Koed J M Lund. Svigerfader til 4.

1639 indstævnedede Rasmus Sørensen, Rimmerslund, M A for provsteretten, fordi han ikke ville trolove R S's to døtre på 12 og 9 år (!). Dommen støttede M A. (M Hansen, anf sted).

4. 1640-78 **Anders Mortensen Weile**, f 9/12 1605. Forældre: Morten Gjødesen og Maren Pedersd. Dim Roskilde 30, famulus biskop Ålborg 36, g 27/6 41 Kirsten Madsd, f Hedensted, d sst 15/4 76. 3/12 37 rektor Thisted, 9/9 40 sp Hedensted, 69 provst Hatting herred (M Hansen sst), d Hedensted 14/4 78. Fader til 5.

Begyndte 1640 at føre kirkebog med alle slags optegnelser. De er udg af G Schousboe-Jensen (1905-07, s 349-358). Der berettes om tilstande under svenskekrigene, landøkonomiske forhold, personlige minder m m, men næsten intet om kirkelige forhold (M Hansen, 1925, s 47-50).

5. 1678-1708 **Morten Andersen Gjødesen**, f Hedensted 20/4 1644. Dim Slagelse 69.

G 11/11 84 Maren Jensd Juel, f Ørum ca 54, d Løsning 1738. Forældre: Sp Ørum-Daugård Jens Jensen J og Anna Clemensd. 6/12 71 adj cum spe succ Hedensted, 14/4 78 sp sst, d her 10/2 08.

Skænkede kirken de nederste stolerader og den oblatæske, der endnu benyttes ved altergangen. Desuden bekostede han kirkens 3 epitafier, over forældrene (nu i våbenhuset), sig selv og hustruen (nu i kirken). Det sidste blev ikke »brugt«, da G's enke giftede sig igen som 60-årig med sp Hans Olufsen Nysted i Løsning (1714), hvor hun blev begravet (1738, 84 år gl; M Hansen, 1925, s 51).

6. 1708-51 **Ove Mathiesen Steenberg**, f Viby, Fyn 1681. Forældre: Mathias (This) Ovesen (S) og Elsebeth Nielsd S. Dim Odense 99, g Løsning 23/8 1708 Anna Kirstine Nielsd Sommer (enke efter sp Pjedsted-Gårslev Laurits Davidsen Foss), f Ørum 67, d Hedensted 54. Forældre: Sp Ørum-Daugård Niels Christensen S og Dorothea Andersd. Skibspr, 14/6 06 pers kap Hedensted, 2/3 08 sp sst, d Hedensted 51. Fader til 7 og sp Gauerslund This M O S.

7. 1751-83 **Laurits Foss Ovesen Steenberg**, f Hedensted 19/11 1712. Baccalaureus 14/6 36, c 8/3 40 (nc), g Cathrine Margrethe Nielsd Steenberg, f Viby, Fyn 19, d Hedensted 12/8 82. Forældre: Sp Viby, Fyn Niels Thiesen S og Karen Henriksd Morville. 27/10 41 adj min cum spe succ Hedensted, 51 sp sst, 16/2 59 sp Hedensted-Store Dalby, d Hedensted 6/6 83. Svigerfader til 8. I hans embedstid, 16/2 59, blev St Dalby anneks til Hedensted.

8. 1783-93 **Hans Jensen Foss**, f Sønderho 1739. Forældre: Sp Sønderho Jens Lauritsen F og Mette Margrethe Christensd Engelstoft. Dim Ribe 57, c 28/10 61, g Hedensted 26/6 67 Karen Lauritsd Steenberg, datter af 7, f Hedensted 46, d sst 29/3 76. G 2) Nordby s å Anne Cathrine Friis, f Nordby 55, d V Nykirke 14/12 1812. 19/9 66 adj min cum spe succ Hedensted-St Dalby, 6/6 83 sp sst, d Hedensted febr 93.

Det fortælles om Foss i liber daticus (1832), at han under udskiftningen fik præstegårdens gode jord ombyttet med en meget ringere (M Hansen, 1925, s 52).

Biskop H F Janson for Århus stift, hvorunder pastoratet hørte, skriver efter visitats i Hedensted 1792 om ham: »I sig selv er han en duelig og god Mand, men hans huuslige Omstændigheder, som var yderst slette, forhindre, at han ikke viiste sig saaledes, som han ellers vel kunde og burde. Dog kan jeg om hans Arbeide den Dag ikke andet sige, end at det lykkedes ganske godt; han prædikede i en jævn Tone, men tydelig og ordentlig, saa alt lod sig vel høre. Ogsaa i Catechisationen gik han Sandhederne godt igennem med den forsamlde Ungdom, som overalt viste ved de givne Svar, at der er anvendt Flid og ikke uden Nytte paa dens Op-

lysning«. (Visprot 1791-1804). Den velvillige omtale kan betyde, at Foss var »supranaturalist«, d v s konservativ som biskop Janson selv.

9. 1793-1804 **Andreas Nicolai Kirchoff**, f Christianssand 1764. Forældre: Justitsråd Christianssand Henrik K og Frederikke Taulov. Dim Nyborg 83, c 2/10 86 (nc), g Nyborg 1/10 92 Johanne Marie Tornquist, f Hamborg. 6/9 91 rkp Brenderup-Ore, 31/8 92 rkp Østofte(?), 22/3 93 sp Hedensted-St Dalby, 1803 provst Hatting herred, 6/7 04 sp Thunø-Vartei, Aggershus stift. Hans dødsår og -dato ses ikke i danske opslagsværker.

A N K, der var nordmand, blev »en agtet Lærer og en vindskibelig Landmand«, der forbedrede præstegårdens avling og bygninger og fik en skolebygning opført på kirkegården. Senere kom han i modsætningsforhold til menighederne, uden at grunden kendes, og lod sig forflytte til Norge, idet han byttede embede med 10. (Liber dat iflg M Hansen 1925, s 52f).

Ved 1800-tallets begyndelse aflagde Brødremenighedens emissær *Jens Jacobsen* besøg i Hedensted, men forbindelsen blev snart afbrudt, og i de følgende årtier synes der ikke at have været vakte i pastoratet (APT V, 1970, s 143).

10. 1804-11 **Urban Gottlieb Feiermann**, se sp Øsby (s 158-159). Blev tillige herredsprovst (1804-11), og supplerende data findes i provstioversigten under Hatting hrd. I Hedensted fik han dårligt ry: han forringede prg og avlingen, forhuggede skoven og opskar tørvemosen. Til ophjælpning af driften optog han et stiftsøvrighedslån på 3000 rdl, men anvendte ikke pengene til formålet. Efterfølgerne måtte i mange år betale renter og afdrag. Under krigen (1807-14) blev han feltpostekspeditør og ilde lidt af bønderne, der stadig måtte holde 4 heste i beredskab. »Menigheden saa ikke med Misfornøjelse, at han flyttede til Øsby«. (Liber dat iflg M Hansen, 1925, s 53f).

11. 1812-16 **Joachim Wilhelm Holm**, se sp Fraugde, hvor der dog kun meddeles biografiske data.

12. 1817-27 **Hans Hatting Laurberg**, f Skanderborg 1782. Forældre: Toldkasserer Laurits L og Ellen Cathrine Hatting af Hatting. Dim privat 99, c 10/5 1803 (l), g 6/9 19 Marie Sophie Petersen, f Horsens 94, d sst 24/12 69. Forældre: Eskadronskirurg Horsens Christian Frederik P og Anna Cathrine Kirstine Smith. Huslærer, lærer Borgerdydsskolen, 26/2 17 sp Hedensted-St Dalby, d Hedensted 8/3 27.

H H L har i embedets liber daticus skrevet en selvbiografisk skildring. På Valkendorfs kollegium (fra 1808) delte han bl a værelse med Grundtvig og vendte sig som han fra de »moderne, al sand Christendom bort exegeterende theologiske Systemer«

til et klart kristent stade. »Al menneskelig Spekulation, selv den dybeste Philosophie« er forgæves; »det er Troen paa Christi Forsoning, Overbevisningen om, at han kom ovenfra«, der alene skænker »Fred i Liv og Død, Fred med Gud og med mig selv«. Om pastoratet siger han: »I de to Aar, jeg nu har været Præst her, har jeg haft al Aarsag til at være tilfreds med mine Sognefolk. Det er stille, skikkelige Folk, flittige Kirkegængere, som gjerne høre Guds Ord og tillige lægge det paa Hjertet. En talrig Ungdom fremstiller sig næsten altid ved Catechisationen; ogsaa Skolegangen er upaaaklagelig«. Laurberg havde iflg en efterfølger et forvokset legeme og et skrøbeligt helbred, men var yderst åndrig og af sjælden dygtighed. (Kilder anført efter 13).

13. 1827-28 **Ole Nielsen Rafn**, f Kbh 10/12 1776. Forældre: Borger og handelsmand Kbh N R og Marie Nielsen. Dim Kbh Frue Skole 95, c 23/1 1800 (I), g Kbh 20/6 09 Martha Marie v Koss, f Kbh 85. Forældre: Major Adam B v K og Dortha Catharine Kjær. Lærer, 3/5 09 sp Hurup 8/6 27 sp Hedensted-St Dalby, 19/9 28 sp Vallensbæk, afsk 19/9 41, d Kbh 6/4 1862 (Wiberg III, s 459).

Også Rafn har i liber daticus skrevet en selvbiografi, der er ret omstændelig. I modsætning til forgængeren var han utilfreds med alt, præstegårdens tilstand, skatterne, folkelønningerne, enkepensionen, gælden efter Feiermann m m. Der var mange »gode, enfoldige og gudsfrygtige« i menigheden, men som helhed fandt han den egentlig kun »dresseret i udvortes Høflighed og tilsyneladende udvortes Gudsfrygt«. Ungdommen var kun lidet vænnet til tænkning; forstandsovelser var forsoømt, og den var »papegøjeagtig« dannet med hensyn til religionen. Skoleundervisningen bar skylden herfor. Han søgte derfor snart forflyttelse. (Kilder vedr Laurberg og Rafn: Schousboe-Jensen, 1903-05, s 106-28; J Jacobsen, 1937, s 24f; APT V, 1970, s 143f).

14. 1828-33 **Peter Sørensen**, f Hevringholm, Vivild, 16/1 1780. Fader: Forpagter Laurits S. Dim Århus 99, c 28/10 1802 (h), g 15 Maren Sørensd Rosenberg, f Hvidbjerg 75. 18/12 07 sp Norderø, Færøerne, 3/1 14 sp Branderup, 23/5 21 sp Guldager, 26/11 28 sp Hedensted-St Dalby, 6/9 33 sp Barløse, afsk 28/7 44, d Højen 28/10 76 (Wiberg I, s 143; M Hansen, 1925, s 67).

P S synes at have været godt tilfreds; i liber daticus skriver han ved sin fratrædelse: »Jeg vil sige, at jeg forefandt ved min Embedsførelse, at mine Sognefolk er skikkelige og sædelige, samt flittige og andægtige Kirkegængere, saa at jeg lever i stedsevarende god Forstaaelse og Kærlighed med disse gode Mennesker, der ogsaa har givet mig Beviser paa deres Agtelse og Kærlighed til mig, og som de tydelig lagde for Dagen ved det for min Menighed sørgelige Budskab, at jeg under 6/9 1833 var kaldet til Barløse i Fyn. Vi skilles her; men til vor Trøst samles vi hisset«.

I sit næste embede, Barløse på Fyn, kom han

i strid med både degnen, menigheden og biskoppen, så han måtte søge afsked 1844 (M Hansen, 1925, s 65ff; J Jacobsen, 1937, s 25; jfr bd III, s 270).

15. 1834-43 **Peter Henrik Barthold Baumann**, f Kbh 7/1 1803. Forældre: Inspektør Kbh Alm Hosp Søren B og Mette Christensen. Dim Kbh Metropolitan skolen 19, c 22/4 24 (I), g 30 Ida Ulrikke Schrøder, f Kbh 26/2 11, d sst 7/4 99. Forældre: Voldmester Kbh Christian Ulrich S og Cathrine Erichsen. Informator, 9/10 29 kateket St Hedinge, 8/1 34 sp Hedensted-St Dalby, d Hedensted 8/9 43. Fader til sp St Magleby Peter H B B.

Baumann blev kun 40 år. I liber daticus hedder det om ham: »Efter alles Vidnesbyrd var han en saare elskelig og vakker Mand, stille og gudfrygtig, der følte varmt for sit Kald og røgtede det med utrættelig Nidkærhed, skønt under stor Legems Skrøbelighed i sine sidste 2 Leveaar. Han efterlod sig en frugtsommelig Hustru og 7 meget smaa Børn. Hans Minde lever i Menighedens kærlige Erindring«. (M Hansen, 1925, s 67f).

Teologisk var pastor B formodentlig moderat oplysningspræget. I St Dalby fik han indført Evangelisk-kristelig salmebog, idet kun én protesterede. Hedensted måtte han opgive, da det store flertal holdt på Kingos salmebog, som B efter »Form og Indhold ansaae mindre forstaaelig, correct og brugbar« (1834, APT V, 1970, s 145 n 50).

Den nuværende sp P H Katballe har i en interessant artikel peget på sammenhængen mellem Kingos salmebog og den gamle gudstjenesteordning, der mistede ethvert holdpunkt ved indførelse af den nye salmebog (1985, s 42-55). Modviljen herimod var formentlig almindelig, men den har kunnet støtte sig til flere *vækkelsesstrømninger* i Hedensted fra 1830'rne.

De første beretninger derom stammer fra Brødremenighedens udsending *Frands Lund*. Han besøgte 1830, 31 og 33 familien *Hauge* i Rimmerslund og fortæller om tiltagende vækkelse, omfattende først konen Ane, derpå hendes mand Niels Jensen Hauge, en voksen søn (Jens Nielsen H) og to døtre; desuden inviterede de nogle nyvakte blandt naboerne.

F Lunds besøg hos Haugefamilien fortsatte til ind i 40'rne, men fra midt i 30'rne fik den forbindelse med den almindelige forsamlingsbevægelse, formodentlig gennem Jens Jørgensen, Sindbjerg. Det førte til flere besøg af *Peter Larsen Skråpenborg* 1837-38 med forsamlinger hos N J Hauge. Denne blev derfor inddraget i en retssag mod P Larsen og idømt en bøde på 4 rdl (25/5 1838). P Larsen fortsatte imidlertid sin virksomhed i Hedensted, formodentlig stadig med familien Hauge som støttepunkt, og nu uden hindringer. Hertil kom indflydelse fra »de stærke jyder« i Korning, Ølsted og især Ø Sneede, til dels ved tilflytning eller familieforbindelser. Fr Lund stødte vistnok al-

lerede 1833 på modstand fra disse kredse, som han fandt præget af »lovmæssig vandel« og diskussionslyst. De vakte i pastoratet kunne dog delvis enes om støtte til 30'rnes tre landsomfattende adresseaktioner, som på denne egn især blev ledet af Peter Larsen: sognebåndsløsningsadressen fik 7 underskrifter (1834), Pontoppidanadressen 6 (1835) og ritualadressen 42 (1839). Af de i alt 44 navne fra Hedensted regner Herluf Hegnsvad 17 til de stærke jyder (APT IV, s 243).

Til de sidste må også regnes en lille kreds omkr Gesager, der i 1841 oprettede en privatskole på Rimmerslund Mark. Den første lærer blev *N P Grunnet* (1841-45), hvis far var en af stifterne. Selv blev han senere kendt som frikirkestifter, se ndf. (Tidligere vidnesbyrd om hans holdning findes i *Da Missionsblad* 1855 nr 7-8).

Skønt pastor Baumann ikke var på linie med disse bevægelser, indtog han en velvillig holdning. Han gav tilladelse til afholdelse af forsamlinger og deltog selv i flere af dem. Derved mildnedes bl a anklagen mod Hauge. Fire familier fik fra 1834 deres børn konfirmeret i Rårup hos pastor Bechmann, der accepterede brug af Pontoppidans katekismus, men i 1838 søgte Baumann selv tilladelse til at konfirmere et par børn på dette grundlag. Han virkede også for en lokalforening af Bibelselskabet, der i 1835 støttedes af 86 i pastoratet, deriblandt alle de kendte vakte familier. (Herluf Hegnsvad om de stærke jyder i APT IV, 1967, s 241f; i øvrigt APT V, 1970, s 48, 144-47, 308f).

Tiden efter 1843

Under efterfølgeren *Johannes Gotthilf Møller* (1843-59) fortsatte forsamlingerne vistnok i samme spor. Brødremenighedens udsending Jørgen Paulsen Lund blev i 1852 og 53 vel modtaget i Rimmerslund og deltog i flere forsamlinger; her mødte han ingen modvillige grundtvigianere som ellers ofte i disse år (jfr APT V, s 147). Pastor Møller havde utvivlsomt sympati for de vakte; i 1845 støttede han missionsforeningen for Vejle amt sammen med J N Hauge (sst), og i en indberetning fra 1854 betonedede han Hedenstedmenighedens kærlighed til Kingos salmebog, åbenbart for at afværge ændringer. I den forbindelse hedder det: »Til Husandagt benyttes ogsaa »Brorsons Psalmebog« [Troens rare Klenodie, 1739], der navnlig blandt de Opvakte nyder stor Anseelse og Yndest«. I St Dalby satte menigheden »ingen synderlig Priis paa sin Psalmebog [Ev-kr!], hvis Indførelse ei kan betragtes som et Værk af den egen fri Beslutning« (se utrykte kilder).

Også hos biskop *Brammer* (Århus stift 1845-81) mødte de vakte stor forståelse.

I en visitatsberetning fra 1846 fremhæver han ungdommens kristelige oplysning og menighedens »andægtige Opmærksomhed ogsaa under Katechi-

sationen« og tilføjer: »I menigheden findes nogle af de saakaldte Opvakte. De forekom mig at være oprigtige Christne og rostes for en stille og sædelig Vandel«.

1851 skrev han: »Ogsaa i dette Pastorat var der mange, som henhøre til »de Opvakte«, og jeg maa yttre, at, efter hvad jeg kunde opdage, var disse Christne ikke blot opvakte i Ord og Gebærder, men i Aand og Sandhed. Der var ved Visitatsen i Kirken en umiskjendelig Hjertets Deltagelse, og Catechumenernes Svar lode ikke blot som en Fremsigelse af noget lært, men som en Troens Bekjendelse«. Præsten er en opbyggelig Prædikant, uagtet han har en uheldig Udtale«.

Og atter i 1856: »Vel har han en uheldig Udtale, men Menighederne kunne uden Tvivl godt forstaae, hvad han siger, og at det er hans oprigtige Stræben for dem. Iblndt dem er der vist ogsaa mange, som i Oprigtighed stræbe at tilegne sig Ordet. Et saadant Indtryk gjorde Visitatsen med Catechumenernes Svar paa mig. Disse Svar vare tildeels givne ordret efter Pontoppidans Forklaring men med umiskjendelig Følelse...« (Kirkevis 1848-62).

Ved bortrejsten beklagede pastor Møller, at han måtte skilles fra disse menigheder, som havde givet ham »saa mange Beviser paa Velvillie og Tillid« (liber dat, Marius Hansen, 1925, s 68).

Den næste præst *Jacob Frederik Rudolf Wolf* (1859-80), havde været missionær på Grønland. Også med ham var biskop Brammer tilfreds. Efter sin visitats 1861 noterer han, at Wolf både havde evne og vilje til at bestyre embedet. »At der i dette Pastorat er christelig Opvækkelse skjønnes baade ved Katechumenernes Svar og ved Menighedens Andagt«. Det sidste betones atter i visitatsberetningen fra 1867. De opvakte omfattede »adskillige Familier i Sognet« og havde gavnlig indflydelse også på de andre kredse.

Brammers beretninger fra 1874 og 79 fremhæver især Wolf som en dygtig præst, skønt tiltagende svagelighed medførte ansættelse af *C C R Dohn* som kapellan (fra 1874, sen sp i Ø Snede). I 1874 nævnes også det store antal tilhørere, og i 1879 hedder det:

»Sognepræsten er en retskaffen, for sit Embede varmt følende Mand, der, naar hans i Grønland svækkede Helbred tillader det, med Glæde selv udfører Embedsgjæringen. I Capellan Dohn har han er duelig og kjærlig Medhjælper... Med Visitatsens Udfald var jeg i alle Henseender meget tilfreds« (Kirkevis 1863-80).

Derpå fulgte — undtagelsesvis — en grundtvigianer, *Jens Kristian Terkildsen* (1881-1904). Han havde været præst i Malt-Folding, hvortil Askov højskole hørte, og livet der havde hans fulde sympati. I 1874 havde han deltaget i Vilh Birkedals »ulovlige« ordination af Cornelius Appel, og i 1878 fik han en bøde på 80 kr, fordi han havde ladet en lægmand prædike i sine kirker.

Biskop Brammers efterfølger Johs Clausen var ikke begejstret for grundtvigianere. Fra en visitats i Hedensted 1889 skriver han: »For den talrig forsamlede Menighed prædikede Sognepr over »Zakæus« jævnt og forstandigt, men altfor bredt. Selv kun lidet begavet som Prædikant; grundtvigsk anlagt formaar han ikke at tilfredsstille de stærke Jyder og den Indre Missions Retning, som tæller ikke faa Tilhængere. Kirkegangen skal dog i det Hele være god fra tidligere Tider... De 40 Katekumener svarede ret livligt. I Kirke og Skoler holdes Bibellæsninger«.

Problemer med astma nødte Terkildsen til at holde kapellan fra 1895 (se præsterække-n). I de sidste år prædikede han ret sjældent, dog altid ved konfirmationer og de store festdage. Trods alt synes han at være blevet afholdt som præst. Han »hørte til den gamle grundtvigske Præstetype, mild og blid i sin Forkyndelse; men han var hjertelig og varm«. Selv blandt de stærke jyder mødte han tillid. I 1904 blev han begravet under stor deltagelse, og menigheden rejste en mindesten på hans grav. (L C Petersen, 1923, s 24; M Hansen, 1925, s 69f; J Jacobsen, 1937, s 27).

I pastor Terkildsens tid vandt nye kirkelige retninger indpas. Frikirkelige møder på egnen (ved M A Sommer i 1850'erne og N P Grunnet i 80'erne) havde ikke fået varig betydning, men i St Dalby opstod nu et livligt indremissionsk røre, som også bredte sig til hovedsognet, og i begge sogne begyndte en nærmest grundtvigsk bevægelse.

Om IM's første år har pastor Katballe meddelt flg: »I St Dalby kan IM's arbejde spores tilbage til omkring 1880. Da IM's 40 udsendinge i 1880 ændrede navn fra kolportører til indremissionærer, boede én af disse, *Mads Nielsen*, i St Dalby. I 1881 påbegyndte gårdejer *Jens Andersen*, Anneksgården, søndagsskole i gårdens storstue, og i de følgende år arbejdede man for opførelsen af et missionshus. Egnens beboere gav 1000 kr og med et lån i Vejle Sparekasse på 2000 kr kunne huset bygges og blev indviet 1894. Indvielsen skildres bl a i en privat dagbog skrevet af enkefru *Mikoline Hansen*, købmand i St Dalby og medlem af sognets første menighedsråd. Heraf fremgår, at den grundtvigske pastor Terkildsen var med ved grundstensnedlæggelsen. Den 5. juni 1894 hedder det: »I Dag er missionshuset i Dalby bleven indviet af pastor Ibsen [O C Ipsen], pastor Vith [E With?] og [indremissionær] Hans Rasmussen fra Fyn... Huset var propfyldt«. Missionshuset fik navnet Bethania, og allerede 1905 kunne det gældfrigt tilskødes IM.

Fra St Dalby bredte bevægelsen sig til Hedensted. Omkring århundredskiftet åbnede træskomager *Christian Winther* sit hjem Kastaniehøj for møder og søndagsskolevirksomhed. I folkemunde omtales hjemmet snart som »Missionssalen«.

Det kan tilføjes, at der i St Dalby foruden den nævnte søndagsskole (1881) oprettedes KFUM 27/2 1884 og KFUK 31/10 1886. I Hedensted begyndte en søndagsskole 1892, og i Hedenstedskov skole holdtes også søndagsskole, der findes dateret til 1883 (iflg statistik i De unges Blad 1891 og løbende

oversigter i »Raadgiveren«, den sidste datering fra søndagsskolestatistikken for 1958-59, ellers opgives 1917). Fra 1901 oplyses, at de to søndagsskoler i Hedensted blev ledet af kolportør *H A Andersen* og havde hhv 15 og 10 børn, mens St Dalby søndagsskole havde 30. Da kolportør Andersen nævnes som søndagsskoleleder i Hedensted til 1923, må IM tidligt have fået en fast repræsentant i sognet (Raadgiveren).

Det grundtvigske røre kunne bl a støtte sig til pastor Terkildsen, men måske ikke mindst til lærer *H A Andersen* (f 1862), der 1882 blev andenlærer i Hedensted og fra 1886 enelærer i St Dalby. Han var seminarist fra det grundtvigske seminarium i Gedved og fremhæves især for foredragsvirksomhed, aftenskolehold med oplæsning og som stifter og leder af foredragsforeningen og medlem af forsamlingshusets bestyrelse, hvortil kom adskillige andre tillidshverv. (Poulsen/Benthin II, 1913, s 188). Det nævnte forsamlingshus var »Den folkelige forsamlingsbygning i Hedensted«, indviet 1899. Pastor Terkildsen var blandt initiativtagerne. »Bygningen kostede 4300 kr og var i de følgende år rammen om talrige møder, foredrag, gymnastik m m« (Katballe).

Den oven *N P Grunnet* fra Gesager, der stiftede en »evangelisk-luthersk frikirke«, havde sikkert håbet på støtte i sin hjemegn og holdt en række velbesøgte møder her i 1880'erne. Men kun ganske få, bl a Grunnets far, tilsluttede sig frikirken (Katballe).

Befolkningen var nok først og fremmest »gammeldags, kirkeligssindet«, som det hedder i embedsopslaget 1904. Det fortsætter: »50 Familier »stærke Jyder« med en Privatskole. Indre Mission svagt repræsenteret i Hedensted, stærkere i Dalby med Missionshus. Nogle Grundtvigianere med Forsamlingshus i Hedensted«. I Hedensted anvendtes fortsat Kingos salmebog, i Dalby »Konvents-Salmebogen« (Da Kirketid 1904, sp 254f).

Det synes heraf at fremgå, at »de stærke jyder« stadig var den mest fremtrædende gruppe. Pastor Terkildsens første kapellan *Kr Fenger-Eriksen* (1895-98) giver samme indtryk i erindringer fra pastoratet: Her »havde jeg et Par gode Læreaar hos de gamle venlige Præstefolk ... og med Menigheden, som var stærkt præget af »de stærke Jyder«, som var meget kirkesøgende og kirkeligt interesserede«. — »Ved daglige Hus- og Sygebesøg i Sognet kom [jeg] i Forbindelse med snart alle Hjem og mødte megen Venlighed ikke mindst hos »de Stærke«. De var strenge pietister i livsførelsen og vågede nidkært over, at der ved gudstjenesterne kun blev sunget efter Kingos salmebog. Over for IM's arbejde, som sporets hist og her ved møder og forsamlinger, var de afvisende, overhovedet »overfor alt »Mødevæsen« ud over Sammenkomsterne i deres egne Hjem«.

På den anden side kunne IM dengang »være ganske uforstaaende og afvisende overfor enhver anden Kristendomsform end deres egen og haarde i deres Dom over de Præster som ikke gik med dem«. (Iflg to beretninger fra 1942).

Under den næste præst *Ludvig Christian Petersen* (1904-16) ændres billedet. Han hørte til IM og havde allerede i Bredstrup (1887-1904) oplevet et betydeligt vækkelsesrøre (se s 962). Det samme blev tilfældet i Hedensted-St Dalby.

Pastor Katballe skriver herom: Efter pastor Petersens ankomst »bredte en indre-missionsk præget vækkelse sig som en rolig, stille strøm, især blandt de unge. I november 1907 stiftedes en lokal KFUM — i 1908 KFUK. Der blev udtalt behov for lokaler, og i oktober 1907 købte 5 beboere — bl a pastor Petersen — en brandtomt ... I forsommeren 1908 forelagde sognepræsten i kirken sagen for menigheden — der måtte skaffes 8000 kr ved gaver, hvis planen skulle realiseres. Allerede samme sommer indkom 7000 kr ... Den 20. juli 1909 blev den imponerende bygning, *De unges Hjem*, indviet af stiftsprovst Zeuthen — landsformand både for KFUM og K og for IM. Indvielsen overværedes af 500 mennesker, svarende til o halvdelen af befolkningen.

Huset fik en bestyrelse af 5 selvsupplerende og 2 valgte medlemmer med pastor Petersen som første formand. Iflg lovene skal ledelsen være i åndelig tilslutning til KFUM og K, og det skal være tilladt udsendinge fra IM at holde møder uden vederlag. »Huset blev således ikke et missionshus, og grunden hertil er vel dels, at vækkelsen især greb de unge, dels at navnet missionshus kunne afskrække de stærke jyder, der delvis stod i opposition til Indre Mission og KFUM og K. Byggeriet kostede ialt ca 18.000 kr« (Katballe).

Præsteindberetningerne fra pastor Petersen er som regel korte (pastor Terkildsens var næsten intetsigende). Men der er dog vidnesbyrd om stærk mødevirksomhed. Fra 1908 oplyses, at der var blevet holdt bibellæsninger i Hedensted kirke og gudelige forsamlinger både i kirkerne, Dalby missionshus og missionssalen i Hedensted samt på fattiggården, i skovene og i præstegårdshaven. I beretningen for 1910 fremhæves *De unges Hjem*, »hvor Menighedslivet udenfor Kirken har sit Hjemsted«; der var holdt en række gudelige forsamlinger, bibelbetragtninger, ungdomsmøder, foredrag, bibelsamtaler, ydre missionsmøder og kvindeforeningsmøder, desuden ugentlige KFUM- og K-møder og børnegudstjeneste hver søndag. (Se utrykte kilder).

Den trykte søndagsskolestatistik viser også store tal fra pastor Petersens tid. 1910-11 står han selv som leder i Hedensted med 4 medarbejdere og 55 børn, 1912-13 80 børn. 1914-15 leder kolportør Andersen i Hedensted med 9 medarbejdere og 70 børn. 1916-17 har søndagsskolen formodentlig samme leder (der nu kaldes papirhandler, senere igen kolportør), men desuden 11 medarbejdere og ikke mindre end 200 børn! St Dalby søndagsskole anføres 1908-09 med 17 børn, stigende til 40 i 1914-15 og 35 i 1916-17. Fra Hedenstedskov findes ingen tal i disse år, men skolen havde (fra 1900) en dygtig og afholdt lærer, *Lauris Chr Christensen*, der i 1913 bl a fremhæves som »Medarbejder ved Søndagsskolen« og for-

mand for KFUM i Hedensted (Poulsen/Bent-hin II, 1913, s 195). Først 1918-19 nævnes han som leder af en søndagsskole i Hedenstedskov skole; den havde da 25 børn. (Statistik fra Raadgiveren).

Med sine grundtvigsk prægede sognebørn fik pastor Petersen næppe nøjere kontakt. Men han lagde stor vægt på forholdet til »de stærke jyder«, og det lykkedes ham at vinde deres tillid. De fik indtryk af, at »han var en god Lutheraner«; bl a kunne han forsvare kronprinsessen med et Luthercitat, da hun blev angrebet for deltagelse i et ball Et flertal i Hedensted menighedsråd havde ønsket indførelse af Salmebog for Kirke og Hjem, og ved længere forhandlinger i 1904-05 nåede man frem til, at begge salmebøger skulle bruges ved hver gudstjeneste. Dermed blev »de stærke« efterhånden tilfreds. (Forholdet behandles udførligt i L C Petersen, 1923, s 22ff).

En meget stor forsamling hyldede pastor Petersen, da han i 1916 blev forflyttet til Frederikshavn (sen atter til Bredstrup), og han fik »Gaver i Sølv og Penge i Guld«. — Hans hustru døde 1905, og han blev derfor selv begravet i Hedensted. (M Hansen, 1926, s 71f).

I den følgende tid fortsatte den kirkelige udvikling overmåde stabilt i samme indremissionske spor. Petersens efterfølger *Johannes Michael Sejersen* (1917-30) var ganske vist oprindelig fra et grundtvigsk miljø, men fandt som adjunkt i Viborg (1890-99) sin plads i IM, og i Tånum-Hornbæk, hans første embede (1899-1917), blev han midtpunktet for en indremissionsk bevægelse. I hans første år kom biskop Th Schiøler (grundtvigsk) på visitats og skrev derom: »Hedensted Kirke var ganske fyldt. Over 40 Unge var mødt og svarede mig godt. Sognepræsten holdt over Dagens Evangelium en god og klar Prædiken, uden mange ejendommelige Tanker, men indtrængende og alvorlig«. Derefter havde Schiøler en forhandling med menighedsrådene og »maatte være enig med Sognepræsten og en Repæsentant for »De stærke Jyder« om, at den for Tiden gældende Aftale, at de ved hver Gudstjeneste synger 2 Salmer af Kingos Salmebog, bør opretholdes, indtil der fra »de stærkes« egen Side kommer Ønsker om Af-løsning af Kingos Salmebog«. (Kirkevis 1917-19). Der må derfor have været fuld enighed i menigheden 1919, da brugen af Kingo op-hørte ved gudstjenesterne i Hedensted (J Jacobsen, 1937, s 28).

»Ægteparret Sejersen øvede en nidkær og flittig gerning i Hedensted. Kirken var, som under forgængerne og efterfølgerne, stopfyldt på ganske almindelige søndage. Sejersens prædikener var ikke lange — han sagde selv: »Jeg kan da sige Amen« — men forkyndelsen var indtrængende. Særligt mindes

Sejersens dog som den, der ganske systematisk og uhyre flittigt gik på utallige husbesøg hos gamle og syge. Udover præstegerningen havde landbruget hans store interesse«. (Katballe). Han drev præstegårdens landbrug og kørte til St Dalby med hest og vogn.

Kort efter ankomsten til Hedensted døde hans 26-årige datter Anna af sukkersyge, og det var medvirkende til, at også ægteparret Sejersens fik deres sidste hvilested på Hedensted kirkegård. Han udgav et mindeskrift om datteren og senere en prædikensamling (se præsterækken).

I 1930 tog Sejersens sin afsked og flyttede til Skanderborg, senere til Odder, hvor han døde 1945 (Katballe; beretn fra S til Nedergaard og Haderslev bispearkiv 1942; J Jacobsen, 1937, s 20).

Derpå fulgte *Lave Gunner Bøss* (1930-37). Han er kort omtalt fra sin senere tid som sp St Johannes kirke, Århus, i bd VII, s 83, hvor det hedder, at han var præget af Indre Mission, og at hans forkyndelse var redelig og inderlig. I Hedensted samlede ægteparret Bøss mange mennesker, ikke mindst blandt de unge, der gang på gang fyldte præstegården til bristepunktet.

Som sine 2 forgængere mistede Bøss en af sine kære, en 6-årig søn, i Hedensted. Ægteparret Bøss blev derfor begravet på Hedensted kirkegård, ligesom i øvrigt alle afdøde sognepræster, der har virket i pastoratet efter år 1900 — bortset fra E Fledelius. (Katballe).

Der var overflod af præster på den tid. I 1937 måtte menighedsrådet vælge mellem 70 ansøgere. Resultatet blev *Ejnar Fledelius* (1937-40), hidtil sp i *Helligso*.

»Han var kun 30 år gammel, da han med sin hustru, Else Merete Ingeborg, kom til Hedensted-St Dalby. De fik en travl, men kort tid i embedet. Der blev afholdt talrigt besøgte møder, ikke blot på De unges Hjem, men også i forsamlingshuset. F startede desuden en YA-afdeling, der fik forrygende succes mellem drengene. Der var således opgaver nok, og dertil kom gennemførelsen af store planer om kirkens udvidelse. Efter mange års forarbejder kunne byggeriet påbegyndes og afsluttes i året 1939«. (Katballe). Desuden var F en flittig skribent (se præsterækken).

I 1940 blev F efter opfordring ansat som sekretær for Københavns IM. Blandt de 83 ansøgere udnævntes derefter den 32-årige *Fritz Ulrich Hauvinkel*, senere *Ulrich* (1940-45), der virkede i de 5 besættelsesår. Som forgæveren fik han et stort forfatterskab. I Hedensted inviterede præsteparret til en række meget velbesøgte møder i præstegården, og ved disse møder fik en del mennesker åndelig fornyelse. Pastor Ulrich H ansøgte IM's hovedbestyrelse om en missionær til arbejdet i Hedensted, og dette blev bevilget. Siden

havde byen en indremissionær indtil 1982. (Katballe).

I 1946 udpegedes blandt 81 ansøgere *P J Buhl-Nielsen* (1946-72). Han havde haft to krævende præsteembeder på Færøerne med talrige sørejser. Efter hans første hustrus død blev han gift her med en færing, og han følte stadig tilknytning til Færøerne. »I Hedensted blev han afholdt og agtet som en personlighed, der med rige evner forstod at lede menigheden med sit slagfærdige og myndige temperament. Mange prædikener blev holdt uden manuskript og forberedt midt i det daglige arbejde«. I B-N's tid blev der bygget en ny præstegård (1950), og Hedensted forvandlede til en moderne industriby. »Midt i den rivende udvikling forstod Buhl-Nielsen at samle menigheden om sognenes gamle kirker. Hustruens — og siden hans egen — sygdom lagde særlige byrder på hans skuldre, men han forblev tro i sin tjeneste til det sidste«. (Katballe; Vejle Amts Folkeblad 18/5 1972).

Efter Buhl-Nielsens død blev den 36-årige *P H Katballe* udnævnt til stedets sognepræst, og 1980 blev sognepræst i Ølsted *K J Bøn-løkke* tillige kapellan i Hedensted-St Dalby.

Om den på mange måder ejendommelige udvikling siden o 1920 skal nogle træk tilføjes til oversigt og uddybning.

Hedensted blev egentlig først stationsby o 1900, og mejeriets blikkenslager *N C Hüttel* begyndte som den første en lille fabrik, der fremstillede blikdunke. Det blev efterhånden en stor virksomhed, og flere fulgte efter, som fandt skæringspunktet mellem jernbane og hovedlandevej ideelt, desuden fik byen læge, apotek og forretninger. Hedensted blev derved en almindelig mellemstor stationsby (1926 717 indb, 1940 949).

Men den kom ikke på afstand af kirken som mange andre stationsbyer. Kirke, præstegård og »De unges Hjem« lå midt i stationsbyen, der også lå midt i sognet. Hertil kom indflydelsen fra IM og befolkningens gamle kirkelige sans, som vistnok deltes af flere industrifolk; N C Hüttel var således gift med en datter af indremissionær Anders Stubkjær. Pastor Sejersens oplevede »en stor og stadig voksende Kirkegang«, også i den ret store kirke i Hedensted. Ved hjælp af klapstole kunne der her skaffes siddepladser til 350, dvs 18% af det samlede folketal (Sejersens), men kirken var ofte helt overfyldt på almindelige søndage, og ved særlige lejligheder var det umuligt blot at få en ståplads. (Sejersens to beretn 1942; om Hüttel Krl Dagbl 16/12 1967 o a udklip).

Disse forhold holdt sig uforandret i lang tid. De mange kristelige møde- og foreningsformer, som omtales af Sejersens, skal ikke berøres, kun nogle tal til belysning af stabiliteten. Hedensted søndagskole fastholdt ikke det store tal fra 1916-17 (se ovf), men havde konstant o 70 børn 1918-42. St Dalby søndagsskole havde i samme periode 30-50 børn og Hedenstedskov søndagsskole 20-30. De blev alle ledet af lægfolk (10-15). Både KFUM og K i Hedensted havde mindst 40 medlemmer iflg Kirk Hdbg 1923, 27, 31 og 35, undertiden lidt flere. Kirkegangen opgives i Kir Hdbg 1927-39 til o

20%. I menighedsrådene havde IM i 1920'erne 7 repræsentanter mod 6 »ikke-IM«; i 1930 blev forholdet omvendt 6 mod 7, men det synes at have fremkaldt kampvalg, for derefter steg IM's flertal til 8 mod 5 i 30'erne og 40'erne.

Mens præsterne Bøss og Fledelius skrev meget positivt om forholdene til Kir Hdbg 1935 og 39 (mange unge i kirke, kirkeligt interesseret befolkning, præget af IM), var pastor Hauvinkel mere forbeholden i 1943: »Fuld Kirke i H, omtrent i S D, præget af IM paa godt og ondt, mest godt, har været noget stivnet, men vaagner op under ny Vækkelse...«. Og pastor Buhl-Nielsen skriver stadig om »Præg af den opvoksende Stationsby« i Kir Hdbg 1947-67. Stationsbyen voksede især p g a nye industrier, fra 949 (af 2003 i hele sognet) i 1940 til 1717 (af 3123) i 1965, da der næppe var mange landmænd blandt de resterende.

IM gjorde sig imidlertid fortsat stærkt gældende. I 1943 opgives 7 samtalekredse mod 4 i 30'erne (Kir Hdbg), og søndagsskolerne, der havde tilbagegang i 40'erne, gik atter frem, navnlig i stationsbyen: 1943-46 talte Hedensted søndagsskole 45 børn, 1947-49 150, 1950-53 215 og 1958-59 175 (Rådgiveren, iflg Kir Hdbg 1959 200 børn). Industrifolk medvirkede, fabrikant *I Lundgaard Jensen* ledede Hedensted søndagsskole 1958-59, og fabrikant *Laurits Michaelsen* ledede ikke blot — sammen med sine brødre — en stærkt voksende maskinfabrik (fyringsautomatik), men var på samme tid formand for KFUM og hovedmand for supplerende af De unges Hjem med huset Kastaniehøj (19-57). Det havde været et af udgangspunkterne for IM's arbejde, og Michaelsen stammede selv fra de gamle »stærke jyder«. Pladsmangelen skyldtes tiltagende spejder- og idrætsarbejde (Krl Dagbl 24/10 1957, 16/12 1967). I menighedsarbejdet stod IM meget stærkt, ja blev næsten enerådende i Hedensted 1958, så at IM-samfundets formand gartner *E Jensen* tillige blev menighedsrådsformand i mere end 10 år. Kirkegangen opgives af Buhl-Nielsen konstant til 10-20% (Kir Hdbg 1951-67, se oversigter).

Under disse forhold levedes der ikke megen plads til andre »retninger«. Familier med »stærke« traditioner kunne efterhånden føle sig hjemme i IM (Sejersen) og omtales sidste gang i Kir Hdbg 1947 som »enkelte stærke Jyder«. De *grundtvigske* omtales sjældent af præsterne. En af Sejersens indberetninger, fra 1919, noterer: »Der findes ogsaa en Ungdomsforening i Sognet, som Sognepræsten intet har at gøre med«. I sine erindringer (1942) tilføjer han til sidst, at der udover det af IM prægede menighedsliv fandtes »en mindre Kreds af nærmest grundtvigsk farvede Mennesker«. De fleste var regelmæssige kirkegængere, men de færreste deltog i »Guds Riges Arbejde«; derimod havde de en foredragsforening, »der nu og da lod afholde Foredrag«, undertiden, især om efteråret, i forbindelse med en gudstjeneste ved en grundtvigsk præst. »Det ret store Forsamlingshus« blev i øvrigt brugt til gymnastik, fester og dans. I Kir Hdbg nævner præsterne foredragsforeningen 1947 og 51, et Kirkeligt Samfund 1951 og 55 og en grundtvigsk ungdomsforening 1963, desuden flere grundtvigske i menighedsrådene fra 1947. Men de fleste synes valgt i det lille, stadig landlige St Dalby.

I beretninger til Kir Hdbg 1963 og 67 skriver pastor Buhl-Nielsen: »gode folkekirkelige forhold«. Det er første gang dette udtryk bruges i beretningerne fra Hedensted og måske tegn på større åben-

hed. Vejle Amts Folkeblad skrev efter hans død: »Pastor B-N var imod enhver form for klikedannelse i menighedslivet; han blev »kendt som præsten, der med ærlig vilje bestræbte sig for at være præst for alle« (18/5 1972).

Efter 1965 er Hedensted vokset til godt 4800, hovedsagelig ved stærk industrivækst (nu ca 30 større virksomheder). Byen har bl a fået to store skoler (se ndf), stort idrætscenter, 8 institutioner for børn og unge, to plejehjem og 29 beskyttede boliger samt foredragsforening (ca 50 medl) og diverse oplysningsforbund, der arrangerer foredrag på Hedensted skole. Det gamle forsamlingshus er blevet overtaget og udvidet til sognegård af kommunen (1988 solgt til forpagteren); det anvendes til forenings- og familiefester, amatørteater o l.

Men menighedslivet er fortsat præget af kirketroskab og mange aktiviteter, der nu også for St Dalby har sit centrum i Hedensted by. Pastor Kabballe oplyser herom (1988): »På alm søndage er kirkegangen i gnsn ca 200 i Hedensted kirke og ca 30 i St Dalby kirke.

Mange møder holdes stadig i »De unges Hjem«, men nu også i et rummeligt Menighedshus, opført i forbindelse med præstegården 1984. Et aktivitetsudvalg under menighedsrådene arrangerer her kirkefrokoster (for ca 100) og sogneaftener med foredrag, musik m m (også ca 100), desuden kirkekaffe, udflugter o l. Menighedsråd og præster afholder månedlige sammenkomster for ældre (ca 70), og præsterne holder ugentlige andagter i de to plejehjem.

Talmæssigt er det største børne- og ungdomsarbejde spejderne under KFUM og K, påbegyndt 1921 (genoptaget 1942 efter en pause). Det omfatter ca 100 drenge (15 ledere) og 90 piger (12 ledere), har stort orkester (siden 1965) og en »spejderborg« med 6 patruljelokaler og sal, opført ved Kastaniehøj. KFUM og K indgik i IMU o 1980 (i hele Horsenskredsen), men er genoprettet for Hedensted-Løsning med nu 20 medl, der leder en teen-club (ca 30). IMU i Hedensted har 30 medl og ligeledes en teen-club (ca 20). Hedensted søndagsskole holdes i Menighedshuset med 65 børn; en ny i Stjernevejskvarteret har 15 (delvis fra Løsning).

Hertil kommer IM-samfundet, 15 bibelkredse, DMS-arbejde dels knyttet til KFUM og K, dels som kvindekreds, to sudankredse, en etioperkreds (etiopermissionær Jens Arne Skjøtt stammer fra Hedensted og er fra efteråret 89 ansat som præst for Israelsmissionen i Jerusalem), en sømandskreds, en soldatervennekreds, møder for Israelsmissionen og for salsmissionen (hvis missionær Karen Margrethe Zachariassen er fra H), Kristelig Lytterforening, Folkekirkens Nødhjælp med genbrugsbutik og Y's-Men's Club (30 medl).

Skoler

Skolevæsenet var efter de foreliggende oplysninger længe primitivt. »Hedensted Skole« omtales kort i biskop Jansons beretning fra 1792 som den eneste i pastoratet; børn fra St Dalby var henvist til Urlev. »Fr Wilh Weyland« (vistnok = *Hegelund*) var degn (ca 1770-1810, d 30/8 1827), men havde en skoleholder, da han — skønt student — ikke duede til at undervise. (Kirkevis 1791-1804). En ny

skole blev opført o 1800 på kirkegården (se præst nr 9) og fik *Rasmus Ørting* som lærer 1803-10.

1810 ansattes *Christen Pedersen* (1784-1833), der både blev degn og lærer (1810-33). C P må nok bære ansvaret for, at biskop Paludan-Müller i 1836 fandt ungdommens kristelige kundskaber *mindst* tilfredsstillende i Hedensted-St Dalby, i sammenligning med de fleste andre sogne i stiftet. Det gik bedre under efterfølgeren *Amdi Worm*, som sad i dobbeltembedet i 37 år til sin død 1870. Ved sin tiltræden rykkede han ind i en ny skolebygning, opført af grundmur med stråtag, indrettet med skolestuer og bolig samt udhus til avl og kreaturer. Han omtales som en dygtig lærer og driftig landmand. (J Jacobsen, 1937, s 44f, 50f).

Biskop Brammers visitatsberetning fra 1846 oplyser: »Sognet har kun een Skole, nemlig Hedensted, thi St Dalby udgjør et District med Bekkeskov i Urlev. Hedensted Skole er paafaldende stor, da den omtrent har 120 elever, imidlertid maa man paaskønne Læreren A Worms Dygtighed og Flid. Han er en god Katechet«. (Kirkevis 1833-47).

Et andenlærerembede blev oprettet ved kanceliskrivelse af 26/11 1846, men stod længe ubesat. Brammer klagede i 1851 derover (kirkevis 1848-62). Skiftende andenlærere omtales af provsten fra 1853, og i 1858 blev Hedensted skole udvidet med en andenlærerbolig. Iflg provsten havde skolen 140 børn 1853, 156 i 1855, 166 i 1865, delt i 4 klasser, men ujævnt, da forældrene foretrak Worm. Biskop Brammer fandt 1861, at andenlærer J P Bang var »meget ringe begavet«, og hos Worm savnede han »Ytringer af christelig Læreaand«. I 1867 betegnede han dog tilstanden som »i det Hele upaaklagelig«.

Det samme gjorde provsten 1877. Da var der ansat nye lærere, *Nis R Kjær* (f o 1849) som førstelærer og *P Knudsen* som andenlærer (d senest 1886), og i sin sidste beretning fra 1879 fremhæver Brammer »Kjærs betydelige Dygtighed« og kundskaberne hos de ikke mindre end 220 børn, som da var samlet i Hedensted skole. »Deres Aandslivlighed og Selvtænkning gav sig tilkjenning ikke blot under Katekisation i Religion, men ogsaa ved Hovedregning«! (Provstens vis prot 1853-90, bispens skolevis 1851-1915).

I biskop Johs Clausens tid 1884-1905 lettedes elevpresset ved nye skoler (se ndf). Clausen kunne være kritisk, især mod de skiftende andenlærere, og i 1889 fandt han, at Kjær talte for meget — en hyppig indvending i hans beretninger — og underviste i et »uhyggeligt, mørkt Lokale, raadent Gulv og Loft og Mangel paa Lys«; et nyt skulle indrettes. I 1892 var andenlærerens undervisning »saa tør og kedelig, at det umulig kan lykkes ham i længere Tid at bevare Børnenes Opmærksomhed«. Men Clausen havde også megen ros, især til Kjær, der senere blev meget påskønnet af pastor L C Petersen (1923, s 19, 25f). Han var førstelærer 1871-1910, da han blev afløst af *Henrik Bech Nygaard* (fader til forfatteren Jacob B N).

St Dalby blev efter et andragende fra beboerne henlagt under Hedensted skolekreds 1/11 1852, men der blev ikke ansat en lærer før 1879, samtidig med at en grundmuret skolebygning blev opført dér. Her virkede *P Knudsen* 1879-86, *H A Andersen* 1886-1927, derpå *N R Hansen*.

1899 opførtes Hedenstedskov skole, hvortil der knyttes et enelærerembede, nemlig den oven *L C Christensen* (1900-33), afløst af *A Jeppesen*.

I 1916 blev der endvidere oprettet en forskole. Samme år nedbrændte Hedensted skolebygning, og en mere moderne blev opført. (J Jacobsen, 1937, s 40). Den bestod indtil *Hedensted centralskole* blev indrettet 1948-54, hvilket medførte nedlæggelse af de andre skoler. Også centralskolen er stadig blevet udvidet. Den omfatter nu (1988) 547 elever i 30 klasser (1-10, børnehavekl) med 43 lærere og *Morten Lund* (f 1935) som skoleinspektør. Foruden denne skole, der nu kaldes Hedensted skole, er der opført en ny i Hedensted, *Stjernevejsskolen*, som har 427 elever i 22 klasser (1-10, børnehavekl) med 34 lærere og *Henning Højland* (f 1938) som skoleinspektør (Den da skolehåndbog 1988).

Privatskoler

1830'ernes røre førte som nævnt til oprettelse af en privatskole 1841 (godkendt 1842) på Rimmerslund Mark. Den kaldtes derfor ofte Rimmerslund skole, skønt den holdtes af og hos skiftende lægfolk i sognets vestlige del, nær Ø Snede. Her sluttede mange sig til »de stærke jyder«, og skolen fik samme præg som de andre »stærke« skoler. I 1890 opførtes en skolebygning mellem Hedensted og Gesager (J Jacobsen, 1937, s 50).

I biskop Brammers visitatsberetninger bedømmes privatskolen meget positivt, ligesom overhovedet de gamle »opvakte«. Således 1851: »Med de Opvakte private Skole, der undervises af en aldrende Bonde *Claus Mortensen* var jeg veltilfreds« (kirkevis 1848-62). Omtrent det samme noteres 1861 og 67, da skolen havde hhv 39 og 20 børn med samme lærer (skolevis 1851-1915). Den omtales dog ikke meget af Brammer, og kun lidt af provsten, der bl a opgiver flg elevtal: 41 i 1853, 38 i 1855 og 63, 18 i 1868, 25 i 1876, da han desuden omtaler en anden (»stærk«?) privatskole, oprettet 1868, med 1 lærerinde og 17 børn (vis prot 1853-90, provstens beretn 1875-79 desuden vedlagt bispens i Ra).

Biskop Clausen indtog en anden holdning. Ved en skolevisitats 1889 afprøvede han den »stærke« skoles da 20 børn og læreren væver Kr Petersen (vistnok: *Christian Pedersen*), 48 år: »Standpunktet er helt usselt. Det ny Test. bruges som Læsebog, da Lærebøger ej taales af Beboerne. Læreren uduelig. Kan Ministeriet ej gribe ind til Fremme af disse forsømte Børns bedre Oplysning?« (Skolevis 1851-1915).

Men der skete intet før 1900. Skolekommissionens indberetning fra 1900-03 oplyser, at lærer Cristian Pedersen i Rimmerslund privatskole nu havde ikke mindre end 61 børn i to klasser (1900 64 børn).

Pastor L C Petersen har skildret forholdene fra 1904, da han blev skolekommissionens formand. Børnene lærte bogstavering af katekismen, læsning af NT og ellers mest Pontoppidans 759 spørgsmål og svar (udenad) i hans berømte »Forklaring«. Alle andre fag var bandlyst, bortset fra skrivning og lidt regning.

Men efter forhandling med pastor Petersen og en skrivelse fra J C Christensen, der gav alle »stærke« skoler henstand til 1910, gik de fleste forældre ind for en modernisering på basis af statsskud. Det blev bevilget 1912 og medførte bl a ansættelse af en delvis seminarieuddannet lærerinde *Ella Hansen*, der gradvis tilnærmede undervisningen til folkeskolens ordninger (L C Petersen, 1923,

s 73ff). Skolen blev nedlagt 1945 (pastor Katballe)

Oversigter

Folketal 1801 510 + 86; 1850 992 + 156; 1901 1152 + 187; 1921 1663 + 175; 1926 1760 + 186; 1930 1832 + 201; 1935 1862 + 208; 1940 2003 + 198; 1945 2184 + 195; 1950 2184 + 195; 1955 2535 + 182; 1960 2649 + 180; 1965 3123 + 182; 1970 3464 + 193; 1975 4009 + 132; 1980 4156 + 132; 1/1 1988 4848 + 129.

Menighedsrådets sammensætning 1922 7 IM, 6 gr el C; 1926 7 IM, 6 ikke IM; 1930 6 IM, 7 ikke IM; 1934 8 IM, 1 gr, 1 soc, 3 up; 1938 og 42 8 IM, 1 gr, 1 soc, 3 up; 1945 8 IM, 5 gr, 1 soc (valg); 1949 H: 5 IM, 2 gr, 1 soc (valg). St D: 2 IM, 4 gr; 1954 uforandret; 1957 H: 7 IM, 1 gr. St D: 2 IM, 4 gr; 1961 9 IM, 6 gr (valg i St D); 1965 9 IM, 6 gr (heraf St D: 2 IM, 4 gr, valg); 1984 H: 4 IM, 2 ungdomsliste (IM), 4 gr. St D 6 fællesliste ved fredsvalg (siden 1969). 1988 H: 3 IM, 2 ungdomsliste (IM), 5 gr (der for 1. gang valgte formand). St D: 6 fællesliste, fredsvalg.

Antal altergæster 1922 1608 + 172; 1926 og 30 1602 + 174; 1934 1500 + 208; 1938, 42 og 46 1560 + 208; 1950 1500 + 200; 1954 1250 + 150; 1958 1500 + 150; 1962 og 65 1700 + 200; 1977 2868 (+ 196 i hjem) + 365; 1987 3428 (deraf 321 i hjem og plejehjem) + 414.

Kirkegangsprocent 1926 20; 1930 20 + 25; 1934 18 + 20; 1938 19 + 20; 1942 fuld kirke i H, omtrent i St D; 1946 fulde kirker; 1950 15 + 20; 1954 10-15 + 15-20; det samme 1958, 62 og 65; 1986 4,15 og 24,1.

(Præsteindberetninger 1902-17, Kir Hdbg; Teol Stat; Statistisk tabelværk, Befolkning og valg; oplysninger fra pastor Katballe).

Kirkebygningerne

Af P H Katballe (forkortet)

Hedensted kirke

Hedensted kirke træder ind i historiens lys ved et brev fra Århusbispens Jens af 28/8 1297, der overdrager kirken til Århus domkapitel. Det understreges, at overdragelsen sker med sognebeboernes samtykke.

Middelalderkirken i Hedensted bestod af skib, kor og apsis i granitkvadre iblandet enkelte fradstenskvadere. Kun i apsis er et lille romansk vindue bevaret; fire ses tilmurede på nordsiden ligesom kvindedøren. Henvend 1500 fik kirken hvælvinger og samtidig byggedes tårn og våbenhus. Mandsdøren fører nu fra våbenhuset ind i kirken under et tympanon med processionskors mellem rundbuer.

Kirken blev fra begyndelsen udsmykket med festlige kunstneriske detaljer. Udvendig ses i apsis fire kvadre med primitive dyrefigurer. På korets nordside findes en rytter (Jesu indtog?) ved korets hjørner to granitløver med store, runde øjne og på sydsiden en meget stor billedkvaeder, der er uden sidestykke i Danmark. Det er et relief af en engel (Michael) og en djævel, der ved vejning kæmper om menneskesjæle (afbildet i Martin A Hansens »Orm og Tyr« ligesom mandsdørens tympanon).

Kirkens klenodie er dog et i sin art enestående romansk kalkmaleri, Maiestas Domini, fremdraget i apshvælvingen af professor J Magnus Petersen 1898 og 1901. Kristus fremtræder her stående som

himmelkongen med korsstaven og lysende mandorla, kun omgivet af Peter og Paulus.

På skibets østvæg fandtes også romanske kalkmalerier, men de blev overskåret og tildækket, da hvælvingerne blev indføjet. Sidst i 1500-tallet blev kirken på ny udsmykket med kalkmalerier, der efter tildækning blev fremdraget af Nationalmuseet 1916. Kun få kunne restaureres. I korhvælvingen over alteret ses Gud Fader med et krucifiks og over den korsfæstedes hoved Helligånden i dueskikkelse. I nordsiderne af korhvælvingen og skibets østhvælving findes træer med frugter og fugle o a dekorationer, over korbuken bl a en fremstilling af syndefaldet.

Apsismaleriet skjules af en altertavle i renæssancestil fra 1606. Det nuværende alterbillede er en kopi af Carl Blochs Gethsemane, malet 1916 af Ellen Olesen, datter af biskop Oluf Olesen, Ribe.

Granitdøbefonten er ikke som adskillige andre østjyske fonte smykket med løver, men med fire langagtige dyr, der bider hinanden i bagbenene. Under dyrene findes gennemskårne rosetter, og dyrenes ører og haler minder om plantedele. Døbefonten har på et ukendt tidspunkt fået et bækken, der efter indskriften i 1667 blev skænket til Engum kirke af Fr Schult, Finstrup, og fra Gertrud Bille. Der er indgraveret våben for slægterne Schult og Bryske.

Prædikestolen er som altertavlen i renæssancestil og bærer nederst en indskrift med årstallet 1609 og navnet Hans Lassøn Thorup. Øverst findes skriftstedet: Qui ex Deo est verba Dei audit (Joh 8, 47a).

På alteret findes nøjagtige kopier af to sengotiske malmstager med bløde skaftringe og løvefødder (originalerne stjålet). Kirkens sølvoblatske, der bærer indskriften »Maren Jensdatter 1706-Morten Giødis«, og epitafierne i våbenhuset og kirken er omtalt under præst nr 5. Det gamle tårn blev nedrevet i 1939, og kirkeskibet forlænget med et hvælvingsfag foruden en hvælving i tårnrummet under det nye svære tårn. Ved restaureringen, der kostede 81.490 kr, fik kirken desuden skænket et tårnur og tre messingkroner (en fjerde, 18-armet, fandtes).

Kirkens ældste klokke bærer Rom 8,31b i indskriften, der desuden oplyser, at den blev støbt 1592 i sp »Peder Hansis tid«. En ny klokke fra 1955 bærer Rom 8,1 som indskrift (støbt af John Taylor & Co, England).

I 1907 fik kirken orgel, anbragt på et pulpitur over indgangen. Det blev fjernet 1969, da kirken fik et nyt orgel på gulvet (Marcussen, 13 stemmer (fra 1987 15 stemmer), 2 manualer og pedal). Kirken har nu 350 faste sdpl.

I 1973 fik kirken automatisk ringeanlæg. I 1971 og 77 påbegyndtes udvidelse af kirkegårdsarealet, 1979 opførtes kapel med kirkegårdskontor, kapelsal, orgel m m. (Om kirken se i øvrigt under litt).

St Dalby kirke

Kirken, der kun har 80 sdpl, består af et romansk skib og kor, bygget af rå og kløvet kamp, men radikalt ændret i 1868 ved skalmuring af sydvæg og gavle samt tilbygning af våbenhus.

På nordvæggen tilmuret kvindedør og to tilmurede rundbuevinduer. Den retkantede mandsdør fører fra våbenhuset ind i kirken, der i sengotisk tid fik indbygget 2 krydshvælvinger i skibet og et i koret. Korbuken har hulkantprofilerede kragsten.

Ved en hovedrestauration i 1970 fandtes rester af kalkmalerier. Af disse restaureredes en indskrift i korbuken med årstallet 16..., samt et solsymbol over alteret.

Klokken er støbt af klokkestøber Jørgen Hansen i 1636. Den hang i en klokkestabel til 1936, da den fik sin plads i en nybygget klokkekam over vestgavlen. I 1974 fik kirken automatisk ringeanlæg.

Altertavlen er i sin kerne en renaissancetavle ombygget i 1930. Alterbilledet er et olietryk, signeret Heydech 1878. Motivet er »Kommer hid til mig«. Forpanelet fra 1600-tallet blev i 1965 restaureret af nationalmuseet.

På alteret står 2 messingstager fra 1895 samt en syvarmet stage fra 1936. Desuden ejer kirken to snoede barokstager (i forsølvet tin), der som særlige klenodier kun anvendes på festdage i stedet for messingstagerne. I 30'rne indlagde man elektrisk lys i stagerne og fyldte dem med gips! »Jeg fik menighedsrådets tilladelse til at fjerne gipsen og fandt mestermærkerne«. De førte efter omfattende undersøgelser til Helle Andersen som mesteren (borger i Odense fra 1687, d 1716). Alt tyder på, at de er ret enestående. Sølvalterkalken bærer indskriften »Foræret af Niels Borch og Else Marie Friberg 1806«. Den hestekoformede alterskranke stammer fra 1930. Alterdugen er syet i 1953 af 14 damer fra sognet. Foran alteret ligger et altertæppe fra 1963, der er smykket med juleroser, påske- og pinseliljer samt Kristi monogram. Det er syet af tidl lærer og kirkesanger i St Dalby N R Hansen.

Romansk granitfont med cylindrisk kumme og sjældent udsmykning, trekantfrise og en akantusranke, der er indristet som motiverne på runesten. Udsmykningen afsluttes nederst af en tovsnoing. Døbefonten har dåbsfad og dåbskande fra o 1927. Det tidligere dåbsfad, et skønt nederlandsk arbejde fra o 1620, er ophængt på væggen over fonten. Prædikestolen er i ungrenæssancestil fra o 1575 med stærkt restaureret grotesk-ornamentik (ombygget 1930).

I kirkerummet findes et ligtræ for Anne og Laurids Michelsen, Stouenbjerg, udskåret i massiv eg 1651. I våbenhuset en del af et oprindeligt 170 cm højt gravminde samt to små gravfliser fra o år 1800. Kirken fik i 1977 sit første pipeorgel (Fyns Orgelbyggeri, 3 stemmer med pedal), og kirkegården 1988 en bygning med toilet og graverfaciliteter.

Den nyere præsterække

Præsteløn 1904 netto 4325 kr (Da Kirketd 1904, sp 254f), 1922 2. kl, 1958 12. kl, 1969 LR 16/31.

16. 1843-59 **Johannes Gotthilf Møller**, se sp Dalby-Stubberup.

17. 1859-80 **Jacob Frederik Rudolph Wolf**, f Vordingborg 9/4 1816. Forældre: Landinsp Vordingborg Hans W og Bolette Cathrine Hansen. Dim privat 37, c 10/11 45 (h), g 2/2 50 Hansine Elisabeth Antonette Ottilia Kjerulf, f Kbh 25/3 17, d sst 26/1 19-09. Forældre: Ekvipagemester og kontorchef Asiatick Kompagni Peter Diderik K og Juliane Marie Rohde. 31/12 49 missionær Jacobs-havn, 53 tillige seminarieførstander sst, 24/11 59 sp Hedensted-St Dalby, afsk 19/10 80, d Kbh 1/10 87.

Pers kap 1874-80 **Carl Christian Rudolph Dohn**, se sp Øster Snede.

18. 1881-1904 **Jens Kristian Terkildsen**, f Kbh 2/1 1825. Forældre: Urtekræmmer Kbh Jens T og Marie Sophie Johansen. Dim privat 45, c 16/6 54 (h), g Anst 6/8 74 Agnes Stephanie Schousboe, f Ringgive 21/1 45, d 4/12 1919. Forældre: Sp Anst-Gesten Jens Christian S og Petrine Frederikke Raben. Huslærer, 8/1 59 pers kap Søndbjerg-Odby, 23/4 60 pers kap Lyderslev-Frøslev, 30/10 71 sp Malt-Folding, 21/1 81 sp Hedensted-St Dalby, d Hedensted 20/3 04. Fader til sp Tranebjerg Jens C V T.

Pers kap 1) 1895-97 **Kristian Fenger Eriksen**, se sp Stouby-Hornum. 2) 1898-1900 **Carl Rudolph Berggreen**, se sp Horslunde-Nordlunde. 3) 1900-05 **Gustav Frederik Peter Hans Schousboe**, se pr Vemmetofte.

19. 1904-16 **Ludvig Christian Petersen**, se sp Bredstrup.

20. 1917-30 **Johannes Michael Sejersen**, f Sejersgård, Bjergager 23/4 1864. Forældre: Gdr Sejersgård Sejer Michelsen og Ane Jensen. Dim privat 84, c 26/6 89 (l), g 1) Od-der 28/6 90 Anna Frederikke Mørup, f Od-der 15/5 66, d sst 31/12 1902. Forældre: Dyr-læge Niels Sten M og Mette Marie Jensen. G 2) Hornbæk 30/3 09 Ingeborg Mathilde Therese Stamer, f Fussingø 30/10 66, d nov 52 (51). Forældre: Forpagter Fussingø Jacob S og Therese Albers. 90 uord medhj Glud-Hjarnø, 19/8 s å timelærer Viborg Kathed-ralskole, 1/4 92 adjunkt sst, 30/6 99 sp Tå-num-Hornbæk, 28/2 17 sp Hedensted-St Dalby, afsk 23/6 30, d 1/3 45.

Udg: Paa Smerternes Vej, 1937 (prædiker over lidelseshistorien).

21. 1930-37 **Lave Gunner Bøss**, se sp Århus St Johannes k.

22. 1937-40 **Ejner Fledelius**, se sp Torup, Sjælland, 9/7 1957 sp Ringsted-Benløse, 13/9 61 sp Ringsted, afsk 30/6 77 (Præstefor-ten Blad 1977, s 234), d 30/3 79.

Udg: Nærmere Gud, 1939; Bibelen i Dren-gens Haand, 1944; Gaa med Gud, 1949; Der er en Vej frem, 1949; Kæmpende Tro, 19-57; artikler i tidsskr og presse; red Teol Stat 1972.

23. 1940-45 **Fritz Ulrich Hauvinkel** (sen kun Fritz Ulrich), se sp Vesterbølle. Afsk 30/11 1975.

Udg udover de i bd VI, s 140 nævnte vær-ker: Junior og Mystes, 1958; Kaldet, 1962; ar-tikler og noveller i forsk tidsskr.

24. 1946-72 **Poul Johannes Buhl-Nielsen**, f Kbh 21/1 1908. Forældre: Hov-mester Poul Johannes N og Marie Teresia B. Dim Kbh Metropolitanskolen 26, c 16/6 31 (l), g 1) 19/6 32 Ellen Buhl, f Århus 13/10 05, d Næs, Færøerne 23/6 34. Forældre: Gdr Endelave Morten Antonius B og Christiane Winther. G 2) Tórshavn 18/11 36 Brynhild

Margrethe Rasmussen, f Sandevåg, Færøerne 14/6 12. Forældre: Købmand Rasmus R og Elisabeth Thomsen. 27/5 32 kkp Sydstrømø, 9/5 34 sp Næs, 1/5 46 sp Hedensted-St Dalby, d 17/5 72.

25. 1972- **Peter Helge Aa Katballe**, f Tårs 28/4 1936. Forældre: Lærer Niels Aage K og Anine Kirstine Elisabeth Hansen. Dim Silkeborg 54, c Århus 61 (I), g Silkeborg 9/4 60 Annalise Madsen, f Svenstrup, Hammel 15/8 36. Forældre: Gdr Svend Aage M og Ellen Stephansen. 62 lærer Rønshoved højsk, 1/5 63 kkp Haderslev domk, 2/5 66 rkp Randers St Clemens k, 1/10 72 sp Hedensted-St Dalby, 73 cand mag Århus kristendoms-kundskab og historie.

Udg: Sang fra glædens kilde (salmemelodier), 1976; Fra Hedensted til Skara og hjem igen (om stenreliefferne i Hedensted kirke), Vejle Amts Årbog 1979; Gammellutheranerne i Jylland (genudgivelse af Lindbergs artikler 1841), 1983; De stærke jyder. Haderslev stiftsbog 1985.

Residerende kapellan (sognepræst)

Embedet oprettet 1980, blev 1981 et spembede.

1. 1980- **Karl Johannes Bønløkke**, f Oksbøl 24/11 1931, 1/8 80 sp Ølsted og rkp Hedensted-St Dalby. Se Ølsted.

Litt: S V Wiberg: Almindelig dansk Præstehistorie 1867-71; Kirkelig Håndbog 1923 ff (Kir Hdbg), Teologisk Stat (efter 1967); Trap 1964; Den danske Skolehåndbog 1988.

G Schousboe-Jensen: To gejstlige Profiler fra Beg af det 18. Aarh (H H Laurberg og O N Rafn). Kirkehistoriske Samlinger 5 rk II, 1903-05; sm: Optegnelser af Hr. Anders Mortensen Vejle. Sst III, 1905-07; Carl Poulsen og W Th Benthin: Lærerne og Samfundet II, 1913; L C Petersen: Erindringer fra en Præstegerning blandt »De stærke Jyder«, 1923; Marius Hansen: Præsterne i Engom og Hedensted Sogne. Vejle Amts Årbøger 1925; Jacob Jacobsen: Hedensted og Store Dalby Sognes Historie, 1937; H B Nygaard: Hedensted Kirke (pjece), 1939; M Mackeprang: Danmarks middelalderlige Døbefonte, 1941; sm: Jydske Granitportaler, 1948; P Nørlund og E Lind: Danmarks romanske Kalkmalerier, nr 65 1944; Aage Jørgensen: Danske Landsbykirker (tegninger), 1953; A Pontoppidan Thyssen: Vækkelsesernes frembrud i Danmark IV-V, 1967 og 70 (APT IV og V, i IV benyttes Herluf Hegnsvad: De stærke jyder); P Buhl-Nielsen; Hedensted kirke. Haderslev stiftsbog 1970; P H Katballe: Fra Hedensted... (om kirkens stenrelieffer, se præsterækken). Vejle Amts Årbog 1979; P H Katballe: De stærke jyder og årsagerne til deres kamp. Haderslev stiftsbog 1985; søndagsskolestatistik i bladet Rådgiveren (nogenlunde dækkende til 1959).

Utrykte kilder: Aage Dahls og P Nedergaards samlinger; to selvbiografier af Kr Fenger-Eriksen, ligeså to af J M Sejersens, vistnok alle fra 1942, idet de hver har sendt dels en beretning til Nedergaard, dels til Haderslev bispearkiv (ret udførlige erindringer); biskop Jansons visitatsprotokol 1791-1804. La Viborg; biskoppens indberetninger om kirkevisitater 1833-47. Danske Kancelli, Ra; samme 1848-80, 1889, 1890-1915, 1917-19. Min for kirke- og undervisningsvæsen, 1. kt. Ra; biskoppens indberetninger om skolevisitater 1851-1915. Min for kirke- og undervisningsv. Ra; provstens protokol over skolevisitater i Bjerre-Hatting herreds provsti 1853-90, La Viborg; biskoppens journalsager, La Viborg: præsteindberetninger om salmebøger 1854-56, om den kirkelige tilstand 1902-23, provstens indberetning om præsternes embedsførelse 1880; beretninger fra skolekommissionen til Min for kirke- og undervisningsv 1901-03. S-film, Ra; præsteembedets liber daticus. La Viborg (bl a benyttet af Schousboe-Jensen, M Hansen og J Jacobsen); oplysninger fra Hedensted lokalarkiv ved Inga Blaabjerg; manuskript og oplysninger fra pastor Katballe, der bl a har benyttet protokoller for menighedsrådene, De unges Hjem, Indre Missions Samfund, dagbog af fru Mikkoline Hansen og oplysninger fra E Fledelius og F Ulrich (Hauvinkel); manuskriptudkast af John W Oldam, der delvis har dannet grundlag for ovenst (af APT).

ger); biskop Jansons visitatsprotokol 1791-1804. La Viborg; biskoppens indberetninger om kirkevisitater 1833-47. Danske Kancelli, Ra; samme 1848-80, 1889, 1890-1915, 1917-19. Min for kirke- og undervisningsvæsen, 1. kt. Ra; biskoppens indberetninger om skolevisitater 1851-1915. Min for kirke- og undervisningsv. Ra; provstens protokol over skolevisitater i Bjerre-Hatting herreds provsti 1853-90, La Viborg; biskoppens journalsager, La Viborg: præsteindberetninger om salmebøger 1854-56, om den kirkelige tilstand 1902-23, provstens indberetning om præsternes embedsførelse 1880; beretninger fra skolekommissionen til Min for kirke- og undervisningsv 1901-03. S-film, Ra; præsteembedets liber daticus. La Viborg (bl a benyttet af Schousboe-Jensen, M Hansen og J Jacobsen); oplysninger fra Hedensted lokalarkiv ved Inga Blaabjerg; manuskript og oplysninger fra pastor Katballe, der bl a har benyttet protokoller for menighedsrådene, De unges Hjem, Indre Missions Samfund, dagbog af fru Mikkoline Hansen og oplysninger fra E Fledelius og F Ulrich (Hauvinkel); manuskriptudkast af John W Oldam, der delvis har dannet grundlag for ovenst (af APT).

ØLSTED

Af Palle Rose Øbro
(Forkortet og suppl af APT)

Topografi

Areal 1039 ha (før 1979 1494 ha). Ølsted sogn omgives mod nord af Torsted og Hatting sogne, mod syd af Stenderup, Urlev og Løsning sogne. Gennem sognet løber Ølsted å mod nordvest i en bred dal (Bredmose), dannet ved smeltning af en dødis, der har efterladt det kuperede terræn i sognets sydøstlige del (med Bedebanke 64 m, Galgebakken 69 m). Jorderne er ganske gode de fleste steder. Gennem sognet går hovedvej A 10 (E 3), og der er nu sammenhængende bebyggelse langs vejen ind til Horsens og mange parcelhuse i den sydlige del af sognet.

Byer Ølsted Nederholm; Ølsted Overholm med skole, børnebibl (opr 1948), sognegd (i tidl forsamlingshus opf 1904), Ølsted kro, privat mejeri (opf 1888 som andelsmejeri, ombygget 1913, lukkes 1/1 89); Bottrup.

Bebyggelser Skovhaver med mølle, Ølsted Vestermark.

Gårde Bottrupgd, Bottrup Søndermark, Ølsted Vestergård, Vesterskovgd, Søndergd, Nørregd, Løvhøjgd.

Voldsted Lige sydøst for hovedvej 10 i en dal nær Ølsted kro ligger et voldsted for Dy- eller Dueholm, ca 7 m høj, 25 gange 33 m stor borgbanke, der har været omgivet af nu delvis udslittede grave. (Aage Simonsen, 1921, s 139f).

Ølsted var egen sognekommune til 1970, da den mindre nordlige del (nord for Ølsted å) indgik i Horsens storkommune, den sydlige i Hedensted storkommune. Kirkeligt hørte Ø under Århus stift, til det 1922 kom under Haderslev stift. 1/4 1971 blev Ø og annekset Torsted imidlertid indlemmet i Århus stift (Horsens-Gedved provsti), men Ølsted sogn blev 1/8 79 tilbageført til Haderslev stift, Hedensted provsti (kgf res af 7/7 1979). Samtidig blev området Oens med ca 200 beboere, 455 ha, overført fra Ølsted til Torsted sogn.

Fra kort efter reformationen til 1569 var Torsted anneks til Ølsted. I tidsrummet 1569-1926 udgjorde Ølsted et selvstændigt pastorat. 1926-79 var Torsted igen tilknyttet som anneks. Herefter er Ølsted sogn eget pastorat, hvis præst dog tillige er res kapellan for Hedensted-St Dalby.

Den ældre præsterække

1. (1584) Niels Terkelsen, sp Ølsted. Fader til 3.
2. (1610) Søren Olsen, sp Ølsted.

3. (1620)-48 Terkel Nielsen, f Ølsted, imm Kbh Kommun 1602, hustru levede 88. 16.. sp Ølsted, d her 48. Svigerfader til sp Rye-Sonnerup Anders Nielsen Hasle og efterfølgeren Elias Sørensen Lind, samt sp Uldum-Langskov Jens Christensen Wandal.

4. 1648-62 Christen Jacobsen Bundtmager, f Horsens, dim Horsens 42, g 16.. Bodil Terkelsd, d Horsens 1717. Fader: 3. 1648 sp Ølsted, d her 62.

5. 1662-77 Andreas Jacobsen Daugbjerg (Brasen), f Daugbjerg 16... Forældre: Sp Daugbjerg-Mønsted-Smollerup Jacob Knudsen og ... Mortensd Brasen. Dim Viborg 53, g Bodil Terkelsd, 4's enke. 23/2 62 sp Ølsted, d sst 77.

6. 1677-1706 Hans Andersen Grønbech, måske f Herlufsholm. Forældre: Sp Maribo Anders Hansen G og Anne ... Dim Vordingborg 73, g 1) 77 Christence Johansd, g 2) 16.. Birgitte Lauritsd Fog, f Feldballe, d Ølsted 81. Forældre: Sp Feldballe-Nødager Laurits Nielsen F og Inger Rasmusd. G 3) Rårup 19/7 82 Ingeborg Jensd Juul, f Ørum ca 59, d 1731. Forældre: Sp Ørum-Daugård Jens Jensen J og Anna Clemensd. 30/4 1677 sp Ølsted, d her 1706.

Pers kap Hans Brønding. Blev indstævnet 7/5 04, fordi han havde hjemmedøbt et uægte barn i nabosognet Stenderup. Blev alvorligt sat i rette af biskoppen.

7. 1706-10 Christen Christensen Bagger, f ca 1677, g 1) 3/12 1704 Engel Cathrine Gregersd Prytz, d Ølsted 1708. Forældre: Sp V Tørslev-Svenstrup Gregers Gregersen P og Margrethe Mikkelsd. G 2) Maren Christensd Hurtigkarl, f Nibe. Forældre: Borger Nibe Christen Nielsen H og Dorthe Nielsd Nysom. 04 pers kap V Tørslev-Svenstrup, 9/8 06 sp Ølsted, d sst 10. — Var drikfældig.

8. 1710-25 Erik Mortensen Herløv, f Århus 4/11 1684. Forældre: Sp Århus Domk Morten Christensen H og Sophie Amalie Weitz. Dim Århus 99, c 29/6 1704 (illum), g Else Cathrine Jørgensd Beeske, f ca 1690 Gammelby/Stouby, d Gammelby 23/11 1762. Forældre: Sp Stouby-Hornum Jørgen Knudsen B og Anna Marie Lauritsd von Baden. 17.. hører Århus, 31/10 10 sp Ølsted, d sst 25. (Fader til sp Ribe hospital Morten Eriksen H). — Slet økonomus, men god poet.

9. 1725-43 Andreas Tonbøe Jensen Høstmark, f Urlev 4/10 1697. Forældre: Sp Urlev-Stenderup-Dalby Jens Nielsen H og Marie Sørensd. Stud privat 1717, c 9/6 21 (h),

g 172? 8's enke (Else C J). 16/7 25 sp Ølsted, d sst 25/5 43. Svigerfader til sp Todbjerg-Mejlby Peder Mortensen Wibe.

»God Økonom, men mistænkt for Pietisteri, som i hans Tid var meget gængs. Men han bragte megen Gudskundskab ind i Menigheden og lærte mange at leve derefter« (Aa Dahl). »Han var en reedelig Guds Mand, der frimodig straffede Folkets Laster, og bragte Ungdommen til en herlig Kundskab ved Pontoppidans Forklaring, som i hans Tid blev indført« (Ølsted liber daticus, formodentlig skrevet af Raarup). Har efter sit bibliotek hørt til pietismen og prises af biskop Hygum som fuld af tro og kærlighed og iver efter at føre sjæle til Jesus (Elle Jensen, 1944, s 89).

10. 1743-90 **Provst Andreas Frandsen Raarup**, f Stadil 15/9 13. Forældre: Sp Stadil Frants Andersen R og Marie Elisabeth Udesd Colding. Dim Ribe 33, c 12/5 38 (h), g 6/10 44 Ingeborg Cathrine Jørgensd Davidsen, f Odder ca 23, d Ølsted 25-26/12 83 (lib dat). Forældre: Sp Odder-Tvenstrup Jørgen D (Møller) og Mette Margrethe Christensd Lyngbye. 38 Skoleholder Katstrup, 42 vicerektor Horsens, 14/6 43 sp Ølsted, 12/10 45 provst Hatting herred (til 84 iflg lib dat), d Ølsted 27/1 90.

Han siges at have været belæst og at have besiddet god indsigt i det juridiske og medicinske. Kunne vise igen (opdage tyvekoster og afsløre tyve). Iflg biskop Hygum prædikede han ypperligt, men havde »for stor Forstand« (Elle Jensen sst).

11. 1790-1800 **Frederik Jensen Hansen**, f Horsens 5/2 1754. Forældre: Rektor Ribe, mag Jens H og Martha Lous (en af landets lærde kvinder). Dim Ribe 71, c 26/4 86 (h), g Horsens 25/2 95 Caspare Lucie Amberg, f Hamborg 13/10 66, d 28/8 1845. Forældre: Melchior H og Marie Dorothea Voss. Var guvernante hos kammerherre Gersdorf, Horsens. 1788 skibspræst, 19/3 90 sp Ølsted, d sst 9/11 1800. — »En agtet Præst og en saare elskelig Mand« (Aa Dahl).

Iflg visitatsprotokol juli 1792 er FJH en vel-sindet og i hele sin levemåde ordentlig mand, som »vist i alt vil opfylde sine Pligter«. Hans prædiken og katekisation var »ret vel indrettet«. Ungdommen blev fundet »vel kyndig i Christendommens Lære og Pligter« (Biskop Janson, 1791-1804, s 67).

12. 1801-09 **Jacob Zacharias Hyphoff**, f Tyrsted 4/4 1774. Forældre: Sp Tyrsted-Uth Jacob Zacharias Jacobsen H og Anna Kirstine Nielsd Siersted. Dim Horsens 92, c 8/7 99 (l), g 1) 8/5 1801 Vilhelmine Marie Scavenius af Fjaltring-Trans, f 1776, d 10/3 1817, g 2) Elisabeth Nicoline Beyer, f Kbh 8/12 1790, d Århus 14/1 1846. Forældre: Hans Nic B og Marie Christine Qvistgaard. 1799 hører Horsens, 30/1 1801 sp Ølsted, 17/11 09 sp Lyngå-Skjød, d 15/9 26.

»Bekjendt som en Mand af Aand og Kundskaber og med en ædel Charakter; indsigtfuld Landmand«. (Wiberg II, 340; præsterne 12-15 er ikke behandlet under Ølsted af Aa Dahl, omtales her p grl a Wiberg og Ølsted liber daticus). Oplysningspræget iflg omtalen i Ø lib dat (af H selv og N O Münster): skrev flere bidrag til Minerva 1800-02 og udg »Kort Udtog af Ramlers Mythologie«, 1801; indplantede (iflg Münster) »den retsindige og oplyste Tænkemaade og Sædelighed, der gjør Ølsted Menighed agtværdig«.

13. 1810-24 **Niels Olaus Münster**, f Ledreborg 15/11 1781. Forældre: Forvalter og birkedommer Peter Hauch M og Anna Maria Gram. Stud privat 98, c 17/1 1803 (h), g 1) oktober 10 Elisabeth Maria Bruun, f Jægerspris 7/2 1780, d 12/4 1851. Fader: Kusk hos arveprins Frederiks gemalinde Ole Hansen B. G 2) 23/4 52 Louise Albertine Emilie Rønne, f Frederikssund 30/1 1808(?). Forældre(?): Prakt læge (siden translator Kbh) Matth Lumholtz R og Anna (Hanna) Henriksen (Kiib). 30/3 10 sp Ølsted, 28/5 24 sp Rønninge-Rolfsted, 6/1 38 sp Baarse-Beldringe, d 20/4 54. Fader til sp Hundborg-Jannerup Carl Peter Johan M og sp Serridslev-Brønderslev Ole Frederik Hieronymus M. Svigerfader til sp Nr Broby Laurits Christian Ipsen.

Udførlige selvbiografiske optegnelser i Ø liber daticus (især om de unge år; fremtræder som typisk oplysningsteolog).

Efter Münsters anmeldelse blev husmand *Morten Johansen*, Ølsted Mark, indkaldt til forhør d 23/11 1812 sammen med vakte fra Korning (APT IV, 1967, s 195). Anmeldte vistnok også pastor Bechmann, Rårup, da denne begyndte at optage udensogns børn af vakte til konfirmation.

M Johansen deltog i katekismestriden i Korning o 1812 og hørte siden med sin familie til »de stærke« (sst) (jvf APT IV, 1967, s 224). Den kræds af vakte, der var baggrund for katekismestriden i Korning (APT IV, 1967, s 193f, og her under Løsning-Korning), samledes som regel søndag eftermiddag i Korning, men også hos M J og Mathias Nielsen, Rårup (sst, s 194).

Ligesom de vakte i Korning havde M J holdt sine børn borte fra skolen, fordi undervisning efter Balles lærebog ikke forekom ham tilrådelig. Han var endvidere anklaget for »sit utilbørlige forhold mod sognepræsten i og ved kirken«. Denne anke dækkede over en kritik af præstens rationalistiske forkyndelse (APT IV, 1967, s 195). Ved forhøret 23/11 1812 fremlagde M J flg brev: »Min Præst har begært af mig, ieg skulde fortryde Guds Giærni(n)g, hvis ikke, saa skal ieg føres for Retten. Det var kiære Venner umuligt, fordi min Himmelske Fader begiærer af mig: min Søn giv mig dit Hiærte, saa vil ieg bevare Dig fra at troe Løgn, — som (hvilket ord) er en Mor for min arme udødelige Siæl, — og ieg vil styre dig i denne Pagt til din Ende. Gud hielpe mig til Bestandig at blive ved Klæppen Christo. Der som her Mønster (præ-

sten) vil elske Gud som vor kiære Paulus, som siger: vær mine efterfølgere ligesom jeg er Christi, for hvis skyld han blev halslugget. Min Siel skriker Dag og Nat efter disse gamle Fædres Lærdomme, (som) den gode Gud i Himmelen lader mig af uforskyldt Naade i Troen faa. Hvis vi og vore Børn ikke faaer denne salige Lærdom fast indprintet i vore Hiærter, saa er vort kiære Fædreland i timeelig og evig ulykke. See hvor vor ganske elende/vi Mennesker i fare staaer/paa Jammer vi har ingen Ende/som hver dag over vort Hoved gaaer« (APT IV, s 192f).

Ved herredsrettens dom 20/12 1813 og højesterets 28/7 1817 slap M J forholdsvis billigt: i sidste omgang 2 gange 5 dages vand og brød (sst, s 198f). Børn af vakte blev fra 1819 sendt til konfirmationsforberedelse hos pastor Bechmann i Rårup, deriandt også M J's søn, hvilket formodentlig førte til den nævnte klage fra Münster (APT IV, 203, 213f, L Schrøder, 1879, 109ff).

14. 1824-31 **Frants Vilhelm Trojel**, f Odense 2/7 1782. Forældre: Birkedommer og rådmand Hans Jørgen T af Vissenbjerg og Cathrine Magd Schmaltz (lib dat: Magdalene Hedevig Smaltz). Dim Odense 1801, c 13/1 07 (h), g 15/2 12 Elisabeth Trojel, f 28/11 1785, d Kbh 14/6 1866. Forældre: Inspektør og forvalter i Odense Frants Vilhelm af Vissenbjerg og Christine Margrethe Hansen. 11 ejer af hdgd Kjeldgd, Salling, fallit 14. 1/10 24 sp Ølsted, 17/8 31 sp Kornum-Løgsted-Løgstør, d 4/5 55. Fader til sp Rynkeby-Revninge Frants Vilhelm T og svigerfader til sp Arninge Christen Hostrup Quortrup.

Iflg Ts optegnelser i Ø liber daticus var han af samme type som forgængerne. — Da han i 1828 søgte om tilladelse til at indføre evangelisk-kristelig salmebog, var der 11 familier i Ølsted, som ønskede at beholde Kingos salmebog (APT IV, 1967, s 243).

15. 1831-37 **Johan Frederik Holst**, f Kerteminde 11/12 02. Forældre: Købmand ... og Anna Elenore H. Dim Odense 20, c 21/4 24 (egr), g 29 Kirsten Ostermann, f Kalundborg 13/6 11, levede 68. Forældre: Købmand Niels Christopher Dyrlund O og Marie Holst. 24 huslærer Hofmangsgave, 21/2 28 kateket Kalundborg, 11/11 31 sp Ølsted, 11/3 37 sp Aarby, 21/4 48 sp Svallerup, 11/2 60 sp Magleby/Langeland, afsk 22/11 68, d 13/12 s å.

Selvbio optegnelser i Ø liber daticus; var formodentlig af samme type som forgængerne. 28/5 1834 indberettede Holst om mange gammeldags kristne i Ølsted, for hvem ritualforandringer ville være modbydelige; de var det største parti i landet! Der var i Ølsted over 30 bidragydere til bibelselskabet 1825-43. (APT V, 1970, s 148 note 60).

16. 1837-40 **Michael Nielsen Schmidt** (Wiberg:Schmidth), f Elling 8/5 01. Forældre: Toldbetjent Viborg Niels Michelsen S og Cathrine Marie Lønstrup. Dim Kbh Bor-

gerdydssk 20, c 23/4 27 (l), g Viborg 20/10 32 Ernestine Maria Cathrine Sophie de Hofmann, f Maribo 5/6 02, d Kbh 18/4 53. Forældre: Konsumptionskasserer Maribo Christen Georg de H og Johanne Corvine Helene Cathrina Sadolin af Ø Tørslev. 4/5 32 sp Borbjerg, 24/6 37 sp Ølsted, d her 4/1 40.

Iflg Ø liber daticus søgte han Ø p g a svækket helbred. Skrev nr 152 i Den da Salmebog.

17. 1840-50 **Halvor Arntzen**, f Kbh 2/7 04. Forældre: Havneskriver Kbh, siden landmand Engebret A og Anne Marie Brendøe. Dim Kbh 22, c 16/1 35 (h), g Nibe 9/9 40 Octavia Eivora Arntzen, f Nibe 15/3 19, d Kbh 3/1 52. Måske datter af Karelius A (Nibe) og Thomasine Jacobine Bekker. 29/8 37 pers kap Lundum-Hansted (derpå Hatting, se ndf), 5/4 40 sp Ølsted, d her 11/9 50. Af norsk afstamning (DBL I, 1933, s 526f).

Holdt 1848 en »ret god Prædiken, ikke uden indre Varme og Følelse«; ungdommens kundskab »i det Hele tilfredsstillende« (biskop Brammers visitatsberetn 1833-47, s 378).

I Ø liber daticus en lille biografi, vistnok skrevet af eftermanden. Iflg denne blev H A som kappellan i Hatting så afholdt i Ø, at menigheden ansøgte om hans udnævnelse, hvilket mod sædvane og trods lav kandidatlder bevilgedes ved støtte fra daværende kronprins Frederik. Men prg's bygninger og forpagtningsindtægterne var meget ringe, og H A blev nedtrykt af næringssorger, så at hans helbred tog skade. Han døde pludselig fra en ung kone og 6 børn. Beboerne havde vist stor vejvilje under hans trang og samlede en anseelig gave til hans efterladte. »Han var yndet ved sin Godmodighed og Omgjængelighed, ligesom hans Talegaver skal have været heldige«.

Tiden efter 1850

Derefter blev *Napoleon Secher* (1850-84) sp i Ølsted. Om ham skriver biskop Brammer 2/10 1867: »Pastor Secher forkynder Guds Ord med Fynd og Kraft. Hans Foredrag kunde vel ønskes at være mere naturligt og mindre deklamatorisk; men for ham er det i hvert Fald blevet Natur at tale med saadan Pathos til Menigheden, som er bleven vænnet til den, synes ogsaa at føle sig tiltalt af den. Han er en brav Mand, hvem det er meget magtpaaliggende at udføre sin Gjærning paa bedste Maade. Katechumenernes Fremgang var tilfredsstillende«. Der følger herefter en almindelig kommentar: »For nogle Decennier tilbage i Tiden var der i Hatting Herred langt større Schisma, end der nu finder Sted, imellem Menighedsmedlemmer i Almindelighed og de saakaldte »Opvakte« eller »Hellige«. Disse have — uden Tvivl mere indirekte end direkte — bidraget ikke lidet til den bedre kirkelige Tilstand«. (Visitatsprot 1863-80, s 984). — Også 29/5 1874 fremhæver Brammer Sechers ihærdighed. Han er en kraftfuld og nidkær mand, »som røgter sit Kald

med Dygtighed, Orden og Omhu for Menighedens Tarv«. Katekisationen var tilfredsstillende, kirkegangen god »som i det hele i Bjerre-Hatting Provsti«. (Visitatsprot 1863-80, s 1056).

Efterfølger blev *Laurids Nyegaard* (1884-98). Han voksede op i et grundtvigsk præstehjem, og som student var han med i en grundtvigsk vennekreds, hvor han især fik tilknytning til J H Monrad. Gennem sit virke som lærer ved Grundtvigs højskole Marielyst (1872-73) og dernæst som hjælpepræst hos sin senere svigerfader Vilhelm Birkedal i Ryslinge (1874-78) fik han sit gammelgrundtvigske livssyn uddybet. Han var modstander af alle venstrestrømninger i grundtvigske kredse, især de politiske og kirkelige, og blev en frugtbar skribent, der skrev talrige artikler om aktuelle spørgsmål, præget af hans tænkssomme og polemiske gemyt. Hans hovedværk er tre bind om Vilhelm Birkedal, som han på flere måder var discipel af. I 1891 samlede han præster af gammelgrundtvigsk type til et møde i Middelfart, og denne bestræbelse blev videreført af J H Monrad og Kirkeligt Samfund af 1898. (Jfr bd II, 1954, s 499; DBL XVII, 1939, s 280ff; APT, 1954, s 171-230 og 58, s 285-363).

Ved visitatsbesøg august 1889 prædikede Nyegaard »noget taaget og uden Appel til Menigheden«. Katekumenerne (ca 30) svarede livligt. Sagen god. Ved bibellæsninger og samling af menigheden i hjem og have arbejder han for »Livets Vækkelse og Oplysning«, i dette arbejde er hans hustru ham en hjælp. Kirkegangen er tilsyneladende ganske god. Desuden anfører biskoppen, at N har litterære interesser og ejer et godt, men meget ensidigt grundtvigsk bibliotek (Biskop Clausen, 1889).

Selv var Nyegaard ikke tilfreds. Da han i 98 blev forflyttet til Gimlinge, skrev han til en ven: »Gid det ikke måtte ende med skuffelser. Men jeg har gennemgået en nok så hård skole i Ølsted til at jeg længer er tilbøjelig til at se rosenrødt« (APT, 1954, s 187). Embedsopslaget, der formodentlig skyldes N, er dog kun positivt: »Meget flink, velvillig Befolkning, i det hele jævn god, stigende Kirkegang. Intet Særpræg, dog nærmest påvirket i Grundtvigsk Retning«. (Da Kirketd 1898, sp 189).

Den næste sp blev *Anders Jensen* (1898-1909). Fra hans tid i Aulum-Hodsager oplyses, at han var så optaget af sit landbrug, at han helt kunne glemme sine kirkelige pligter (bd VI, 1963, s 789). Fra hans tid i Dover-Venge berettes, at han var uhyre jævn, intet i hans fremtræden røbede, at han var præst. Han befandt sig bedst mellem landboere, var selv husmandsson og ivrig venstremand (bd VII, 1966, s 386). — Ved biskoppens visitatsbesøg juni 1902 holdt Anders Jensen en »evangelisk, men meget for lang Prædiken, uheldigt holdt«, om han end i tidens løb havde fået »mere Magt over sit Ansigt

Grimace og sine udvendige Fagter«. Men han er en »tænkssom, intelligent og læsende Præst, der nu er kommen til Ro efter sit Ophold som Præst i Dover-Venge«. Skulle være afholdt, men »Menighedslivet er sløjt«. Kirkegangen er dog ret god (Biskop Clausen, 1890-1915, år 1902).

A J's indberetninger omtaler kort en række møder hvert år, som regel 4-6 bibellæsninger ved sognepræsten og 7 gudelige forsamlinger ved indremissionærer o a fra IM (i skolen, præstegården og i et forsamlingshus, der blev opført 1904. Men altergangen gik jævnt tilbage, 1902 343, 1909 153. (Præsteindberetninger, Århus bispearkiv).

Efterfølgeren *Louis Carl Frederik Poulsen Villaume* (1909-22) var rejsesekretær for sømandsmissionen og kateket ved Johanneskirken i Kbh (1902-09).

Iflg skematiske indberetninger synes han i begyndelsen ret aktiv, således holdtes 1910 både bibellæsninger, kirkelige foredrag og missionsmøder i forsamlingshuset, og der var månedlig »Kristendomsforklaring« for børn i præstegården og et ugentligt ungdomsmøde. Men aktiviteterne blev gradvis indstillet, en ungdomsforening startet under krigen (med V som medlem) synes ophørt, og altergangen faldt fra 239 i 1910 til gennemsnitlig 100 i V's sidste Ølstedår.

Biskop Schiøler beretter ved visitats i Ølsted marts 1918 om »en altfor lang og ordrig Prædiken, dygtig holdt, men uden Dybde og næppe helt ægte«. Der sporedes nogen mistenning mod præsten, »der vist ikke passer til Landsbyforhold«, men biskoppen skønner, at han til en større virksomhed »mangler Udholdenhed og Paalidelighed« (Biskop Schiøler, 1917-19).

Ølsted var derefter ledigt til 1926, men blev betjent fra Torsted, der fra 23/3 1925 var annek. Her var *Hans Møller Olesen Due* præst fra 1921, men 1926-38 blev han formelt præst for begge sogne. Han omtales nærmere under Torsted; her skal kun nævnes, at begge sogne synes ret stillestående både i hans og efterfølgeren *Marinus Jakobsens* tid (1938-45). Der er »ikke meget Liv«, hedder det uforandret i Kir Hdbg 1927-43; Torsted »præges af Horsens Nærhed« (1923-43), i Ølsted er der »intet særligt« (1923-27) og »kun ringe kirkelig Interesse« (1943). Kirkegangsprocenten opgives dog i 43 til 6 i Ølsted og 8 i Torsted.

Derefter fulgte *Ewald Børge Christensen* (1945-66), der i Kir Hdbg betegner forholdene som »alm folkekirkelige« (1947-63). Kirkegangsprocenten faldt fra 5 i Ølsted og 6 i Torsted (1947 og 51) til 4 (1963), i Torsted som følge af befolkningsvækst. Der holdtes ungdomsmøder i præstegården (47 og 51); i 47 omtales en kvindekreds, i 55, 59 og 63 berettes om symøder og studie- eller bibel-

kredse i prg. Omkr 1960 blev Ølsted forsamlingshus ombygget til sognegård.

1966-79 var *Rasmus Simon Peder Christensen* sp for Ølsted-Torsted. Hans oplysninger om de kirkelige forhold og aktiviteter i Kir Hdbg 67 svarer til forgængerens, dog faldt kirkegangsprocenten i Torsted til 2, hvilket hang sammen med stærk befolkningsvækst (1963 888, 65 1814). Denne tilvækst fortsatte i Torsted, der fik forstadspræg med over 5000 indb i 1976. I Ølsted holdt folketallet sig næsten uforandret på 6-700 fra 1901 til 1965, men fordobledes i de flg år. På denne baggrund blev de to sogne atter skilt i 1979: Christensen blev sp alene for Torsted, og Ølsted blev fra 1980 overtaget af *Karl Johannes Bøn-løkke*.

Ølsted sogn er delvis forstadspræget; 3/4 bor i parcelhuse. Der holdes foredragsaftener hver vinter i præstegården samt møder for ældre og konfirmandforældre. Kirkegangen er meget jævn, gnsn 15-20 på almindelige søndage, ca 1,6%. Flere har tilknytning til Hedensted, f eks til »Unge Hjem« kredse. I sognet er der KFUM- og K- spejdere (ca 50) startet 1973, og en gymnastik- og idrætsforening, som udfolder megen aktivitet (K J Bøn-løkes oplysninger). Forsamlingshuset blev solgt til kommunen sidst i 1950'erne, men først i 80'erne købt af beboerforeningen og indrettet som sognegård, der især anvendes til selskabelige formål.

Skolen

I 1740 blev det overdraget godsejerne at oprette almueskoler. Den største godsejer i sognet skulle bygge skolen og fik ret til at ansætte skolemesteren. Bygholm gods måtte forestå oprettelsen af skoler i Ølsted, Torsted, Hatting, Løsning, Hedensted og Urlev. Dog skulle alle ejendomsbesiddere og fæstere bidrage efter deres hartkorn. Skolemesteren skulle have 4 skilling, når et barn kom i skole og 2 skilling ugentlig, hvis det ud over kristendom skulle lære at regne og skrive, og der blev indsamlet til fattige børn 2 gange årligt ved kirkedøren og ved alle dåb, vielser og begravelser.

Fundatsen til Ølsted skole blev underskrevet af alle sognets lodsejere (8) 1742. Skolen var et firebindings egehus opført ved degneboligen i Ølsted Overholm. (Aage Simonsen, 1932, s 186f). — Skolen var i brug til 1855, da en ny blev bygget. Denne skole blev igen afløst af en ny i 1912 (sst). Ved indvielsen af skolen i 1912 talte provst Vestergaard, Ørum, om skolen som en hjælpende hånd for den egentlige opdragelse, der måtte finde sted i hjemmet. Herefter udtalte pastor Guillaume Guds velsignelse for skolen og dens kommende arbejde (Folkeskolen 1912, s 394).

I skolens tjenesteprotokol (fra o 1900) findes en lærerrække, der går helt tilbage til de gamle sogne- degne: *Jørgen Lauritsen Morsing*, gift 10/6 1717, *Jens Mathiesen Bildhugger*, kaldet 19/6 1775, *Svend Petersen*, der ved en visitats 1792 kaldes »en god Lærer«, »vel kyndig i Christendommens Lære og Pligter« (Biskop Janson, 1791-1804, s 69), og

Niels Larsen Enger (1809-22), der skulle være født i Norge.

Herefter blev *Cornelius Appel* fra Agerskov lærer og kirkesanger i Ølsted (1822-53). Da han kom til Ølsted, var der lergulv i stuerne, og skolestuen havde kampestenegulv, i hvilket bordene var anbragt på nedrammede pæle. Et krav om forbedring måtte imidlertid indskrænkes, da bønderne havde dårlige tider.

Biskop Paludan Müller fandt 1836, at ungdommens kristelige kundskab var fortrinlig i Ølsted, bedre end i Torsted; i de øvrige fag var tilstanden god i begge skoler (bispevisitatser 1833-47, s 368). Biskop Brammer skrev 1846 om Appel, at han uden tvivl er »en ret frem og meget flittig Mand, hvis Skoles Fremgang er ret god« (sst s 379).

Den næste Ølstedlærer *Johannes Nielsen* (1853-69) havde som barn mistet venstre arm ved et vådeskud. Herredsfoged With, Bjerre-Hatting herred, tog ham derefter til sig som sin plejesøn og støttede hans uddannelse. — Af protokol for skolevisitatser 1853-90 fremgår det, at Ølsted skole i 53 i det hele er god, men forsmødelserne var mange, til dels på grund af skolens beliggenhed. Tilstanden er også god ved de følgende visitatsbesøg. I 60 katekiserede læreren med »Færdighed og Børnene svarede godt i Religion«. (Skolevisitatser 1853-90). Biskop Brammers beretninger er lige så positive; f eks fremhæver han i 61, at Nielsen, skønt enarmet, holder god disciplin i »den store Skole«: 49 i nederste og 51 i øverste klasse. (Biskoppens skolevisitatser 1861-94). I 1864 fik han apopleksi og måtte have hjælpelærer.

Derpå blev *Frederik Kristian Hansen* skolelærer og kirkesanger i Ølsted 1869-1910. Han blev dimitteret fra Jelling seminarium 1866 og fremhæver selv forstander Svendsens betydning (selvbio i skolens protokol). Om Ølsted skole skriver han: »Her var et stort Børnetal, til sidst i 1873 i alt 135, men saa byggedes Skolen i Oens, og Tallet gik da ned til omtr 80«. Men i 1908 var der flere børn, end skoleloven af 1899 tillod, og der blev bygget en ny dobbeltskole, indviet 5/7 1912. I 1907 blev F K H syg og måtte holde hjælpelærer. — Af skolevisitatser fremgår det, at FKH er en dygtig lærer (f eks 1875); han giver bestemte og sikre spørgsmål (77) og har i 81 bragt børnene til et tilfredsstillende standpunkt, i 86 meget tilfredsstillende, og undervisningen gives med »Kjærlighed og Dygtighed« (86), ligesom hans katekisation er meget god (89) (Skolevisitatser 1853-90).

Som antydnet blev der 1873 bygget en skole i *Oens*, der virkede parallelt til 1950'erne; men omtalen må her begrænses til flg lærere ved Ølsted skole:

Anton Marius Hansen (1910-19) blev dimitteret fra Silkeborg seminarium 1903, var først enelærer, men blev førstelærer ved ansættelse af Anna Sophie Holm som lærerinde (1912-16).

Martin Nielsen (1919-50) blev dimitteret fra Ramnum 1910, overtog fra 1/8 1919 embedet som førstelærer, kirkebylærer og organist i Ølsted. I 1930 blev der indlagt elektrisk lys i lærerboligen og i 39 vand i skole og lærerbolig. Søgte afsked med pension 1950 p g a halskatr.

Max Baurup Hansen (1950-56) blev efter 12 år i Gylling ansat ved Oens skole 1947, hvorefter han blev førstelærer ved Ølsted skole 1950. I 1951 omdannes Oens skole til en 4-årig forskole, der blev nedlagt i 59.

De følgende førstelærere virkede kun få år ved Ølholm skole: *Christian Jørgen Schultz* 1956-58, *Erik Tørnes* og fru *Dora Tørnes* 1958-62, *Kristen Tramme Kristensen* og fru *Hanna Tramme Kristensen* 1963-67, *Aage Andersen* og fru *Vivi Andersen* 1967-70.

Skolen havde i 58 3 klasser og to lærere, og der var forskole i Oens. Efter nedlæggelsen af forskolen i 59 oprettes et nyt lærerembede ved Ølsted skole, ny lærerbolig rejses, og den gamle bolig indrettes med nyt klasseværelse. I 1961 oprettes endnu et embede. Skolen er efterhånden på 7-8 klasser og har yderligere behov for udvidelse. Der er i 62 93 elever. I 1967 er der 87 og 5 normerede stillinger.

Nuværende skoleinspektør er *Kurt Petersen*, dimitteret fra Marselisborg seminarium 1961 og ansat ved Ølsted skole 1970. Petersen skriver, at skolen i 1970 var stærkt truet af centraliseringstendenser. Efter afgivelse af Oens-området til Torsted var elevtallet 1/10 1970 64 elever. Men i 72 øgedes byggeriet i Ølsted, og elevtallet steg så kraftigt, at der måtte bygges pavilloner med 4 klasseværelser. — Efter 72 ændredes politikken over for de mindre skoler, og kommunalbestyrelsen i Hedensted besluttede at opføre en tosporet 7-classes skole i Ølsted i 1978. Byggeriet stagnerede imidlertid, og resultatet blev en ensoprettet 7-classes skole, færdig i efteråret 1979. Elevtallet var da ca 190 på 11 klasser. I 1984 var elevtallet 186, og lærerstaben var fra 1970 vokset fra 5 til 14. P g a det lave fødselstal og stagneret byggeri synes området at skulle miste elever, og skolen har nu 165 elever i 8 klasser plus børnehaveklasse med 13 lærere. (Kurt Petersens oplysninger).

Oversigter

Folketal 1850 564, 1901 655, 1930 646, 1955 626, 1960 637, 1970 798 (af Ølsteds befolkning i Hedensted kommune: 565, i Horsens kommune: 233) (Stat tabelv 1975, 2, Danmarks administrative indd), 1976 1207 (af Ølsted i Hedensted kommune: 1000, i Horsens kommune: 207) (Stat tabelv 1978, 8, Registerfolketællingen 1/7 1976), 1980 1088, 1985 ca 1200, 1/1 88 1101.

Menighedsrådets sammensætning 1922 6 up; 1953 sm m Torsted 2 IM, 1 soc dem, 9 up (fredsv); 1965 6 up (fredsv); 1984 7 up (fredsv).

Antal altergæster 1926 140, 1934 125, 1942 101, 1954 87, 1966 110, 1987 ca 450.

Kirkegangsprocent sm m Torsted 1926 5-10, 1930 4-10, 1938 6-10; Ølsted alene 1942 6, 1946-50 5, 1954 4, 1965 4, 1987 1,6.

Kirkebygningen

Den hvidkalkede, teglhængte kirke har romansk apsis, kor og skib, opført af frådsten. Apsiden udvendig tresidet, indvendig halvrund med halvkupelhvælv. På ydermurene er der foroven rundbufriser, og det rundbuede vindue er delvis indrammet af et smalt profilbånd. Tilsvarende lisenbånd er delvis bevaret på korets og skibets flankemure. Den oprindelige korbue med hulkantprofilerede kragsten er bevaret. I koret indbyggedes o 1400 et krydshvælv med profilerede ribber, og efter 1450 fik skibet tre krydshvælv og nye, falsede spidvinduer, der delvis er bevaret. Mod vest et tårn af munkesten fra samme tid med krydshvælv i underrummet, der åbner sig mod skibet ved en

svagt tilspidset bue. I 1700-tallet blev tårnets mure nedskåret, og der opsattes et blytækt spir med løgformet led. Et våbenhus mod syd, der i sin kerne er sengotisk, blev ved samme lejlighed ombygget.

I 1929 fremdroges kalkmalerier fra 1200-tallet, formentlig en rytterkamp i apsis og Kain og Abel i korbuen. P g a den dårlige bevaringstilstand måtte malerierne atter tildækkes.

Alterbordsforsiden fra slutningen af 1500-tallet har portalfelter med moderne staffering. Altertavlen er dateret 1746 og består af et midtparti flankeret af toscanske søjler og udsavede rokokovinger. I topfeltet er der et usædvanligt naivt maleri af Gudfader, i storfeltet maleri 1898, kvinderne ved graven, af Max Skjødt. Messingstager i barok, vist o 1700. Romansk granitfont med indristede bladornamenter på kummen; på den pyramidestub-formede fod med hjørneribber ses bl a et Kristushoved. Kobberfad fra 1697. Prædikestol i enkel renæssance fra begyndelsen af 1600-tallet med toscanske søjler. I felterne naive evangelistmalerier. Skibsmodel, skrueregatten »Sjælland«. Svær, jernbunden pengeblok. Klokke, omstøbt af Stallknecht i Horsens 1891 af en ældre fra 1611.

Den nyere præsterække

Præsteløn 1898 3300 kr, 1909 »vistnok« ca 2000 kr (Da Kirketd 1898, sp 189, 1909, sp 221); 1922 3. kl, 1931 2. kl, 1946 3. kl, 1958 12. kl, 1969 L R 16/31.

18. 1850-84 **Napoleon Secher**, f Skaføgård/Hvilsager 18/10 08. Forældre: Godsejer Skaføgård kammerråd **Jørgen Mørck S** og **Nicoline Dorthea Maria S**. Stud Århus 29, c 16/1 35 (h), g 5/10 41 **Margrethe Dorthea Kaarsberg**, f **Hjortshøj** 11/2 19, d **Fredericia** 25/11 89. Forældre: Sp **Hjortshøj-Elev-Egå Jens Dons K** og **Abelone Marie Sand**. 16/7 36 pers kap **Hjortshøj-Elev-Egå**, 26/11 50 sp Ølsted, d sst 10/10 84. Om slægten Secher jvf DBL XXI, 1941, s 514f.

19. 1884-98 **Laurids Ludvig Gundelak Nyegaard**. Se sp Gimlinge.

Udg: Hvorfor jeg ikke følger, et digt til kristelige venner i det forenede venstre, 1877; Et ord til overvejelse, 1886; Mindeblade om **Vilhelm Birkedal** og hustru, 1892; Evangeliet med evangeliets alvor, et indlæg i Harboøre-striden, 1894; **Vilhelm Birkedal** 1895-96; Om afskaffelse af tvungen kirkelig vielse, 1898; Om tro og lære i nutidsbelysning, et konventforedrag, 1902; **Vilhelm Birkedal**, et blad af Danmarks kirkehistorie, 1902; **Jobs bog** i fri gengigtning, 1903; Til forsvar for Grundtvigs præstefrihed i folkekirken, 1906; **Eskil og Absalon**, et skuespil, 1907; Den grundtvigske anskuelses dannelsehistorie o a afhandlinger, 1911; **Trosbekendelsen**, 1913; Den kristne kirke, en kirkehistorisk vurdering af Grundtvigs »Kirkens genmæle«; besørgede udgivelse af **Vilhelm Birkedals** prædikensamling og husandagtsbog i ny udgave; udgav sammen med **P E Glahn P C Kierkegaards** samlede skrifter I-VI, 1902-05; talrige artikler i teologiske tidsskrifter, **Dansk Kirketidende**, **Højskolebladet** og **dagspressen**.

20. 1898-1909 **Anders Jensen**, f **Vidsted**

26/2 1838. Forældre: Husmand Vidsted Jens Andersen og Inger Nielsd. Dim Ålborg 59, c 17/3 64 (l), g Helsingør 10/11 68 Julie Aline Ludovica Iversen, f Helsingør 13/12 39, d 19/10 1922. Forældre: Kbm Helsingør, Translatøristian Christian Frederik I og Johanne Marie Jensen. 22/5 1867 pers kap Sejerslev-Ejerslev-Jørsby, 19/12 73 rkp sst, 30/8 75 sp Aulum-Hodsager, 10/9 79 sp Dover-Venge, 5/5 98 sp Ølsted, afsk 6/3 1909, d Frederiksberg 4/5 12.

21. 1909-22 **Louis Carl Frederik Poulsson Villaume**. Se sp Hadsund.

Udg: Visdom, skønhed og styrke (ved Sct Johannes kirkens 50-års fest), 1911; samt flere lejlighedstaler.

(Ølsted derefter ledigt til sammenlægning med Torsted.)

22. 1926-38 sp Ølsted-Torsted **Hans Møller Olesen Due**, se sp Torsted.

23. 1938-45 **Marinus Jakobsen**, se sp Øster Snede.

24. 1945-66 **Ewald Børge Christensen**, f Ålborg 1/1 05. Fader: Sporvejsfunktionær Kbh. Dim 24 Kbh Metropolitansk, c januar 34 (l), g 8/5 34 Astrid Marie Søgaard-Olsen, f Høng 8/6 00. Forældre: Gdr (fyrbøder) Høng Hans Christian O og Elisabeth Andersen. 1927-29 lærer Kbh Krebs sk, 1929-32 huslærer S Paulo/Brasilien, 14/4 34 sp Holbøl, 5/4 40 rkp Århus St Lukas k, 25/11 45 sp Ølsted-Torsted, 66 sp Hou, Langeland, afsk 31/10 70, d 13/12 73.

25. 1966-79 **Rasmus Simon Peder Christensen**, f Lime 25/2 26. Forældre: Cementvarefabrikant Kr Johansen C og Petra Kirstine Simonsen. Dim Århus Akad 51, c Århus 58 (h), g S Lem 14/7 56 Eleonora Frøsig, f sst 11/5 32. Forældre: Manufakturhandler Henrik F og Marie Bjerrum Pedersen. 17/12 58 hjpr Risbjerg, 4/1 60 rkp V-Ø Hassing, 27/6 66 sp Ølsted-Torsted, 1/8 79 sp Torsted.

Rkp 1973-76 **Niels Uldall-Jessen**, 1/3 73 rkp Horsens Sønderbro og Ølsted-Torsted. Se Torsted.

(Ølsted herefter igen et selvstændigt pastorat.)

26. 1980- sp Ølsted og rkp Hedensted-St Dalby **Karl Johannes Bønløkke**, f Oksbøl 24/1 31. Forældre: Sp Ingvar B og Johanne Marie Søndergaard. G 27/9 58 sygeplejerske Kirsten Gørgens, f Kbh 17/7 28. Forældre: Direktør C V G og Henriette Nielsen. 51 handelsmedhjeks, 52-60 boghandler-medhj, 62 dim Elbæk lærersk, 68-69 kursus i kristendomskundskab DLH, 62-70 leder Arup frisk, 70-71 ungdomsskoleleder Lekken-de, 1/8 71 pr Bovlund frimg, 1/8 80 sp Ølsted og rkp Hedensted og St Dalby.

Litt (for Ølsted og Torsted): S V Wiberg: En almindelig dansk Præstehistorie I-III, 1867-71, Kirkelig Håndbog 1923 flg; Trap 1964; Dansk bi-

ografisk leksikon (DBL) 1933ff; Folkeskolen 1912; Dansk Skolehåndbog 1984.

L Schrøder: Peder Laurssen Fredensbjerg, 1879; Aage Simonsen: Voldsteder i Horsenseggen. Århus Stifts Årbøger 1921; Vilh Marstrand: Horsens Kirker og Præster 1532-1700. Århus Stifts Årbøger 1930; Aage Simonsen: Almueskolerne under Bygholm Gods ved år 1742. Vejle Amts Årbog 1932; A Nørfelt: Sognepræst A Fibiger, 1938; Elle Jensen: Pietismen i Jylland, 1944; Anders Pontoppidan Thyssen (APT): Det grundtvigske Møde i Middelfart 1891 og dets Forudsætninger. Kirkehist Samlinger 7. rk bd II, 1954; sm: »Kirkeligt Samfunds« Tilblivelse. Sst 7. rk bd III, 1958; sm: Vækkelsernes frembrud i Danmark IV, 1967 og V, 1970; Aage Dyrkjøb: Horsens hospitals historie. Århus Stifts Årbøger 1968; H T Kjær: Torsted kirke, 1982.

Utrykte kilder: Aage Dahls samlinger; H M O Due's levnedserbetning. Haderslev bispearkiv; tjenesteprotokol (med personalia), Ølsted skole; biskop Jansons visitatsindberetninger 1791-1804. Århus bispearkiv, Landsarkivet Viborg (C 3-1925); biskop Paludan Müllers/biskop Brammers visitatsindberetninger 1833-47. Danske kancelli, H Kirke- og skoledept 48, Rigsarkivet; biskop Brammers visitatsindberetninger 1848-62 samt 1863-80, biskop Clausens visitatsindberetninger, Århus stift 1889 samt 1890-1915, biskop Schiølers visitatsindberetninger, Århus stift 1917-19, biskoppens og provstens skolevisitatsberetninger 1851-94. Alle Min f Kirke- og Undervisningsvæsenet, 1. kt, Rigsarkivet; skolevisitater, Bjerre-Hatting hrdrs provsti 1853-90, Landsarkivet Viborg (C 36-67); præsteindberetninger, Århus-biskoppens journalsager 1903-23, Landsarkivet Viborg (C 3-3103-3109); liber daticus Ølsted 1762-1880; journal og kopibog for Hatting-Torsted 1868-1931. Århus stifts præstearkiver, Landsarkivet Viborg (hhv C 431-13 og C 429d-8); oplysninger fra Kurt Petersen, K J Bønløkke, Bent Pedersen og J Hanssen.

ØRUM-DAUGÅRD

Topografi

Ørum

Areal 806 ha. Grænser mod v langs Ørum å til Daugård og Hedensted, mod n til St Dalby og mod ø til Urlev og Stouby sogne. En tydelig skrænt fra nord til syd forbi Ørum by og Ørumgd danner skel mellem et højtliggende østligt morænelandskab (indtil 66 m) og noget lavere vestlige flader. Gennem sognet går en landevej fra Vejle over Hornum til Horsens.

Byer Ørum med kirke, præstegd, forsamlingshus (genopf 1934), sportspl.

Bebyggelser Skibballe.

Gårde hovedgården Ørumgd, Ny Ørumgd, Højvang, Penthalegd, Svendsmølle.

Skove Ørumgd skov, der består af partierne Oldnæs skov, Sønderkov, Dueholt og Ørumtorn; Ørum skov. Alle skove er private.

Daugård

Areal 1290 ha. Sognet ligger ved Vejle fjord mellem Engum (mod v) og Stouby (mod ø); mod n grænser det til Hedensted og Ørum sogne. Det indre er et noget bølget, mest lermuldet moræneplateau (indtil 71 m), der brydes mod Engum (Ulbæk), Ørum (Ørum å) og fjorden af dybt nedskårne erosionsfurer. Disse dalkløfter er de fleste steder skovbevoksede og gør egnen til et besøgt udflugtssted. Gennem sognet går den østjyske længdebane og en landevej fra Vejle, der forgrener sig i Daugård by til hhv Juelsminde og Horsens.

Byer Daugård med kirke, centralskole, plejehjem, sportsplads, bank- og sparekasselifialer samt tidl stationsby 1 km mod v; mellem kirkebyen og stationsbyen et nyt parcelhuskvarter.

Bebyggelser Daugård Mark, Daugårdstrand med Vejlefjord højere Skole (opr 1930 af adventistsamfundet), Korshøj, Birkeballe, Grobe.

Gårde hovedgården Williamsborg, Daugd, Espekær, Hastendal, Ulbækgd, Nordbygd, Landlyst, Askebjerg.

Skove Brødeskov, Skrædderskov, Skræpdal, Dyrtang, Storskov; alle i privat eje.

Talrige *oldtidsminder* fandtes tidl i begge sogne; 35 høje vides sløjfet i Daugård. Kun få rester er bevaret.

Indtil omkr reformationen var Daugård hovedsogn med Ørum og Engum som annekser. Derpå udskiltes Engum, og Ørum blev hovedsogn. 1/4 1973 fik det også Urlev som an-

neks, da Urlev-Stenderup pastorat blev opløst (se særskilt artikel om dette, hvorunder Urlev behandles). Den gamle grænse mellem Bjerre og Hatting herreder fulgte Ørum å, men Ørum-Daugård hørte kirkeligt under Bjerre herred, 1833-1971 under Bjerre-Hatting herreders provsti. 1971 indgik pastoratet i det nye Hedensted provsti (incl Urlev fra 1973). Ved kommunesammenlægningen 1970 blev alle tre sogne indlemmet i Hedensted storkommune (Marius Hansen, 1933, s 95; Haderslev stiftsbog 1973, s 120).

Den ældre præsterække

1. 1534(?) - 84(?) **Niels Pedersen Pors**, f Horsens. 1534 eller 35(?) sp Ørum-Daugård.

2. 1584(?) - 93 **Eskil Mathiesen**, g 15..., 1584(?) sp Ørum-Daugård, d her 93. Svigerfader til 3. Han satte sit navn under på Chr IV's hyldingsbrev. (Richardt og Secher, 1867, II, sp 97).

3. 1593-1610 **Søren Nielsen**, g 1593(?)... Eskilsd. 93 sp Ørum-Daugård, afsat ca 1610. Fader til sp Hjortshøj-Elev-Egå Eskil Sørensen Ørum.

S N blev afskediget i unåde, fordi han havde en uægteskabelig forbindelse (»lejer-mål«). I 1626 blev han efter ansøgning af kongelig nåde ansat som skolemester i Daugård, den første kendte dér. (Marius Hansen, 1933, s 97).

4. 1610-61 **Søren Pedersen (Balle)**, f Balle(?) 1585(?). Fader: Sp Bredsten Peder Olufsen. 1610 sp Ørum Daugård, d Ørum 20/4 61. Fader til sp Pjedsted-Gårslev H S Ørum og sp N Snede-Ejstrup P S Ørum. Svigerfader til sp Øland P N Klim. Prg nedbrændte 1658.

5. 1661-65 **Jens Jensen Juel**, f Vejle. Forældre: Sp Vejle-Hornstrup Jens Pedersen og Kirsten Nielsd. Dim Odense 1647, g Anna Clemensd, d Ørum 8/4 (år ?). 51 adj min cum spe succ Ørum-Daugård, 20/4 61 sp sst, d her 65. Svigerfader til sp Ølsted H A Grønbech, sp Rårup A Frandsen, sp Hedensted M A Gjødese og sp Løsning-Korning H O Nysted.

6. 1665-1701 **Niels Christensen Sommer**, f Hornslet. Forældre: Sp Hornslet Christen Nielsen og Ane Pedersd S (eller fader sp Tyrsted-Uth Christen Pedersen S). Dim Randers 1659, g Dorothea Andersd. 19/11 65 sp Ørum-Daugård, d Ørum 3/3 1701. Svigerfader til sp Pjedsted-Gårslev L O Foss og sp He-

densted O M Steenberg.

Forbød 1683 »aff Prædikestolen paa Kongelig Maijestæts Vegne, at ingen maatte gjøre nogen grofft Arbeide paa Sabaten, saasom Jens Lauridsen i Daugaard, som self personligen i Kirchen havde været oc strax efter Tienesten den traadt imod gjorde, idet han baade pløiede, saaede oc harvede, hvilke ehr imod Kongl Bogstavr«. (Marius Hansen, 1933, s 107).

7. 1701-36 **Bertel Jensen Bay** (Bazdius), f Vær ca 1674. Fader: Sp Vær-Nebel Jens Pedersen B. Dim Horsens 92, g sst 1/8 1701 Inger Christensd Toldorph, f 11/5 76, d Ørum 36. Forældre: Hospitalsforst Horsens Christen Pedersen T og Anne Ovesd Piilgård(?). 12/4 01 sp Ørum-Daugård, d Ørum 7/3 36. Fader til sp Kvong-Lyne Jens B B og sp V Nykirke-Fåborg Lars B B. Svigerfader til sp Ørsted M H Plesner. (8).

8. 1730-61 **Matthæus Hansen Plesner**, f Skellerup-Ellinge 9/8 1701. Dim Odense 20, c 7/6 25 (l). G Ørum 36 Birgitte Kirstine Bertelsd Bay, f 14, d 65. 10/7 31 adj min cum spe succ Ørum-Daugård, sp sst 11/5 36, 16/10 54 provst Bjerre hrd, 61 sp Ørsted-Estruplund, d Ørsted 78. (S V Wiberg III, s 683f).

I bd VIII, 1965, s 392 omtales P's sidste tid i Ørsted, men oplysningerne er få. Han havde 15 børn, hvoraf mange blev præster og præstekoner.

9. 1761-96 **Christian Bloch**, f Christiania 1727 (1721?). Dim privat Slagelse 47, c 7/2 50 (nc). G Stouby 8/8 70 Eleonore Andersd Lang, d Hobro 11/3 1804. Fader: Forvalter Rosenvold Anders L. Skibspr, 7/8 61 sp Ørum-Daugård, d Ørum 28/8 96.

Om C B skriver biskop Janson efter en visitats 21/7 1792: »hans Foredrag paa Prædikestolen er meget simpelt, men dog rigtigt; hans Katekisation var vel indrettet og tydelig. Saa vidt vides, passer han sit Embede, og paa hans Levnet er ej heller noget at udsætte«. (Vis prot 1791-1804).

10. 1796-1804 **Christian Frederik Lau-lund**, f Lindenberg, Blenstrup sogn 11/2 1758. Forældre: Forvalter Ivar L og Eme-mentze Christine Bastrup. Dim Ålborg 78, c 22/4 84 (nc), g Anne Marie Høyer, f ca 48, d Sæby 1813. 22/1 78 degn Skagen, 27/10 86 rkp sst, 15/2 88 sp sst, 26/10 96 sp Ørum-Daugård, afsk 21/9 04, d Sæby 7/5 08.

11. 1804-55 **Emil Christian Worm**, f Svendborg 7/12 1774. Forældre: Trompeter Svendborg Claus Christian W og Mette Maria Karup. Dim Odense 93, c 12/7 99 (l), g 1804 Magdalene Helms, f Horsens 24/9 80, d Ørum 14/9 42. Forældre: Apoteker Horsens Jacob H og Anna Elisabeth Tøxen. 03 hører Horsens, 27/9 04 sp Ørum-Daugård, d Ørum 15/4 55. Fader til sp Rold-Vebbestrup Rasmus T W. Svigerfader til sp Nebsager-Bjerre C C N Balle.

Pers kap 1847-55 Nicolai Thomas Johan-nes Jespersen, se sp Abild.

I pastor Worms tid fandtes vakte kredse i flere nærliggende sogne, men ikke i Ø-D (APT V, 1970, s 139). Den ellers omstridte Evangelisk-kristelige salmebog synes indført uden problemer (iflg indber fra Worm 29/1 1854). Om Worm skriver biskop Brammer efter visitats 26/5 1846: han »er en ubegavet Mand, men er populær og for sin Gjerning en ivrig Prædikant«. En talrig forsamling var mødt, og ungdommens (»Katechumenernes«) forståelse var i det hele god. Med henblik på W's alder (72 år) tilføjer Brammer: »Pastor Worm er en legemssvag men en Aandsstærk Mand, som har levende Interesse for sit Kald. Var dette ikke Tilfældet, maatte han for allerede længere Tid siden have behøvet Kapellan«. (Kirkevis 1833-47, s 382f).

Året efter fik han dog kapellan, nemlig ovn *N T J Jespersen*, hvis fader var sp i Nebsager-Bjerre. Hans evner som prædikant var vist ikke store; biskop Brammer skriver fra visitatsen 21-22/7 1851: »Capellan Jespersen holdt en Prædiken, hvilken jeg, om jeg skulde have tildelt den Charakter... maatte have betegnet som non contemnendum [laveste karakter]. Catechumerne svarede over Forventning godt«. (Kirkevis 1848-62, s 596). Men J blev dog valgt som medlem af folketinget 1855 for Bjerrekredsens (Elberling, 1949, s 266f). Bd IX B, 1970, oplyser under Abild sogn s 1137 ganske kort, at i J's tid dér faldt kirkebesøget til nulpunktet.

Tiden efter 1855

Den første sp i denne periode var *Gustav Christopher Engelsted* (1855-84), der kom fra Spandet i Sønderjylland. Han har formodentlig været en energisk »højkirkelig« præst af samme type som biskop Brammer, da han omtales meget rosende i dennes visitatsberetninger.

Således 9/8 1856: »Den nylig ansatte Sognepræst holdt i ret godt Foredrag en vel udarbejdet Prædiken... De fleste Katechumeners Fremgang fandt jeg meget god« (Kirkevis 1848-62, s 669). 5/10 1862: »Pastor Engelsted er en dygtig og samvittighedsfuld Præst, efter Alt hvad jeg kunde skønne. (Sst, s 731). 9/5 1869: »Sognepræsten holdt en opbyggelig Prædiken over Dagens Tekst. Katechumenernes Fremgang saavel som i det hele den kirkelige Tilstand fandt jeg tilfredsstillende«. (1863-80, s 1007). 18/7 1879: »Sognepræsten er en aldrende og besindig, men tillige virksom og livlig Mand, som med Lyst og Fryghed forkyn-der Guds Ord og deltager med Glæde i Alt, hvad han tror kan fremme Guds Rige. Han nyder megen Agtelse i sin Menighed og iblandt sine Embedsbrødre. Catechumerne [som staves forskelligt af B] fandt jeg grundig underviste i Christendoms-læren«. (Sst, s 1103, ligeså 25/5 1874, sst, s 1055).

Hertil slutter sig provst P Ribers indberetning til biskoppen 1880 om præsternes embedsførelse:

»Gustav Christoffer Engelsted, 66 Aar, Sognepræst for Ørum og Daugaard Menigheder, er flittig og dygtig, virksom for den ydre Mission og for Ungdommens Oplysning. Skolerne i hans Pastorat ere fremmelige. Han er ualmindelig yndet og agtet«.

Hans efterfølger, *Hans Skovgaard* (1884-94) havde efter eksamen virket som lærer og haft skrupler over for præstegerningen, formodentlig som meningsfælle af ungdomsvennen Harald Høffding (senere professor i filosofi). Til artiklen om Kettinge-Bregninge, hans næste og sidste kald, har hans enke Johanne S skrevet en fyldig biografi (bd IV, 1957, s 204), hvorfra nogle træk skal medtages.

»Når H S først blev præst i en alder af 40 år, skyldtes det en udvikling fra skepsis til et positivt religiøst stade. Årene i Ørum var en rig og lykkelig tid. Han var opvokset i Østjylland og følte sig hjemme dér. Livet blandt landbefolkningen kaldte på noget oprindeligt i ham, skønt han til en vis grad var et studerekammermenneske og et stykke af en filosof..., at færdes blandt bønder var hans glæde. Derfor optog husbesøg en stor del af hans tid... Han havde også en særlig evne til at føle med lidende mennesker.

Han var i udpræget grad *sognepræst*, var højkirkelig og i politisk henseende efter en radikal ungdomsperiode absolut konservativ, men altid personligt levende og i udvikling. Han var ikke interesseret i kirkelige organisationer eller organisation af menigheden. Søndagsgudstjenesten var for ham det centrale. Han anvendte meget og anspændt arbejde på sine prædikener med intens fordybelse i teksten. Karakteristisk var hans appel til den enkelte og dertil hans stræben efter at give kristendommen en historisk og psykologisk baggrund, at fremstille den som en livsanskuelse. Hans forkyndelse var klar og varm, men savnede enfold. Kirkegangen var god i Ørum og voksende i Daugård... Hans absolutte, til tider lidet tålsomme måde at tage tingene på kunne volde ham vanskeligheder. Kompromisser var ham imod. Dog kan det med rette siges, at han var skattet og anset...«. (Se også W Balslev, 1963, s 376f).

Trods det nævnte forbehold over for organisation var H S ikke fremmed for de nye aktivitetsformer, der på denne tid blev indført af præsterne i flere af egnens sogne, utvivlsomt under tilskyndelse af bisperne Brammer og Clausen. I korte årlige indberetninger oplyser han om bibellæsninger og opbyggelige møder, der i vintertiden blev afholdt i kirkerne, skolerne eller præstegården og om sommeren et par gange under åben himmel. De blev forestået enten af præsten alene eller under medvirken af andre præster, indremissionærer og lægprædikanter. Der blev også afholdt enkelte gudstjenester for hedningemissionen. (Præsteindberetninger i Århus bispearkiv). IM synes således at have fået et vist fodfæste i pastoratet i Skovgaards tid.

H S fik også en smuk omtale efter biskop Clau-

sens visitats 18/6 1889: »I den lille fyldte Ørum Kirke talte Præsten... Prædiken vel udarbejdet, alvorlig, indtrængende evangelisk, om end noget for høj for en Landbefolkning. Sangen god. Ungdommen (c. 40) svarede livligt.

Sognepræsten, præsteviet af mig 1884 og dengang Prædikant for mig, har gjort smukke og store Fremskridt. Kaldet som præst i en senere Alder (c. 40 Aar) omslutter han sin Gjerning med megen Troskab, virker ved Møder og bistaas af sin fromme Hustru. Han selv intelligent. Studerer fremdeles og har et godt, rosværdigt historisk Bibliotek«. (Kirkevis 1889).

Den næste sp blev *E J Vestergaard* (1895-1917, fra 1910 tillige provst Bjerre-Hatting herreders provsti). Han betegnes som betydelig, både som menneske og prædikant; kom meget omkring i pastoratet og blev især afholdt for sin jævne, venlige form og evne til at tale med folk (W Balslev, 1963, s 377, gdr N Kr Kristiansen). Hans afsked som 55-årig i 1917 skyldtes sukkersyge gennem flere år (sst).

Biskop Clausen skriver efter en visitats 24-25/4 1899: »I den godt besøgte Ørum kirke holdt Pr. en god evangelisk Prædiken... mere Inderlighed havde jeg ønsket. Til daglig godt Kirkebesøg. Talrige, livlige børn. Sangen god«. (Kirkevis 1890-1915).

Den bedste kilde er årlige (eller næsten årlige) indberetninger fra Vestergaard gennem hele embedstiden i Ø-D. Her fremtræder han som en virksom, initiativrig præst, oprindeligt vel uden retningspræg, men snart i nært samarbejde med IM.

Fra 1896 berettes om regelmæssige bibellæsninger i de fem vintermåneder, skiftevis i Ø og D kirker samt i Daugård Markskole, 4 kredsforeningsmøder (for ydre mission) i præstegården, nyligt begyndte månedlige møder sst »for unge Karle«, samt 8 møder for ydre og indre mission og den københavnske kirkesag sammen med andre præster eller indremissionærer.

Bibellæsninger synes ophørt efter 1900, kredsforeningsmøderne efter 1904, men de »gudelige Forsamlinger« tiltog stærkt, støttet af andre præster og især indremissionærer. I 1898 holdtes 6, i 1904 22, nu både i kirkerne og skolerne og i det frie. I 1905 holdtes ikke mindre end tre »Vækkelsesuger« samt 23 gudelige forsamlinger foruden samtalemøder i hjemmene hver 14. dag. Billedet er ret uforandret i de følgende år; vækkelsesuger omtales ikke, men 18-26 gudelige forsamlinger årligt indtil 1914, samt samtalemøder i hjemmene, der dog ikke nævnes hvert år. Fra 1904 begyndte en søndagsskole i præstegården i Ørum, 1905 også i et hjem i Daugård, og prg's søndagsskole nævnes næsten hvert år i pastor V's beretninger. I 1904 samlede han også unge piger til møder i prg og fortsatte i flere år med forskellige former for ungdomsarbejde, f eks i 1911 som to månedlige ungdomsmøder i vintermånederne. Desuden holdt han af og til særgudstjenester for ydre mission og den københavnske kirkesag, i 1904 også 5 fastgudstjenester i hver kirke og en ungdomsgudstjeneste.

Indberetningerne, der til dels er skematisk fra 1902 og formelt vedrører kirkeåret, oplyser også

om andre forhold, f eks var der 3-4 katolsk-apostolske familier (irvingianere), 3-7 katolske (vel polske landarbejdere, nævnes ikke efter 1916) og i 1914-16 1 familie »uden Tilslutning til noget religiøst Samfund«

Provst V's virksomhed synes klart aftagende i hans senere år, ligesom deltagelsen i altergangen var faldende. I hans sidste tid var der messefald 6 gange både i Ø og D kirker (indber fra kirkeåret 1916-17). Det hang iflg gdr N Kr Kristiansen sammen med hans sukkersyge og et deraf følgende spiritusforbrug (insulin fandtes ikke). Skønt menigheden satte pris på ham, måtte den ønske ham afløst.

Mens provst Vestergaard var bondefødt, kom efterfølgeren *P I H Degenkolv* fra embedsmandskredse i København, men synes i mange henseender at have fortsat i Vestergaards spor. Om hans forkyndelse skriver biskop Schiøler efter sin visitats 25/7 1918: »Ved Gudstjenesten, der holdtes i Daugaard Kirke, prædikede Sognepræsten... klart og dygtigt om Korsets Evangelium, med Veltalenhed og Kraft, med Tilbøjelighed til at raabe for højt«. (Kirkevis 1917-19). Degenkolv videreførte også Vestergaards aktivitetsformer, men vistnok på grundlag af et mere gennemtænkt centrums-kirkeligt stade.

Dette synes at fremgå af en biografisk skildring i Haderslev bispearkiv, skrevet af førstelæreren i Hedensted i samarbejde med D's enke. »Hans klare aandelige Standpunkt« føres tilbage til en oplevelse, han havde som 17-årig, da han en aften sad over sine bøger; da »skinnede pludseligt som et Lys ind over hans Sjæl *Herligheden* ved at være et Guds barn«. Han så derfor med glæde hen til præstegerningen og virkede allerede i studietiden som leder af en søndagsskole.

Under studiet udmærkede han sig ved alle prøver. Han havde en usædvanlig hukommelse, der senere betød, at han kunde mindes alle sine konfirmander ved navn og fødselsdag. Professor H Scharling, der var hans lærer, fremhæver ham som svarende til sit mål: »at danne selvstændigt tænkende unge Theologer med den dertil fornødne Kundskabsfyldelse« (i brev til D).

Til forskel fra Scharling tilegnede han sig ved Grundtvig-studier en del grundtvigianisme, men gik ind for »Samarbejde mellem troende Præster og Lægfolk«, også af IM. Han interesserede sig meget for ungdomsarbejde, skabte grundlag for en ny kirke i Kølind (hans tidl embede), blev kredsformand for »Blaa Kors« og bestyrelsesmedlem i »Kirkeligt Landsforbund«, men sagde nej til provststillingen, da han ønskede at virke som sognepræst.

»Han var elsket af sin daglige Omgangskreds, der aldrig saa ham vred eller i fortrædeligt Humør. Han handlede efter Ordet: »Hellere lide Uret end gøre Uretl... Lærerne elskede ham; i Skolen og blandt Børnene følte han sig særlig godt hjemme«.

Pastor D sendte indberetninger for 1917-22, det første år nærmest vedr Vestergaards tid. De lave altergangstal blev drøftet ved bi-

skop Schiølers visitats 1918; de steg betydeligt i de nærmest følgende år.

Indberetningerne fra 1918-20 og 1922 omtaler gudelige forsamlinger i begge sogne, til dels ved hjælp af indremissionærer og andre præster, således ved en missionsuge i 1919. Fra 1918-19 berettes om bibellæsninger i begge sogne, 1919-20 om månedlige møder for piger og karle i præstegården. Oplysningerne får gradvis en mere generel karakter; fra 1921 noteres kun vedr møder, at der i prg var en lille mødesal, som »anvendes meget til christelige Møder og udelukkende dertil«. Pastor D begyndte at holde søndagsskole i prg, hvilket nævnes i beretningerne fra 1918-20; den generelle søndagsskolestatistik viser, at han fortsatte, til 1932 med 50 børn årlig, 1933-34 med 40 (Søndagsskolebladet »Raadgiveren«).

Efter 1922 findes kun oplysninger i Kir Hdbg (hvert 4. år), hvor pastor D er meget lidt meddelsom. Kirkegangsprocenten opgives til 20 i Ørum og 10 i Daugård, faldende til 15 og 8% i D's sidste beretning til Kir Hdbg 1935. De sparsomme altergangstal er også faldende (se oversigter). Der var kun »lidt IM« iflg Kir Hdbg 1923, og kun 2 repræsentanter for IM i menighedsrådene; resten var u p eller grundtvigske. De mange møder med indremissionærer havde således ikke sat sig stærke spor, og der blev ikke opført missionshus.

En gennemgang af menighedsrådsprotokollerne for Ørum sogn 1904-43 og Daugård sogn 1904-61 har ikke givet supplerende oplysninger af betydning. Der holdtes kun få møder årligt, og referaterne er — som vistnok sædvanligt — korte notater, hovedsagelig vedr lokale praktisk-kirkelige spørgsmål, til o 1920 skrevet af sognepræsten, der formodentlig var formand. Det skal dog nævnes, at menighedsrådene 21/3 1905 tilsluttede sig et forslag fra Bølle-Horne hrd's provsti om forbud mod salg og udskænkning af spiritus fra lørdag aften til mandag morgen, Daugård menighedsråd vedtog 3/4 1929 en henstilling til sognerådet om begrænsning af de mange offentlige baller. Både 1920 og 1924 stillede begge menighedsråd sig afvisende til forslag fra ministeriet om kvinders adgang til præsteembedet.

Efterfølgeren *Vagn Schousboe* (1937-75) fik den længste embedstid blandt præsterne i nyere tid. Han var præstesøn, men havde været bankassistent 1920-30. I Ørum-tiden var han tillige præst ved Vejlefjord Sanatorium (1939-56); men under besættelsen måtte han gå under jorden og flygtede (efter en Gestapozia i prg 18/10 1944) til Sverige, hvor han virkede som præst for flygtninge 1944-45. I Ø-D var han i lang tid formand for skolekommissionen, 1961-73 for Bjerre-Hatting hrd's menighedsrådsforening og omtrent samtidig medlem af bestyrelsen for Vejle Amt Hjemmesygeplejeforening. 1961 blev han provst for Bjerre-Hatting hrd, fra 1971 for Hedensted

provsti. (Iflg Kir Hdbg).

V S's første beretning til Kir Hdbg 1939 tyder på et stærkere foreningsliv: der var DMS- og santalkredse, en ungdomsforening under DdU og et forsamlingshus i Ørum; om dette bemærker V S udtrykkeligt: »misbruges ikke«! Desuden var der IM-kredse, som (iflg næste udg i 1943) talte 35 i Ørum og 25 i Daugård. I perioden 1939-47 beretter Schousboe om skarpe modsætninger i Ørum, mens forholdene var rolige i Daugård. Begge menighedsråd var dog delt mellem 4 »retninger«.

Men i næste udg af Kir Hdbg (1951) skriver Schousboe kun: »jævnt gode folkekirkelige forhold, intet Retningsrådene«. IM-kredse nævnes ikke, og menighedsrådet bestod nu og herefter helt overvejende af »grundtvigske eller u p«. I den sidste udg af Kir Hdbg fra 1967 omtales sociale skel. Kirkegangsprocenten var næsten uforandret 8 i Daugård, mens den i Ørum faldt fra 15 til 7 (Kir Hdbg 1939-67). Altergangstallene fra V S's første år er relativt lave, og de opgives ikke efter 1951 (se oversigter).

Ungdomsforeningen blev oprettet af Ørumlæreren Jacob Schmidt i 1918. Efter en svag periode steg medlemstallet til o 100 i 1930'erne, da der også blev opført forsamlingshus i Ørum (1934). Tilslutningen var udmærket under krigen og en tid derefter, men i 60'erne måtte både forsamlingshuset og foreningen opgives. Den havde tilknytning til DdU, men ikke specielt til sognepræsterne, snarere til gården Højvang, der leverede formænd i to generationer (den nuværende N Kr Kristiansens mor og hustru, ifg N Kr Kristiansen). Iflg Kir Hdbg 1951 havde foreningen 100 medlemmer, 1955 70, 1959 nævnes den for sidste gang, men uden tal.

Efter provst Schousboe fulgte *Peder A Møller* (1975-85) og den nuværende sp *Fin Rasmussen Petersen* (1986-).

Et særkende for pastoratet er den store adventistskole ved Vejle fjord, nu med 325 børn (se skoler). De kommer for en stor del fra folkekirkelige, især indremissionske hjem i en vid omkreds. Institutionen har dog medført bosættelse af en del adventister i skolens nærhed, hvor der i 1981 opførtes en kirke for adventistsamfundet; det har i Daugård sogn o 200 medlemmer (meddelt af pastor Walder Hartmann, Assendrup, der er samfundets præst).

Sognene har stadig overvejende landligt præg. I Daugård var der til 1960'erne en station på den jyske længdebane, men stationsbyen blev ikke stor. Mellem denne og Daugård kirkeby er der imidlertid i de seneste år bygget et nyt kvarter på o 150 parcelhuse, hvis beboere for en stor del har arbejde i Vejle og kun svag tilknytning til Daugård.

Daugård er dog stadig et lille sogn, der fraregnet adventister kun tæller ca 900. Folketallet er i Ørum faldet til 273, i Urlev til 245. Altergangstallene var i 1987 250 i Daugård og 150 både i Ørum og Urlev; kirkegangen er omkring 25 i Daugård (alm søndage i konfirmandperioden), ca 12 i Ørum og 7-10 i Urlev (2,8% af 900 i Daugård og

4,3% i Ørum). I Urlev opstod nogen bitterhed efter »tvangsindlemmelsen« i Ø-D pastorat, som man gav provst Schousboe skylden for. Det gik ud over kirkegangen, og mange føler nu nærmere tilknytning til Hedensted, hvor de fleste børn går i skole og konfirmeres.

En ungdomsklub blev oprettet af den forrige sp P A Møller, som dog udtrådte af bestyrelsen, da den ikke ønskede forkyndende indslag. Men menighedsrådene har fra 1978/79 fået et mødecentrum i Ørum gamle skole, som de har overtaget og leder gennem et initiativudvalg med to fra hver af de tre sogne. Her holdes møder hveranden torsdag med kirkelige og folkelige emner og 30-90 deltagere. Konfirmanderne undervises her, og skolen fungerer som almindeligt forsamlingshus, der er udlejet 100 dage årligt.

Pastor F R P har desuden arrangeret en årlig sogneudflugt med god deltagelse og på opfordring busrejser til Finland; de har udviklet sig til »Daugård Rejser«, som sendte 7 busser til Finland 1988 (iflg oplysninger fra pastor Fin R Petersen og gdr Niels Kristian Kristiansen).

Skoler

Kilderne er uhyre sparsomme før 1800. Pastor Bloch oplyser 1772, at degnen »forsyner« skolen i Daugård sogn, »som bør holdes Aaret igjennem«, mens der i Ørum kun holdes skole »fra November til Marts ved en Skoleholder efter Fundatsen« (Richardt/Secher 1867, II, sp 104). Biskop Janson var utifreds med både degn og skoleholder (1792, vis prot 1791-1804, s 65), men o 1850 var begge skoler upåklagelige iflg biskop Brammers visitatser 26/5 1846 og 21-22/7 1851.

Efter den sidste skriver han: »Ørum Skole har 16 Børn i øverste, 19 i nederste Klasse. Lærer [Vilh Lund] catechiserede saa livligt og utydeligt, at det overraskede, at Børnene viste sig ret opvakte især i nederste Klasse og navnlig ved Examinationen i Religion... Daugaard Skole har en udmærket, dygtig Lærer i Rasmussen, som med sine ypperlige Gaver saavel til at undervise som til at holde Disciplin og vinde Børnenes og deres Forældres Kjærlighed ved at holde denne store Skole med 46 Elever i øverste og 62 i nederste Klasse i en fortrinlig Tilstand. Han forstaa at benytte indbyrdes Undervisning, saa at ikke blot Skolens mekaniske Virksomhed men Børnenes Selvvirksomhed fremmes herved«. (Kirkevis 1833-47, 1848-62).

Dette billede holder sig nogenlunde uforandret i den følgende tid. I 1870 nævnes for første gang Daugård søndre skole, sen kaldet Daugård Markskole, med lærer Jens Frederik Lund, søn af Ørumlæreren Vilh L. Året efter »arvede« han faderens embede i Ørum. I provstens visitatsberetning fra 1876 hedder det:

Daugård byskole: »Skjönt Læreren [Rasmussen] er gammel, over 70 Aar, underviser han dog med Liv. Børnene følge ham med Opmærksomhed, læse indenad med Færdighed, og gjøre meget tilfredsstillende Rede for hvad de have lært. Skolens Tilstand i samtlige Fag er tilfredsstillende«.

Daugård Markskole: »Læreren hedder [Peter Moldt], nylig ansat, underviser med Færdighed og lover godt. Det var kjendeligt, at Børnene have tabt en Del ved under Vacansen at være blevet undervist af forskellige Lærere. Dog var Skolens tilstand tilfredsstillende«. —

Ørum skole: »Læreren [J F Lund] har meget gode Undervisningsgaver og gør sig megen Flid. Ældste Klasse: Religion mg, Læsning mg, Ret-skrivning mg+, Regning mg+, Historie og Geografi mg+, Sang g. Yngste Klasse mg«. (Skolevis prot 1853-90 20/9 og 7/11 1876).

Provsten oplyser senere, at Peter Moldt var f på Als 1845, dim privat 1867 og derpå lærer forskellige steder på Als og i Orte på Fyn, til han 1876 kom til Daugård Markskole.

Jens Fr Lund var f 1845, dim fra Gedved 1865, højskolelærer i Uldum, 1870 ansat ved Markskolen, 1871 ved Ørum skole, hvor han virkede over 40 år og fik talrige tillidshverv, som revisor for mejeriet og kommunen, medlem af menighedsrådet og kirkeværgem m m; han oprettede også en børnebogsamling og holdt som yngre ofte aftenskole for karle. (Poulsen/Benthin, 1913, II, s 211f).

Få år efter blev lærer Rasmussen ved Daugård byskole erstattet af Peter Kristian Kiesling (f 1847, lærer og kirkesanger i Daugård by 1878). I biskop Brammers beretning fra 19/7 1879 hedder det: »Daugaard Byskole havde 44 Børn, fordeelte ligelig i begge Klasser. Læreren Kiesling er en vel ikke udmærket begavet, men duelig Mand, der ogsaa med ungdommelig Varme stræber at bringe sine Elever fremad, hvilket jeg fandt i det Hele var lykkedes ham«. Både Kiesling og Moldt roses også af biskop Clausen 1889 — med karakteren mg — men især J Fr Lund i Ørum: de 29 børn var »meget godt underviste af den sjældent solide og brave Lærer« (biskoppens understregning, der fremhæves yderligere ved karakteren ug; dat 18/7 1889). (Biskoppens skolevis 1851-1915).

1893 blev lærer Moldt forflyttet til Daugård byskole og ved Markskolen afløst af Anders Emil Andersen (f 1870, dim fra Silkeborg 1891). Han betegnes af biskop Clausen 24/7 1899 som »dygtig, ung ivrig«, og børnene var lige så livlige og fornøjelige som hos Moldt i Daugård byskole (sst). Elevindtryk fra Markskolen o 1910 findes ret udførligt meddelt i Wilh Kristensens barndomsindringer (håndskr i Hedensted lokalarkiv, s 29ff). Skoleårene mindes med glæde, især lærer Andersen, der måtte klare op til 80 børn (til dels fra teglværk og fiskerhjem). Andersen var en dygtig, »retfærdig« og humoristisk anlagt lærer (tillige kirkesanger), som alle så op til. Hvert år samlede han både børn og forældre til fastelavnsbal i skolen, hvor han selv spillede til dans på violin.

I sin lange lærertid i Daugård fik han mange tillidshverv som »en praktisk dygtig Mand, der paa mange Maader [stod] Beboerne bi med Raad og Daad«. (Poulsen/Benthin 1913, s 188). Han blev dannebrogsmænd 1900, formand for menighedsrådet i 1920'erne, vistnok fra 1924, og var medlem i en længere årrække. 1914 efterfulgte han lærer Moldt som førstelærer ved Daugård byskole, og her fortsatte han til 1937.

Ved Daugård byskole blev han afløst af B V Gaarn (1902-70), der blev den første skoleinspektør ved Daugård centralskole, oprettet 1957. Han var »af den gamle skole«, men accepterede også det nye i tiden. Var med til at starte sognebiblioteket i Daugård og var kasserer i sygeplejeforeningen. (Horsens Folkeblad 19/9 1970).

Daugård Markskole blev i 1920'erne omdannet til forskole og nedlagt 1960. Lærere her var Gertrud Charlotte Runge og Edith Flemming Koefoed. Ved Ørum byskole virkede Laurids Kibæk 1919-51, skolen blev i 1957 reduceret til forskole

og få år efter nedlagt. Daugård centralskole havde 1984 146 elever, 1988 137, begge år i 8 klasser med 9 lærere. Skoleinspektør er Steen Schønnemann (f 1945). (N A Larsen III, 1934, s 746f; Den danske Skolehåndbog 1945ff).

Adventistskolen

I 1930 grundlagde adventistsamfundet en skole ved Daugård strand, Vejlefjord højere Skole, der omfattede realeksamen. Den udvidedes stadig gennem årene og oprettede 1973 gymnasium.

Vejlefjord højere skole havde i 1984 200 elever i 12 klasser med 22 lærere (Den danske Skolehåndbog). Elevtallet er i 1988 vokset til 325, udover 80 kostskoleelever, hovedsagelig fra Hedensted og Juelsminde kommuner. Skolen omfatter alle trin fra børnehaveklasse til 3. gymnasiekl. Rektor er Arne Wagenblast, bestyrelsesformand pastor Rolf Kvinge, Oslo. (Oplyst af pastor W. Hartmann, jfr ovf før »skoler«).

Oversigter

(vedr Ørum-Daugård) *Folketal* 1850 344 + 614, 1901 345 + 757, 1930 401 + 855, 1955 378 + 809, 1970 312 + 890 (Stat Tabelv 1975 II. Danmarks administrative inddeling); 1980 286 + 1045 (Urlev 254) (Kir Hdbg 1981); 1986 281 + 1059 (Urlev 242); 1/1 1988 273 + 1112 (Urlev 245). (Befolkning og valg 1986 og 88).

Menighedsrådets sammensætning 1922 2 IM, resten ug; 1926, 30 og 34 27 M, 10 gr el up; 1938 og 42 2 IM, 6 gr, 3 C, 1 soc; 1949 IIM, 10 gr el up, 1 soc; 1953 og 57 12 gr el up; 1961 9 gr, 3 soc; 1965 12 gr el up, 1984 12 folkekirkelige.

Antal Altergæster 1902 377 + 454, 1906 400 + 498 (højeste tal), 1910 269 + 348, 1915 259 + 351, 1916 233 + 232, 1920 344 + 297 (iflg præsteindber, i de ældre tilføjes særskilt 20-25 hjemmeberettede); 1926 og 30 277 + 276, 1938 170 + 160, 1946 160 + 190, 1950 200 + 300 (iflg Kir Hdbg, der ikke har andre opgivelser fra Ø-D); 1987 150 + 250 (Urlev 150) (iflg nuv sp).

Kirkegangsprocent 1926 og 30 20 + 10; 1934, 38 og 42 15 + 8; 1946 15 + 10; 1950 12 + 7; 1954 10 + 7; 1958 10 + 8; 1962 og 65 7 + 8 (iflg Kir Hdbg, ligesom vedr altergæster henført til året før den pågældende udg, fra 1967-udg dog til 1965); 1987 4,3 + 2,8 (jfr ovf).

Ørum Kirke

Den hvidkalkede, teglhængte kirke består af romansk kor og skib med sengotisk, delvis ommuret våbenhus mod syd. Den romanske bygning er opført af frådstenskvadre uden synlig sokkel; den oprindelige norddør og nogle vinduer ses tilmurede. Indvendig er korbuen noget ændret og overpudset, da der i sengotisk tid blev indsat krydshvælv.

Kirken har i lang tid hørt under Ørumgård. Kalken fra 1662 er skænket af Steen og Karen Bille, Ørumgd, og under koret indrettedes gravsted for slægten Bille.

1877 blev der fremdraget flere kalkmalerier, bl a gammeltestamentlige scener, korsfæstelsen og Jomfru Marias klage over Kristi lig.

Over nyt alterbord af gule mursten fremstillinger af bebudelsen, Kristi fødsel og hyrderne på marken samt et nyt krucifiks i buen. Den tidl altertavle, den velsignede Kristus (af Wegener 1857), er ophængt over våbenhusdøren. Sengotiske malmstager på siddende løver. Romansk granitfont med rankeværk og båndslang. Sydtyisk fad fra o 1575 med hvirvelroset, indgraverede våben og initialer. Prædikestolen er fra 1910 i renæssancestil. Stålklokke fra Bochum ca 1880 i klokkestabel på kirkegården. En kraftig restaurering fandt sted 1939. Nyt orgel 1968 med 4 stemmer. (Kilder efter Daugård kirke).

Daugård Kirke

Den anselige hvidkalkede kirke består af romansk kor og skib, der er opført af frådsten og delvis har bevaret deres oprindelige murdekorationer (lisener og rundbuefriser i 2 etager); hertil kommer tårn mod vest og våbenhus mod syd fra sengotisk tid. Da blev også korets østlige del ombygget med munkesten og murdekorationer i gavlen; kor og skib fik krydshvælv, og tårnet et krydshvælv underrum, der åbner sig mod skibet ved en spidsbue. Det sengotiske våbenhus har kamtagavl med 7 rundbuede højblændinger, savskifter og forneden små korsblændinger. Våbenhuset er teglhængt, mens de øvrige bygningsdele har blytag. Den romanske syddør er bevaret, mens norddør og vinduer fra romansk tid er tilmuret.

Kirken har tilhørt herregården Williamsborg, hvis ejere J Fr v Schmidten og hustru foretog en større restaurering 1792. 1810 blev den overtaget af en beboerkreds og 1914 selveje (menighedsrådsprot 18/6 1914).

På korets nordvæg er der 1956 fremdraget romanske kalkmalerier fra 1200, Nadveren og Kristi indtog i Jerusalem, ranset 1960 af E Lind. Ved korbuen er der kalkmalede rankedekorationer fra reformationstiden. Altertavlen er et typisk arbejde af Jens Hiernøe fra 1800 med korinthiske søjler, vaser og ophængte symboler. I storfeltet maleri fra slutningen af 1800-tallet, kopi efter C Blochs Gethsemane. Kalken er fra 1692. Sengotiske malmstager. Romansk granitfont med løver, hvis meget karakteristiske manker afspejler vikingetidens ornamentik. Sydtyisk fad fra omkring 1575 med fremstilling af bebudelsen. Prædikestolen er i enkel renæssance fra omkring 1610 med toskanske hjørnesøjler, istandsat ved almindelig restaurering 1939 (skildret af A E Andersen i Horsens Folkeblad juni 1939; i Daugård mghrådsprot har han skildret en større bazarfest 20/6 38 til fordel for restaureringen). Himmell i akantusbarok fra 1700-tallet. Model af femmastet bark fra nyere tid. Klokke af I C og H Gamst 1815. Nyt orgel 1969 med 4 stemmer. - Om Daugård kirke Marius Hansen, 1933, s 77ff; i øvrigt Trap VII, 1926, VIII, 1964; Kir Hdbg og Teol Stat.

Den nyere præsterække

Præsteløn 1894 nettoindtægt 3100 kr (Da Kirketd 1894, sp 766), 1922 2. kl, 1946 3. kl, 1958 12. kl, 1969 LR 16/31.

12. 1855-84 **Gustav Christopher Engelsted**, f Kerteminde 23/10 1814. Forældre:

Major Jens E og Elisabeth Valborg Agnete E. Dim Nyborg 31, c 16/11 36 (1), g Flødstrup 23/12 45 Sophie Caroline Fog, f 26/2 24, d Ørum 30/3 75. Forældre: Ejer af Risinge Christian Frederik F af Stenstrup-Lunde og Anna Elisabeth Kirstine Bendz. 4/10 44 sp Spandet, 24/7 55 sp Ørum-Daugård, d Kerteminde 20/7 84.

13. 1884-94 **Hans Skovgaard**, se sp Kettinge-Bregninge.

14. 1895-1917 **Eske Jensen Vestergaard**, f Haurum Vestergaard, Hornborg sogn 29/9 1862. Forældre: Gdr Haurum Jens Eskesen og Ane Cathrine Dideriksen. Dim Horsens 82, c 88 (1). G 1) Horsens Vor Frelser k 25/3 90 Karen Dorthea Nansen, f Nyborg 30/7 66, d Horsens 2/7 1906. Forældre: Politibetjent Nyborg Emanuel Ferdinand N og Anna Kirstine Hansen. G 2) Engum 29/9 07 Christiane Hansen, f Lågegård(?) 11/2 71. Forældre: Proprietær Lågegård Hans Jørgen H og Karen Marie Olivia Byberg. 88 lærer Horsens, 9/11 89 sp Klovborg-Tyrsting-Grædstrup, 8/2 95 sp Ørum-Daugård, 22/2 10 provst Bjerre-Hatting hrd provsti, afsk 25/9 17, d 14/10 22.

15. 1918-36 **Poul Iver Hjorth Degenkolv**, f Kbh 13/12 1878. Forældre: Kontorchef Orlogsværftet, etatsråd Christian Harald D og Olga Nathalie Angelica Hjorth. Dim V Borgerdydssk 98, c 15/1 1904 (1), g Frederiksberg Slotssk 5/7 10 Anna Marie Koch, f V Jølby 28/7 79, d Hedensted 1/6 46. Forældre: Sp Vejby-Tibirke Carl Bendix K og Anna Kristine Olavia Jensen. 5/12 04 pers kap Vejby-Tibirke, 10/11 09 sp Kolind-Ebdrup-Skarresø, 1/2 18 sp Ørum-Daugård, d Ørum 17/11 36. - Fru D's forfædre var præster i 10 led (fra Hans Tausen); Grønlandsforskeren J P Koch og sp Jørgen Koch, Jungshoved, var hendes brødre.

16. 1937-75 **Vagn Schousboe** (tidl skrevet Schovsbo), f Carlston U S A 10/11 1905. Forældre: Sp Taps Jens Christian Johannes Laurentius Schovsbo-Jensen og Margrethe Gjørup. Dim. Kbh Statens Kursus 27, c 33 (h², g S Bjert 3/8 s å Ellen Herma Uldall Lind, f S Bjert 8/2 08. 26/6 (24/6) 33 sp Dalbynder-Dalbyover, 22/3 37 sp Ørum-Daugård, till cst pr Vejlefyrd Sanatorium, 1944-45 pr danske flygtninge Jönköping, 9/10 61 provst Bjerre-Hatting hrd provsti, 71 provst Hedensted provsti, 1/4 73 sp Ørum-Daugård-Urlev, afsk 30/11 75.

17. 1975-85 **Peder Adolf Møller**, f Kibæk, Assing sogn 16/9 1921. Forældre: Forpagter Rasmus M og Marie. G Nors 18/7 45 Anna Hundahl, f Nors 30/3 19. Forældre: Smedemester N B H og Ane Mathea. Lærer; forstander Hellebjerg Idrætsungdomsskole, Juelsminde; 76 særudd, 1/5 s å Ørum-Daugård-Urlev, sygeorlov fra juli 85, afsk 30/11 85.

18. 1886- **Fin Rasmussen Petersen**, f Varnæs 4/12 1848. Forældre: Købmand Hans Petersen og Helga Rasmussen. Dim HF Åbenrå, cand mag Århus 1881, paragraf 2 prøve 18/6 85, g 13/9 86 Ann d'Antin, f Espo ved Helsingfors. Efter ansættelser som lærer og rejseleder 1/2 86 sp Ørum-Daugård-Urlev.

Litt: S.V. Wiberg: En almindelig dansk Præstehistorie I-IV, 1867-73; Kirkelig Håndbog 1923 ff (Kir Hdbg) og Teologisk Stat; Den danske Skolehåndbog 1945ff; Trap VII, 1926; VIII, 1964; Statistisk Tabelværk 1975, II; Befolkning og valg 1986, 3.

Carl Poulsen og E Th Benthin: Lærerne og Samfundet II, 1913. Marius Hansen: Daugård Kirke. Vejle Amts Årbog 1933; N.A. Larsen: Danske Skole-Stat III, 1934; V. Elberling: Rigsdagens Medlemmer I, 1949; W. Balslev: Præsteskabner i Bjerre Herred. Bjerre Herred Bogen, 1963; G. Laursen: Folkeskolerne, sst; A Pontoppidan Thysen: Vækkelsernes frembrud i Danmark IV, 1967 og V, 1970 (APT IV og V).

Utrykte kilder: Aage Dahls samlinger; biskop Jansons visitatsprotokol 1791-1804. La Viborg; Indberetninger om kirkevisitatser (fra Århusbisperne) 1833-47, 1848-62, 1863-80, 1889-1915, 1917-19. Danske kancelli (til 1847) og Kirke- og undervisningsministeriet. Ra; Indberetninger om skolevisitatser (fra Århusbisperne, til 1851 under kirkevis) 1851-94, 1895-1915. Sst; Skolevisitatsprotokol fra Bjerre-Hatting hrd's provsti 1853-90. La Viborg; Århusbiskoppens journalsager: præsteindberetninger om salmebøger 1854-56, provsteindberetninger om præsternes embedsførelse 1880, præsteindberetninger 1880-99, 1903-23. La Viborg; Menighedsrådsprotokoller for Ørum 1904-43, Daugård 1904-61. Ørum præstegård; P I H Degenkolvs biografi. Haderslev bispearkiv; Wilh Kristensens barndomserindringer. Hedensted lokalarkiv; oplysninger fra præsterne Fin R Petersen og W Hartmann samt gdr Niels Kristian Kristiansen, Højvang. — Ovenst bygger på materiale indsamlet af Inga Blaabjerg og Mette Thomsen og et manuskript af John W Oldam, bearbejdet og suppleret af APT.

URLEV-STENDERUP

Af Mette Thomsen og APT

Topografi

Urlev

Areal 908 ha. Det lille Urlev sogn grænser mod ø til det gamle anneks Stenderup, mod v til Hedensted-St Dalby, mod s til Stouby-Hornum pastorat. Mod n berøres Ølsted og Løsning sogne. Jorderne er for en stor del højtliggende og bakkede; sydfra strækker en bakkekam (Tohøje 99 m, Enehøj 86 m) sig fra Hornum mod Urlev by midt i sognet, nordpå fortsat via Kollen (60 m). Terrænet v herfor er mere affladet og består dels af morænesand og dels (langs Ørum å) af hedesletteland. Nær herved ligger Spangmose. Lidt skov findes mod s.

Byer Urlev m kirke, tidl prg, nu døvehøjskole; Spettrup m fabrikk for polstermateriale (i tidl mejeri).

Bebyggelser Nr Aldum Kolle.

Gårde Urlevgd, Urlev Søndergd; Evasminde; Krogager; Stovnbjergmølle.

Stenderup

Areal 1631 ha. Stenderup sogn strækker sig fra Hornum i s til Torsted og Tyrsted mod n, afgrænset mod v af Urlev og Ølsted, mod ø af Nebsager-Bjerre pastorat, hvortil det nu hører. Det delvis bakkede terræn (indtil 70 m) har sandede jorder omkr Stenderup by (i nv) og mod s ved Brå, men ellers er lerjorder alm. Horsens-Juelsmindebanean havde to stationer i sognet, ved Stenderup og Bråskov (1884-1957). Sognets sydspids skæres ved Bråskovgd af landevejen Vejle-Horsens over Hornum.

Byer Stenderup m kirke, centralsk (opf 1961), bibl (i skolen, opr 1903), forsamlingshus, alderdomshjem, mindre industrier, postekspedition; Brå; Bråskov m det tidl statsungdomshjem Bråskovgd, nu efterskole, forsamlingshus, gartneri og postekspedition; Lystrup; N Aldum; S Aldum.

Bebyggelser Vandborg; Gadekær.

Gårde N Aldumgd; S Aldumgd; Brågd; Lystrupgd; Kærsholm; Aldum; Østergd; Stenderupgd.

Skove Dallerup skov, Kærskov, Lystrup skov, Brå skov.

Skønt det meste af Urlev sogn hørte til Bjerre herred og det meste af Stenderup sogn til Hatting herred, har Urlev haft Stenderup som anneks siden reformationstiden, til 1759 tillige St Dalby sogn. Urlev og Stenderup

sogne udgjorde én sognekommune til 1970, da Urlev blev indlemmet i Hedensted storkommune, Stenderup i Juelsminde storkommune. I 1971 blev pastoratet optaget i det nye Hedensted provsti, men opløst 1/4 1973, idet Urlev sogn blev tilknyttet Ørum-Daugaard og Stenderup Nebsager-Bjerre pastorat.

Den ældre præsterække

1. 15.. **Peder Nielsen (Terkelsen)**, sp Urlev-Stenderup-Dalby. Fader til 2.

2. (1584)-1593 **Jens (Hans) Pedersen**, f Urlev 15.., sp Urlev-Stenderup-Dalby, var 84 provst Bjerre herred, d Urlev 93. Fader til 3, sp Tim-Madum J J Urlev, sp As-Klakring P Jensen.

3. 1593-1631 **Søren Jensen**, f Urlev 15.., 93 sp Urlev-Stenderup-Dalby, provst Bjerre herred, d Urlev 1631.

4. 1631-80(?) **Søren Pedersen Prip**, f Rødding. Fader: sp Rødding-Skrave Peder Andersen Lintrup. Dim Ribe 26, g Anne Hansd, f Vejle. 31 sp Urlev-Stenderup-Dalby, d Urlev 80. Fader til sp V-Ø Bølle Søren S P.

Døjede meget under svenskekrigene 1643-45 og 1657-59, men endnu mere af pest, der kom med et skib fra Kbh til Jylland 1654, men kun slog ned to steder, nemlig Højen og Urlev præstegård. Prip tog omgående konsekvensen og gav ingen i sognet adgang til præstegården. Selv passede han de syge, hvoraf alle efterhånden døde med undtagelse af præsten selv. En snedker i Ørum skulle aflevere en kiste på Sommerbjerg mellem Ørum og Urlev, så snart han så et flag vaje; her hentede så præsten kisten. For at menigheden ikke skulle undvære Guds Ord, prædikede Prip fra en sten uden for kirken. Præstegården brændte 1673. (Th Becker, 1839, s 253; W Balslev, 1963, s 367).

Kapellan 1670-71 **Anders Pedersen Galskjøt**, f Kornumgd 1641. Forældre: Ejer af Kornumgd Peder Thomsen Galskytt og Kirsten Pedersd Kjærulff. Dim Ålborg 60. 66 rkp Brorstrup-Ravnkilde-Haverslev, 31(21)/8 69 ventebrev Urlev-Stenderup-Dalby, 70 Adj min cum spe succ sst, d Kornumgd 19/9 71.

5. 1680(?) - 82 **Ancher Rasmussen (Midelfart)**, dim Vordingborg 1664, g(?) 16.. Anne Karstensen. 5/11 72 Adj min cum spe succ Urlev-Stenderup-Dalby, 80 sp sst, d Urlev 82.

6. 1682-97 **Elias Sørensen Holbech**, dim Odense 1668, g Kbh Holmens k 4/2 79 Gertrud Frederiksd Busch, f 47, d 1704. Forældre(?): Sp Haraldsted-Allindemagle Frederik

Hansen (Jensen) Busk og Gertrud... 76 skibspræst, 20/5 82 sp Urlev-Stenderup-Dalby, d Urlev 97.

7. 1697-1722 **Jens Nielsen Høstmark**, f Kbh ca 1667. Fader: Skomager Kbh Niels Nielsen H. Dim Kbh 90, g 1) Horsens 9/1 99 Maren Sørensd, d 1702. Forældre: Borger Horsens Søren Berntsen og Ane Hansd. G 2) Horsens 11/6 03 Birthe (Birgitte) Christensd Lottrup, f Horsens, d 55. Forældre: Christen L og Kirsten Nielsd. 9/3 97 sp Urlev-Stenderup-Dalby, d Urlev 4/7 22. Fader til sp Pjæstved-Gauerslund Niels J H, sp Ølsted Anders T J H. Svigerfader til sp Rårup U P Toxverd.

Fik 1699-1701 domme over flere naboer vedr hegn, markveje m m og lå 1700-04 i strid med sin svoger herredsfoged Folmer Thomsen om lign emner; desuden klagede denne over, at J N H ved en altermgang havde rakt en af altermgæsterne vinen for brødet. Præsten prædikede til gengæld direkte mod herredsfogeden: »Du Øvrighedsmand, som rejser omkring for at oplægge Raad mod Guds Tjener og tager syv onde Aander med dig«. Biskop Braem i Århus måtte pålægge J N H »at holde sig fra Skjændepredikener herefter, saafremt han ikke Prædikestolen skal forbydes« (P Martinussen, 1911, s 106-08; Frands Holm, 1922, s 27-28; jfr Vilhelm Bang, IV, 1893-95, s 448-55).

8. 1722-27 **Johannes Hansen Treslov**, f Roskilde 1683. Forældre: Borger Roskilde Hans Pedersen T og Cathrine Marie Motzfeld af Asnæs. Dim Roskilde 1703, baccalaureus 31/5 12, c 1/6 s å (nc), g 15/2 23 Anna Dorothea Mecklenburg, d Urlev 11/3 30. Fader: Nicolai M. 31/7 22 sp Urlev-Stenderup-Dalby, d Urlev 27.

9. 1728-56 **Ole (Oluf?) Rasmussen Rask**, f Fredericia 1697. Forældre: Klokker Fredericia St Michaelis K Rasmus Ibsen og Maren Olesd. Dim Horsens 1718, c 5/12 24 (nc), g 1) Ulrikke Christine Zeuthen. Fader: Ulrik Zeuthen i Lundum. G 2) enke efter 8. G 3) Hammel 20/2 31 Ulrikke Sophie Jæger, f Hammel 07, d Århus 27/1 89. Forældre: Birkedommer Frisenborg Jørgen Ibsen J og Christiane Sophie von Keyn (Klyn?). 11/7 28 sp Urlev-Stenderup-Dalby, d Urlev 56. Fader til sp Harridslev-Albæk Frederik R. Svigerfader til sp St Croix M P Ohm.

10. 1756-58 **Jens Jensen Falster**, f Horsens 1722. Forældre: Skipper Horsens Jens F og Kirsten Jensd. Dim Horsens 40, c 12/3 48 (l), 14/12 53 ventebrev Urlev-Stenderup-Dalby, 55 adj min cum spe succ sst, 56 sp sst, d Urlev 24/4 58.

11. 1758 **Jacob Jacobsen Norup**, se 13.

12. 1759-60 **Jens Severin Mortensen Braëm**, f Rårup 6/4 1716. Forældre: Sp Rårup Morten Corfitsen B og Cathrine Jensd Krabbe. Dim Odense 36, baccalaureus 1/7 37, c 29/1 39 (l), g Horsens 30/10 59 Abel

Margrethe Adamsd Helms, f Horsens 7/2 31. Forældre: Kbm Horsens Adam Henriksen H og Magdalene Nicolaisd Sass. 51 skibspr, 16/2 59 sp Urlev-Stenderup, d Urlev 8/2 60.

13. 1760-93 **Jacob Jacobsen Norup**, f Kerteminde 1727. Forældre: Borger Kerteminde Jacob N og Hedvig Cathrine Cayssd Hjort. Dim Nyborg 46, baccalaureus 28/6 47, c 13/4 50 (nc), g 57 Øllegaard Utzen, f Præstholm ca 25, d Vestberg(?) 20/10 97. Forældre: Sp Gosmer-Halling Laurids Udsen og Elisabeth Marie Mortensd Sehmann. Kaldet til sp Urlev-Stenderup 58, men kaldsbrevet kasseret, fordi hustruen kom for tidligt i barselseng; 7/3 60 sp Urlev-Stenderup, d Urlev 4/6 93.

Om J J N skriver biskop Janson i 1792: »Man kiender ham som en duelig og retsindig Mand. Hans Foredrag paa Prædikestolen fremføres med Varme — ogsaa katechiserede han ret godt«. (Vis prot 1791-1804).

14. 1793-1806 **Oluf Nielsen Bech**, f Århus 28/12 1761. Forældre: Kbm Århus Niels Knudsen B og Kirstine Linae. Dim Århus 82, c 16/10 87 (nc), g Århus Domk 10/5 93 Anna Mørch, f Århus (Galten?) 71, d Århus 14/12 18. Forældre: Kbm Århus Marcus M og Jacobine Kaarsberg. 29/6 1792 sp Haurum-Søby, 6/9 93 sp Urlev-Stenderup, d Urlev 4/6 1806.

Pers kap 1804-08 Peter Nielsen Brandt, se sp Ringkøbing-Rindum.

15. 1806-54 **Johannes Nicolai Balle**, f Tjæreby, Hillerød 1767. Forældre: Sp Vemmeløv-Hemmershøj Andreas Severin Pedersen B og Christine Rebekka Dølner. Dim 90, c 23/4 93 (h), g 1) Kbh Hellig Geist k 2/2(4) 98 Rebekka Elisabeth Balle, f Kbh 66, d 1803. Forældre: Tehandler, visitor Kbh Thomas Pedersen B og Margrethe Elisabeth Schwartzkopf. G 2) Kbh Frue k 8/6 04 Magdalene Petersen, f Kbh 2/8 80, d 26/12 49. 93 lærer Kbh Hellig Geist fattigsk, 26/10 99 rkp Ringkøbing-Rindum, 3/8 03 pr Kbh Alm Hosp — Abel Cathr boliger, 12/12 06 sp Urlev-Stenderup, d Urlev 28/10 54. Fader til sp Nebsager-Bjerre Carl C N B.

Pers kap 1842-54 Rasmus Quotrup Bechmann, se sp Vejlbj-Homå.

Om Bechmann skriver biskop Brammer maj 1846, at hans prædiken var nogenlunde god. »Hans Katechisation kan jeg ogsaa karakterisere som nogenlunde god. Jeg tror nok han gjør sig Flid med sit Embede. I Kirken var der en talrig Forsamling«. (Kirkevis 1833-47, s 378). I 1851 skriver biskoppen: »Ogsaa i dette Sogn — som i flere i Bierre Herred — er den christelige Opvækkelse forbunden med kirkelig Sands, hvorfor der og ved Visitation i Stenderup Kirke var en stor og andægtig Menighedsforsamling. Capellan Bechmann holdt en upaaklagelig Prædiken... med Catechumenernes Læsning i Bibelen var

jeg meget vel tilfreds. De gjorde upaaklagelig Rede for det Læste og for deres Christendomskundskab i Almindelighed«. (Kirkevis 1848-62, s 598).

Af »opvakte« kendes kun Jacob Rasmussen, som i 1841 bad om tilladelse til, at hans børn måtte blive undervist efter Pontoppidans Forklaring af skolelæreren uden for skoletiden (APT V, 1970, s 139-40). Evang-krl salmebog, som i andre sogne vakte problemer, blev indført uden strid. Bechmann, der kendte problemerne fra Rårup, hvor hans far var sp, indberetter jan 1854: »I Urlev og Stenderup Kirker bruges den evangelisk-christelige Psalmebog med Tillæg. — Da denne i mange Aar har været benyttet i Kirkerne findes i Almindelighed ikke andre Psalmebøger i Husene. — Endskjønt Tillægget i flere Aar har været brugt, og saavidt vides yndes af Menigheden, og, foruden en fast Psalme, som benyttes hver Søndag, Psalmer af Tillægget ofte benyttes, sees dog undertiden enkelte Kirkegængere ikke at kunne deeltage i Sangen, fordi hverken de selv eller de, der sidde dem nærmest, ere i Besiddelse af Tillægget«. (Præsteindber om salmebøger 1854-56).

Bechmann omtales øvrigt som »særdeles velbevæget«, en frygtet censor ved Lyngby seminarium og dygtig landmand, men ikke betydelig som prædikant (bd VIII, 1965, s 349-50).

Tiden efter 1855

Om sp *Laurits Rosendahl* (1855-75) vides kun lidt. Biskop Brammer skriver om ham efter en visitats i okt 1862: »Pastor Rosendahl er noget sygelig, hvilket skjønnes... af hans — i øvrigt upaaklagelige — Udførelse af hans Deel af Arbeidet paa Visitatsdagen. Han er en retskaffen Mand. Af en velvillig Karakter. Med Smag og Selvpofrelse forskønner han sin Præstegaards Omgivelser. — I Pastoratet findes der næppe nogen Opvækelse men dog kirkelig Sands. Katechumenernes Fremgang var ret god«. (Kirkevis 1848-62, s 731). I 1869 fandt Brammer hans helbred »betydelig bedre«, så han fandt det ikke nødvendigt at »urgere paa« ansættelse af en personel kapellan. (Kirkevis 1863-80, s 1007). I øvrigt var L R en »som Prædikant just ikke begavet Sognepræst« (sst) — en karakteristik som gentages ved visitatsen i 1874: »Sognepræsten er ingen begavet Prædikant, men hans Prædiken ... var meget vel udarbejdet og blev holdt tydelig ... Konfirmanderne maa efter Katechisationens Udfald være bleven underviste med stor Dygtighed og Udholdenhed« (sst s 1056).

Wiberg mener at vide, at L R var »meget afholdt« i Urlev-Stenderup (S V Wiberg, supp bd, s 171).

Derpå fulgte *Christen Georg Høst Brammer* (1875-91, skrev sig G Brammer), søn af biskop i Århus Stift G P B, 1855-64 sp i Eggebæk (i Sydslesvig), men afsat af preusserne. Han havde mødt modstand og foragtt for sine danske gudstjenester (Knud Fabricius, 1933-

37, s 450-51; H F Petersen, bd 2, 1948, s 819), men deltog siden i en skarp protestadresse i Morgenbladet 15/12 1883 mod biskop H Martensens kritik af den danske sprogpolitik i Mellemslesvig (i »Af mit Levned«, 1882-83).

Om hans virke i U-S indberetter provst Ribber 1880, at han »er yndet og agtet i sine Menigheder og samler ... en talrig Tilhørerkreds i sine Kirker«. (Provsteindber).

Men kort efter begyndte et indremissionsk rør, navnlig i Stenderup, hvor der opførtes missionshus nær kirken. Det opstod åbenbart uafhængigt af pastor Brammer, der utvivlsomt var »højkirkelig« ligesom sin far. Ved missionshusets indvielse 28/10 1884 talte pastor O C Ipsen, Ø Snede, i kirken og Vilh Beck i missionshuset; Brammer nævnes ikke. (Avisnotits 1959, 75-års jub, Nedergaards saml).

I biskop Clausens visitatsberetning fra 1889 spiller dette rør en fremtrædende rolle. Han skriver fra U-S: »I den fyldte Kirke i Stenderup talte Pr. over »Fiskedrættet«, men noget taaget og med et uheldigt Foredrag. ... I Stenderup, hvor den Indremission har opført et Missionshus, findes en deel Liv, Kirkegangen her god; i Urlev mindre god. For at de Vakte ikke skulle arbejde sig ud i extremer, slutter Pr. sig til dem. Missionsuger afholdes aarligt for den ydre, indre Mission, Bethesda og Magdalene Hjemmet samt Diakonissestiftelsen. En Sygeplejerske er antagen og virker til Velsignelse. — De mødte Katekumener svarede ret livligt. Sangen og Orgelspillet gik godt«. (Kirkevis 1889).

IM-bevægelsen omtales også i en beretning af pastor *Mich Mikkelsen* »om det folkelige og kristelige Liv i mit Fødesogn, Stenderup, i Aarene 1880-1900« (var gmdsson, f 1876, cand theol 1900, sidst sp i Felsted). Efter hans mening havde der ikke været vækkelse i sognet, bortset fra at grundtvigianismen »gjorde sig gældende i Egnen i Aarene efter Krigen 1864. Derimod erindrer jeg, at der engang i 80'erne viste sig nogle, som kaldtes Missionsfolk. Deres Leder var Gaardejer Niels Hansen, Spettrup, Bedstefader til Prof. theol. N. H. Søb. Hvori de var forskellige fra andre i Sognet, blev ikke klart for os Børn. Det forekom os, at Forskellen mest bestod i, at de ikke dansede og spillede Kort, og at de havde deres egne Talemaader. Senere kom jeg til at forstaa, at der laa dyb Alvor og Energi bag deres ydre Væsen... Skaren ... blev aldrig synderlig talrig, men den har virket som et Salt i sine Omgivelser«. (Tilsendt P Nedergaard, sikkert i 1940'erne).

Men pastor Brammer synes ikke at have fået nærmere forbindelse med IM i Stenderup. Hans præsteindberetninger omtaler bibellæsninger, som han bl a holdt i missionshuset, men er i øvrigt lidet oplysende. Mich Mikkelsen »minder ikke at have hørt noget om Sognearbejde i hans Tid udover nogle Bi-

bellæsninger i Skolen ved Vintertid«.

Om pastor Brammer skriver han: »Han var en stiltfærdig Mand, der søgte at vise sig venlig og velvillig over for alle, men han havde ondt ved at komme i Samtale med Folk, naar de ikke ligefrem søgte ham i et bestemt Ærinde. Hans Prædikener var nok vel udarbejdede, men det kneb for ham at holde dem. Veltalende var han ikke, saa det var ikke for hans Tales Skyld, at Folk søgte Kirken«.

Brammer harmonerede sikkert bedre med den gammeldags kirkelighed i Mich Mikkelsens drengeår. Da var der »rigtig god Kirkegang« i Stenderup. Nogle kom sjældent, andre regelmæssigt og havde faste pladser i kirken. Der var kun altergang nogle søndage om foråret og efteråret. Gårdmandsfolk, der ellers gik til kirken, kom da »kørende i Stadvognen og med det bedste Seletøj«. To-tre søndage i fastetiden holdt præsten katekisation med ældste klasse i kirken. Også dette var en stor begivenhed, skønt ikke yndet af børnenel (Mikkelsens beretning).

Før sin afgang stiftede B et legat på 5000 kr for U-S's sygeplejeforening. Ved hans begravelse dec 1904 udtalte provst Glahn, at »han havde ofte et tungt og svært Sind, men han vilde stedse være en Herrens Mand. I hans senere Aar følte man, at han var opfyldt af Taknemlighed mod Gud, som havde ladet Rejsen lykkes«. (Nationaltidende 6/12 1904). En prædiken af ham er trykt i Evangelisk Huspostil, udg af Johs Kok 1874, tilegnet biskop Brammer.

Efterfølgeren *Niels Hjort* (1892-1925) lignede i flere henseender pastor Brammer. Også han var højkirkelig ligesom sin far provst H på Møen, »en konservativ og højærværdig præstesikkertelse«, anti-grundtvigsk, men kulturåben i Mynsters ånd (bd II, s 756f).

Efter Mich Mikkelsens mening havde Hjort dog »lettere ved at komme ud til Husbesøg, Møder, osv. Derved kom han i nærmere Børning med Sognefolkene, blev Formand i Sygeplejeforeningen og Medlem af Sogneraadet en Aarrække. Han var flittig i sit Studereværelse, men Taler var han ikke. Der var en Fejl ved hans Organ, som gjorde, at hans Tale fik en paafaldende Tone, hvad der stødte mange. Hans Prædikener var korte og klare og gav Menigheden »fast Føde«. Alligevel sløjede Kirkegangen af i hans Tid. Der dannede sig en Flok af Kirkegængere, som forstod at vurdere hans Forkyndelse. Af Menighedsarbejde var der i hans Tid heller ikke ret meget. Jeg husker ikke andet end enkelte Gudstjenester ved fremmede Præster, en Bazar, Pigemøder og Friluftsmøder nogle faa Gange«. (Ovn beretning).

Denne passivitet hang imidlertid sammen med forholdet til IM, der blev lige så problematisk som i Brammers tid. N H's årlige præsteindberetninger omtaler i den første tid mange møder arrangeret af IM jævnsides med hans egne, og han søgte åbenbart samarbejde.

I 1893 holdtes DMS-møder i missionshuset, i 1894 ligeså, men ledet af N H, der både i 1893, 94 og 95 holdt særgudstjenester for DMS; desuden samlede han en kvindekreds i prg 1894 og 95, hvis arbejder solgtes ved et møde i præstegårdshaven. I 1893 holdtes søndagsskole i Urlev og Stenderup, men i 1894-97 foregik de dels i missionshuset, dels i Urlev præstegård (ikke udtrykkeligt nævnt 1895), og N H holdt særgudstjenester for søndagsskolesagen 1893 og 95. I 1893 og 94 nævnes regelmæssige ynglinge- og pigemøder i missionshuset, og i 1894 holdt N H en særgudstjeneste for ynglinge-foreningssagen (ved stiftsprovst Hall, Kristiania). Hvert år omtales rækken af almindelige møder i missionshuset, og N H deltog 1892 i »en Del«, 1893 »jævnlig«, 1894 »adskillige«, men derpå aftagende til »af og til« i 1897 og fra 1898 slet ikke. Også søndagsskolen og kvindekredsen i præstegården synes da opgivet ligesom præstens DMS-møder i missionshuset.

Forholdet til IM synes altså hurtigt kølnet, og iflg biskop Clausens beretning fra 1897 blev pastor Hjort udtrykkeligt udelukket: »I Missionshuset holder man ... flittigt Møder. Pr[æsten] er paa temmelig usømmelig Maade fjernet fra Deltagelse af en af Lægmandslederne«. (Kirkevis 1890-1915). Dette synes at have gjort et stærkt indtryk på N H. Hans aktiviteter svinder som nævnt stærkt ind sidst i 90'erne, og i præsteindberetningerne fra 1902 (ny række i skemaform) nævnes ingen møder på initiativ af sp. Møderne i Stenderup missionshus omtales ganske kort, herunder ofte søndagsskole, af og til ynglinge- og pigemøder, undertiden missionsuger. Til 1905 holdt Hjort en årlig særgudstjeneste for ydre mission, men de ophørte også; i stedet lånte IM undertiden Stenderup kirke, således ved missionshusets 25 års jubilæum 1909 (Horsens Folkeblad 24/10 1909).

Til Nedergaard har prof *N H Søe* sendt en lang skildring af pastor Hjort. Det hedder bl a: »Han var den stiltfærdige, gammeldags, til det yderste pligttro embedsmand ... Lille som han var, var der noget distingveret over ham. Der stod da også alle vegne respekt om ham; åndeligt var han et hoved højere end alt folket«. Det mærkedes f eks på skolernes eksamensdage.

»Mit indtryk er, at han fra første færd prøvede at komme Indre Mission så langt i møde som muligt. Hans hustru kom fra et indremissionsk hjem, og de var mødtes som søndagsskolearbejdere i København. Fru H. holdt nogle år søndagsskole i præstegården, men opgav det hurtigt, da børneflokkene voksede. Og da pastor H. på ingen måde kunne slutte sig helt til indremissionske synsmåder, kom der hurtigt et ret køligt forhold til retningen, dog uden ethvert egentligt brud«. Da Søe var født 1895, har han næppe hørt om det af biskop Clausen omtalte brud. Men han var klar over, at H's reserverede væsen ikke egnede sig for et missionshus. »Jeg husker ham engang tale ved et søndagsskolejuletræ. Jeg har nok højt været 10 år og mindes endnu denne fremmedartede fjernhed og højtidelighed og især stemmeføringen... jeg var forvisset på, at det var noget rigtigt og meget lærd,

men som slet ikke kom os ved...«.

Senere fik Søe sans for hans velforberedte bibelske prædikener. Udarbejdelsen begyndte om tirsdagen og endte med udenadslære, hele lørdagen var helliget repetition. Kirkegangen var tit spinkel nok, især i Urlev, men missionsfolk var heller ikke »alt for ivrige kirkegængere«. Møder holdtes ikke i præstegården, »der i ret høj grad hvilede i sig selv«. Om sommeren var der feriegæster, og man omgikkes nogle af de »pæner« familier, men »den slags selskaber« interesserede ikke pastor H. Hans husbesøg var hovedsagelig begrænset til konfirmanders hjem og flittige besøg hos syge, hvor pastor H læste et andagtsstykke eller en salme og bad en bøn; »samtaler blev der oftest ikke meget af«. »Til forargelse for Indre Mission« spillede han gerne l'homme, der aflastede for egentlig samtale, og han var ivrig frimærkesamler. Desuden dyrkede han salmestudier og efterlod et manuskript derom.

Så vidt N H Søes skildring (udat). Det salmehistoriske manuskript, som findes i Det kgl Bibliotek og omfatter 5 bd, er iflg en efterskrift udarbejdet 1907-33. Det udmærker sig ved nøjagtig redegørelse for ændringer af hver salme fra den første udgave indtil Salmebog for Kirke og Hjem (189-9). Dog er Evang-kristelig salmebog slet ikke inddraget. De biografiske oplysninger er få, og salmehistoriske vurderinger savnes. Anders Mallings salmehistorie (1962-78) er langt mere dybtgående og omfattende (synes kun at have benyttet Hjorts ms et enkelt sted, Mallings, bd 5, s 82).

Pastor H boede som pensionist i Hvalsø, hvor han døde 1939.

Der savnes materiale om andre sider af sognenes historie. Det kan dog nævnes, at der i 1888 oprettedes et andelsmejeri i Stenderup, hvis loft blev indrettet som mødesal. En foredragsforening holdt her i 90'erne »en Række meget velbesøgte Møder med oplysende Foredrag, mest om folkelige Emner«. (Mich Mikkelsen). I 1917 fandtes tre forsamlingshuse: i Stenderup, Bråskov og Spettrup (N H's præsteindberetning 1918). I Stenderup skole virkede lærer J P C Nielsen 1876-1924, som fik stor betydning, se under skoler.

Niels Hjort afløstes af *Villiam Grønback* (1925-34), som i dette embede påbegyndte de studier, der skulle gøre ham kendt som religionspsykologisk forsker. Han skriver herom: »Da jeg havde været præst i nogle Aar, vaagnede mine videnskabelige Interesser, som jeg paa Grund af svigtende Kræfter ikke havde kunnet dyrke i Studietiden. Efterhaanden blev det Religionspsykologien, der greb mig. Stærke Tilskyndelser til selvstændige Studier fik jeg fra Professor ved Berlins Universitet, Dr Werner Gruehn, under hvem jeg har studeret i knap to Maanedne (1930 og 31). En Frugt af disse Studier er min Afhandling »Om Beskrivelsen af religiøse Oplevelser. En eksperimentel religionspsykologisk Undersøgelse«, som jeg d 13. Februar 1936 havde den Ære at forsvare for den teologiske Doktorgrad« (Københavns Universitets festskrift nov 1936, nr XXIII, s 161-2).

Ligesom omtalte prof Gruehn, en fremtrædende tysk forsker, repræsenterede G som religionspsykolog en strengt empirisk retning, som lægger væg-

ten på eksperimentelle metoder med afstandtagen fra de metafysisk-spekulative, til dels også fra dybdepsykologiske. Jfr V G: Religionspsykologi. Forskere og forskning, 1958, især 2. del, s 109-27; Religionspsykologi og teologi, principielt, Dansk teol Tidsskr, 1963, s 149-60; Jung og religionspsykologien, sst 1971, s 40-57; Nogle linjer i religionspsykologiens udvikling, 1974. Disputatsen fra 1936 benytter og behandler problemet om personlige dokumenters eller vidnesbyrds pålidelighed og påviser en tendens til, at den oplevende forandrer sine udsagn i undersøgelsens forløb for at strukturere og finde en mening med oplevelsen, hvilket kan afsvække det oprindelige psykiske engagement.

Et af de områder, der kom til at optage G mest, var religiøsitetens forhold til den almindelige udviklingspsykologi. Herom vidner »Barnets religiøse verden«, 1962, »Børn oplever billeder«, 1966, »Det religiøse i alderdommen«, 1954, og »Själavård bland de äldre«, 1967.

Også Grundtvig havde G's interesse. Han var medstifter af Grundtvig-Selskabet i 1947 og siden bestyrelsesmedlem. I Selskabets skriftserie udkom i 1951 G's »Psykologiske Tanker og Teorier hos Grundtvig«.

I årene 1934-44 var V G res kap ved Viborg domkirke og fra 1944 stiftsprovst, 1958-66 domprovst, i Ribe (se under Ribe domsogn).

Levnedsbeskrivelse ved Hjalmar Sundén i »Archiv für Religionspsychologie«, vol 10, 1971, som er tilegnet G's minde, idet han var præsident for Die Internationale Gesellschaft für Religionspsychologie 1963-69 og æresmedlem fra 1969 til sin død i 1970. En bibliografi findes i ovenværk fra 1974, udg af hans søn Jakob H G og Hjalmar Sundén.

Et særkende for G som religionspsykolog var betoningen af fagets praktiske betydning for pastoralpsykologi og sjælesorg. Han satte folkekirken højt og beskæftigede sig indgående med dens problemer (jfr bøgerne »Er Folkekirken Guds Kirke«, 1939; »Prædikener og Kronikker«, 1972). Som tilhænger af Kirkeligt Centrum fortsatte han på en måde linien fra forgængeren (bestyrelsesmedlem 1931-58, formand 1947-58, medredaktør af K C's blad 1929-47).

Om Urlev-Stenderup skrev han til Kir Hdbg 1927 og 31, at forholdene var »rolige, folkekirkelige«. De fleste i menighedsrådene stod uden for partierne. I 1930 blev 3 socialdemokrater indvalgt, og der fandtes »lidt IM« med 2-3 repræsentanter i menighedsrådene. Dette gjaldt iflg Kirk Hdbg ret uændret indtil 1950'erne. IM kunne i V G's tid og til 1940'erne støtte sig til indremissionær A Wagner, som boede i Bråskov. Kredsen om missionshuset talte 25 (Kir Hdbg 1943).

Med efterfølgeren *Hans Dines Larsen* (17/4 1934-6/3 1947) fik U-S for første gang en grundtvigsk præst. Som student 1926, kandidat 1933 hørte han til de årgange, der tillige blev inspireret af Tidehverv. I Gesten, hans næste og sidste embede, sluttede han sig til Kongeåkonventet (med H Dons Christensen,

Helge Skov m fl). Det grundtvigske ytrede sig nu i U-S ved oprettelsen af et Kirkeligt Samfund med H D L som formand (55 medl iflg Kir Hdbg 1947), vistnok især knyttet til Urlev, som H D L fremhæver i Kir Hdbg 1943 og 47. Desuden holdt han regelmæssigt ungdomsmøder i præstegården, og der oprettedes en østerlandsmissionskreds (Kir Hdbg 1939, 43, 47). Fra hans tid betegnes up-listerne i menighedsrådene i parentes som grundtvigske (fra Kir Hdbg 1947). Som politisk radikal fik han uoverensstemmelser med LS-prægede gårdmandskredse; det skal have medvirket til, at han søgte forflyttelse (iflg A Nørsgaard, nuw sp i Gesten).

Den næste præst *Helge Balslev-Olesen* (1947-58) stammede fra et nærmest grundtvigsk præstehjem i Højen, men knyttede sig ikke til en bestemt retning. Han gjorde et stort arbejde for ungdommen, holdt stadig velbesøgte ungdomsmøder og arrangerede en udflugt hvert år (Frede Kjær; Kir Hdbg 1951-59). Desuden var der i hans tid en FDF-kreds og fortsat Kirkeligt Samfund (60-75, nævnes endnu i Kir Hdbg 1967 med 65 medl) og østerlandsmissionskreds. IM gik frem til 4 medlemmer i menighedsrådene, og der fandtes en søndagsskole med 50 børn (Kir Hdbg 1951-59).

Derpå fulgte *K Jakobsen* (1958-63), der sluttede sig til den nye form for højkirkelighed, som netop trådte stærkt frem i hans Urlevtid. Den blev ikke lang, da hans kone var læge og tilknyttet nervesanatoriet ved Vejle fjord, men senere blev ansat ved V Vedsted sindssygehospital. Derfor søgte han til Farup.

Pastoratet havde længe haft visse samfundsbetingede problemer, som blev meget mærkbare i Jakobsens tid. Stenderup sogn havde ændret karakter p g a de to små stationsbyer, statsungdomsanstalten Bråskovgård (se skoler) og tilflytning af arbejdere, især beskæftiget ved Stenderup teglværk. Fra 1943 skriver præsterne i Kir Hdbg om vanskelige forhold i Stenderup, sociale modsætninger og ukirkelige arbejdere. Desuden svandt ungdommen på gårdene stærkt ind p g a mekaniseringen. I Jakobsens tid var der ikke sjældent messefald.

Jakobsens efterfølger *Folmer Aunsborg* (1966-72) udtalte ved velkomstmiddagen, at han straks ville søge bort, hvis der kom mindre end 3 til en gudstjeneste. Dette lagde menighedsrådene sig på sinde, men kirkegangen tiltog snart af andre grunde. Aunsborg blev kort efter indsættelsen tillige vikar i Løsning-Korning og fik også i sine egne kirker mange tilhørere herfra, især missionsfolk, skønt han ikke havde tilknytning til IM, men nærmest betragtede sig som gammelgrundtvigianer. Hertil kom voksende kirkegang fra Urlev-Stenderup og fra Hedensted. Der blev stuvende fuldt i Urlev kirke, og gudstjene-

sterne i Stenderup samlede o 50. Endnu i Jakobsens tid havde der kun været altergang nogle forårs- og efterårs søndage, men Aunsborg indførte straks altergang ved hver højmesse.

Præstegården blev hovedrestaureret 1967 og fik en stor konfirmandstue. Her holdt Aunsborg velbesøgte månedlige møder (60-70 deltagere) med foredrag om danske digte, historiske forhold o l. Lige så ofte holdtes ældremøder, så der var møder i præstegården hver 14. dag. Hertil kom store St Hans aftefester med 2-300 deltagere.

Imidlertid havde folketallet længe været aftagende i U-S, og ved kommunesammenlægningen 1971 blev Urlev knyttet til Hedensted kommune og Stenderup til Juelsminde. Som følge heraf blev det besluttet at nedlægge U-S pastorat. Missionshuset i Stenderup og forsamlingshuset mellem Spettrup og Urlev var da nedlagt, og præstegården blev solgt til døvecentret Castberggård (se skoler). Urlev blev anneks til Hedensted og Stenderup til Nebsager, men kirkegangen har siden været meget beskeden. (Iflg oplysninger fra pastor Aunsborg og den sidste menighedsrådsformand proprietær Frede Kjær).

Skoler

I 1742 blev der oprettet en skole i Urlev, et bindingsværkshus på 8 fag, af de største lodsejere, bl a Bygholm gods og Horsens Hospital (iflg 1740-forordningen). Den menes også beregnet på St Dalby sogn og Sdr Aldum i Stenderup sogn. Skolemesteren fik årligt 12 rdl samt naturalier og græsning til 2 køer og 6 får. Desuden fik han 2 skilling af hvert barn. En ny skolebygning skal være opført 1798 (Aa Simonsen, 1932, s 195f). Biskop Janson havde i 1792 intet at udsætte på den daværende skolemester *Jørgen Bang*. (Vis prot 1791-1804, s 64f).

Skolen i Urlev, kaldet *Bækkeskov skole*, forblev den eneste i sognet til o 1900 og led under et stort børnetal. I 1846 skrev biskop Brammer, at den havde en gammel lærer *Jørgen Egeberg*, hvis søn Niels Egeberg i et par år havde fungeret som substitut og gjort sig megen umage. Men den havde over 70 børn. (Kirkevis 1833-47, s 379). Ved Brammers visitats i 1851 havde den næsten 100, 49 i øverste og 50 i nederste klasse. *Jørgen Egeberg* havde fået en ny substitut, Jagd (?), og trods børnetallet fik visitatsen »et heldigt Udfald, især med Hensyn til Examination i Religion i begge Klasser og Læsning i nederste Klasse«. (Kirkevis 1848-62, s 599).

Ved provstens visitats 1854 fungerede lærer Egeberg stadig ved en medhjælper, *Bang*, og skolen havde 76 børn. Men den var »meget god i Læsning og Religion«. (Skolevis prot 1853-90).

I 1862 fik Bækkeskov skole en ny bygning og omtrent samtidig en dygtig lærer *Jens Marius Appel*, der omtales som ny og lovende 1860 (sst). I 1876 skriver provsten: »Læreren anser jeg for dygtig, han gjør sig Flid, og Børnene er i det Hele fremmelige i alle Fag; men det var kjendeligt i

Religion, at det generede Læreren noget at benytte Balslevs Lærebog, som nylig er bleven indført. Han har tidligere benyttet Balles Lærebog, men da Læreren er flittig og har gode Evner, vil han sandsynligvis snart overvinde denne Vanskelighed« (sst). I 1889 noterer biskop Clausen om lærer Appel, der da var 67 år: »Smuk, opbyggende Katekese; tiltalende Personlighed af den gamle Skole. Summa: mg? Ledetraad i Hist. og Geogr. anskaffes« (Skolevis 1851-94).

I 1891 fik Bækkeskov skole en ny lærer, *M N Hauge*, om hvem biskoppen skriver i 1892: »Læreren, der i et Aar har været ansat ved denne Skole, udfører vistnok sin Gjerning med Troskab, men han mangler gode Gaver til at undervise, og er kommen ind i den daarlige Vane selv at tale for meget ... saa at han ikke har Forestilling om, hvor meget Børnene har tilregnet sig af det Sagte«. Han lovede at ændre sin undervisningsmetode. I 1897 gik det bedre, men ikke helt godt: Læreren gør sig »megen Umage for at bringe Børnene frem, og han er ogsaa gaaet frem selv i praktisk Færdighed; men han mangler dog stadig meget i at have det rette Greb paa at undervise, og kan være forunderlig ubehjælpsom«. (Clausen, skolevis 1895-1915). Børneantallet lå o 70 i disse år.

Hauges efterfølger o 1914 var heller ikke tilfredsstillende. Provsten noterer: »Lærer *Hansen* gør indtryk af at være en noget tung Natur, der ganske vist har en redelig Vilje til, men næppe de tilstrækkelige Forudsætninger for at behandle Stoffet paa en for Børnene interessevækkende Maade; hans Undervisning lider af Tørhed... Ogsaa han som ikke faa andre yngre Lærere gør det Spørgsmaal nærliggende: hvorfor en Forskolelærerinde i Almindelighed sidder inde med ganske anderledes gode Betingelser for at kunne samtale med Børn paa en indtrængende, livlig og forstandig Maade fremfor mandlige Kollegaer«! (Vedlagt biskoppens skolevis 1895-1915).

Skolen i Stenderup omtales i 1792 af biskop Jan-son, der oplyser, at »Degnen *Jeppe Nøring* er til- lige Skoleholder i Stenderup, hvor han boer«; som lærer virkede han tilfredsstillende. (Vis prot 1791-1804, s 64f). I 1846 kaldte biskop Brammer skolens lærer *L Lassen* »en god Kateket, ivrig Skolemand«; men i 1851 skrev han om ham: »han katekise- rede maadelig... Jeg var bedst tilfreds med Reg- ning, mindst med Bibelhistorie«. (Kirkevis 1833-47, s 379; 1848-62, s 599).

I 1854 gik det bedre, måske med en ny lærer. Provsten beretter: »Skolen, som talte 71 Børn, var meget god i alle Hovedfagene, ligesom ogsaa Geographi, dansk Grammatik og Retskrivning øves med meget god Fremgang. Den duelige Lærer catechiserede godt« (skolevis prot 1853-90). I 1858 oplyses, at »Klavreapparat haves« til gymnastik, men i 1865 skriver provsten: »Ingen Gymnastik øvet og Apparaterne defecte. Paabud givet Sogneforstanderskabet og Læreren«. Derimod var reli- gionsundervisningen tilfredsstillende: »Børnene svarede godt efter Balles Lærebog« (sst 1858 og 65).

I 1876 fik skolen en hjælperlærer, *Jens Peter Carl Nielsen*, som skulle få stor betydning (f 1854, dim fra Skårup 1876). Provsten noterede s å: »I Sko- len var megen Orden. Hjælperlæreren underviste tilfredsstillende«. I 1879 blev Nielsen enelærer, og fra 1885 findes et mere udførligt, ualmindeligt ro- sende vidnesbyrd: »Børnene svarede godt og for- standigt i de mundtlige Fag i begge Klasser, de- res skriftlige Udarbejdelser vare ogsaa udførte med

Omhu, og omtrent Halvdelen af Børnene i æld- ste Klasse kunde skrive ortografisk. Læreren er en ung, vel begavet og flittig Lærer, under hvis Le- delse Børnene gaa godt fremad« (sst 1879 og 85). Biskop Clausens indtryk var ikke mindre positivt i 1897, da han aflagde visitats i Stenderup: »Læ- ren er meget dygtig, omfatter sin Gjerning med le- vende Kjærlighed, har meget gode Gaver til at un- dervise og holde Disciplin. Han er musikalsk be- gavet og lærer Børnene at synge korrekt og med Lyst og Iver. Det er en Glæde at være tilstede un- der hans Undervisning og mærke hvor godt Arbej- det lykkes«. (Skolevis 1895-1915).

Hertil kan føjes et vidnesbyrd fra en elev i 80'erne, den senere præst Mich Mikkelsen, som er nævnt under præsterne Brammer og Hjort. Han skriver: »Præsterne maatte være glade ved, at der i Stenderup Skole var en Lærer, der baade var dem en god Støtte og udøvede betydelig Indfly- delse i Sognet og ud derover. Han hed Jens Peter Carl Nielsen... Han havde Disciplin i sin Skole og kunde fortælle, saa Børnene lyttede. Hos mange vakte han derved Lysten til at høre og blev derved medvirkende til, at adskillige af hans gamle Elever kom paa Højskole eller søgte andre Skoler for de- res Uddannelses Skyld. Det medførte, at der i Sog- net blev større Interesse for folkelige og kristelige Spørgsmaal«. (Ovn beretning til P Nedergaard).

Lærer Nielsen, der fortsatte til 1924, fik mange tillidshverv. Han blev kasserer og regnskabsfører for »Stenderup og Omegns Spareforening«, revisor for mejeriet, foderstofferforening og den lokale æg- gesalgsreds. Endvidere holdt han jævnlig aften- skole, stiftede en foredragsforening og blev diri- gent og leder af »Kristelig Sangforening« i Stende- rup og flere andre på egnen, bl a »Bjerre-Hatting Herreds Lærersangforening«. Desuden uddannede han et stort antal lærerpræparander og blev for- mand for den lokale kreds af lærerforeningen og medlem af dens bestyrelse for Vejle amt (Poul- sen/Benthin, 1913, s 214).

I 1901 opførtes to nye skoler i U-S, *Spettrup skole* med lærer J Chr Johannesen og godt 30 børn og *Brå skole* med lærer R Vestergaard-Hansen og ca 22 børn (skoleberetn 1901). Stenderup skole fik i 1924 *Niels Byrith* som førstelærer og 1926 tillige en forskolelærerinde, Olga Nielsen (Da Skole-Stat III, 1934, s 740).

Centralskoletanken blev først taget op 1954, og i 1960 og 61 kunne skolegangen begynde i den ny- byggede *Stenderup centralskole* (7 kl, indviet okt 1961). Samtidig blev skolerne i Bækkeskov, Spet- trup og Brå nedlagt, og deres lærere ansat ved cen- tralskolen. Leder blev tidl førstelærer ved Stende- rup skole *Torben Hammer* (f 1910), i 1976 afløst af skoleinspektør *Lasse Byrge* (f 1933).

Centralskolen havde oprindeligt 150 elever, men antallet er dalet støt efter kommunesammenlæg- ningen. I 1971 var der kun 90 elever i 8 klasser med 10 lærere, i 1988 88 elever i 7 klasser med 6 lærere. (Den danske skolehåndbog, udklip fra sko- lens arkiv).

Bråskovgård

Statsopdragelsesanstalten Bråskovgård blev op- rettet 1908 for særligt vanskelige drenge fra 15-16 til 21 år i henhold til den såkaldte »Børnelov« af

14/4 1905, der i forbindelse med straffelovstillægget 1911 gjorde det muligt, at tiltale kunne frafaldes og opdragelse sættes i stedet for straf. Opgaven var ikke let. Landbrug skulle være hovedbeskæftigelse, men var uegnet for mange, der kom fra København og større byer. Da man sendte de unge i lære hos håndværkere i omegnen, viste det sig hurtigt, at de ikke var egnede til at tåle den dermed forbundne frihed. I stedet oprettedes værksteder på anstalten for snedkere, skræddere, smede og skomagere ved siden af landbrug og gartneri.

I årene 1910-14 opdeltes eleverne i mindre grupper, således at de kunne avancere til et håndværkerhjem og et landbrugshjem, men på den anden side ved rømning eller anden forseelse indsættes i »lukket afdeling«. Desuden fik alle elever eneværelser.

I 1916 havde Bråskovgård plads til godt 90 unge. De fik alle dagligt almindelig skoleundervisning, og der var sørget for, at de selv var aktive med hensyn til planlægning af fritiden (Schou, 1926, s 341ff; Horsten, 1962, s 180f). Lærer Nielsen, Stenderup, fungerede en tid som sanglærer (Poulsen/Benthin, 1913, s 214), og iflg Kir Hdbg 1935 holdt sognepræsten en månedlig gudstjeneste.

Den lukkede afdeling gav ofte anledning til debat (f.eks. Børnesagens Tidende 1931 og 1958), men blev dog bevaret med visse begrænsninger (jfr Kroghs skolehåndbog 1976, s 134). De voksende krav til de fysiske rammer og den pædagogiske behandling medførte reduktion af elevtallet. I 1967 var der således plads til 55 unge (O J Skjerbæk, 1967, s 86), i 1978 til 35 (Kroghs Skolehåndbog 1978, s 545). 1969-76 rummede anstalten også en afdeling for stofmisbrugere. (Beretning, Statsrev, 1976, s 15).

Forholdet til det omgivende landbomiljø var præget af åbenhed. Der holdtes offentlige arrangementer på institutionen og for eleverne ude i oplandet sammen med beboerne. (Beretninger 1908-48). Forstander Schou skriver 1910: »Den Uvillie, Eleverne møder med, er ikke uovervindelig; men Forældrenes, Hjemmenes og til dels Offentlighedens Mistillid til Arbejdet for de Unge, der anbringes her, er ikke let at komme til Livs... Overfor dette Onde kender jeg kun et Middel, nemlig at lade Hjemmet her staa aabent, først og fremmest for Elevernes paarende, men ogsaa for Offentligheden« (Årsberetning 1908-10, s 19).

Helt uden problemer er det dog næppe forløbet, og det ser ud til, at institutionen bl a i beg af 1970'erne »har haft en række konfliktsituationer med den omkringboende befolkning, hvorfor et særligt tilsyn er nødvendigt« (Beretning, Statsrev, 1976, s 18).

I 1981 blev Bråskovgård nedlagt som behandlingshjem. Bygningerne var i en periode udlejet til Dansk Flygtningehjælp. I aug 1983 blev de købt til *Bråskovgård efterskole*. Udover den almindelige efterskole for de 14-18 årige omfatter den såkaldte skolelandsby på stedet også nogle børnehuse for flygtningebørn. Forstanderpar for efterskolen er *Anne Marie og Hans Jørgen Leer*; elevtallet var 116 i efteråret 1988.

Castberggård

1/7 1973 blev Urlev præstegård købt af de 5 døveforeninger i Herning, Århus, Horsens, Vejle og Fredericia, som oprettede et kursuscenter for

døve, nu »Castberggård«, en selvejende institution knyttet til de forenede døveforeninger i Danmark. Navnet stammer fra lægen P A Castberg (1779-1823), der i 1807 startede Det kgl Døvsstummeinstitut. Foruden præstegården omfatter centret også forpagterboligen, som er indrettet til værksteder. På korte dagkurser er der plads til godt 100 deltagere, på kurser med overnatning til godt 20.

Gennem flere år arbejdede man for omdannelse af Castberggård til en døvehøjskole. Iflg formanden for højskoleudvalget skulle begreber som »livskvaliteter, social forståelse, bevidstgørelse om egne muligheder, øgning af faglig viden, kreativitet, nedbrydning af barrierer og isolation, »finde sine rødder« (identifikation), opleve større integration« være nogle af de nøgleord, som burde indgå i døvehøjskolens målsætning (Jubilæumsavis for Castberggård 1983). Døvehøjskolen kunne åbne i 1986 med *Helge Simmelsgaard* som forstander.

I okt 1974 var det nyoprettede kursuscenter rammen om Døves Menighedsråds 25 års jubilæum, hvor bl a kirkeminister Kristen Damsgaard, provst V Schousboe, Ørum, og biskop Th Kragh, Haderslev, deltog. En af talerne, Arne Petersen, Herning, betonedede, at der findes en »stærk tilknytning mellem døveskolen, døveforeningen og det kirkelige arbejde« (Vejle Amts Folkeblad 7/10 1974).

Oversigter

Folketal 1850 297 + 654; 1901 333 + 786; 1921 312 + 1042; 1926 285 + 1089; 1930 313 + 1075; 1935 283 + 1023; 1940 307 + 1029; 1945 289 + 1058; 1950 341 + 1022 (297 i Bråskov); 1955 336 + 1001 (311 i Bråskov); 1960 333 + 993 (311 i Bråskov); 1965 312 + 964 (325 i Bråskov); 1970 285 (+ 6 i Hornum, udskilt 1971) + 925; 1976 243 + 858; 1981 254 + 827; 1984 234 + 817.

Menighedsrådenes sammensætning 1922 3 IM, 10 up; 1926 3 IM, 10 n up; 1930 og 34 2 IM, 3 soc, 8 up; 1938 og 42 3 IM, 2 soc, 8 up, fredsv; 1945 3 IM, 2 soc, 8 up (gr), fredsv; 1949 4 IM, 2 soc, 7 up (gr), fredsv; 1953 3 IM, 2 soc, 8 up (gr), fredsv; 1957 2 IM, 2 soc, 8 up (gr), valg i S; 1961 2 IM, 2 soc, 8 up (gr), fredsv; 1965 2 IM, 1 soc, 9 up (gr), valg i S; 1969 det samme, fredsv.

Antal altergæster 1922 411; 1926 245 + 350; 1930 223 + 320; 1934 198 + 242; 1938 156 + 214; 1942 178 + 185; 1946 150 + 200; 1950 160 + 235; 1954 180 + 230; 1958 180 + 230; 1962 210 + 240; 1965 210 + 240.

Kirkegangsprocent 1922 5; 1934 14 + 7; 1938 10 + 3; 1942 9 + 2,5; 1946 10 + 5; 1950 14 + 5; 1954 9 + 5; 1958 8 + 6; 1962 7 + 3; 1965 7 + 3.

(Trap VIII,3; Kirkelig Håndbog; Statistisk Tabelværk 1973, 8 og 1978, 8; Folke- og Boligtælling 1/1 1981, Danm. Stat. 1984, A 11.) Vedr de seneste år se tabellerne i provstioversigten, samt Ørum-Daugård-Urlev og Nebsager-Bjerre-Stenderup.

Urlev kirke

Den hvidkalkede, teglhængte kirke består af romansk kor og skib samt moderne tårn i sengotisk stil ved sydsiden, hvis underrum erstatter et våbenhus, der blev fjernet 1942. Den romanske bygning er opf af frådsten og rå kamp og nogenlunde urørt i nordsiden, der hælder udefter og støttes med seks svære stråbepiller. Hele sydsiden synes omsat

o 1500 af det gamle materiale, iblandet munkesten, sikkert samtidig med at der i koret indsattes et krydshvælv og i skibet to otterribbede hvælv. Af de forholdsvis brede, rektantede døre er syddøren i brug, mens norddøren ses tilmuret. Den sengotiske gavlf har fem spidsbuede højblændinger.

Altertavlen fra 1610 er et snedkerarbejde i enkel højrenæssance med et 1928 genfremdraget maleri, korsfæstelsen, og staffing fra 1757 med Johannes de Hofmans våben og navnetræk. En senere kopi af Carlo Dolci (1616-86), »Kristus velsignende brødet«, opbevares i kirken. Alterkalk 1710, som skyldes sp Jens Nielsen Høstmark. Sengotiske stager med tre skaftringe. Lille sengotisk krucifiks, sikkert oprindelig til processionsbrug. Smuk unggotisk døbefont, gotlandsk kalkstensarbejde, med bægerblade og diamantfrise på ny fod — den gamle står på kirkegården. Glat fad, vist fra 1700-tallet. Prædikestolen er et sobert billedskærerarbejde i barok fra 1656, foranlediget opsat af sp Søren Pedersen Prip. Stoleværket indeholder dele fra 1633, men er gennemgribende fornyet 1918. Klokke fra slutn af 1100-tallet med et lille fordybet indvielseskors, i hvis vinkler der er fire mindre kors. — Mindetavle af sten over sp Jens Nielsen Høstmark (d 1722). I våbenhuset under tårnet to gravtræer, vist over sp Jens Pedersen (d 1593) og Søren Pedersen Prip (d 1680). Kirkens orgel er et Frobenius fra 1965. (T Brummer, 1963, s 162f).

Stenderup kirke

Kirken består af romansk kor og skib med sengotisk tårn i vest og våbenhus fra 1865 ved tårnets sydside. Kor og skib er opf af frådsten og har trods skalmuringer bevaret en del af sin romanske udsmykning, idet koret har hjørnelisener, der på flankemurene fortsætter i rundbuefriser, mens gavlen tredeles i blændingsfelter med tvillingrundbuer. De to gamle rundbuede døre og flere rundbuede vinduer er bevaret tilmurede. Korbuen er overpudset, men vistnok oprindelig. Koret fik et krydshvælv med profilerede ribber o 1400, og 50-100 år senere fik skibet tre krydshvælv på fremtrædende vægpiller. Tårnet, hvis krydshvælvede dærrum åbner sig mod skibet ved en rund bue, er af røde munkesten. Dets let opskalkede, blytækte pyramidespir er formentlig fra 1700-tallet. En del af skalmuringerne og vistnok også korets taggavl med romaniserende blændinger stammer fra s å. 1909 gennemgik bygningen en større reparation, og der fremdroges på skibets nordvæg spor af romanske kalkmalerier fra slutn af 1100-tallet. Det meste heraf blev atter tildækket.

Nygotisk altertavle fra slutn af 1800-tallet med maleri, Jesus med to børn. Bordstager i barok o 1700, forhøjet med nye lyseskåle. På kalken af sølv er indgraveret to adelige våbenskjolde og derover bogstaverne K P og H B, samt årstallet 1642. Det er Kristoffer Pax og hustru Hilleborg Bille, ejere af Rask og Stensballegd og uden tvivl i sin tid også af kirken (Aa Simonsen, 1942, s 84). Ganske godt sengotisk krucifiks, o 1475-1500, helt afættet og ferniseret. Romansk granitfont med fire vandret placerede engleskikkelser, der bekæmper drage, løve og kronet mandsskikkelse. Den svarer til fonten i Stouby, men knap så vel udført. Sydtysk fad o 1575 med bebudelsen. Prædikestol i enkel renæssance o 1610-25 med toscanske hjørnesøjler. Fire messingglysekroner, hvoraf den største iflg indskrift er skænket af »forhvf Gaardejer af Sønder

Aldum Søren Morthensen og Søster Helene Marie Morthensen i 1913«. Orglet fra ca 1884 er en gave fra beboerne i Stenderup. I våbenhuset fire gravsten i forsinket rokokko og en bondegravsten af granit fra 1700-tallet. Kirkens klokke fra 1611 er støbt af klokkestøber i Kbh Borkart Gelbigesser. (Aa Simonsen, 1924, s 84).

Den nyere præsterække

Præsteløn 1922 3. kl, 1958 12. kl, 1969 L R 16/31.

16. 1855-75 **Laurits Rosendahl**, f Hatting 15/6 1802. Forældre: Sp Hatting-Torsted Hans R og Geske Kirstine Thorup. Dim Horsens 20, c 16/1 32 (nc), g Horsens 10/5 43 Laura Cathinca Frederikke Bernth, f Korsør 18/12 19, d 12/11 1902. Forældre: Herredsfoged Vor-Nim herred, etatsråd Laurits Andreas B og Stephine Lange af Stillinge. 7/12 35 cst adj Horsens, 24/10 42 sp Harte-Bramdrup, 3/2 55 sp Urlev-Stenderup, d Urlev 17/2 75.

17. 1875-91 **Christen Georg Høst Brammer**, f Nakskov 16/10 1827. Forældre: Biskop Århus stift Gerhard Peter B og Noline Henrikke Høst. Dim Nykøbing F 45, c 29/10 50 (l), g Århus domk 21/9 55 Elfride Sophie Rosendahl, f Fredericia 15/12 26, d Frederiksberg 19/2 1917. Forældre: Rektor Nykøbing F, professor Erik Peter R og Bodil Cathrine Main. 25/4 51 kst adj Nyborg, 6/4 52 adj sst, 2/5 55 sp Eggebæk, afsat af præsterne 5/3 64, afsk 28/10 s å, 1/11 65 cst sp Viby-Tiset, 9/6 75 sp Urlev-Stenderup, afsk 26/11 91, d Frederiksberg 30/11 04.

18. 1892-1925 **Niels Hjort**, f Kbh 11/9 1857. Forældre: Sp Elmelunde Jens Matthias Lind H og Clara Dorothea Schou. Dim Roskilde 75, c 29/6 80 (l), g Kbh St Jacobs k 21/7 85 Alvilda Nikoline Hansen, f Kbh 29/7 62, d 17/3 1934. Forældre: Bryggeriarbejder Nicolai H og Oline Margrethe Kathrine Nielsen. Lærer og manuduktør, i udlandet 83-84, 14/7 84 sp Rødning Løvel-Pederstrup, 11/2 92 sp Urlev-Stenderup, afsk 23/2 25, d 17/9 39.

19. 1925-34 **Martin Villiam Grønbæk**, ansat i U-S 5/6 1925 til 2/1 1934, d 4/4 1970. Hans forfatterskab omtalt ovf. Se i øvrigt domprovst Ribe.

20. 1934-47 **Hans Dines Larsen**, se sp Gesten, afsk 30/9 76, d 28/1 83.

21. 1947-58 **Helge Balslev-Olesen**, (til 60'erne uden bindestreg), f Henne 7/5 1919. Forældre: Sp Højen-Jerlev Ole Lund O og Valborg B. Dim Vejle 38, c 12/2 46 (l), g Visenbjerg 28/6 46 Karla Marie Hansen, f Ørsted 23/6 20. Forældre: Gdr Mads Peter H og Maren Johanne Kristiansen. 30/6 46 hjpr Ål, 14/8 47 sp Urlev-Stenderup. 8/2 58 sp Gørlev-Bakkendrup, 13/2 68 sp Århus, Christiansk, 1/12 77 provst Århus nordre provsti.

Fm for Distriktsforeningen af menighedsråds-medlemmer for Århus og omegn 70-78.

22. 1958-65 **Knud Jakobsen**, f Kalundborg 28/11 1919. Forældre: Skrædermester Jakob Bernhard J og Ane Marie Andersen. Dim Rønde 45, c juni 55 (1), g 1) Risskov 5/8 50 læge Marianne Elisabeth Mikkelsen, f Redsted-Hvidbjerg 19/7 21, d 73. Forældre: Sp Felsted Michael Peter M og Kirstine Jensen. G 2) 18/4 74 forstanderinde Jytte Sørensen, f Karise 18/4 35. Forældre: Assurandør Adolph S og Ingeborg Fischer. 7/4 56 hjpr Vedbæk, 7/4 57 kkp sst, 17/7 58 sp Urlev-Stenderup, 25/11 65 sp Farup, 1/12 76 sp Sønderup, Nordrupvester og Gudum, afsk 30/9 80. Præst Jysk nervesanatorium Vejlejord 61-63; lærer Vejle amts sygeplejeskole 59-60.

23. 1966-72 **Folmer Christian Aunsborg**, f Skjern 2/4 1927. Forældre: Trafikkontrollør v DSB Karl Albert Thorvald Hansen og Marie Mette Klausen. Dim Odense 47, c 59 (1), g Hellerup 12/5 51 Anna Margrethe Sørensen, f Ørum, Djursland, 9/7. Forældre: Gdr Martin S og Jenny Marie Andersen. 9/12 59 hjpr Kbh Sundby k, 9/5 60 hjpr Kolding St Nikolai k, 10/8 60 kkp sst, 14/5 66 sp Urlev-Stenderup, 1/10 72 2. rkp Horsens Vor Frelseres k. — Pastoratet blev nedlagt 1/4 1973.

Litt: H F Rørdam: Fortegnelse over fordrevne præster 1864. Evangelisk Ugeskrift 1864; S V Wi-berg: Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie I-III, 1867-71, supplement 1879; Max Groshennig og Th Hauch-Fausbøll: Danmarks Præstehistorie 1884-1911, bd 2, 1932; Kirkelig Håndbog 1923ff (Kir Hdbg); N A Larsen: Dansk Skole Stat III, 1934; Den danske Skolehåndbog 1945ff.

Th Becker: Præsten i Urlev. Orion. Historisk-geographisk Maanedsskrift, bd 1-2, 1839; Vilh Bang: En Præst og en Herredsfoged. Samlinger til Jysk Historie og Topografi, bd 4, 1893-95; Statsopdragelsesanstalten Braaskovgaard. Beretninger 1908-48 (Statsbibl, arkivafd); Vedtægt for Styrelsen af Statsopdragelsesanstalten Braaskovgaard 18/4 1909 (sst); P Martinussen: Af Bjerre Herreds Fortid. Århus Stifts Aarboeg 1911; Carl Poulsen og W Th Benthin: Lærerne og Samfundet II, 1913; Frands Holm: Fra Bjerre og Hatting Herreder, 1922; Aage Simonsen: Horsens og Omegns Kirker, 1924; J C Schou: Statsungdomshjemmet Braaskovgaard. Danske Opdragelseshjem, 1926; Aage Simonsen: Almueskolerne under Bygholm Gods ved Aar 1742. Vejle Amts Årbog 1932; Festskrift for Københavns Universitet 1936; Knud Fabricius: Frederik den Syvendes Tid. Sønderjyllands Historie IV, 1933-37; H F Petersen: Det kirkelige Liv i Sydslesvig gennem 1100 Aar. Sydslesvig gennem Tiderne II, 1948; Holger Horsten: Børne- og ungdomsforsorgen i Danmark, 1962; Anders Malling: Dansk Salmehistorie I-VIII, 1962-78; W Balslev: Præsteskabner i Bjerre Herred: Bjerre Herreds Bogen, 1963; Tage Brummer: Beskrivelse af kirkerne i Bjerre Herred. Sst, 1963; O J Skjerbæk: Institutioner til værn for børn og unge i Danmark, 1967; A Pontoppidan Thyssen: Vækkelsernes frembrud i Danmark V, 1970 (APT V); Kroghs Skolehånd-

bog (ved Lis Krogh), 1976; Beretning vedrørende driften af statsungdomshjemmene, ved de af folketinget valgte statsrevisorer 1976; Jubilæumsavis for Castberggaard, 1983; diverse bladartikler som anført.

Utrykte kilder: Visitatsprotokol for Århus stift 1791-1804. Bispearkivet. La Viborg; Indberetninger om kirkevisitatser 1833-47. Danske Kanceli. Ra; Indberetninger om kirkevisitatser 1848-62, 1862-80, 1889, 1890-1915. Indberetninger om skolevisitatser 1851-94, 1895-1915. Kirke- og undervisningsministeriet. Ra; Biskoppens journalsager, Århus stift: præsteindberetninger om salmebøger 1854-56, provstens indberetning om præsternes embedsførelse 1880, præsteindberetninger 1880-99, 1903-23. La Viborg; Protokol over skolevisitatser 1853-90. Bjerre-Hatting Herreders Provsti. La Viborg; Skoleberetninger 1900-03. S-film 16/614-24. Ra; Niels Hjort: Salmehistorisk manuskript, 5 bd. Det kgl Bibl; Aage Dahls saml; P Nedergaards saml (beretninger fra sp Michael Mikkelsen, Felsted, og prof N H Søe). Oplysninger fra tidl menighedsrådsformand Frede Kjær, pastor Folmer Aunsborg m fl.

NEBSAGER-BJERRE

Af Mette Thomsen
Forkortet og suppl af APT

Topografi

Nebsager

Areal 1163 ha. Nebsager sogn omgives mod nord og øst af Bjerre og Rårup, mod syd af Barrit og Vrigsted, mod vest af Hornum og Stenderup sogne, alle i Hedensted provsti. Det noget ujævnt bakkede landskab (højeste punkt 91 m) har gode jorder bortset fra sandede partier omkring Nebsager. Længst i nordvest passerer landevejen Vejle-Hornum-Horsens.

Byer Nebsager med kirke og prg; Hornsyld med centralskole, forskole (i gl hovedskole), bibl, missionshus (tidl metodistkapel), plejehjem for kronisk syge og psykiatrisk plejehjem (i tidl amtssygehus), politikontor; tidl andelsmejeri (opf 1888, nedlagt o 1970). Hornsyld var stationsby 1884-1957 og har siden haft voksende industri og boligbebyggelse, så byen nu dominerer sognet (se folketal i oversigter)

Bebyggelser Hyllerød, Havrebjerg, Kavben, Bjørnkær, Nebsager Løkke, Nebsager Bøge, Nebsagerskov, Tinghuse med savværk, Sindkær.

Gårde Skerrildgd (med fredet hovedbygning og voldsted); to andre større gårde Elisedal og Søndergd er under udstykning.

Skove Kun lidt privat skov i tilknytning til Skerrildgd.

Bjerre

Areal 1459 ha. Bjerre sogn grænser mod nord til Tyrsted-Uth, mod øst til Rårup, mod syd til Nebsager og mod vest til Stenderup. En enklave ligger i Rårup sogn, der selv har en lille enklave i Bjerre sogn.

Fra det ca 60 m over havet liggende småkuperede moræneplateau hæver sig stejlt bakkekuden Bjerrelide, der i Uth sogn når 121 m. Dybe dalfurer gennemskærer bakken i sydlig retning ned mod et mosedrag på sydsiden, der gennem Skjold å afvandes mod øst. Bjerrelide menes at have raget op over isen som en nunatak i istidens sidste faser. Gennem sognet går en landevej fra Horsens, der i S Bjerre deles sig til hhv Vejle og Juelsminde.

Byer S Bjerre med kirke, skole, Bjerre herreds ungdomsskole (i tidl fattiggd, en overgang børnehjem), bibl, politistation, det tidl ting- og arresthus, nu munderingsdepot for hæren; N Bjerre med børnehjem (tidl herredsfogedbolig »Dommergården«); Neder Bjerre; Neder Gram.

Bebyggelser Bjerrelide; Bjerrebæk; Holmen.

Gårde Tværsiggd; Anneksgd; Purhøjgd.

Skove En del skov. På stærkt bakket terræn ligger Dybdal skov og Bjerre skov.

Bjerre og Hatting herreders tinghus stod på Bjerre mark; på Bjerrelide var retterstedet. Da de to herreder blev skilt 1854, boede herredsfogeden i Bjerre (til stillingens ophør 1918) (Frands Holm, 1922, s 26).

Nebsager-Bjerre sognekommune blev ved kommunesammenlægningen 1970 indlemmet i Juelsminde storkommune. Året efter indlemmedes pastoratet i det nyoprettede Hedensted provsti. Da Urlev-Stenderup pastorat ophørte 1/4 1973 (behandles som særskilt artikel), blev Stenderup anneks til N-B.

Den ældre præsterække

1. 15..-1556 **Peder Munk** 15.. sp Nebsager-Bjerre, d Nebsager 1556.

2. ca 1556-ca 98 **Hans Pedersen**, f Gammelby. Fader: Degn Stouby-Hornum Peder... Ca 56 sp Nebsager-Bjerre, d Nebsager ca 98 (d 24/8 93?).

3. ca 1598-1647 **Elias Jacobsen Daaugaard**, f Daugård, imm Kbh Kommun 1596, ca 98 sp Nebsager-Bjerre, d Nebsager 1647. Fader til sp Naur-Sir E E Nebsager.

4. 1647-76 **Dines Sørensen**, f Kbh ca 1606. Dim Lund 35. 32 ansat i Det Kgl Kapel, Kbh, 14/2 47 sp Nebsager-Bjerre, d Nebsager 10/8 76.

Pers kap 1669-77(?) **Niels Peter Bogense**. 30/9 1669 ventebrev N-B, 27/8 77 rkp Æbeltoft-Dråby, d 92 (S V Wiberg I, s 294, II, s 432).

5. 1676-89 **Peder Pedersen Biering**. Dim Viborg 1669, g Horsens 20/9 82 Anna Berntsd, f ca 52, d 1730. Forældre: Bernt... og datter af landstingsskriver Viborg Peder Jensen. 17/8 76 sp Nebsager-Bjerre, d Nebsager 6(9)/1 89.

6. 1689-1729 **Hans Villumsen Riis**, f Haderslev. Fader: sp Moltrup-Bjærning Wilhelm Poulsen R. Imm Kiel 14/8 1680, imm Kbh 14/2 83, g Anna Jensd Tycho, f 20/2 66, d Nebsager 6/1 1720. 31/1 89 sp Nebsager-Bjerre, d Nebsager 20/4 29. Fader til sp Frederiksstad/Norge Henrik Wilhelm R. Svigerfader til 7 og til pers kap K J Beeske.

Pers kap 1723-29 **Knud Jørgensen Beeske**, f Gammelby 7/3 1695. Forældre: Sp Stouby-Hornum Jørgen Knudsen B og Anna Marie Lauritsd v Baden. Dim privat 1715, baccalaureus 1/7 16, c 4/12 19 (h), g Dorothea Johanne Riis, f Nebsager ca 01, d Nebsager 27/2 28. 18/6 23 adj min cum spe succ Nebsager-Bjerre, d Nebsager 14/3 1729.

7. 1729-66 **Hans Pedersen Thorning**, f Thorning(?) 2/5 1688. Forældre: Sp Thorning-Karup Peder Andersen T og Barbara Thøgersd. Dim privat 1706, baccalaureus 14/5 08, c 22/10 15 (nc), g Sophie Amalie Riis, f Nebsager ca 05, d Nebsager 28/10 66. 17 kordegn Fredericia, 6/6 29 sp Nebsager-Bjerre, d Nebsager 28/10 66. Svigerfader til 8.

8. 1766-70 **Hans Thomsen Wellejus**, f S Omme 1719. Forældre: Sp S Omme-Hoven Thomas Hansen W og Karen Poulsd Stau-ning. Dim Ribe 39, c 4/8 46 (l), g 59 Anna Barbara Hansd Thorning, f Nebsager 30. 44 hører Ribe, 18/9 50 ventebrev Nebsager-Bjerre, 59 adj min cum spe succ sst, 28/10 66 sp sst, d Nebsager 8/2 70. Fader til sp Sdr Omme-Hoven Hans Thorning W.

»Hans Bibliotek er ubestemmeligt, men hans Fader, der var Præst i S Omme, sluttede sig afgjort til Pietismen« (F Elle Jensen, 1945-47, s 3).

9. 1770-1806 **Oluf Jørgensen Bang**, f Bredsten 6/5 1733. Forældre: Sp Dejbjerg-Hanning Jørgen Hansen B og Anna Mouritsd Høyer. Dim Ribe 52, baccalaureus 9/8 53, c 24/3 62 (l), g 1) 11/10 71 Maria Margrethe Nielsd (Nicolausd) Langballe, f Snestrup 49, d 74. Forældre: Sp Ousted-Tåning Nicolai Nielsen L og Karen Elisabeth Poulsd Glud. G 2) 1/3 75 (Birthe) Vita Elisabeth Lauritsd Kragh, f Understed 25/3 53, d 11/5 1830. Forældre: Sp Volstrup-Hørby Laurits Eriksen K og Cathrine Marie Nielsd Langballe. 23/3 70 sp Nebsager-Bjerre, d Nebsager 25/5 06.

Efter en visitats 1792 beklager biskop H F Janson, at især Bjerre plages af en smitsom sygdom (sandsynligvis kopper), »saa at Præsten ofte maa skille de befængte ad ved Communionen, for ikke at foraarsage Anstød for de andre«. (Visitatsprot 1791-1804, La Viborg). Om O J Bang skriver biskopen, at han »1770 blev kaldet hertil af Capitain Lüttichau, den Tid Eier af Nebsager Kirke... Hans simple og tydelige Foredrag var ikke uden Nytte for Menigheden; ogsaa var hans Catechisation antagelig. Han er iøvrigt en god Mand, som forretter sit Embede med Retsindighed« (sst).

Pers kap

1. -1801. *Peter Meldal*, se sp Vium-Sjorslev-Almind (bd VIII, s 455).

2. 1802- *Christian Michael Rottbøll Friis*, f 7/6 1773. Dim Viborg 93, c 23/4 99 (nc), g 6/11 1807 Anna Margrethe Speitzer, f Sindinggd 19/7 81, d 29/3 58. Forældre: Anders S til Sindinggd og Maria Kristine Singstock. 6/12 99 pers kap Grønæk-Svostrup, 5/3 02 pers kap Nebsager-Bjerre, hjpr Skivholme-Skovby, 3/4 09 sp Vildbjerg-Timring, 23/2 10 sp Daugbjerg-Mønsted-Smollerup, d 5/3 43. Svigerfader til sp Aggersborg A Holm

og sp Sevel P J Bøtcher. (S V Wiberg I, 1870, s 270).

Især pastor Friis synes indblandet i en strid om indførelse af Evangelisk-kristelig salmebog i 1802. I Nebsager stemte 36 husfædre for, 29 imod, og modstanderne blev formentlig anført af nogle vakte med tilknytning til Rårup-kredsen eller den herrnhutiske emissær Jens Jacobsen (APT V, 1970, s 138f). Ved en visitats i sognet 1800 havde biskop Janson hørt om nogle sværmere, der indbildte sig at have fortrinlig visdom og hellighed, forvirrede mange enfoldige og forstyrrede menigheden (F Elle Jensen, 1945-47, s 24). Da den nye salmebog søgtes indført ved gudstjenesten i Nebsager kirke, opstod en »sangerkrig«, hvor nogle sang efter den nye, andre efter Kingos salmebog, de sidste ledet af to unge fra Rårup Claus Pedersen og Jens Andersen (sen rokkedrejer i Rårup). J A skil-drede »krigen« med flg ord:

»A kun rov aa Claus kund syng, men saa kam der syv læs dævl og syv læs degne, men vi sang lige rask, da Claus gik op til alteret, sang a jen, og da a gik til alters, sang Claus, men vi stod os« (H Hegnsvad, 1963, s 384, jfr APT IV, 1967, s 207-09).

Nebsager bevarede Kingo, men pastor Friis anlagde sag mod Jens Andersen, der bl a skulle have erklæret ham for uomvendt; og 16/8 02 blev J A idømt en bøde på 31 rdl, som han afsønde i Nyborg fæstning. I de flg år høres imidlertid kun om enkelte vakte i Nebsager. (Yderligere kilder i APT IV og V som anf ovf).

10. 1806-24 **Niels Hansen Basse**, f Ågård, Hårslev, Fyn 25/5 1753. Forældre: Forpagter Ågård Hans Pedersen B og Mette Pedersd Lund. Dim privat Ribe 69, c 26/2 77, g Fredericia St Michaëlis kirke 8/7 84 Anna Cathrine Laurentin, f Kerteminde 57, d Nebsager 24/11 1815. Forældre: Købm Kerteminde Christen Pedersen og L Anna Marie Mikkelsd Fogt. 10/3 84 rkp Før St Laurentii k, 8/1 90 sp Højrup, 12/12 06 sp Nebsager-Bjerre, afsk 10/3 24, d Odense St Hans sogn 14/6 29.

N H B udgav »Advarsel og Raad mod Ukyskheds Synder«, bestemt til uddeling blandt konfirmander (bd IX B, 1972, s 1061).

11. 1824-44 **Hans Christiansen Jesper-sen**, f Hostrup, Hellevad 8/12 1775. Forældre: Boelsmand Hostrup Christian Jensen og Karen Hansd. Dim Kiel 95, c Gottorp 99 (3 Kar), g 1) Bevtoft 11/7 1800 Anne Cathrine Mechlenburg, f 1777, d i barselsenge. Forældre: Sp Bevtoft Jørgen M og Magdalene Sophie Samuelds Friedlich. G 2) Ringkøbing 3/11 1802 Karen Christiane Borch, f Ringkøbing 13/12 1784, d Bogense 2/1 1851. Forældre: Byfoged Ringkøbing Søren Jespersen og Kirstine Marie Øllgaard. 12/12 1800 pers kap Sdr-Nr Bork, 19/12 06 sp Dejbjerg-Hanning, 28/5 24 sp Nebsager-Bjerre, d Nebsager 12/5 44. Fader til sp Abild Nicolai T J J.

Omtales som kendt selskabsbroder. Han fandt som »oplyst Religionslærer« adskilligt

i ritualer og Kingos salmebog upassende for dannede kristne, og han støttede et ønske fra størstedelen af husfædrene i Nebsager om indførelse af Evangelisk-kristelig salmebog (1840), men det blev opgivet af frygt for ny uro (APT V, 1970, s 139).

12. 1844-54 **Jens August Paludan**, se sp Rårup.

Om sp J P udtaler biskop Brammer i sin visitatsberetning fra 1846, at han er en begravet mand, der holdt en meget vel udarbejdet prædiken. (Indberetn om kirkevis 1833-47, s 380). I 1850 skriver biskop Brammer igen om P, at hans »Foredrag var opbyggeligt, godt ordnet, i en passende stil, ikke uden Følelse«... »Catechumenene svarede godt. Der vare mange og, saavidt jeg kunde skjønne, andægtige Tilhørere i Kirken, og det skal Gud ske Lov! være det Sædvanlige i dette Pastorat, som ogsaa kan glæde sig ved at have en meget duelig og agtværdig Sjælesørger«. (Indberetn om kirkevis 1848-62, s 574).

På foranledning af et hyrdebrev fra Brammer 1853 skrev J P 8/2 1854 flg om salmebogsforholdene: »I Nebsager Kirke bruges Kingos Psalmebog og Menigheden af Bondestanden sætter høi Priis paa den. Et Forsøg, som for nogle og tredive Aar siden gjordes paa at indføre evangelisk kristelig Psalmebog, mislykkedes aldeles. Enkelte Beboere udenfor Bondestanden, som sjældent komme i Kirke, have vel yttret Ønsket om at faae den evangelisk kristelige Psalmebog indført, men derpaa kan og bør vist ikke tænkes. Ved Huusandagt bruges saavel Kingos som Brorsons. I Bjerger Kirke bruges den evangelisk kristelige Psalmebog; den skal her, for mange Aar siden være bleven indført ved et Magtsprog fra Boller, hvis Eierinde anskaffede den og uddeelte den gratis, og Bønderne fandt sig deri. Strax efter min Ankomst til Embedet indførte jeg Mynsters Tillæg, som jeg meget benytter og som synes at tiltale Menigheden. Huusandagten staaer i dette Sogn uden Tvivl paa et lavt Trin — den samme Psalmebog benyttes i Husene som i Kirken. Ved min Konfirmand-Undervisning benytter jeg meest det Mynsterske Tillæg«. (Præsteindberetn om salmebøger 1854-56).

Tiden efter 1854

Carl Christian Nicolai Balle (1854-55) døde kort tid efter ansættelsen. Han var nærmest grundtvigsk, skrev artikler i Dansk Kirketidende og komponerede melodier til flere af Grundtvigs salmer, bl a »Et lidet barn« og »Det kimer nu«. Flere af disse blev trykt i Frits Boisens »Budstikken« og kom med i Bergreens Koralbog fra 1856 (bd IX, 1968, s 512; W Balslev, 1963, s 368; Aa Dahl, 1961, s 37-52).

To mindre skrifter af B udkom i 1856, året efter hans død. Det ene, »Psalmer til Huusbrug« indeholder salmer af Grundtvig, Kingo, Ingemann og Boye, samt af Balle selv, således »Mægtigste Christe, Menighedens Herre«. Det andet skrift, »Prædikener i Juletiden«, er tilegnet »Menighederne i

Thyregod og Vester, Vesterbølle og Østerbølle, Nebsager og Bjerger«, og tilegnelsen er, ejendommeligt nok, signeret på Balles dødsdag.

Om eftermanden *Hans Høyers* (1855-64) virke i Nebsager-Bjerre vides ikke meget. Fra hans sognekald i Sdr Asminderup-Grandløse hedder det i 1850 i biskop Mynsters visitatsbog, at pastor H's prædiken indeholdt »Intet sundt og naturligt; i det frie foredrag har han vænnet sig til en skielvende brægen, som er ganske utaaelig. Derimod katekiserer han meget godt« (fra bd II, 1954, s 237). I 1862 holdt biskop Brammer visitats i N-B kirker og skriver herfra om pastor Høyer: »Den kundskabsrige og i flere Henseender, dog ikke just fortrinlig homiletisk, begavede Sognepræst holdt en opbyggelig Prædiken«... »med en levende, næsten altfor overstrømmende Følelse«. »Katechisationens Udfald var til min Glæde. Den saare samvittighedsfulde, under store Anfægtelser prøvede Præst arbejder med al Iver imod Sekterisme, der iøvrigt med Guds Hjælp ikke vil blive Pastoratet saa farligt, som han ængster sig for«. (Indberetn om kirkevis 1848-62, s 731).

Frygten for sekterisme sigter formentlig især til en metodist-menighed i Hornsyld, der skal være oprettet o 1861 (S N Gaarde, 1908, s 5). I 1871 havde Vejle-kredsen et betydeligt antal medlemmer, bl a i Hornsyld, hvor gårdejer N Simonsen forærede menigheden en byggegrund til et lille kapel, indviet i april 1872. (Sst s 11). Det omtales endnu i 1915 som »et gammelt Metodistkapel, hvor der regelmæssig holdes Gudstjeneste«. (Præsteindberetning fra W Kierkegaard, N-B, 1916). Men allerede i 1906 afholdtes et møde i »Methodistcapellet, hvor Indremissionær Ole Poulsen fra Vesterby talte« (Kaldsbog for sp N-B 1905-33(43), s 94), og i nov 1923 overtog IM officielt kapellet (iflg salgskontrakt, brev fra Folmer Simonsen 28/8 1985).

Metodistkredsen i Hornsyld skal være blevet organiseret som egentlig menighed i dec 1878 med prædikant P M S Jensen som forstander (S N Gaarde, 1908, s 16). Prædikanterne skiftede jævnligt efter metodistisk skik, og 1884 blev menigheden forenet med metodistmenigheden i Horsens. I Hornsyldkredsen nåede den kun op på 10 til 4 medlemmer. (Præsteindberetn 1910-15). Endnu 1956 fandtes der i Nebsager to metodister (Kaldsbog for sp N-B 1944-68, s 84. s 84).

I modsætning til pastor Høyer fremstår hans efterfølger, *Edvard Magnus Buch* (1864-82) som en mildere og mere harmonisk præst. Hans virke i N-B kendes ret nøje fra omhyggeligt førte dagbøger, hvoraf 5 er bevareret fra 1867-71 (»Søndagsbogen«) og 1880-82. Her angiver Buch f eks nøjagtigt antallet af tilhørere ved gudstjenester og hvem han har mødt i ugens løb — og det var ikke få, for pastor Buch lagde meget stor vægt på at besøge syge og gamle i pastoratet. Desuden indeholder dagbøgerne pastorlige beskrivelser af de vejrlige forhold. Hans gudstjenester synes

været flittigt besøgt, ofte med op mod 200 tilhørere, og det samme gælder de bibellæsninger, han om aftenen afholdt i Nebsager og Bjerre skoler. Hans konfirmationer kunne vare både 4 og 5 timer (f eks konfirmationen af 14 unge 24/4 1870, kl 10-14.30, Søndagsbog 1867-71).

Om E M Buch skriver biskop Brammer i sin visitatsindberetning fra 1869, at han er »af den saakaldte Kirkelige Retning [den grundtvigske], uden dog paa en paafaldende Maade at fremføre den« (kirkevis 1863-80, s 1008). I 1878 skriver Brammer flg: »I Pastor Buchs Foredrag savnede jeg logisk Tankegang. Hans Stemme er ikke vellydende, men kan godt høres, især da han taler med Liv og Kraft. At han har varm Følelse for sit Kald og røgter det med Kjærlighed til sine Menigheder, maa jeg anerkjende« (sst, s 1094). To år senere noterer provst Riber om B, at han måske er »noget vidtløftig i Udviklingen af sine Prædikener«, men iøvrigt »arbejder med Flid, er yndet og agtet i sine Menigheder« (indberetn vedr præsternes embedsførelse 1880).

Pastor Buchs kærlighed til sin gerning fremgår også af hans dagbøger, f eks i påsken 1870, da han efter nogen tids sygdom atter holder gudstjeneste, skønt ikke helt rask. Han tilføjer: »Men det velsignede rigelige Kirkebesøg, som opmuntrede og glædede mig, styrkede mig til min Gjerning, som bestandig bliver mig kjærere. Gud alene Æren!« (Søndagsbog 18/4 1870).

Buch deltog i adskillige præstekonventer. Fra et konvent i Horsens 22/11 1871 noterer han i Søndagsbogen: »jeg protesterede mod den Beskyldning af Provst Høgh-Guldberg, at Rasmus Nielsen ikke troede paa Herrens Mirakler eller Jesu Opstandelse fra de døde, hvilket jeg betegnede som en Misforstaaelse af Rasmus Nielsens Bog »Om Hindringerne og Betingelserne for det aandelige Livs Udvikling i Nutiden« [1868]. — Men jeg blev aldeles overstemt af de forøvrigt kun i ringe Antal tilstedeværende Præster«. Buch havde ellers ikke kontakt med de højskolekredse, der især dyrkede professor Rasmus Nielsens filosofi, og han tog afstand fra de reformivrige grundtvigianere, der i 1881-82 stillede krav om »kirkelig frihed«. I dagbogen skriver han således: »Askov-bevægelserne, satte i Gang af Pastor Leth i Middelfart og Pastor Birkedal i Ryslinge, have forplantet sig til Pastoratet, især fra Vrigsted Højskole, og have voldt mig megen Sorg og Bekymring. Herre, send du Sejrr til din hellige Sag, — og giv mig den h Aands Hjærte og Klarhed og Taalmodighed under Korset. Amen i J.N.« (Dagbogen 23/6 1882).

I 1881 indberettede pastor Buch til biskoppen: »I aaret 1880 har jeg, som jeg har plejet i alle de 16 Aar jeg har virket i disse Menigheder holdt Bibellæsninger om Vinteren saavel i Nebsager som i Bjerre, navnlig i dette Aar over Herrens Lidelseshistorie; ligesom jeg gjerne 1 Gang om Maanedn ogsaa om Sommeren, har holdt Bibellæsninger paa vor nye Fattiggaard paa Neder-Bjerre Mark. Desuden har jeg 4 Gange paa givn Foredning holdt christelige Foredrag over forskjellige Emner, navnlig over »Romantik og Realisme«, over »den christelige Frihed«, dels med Hensyn til den

formentlige Tvang ved Konfirmationen, dels i Forhold til Totalaffholdenhedens Lovvæsen« (Præsteindberetninger 1881).

Også i 1881 holdt han bibellæsninger »over de mange kirkelige Strids-Emner, som Aaret har været saa frugtbart paa, og navnlig har jeg, holdende fast paa den luthersk-evangeliske Kirkegrund, stræbt at aabne de mig betroede Menigheders Medlemmers Øjne for vor Kirkes overvejende Lyssider, idet jeg samtidig søgte at vise, at man var kun altfor tilbøjelig til at overdrive Skyggesiderne«(sst).

Et andet problem var metodisterne i Hornsyld. I dagbogen 31/12 1880 hedder det bl a: »Saaledes hastede da med Guds Naade igjen et Aar tilende; vi havde, uagtet det uheldige Vejr ... et særdeles godt Kirkebesøg, ... — og uagtet Metodistpræsten i Capellet i Hornsyld synes at gjøre store Anstrengelser for at drage Folk til sig«. Og 29/5 1882 skriver han: »Ogsaa Kirken har Gud velsigned, og uagtet mange Slags Agitatorer, har der dog hidtil været samlet en Kreds af aandshungrige Sjæle, som sige: Herre, hvor skulle vi gaa hen, du har det evige Livs Ord« (Dagbog 1881-82).

Derimod medvirkede han ved flere IM-møder. Ved det første, der nævnes i dagbøgerne, udeblev to kolportører, der havde lovet at komme, og Buch holdt i stedet selv en bibellæsning (Søndagsbog 26/11 1868). Men i 1871 er han til et møde på Bjerre skole, »hvor 2 Kolportører for den indre Mission holdt Foredrag. En mindre Forsamling var tilstede. Jeg talte et Par Ord efter, hvori jeg udtrykte min Samstemning med det af Kolportørerne udtalte« (Søndagsbog 25/4 1871). Som et senere eksempel kan nævnes mødet i Bjerre 10/1 1882, »et gudeligt Møde, foranstaltet af Indre-Missionær Simon Jensen, som talte over Esaia 12; paa hans Opfordring holdt ogsaa jeg et religiøst Foredrag bagefter« (Dagbog 1881-82).

Hertil kom et direkte engagement i ydre mission. I oven indberetning til biskoppen oplyser B, at der 30/6 1880 blev holdt et missionsmøde i Bjerre kirke ved bestyrelsen for Bjerre-Hatting Herreders Missionselskab, af hvilket han selv var medlem. Ved mødet samledes ind til hedningemissionen. Aret efter samlede ind til Santalmissionen efter et foredrag den af B (sst). Han deltog personligt i det DMS-møde i Odense 1882, hvor Vilh Beck blev indvalgt i bestyrelsen, men interesserede sig iflg dagbogen især for forhandlingen om forholdet mellem DMS og Santalmissionen, der støttedes af mange grundtvigianere (Dagbog 1881-82, 7/6 82, jfr P Holt, 1971ff, s 579).

Præsteskiftet i 1882 må have været noget af en omvæltning for Nebsager-Bjerre. *Frederik Jacobsen* (1882-91), som afløste pastor Buch, var i hvert fald mindre uadvendt. Biskop Laub i Viborg skrev om ham 1867, at han burde »bryde noget med livet i studerekammeret, hvorfor han har en lidt sygelig tilbøjelighed«. Laub betegner ham iøvrigt som en »hæderlig præst« og mener, at J tidligere skal have skrevet prædikener i IM-tidende, men nu menes at være gr. »Dette var ikke kendeligt paa hans prædiken, ligesom ogsaa en samtale med ham ikke kunde overbevise mig derom«, bemærker Laub (fra bd VI, 1963, s 125). Senere beskrives Fr Jacobsen som en

»stille og tilbagetrukken, punktlig og præcis« mand, »nærmest grundtvigsk og meget frisindet« (bd VIII, 1965, s 190). Denne karakteristisk stemmer med nekrologen i Horsens Avis:

»Han hørte til de Stille i Landet; meget sjældent saa man ham uden for hans Hjem, uden netop der, hvor hans Embedsvirksomhed krævede hans Nær-værelse; men denne røgtede han med stor Troskab og Punktlighed«. »Han sluttede sig nærmest til den saakaldte »kirkelige« Retning og var meget frisindet; men han var en altfor fredelig Mand til no-gensinde at fremsætte udæskende Tanker«... »Paa Grund af det noget tilbagetrukne Liv, han førte her i sine sidste Leveaar, blev han ikke kjendt af nogen stor Kreds« (11/2 1892).

Den næste præst *Christen Alfred Brøndum* (1892-1904) havde været seminarielærer og kapellan i Skårup på Fyn (1884-92), hvor han også havde taget lærereksamen. Han beskrives af sin eftermand W Kierkegaard som »en meget livlig, munter Mand; veltalende Prædikant; færdes meget blandt Befolkningen« (Kaldsbog 1905-33(43), s 9); han forstod at »vinde største Delen af Befolkningen« (Kierkegaard, 1934, s 276). Om sin visitats i N-B i 1899 skriver biskop Johs Clausen: »Kirken var overfyldt St Bededag. En levende og varm Prædiken. Meget talrig og livligt svarende Ungdom. I begge Sognene god Kirkegang til daglig. I Hornsyld findes noget interrigant(?) I M. Befolkningen skal være venlig, sluttende sig fast til sin Præst, der irenisk sindet, velvilligt aabner Kirken for Præster af de forskjellige Retninger, ligesom han paa mange Maader siges at vække Menigheden«. (Kirkevis 1890-1915).

Der findes indberetninger til biskoppen fra pastor Brøndum for 1893-97 og 1899 (Præsteindberetn C 3-391-397). De giver indtryk af et ret omfattende, voksende mødeprogram. Et fast led er *bibellæsninger*, i 1893 skiftevis 2 gange og 1 gang ugentlig (i Nebsager skoler og Bjerre kirke) fra nytår til fasten, gentaget hvert år med små variationer; 1893 om 2. trosartikel, 1894 Johannes Døber, 1895 frit valgte tekster, 1896 epistelteksterne, 1897 skikkelser i evangelierne, 1896 Fadervor. De afløstes hvert år af ugentlige *fastegudstjenester* i kirkerne (over lidelseshistorien).

I sommeren 1894 holdt B enkelte *skovmøder*, fra 1895 hveranden søndag eftermiddag i alle sommermånederne, vistnok over bibeltekster (i 1899 epistelteksterne). *Ungdomsmøder* nævnes hvert år, i 1893 dels som aftenudomsskole 2 gange ugentlig i vinterhalvåret (»med Bøn og Salmesang og kristelige Foredrag«), dels som månedlige møder for den konfirmerede ungdom i præstegården (med »Samtale i Lighed med tidligere Kirkekatekisationer«, 1895), særskilte for piger og karle (1897 og 99).

Hertil kom søgnedagsgudstjenester hveranden eller hver måned, flere møder og gudstjenester til fordel for santalmissionen, Løventhals mission, sømandsmissionen m m (ofte med præster o a udefra som talere), 2 månedlige menighedsmøder i præ-

stegården (1899) og stadig møder ved indremissionærer, i 1893 kun enkelte, i 1897 mange, i 1899 talrige.

1904 rejste Brøndum tilbage til Fyn til et sognekald i Flødstrup-Ullerslev, hvorfra han tog sin afsked 1921. Han bosatte sig derefter i Odense, giftede sig for anden gang, men døde allerede året efter i Viborg (Kaldsbog 1905-33(43), s 9). — I embedsopslaget oplyses (sikkert af Brøndum): »Alle tre Retninger i Sogn og Menighedsraad. Ingen Sognebaandsløser. I N. Sogn et Metodistkapel, men kun 2 Metodister i Sognet. Velvillig Befolkning. Forskelligt Menighedsarbejde er optaget. Ikke helt lette Forhold«. (Da Kirketd 1904, sp 646).

Brøndums efterfølger *William Kierkegaard* (1904-29, provst 1916-26) har udgivet erindringer 1934, desuden findes en utrykt biografi.

Han havde alsidige interesser, var grundtvigsk præget, men med modvilje mod at blive puttet i bås. I sine unge år dyrkede han litteratur, musik og kunst og blev selv uddannet på »Kunsternes Studieskole« (Kierkegaard, 1934, s 139-40). Efter teol embedseksamen 1889 foretog han en længere kunststudietur gennem Berlin, Dresden, Prag og Wien til flere italienske byer (sst s 169-89). I årene 1892-1904 var W K lærer på Jelling seminarium, en virksomhed, han senere omtalte med megen glæde (sst s 265).

I den første tid efter ansættelsen i N-B fik Kierkegaard anfægtelser, hvorom han selv skriver: »Skønt jeg sikkert sjældent har prædikeret synderlig dogmatisk, pintes jeg om Mandagen ofte af denne Følelse: du hævdede i gaar kristelige Læresætninger, der egentlig ikke havde Virkelighed for dig selv« (sst, s 290f). Han søgte da orlov og tilladelse til at holde kapellan, og pastor G Kiærskou vikarerede for ham fra sept 1906 til juni 1907. I efteråret 1906 opholdt han sig i København m h p videreuddannelse til en lærerstilling. Her oplevede han en afklaring, især under indflydelse af prof V Ammundsens afhandling i Gads Magasin 3/12 1906 »Fra Kampen om Evangeliernes Kristusskikkelser«, nogle bibellæsninger i Bethesda ved missionær L P Larsen og ikke mindst A Andersens bog fra 1894 »Menneskets Søn« (sst, s 287-316).

Pastor Kiærskou skrev senere om sin kapellantid i N-B (udat brev til P Nedergaard). Der var en del grundtvigsk påvirkede i Nebsager, men andre, især i Bjerre sluttede sig til IM. Hos flertallet »mødte man mest af den gammeldags Gudsfrøgt, der havde sit Udspring i Gudstjenesterne«. Kirkegangen var jævnt god i begge kirker. — På Kierkegaard gjorde Kiærskou et udmærket indtryk som en »elskværdig, overmaade taktfuld Mand« (1934, s 302).

I juni 1907 vendte Kierkegaard tilbage til embedet. Som helhed blev han her en afholdt og overmåde virksom præst, der også forstod

at omgås en noget kritisk indstillet indremissionsk fløj. Den havde et støttepunkt i Hornsyld (Nepsager sogn), der havde fået station med Horsens-Juelsminde banen (1884-1957) og i W K's tid fik stationsbypræg med sygehus, apotek, småindustri m m. Men både sygehuslægen *J C Thorborg* og fru apoteker *Westphal* var ivrige tilhængere af IM. Om den første skriver W K:

»Af Væsen var han stille og alvorlig, men dog mild og imødekommende. Han gik med Liv og Sjæl op i sit omfattende Arbejde som Sygehuslæge, Embedslæge og praktiserende Læge« (sst, s 362). Men et par måneder efter sin indsættelse lærte K ham at kende som arrangør af »en »Missionsuge« i Nepsager Kirke med stærkt retningsprægede Prædikanter, og jeg skal ikke nægte, det var med en underlig Følelse, jeg sad i Kirken og hørte en Forkyndelse, der i Grunden satte mig og mine lige udenfor... »Doktor Thorborg saa imidlertid med Tillid paa mig; det følte jeg ved mange Lejligheder, ikke mindst naar det gjaldt Besøg hos Patienter paa Sygehuset; ja, han opfordrede mig atter og atter til flittigt at besøge hans syge. — Hvad der ogsaa bidrog til at udjævne Kløften, var Thorborgs voksne Børn, hvis Kristendom var mere præget af KFUM end af Indre Mission« (sst, s 271-72).

Til tilhængerne af IM hørte også sognefoged *Jens Samuelsen* i Bjerre, der var medlem af menighedsrådet. Samuelsen kritiserede Kierkegaards prædikener for at mangle pågaaenhed, men deltog dog i gudstjenesterne og endog i en række litterære foredrag, skønt han »engang, da vi drøftede Præstens Arbejde og Opgaver, temmelig skarpt spurgte, om jeg virkelig mente, jeg gavnede Menigheden ved at fortælle om Holberg og hans Komedier — hvortil jeg selvfølgelig, uden Betænkning, svarede: »Ja, det mener jeg«« (sst, s 273). Samuelsens søn Peder S blev medlem af menighedsrådet efter faderens død og var en tro discipel af Vilh Beck (sst, s 274).

En af dem, der stod Kierkegaard holdningsmæssigt nærmere, var gårdejer Hans Peter Rasmussen, bosat nær Hornsyld, medl af menighedsrådet i Nepsager. Han havde været metodist, men kom senere på højskole hos Christen Kold og blev derefter knyttet til den bevægelse, der havde pastor Carl Fog i Skjold som midtpunkt (sst, s 267-70).

I K's tid holdtes talrige møder, såvel i kirkerne som i Hornsyld krosal og i Bjerre forsamlingshus. Det fremgår både af Kaldsbogen 1905-33 og af K's indberetninger til biskoppen 1905-23. Om 1905 oplyser han således, at der afholdtes missionsuge i marts og kirkelige møder i sept og okt, samt flere kristelige møder på hans initiativ i Hornsyld krosal, hvortil kom adskillige møder ved tilrejsende indremissionærer sst og i Bjerre fh. Desuden har sp afholdt 6 ungdomsmøder i hvert sogn, hvorom han i 1907 anfører »dog ikke kristelige« (jfr indberetn 1906 og 1908).

Senere synes der at have fundet en deling sted.

Da Kaldsbogen 1905-33 anfører, ikke blot hvem der talte ved flere af disse møder, men ofte tillige arrangørerne, træder to grupper frem. Den ene udgjordes af sp sammen med enkelte grundtvigsk indstillede, især førstelærer i Nepsager H J Jespersen. De tilkaldte folk udefra, som delte deres opfattelse, f eks den tidligere forstander for Vrigsted højskole L Maltesen. Denne gruppe tog sig af adventsuger (præsteindberetn 1903 og 13) og de såkaldt kirkelige møder om efteråret (senere kaldet »sommermøder«), som begyndte 1907 og fortsatte de næste 20 år. Den anden gruppe, der optræder som ivrig mødearrangør på kroen og i det senere missionshus, udgjordes især af omtalte Jens Samuelsen, dr J C Thorborg samt fru Westphal, Hornsyld. Den arrangerede næsten årlige missionsuger — hvori sp deltog — samt efterårsmøder i Hornsyld og Bjerre (i hvert fald 1915 og 17); sst holdt IM's kredsforbund sine møder 1911, 15 og 22 (Kaldsbog 1905-33(43)). Iflg Kir Hdbg 1943 hørte den indremissionske kreds i Nepsager-Bjerre sammen med Bråskov-kredsen.

Som helhed giver Kaldsbogen et godt indtryk af de mangfoldige aktiviteter i W K's tid. Mange synes at have deltaget i de møder, han arrangerede, således havde de gudstjenester, der holdtes om efteråret med talere udefra, altid stor tilstrømning (Kierkegaard, 1934, s 331). Men kun få unge tog på højskole (sst, s 28), og K's mødevirksomhed synes aftagende efter 1916, da han blev provst. I Kir Hdbg 1927 skriver han kun: »2 Foredragsforeninger (undertiden kirkelige Møder)«.

Kaldsbogen oplyser også antallet af altergæster i de to menigheder. For årene 1910-28 ligger det nogenlunde jævnt o 350-450 i Nepsager (fleest 1916: 535, færrest 1922: 314). I Bjerre ligger tallene for samme periode mellem 250 og 350, fleest 1910 med 422 altergæster, igennem 1920'erne jævnt dalende til 182 i 1928.

Om sin visitats i Nepsager kirke i 1917 udtaler biskop Th Schiøler: »Nepsager Kirke var overfyldt. Pastor W Kierkegaard holdt en klar, vel disponeret Prædiken over Dagens Evang med gode Tanker, men lidt tør. 30-40 Unge var mødt i Kirken og svarede mig forstandigt. Præsten er en tiltalende, solid, dannet og kunstinteresseret Mand, om hvem Menighedsraadet udtalte sig med Anerkendelse. Han leder en Ungdomsforening. Rolige Forhold i Sognet. I Juni 1916 er Pastor Kierkegaard udnævnt til Provst for Bjerre-Hatting Herreders Provsti«. (Indberetn om kirkevis 1917-19).

K deltog i flere konventer og var en tid formand for det grundtvigsk farvede »Horsens Konvent«, hvor han fratrådte, da det vakte kritik, at han havde indkaldt »Kætterne Axel Plenge og Arboe Rasmussen«. (W Kierkegaard, 1934, s 336).

Under sit otium boede W K i årene 1929-41 i Jelling, men flyttede derpå tilbage til Nepsager, hvor han døde 1942.

Kierkegaards efterfølger *Peter Sørensen Ørntoft* (1929-40) tilsluttede sig IM og var IM-kredsformand i årene 1934-40 (bd VII, 1966, s 113 og 118). I hans tid blev metodistkapellet til missionshus. Af hans beretninger til Kir Hdbg fremgår, at der var god kirkegang og en kirkeligt interesseret befolkning; der var en »god KFUK«, og han holdt godt besøgte ungdomsmøder i præstegården. I øv-

rigt findes der ikke mange oplysninger fra hans tid.

Derpå fulgte *William Balslev* (1940-64), der stammede fra den gamle fynske præsteslæggt. Hans fader var den 4. sp af slægten i Hårslev sogn, »af anselig, næsten herkulisk Størrelse«, med »et bredt og djævrt Lune« og »en barnlig gammeldags Tro«. (Lars Chr Balslev, 1939, s 103-04). William B var nr 9 i en børneflokk på 10.

Hans kirkelige indstilling var næppe uegnet i et sognekald som N-B, der efter hans egen karakteristikk havde »nærmest gammeldags kirkelig eller grundtvigsk præg« (Kir Hdbg 1943 og 1947). I Kaldsbogen, hvor han ynder latinske udtryk og sentenser, skriver han om sin holdning i forbindelse med en bibellæsning i Bjerre skole 1944: »redegjorde i min Indledning om min Stilling til Skriften, hvor jeg tog Afstand fra den »Anders-Nørgaardske« Opfattelse og samtidig gav det grundtvigske og barthske, hvad der med sententia [rette] tilkom det« (Kaldsbog 1944-68, s 5). Dette er det nærmeste, han kommer en direkte stillingtagen.

Dermed giver han i flere henseender udtryk for en vis skuffelse over tidens tendenser. Hans konfirmandundervisning gav ikke blot problemer med selve indlæringen (han mener, at de bedste hoveder blandt børnene tiltrækkes af Horsens højere skole, mens den tunge ende forbliver på landet (sst s 18), men han måtte ofte kæmpe mod uro og hviskeri. I okt 1949 skriver han, at han »naaede Maalet m Undtagelse af 2, iøvrigt søde Piger, der var incurable. Disse maatte jeg til sidst med venlig Tiltale anbringe i isoleris Tilstand paa første Række. Det har knebet meget med at faa dem til at lære deres Lektier hvilket vist er et Tidens Tegn« (sst, s 38).

Et andet af tidens tegn var måske svigtende tilslutning til IM. I 1942 talte han i missionshuset, men »der var kun ringe Besøg, kun faa »ikke Missionsfolk«. Indbyderne var Indre Mission«. (Kaldsbog 1905-33(43), s 29). I de følgende år er der ikke nær så mange noter om missionsmøder som i begyndelsen af århundredet. Også kirkegangen synes dalende. Efter påskegudstjenesterne i 1946 udtrykker B stor skuffelse over det ringe kirkebesøg; selv det »gl Hornsyld« var dårligt repræsenteret. Overhovedet er der »en mærkelig splittet Befolkning i Nebsager Sogn« (Kaldsbog 1944-68, s 20). I adventstiden 1951 skriver B: »Tilslutningen til Gudstjenesten var ikke saa stor, som den burde paa 1 Sønd i Advent. Da vi [dvs B og kirkens organist, førstelærer Sigurd Pedersen, som døde kort efter] talte derom en af de følgende Dage, sagde han: »Vi maa ikke give op, Pastor Balslev« (sst, s 46). 13/2 1955 nåede deltagerantallet i eftermiddagsgudstjenesten sin foreløbige bundrekord med 7 tilhørere (sst, s 57).

Balslevs tale om »splittelse« kan sigte til forholdet mellem stationsby og landbefolkning, som også ses i sammenhæng med flg udtalelse fra okt 1942: »Den store Krig, der jo nu er gaaet ind i sit 4 Aar, har sikkert medvirket til at give alle Slags Sværmere Vind i Sejlene. En Sekt, kaldet »Jehovas Vidner« har drevet stærk Propaganda og vundet flere Tilhængere ogsaa i Nebsager og Bjerre. Flere har udmeldt sig af Folkekirken. Den bør bekæmpes af al Magt — adjuvante Deo [med Guds hjælp] — da den i sin Aand og Lære er ganske ukristelig«. (Kaldsbog 1905-33(43), s 30). I maj 1943 skriver han, at han har bekostet og ladet uddele en pjece: Jensen: »Hvad er Jehovas Vidner« (sst, s 33). I 1956 oplyser han, at 17 personer i Nebsager står uden for folkekirken: 2 i Træden Valgmenighed, 2 baptister, 4 Jehovas Vidner, 2 metodister — alle i Nebsager. I Bjerre: 6 Jehovas Vidner, 1 fhv rom kat, som ikke er tilmeldt folkekirken. S å lod han igen en pjece mod Jehovas Vidner uddele (Kaldsbog 1944-68, s 82, 84).

Også verdenslige foreteelser virkede forstyrrende. I nov 1940 beklager B, at et ungdomsmøde i præstegården havde fået ringe tilslutning — især mandlig — p gr af en badmintonturnering samme aften (Kaldsbog 1905-33(43), s 25). Senere begyndte selv KFUM at tilsidesætte det kristelige. Sådan så det i al fald ud med B's øjne, da KFUM i 1955 deltog i en fodboldturnering på en skærtorsdag. På foreningens ungdomsstævne i Hornsyld d 10/5 55 foreholdt han forsamlingen det betænkelige heri, men måtte til sin store skuffelse konstatere: »Ingen gav mig Medhold. En af Lederne forsvarede denne Adfærd under Henviisning til, at Skærtorsdag ikke er Helligdag i Sverrig og Tyskland (sic!)« (Kaldsbog 1944-68, s 77). Ni år senere i april 1964 skriver han i kaldsbogen: »Havde haft den Sorg, at KFUM holdt Idrætsstævne i Aarhus Langfredag. — Taabelige Undskyldninger!« (sst, s 110). Denne gang nøjes han ikke med at påtale det lokalt, men skriver en artikel i Kristeligt Dagblad og bemærker herom i kaldsbogen: »Saa vidt jeg kan se har min Artikel vakt Opmærksomhed Landet over, hvilket er alt, hvad jeg ønsker« (sst).

I 1956 måtte B flytte en gudstjeneste i Bjerre, der var fastsat til kl 14, frem til kl 8.15, da der var blevet bekendtgjort et børnedyrskue sst til kl 14 (16/9 56, sst).

I dec 1950 indførtes en »musikgudstjeneste« i Nebsager kirke (Kaldsbog 1944-68, s 41). B bemærker om en sådan i 1954, at »der er ikke megen Interesse for Orgelkoncert« (sst s 56); men disse koncerter synes dog at have slået an, eftersom de blev en årligt tilbagevendende begivenhed i hvert fald til 4/12 1960, ikke blot i Nebsager, men også i Bjerre (sst, s 104).

Efter Balslev fulgte *Harald Bang-Madsen* (1965-79) som sp i N-B, fra 1/4 1973 tillige for Stenderup. I årene 1977-80 havde han som hjælpepræst *Helena Margrethe Steffensen*, som blev sp sst 1980. H M S er særuddannet og fik fra 1/12 80 som hjælpepræst *Aage Jensen*, som også er særuddannet. H M S tog afsked 31/8 1987, mens Aage Jensen fortsatte til ansættelsen af den nuværende sp *Majken Frost* 1/12 87.

Nebsager by er nu næsten omsluttet af Hornsyld, der har været i stærk vækst gennem

de sidste 20 år. Adskillige gårde er udstykket. Det tidl metodistkapel i Hornsyld, der blev benyttet af IM, gav 1970 plads for et nyt missionshus; det anvendes dog mest af uden-sogns, især fra Stouby. I 1986 var antallet af altergæster ca 450, og kirkebesøget i gennemsnit omkring 25 (på alm søndage, 1,8%), men har været noget stigende siden p gr a 12 ældreboliger, som er opført tæt ved kirken. (Iflg menighedsrådets formand Eigil Riishede og pastor Aage Jensen).

Bjerre har bevaret sit landlige præg trods lidt udstykning ved Bjerre by. I 1986 var antallet af altergæster ca 250 og kirkebesøget omkring 15 (gnsn på alm søndage, 2,4%, iflg menighedsrådets formand G Kongerslev og pastor Aage Jensen).

I det »nye« annekssogn Stenderup var der i 1986 ca 500 altergæster og som gennemsnit godt 20 i kirke (på alm søndage, pastor Aage Jensen).

Iflg pastor Majken Frost afholdes der møder for ældre og et sommermøde i præstegården, i vinterhalvåret desuden en foredragsrække og en studiekreds.

Skoler

Den første skole i *Nesbager* sogn oprettedes 1711 i tilknytning til den stedlige herregård, Skjerrildgård. Godsejerparret Henrik Bille Knudsen og hustru, der begge døde 1701, havde ønsket, at arvingerne oprettede en skole for fæstebøndernes børn med 6 fripladser for de fattigste. Desuden skulle de henlægge indtægterne af en fæstegård, 18 rdlr årligt, til aflønning af en skolemester, »som udi bemelte Nesbager Bye skal være, og Ungdommen oplære udi deres Christendom«. Ved gavebrevet opregner arvingerne 9 nøjere bestemmelser, hvorved de mener nøje at opfylde disse ønsker »udi den Hellig Tre-Enigheds Navn«. (Hans de Hofman, 1755-80, bd 2, s 269-273).

En senere ejer udvidede skolen med et nyt skolehus, for at den kunne tjene til sogneskole i henhold til skoleforordningen af 29/4 1740. De omtalte 18 rdlr er trofast blevet udbetalt helt frem til 1977. Nuværende skoleinspektør ved Hornsyld Skole, Herluf Jensen, skriver, at han hvert år ved juletid havde modtaget 36 kr (iflg brev 6/8 1985).

I 1792, da biskop H F Janson kom på visitats, var der også en skole i Bjerre (bygget 1790 iflg brev fra Egon Pultz 12/6 1985); men degnen i Nesbager var 80 år, og hans »substitut« havde forladt sin tjeneste. »Skoleholderen i Bierge, Christen Lind, er nogenledes duelig, og haver af bemelte Capit. Lüttichau faaet Expectance paa Degnekaldet«. Men de unge viste dog »god Kundskab«. (Visitatsprot for Årh St 1791-1804).

I sin visitatsberetning fra 1836 betegner biskop Paludan-Müller ungdommens kundskaber i kristelig oplysning som nogenlunde gode, mens børnenes almindelige skolekundskaber var mædelige i begge skoler, da de forsømte skolegangen (kirkevis 1833-47, s 367-70).

Ved biskop Brammers visitatser 1846 og 50 så det bedre ud. Brammer var dog noget utilfreds med en ung lærer i Nesbager 1850, *A Nielsen*,

der var en påfaldende ringe kateket, skønt kristelig sindet og dimitteret fra Snedsted seminarium 1847 med karakteren meget duelig. »Jeg haabede, at han maaske kunde opveie hvad der fattedes ham i catechetisk Dygtighed med Styrke i den fortællende Methode; men Forsøget at bringe Børnene til at fortælle Bibelhistorien med deres egne Ord var ogsaa uheldigt«. Dette havde vistnok en brod mod Brammers efterfølger som forstander for Snedsted seminarium, den udpræget grundtvigske Ludvig Chr Müller, der lagde hovedvægt på fortælling. Derimod fremhæver Brammer lærer *Poul Martinus Skive* i Bjerre (1842-78), der 1846 kaldes dygtig og retskaffen, og i 1850 hedder det udtrykkeligt: »Læreren Schive catechiserer meget godt«. Iflg skolens embedsbyg var han dimitteret fra Lyngby seminarium 1826, en tid, da man lagde stor vægt på »kateketisk« indlæring af Balles lærebog (med spørgsmål og svar). (Indberetn om kirkevis 1848-62, s 575; om 1846 sst 1833-47, s 367-70).

I perioden 1853-90 blev der afholdt provstevisitater godt og vel hvert andet år (prot over skolevis 1853-90). Fra disse skal følgende fremdrages om *Nesbager skole*.

Om den hedder det i maj 1855: »Skolen har for Tiden 56 Børn (11 var confirmerede), men 3 var meldte syge og 6 var fraværende, maaske paa Grund af Veiret. Skolen var i det Hele ret god, og det var at haabe, at denne længe med mange Hjælpelærere dalende Skole atter vil reise sig under den nye, duelige fast ansatte Lærer Thygesen« (sst). Den omtalte lærer har været *Jens Thygesen* (til 1/1 1881), der ikke fik megen ros i de flg år. I 1857 notes, at han »mangler Liv«; i 1867: »I Religion sporedes ikke synderligt Liv eller Færdighed og Lærerens Katechisation var tør« (sst). I 1876 har Thygesen fået en medhjælper, seminari-eelev *Schmidt*, og tilstanden er nu »meget tilfredsstillende«; læreren har »gode Gaver til at undervise. Samtalen med de Smaa gaar meget livligt« (sst).

Indtil 1881 var der i Nesbager sogn kun 1 skole med to klasser og én lærer. I Hornsyld skal (iflg skoleinspektør Herluf Jensen, brev 6/8 85) enkelte familier i en årrække have søgt oprettet friskole, som imidlertid kun havde få børn. I årene op mod 1881 voksede børnetallet stærkt, og skolemyndighederne forhandlede om en ny skoleordning. Resultatet blev oprettelsen af to pogeskoler, 1 i Hornsyld 1881 og 1 i Kauben 1882, mens hovedskolen blev, hvor den var. Den lille friskole i Hornsyld blev da nedlagt (pastor Buchs »Dagbog« 23/11 1880, Herluf Jensens brev 6/8 1985).

Denne ordning varede i 10 år. Derefter blev embedet som pogeskolelærerinde i Kauben erstattet med en stilling som andenlærer ved hovedskolen med forpligtelse til også at undervise i Kauben pogeskole. Men andenlærer *Johansen* fik ved biskoppens skolevisitats 1893 det skudsmål, at han er »tør i sin Undervisning og ikke kan bevare Børnenes Opmærksomhed. Det er tvivlsomt, om denne unge Mand har noget indre Kald til at være Lærer«. (Skolevisitatser, 1893). Derimod omtales Hornsyld Pogeskole meget rosende, og dens leder *frk A Møller* har som en anerkendelse af sin indsats fået bevillet fast ansættelse fra 1. marts 1893 (sst).

Da børnetallet steg p gr a tilflytning, indførtes

en ny skoleordning i 1901: 1) igen en lærerinde ved Kauben pogeskole; 2) andenlæreren kun tilknyttet hovedskolen; 3) hovedskolen delt i 3 klasser (3. skoleår alene, 4. og 5. skoleår i samme klasse, 6. og 7. skoleår i samme klasse. Hovedskolen blev udvidet med nye lokaler 1902 og fik gymnastiksal 1909. Brev fra Herluf Jensen 6/8 1985).

Ved hovedskolen i Nebsager virkede *Hans Jørgen Jespersen* 1881-1916 (dimitteret fra Lyngby sem 1869). Om ham udtaler visitatsprotokollen 1887: »Læreren er meget nidkjær og kundskabsrig. Børnenes Fremgang er god, men vilde dog vistnok være større, dersom Læreren ikke stadig faldt i den Fristelse uafbrudt selv at tale og at lade sig nøje med at Børnene afslutte hans Sætninger til en Slags Tegn paa, at de følge med« (28/3 1887, ligeså 28/6 89). — H J J var sammen med L Schrøder, Askov, o fl stifter af Dansk Skoleforening 1886 og i styrelsen til 1910, og han fik også stor betydning for børnesagen (se herom ndf under børnehjem). Nebsager skole havde i skoleåret 1900 72 elever og fik en andenlærer 1902. (Skoleberetninger, S-film, 1900-01).

I 1916 afløstes H J Jespersen som førstelærer af *Sigurd Pedersen* (f 1884, dim fra Jelling 1905), der stiftede Nebsager Gymnastikforening og ledede Hornsyld Mandskor (Poulsen og Benthin, 1913, s 216) og blev i embedet til sin død i december 1951. Som andenlærer fungerede en siden 1923 *Folmer Jørgensen* (f 1897, dim Silkeborg sem 1921, N A Larsen III, 1934, s 719f). Fra 1/4 1952 ansattes *Herluf Jensen* (f 1923) som førstelærer, senere skoleinspektør for den i 1955 indviede centralskole, som i 1962 fik navneforandring til *Hornsyld skole*. Kauben forskole blev nedlagt, forskolen i Hornsyld 1955; dens undervisning blev videreført i den tidl hovedskole, idet centralskolen fik en ny bygning opført 1953-55.

Herom skriver Herluf Jensen: »Indvielsen fandt sted den 25. maj 1955. Det var en stor og virkelig god forbedring af skoleforholdene, der nu var skabt rammerne om«. (Brev 6/8 1985). Skolen blev 7-klasset med 1 årgang i hver klasse og fungerede udmærket i mange år. »Men så begyndte Hornsyld by at vokse stærkt. Nye industrier kom til byen, og der skabtes mange nye arbejdspladser. Denne udvikling medførte, at elevtallet voksede, og da forskellig ny lovgivning krævede flere faglokaler, kunne man begynde at ane en yderligere udbygning af skolen... og i sommeren 1977 kunne vi efter igen utallige drøftelser og forhandlinger tage en ny stor tilbygning i brug« (sst).

Hornsyld skole har nu (1988) 140 elever i 8 klasser (incl børnehavekl) med 11 lærere. Skoleinspektør er fra 1/9 1988 *Lau Olsen* (f 1950).

Også om *Bjerre skole* skal nogle træk fremdrages fra provstens visitatsprotokol.

Lærer *P M Skive* (Bjerre skole 1842-78) fik som nævnt god omtale i biskop Brammers beretninger, og også provsten har mange rosende ord. I 1868 synes lærer Skive at have fået en andenlærer (Søndagsbog 1867-71, 20/12 1868), og i denne stilling virkede 1872-78 *H J Jespersen* (J J Godsk, 1918, s 224), der fra 1881 blev lærer ved Nebsager skole. Visitatsprotokollen tyder på, at Bjerre skole netop i disse år gjorde store fremskridt.

Det hedder således 3/12 1874, at Sive leder »Religionsundervisningen med Sikkerhed og Færdig-

hed, er meget bestemt i hele sin Færd og underviser med en vis Livlighed. Andenlæreren underviser i dansk Læsning og Sproglære og Retskrivning, i hvilke Fag Børnene præsterede noget af det Bedste jeg har truffet i Almenskolen«. I sept 1876 bemærker provsten: »Andenlæreren er meget dygtig og Børnene ere ualmindelig fremmelige i hans Fag, Dansk Læsning med Grammatik og Retskrivning, samt Historie og Geografi. Skolen er delt i 3 Klasser. Øverste er ualmindelig fremmelig; men dette har tildels sin Grund i, at de mindre begavede og de fleste af dem, som ikke søge Skolen flere Dage end befalet, forblive i mellemste Klasse til de blive konfirmerede. Mellemste Klasse er derfor kjendelig paa et lavere Standpunkt men dog tilfredsstillende. Yngste Klasse meget god«. I øvrigt noteres, at »Førstelæreren, Skive, 70 Aar, er meget dygtig, underviser forstandigt, men er nu bleven tungtør og har derfor maattet tage Hjælpelærer«.

I dec 1878 har Bjerre skole fået en ny førstelærer, *Peder Andersen Holm* (1878-1901, dim fra Jelling 1863), der karakteriseres som »mere end almindelig dygtig og begavet«. »Alt i Skolen vidner om Flid og Orden saavel fra Lærernes som fra Børnenes Side« (sst, 3/12 1878). Han høstede også »megen Roes for sin Virksomhed i Sangundervisningens Tjeneste« (Dagbog 1881-82, 21/4 1882). I 1892 blev han skoleinspektør i Kolding, men vendte hurtigt tilbage til Bjerre skole, hvor han blev til sin død 1901. I 1874 deltog han i oprettelsen af Danmarks Lærerforening og sad i dens bestyrelse resten af livet. 1880 var han med til at stifte Brandforsikringsforeningen for Lærere og Lærerinder, for hvilken han var formand til sin død (Stinus Nielsen, 1982, s 10-16). Han var tillige medudgiver af »Skoletidende« (1872-92) og af »Folkeskolen« (fra april 1893).

I 1891 opførtes en *forskole* til Bjerre skole, som lige siden har været i brug for 1. og 2. kl (Skoleberetninger, S-film, 1902; brev fra skoleinsp Egon Pultz, Bjerre, 12/6 1985). Førstelæreren ved Bjerre skole i vort århundrede har været flg: *Jens Christian Larsen* (1901-22), f 1857, udd ved Gedved seminarium 1877, også kirkesanger og organist i Bjerre, leder af sognebogsamlingen, foredragsforeningen, sangforeningen og skytteforeningen (Poulsen og Benthin, 1913, II, s 210); *Johan Christensen Basse* (1922-36), f 1892, udd ved Jelling sem 1913; *Søren Chr Jensen* (1937-71) og derefter *Egon Pultz* (1971-), førstelærer og siden skoleinspektør for Bjerre skole (Embedsbogen for Bjerre Skole; N A Larsen III, 1934, s 719; skoleinspektør Egon Pultz's brev af 12/6 1985).

Bjerre skole havde i 1984 godt 65 elever (1.-7. kl, børnehavekl) og samlede klasserne i tre hold: børnehavekl, 1. og 2. årg, fra 1984 3., 4. og 5. årg og fra 1985 6. og 7. årg. Dansk, klassens time, orientering, formning, musik og idræt er slået sammen til bloktimer med to lærere og såvidt muligt med emneundervisning. (Kredsblad f Hedensted-Juelsminde lærerkreds 116, nr 12, sept 1984, s 8-9). I 1988 samles børnene i to hold, da skolen kun har 50 elever (med 6 lærere). (Den danske Skolehåndbog).

Børnehjem. Førstelærer H J Jespersen (1849-1918) var medstifter af Dansk Skoleforening og gjorde derudover en stor indsats for hjemløse børn. Han blev formand for »Pleje- og Børnehjemsfor-

eningen for Aarhus Stifts sydlige Del» næsten fra dens start i 1891 (i den allerførste tid var pastor P Ingerslev, Barrit, fmd), til han trak sig ud af foreningen kort før sin død. Foreningen kom indtil 1918 til at omfatte i alt 69 kommuner i Bjerre herred, Skanderborg og Århus amter.

Da der i 1897 første gang skulle vælges en overbestyrelse for de sammensluttede plejehjemsforeninger, indvalgte J, og han fortsatte med en kort afbrydelse indtil 1912. Blev ridder af dbg 1916 (C Poulsen og Benthin, 1913, II s 204; J J Godsk, 1918, s 223-26).

W Kierkegaard beskriver Jespersen som en »varmhjertet, ihærdig forkæmper for børne- og plejehjemssagen, og det skyldtes ham, at der i 1903 blev bygget et mindre børnehjem for piger under navn af Nebsager Børnehjem ved Hornsyld Station, og at et større, Bjerre Børnehjem, for både drenge og piger indrettedes i den forhenværende fattiggård på Bjerre Mark (1908)» (W K, 1934, s 358). Nebsager Børnehjem havde plads til 12-14 piger (ombygget 1945). Omtrent samtidig oprettedes et hjem for 24 2-14 årige i Dommergården, Bjerre sogn (E Eskesen m fl: Danske Opdragelseshjem, 1926, s 280f; O J Skjerbæk: Institutioner til værn for børn og unge, 1967, s 60). Børnehjemmet i den tidl fattiggård på Bjerre Mark havde plads til 10-15 drenge og piger samt 8 mindreårige. I 1950'erne, da kun drengene var tilbage, flyttede det til Sandbjerg ved Juelsminde (Eskesen anf skr s 282f).

Bjerre Herreds Ungdomsskole oprettedes 1955 i den tidl fattiggård i Bjerre, da børnehjemmet flyttede. Det efterlod bl a en skolebygning med gymnastiksal. Ungdomsskolen startede i nov 1955 med 16 elever og er siden blevet udvidet, i 1962 med en moderne idrætshal. (Karl Fausing, 1963, s 433-34; Kristen Rasmussen, 1980, s 5-14).

Hornsyld Sygehus blev indviet 1/11 1891 med 8 senge og en epidemiafd med 12 senge, derefter flere gange udvidet, og 1919 indviedes en ny bygning med 56 senge, en epidemiafd med 24 og et tuberkulosehospital med 18. Primus motor var ovn distriktslæge i Hornsyld, *Jens Christian Thorborg*, hospitalets læge fra 1891, 1/4 1915 kreds-læge og afløst af sønnen Holger Thorborg, der var sygehusefs chef indtil sin død i 1945. Tuberkulosehospitalet genåbnedes ikke efter krigen, da bygningerne var misligholdt af tyskerne, men i 1956 oprettedes en fuldt moderne tuberkulosestation og senere et plejehjem for kronisk syge i tuberkulosehospitalets bygninger. Epidemiafdelingen nedlagdes efter krigen. (Erik C Dalsgaard, 1963, s 595-600). 1/9 85 omdannedes hovedbygningen til psykiatrisk plejehjem.

Oversigter

Folketal (hvv Nebsager-Bjerre) 1850 604 + 517; 1901 798 + 668; 1921 983 + 622; 1926 980 (575 Hornsyld by) + 660; 1930 980 (575) + 652; 1935 1038 (424) + 623; 1940 933 (424) + 639; 1945 896 (424) + 646; 1950 985 (275) + 710; 1955 991 (268) + 597; 1960 1025 (677) + 623; 1965 1099 (677) + 667; 1970 1202 (869) + 665; 1976 1228 (1010) + 712; 1981 1361 (1139) + 653; 1986 1407 + 619; 1/1 1988 1513 + 598 (Befolkning og

valg).

Menighedsrådenes sammensætning 1922 og 26 12 up; 1930 og 34 1 IM 11 up; 1938 12 up; 1942 10 up, 2 soc; 1945 3 gr, 2 soc, 6 up eller gr, 1 nærmest IM; 1949 overvej up; 1953, 57 og 61 fredsv 10 up, 2 soc; 1965 fredsv 11 up, 2 soc; 1984 fredsv valg, Nebsager 6 up, 1 soc, Bjerre 5 up, 1 soc.

Antal altergæster 1922 410 + 301; 1926 364 + 257; 1930 mange; 1934 470 + 450; 1938 480 + 465; herefter opgives tallene ikke i Kir Hdbg; 1986 450 + 250.

Kirkegang 1926 ca 10%; 1930 god; 1934 9 + 10%; 1938 9 + 10%; 1942 »som alm i Østjylland«; herefter ikke yderligere oplysning i Kir Hdbg; 1986 1.8 + 2.4%.

(Kirkelig Håndbog; Trap 1964 VIII, 3; Statistisk Tabelværk 1973, 8 og 1978, 8; Folke- og Boligtællingen 1/1 1981; Danm Stat 1984, A 11; Befolkning og valg 1986, 3. Vedr altergæster og kirkegang 1986 se »tiden efter 1854«, slutningen).

Nebsager kirke

Den hvidkalkede kirke består af romansk kor og skib, sengotisk tårn i vest og våbenhus mod syd fra 1869. Kor og skib er opført i frådsten, koret uden synlig sokkel, skibet på en svagt fremtrædende skråkantsokkel. Af oprindelige enkeltheder spores kun den rundbuede nordre dør udvendig. I koret indsattes o 1400 et krydshvælv med profilerede ribber, og 1450-75 fik skibet tre fag krydshvælv på fremtrædende vægpiller. Det sengotiske tårns underrum med krydshvælv åbner sig mod skibet ved en rundbue. Tårnets overdel er ommuret i 1760'erne, og dets skifertækte pyramidespir har årstallet 1762 i vejrflojen. I 1946 indsattes fladbuevinduer i sydsiden, og på nordsiden rejstes fire stræbepiller.

Det murede alterbord med panelværk er fra 1946. Altertavlen fra 1893 viser en kopi af Carl Blochs »Gethsemane« i nygotisk rammeværk. De lave, kraftige barokstager er fra omkring 1650. Den romanske granitfont er af Randerstypen med løver i fladt relief og baseformet fod med kraftige hjørneblade. Sydtysk fad fra ca 1575 med bebudelsen, samt en udsavet fontehimmel fra 1700-tallet. Prædikestolen er i renæssancestil fra 1619 med evangelisterne på hjørnerne og malede felter med naive evangelistsymboler fra 1745; istandsat 1945. Epitafier over brødrene Tycho de Hofmann (d 1754) og Hans de Hofman (d 1793); en lille marmortavle over sp E J Daugaard (d 1647) og sp D Sørensen (d 1674).

Klokken er fra Stallknecht, Horsens, 1865. Orglet fra 1928 blev indviet 1932. Kirken blev selvejende i 1911. (Kaldsbog for sp N-B 1905-33(43), s 72 og 74).

Bjerre kirke

Den hvidkalkede kirke består af kor og skib fra romansk tid med sengotisk tårn i vest og noget senere våbenhus mod syd. Den romanske bygning er opført af frådsten uden synlig sokkel. I sengotisk tid blev der i koret indbygget ét, i skibet tre krydshvælv, og korbuens udvidedes. Ved nogenlunde samme tid tilføjedes tårnet i munketeglsform med otteribbet hvælv i underrummet og rund tårnbue. Våbenhuset er også af munkesten, men er uden daterbare enkeltheder. Gavlene i øst og vest er muligvis helt ommurede.

Altartavlen er en renæssanceopbygning fra ca 1630 med to søjler, stafferet 1741 og istandsat 1939. Maleriet »Jesus helbreder en syg« er udført 1892 af Anker Lund; et ældre maleri, korsfæstelsen, er ophængt over udgangsdøren. Alterkalken fra 1774 har indgraveret adeligt våben og navnene Hans Helmuth v Lüttichau (ejer af Skerrildgård 1768-90) og Anne Larssen. Barokstager fra omkring 1650. Den romanske granitfont har en groft tilhugget kumme med store løver samt en drage i fladrelief, adskilt af træer. Den runde fod har hjørneknopper. Sydtyisk fad med bebudelsen, samt fontehimmel fra begyndelsen af 1700-tallet, svarende til korsranken, der har naive malerier af bebudelsen og mødet med Elisabeth. På skranken er anbragt et par sengotiske småfigurer, Jomfru Maria og St Laurentius. Prædikestolen er i renæssance fra omkring 1630 med toscanske hjørnesøjler og samtidig himmel. Unggotisk klokke fra ca 1325-50. Orglet er fra 1967.

Otto Christoffer Rosenkrands til Boller fik 1604 kronens og kirkens part af korntienden af Bjerre sogn. (Aa Simonsen, 1924, s 86). Men ellers hørte Bjerre kirke under Skerrildgaard. Kirken blev selvejende 1912 (Kaldsbog for sp N-B, 1905-33(43), s 72; T Brummer, 1963, s 158-59). Kirken var i sin tid herredskirke for Bjerre herred, hvor vigtige kirkelige sager inden for herredet drøftedes (Frands Holm, 1922, s 26).

Den nyere præsterække

Præsteløn 1904 2600 kr netto (Da Kirketd 1904, sp 646), 1922 2. kl, 1946 3. kl, 1958 12. kl, 1969 LR 16/31.

13. 1854-55 **Carl Christian Nicolai Balle**, f Kbh 25/12 1806. Forældre: Sp Urlev-Stenderup Johannes Nicolai B og Magdalene Petersen. Dim Horsens 24, c 10/7 28 (I), g 18/7 33 Anna Elisabeth Worm, f Ørum 12/11 08, d Horsens 31/3 71. Forældre: Sp Ørum-Daugård Emil Christian W og Magdalene Helms. 1/10 30 cst adj Horsens, 15/2 34 adj sst, 31/3 36 sp Thyregod-Vester, 15/2 45 sp Vesterbølle-Østerbølle, 5/5 54 sp Nebsager-Bjerre, d Nebsager 3/3 55.

14. 1855-64 **Hans Høyer**, f Sorø 6/1 1809. Forældre: Forvalter Sorø Akademi Ole H og Elisabeth Cathrine Wandal. Dim Sorø 28, c 29/4 35 (egr), g 25/6 41 Jacobine Severine Henriette v Pentz, f Helsingør 31/3 12, d Frederiksberg 1/4 91. Forældre: Oberst Helsingør August Joachim Friedrich v P og Hermandine v Castenschiold. Huslærer hos Konferensråd Carstensen i Marokko, 27/11 40 sp Niløse, 10/9 41 sp Sdr Asminderup-Granløse, 26/6 55 sp Nebsager-Bjerre, afsk 4/6 64, d Bellevue, Kolding 19/1 78. Var ejer af Kongsbjerggård, Kolding.

15. 1864-82 **Edvard Magnus Buch**, se sp Jordløse-Håstrup.

16. 1882-91 **Frederik Theodor Jacobsen**, f Odense 21/11 1821. Forældre: Overlæge Odense Justitsråd Jacob Christian J og Magdalene Elisabeth Siemssen. Dim Odense 38, c 5/11 46 (h), g Sønderholm 28/7 54 Pauli-

ne Elisabeth Cathrine (Trine) Blicher, f Vilsted 20/2 27, d Hellerup 9/6 1917. Forældre: Sp Sønderholm-Nørholm-Frejlev Laurits B og Sophie Amalie Blich. 1846 huslærer Vadgård, Vilsted, siden huslærer Damgård, Hillerød, lærer Kbh kommunesk, 1/5 53 førstelærer Frederiksværk, 3/5 57 pers kap Sønderholm-Nørholm-Frejlev, 7/10 65 sp Tjele-Vinge, 30/8 75 sp Gerlev-Enslev, 5/10 82 sp Nebsager-Bjerre, afsk 30/11 91, d Nebsager 8/2 92.

17. 1892-1904 **Christen Alfred Brøndum**, se sp Flodstrup-Ullerslev.

18. 1904-29 **William Kierkegaard**, f Karlslunde 24/6 1863. Forældre: Propr Karlslundegård Edvard K og Emilie Marie Henckel. Dim Kbh 80, c 24/1 89 (I), g Jelling 23/7 97 Frederikke Dorothea Hansen, f Eliseholm, Jelling 28/10 75, d Hornsyld 16/8 1948. Forældre: Propr Eliseholm August Frederik H og Gottholdine Albrechtsen. 1890 i udlandet, 1/8 1890 lærer Kbh De Forenede Kirkesk, 21/9 92 lærer Jelling sem, 1/12 04 sp Nebsager-Bjerre, 24/6 16 – 10/6 26 provst Bjerre-Hatting herred, afsk 25/1 29, d 28/4 42.

Pers kap 1906-07 Gustav Kiærskou, se Dalby-Stubberup.

19. 1929-40 **Peter Sørensen Ørntoft**, se sp Brabrand-Årslev.

20. 1940-64 **William Balslev**, f Hårslev 25/6 1897. Forældre: Sp Lumby Lauritz Nicolai Vilhelm B og Ingeborg Dorph. Dim Odense 1915, c 17/1 22 (I), g Nyborg 23/5 25 Anna Eliza Margrethe Løgstrup, f Helligsø 3/9 1897. Forældre: Sp Nyborg Jens Theodor Nikolaj L og Marie Larsen. 22 lærer Birkerød Latinsk, 14/4 25 sp Haurum-Sall, 5/6 40 sp Nebsager-Bjerre, afsk 31/8 64, d 31/10 67.

21. 1965-79 **Harald Bang-Madsen**, f Sevel 30/6 1916. Forældre: Gdr Niels M og Ane Johanne B. Dim Rønde 37, c 44 (I), g Ugerløse 1/7 44 Gudrun Margrethe Pedersen, f sst 28/8 12. Forældre: Skræddermester Julius P og Gierta Benedikte Petersen. 26/5 44 sp Vedersø, 14/8 54 sp Svallerup, 14/1 65 sp Nebsager-Bjerre, 1/4 73 sp Nebsager-Bjerre-Stenderup (1/4 73 henlagdes Stenderup til N-B), afsk 31/7 79.

Hjælpepræst 1977-80 Helena Margrethe Steffensen, se 22.

22. 1980-87 **Helena Margrethe Steffensen**, f Danmark 19/6 1922. Forældre: Provst Arne William Forsman og Anna Margrethe Schrader. Sygeplejeudd 46, g Ekenäs, Finland 27/1 46 arkitekt Villy Skovgaard Steffensen, f Vejle 18/5 12. Forældre: Slagteriær Peter Marius S og Katinka Skovgaard Iversen. 76 særdudd, 1/3 77 hjpr Nebsager-Bjerre-Stenderup, 1/3 80 sp sst, afsk 31/8 87.

Hjælpepræst 1980-87 Aage Jensen, f 27/1 1922, lærerudd Elbæk sem, friskolelærer, længst i Håstrup (Fyn), særdudd sluttet 1980,

1/12 80 hjpr Nebsager-Bjerre-Stenderup, afsk 1/12 87, 15/5-15/12 88 hjælpepræst Glud-Hjarnø.

23. 1987- **Majken Frost**, f 5/5 1939. Forældre: Sp Kbh Vilh Krarup og Bodil f Langballe. Dim 58, c Århus 70 (h), g læge Niels Frost. 71-72 timelærer Svendborg Statssk, 72 timelærer Odense sem, 77-79 hjælpepræst Brønderslev-Serritslev, 81 bifag dansk Ålborg Univ center, 82-83 lærer for vietnamesiske flygtninge, 1/12 87 sp Nebsager-Bjerre-Stenderup.

Litt: S V Wiberg: Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie I-III, 1867-71; Kirkelig Håndbog (Kir Hdbg) 1923 ff; N A Larsen: Dansk Skole-Stat Stat III, 1934; Trap VIII, 1964; Den danske Skolehåndbog 1945 ff.

Hans de Hofman: Samlinger af publique og private Stiftelser 1755-80 II; C N Balle: Psalmer til Huusbrug, samlede og udgivne af C N B, 1856; C N Balle: Prædikener i Juletiden, 1856; artikel i Horsens Avis 11/2 1892; Jean Fischer: Folkeliv i Bjerre Herred. Dansk Folkemindesamling I, 1908; S N Gaarde: Metodistkirken i Danmark 1858-1908, 1908; Louis Blauenfeldt: Sennepstræets Rod, 1913; Carl Poulsen og W Th Benthin: Lærerne og Samfundet II, 1913; J J Godsk: H J Jespersen. Hjem og Skole 1918; Frands Holm: Fra Bjerre og Hatting Herreder, 1922; Aage Simonsen: Horsens og Omegnens Kirker, 1924; William Kierkegaard: Træk af min Slægts og mit Livs Historie, 1934; Lars Chr Balslev: Stamtavle over Harslevgrenen af Slægten Balslev, 1939; Johs Nielsen: Nogle Minderids fra Bjerre Herred, 1941; F Elle Jensen: De stærke Jyders første Tid. Kirkehistoriske Samlinger 6 V, 1945-47; Paul Holt: Kirkelig Forening for Den Indre Mission, 1961 ff; Aage Dahl: Et glemt Skud på Slægten Balles Stamtræ, Vejle Amts Årbog 1961; W Balslev: Præsteskæbner i Bjerre Herred. Bjerre Herred Bogen, 1963; Tage Brummer: Beskrivelse af Kirkerne i Bjerre Herred. Sst; Erik C Dalsgaard: Vejle Amts Sygehus i Hornsyld. Sst; K Fausing: Frie Skoler i Bjerre Herred. Sst; H Hegnsvad: De stærke Jyder. Sst; G Laursen: Folkeskolerne. Sst; A Pontoppidan Thyssen: Vækkelsesernes frembrud i Danmark IV-V (APT IV-V), 1967 og 70; Kristen Rasmussen: Lidt om starten af Bjerre Herreds Ungdomsskole for 25 år siden. Bjerre Herreds Ungdomsskole 1955-80; Stinus Nielsen: Brandkassen gennem et hundrede år, 1982; Kredsblad for Hedensted-Juelsminde Lærerkreds 116, nr 12, 1984.

Utrykte kilder: Aage Dahls præstelister; P Nordergaards samlinger; fra N-B præstearkiv, La Viborg: Søndagsbog 1867-71, Dagbog 1880, Dagbog 1881, Dagbog 22/9 1881-24/6 1882, Dagbog 25/6 1882-1913; fra Nebsager præstegård: Kaldsbog (liber daticus) for N-B 1905-33(43), Kaldsbog (liber daticus) for N-B 1944-68; Visitatsprotokol for Århus Stift 1791-1804 (biskop Janson), La Viborg; Indberetninger om kirkevisitatser 1833-47 (fra bisperne), Danske Kancelli, H Kirke- og Skoledept 48, Rigsarkivet; samme 1848-62 og 1863-80, 1890-1915, 1917-19, Ministeriet for Kirke og Undervisning, 1. kt, Rigsarkivet; fra biskoppens journalsager, Århus stift, La Viborg; præsteindberetninger 1880-89, 1890-99, 1903-23, samt præsteindberetninger om salmebøger 1854-56; Skole-

visitatser 1851-94 (fra bisperne), Ministeriet for kirke og undervisning, 2. kt, Rigsarkivet; Protokol over skolevisitatser, Bjerre-Hatting Herreders Provsti 1853-90 (fra provsterne), La Viborg; Skoleberetninger, S-film 16/614-625, Rigsarkivet; Embedsbog for Bjerre skole (i skolen); brev fra skoleinsp for Bjerre skole Egon Pultz; brev fra skoleinsp for Hornsyld skole Herluf Jensen; brev fra Folmer Simonsen, Nebsager; oplysninger fra pastor Aage Jensen, de to menighedsråds formænd Eigil Riis-hede og G Kongerslev og den nuv sp Majken Frost.

STOUBY-HORNUM

Topografi

Stouby

Areal 3977 ha. Det ret udstrakte sogn har en bred, skovrig sydkyst mod Vejle fjord (med Træskohage, Fakkegrav og Rosenvold Hage) og grænser mod øst til Barrit-Vrigsted, mod vest til Ørum-Daugård pastorater. Mod nord, hvor sognet spidser til som en trekant, ligger annekset Hornum. Den sydlige del er bakket med v-formede kløfter mod kysten, i øvrigt har terrænet overvejende plateau karakter, og lerjorder er almindelige. Gennem sognet går landevejen Vejle-Juelsminde.

Byer Stouby med kirke 2 km nord for byen, centralsk, sognegård, bibl (i skolen, siden 1930), missionshus, bankfilialer, kro; Gammelby med prg; Hyrup med forsamlingshus (opf 1897); Hostrup; Belle; Fakkegrav med pakhus (ombygget til ferielejlighed), badehotel; 1 km vest for Fakkegrav ligger Jysk Nervesanatorium (opf 1900 som tuberkulose-sanatorium, 1957 overtaget af »Jysk Nervesanatorium« med 100 sengepladser (Edv Gothen, 1963, s 601ff)); aflastningshjemmet Skovbrynet (under åndssvageforsorgen).

Bebyggelser Stouby Mark med kostskolen »Kildebjerg«, Stoubyskov med Gerdasminde skovriderbolig, Uldal, Hjerrild, Hugholm, Åhuse, Nørkær, Belle Møllebanke, Bellelund, Grund.

Gårde Hovedgd Rosenvold på oprindelig firesidet voldsted, Rohden, Hostrupgd, Grundgd, Rønsholtkrog, Gravengd, Bobæk, Over Ullerup, Stoubylund, Årup Mølle.

Skove Langs Vejle Fjord betydelige skove, navnlig en række under Rosenvold, 566 ha, i stærkt kuperet terræn med fald mod fjorden.

Hornum

Areal 602 ha. Hornum sogn omgives af Nebsager, Vrigsted, Stouby, Urlev og Stenderup sogne. Ved skellet til Stouby sogn løber Fiskebæk. Det noget kuperede landskab præges af en bakkeryg, der fra Hornum strækker sig mod nordvest (Låddenhøj 97 m) i retning af Urlev. På de jævnt gode jorder ligger kun et par småskove. Gennem sognet går en landevej mellem Vejle og Horsens.

Byer Hornum med kirke.

Bebyggelser Hornum Østermark, Hornumkær.

Gårde Borchsminde med den ret anselige Låddenhøj, Hornumgd, St Hornumkær, Gl Hornumkær, Fredenshjem.

Stouby-Hornum, der har udgjort to sognekommuner, indgik ved kommunesammen-

lægningen 1970 i Juelsminde storkommune. Året efter ændredes provstistrukturen til det nuværende Hedensted provsti.

Den ældre præsterække

1. 1536-15.. **Magister Thomas**, 1536 sp Stouby-Hornum, 15.. kannik Århus.
2. (1553) **Christen Nielsen**.
3. (1569, 1570) **Peder Jensen**, sp Stouby-Hornum.

Fik 3/3 1570 kgl bevilling til for dette år at oppebære sognets kongetiende (H F Rørdam, 1881-82, s 328). 1599 fik Frederik Rosenkrands til Rosenvold livsbrev på kronens og kirkens part af tiende fra Stouby sogn for at holde kirken og forsyne den med brød og vin. Ordningen fortsatte under broderen Otto Rosenkrands til Boller og Rosenvold (Aage Simonsen, 1924, s 56).

4. (1584) **Frants Madsen**, 15.. sp Stouby-Hornum. Stamfader til slægten Rørdam. Fader til sp Hårlev-Himlingøje Anders Frantsen Bruun og sp Magleby (Møen) Niels Frandsen Bruun.

Da herredets præster i året 1584 skulle vælge tre mænd af deres midte til at deltage i prins Christians (senere Christian IV) hyldning i Viborg, faldt valget bl a på Frants Madsen (Holger Fr Rørdam, 1877-80, s 6; sst om præsteslægten Madsen (Bruun) — Rørdam).

5. (1593, 1636) **Niels Sørensen Findsen (Wedel)**, f Vejle, g 15.. enke efter 4, 15.. sp Stouby-Hornum til 1620(?) og 1632 provst Bjerre herred, d Gammelby 16... Fader til sp Herfølge-Sædder Søren Nielsen Gammelby. Jfr 6.

6. 1631-34 **Holger Gabrielsen**. Svigerfader: 5. 16.. sp Hylke, 21/12 31 sp Stouby-Hornum, 22/1 34 sp Hylke, d her 1641(?).

N S Findsen ønskede 1631 at få sin svigersøn H G som efterfølger. Sognemændene i S-H tilsluttede sig dette, og lensmand Tønne Friis, Stjernholm (Horsens), bekræftede valget 21/12 31. I 1632 blev Findsen af præsterne i Bjerre hrd valgt til provst, og biskop Morten Madsen, Århus, godkendte dette. Men da H G tog en formentlig mishandlet kone i forsvar mod hendes mand, en bonde i pastoratet, klagede denne over, at H G uden kongens tilladelse havde forladt sit tidl kald i Hylke, og at Findsen, skønt afgået som præst, havde ladet sig vælge til provst. Sagen blev afsluttet med en kongelig befaling 22/1 34 om,

at H G skulle gå tilbage til sit gamle embede og Findsen til embedet i S-H (H F Rørdam, 1881-82, s 329-39).

7. 1634-16.. **Mads Jørgensen Lund**, f Katstrup 15... Fader: Sp Katstrup-Ørridslev-Tolstrup Jørgen Madsen. Dim 1628, 32 sp Hylke, 34 adj min cum spe succ Stouby-Hornum, d Gammelby efter en kort tid. Måtte forlade Hylke, da 6 vendte tilbage; blev Findsens medhjælper, muligvis hans afløser. (Sst, s 340).

8. 16..-1649 **Henrik Jørgensen**, 7's broder. G 16.. Margrethe Holgersd, f Gammelby 16..., d ca 1687. Forældre: Sp Hylke Holger Gabrielsen og ... Nielsd. 16.. sp eller adj Stouby-Hornum, d Gammelby dec 49(?) (sst, s 340).

9. 1650-89 **Laurits Ernstsens von Baden**, f Horsens 1626. Forældre: Borgmester/toldforv Horsens Ernst von B og Anna Hansd Svane (Riber). Dim Herlufsholm 45, magister 8/5 49, g 1) 164? Anne Lasd. Fader: Borgmester Varde Las Jensen G. 2) (1655) Else Cathrine Jensd Jerkø, f Varde 16..., d Gammelby 165?. Fader: Borgmester Varde Lars Jensen. G 3) 26/1 68 Anna Berntsd, d Hesselager 17/5 98. Omkr 48 rektor Horsens, 27/1 50 sp Stouby-Hornum, d Gammelby 24/8 89. Sviqerfader til 10.

Ernstsens blev kaldet til sp i Stouby-Hornum af Kirsten Munk til Boller gods (N S Rømer/P L Fanø, 1918, s 56ff). Munks kaldsbrev suppleres af sognefolkenes kaldsbrev, underskrevet af 7 beboere (kaldsmænd): Ernstsens har deres sympati, og de har forhåbninger til, at han kan være både Gud og dem til »Frukt og Gavn paa Saligheds Vegne«; til gengæld forpligter de sig til at give »hannem sin tilbørlige Tiende og Offer«, hvilket de »med Rette efter Ordinantsen og Recessen pligtig ere«. Der findes også en fortegnelse over Ernstsens indkomst og formueforhold (sst).

10. 1689-1732 **Provst Jørgen Knudsen Beeske**, f Gamtofte. Forældre: Sp Gamtofte Knud Poulsen B og Anna Madsd Sass. Dim Odense 1682, baccalaureus 9/6 84, g 168? Anna Marie Lauritsd Baden, f Gammelby 16..., d sst 11/6 1731. 11/6 1685 Ventebrev Stouby-Hornum, 24/8 89 sp sst, 6/5 1711 provst Bjerre herred, d Gammelby 7/4 32. Fader til sp Nebsager-Bjerre Knud Jørgensen B og sviqerfader til ndn kap, præst nr 11, sp Ølsted Erik Mortensen Herløv og sp Ølsted Andreas Tonboe Jensen Høstmark.

Der findes en fortegnelse over Beeskes »visse og uvisse Indkomster samt Præstegaardens og Annexgaardens Beskaffenheder« (Rømer/Fanø, 1918, s 63ff).

Pers kap 1725-28 Laurits Hansen Tulle (Thule), f Hesselager 1682, dim privat 1702, c 17/10 13 (h) g 172? Johanne Jørgensd Beeske, f Gammelby, d sst 3/11 1735. 18/6 25 adj

min cum spe succ Stouby-Hornum, d Gammelby 12/4 28. — Allerede i 1710 træffer vi Tulle i prg som fadder, ligeledes 1719 (Rømer/Fanø, 1918, s 48).

11. 1732-52 **Niels Sørensen Rømer**, f Vitten dec 1696. Forældre: Sp Vitten-Haldum-Hadsten Søren Lauritsen R og Anne Voldborg Nielsd. Dim Grenå 1715, c 20/7 22 (h), g 1) Stouby (jan?) 30 Johanne Jørgensd Beeske, enke efter L H Tulle. G 2) Stouby 27/9 37 Abelone Johansd Krøyer, f Vammen ca 17, d 20/12 95. Forældre: Pers kap Vammen-Lindum-Bigum Johan Friedrich K og Anna Elisabeth Kuur. 25/10 26 Ventebrev Vinding-Vind, 25/2 29 adj min cum spe succ Stouby-Hornum, 7/4 32 sp sst, d Gammelby 28/5 52. Fader til sp Fjaltring-Trans Søren R og sp Horne-Asdal Christian Nielsen R; sviqerfader til 13 og rkp Vestervig-Agger Diderik Severin Olsen Kræfting.

Grev Christian af Rantzau, der var bekendt med Rømers »Skikkelighed i Liv og Lærdom«, antog 9/2 1729 Rømer som medhjælper for provst Beeske, der var »skrøbelig og aldrende«, for at han efter dennes død skulle overtage embedet (Rømer/Fanø, 1918, s 56).

I almanakoptegnelse af R (se sst) for 1743 findes udførlige oplysninger om prgens drift, mindre om embedsførelsen. Man får ikke indtryk af lærdom, men Rømer var en from mand, der passede sit embede upåklageligt og straks efterkom kongens påbud om konfirmation. Den indbragte i 1743 66 1/2 pd smør, 500 æg og 37 høns (sst, s 9). Han overvågede nøje, at ydelserne blev afgivet, men var selv hjælpssom, spenderede penge på syge (sst, s 12) og sørgede for undervisningsmidler til skolen (sst, s 14). Embedet var dengang et af de bedste i Jylland.

12. 1752-78 **Nicolai Hansen Wandal**, døbt Assens 1/6 1726. Forældre: Borger Assens Hans Olufsen og Christiane Medea Ravn. Dim Nyborg 42, baccalaureus 18/6 44, c 19/11 46 (l), g Fåborg 27/3 53 Charlotte Amalie (Svale?), f Fåborg 16/7 25, d Barrit 5/5 1808. 10/7 52 sp Stouby-Hornum, d Stouby 6/4 78.

Pers kap 1776-79 Søren Bull. Se sp Gern-Skanderup.

13. 1778-89 **Claus Pedersen Busch**, f Fåborg 30/9 1732. Forældre: Borger Fåborg Peder Jensen B og Anna Hedvig Jacobsd. Dim ca 48, c 4/7 50 (nc), g 1) 14/1 67 Lovise Margrethe Schwanenflügel, f 32, begravet 2/8 68, g 2) Gamtofte 14/4 69 Johanne Beeske Nielsd Rømer, døbt Stouby 18/8 41, dtr af 11, d 7/2 93. 7/2 64 ventebrev Nr Jernløse-Kvandløse, 8/8 66 sp sst, 16/10 71 ventebrev Stouby-Hornum, 6/4 78 sp Stouby-Hornum, d Gammelby 27/11 89.

14. 1790-1824 **Laurits Momme**, f Christianssand 23/1 1764. Forældre: Havneskriver Christianssand Lars M og Jacobæa Jør-

gensd Henning. Dim Christianssand 81, c 1/5 89 (h), g 1) 6/8 90 Eleonore Hedvig Bagger, f Brahesborg 13/3 70, d 17/5 98. Forældre: Herredsfoged Baag-Vends herr Hans B og Eleonore Hedvig Nielsd Rømer (dtr af 11). G 2) Spentrup 13/2 99 Johanne Margrethe Brøchner, f Spentrup 25/5 69, d Gammelby 1/8 1817. Forældre: Sp Spentrup-Gassum Hans Pedersen B og Mette Marie Sørensd Wedege. G 3) 10/5 18 Else Frederikke Charlotte Jørgensen, f Kbh 3/10 1790, d 30/5 1864. Forældre: Borger Kbh Iver J og Kirstine Jørgensd. 8/1 1790 sp Stouby-Hornum, d Stouby 13/11 1824. Svigerfader til sp Bjerregrav-Ålum-Tånum Søren Wedege Bruun og sp (efterfølgeren sst) Bertel Bruun. Fader til 15 og Hans Bagger M, der som den første herhjemme anvendte dampmaskinen i bryggerivirksomhed (DBL X, 1982).

Endnu dengang forventede man, at præsten kunne nedmane en ganganger; L M forsøgte dette, men uden større held (S Stenhøj, 1963, s 267). Af visitatsoptegnelser juli 1792 fremgår det, at biskoppen havde gode forventninger til Mommes »Arbejde og Flid for disse tvende Menigheder«; kaldet var af betydelig størrelse og hørte til de »bedste Landsbykald i Stiftet« (Biskop Jansons visprot 1791-1804, s 64).

15. 1825-52 **Ole Peter Momme**, f Gammelby 24/5 1791, søn af 14. Dim Horsens 1808, c 21/4 17 (egr), g 14/5 18 Eva Helene Georgine Müllersén, døbt Holstebro 8/10 1785, d Horsens 9/12 1856. Forældre: Kapt Slesv infanteriregim Carl Johann Friedrich M og Ottine Sophie Dorothea Adler. 20/2 18 pers kap Stouby-Hornum, 5/1 25 sp sst, d Gammelby 16/3 52. Fader til rkp Byrum-Vesterø-Hals Anton Christian M.

O P Momme fik udmærkelse til sin embeds-eksamen. Han skildres som en lille mand, hidsig, men godhjertet og generøs imod de fattige. Han var ivrig l'hombre-spiller, især hos grev Rantzau på Rosenvold. Herom findes flere anekdoter. Engang på vej hjem spurgte han, hvorfor der var så mange folk på vejen. »Det er jo søndag, pastor«, svarede kusken. Momme nåede hjem og holdt efter sigende en udmærket prædiken. (W Balslev, 1963, s 369f).

Teologisk var han nærmest rationalist, og han fik evang-kristelig salmebog indført så sent som 1838-39 (indberetn om salmebøger fra Fr W Petersen 1854). I en høstprædiken fra 21/10 1840, trykt i Horsens, udvikler han med ikke ringe veltalenhed, hvorledes enhver bør være tilfreds i sin stand. Desuden taler han med megen bitterhed mod de vakte, som beskyldes for hykleri: »Den falske, hykkelske Guds frygt, o, med den have vi intet at gøre, den indsnig sig aldrig i denne min fromme Menighed!« (sst, s 369). Der havde dog længe været enkelte vakte i Stouby; af herrnhuter-

emissærerne kendte Jens Jacobsen 4 o 1801, og Frands Lund besøgte 3 1816, 2 nyvakte 1829 og nogle få 1831 og 33; 2 unge piger fra Stouby underskrev ritualadressen 1839, og familien Niels Pedersen søgte i 1846 om tilladelse til at undervise deres børn hjemme efter Pontoppidan (APT IV, 1967, s 148; V, 1970, s 44, 48, 139 143 note 43).

Ved en visitats i juli 1851 fandt biskop Brammer, at den kirkelige tilstand var forbedret i forhold til den 5 år tidligere afholdte visitats. Desuden bemærkes, at katekumenerne i det hele svarede ret godt. (Kirkevis 1848-62, s 596).

Pers kap 1850-52 Anton Christian Momme, se rkp Byrum-Vesterø-Hals, Læsø.

Tiden efter 1852

Den næste præst *Frederik Chr Petersen* (1852-56) adskilte sig utvivlsomt fra forgængererne, da han udtrykkeligt gav udtryk for håbet om, at det snart måtte blive tilladt »at ombytte den evangelisk-kristelige Psalmebog med Roskilde Præsteconvents Psalmebog« (3/1 54, indberet om salmebøger). Han var »en dygtig og praktisk mand« (bd IX, 1968, s 209) og havde været provst to steder. Men han døde efter knap 4 år i S-H.

Efterfølgeren *Christen Pram Gad* (1856-77) hørte til H N Clausens »liberale« retning. Hans broder P C Stenersen Gad var Clausens svoger og havde o 1830 været en af J C Lindbergs argeste modstandere (fra 1848 var han biskop på Fyn). Selv havde han som provst på Langeland 1833-39 bekæmpet den store vækkelse på øen, der støttedes af Lindberg. (APT III, 1964, især s 327ff, 346ff).

C P G blev 1847 medlem af Roskilde konvents salmebogskomiteé, der i øvrigt bestod af to grundtvigianere, Fr Hammerich og J F Fenger. En prøveudgave udkom 1850 og 1. udgave af salmebogen 1852. C P G var talsmand for korte salmer og ønskede en del optaget fra den evang-kristelige salmebog, som han forsvarede: de fleste menigheder havde den »kjær«; »meget faae nære virkelig Ringeagt for den«. Den er kendetegnet ved »den milde Fordrageligheds Aands og kristelige Tolerance«, og den rummer en »Simplicitet, en Forstaaelighed og Jevnhed, som ikke er at ringagte i en folkelig Opybyggelsesbog« (C P G, 1850, s 715, 720f).

I 1856 var Gad mellem de 12 mænd af meget forskellige anskuelser, som indgav et andragende til kulturminister Hall om dannelsen af en kirkerepræsentation, og han deltog i forhandlingerne om denne sag. Men efter sin ankomst til Jylland deltog Gad ikke i offentlig debat.

Biskop Brammer fandt ved en visitats okt 1862, at Gads prædiken ikke indeholdt nogen dyb, »men heller ikke nogen overfladisk Udlæggelse af Skriftstedet«; foredraget syntes ikke »vækkende eller kraftfuldt«, men havde

noget »Mildt, Freidigt og dermed Tiltalende ved sig«. Der var mange tilhørere i kirken, og katekumenernes »Fremgang var ret god«. Embedet bestyres af Gad med »Omhu og Dygtighed«. (Kirkevis 1848-62, s 731).

(Om præsteslægten Gad, Ulf Gad, 1970; DBL V, 1980, s 74).

Derpå fulgte *Benedikt Brammer* (1877-98), en søn af biskoppen (DBL II, 1979, s 436ff). Han havde et godt navn fra sine tidligere embeder, i Sønderjylland som en dygtig præst, der stod i »et smukt forhold til menigheden« (bd IX B, s 1227), i Vejerslev som en god forkynder, der fyldte kirkerne og mindedes med glæde af »gamle troende mennesker omkring 1900 (bd VIII, s 555, jfr s 572).

Både provst og biskop omtaler ham da også meget rosende som præst i Stouby-H. Provst Riber skriver 1880, at Brammer ved sin bevæelse som forkynder, sin åndelige dygtighed og praktiske erfaring virker »til megen Velsignelse i Kirke og Skole og glæder sig ved en talrig Tilhørerkreds« (indberetn om præsternes embedsførelse). Biskop Johs Clausen noterer efter en visitats i juli 89, at Brammer holdt en gennemtænkt prædiken med et udmærket indhold, gennemført i en god form. Katekumenene (40) svarede livligt, og i den store menighedsforsamling var sangen god (kirkevis 1889). B var da blevet provst (fra 1885), og herom hedder det i samme visitatsberetning, at han som provst arbejdede meget samvittighedsfuldt og virkede til »Sammenhold mellem Præster og Lærere«. Iflg nekrologen i Vejle Amts Folkeblad 17/2 1900 var han meget afholdt af provstiets lærere (jfr Horsens Avis 26/2 1900).

Provst *C P Clausen*, Katstrup, f Stouby 1880, har sendt nogle barndomserindringer til P Nedergaard (20/9 1950, se utr kilder). Om Brammer skriver han, at han var »en fin, klog og begavet Mand, præget af gammel Kultur, tilsyneladende fornem og reserveret, men inderst inde venlig og deltagende. Folkelig blev han dog aldrig eller jævn i sin Omgang med Menigmand, som han forøvrigt kun havde med at gøre i Embeds Medfør. Hans Omgang var Kolleger og Herremænd«. Han prædikede »ofte med dyb Alvor, sjældnere med inderlig Hjertevarme; når han af og til kom på sygebesøg — »i lukket Vogn med Kusk i Livré« — kunne han være »en forstaaende og kærlig Sjælesørger«. — Med større varme omtales han af lærer *Birger Thomsen*, Skørtinge, der også stammede fra Stouby og navnlig fremhæver Brammers konfirmationsforberedelse. Han gennemgik Jesu lidelsehistorie på en sådan måde, at Thomsen »ofte var dybt bevæget derved« (se utr kilder).

Efter C P Clausens mening kom Brammer imidlertid »ikke til at betyde saa meget for Sognet i aandelig Henseende«. Han forstod at skaffe sig dygtige kapellaner, der nød stor anseelse »ved deres Færden rundt i Hjemmene og ved deres hjertevarme Forkyndelse i Kirken« (se præstelisten). Men befolkningen var gammeldags og konservativ og lod

sig ikke rive med af åndelige rørelser. Både gamle og unge var flinke til at gå i kirke, men »Møder blev der ikke holdt mange af«.

Dette synes uforeneligt med Brammers egne oplysninger i årlige præsteindberetninger 1880-97, der giver indtryk af omfattende mødeaktivitet. Allerede i de første år havde han meget held med *bibellæsninger* i skolerne og Stouby fattiggård, i alt 15 i vinteren 1882-83, hvorom det hedder: »Deltagelsen i dem var stedse særdeles stor, og Lokalerne for smaa til Tilhørernes Mængde«. Derefter fordoblede han antallet og nåede i 86-87 og 88-89 op på »40 Bibellæsninger eller gudelige Forsamlinger«, der blev »særdeles talrigt besøgte« (1889). I 90'erne holdtes 20-30 pr vinter, dog 36 i 96-97.

Også *ydremissions-møder* greb stærkt om sig. I 1880 omtales kun ét (i Stouby kirke), ligeså i 1881, men fra 1882-83 samledes en kvindeforening i præstegården hver måned i vintertiden for at fremstille håndarbejde, som blev solgt ved en bazar om sommeren, og 1887-88 omtales tømning af missionsbøsser fra hjemmene (1888 i alt 80). I disse år holdtes i reglen to missionsgudstjenester årligt og et større møde på Rosenvold, hvor Brammer havde en god støtte i grev Aug Fr Rantzau (d 1904). Det var i 80'erne santal- og tamulmissionen, man støttede — med både Skrefsrud og Børresen som talere —, men i 1890 organiseredes yderligere en DMS-kredsforening med 72 medlemmer.

En række møder og talere viser tilknytning til den praktisk orienterede »*bymission*«. Ved flere møder indsamledes bidrag til støtte for missionshuset Bethesda og Magdalenehjemmet i København, og først i 80'erne dannedes en »Forening til christelig Sygepleje«, som i 1886 havde en kapital på 2196 kr. Allerede i 1884 kunne man ansætte en sygeplejerske, der virkede i Stouby-Hornum til 1897. Desuden kunne Brammer 19/10 1888 indvi et »Totalafholdshjem« i Stouby, der derefter anvendtes som et missionshus. Her holdtes »særdeles talrigt besøgte« bønne-møder 6-12/1 1889 efter Den evangeliske Alliances program (ligeså 1890).

Men Brammer synes også at have virket i god forståelse med »*landmissionen*«. I 1881 holdt han møde med Vilh Beck i Rosenvold skov, afsluttet med indsamling til IM, og derefter holdtes jævnlig gudelige forsamlinger ved indremissionærer, dog som regel under medvirken af Brammer selv. Hertil kom børne- og ungdomsarbejde på linie med IM. For 1887 og 89 nævnes 3 søndagsskoler med hhv 120 og 180 børn, derefter kun 2, men i 1893 og 94 atter 3. Fra 1890 holdt kapellanen »ynglingemøder« i præstegården, enten månedligt eller ugentligt; de samlede 30-50 »karle« (1890 og 97).

Der må således tages forbehold over for C L Clausens opfattelse, der formodentlig hænger sammen med, at han nærmest sluttede sig til den grundtvigske retning (mens oven Birger Thomsen tilsluttede sig IM). Men han fremhævede dog nok med rette lægfolkets relativt passive holdning. »Alt det kirkelige arbejde udgik fra Præstegaarden«. Her medvirkede også fru Brammer, bl a som søndagsskoleleder, og her havde kapellanerne deres bolig her. Brammer gav ikke plads for selvstændige lægmandsinitiativer f eks til opførelse af missionshus eller forsamlingshus (bortset fra Hyrup fh, opf 1897) eller dannelse af et IM-samfund. Dette fik konsekvenser, da Brammer i 1898 trak sig tilbage.

Ved embedsopslaget oplyses, antagelig af Brammer: »Det kirkelige Liv gaar nærmest i Indre-Missions Retning« (Da Kirketid 1898, sp 174); men efterfølgeren *Hans Sessing Theilade* (1898-1916) var højkirkelig (bd V, 1959, s 794; bd VI, 1963, s 556). Ved biskop Clausens visitats i april 1899 holdt Theilade en prædiken med et noget tørt og objektivt indhold; foredraget var godt, »dog temmelig højkirkeligt«. Sangen var god. Ungdommen var talrig og meget godt svarende. Trods forgængerens ivrige virke synes der ikke at være meget liv, og Theilade antages at få vanskeligheder med »at sætte Liv i Befolkningen« (kirkevis 1890-1915).

I Theilades tid opførtes Vejlefjord Sanatorium for tuberkulosepatienter, der åbnedes 1900. Allerede s å søgte patienter og funktionærer om afholdelse af gudstjenester i spisesalen hver 14. dag. Dette blev imødekommet under den betingelse, at gudstjenesten kun måtte afholdes af stedets præst. 1906 indførtes en fast ordning for de præstelige forhold: Sp for Stouby-Hornum pålægges som en embedspligt at yde præstelig betjening ved sanatoriet, dvs både gudstjeneste og sjælesorg (Jean Anker, 1950, s 111f). Den større arbejdsbyrde medførte samtidig oprettelse af et fast kapellanembede (iflg Kolind-Andersen).

Theilades indberetninger, der vedrører årene 1902-15, er ganske korte. Han videreførte bibellæsningserne, fra 1904 fortrinsvis i to forsamlingshuse (Hyrup fh og Stouby afholdshjem?), og der holdtes møder ved indremissionærer, til dels under medvirken af Th, men antal og deltagertal oplyses ikke. Som regel afholdt han tillige en særgudstjeneste for ydre mission. Desuden nævnes mdl ungdomsmøder i vinteren 1905-06, mdl menighedsmøder i 1911 og søndagsskole i 1912. Deltagelsen i altergang faldt i Stouby fra 814 i 1902 til under 600 i 1909 og derefter i flere år til under 500; i Hornum var der kun mindre svingninger. Beretningerne nævner også regelmæssigt metodister, dog kun få.

Fra efterfølgeren *Kr Fenger-Eriksen* (1917-38) foreligger en ret udførlig levnedsskildring (sendt til Haderslev bispearkiv 1942). Den giver indtryk af en harmonisk personlighed med solid kirkelig baggrund. Hans far var præst på Lyø og i Vendsyssel, hans morbror Holmens provst H M Fenger. Allerede efter konfirmationen kom han til København for at studere, men befandt sig »meget godt«, først på det Døcker'ske studentkursus, derpå ved fakultetet — med »baade Respekt og Ærbødhed« for alle fem professorer, især P Madsen, der betød mest for studenterne; med flittigt studium og »Fritidsglæder i den gamle, hyggelige Studenteforening«.

Som kapellan i Hedensted oplevede han IM, til dels i dens mest ufordragelige skikkelse, og derefter det grundtvigske Salling som

sp i Thise. Herfra giver han bl a en fornøjelig skildring af en visitats i den gamle stil ved biskop Swane, som F E personligt satte højt. Selv sluttede han sig klart til Kirkeligt Centrum med afvisning af alt partivæsen, var bestyrelsesmedlem 1926-46 og redaktør af bladet »Kirkeligt Centrum« 1929-38. Han levede, som det hedder i bladets nekrolog, i kirkens fromhedsarv, »tro mod den danske kirke, dens ordninger og lære« (Kirkel Centrum 1956, s 34).

Ved sin visitats i juli 1918 noterer biskop Schiøler: »en vel disponeret, solid og sund Forkyndelse, uden særlig Ejendommelighed«. Trods den korte virketid finder Schiøler, at F-E og »hans dygtige hustru« har vundet »god Indgang hos Menigheden«. (Kirkevis 1917-19). Selv har F-E skrevet to skildringer af sin Stoubytid (til P Nedergaard 1942 og 45). De tyder på, at han genoptog mange af aktiviteterne fra Brammers tid. I den sidste hedder det:

»Her var stor herskabelig trefløjet Præstegaard med endnu større Have og bortforpagtet Jordtilliggende som til en stor Proprietærgaard. — Og saa var der Kapellan p.p. [personnel kap], som hørte til og lønnedes af Embedet, men boede i Præstegaarden... under Hensyn til at Sognepræsten ogsaa skulde betjene Sanatoriet, saa der i Almindelighed var 3 Gudstjenester hver Søndag.

En drivende Kraft i denne Præstens Sanatorievirksomhed var Sanatoriets berømte Chef Prof. Saugmann [d 1923], som var Medlem af Menighedsraadet og en dybt religiøs Personlighed, nærmest præget af Indre Mission, men saa længe han levede en god Medhjælper for Præsterne i alt kirkeligt Arbejde, selv om Indre Missions Kredsen stod hans Hjerter nærmest.

Kirkebesøget var — skønt der var langt til Kirke for de fleste — ret godt, og til de mange Møder, Bibellæsninger i Skoler og Forsamlingshuse Sognet over var der i Almindelighed god Tilslutning.

Der var Hørelyst, og der var ogsaa Interesse for Hedningemissionen med tre, fire Foreninger for forskellige Missioner med Møder og Bazarer, som Præsterne helst skulde lede og tilrettelægge.

Ogsaa Ungdomsmøder og Kvindemøder i Præstegaarden var vel besøgt.

Men F-E lagde hovedvægten på »Arbejdet i Kirken«, på at gøre det så godt og festligt som muligt, »saa Mennesker kunde føle det som en Højtid at være med — og saaledes at alt, hvad der ellers blev ordnet af Møder ... maatte hjælpe til at føre Mennesker til Kirken, samle dem til Gudstjenesten der om Ordet og Nadverbordet«.

Selv om F-E kan forstå den præst, der søger fornyelse ved at tale i fulde forsamlingshuse andetsteds, »har jeg altid syntes, at som sit Fædreland saa ogsaa sit eget Sogn skylder man som Præst Alt, hvad man evner ... Og endelig, da der jo i hvert Sogn er Huse og Hjem, som ikke har megen Forbindelse med Kirken, som ogsaa syge og gamle ... saa bør man som Præst komme til dem, saa meget som ens Tid tillader... [Derved vil man selv] finde den Oplivelse, man trænger til — mere end ved noget andet Arbejde«.

F-E har sendt indberetninger til biskoppen fra 1917-22 og til Kir Hdbg 1923, 27, 31 og 35, men der er ikke mange kontante oplysninger af værdi. Kirkegangsprocenten opgives 1927, 31 og 35 til o 10, lidt faldende, men dog »ret god« efter den tids forhold (se oversigter). Ungdomsmøder nævnes stadig, KFUK fra 1917, KFUM først 1935. I menighedsrådet var de kirkelige retninger svagt repræsenteret, men der var stadig et »mindre IM-samfund« (1927 20 medlemmer, 1931 og 35 40, i disse år ledet af gdr Laursen, Bøgely). Men det nævnes ikke, at der også holdtes søndagsskole. Iflg søndagsskolestatistikken blev den oprettet 1909 og o 1920 ledet af inspektør Jensen, Vejlefjord Sanatorium. 1918-19 havde den 70 børn, faldende til o 30 først i 20'rne. 1924 overtog gdr Laursen ledelsen og 1933 møller Ingvard Larsen, men børnetallet faldt i 30'rne til 20 (»Raadgiveren«).

Hertil kan føjes flg karakteristik, meddelt reaktionen af sp Kolind-Andersen (omtalt ndf): »F-E var vel en af de sidste repræsentanter for den gamle prælattype, alfaderlig i sin holdning og adfærd. Efter sin afsked blev han boende i sognet og fortsatte i en årrække som formand for skolekommissionen. F-E og hans kone var højt respekteret som præstepar, og livet i præstegården med stor husholdning var omgivet af en vis fornemhed. Man modtog »frøkenpiger«, der mod betaling havde ophold i præstegården og modtog oplæring i standsmæssig adfærd og finere madlavning«.

Efterfølgeren *Jacob Christian Karstoft* (1939-64) var ikke partimand (bd IX A, 1968, s 429), men dog nærmest grundtvigsk (bd VII, 1966, s 309). Ved hans ansættelse bortfaldt kapellaniet, og K ønskede ikke fast tilknytning til sanatoriet. Gudstjenesterne her blev derefter varetaget på sanatoriets initiativ ved skiftende aftaler med egenes præster. Stouby forsamlingshus (tidl afholdshjem) blev afløst af en kommunal sognegård, opført ved Stouby skole 1954-55.

Oplysningerne om møder o l i K's tid er sparsomme. Iflg pastor Kolind-Andersen holdt K et årligt sommermøde i præstegården, ofte med emner vedr Sydslesvig, som optog ham meget. Til Kir Hdbg beretter K om ungdomsmøder 1943-51 og en santalkreds og østerlandsmissionskreds 1943-55. Menighedsrådene fik i hans tid grundtvigske medlemmer, først ét i 1938, stigende indtil 7 i 50'erne. Men IM blev også stærkere repræsenteret i rådene med fordobling til 6 1942, derpå 4-5 medlemmer. IM havde overhovedet fremgang; søndagsskolens børnetal steg fra 20 1940-42 til 45 1943-49, 90 1950-53 og 60 1958-59 (»Rådgiveren«) 1943, 47, 50, 54 og 60). Søndagsskolen blev stadig ledet af møller I Larsen, som fik flere medhjælpere; og i 1950'erne kunne samfundet opføre et »KFUM« i Stouby, der fungerer som missionshus. KFUM og K nævnes i Kir Hdbg til 1955.

Om de kirkelige forhold oplyser Kir Hdbg 1939, at befolkningen er kirkelighedsindet uden partipræg; i de flg udgaver til 1955 betegnes de som gode med kirkelig interesse, i 1959

og 63 som almindeligt folkekirkelige. Kirkegangsprocenten faldt i Stouby fra 8 til 6, i Hornum fra 12 til 10 (jfr oversigter).

Karstoft afløstes af *Henning Kolind-Andersen* (1965-87), der ved ansættelsen fik betjeningen af sanatoriet som embedsforpligtelse. Her har han holdt gudstjenester hver 14. dag (som regel hverdage), ugentlige sammenkomster om eftermiddagen (i samtaleform) og studiekredse om aftenen.

Af andre aktiviteter nævner K-A faste møder for ældre og for konfirmandforældre samt et årligt sommermøde i juli måned. K-A har desuden ledet studiekredse som aftenhøjskole, en årrække med kirkelige emner, senere med litterære, især dramatiske emner, herunder fælles teaterure. Lejlighedsvis er der blevet afholdt andre møder med foredrag om aktuelle folkekirkelige emner.

Der er stadig et mindre IM-samfund (ca 30), som samles hver torsdag og holder fredagsklub for børn. Det tidl KFUM er afløst af ungdomsarbejde under IMU, der samarbejder med IMU i Hedensted.

Forsamlingshuset i Hyrup er bevaret og genoplivet af et »bylav«, men det bruges ikke til møder med foredrag. En større kreds (med K-A som formand) fik i 1975 opført en idrætshal i Stouby, til dels ved indsamlinger og frivillig arbejdskraft.

Pastoratet er typisk landområde, bortset fra et par gader i Stouby. Mindre gårde er nedlagt, og folketallet har længe været faldende. I hvert menighedsråd er der en repræsentant for IM, men de præges i øvrigt ikke af kirkelige modsætninger. Der er heller intet kirkeligt skel mellem de to sogne, hvis kirker besøges af begge, på almindelige søndage af gnsn 40 i Stouby kirke, 20 i Hornum kirke (i alt 3,7% af bef 1986). Nadverdeltagelsen har været stigende siden Karstofts tid, da der kun var altergang tre gange årligt, men nu ved hver højmesse; det samlede antal nadvergæster er o 1000 årligt. (Iflg oplysninger fra pastor Kolind-Andersen vedr tiden indtil foråret 1987).

Skoler

Vedr det ældre skolevæsen i Stouby-Hornum kan henvises til P L Fanøes udgivelse af sp N S Rømers almanakoptegnelser (1918, se sp nr 11). I tillæg hertil findes lister over degnene (og deres hustruer) samt skoleholdere fra henved 1700 til henved 1800, desuden oplysninger om degneboligen og degnens indtægter.

Biskop Jansons visitatoptegnelser fra 1792 giver indtryk af et meget primitivt skolevæsen. Degnen *Niels Føns* var tillige skoleholder i Stouby og en duelig og skikkelig mand, men da elevtallet var o 200, fik ikke alle børn tilstrækkelig undervisning. Biskoppen konkluderer, at der i det mindste må oprettes endnu en skole, hvis »Undervisningen skal

ske med nogen Nytte«. (Jansons visprotokol 1791-1804).

Som følge af 1814-loven blev Stouby formodentlig — som andre sogne — inddelt i skoledistrikter med hver sin skole. Biskop Paludan Müller forefandt ved sin visitats 1836 et større antal små skoler i pastoratet: i Gammelby, Hyrup, Belle, Hostrup, Østerskov og Vesterskov samt i Hornum, måske også i selve Stouby, hvor der ved biskop Brammers visitats 1851 fandtes en lille skole med 22 elever. Den blev dog kort efter sammenlagt med Gammelby skole. Brammer anbefalede i 1857 også sammenlægning af de to skov-skoler, der havde samme lærer, og den synes gennemført 1859. (Kirkevis 1833-47, 1848-62). I øvrigt bevaredes de nævnte distriktsskoler, bortset fra, at Hostrup skole en tid synes nedlagt (se ndf).

Allerede i 1836 fandt biskop Paludan Müller undervisningen rimelig god i Stouby-Hornum, hvad angik ungdommens kirkelige oplysning (ovn beretning). I andre henseender var forholdene — og biskoppens forventninger — vistnok beskedne. Men de flg visitatsberetninger fra bisper og provster viser som helhed et klart stigende niveau: bedre uddannede lærere, større undervisningsfærdighed, flere fag, færre forsømmelser m m. Kun nogle få konkrete træk kan fremdrages her.

Iflg provstens visitatsberetninger (skolevis 1853-90) fra ca hvert andet år var *Gammelby skole* relativt tilbagestående først i 1850'erne. Derefter gik det bedre, og o 1860 ansattes *Rasmus Thomsen*, som omtales rosende og også kendes fra sønnen Birger Thomsens optegnelser (Hedensted lokalar-kiv). Han var født 1829 i et fattigt hjem, men kunne tidligt bidrage til sit underhold ved at spille violin til gilder. Efter eksamen fra Jelling 1852 og kortere ansættelser blev han lærer, kirkesanger og organist i Gammelby. Han ville opdrage »til Orden og Lydighed«, skriver sønnen, og han blev meget anset og afholdt af børnene. Men p g a sygdom (tuberkulose?) måtte han holde hjælpelærer, og han døde pludselig af blodstyrning 1870.

Efter R T fulgte *Lauritz J Hansen*, der omtales af provsten fra begyndelsen af 70'erne, og det usædvanlig positivt. 1875 hedder det »Yngste Kl meget god. Denne Skole er gennemgaaende fremmelig i alle Fag, derunder Geografi, Historie og Retskrivning indbefattet. Læreren ualmindelig dygtig. Sangundervisningen fortrinlig«. Hansen virkede endnu 1900-03 (Skolekommissionens beretninger) og blev formentlig først afløst 1908 af *Christen Sand* (f 1875, dim fra Jelling 1895), der da kaldedes som førstelærer i Gammelby. Her virkede han på mange felter, stiftede en børnebogsamling, blev formand for Stouby-Hornum begravelseskasse, formand for en foredragsforening i Stouby og formand for egnens lærerkreds. I 1912 oprettede han endog en art rejsebureau, vistnok især for lærere (Poulsen/Benthin, 1913, s 219; var stadig lærer i Gammelby 1932).

I *Hyrup* var der en del at indvende mod lærer *Søren J Hansen Friis*, ansat o 1858-95 (f ca 1824). Men provsten blev efterhånden bedre tilfreds. I 1877 hedder det: »Eldste Klasse, Sang godt, Religion mg?. Læreren Friis har en noget aparte Maa-de at undervise paa, noget plat, men dog med et vist Liv, hvorved han indvirker paa Børnenes religiøse Følelse, Læsning mg, Grammatik tg, Skrivning mg, Retskrivning mg? Geografi mg«. Biskop

Clausens dom var hårdere 1889: de 20 børn var »daarlig underviste. tg. Paamindet om at gøre sig Umage« (biskoppens skolevis 1851-94).

Efter en kortvarig ansættelse fulgte *J Chr Hansen* fra 1899. Med ham var skolekommissionen meget tilfreds, men oplyser 1903, at der var dannet en privatskole i Hyrup med 42 elever (dvs de fleste børn i Hyrup, da kommuneskolen i 1900 havde 53 børn (skolekom's beretninger 1900-03). Forklaringen skal være, at Hansen var blevet afholdsmand i protest mod drikkeri ved de selskaber, der holdtes i byen. Herimod reagerede man ved oprettelsen af privatskolen. Hansen så sig derfor nødsaget til at søge andet embede, men udbad sig forinden en anbefaling. Da man gerne så ham befordret, blev anbefalingen meget fin; men med henvisning hertil erklærede Hansen, at han ikke nænnede at forlade Hyrup! Med tiden blev han da også igen accepteret af beboerne. Han tog først sin afsked 1937. (G Laursen, 1963, s 409f).

Lærer Hansen havde en meningsfælle i *Jens Thomsen*, lærer ved *Hostrup skole* fra 1891 (f 1860, dim fra Blågård 1881). Denne skole i Stouby sogns nordligste spids var vistnok ny, da den ikke nævnes i de foregående års visitatsberetninger. Lærer Thomsen havde mange fortjenester: som med-udgiver af læsebogen »Naturen«, stifter og leder af Stouby sognebogsamling, leder af sognets lærerbogsamling m m, og han virkede desuden for afholdssagen, bl a som stifter og leder af Hostrup afholdsförening (Poulsen/Benthin, 1913, s 223f).

Også *Belle skole* fik fra 1899 en meget virksom lærer, *Andr Peter Holbech* (f 1863, dim fra Ranum 1883). I de foregående 10 år havde han udover skolegerningen agiteret vidt og bredt for bi-avl som ekstraindtægt for småfolk; i Viborg amt, som han især havde berejst — til fods og på cykel — blev der i disse år anskaffet 11000 bistader. I Stouby viste han sig også »flittig som en Bi«, idet han »med frejdigt Humør« tog stadig nye opgaver op: som stifter af Stouby tyendesparekasse og formand for sognets værgeråd, stifter og formand for en skolesparekasse og foredragsforening i Belle, hvor han selv holdt aftenskole og foredrag, medstifter af konservativ forening for Bjerre herred og støtte — sammen med sin kone — for »Kvindernes Forsvarsforening«. Desuden overkom han at passe en mønsterbigård og talrige høns og får og skrev en mængde lejlighedsdigte og bladartikler.

Da provsten i 1914 overhørte ældste klasse i Belle skole, fandt han den tilfredsstillende i alle fag, men tilføjer advarende om lærer Holbech: »muligvis favner han videre end hans Evner og Kræfter tillade, saaledes at den Nervositet, hvoraf han lider, ret snart kan udvikle sig paa foruroligende Maade«. (Poulsen/Benthin, 1913, s 201; provstens skolevisitats 15/7 1914).

Niveaueet højnedes også ved opførelse af skolebygninger: i Stoubyskov 1859, Hyrup 1863, Gammelby 1866, Hostrup og Hornum 1888, Belle 1892, samt en forskole i Stouby 1908 og i Hyrup 1911. Denne oversigt, der vistnok stammer fra o 1911, svarer nøje til N A Larsens oplysninger i Dansk Skolestat 1934 (III, s 710, 729). Alle skolerne havde kun én lærer el lærerinde (i forskolerne) og kun én skolestue for to klasser. I 1932 havde de fra 7 til 31 elever i ældste klasse, flest i Gammelby og Stoubyskov (eksamensprot).

Disse små skoler synes at have bevaret deres gamle kirkelige og folkelige baggrund. Det gamle

lærer-kaldsbrev forpligtede ikke blot til »samvittighedsfuld Troskab og Flid«, men også til at »føre et kristeligt og ustaffeligt Levned«; desuden pålagde det den ansatte at »indhente Kollats hos Biskoppen« (fra kaldsbrev med fortryk for *Karen Marie Aamand* 1925 (Stouby forskole 1925-66), sen gift Møller). Fenger-Eriksen var skolekommissionsformand i hele sin præstetid og som nævnt endog efter sin afsked 1939. I 1930 modsatte han sig med skolekommissionen et lærerforslag om reduktion af religionstimerne i ældste klasse fra 4 til 3 timer ugentlig. Hans årlige eksamensberetninger er som regel rosende, ikke mindst om »de fortællende Fag«. Blandt lærerne kan nævnes *Peter Thorndal* (Hornum 1928-47), der før sin seminaristid havde været på Askov og Krabbesholm højskoler 1917-19, *Johs Krebs Lange* (Hyrup 1937-56), som var friskolelærer ved ansættelsen og stammede fra Stevns frimenighed, og *Thomas Thomsen* (Hostrup 1930-55), der ved sin afsked oplyser, at han udover lærergerningen havde været formand for Ørum-Hostrup ungdomsforening, for Venstre vælgerforeningen og for børneværnet samt medlem af menighedsrådet og kasserer for præstelønningsskassen.

I 1940'erne blev skolecentralisering (efter 1937-loven) det spørgsmål, der optog sindene mest (Th Thomsen). Sognerådet i Stouby vedtog foreløbig at bevare distriktsskolerne som forskoler og kun centralisere skolegangen for børnene fra 10 årsalderen. Men først ind i 50'erne tog udviklingen fart. I 1953 opførtes en ny forskolebygning i Stouby, og så besluttede sognerådet at modernisere skolerne i Belle og Hostrup til brug som forskoler. Året efter begyndte opførelsen af en centralskole i Stouby, indviet 19/11 56, udvidet 1960-62. Stoubyskov skole blev solgt 1952, Gammelby skole og Hyrup hovedskole 1956; og Hornum skole blev forskole til centralskolen s. å. De mange forskoler fungerede kun til 1966, da de alle blev nedlagt; dog blev Stouby forskole bevaret som en særlig del af centralskolen til 1984 (iflg arkivmat fra Margrethe Laursen, lærerinde ved Hyrup forskole 1959-66, derpå ved Stouby skole).

Stouby skole har nu (fra aug 1988) 260 elever i 16 klasser (1.-10. og børnehaveklasse). Der er 25 lærere, og Jørgen Brinkløv er skoleinspektør (oplyst af J Brinkløv).

Oversigter

Folketal 1801 1189 (1010 + 179); 1850 1969 (1714 + 255); 1901 2018 (1758 + 260); 1930 2213 (1927 + 286); 1955 2030 (1805 + 215); 1970 1785 (1603 + 182) (Stat tabelv 1975, 2, Danmarks administrative indd); 1976 1723 (1563 + 160) (Stat tabelv 1978, 8, Registerfolketællingen 1/7 1976); 1980 1692; 1984 1616 (1482 + 134) (teol Stat); 1986 1489 + 133 (Stat efterretn, Befolkn og valg 1986, 3).

Menighedsrådets sammensætning 1922 4 IM, 9 C eller gr; 1926 Stouby: 1 IM, 3 soc, 3 up, Hornum: 6 up; 1934 Stouby: 2 IM, 1 soc, 4 up, Hornum: 1 C, 2 IM, 3 up; 1945 4 IM, 5 gr, 1 C, 4 up (valg i Stouby); 1953 5 IM, 7 gr, 1 soc (valg i Stouby); 1965 Stouby (valg): 1 IM, 5 gr, 1 soc, Hornum (fredsvalg): 6 up; 1984 Stouby: 1 IM, 4 gr-folkekirkelige, 2 soc, Hornum: 1 IM, 5 up.

Antal altergæster 1922 915 (742 + 173); 1934 827 (621 + 206); 1942 1250 (1000 + 250); herefter ikke oplyst; 1986 1000.

Kirkegangsprocent 1926 10 + 15; 1930 9 + 14; 1934 og 38 8 + 10; 1942, 46, 50 og 55 6 + 12; 1958 og 62 6 + 10; 1965 4 + 10; 1986 3,7. (Kilder: Kirkl Hdbg 1923-67; for 1984-86 pastor Kolind-Andersen).

Stouby kirke

Den anselige hvidkalkede kirke fremtræder i sin nuværende skikkelse som en gotisk langhusbygning med tårn i vest og våbenhus mod syd. Af den oprindelige romanske frådstenskirke står kun skibets nordside med en senromansk forlængelse i vest. I gotisk tid, o 1400-50, er bygningen helt omdannet til et langhus med tresidet korafslutning, der i østmuren har en stor firpasblending. Indvendig har det høje, lyse rum fire krydshvælv med profilerede ribber og ganske smalle jordbuer samt i korpartiet et halvt stjernehvælv. Det lave tårn i vest af munkesten er lidt nyere end denne ombygning; tårnrummet, nu med bjælkeloft, åbner sig mod skibet ved en ny tårnbue. Dets øvre dele er nedskåret til lidt over skibets højde, vistnok 1817. — I korets vinduer er der 1951-52 indsat glasmalerier af Kræsten Iversen, en gave fra de tre søstre Feveile, der også har skænket nyt orgel, lysekroner, alterbægre m m.

Altartavlen er et dygtigt barok-snitværk fra 1731 af Jens Jensen, Horsens, med korsfæstelsen og dydefigurer i vingerne. Kalk fra 1786. Romansk granitfont med fire vandret liggende engle, deriblandt Skt Mikael bekæmpende et udyr. Prædikestol i senrenæssance, 1640, skænket af Kirstine Munk, med gammel staffing. Klokke 1708. (Trap 1964; T Brummer, 1963, s 159ff).

Hornum kirke

Den lille tårnløse kirke består af romansk kor og skib med vestforlængelse og våbenhus ved sydsiden fra 1500-tallet. Den romanske bygning er opført af rå og kløvet kamp med tilhuggede hjørnekvadre, men kun nordsiden har oprindelige partier, som hviler på en profileret sokkel. Vestforlængelsen er bygget af munkesten ligesom østgavlen, der har en enkelt rundbueblending. Hele vestgavlen er bygget af små mursten med kantgesims som østgavlen, og sydsiden er omsat. Indvendig står korbuen overpudset og ubestemmelig, og kor og skib har flade lofter. Våbenhuset er delvis bygget af kvadre, men gavlen er ny af små sten.

Altartavlen er et Emausmaleri fra 1934 i nygotisk rammeværk. Kirken rummer også et ældre Emausmaleri fra 1700-tallet. Svære sengotiske malmstager, der hviler på løvefødder. Romansk granitfont med kraftig bladranke. Prædikestolen fra 1926 er en jævn kopi af egnens gængse renæssancetype. Klokker, der hænger i en stabel, hører til blandt landets ældste (o 1150). (Trap 1964; T Brummer, 1963, s 161f).

Den nyere præsterække

Præsteløn 1898 5000 kr netto (Da Kirketd 1898, sp 174), 1922 1. kl, 1958 12. kl, 1969 L R 16/31.

16. 1852-56 **Frederik Christian Johan Petersen**. f Vejlbj, Århus 1/5 1800. Forældre: Major Rasmus P og Johanne Glee-rup. Dim Århus 18, c 13/1 23 (I), g Hat-

ting 1/5 26 Else Kirstine Rosendahl, f sst 19/5 01, d Århus 22/6 84. Forældre: Sp Hatting-Torsted Hans Rosendahl og Geske Kirstine Thorup. Adjunkt Herlufsholm, 14/9 25 sp Staby-Madum, 10/10 40 provst Skodborg-Vandfuld-Ulfborg herreder, 3/11 45 sp Lejrskov-Jordrup, 13/12 s å provst Malt-Andst-Slaugs herreder, 30/5 52 sp Stouby-Hornum, d Gammelby 12/5 56.

17. 1856-77 **Christen Pram Gad**, f Rø 22/7 1801. Forældre: 2. præst Roskilde domk Elieser G og Søster Christiane Brun Stenersen. Dim Frederiksborg 17, c 22/4 22 (1), g 4/8 24 Marie Elisabeth Olsen, f Thorshavn 16/5 98, d Gammelby 3/4 77. Forældre: Sørenskriver Færøerne Laurits O og Elisabeth Gad. 26/5 24 sp Sydstrømø, 17/5 33 sp Rudkøbing-Skrøbelev, 29/11 s å provst Langelands N og Sdr herreder, 29/1 39 2. præst Roskilde domk, 24/3 46 sp Kbh Helligåndsk, 17/8 56 sp Stouby-Hornum, d Gammelby 1/5 77. Fader til sp Frederiks k R H G, svigerfader til sp Lyderslev-Frøsløv V U Hammershaimb.

18. 1877-98 **Cornelius Benedikt Brammer**, f Snedsted 22/3 1832. Forældre: Biskop Århus stift Gerhard Peter B og Nicoline Henrikke Høst. Dim Århus 49, c 24/1 55 (1), g Århus domk 15/7 58 Johanne Marie Elisabeth Herskind, f Århus 9/5 36, d 30/5 1923. Forældre: Kgl agent Århus, vicekonsul, købmand Peter H og Ane Marie Margrethe Petersen. 11/10 55 pers kap Tranebjerg, 25/3 58 sp Skadst, afsat 28/5 67 af tyskerne for edsnægtelse, 26/1 69 sp Vejerslev-Ajdt-Thorsø, 1/8 73 provst Lysgård-Hids-Houlbjerg herreder, 6/8 77 sp Stouby-Hornum, 7/4 85 provst Bjerre-Hatting herreder, afsk 22/2 98, d Frederiksberg 14/2 00. Svigerfader til sp Kundby P C S Gad.

19. 1898-1916 **Hans Sessing Theilade**, f Starup 13/11 1844. Forældre: Sp Tårnby Peter Andreas Frederik T og Frederikke Petrea Caroline Sessing. Dim Kbh Metropolitanskolen 64, c 27/1 71 (h 1), g 1) Tårnby 14/10 74 Marie Martine Augusta Petersen, f Tårnby 10/2 46, d Helsing 19/2 76. G 2) Tårnby 18/7 78 Fanny Harriet Petersen, f Tårnby 4/1 57, d Sahl 21/7 87. Forældre til begge: Skibsreder Kastrop Oskar Peter P og Cathrine Marie Rauberg. G 3) Ørum, Randers 11/2 96 Elisabeth Birgitte Preetzmann, f Frisenbold 15/9 59, d 16/9 26. Forældre: Gods-ejer Sofus Frederik Julius P og Caroline Thomasine Marie Floor. 71 lærer Kbh, 7/2 74 pers kap Helsing-Valby, 5/9 76 kap Tårnby, 25/1 78 sp Ljørslev-Ørding, 23/1 83 sp Sahl-Eising, 6/5 66 provst Hjerm-Ginding herreder, 9/5 91 sp Kregme-Vinderød, 17/5 98 sp Stouby-Hornum, afsk 11/10 16, d 17/9 1924.

20. 1917-38 **Kristian Fenger-Eriksen**, f Lyø 13/12 1868. Forældre: Sp Volstrup-Hørby Carl Christian E og Hedvig Kirstine F. Dim privat 88, c 25/6 94 (1), g Frede-

riksberg 11/6 08 Katharina Lucia Gøtsche, f Lyngballegård 11/6 76, d 1/4 57. Forældre: Forpagter Nicolaus G og Kirstine Marie Petersen. 1/1 95 uordineret medhj Tjærebys-Alsynderup, 1/10 95 pers kap Hedensted-Dalby, 20/12 97 sp Tise, 8/10 1908 sp Sæby-Gershøj, feb 17 sp Stouby-Hornum, afsk 21/12 38, d Årup Mølle, Daugård 5/3 56.

21. 1939-64 **Jakob Christian Karstoft**, f Nørre Snede 17/10 1894. Forældre: Sp Gamburg-Udby Christian Immanuel Jeppesen K og Johanne Dagmar Kristensen. Dim Fredericia 14, c jan 22 (h 1), g 21/7 22 Anna Larsen, f Nebsager 19/12 94, d 24/12 65. Forældre: Gdr Rasmus Larsen og Ane Kirstine Pedersen. 12/6 22 sp Janderup-Billum, 27/7 27 sp Hejls, 20/11 30 sp Lundum-Hansted, 18/4 39 sp Stouby-Hornum, afsk 31/10 64, d 15/6 81. Fader til førstepræst Chr K, Flensborg.

22. 1965-87 **Henning Kolind-Andersen**, f Ålborg 15/9 1924. Forældre: Overbanemester Anders Eriksen A og Kirstine Marie Petersen K. Dim Ålborg 42, c Århus 49 (1), g Linå, Silkeborg 1/6 46 Marie Blenker, f Hvam 12/3 22. Forældre: Provst Alfred Georg B og Inger Louise Kildeby. 1942 huslærer Rosenbold, 1/1 49 lærer statsfængslet Kragshovede, 1/4 53 forsorgssekretær sst, 26/10 61 fængselspræst sst, 3/4 65 sp Stouby-Hornum, afsk 30/9 87.

23. 1987- **Poul Erik Aandstad Sørensen**, f Ålborg 27/12 1957. Forældre: Sp Svend Erik S og Bjørg Aandstad. Dim Fredericia 76, c Århus feb 86. Rejseleder fra 79, 1/12 87 sp Stouby-Hornum.

Personlig kapellan Stouby-Hornum (efter 1852)

1875-77 *Vilhelm Ludvig Larsen*, se sp Asmild-Tapdrup, = V L Helweg Larsen.

1885-89 *Peter Christian Stenersen Gad*, se sp Kundby.

1889-90 *Paul Henrik Høyer Heegaard*, se sp Høje Tåstrup.

1891-95 *Axel Victor Joachim Lindberg*, se sp Majbølle.

1895-98 *Christen Hjortkær Christensen (senere C C Hjortkjær)*, se sp Gammel Haderslev.

1906-10 *Rasmus Andersen*, se sp Ødum-Hadbjerg.

1911-14 *Knud Skaarup*, se sp Kværs.

1914-16 *August Nathanael Weilbach Holm*, se rkp Grenå-Gammelsogn.

1918-25 *Eberhard Hilmar Termann Hebel*, se sp Hellested.

1925-29 *Carl Bay*, se rkp Vejlbj v Århus og stiftsprovst Ålborg.

1929-33 *Erik Willum Mikkelsen*, se sp Karlslunde-Karlstrup.

1933-36 *Helge Nikolaj Brockdorff*, se sp Blåhøj-Filskov.

1936-39 *Knud Harald Østergaard*, se sp Sahl.

Litt: Trap 1964; Kirkelig Håndbog 1923 flg; N A Larsen: Dansk Skolestat III, 1934; Dansk biografisk leksikon (DBL) II, 1979, V, 1980, X, 1982; Den danske skolehåndbog 1984.

Roskilde Præstekonvent meddelt af C Pram Gad. Dansk Kirketidende V, 1850; Holger Fr Rørdam: En gammel Præsteslægts Historie. Kirkehistoriske Samlinger 3. rk, bd II, 1877-80; samme: Kirkelige Forhold og Personligheder i Aarhus Stift i ældre Tid. Kirkehistoriske Samlinger 3. rk, bd III, 1881-82; Carl Poulsen og W Th Benthin: Lærerne og Samfundet, II, 1913; N P Jensen: Fra Givskud Skole. Vejle Amts Årbog 1914; N S Rømer/P L Fanø: Almanakoptegnelser, 1918; Aage Simonsen: Horsens og omegns kirker, 1924; W Kierkegaard: Træk af min Slægts og mit Livs Historie, 1934; Jean Anker: Vejle fjord Sanatorium gennem 50 år, 1950; W Balslev: Præsteskæbner i Bjerre herred. Bjerre herred bogen 1963; T Brummer: Beskrivelse af kirkerne i Bjerre herred. Sst; Edv Gothen: Vejle fjord Sanatorium. Sst; G Laursen: Folkeskolerne. Sst; S Stenhøj: Anekdoter, »Sejer« og overtro. Sst; A Pontoppidan Thyssen: Vækkelsesernes frembrud i Danmark (APT), IV, 1967; V, 1970; Ulf Gad: Præsteslægten Gad, 1970; diverse bladartikler (som anført).

Utrykte kilder: Aage Dahls samlinger; P Nordergaards samlinger (Fenger-Eriksens sogneskildringer 28/12 1942, 26/2 1945; C P Clausen: Stouby Sogn 1880-1900, dat 20/9 1950); Fenger-Eriksens selv-

biografi, 1942. Haderslev bispearkiv; lærer Birger Thomsens optegnelser. Hedensted lokalhist arkiv; biskop Jansons visitatsprotokol, Århus stift 1791-1804. Århus bispearkiv, Landsarkivet Viborg; indberetninger om kirkevisitatser 1833-47 (bisperne Paludan Müller og Brammer). Danske kancelli, H Kirke- og skoledept 48, Rigsarkivet; indberetninger om kirkevisitatser 1848-62 og 1863-80 (biskop Brammer), 1889 og 1890-1915 (herunder fra biskop Clausen), 1917-19 (biskop Schiøler), alle Min f kirke- og undervisningsvæsenet, 1. kt, Rigsarkivet; biskoppens skolevisitatsberetninger 1851-94, 1895-1915. Min f kirke- og underv. 2. kt. Rigsarkivet; skolekommissionens beretninger 1900-03 (S-film 16/614 flg). Sst; præsteindberetninger om salmebøger 1854-56, provst Ribers indberetning om præsternes embedsførelse 1880, præsteindberetninger fra Stouby-Hornum 1880-1923. Biskoppens journalsager, Århus bispearkiv, Landsarkivet Viborg; skolevisitatsprotokol, Bjerre-Hatting provsti 1853-90 (og 1914?), Landsarkivet Viborg; oplysninger fra pastor Kolind-Andersen, skoleinspektør Brinkløv og tidl lærerinde Margrethe Laursen (som jeg skylder tak for talrige kopier af sognerådsprot, skolekommissionens papirer, eksamenprot og embedsbøger med lærer-personalia m m); udkast vedr Stouby-Hornum af Per Erh Pedersen og et større manuskript af Palle Øbro, der delvis har dannet grundlag for ovenst (af APT).

BARRIT-VRIGSTED

Af Palle Øbro og APT

Topografi

Barrit

Areal 2847 ha. Barrit sogn åbner sig mod syd til Vejle fjord med delvis skovklædte kyster og ret høje skrænter. Mod øst grænser det til Klakring og Rårup, mod nord til Nebsager, mod vest til Stouby og det lille anneks-sogn Vrigsted. De højtliggende, bakkede jorder er lerede af god bonitet. Gennem sognet går en landevej mellem Vejle og Juelsminde.

Byer Over Barrit med kirke (fritliggende lidt nordfor bebyggelsen), prg, centralsk (opf 1956), bibl, sognegård med forsamlingsal, sportsplads, bankfilialer, postekspedition og kro; Barrithule; Barritskovby med stor maskinfabrik; Barrit stationsby (fra Horsens-Juelsminde banen 1884-1957) med mejeri; Breth; Staksrode.

Bebyggelser Barritykke, Hovedsbanke, Breth Surmose, Lavrsgård, Gramtange, Barritlund.

Gårde Hovedgd Barritskov (opf 1914-16; samtidig nedreves en ældre hovedbygning fra o 1500), Nørløkke, Røjkærgd, Rand, Enemærkgd, Brethgd, skovridergd Korsbækhoved, Barritskov vandmølle (ude af funktion).

Skove Langs Vejle fjord megen skov. Til hovedgd Barritskov hører således Sønderskov, 170 ha, Barrit Tykke med langdyse og høj, 104 ha, og Lammehave, 6 ha. Ca 100 gamle ege er fredede. Desuden Staksrode skov (Øster- og Vesterskov samt Rand skov), 222 ha. Her findes to dysser og en grube, polakhullet, hvor under svenskekrigen en mængde polakker, der var dræbt af bønderne, skal være begravede. I Staksrode Vesterskov det middelalderlige voldsted Stagevold, formentlig pladsen for det ældre Rosenvold (Christian Leif Vebæk, 1945, s 31-73). I sognet findes i øvrigt 7 fredede stengrave, hvoraf 5 ved Barritskov.

Vrigsted

Areal 859 ha. Vrigsted sogn omgives af Barrit, Stouby, Hornum og Nebsager sogne. Det bakkede morænelandskab når øst for Vrigsted by 94 m. Kun skov mod syd, hvor en ådal danner skel til Barrit sogn. De lerede jorder er ganske gode. Gennem sognet går en landevej fra Vejle til Juelsminde med en afgrening til Horsens ved sognets vestgrænse.

Byer Over Vrigsted med kirke, plejeafdelingen Sellsminde under Filadelfia (epileptikerhjem), forsamlingshus (i gammel skole); Neder Vrigsted.

Bebyggelser Smedskær, Smedskærlund, Løgballe, Ballebæk.

Gårde Skulsballe, Vrigstedgd.

Barrit-Vrigsted udgjorde én sognekommune til kommunesammenlægningen 1970, da den blev indlemmet i Juelsminde storkommune. Året efter indgik pastoratet i Hedensted provsti.

Den ældre præsterække

1. 1536(38)-76 **Søren Bertelsen Rimmerlund**, g 15.. 29 pers kap Barrit-Vrigsted, 36(38) sp sst, d her 76. Fader til 2.

2. 1576-1602 **Rasmus Sørensen**, f Barrit. 1574 pers kap Barrit-Vrigsted, 76 sp sst, d her 1602. Fader til 3 og 4.

3. 1602 **Hans Rasmussen**, f Barrit 15... Imm Kommunitetet 97, 1602 sp Barrit-Vrigsted, d sst 02 af pest.

4. 1602-42 **Laurits Rasmussen**, f Barrit 15... 1602 sp Barrit-Vrigsted, d sst 42.

5. 1642-77 **Jens Madsen Lemvig**. I slægt med 4. Dim 1618, g 1) 16.. Anne Simonsd. G 2) 16.. Lene Lauridsd, d 93. 32 adj min cum spe succ Barrit-Vrigsted, 42 sp sst, d her 25/2 77. Svigerfader(?) til 6.

Pers kap 1674-7? **Frederik Jensen** (Udsted), dim Roskilde 61, 18/7 74 adj min cum succ Barrit-Vrigsted, d eller forflyttet før 77.

6. 1677-99 **Jacob Olsen Aale**, f Åle(?) 16... Forældre: Sp Åle-Tørring Ole Rasmussen Samsing og Marie Stephansd. Dim Horsens 71, g 16... Karen Jensd, d Barrit 25/6 92. 31/12 77 sp Barrit-Vrigsted, d sst 99.

7. 1700-18 **Ove Hansen Guldborg**, f Guldbjerg-Sandager 1/6 1671. Dim Odense 89, c 91, g 1) Marie Magdalene Brangstrup. G 2) Marie Elisabeth Hansd, d 1723. G 3) Barbara Reutze, f Ryslinge(?), d 7/12 58. 93 hører Bogense, 94 vicerektor sst, 23/4 98 rkp Bogense-Skovby og rektor Bogense, 9/3 1700 sp Barrit-Vrigsted, 18/2 18 sp Hvirring-Tamdrup-Hornborg, d 19/2 32 (iflg Wiberg I, s 716). Fader til sp Hårslev-Jellinge Vitus Ovesen G, sp Ringsted-Benløse Hans Ovesen G og sp Karrebæk Jørgen Christian Ovesen G.

8. 1718-30 **Peder Jonæsen Bidstrup**, f 7/10 1682. Forældre: Sognedegn Svend Jens B og Ingeborg Olufsd. Dim Aarhus 1702, c 6/7 05, magister 19/6 26, g 17.. Anna Pedersd Alrø, d Urlev 9/5 50. Fader: Måske sp Alrø Peder Simonsen A. 2/7 12 sp Alrø, 1/4 18 sp Barrit-Vrigsted, d sst 30.

9. 1730-41 **Søren Frederiksen Bloch**, f Ellidshøj-Svendstrup 29/2 1696. Forældre: Sp Ellidshøj-Svendstrup Frideric Sørensen B og

Maren Sørensd Leigh. Dim Viborg 1712, c 20/5 15, g Cecilie Harding, f 97, d 27/1 81. 14 baccalaureus, 16 på Walkendorphs Collegio, 19 hofmester hos friherre Juell på Lundbek, Jylland, 28 hofmester hos stiftsamtmand Århus Stift Hans Frideric v Levetzau, 24/7 30-41 sp Barrit-Vrigsted — kaldet af kammerherre Tønne Reedtz, Barritskov. Den gunst og bevågenhed, han nød af Reedtz, gjorde hans tid i landsognet fornøjelig og behagelig (Tønne Bloch, 1756, s 8).

Blev 4/8 41 Professor Theologiae Ordinarius Kbhs Universitet, 45 årets Rector Magnificus, 15/4 46 efter ansøgning stiftsprovst Ålborg stift og sp St Budolfi kirke sst, 19/8 47 sp Vor Frue kirke Kbh, stiftsprovst Sjælland stift og provst Sokkelunds herred, d 18/9 53, begravet i Vor Frue kirke (Jfr sst).

Skrev vers og satirer, særlig udbredt blev Søren Knudsen Helden-Geschichte, hvori han latterliggjorde den herskende duelsyge. Sønnen biskop Tønne Bloch udgav skriftet efter faderens død (sst, s 9f; DBL bd 2, 1979).

Bloch var en livlig, begavet mand og dygtig som prædikant. Som teolog var han ortodoks, men åben over for andre retninger, særlig den hallensiske pietisme. — Administrationen var ikke Bloch's stærke side, og han havde ved sin død en gæld på 7000 rdl (DBL bd 2, 1979).

10. 1741-51 **Christian Carl Hansen Plesner**, f Skellerup-Ellinge 11/6 1714. Dim Nyborg 31, c 14/9 39 (I), g 41 Glud Johanne Marie Poulsd, f Glud-Hjarnø 23, d 17/6 1800. 4/3 1740 pers kap Glud-Hjarnø, 22/9 41 sp Barrit-Vrigsted — kaldet af kammerherre Reedtz, Barritskov, på 9's anbefaling (Tønne Bloch, 1756, s 12), 29/1 51 sp Rårup, d 24/3 78. Prg brændte 16/5 46.

11. 1751-90 **Ditlev Nicolai Johansen Mehl**, f Rudkøbing 7/8 1704. Forældre: Ditlev Nicolai M og ...Pedersd. Dim Odense 26, c 15/12 29 (h), g 1) 9/6 44 Margrethe Jørgensd Davidsen, d Barrit 18/2 80. G 2) 14/9 81 Hedvig Sophie(?) Jørgensd Davidsen, f 47, d Barrit 18/11 99. Forældre (til begge): Sp Jørgen D (Møller) og Mette Margrethe Christensd Lyngbye. 35 hører Viborg, 15/5 39 rkp Viborg Graabrødre kirke, 5/4 43 sp Hornslet, 12/3 51 sp Barrit-Vrigsted, d sst 26/4 90.

12. 1790-1808 **Christian Ditlev Mehl**, f Rudkøbing 13/9 1739. Forældre: Kbm Rudkøbing M (11's farbror) og Cathrine Christensd. Dim Viborg 59, c 9/6 64 (h), g 14/9 81 Sophie Hedvig Jensd Kragballe, f 47, d Barrit 28/11 99. Forældre: Sp Jens Andresen K og Øllegaard Jørgensd Davidsen. 27/9 80 adj min cum spe succ Barrit-Vrigsted, 26/4 90 sp sst, afsk 15/10 1808, d 18/5 13. Fader til 13.

Fra en visitats juli 1792 hedder det, at der intet er at udsætte på Mehls embedsførelse. Hans prædiken var »simpel og ordentlig«, og han »katekiserede ganske godt« (biskop Janson, visitatsprotokol 1791-1804, s 63).

13. 1809-20 **Jens Kragballe Mehl**, f Barrit-Vrigsted 10/8 1782. Dim 1801, c 26/10 04 (I), g 2/6 09 Christiane Wormslev, f Viby-Tiset 3/6 1790. 6/1 09 sp Barrit-Vrigsted, 25/10 20 sp Viby-Tiset, 30/12 29 sp Raklev, 30/12-27/4 32 provst Ars herred, d 20/5 39. Fader til sp S og N Onsild Ditlev M. Svigerfader til sp Kyndby-Kragstrup Steen Christian Frederik Jensen (jfr Wiberg II, s 573).

I 1844 skriver pastor Bøttger om J K Mehl: »Det er her endnu almindelig bekendt, at ligesaa agtværdig Pastor Mehl var i alle Forhold, ligesaa ukyndig var han med hensyn til Landbruget« (kaldsbog for Barrit-Vrigsted, s 101f).

14. 1821-31 **Jeremias Müller**, f Randers 15/2 1783. Forældre: Hospitalslæge Peter Andersen M og Anna Hedvig Tegder, f Skodstrup-Elsted. Dim Randers 99, c 20/4 1804 (I), »udenlands« 06-09, dr phil 13/7 11, g 1) 7/5 15 Birgitte Cathrine Hutfeldt Kragballe, f Vejle 1/11 93 (94?), d 18/1 44. Forældre: By- og herredsskriver samt postmester Christian Maltha K og Anna Margrethe Lemvig. G 2) 46 Hørby Augusta Mathilde Middelthon, f Norge. 5/9 14 sp S Omme, 28/2 21 sp Barrit-Vrigsted, 4/4 34 sp Vejby-Tibirke, d 17/4 48. Fader til sp Kippinge-Brarup Christian Maltha M og sp Hjerminde-Lee-Hjorthede Anton Georg M (jfr Wiberg III, s 492).

Det fortælles, at J M under konfirmationsforberedelsen brugte at lade en fremmelig konfirmand nedskrive kirkehistorie efter diktat, mens de øvrige konfirmander var andægtige tilhørere (Anders Jørgensen, 1908, s 135f).

Tiden efter 1834

Den næste præst *Rasmus Hansen Bøttger* var kun 26 år ved udnævnelsen og fik næsten 50 år i B-V (1834-83). Om ansættelsen skriver lærer Hans Pedersen, der virkede næsten lige så længe i Barrit: B var forlovet med en datter af godsforvalter F Schmidt, Barritskov, godsejeren grev Scheel havde indstillingsret, og hans godsforvalter »var meget rig, medens Greven ofte savnede Mønt, saa Hr Schmidt paa den Maade let kunde faa Greven i lommen«.

Ilfølge Hans Pedersen, der havde nær kontakt med Bøttger (se skoler), var denne en meget dygtig præst, »der ikke laa paa den lade Side; men han optraadte maaske lidt mere strængt og med noget større Myndighed end nødvendigt eller gavnligt«, f eks ved konfirmandundervisningen, som mest tog sigte på udenadslære efter Balles lærebog. Hans strengthed udsprang for en stor del af hans embedsiver, men måske var »den Omstændighed, at han stadig kunde regne paa Støtte af Svigerfaderen, den rige, almindelig frygtede, næsten almægtige Regent over Barritskov Gods,

en medvirkende Aarsag« (H Pedersen, 1905, s 19f).

B's dygtighed fremhæves også i biskop Brammers visitatsberetninger. I 1850 hedder det, at han »katekiserede med Talent og Færdighed« (kirkevis 1848-62, s 572). Hans evne i den henseende »gav sig tilkjende ved Katechumenernes [de unges] forstandige Svar« (1856) (sst, s 672). Han var også en begavet taler og ikke mindst en dygtig embedsmand; i det hele var »Forstanden mere fremtrædende end Følelsen« (Brammer sst). I 1874 kan alderdommens indflydelse mærkes »paa den af Naturen meget vel begavede Sognepræsts Prædiken og Katekisation«; men mangelen på tidligere retorisk kraft erstattedes nu »fuldelig med Fremvækst i Troesvarme og Hjertelighed« (Brammer, kirkevis 1863-80, s 1056).

Bøttger var også selvskrevet formand for sogneforstanderskabet. Det fortæller, at når bønderne havde forladt sognemødet, så ordnede præsten og godsforvalteren tingene efter eget forgodtbefindende (W Balslev, 1963, s 376). — Engang mødte han dog nok sin overmand; da kirkesangeren, en ung vikar fra Breth, en søndag kom senere til kirken end præsten, spurgte Bøttger: »Hvis en af os skal vente paa den anden, hvem mener De saa, det skal være?«. »Jeg mener, det maa være den, der kommer først, som skal vente«, svarede læreren, J C Christensen, senere Danmarks statsminister (sst).

Denne indstilling gjorde Bøttger uegnet til kontakt med et lægmandsrøre, der var begyndt før hans ansættelse, navnlig i Vrigsted. Her besøgte DMS' stifter pastor B F Rønne i 1827 »en liden Missionsforening«, der foruden hans vært sognefoged *Mads Christensen* omfattede 4 andre gårdmænd i Vrigsted og en husmand i Barrit. I 1829 fik kredsen besøg af den herrnhutiske emissær Frands Lund, men den sluttede sig derefter snarere til de vakte i Rårup og den almindelige forsamlingsbevægelse, hvis adresser den støttede i 30'erne: sognebåndsløsningsadressen 1834, Pontoppidanadressen 1835 og ritualadressen 1839 (se kilderne ndf).

Endnu i okt 1839 anså provst Plesner disse vakte som uskadelige, hørende til den »ikke-exalterede Classe«, men de fik stor betydning, da pastor Bøttger samme efterår begyndte at arbejde for udskiftning af Kingos salmebog med den Evangelisk-kristelige. Vrigsted synes han at have opgivet, men i Barrit foranstaltede han en art afstemning, hvorunder kun 31 afviste indførelsen af Evangelisk-kristelig salmebog. Med kancelliets godkendelse fastsattes indførelsen til søndag d 2/2 1840. I mellemtiden var der imidlertid opstået en kraftig opposition.

Ved gudstjenesten 2/2 1840 opstod »sangerkrig«, idet ca 50 af de tilstedeværende fortsat sang efter

Kingo. Bøttger synes i forvejen at have allieret sig med herredsfogden, og 10 af »sangerne« fra Barrit samt to deltagere fra Rårup måtte 8/2 møde i politiretten. Men søndag d 9/2 gentoges sangerkrigen, skønt herredsfogden var til stede; nu deltog bl a Mads Christensen og 3 andre vakte bønder fra Vrigsted. De kom derpå også under anklage, og trods flere andragender, hvorunder de nævnte 16 anklagede støttedes af 55 beboere i Barrit, blev de samlet idømt en bøde på 500 rdl både ved herredretten og overpolitiretten febr-april 1840. Denne hårde dom, som næsten ruinerede flere af bønderne, blev i alt væsentligt stadfæstet ved højesteret 12/5 1841.

Efter »sangerkrigen« var gudstjenestebesøget en tid minimalt, og uviljen mod den nye salmebog var fortsat udtalt hos mange. Biskoppen afslog en ansøgning fra nogle beboere i Barrit om altergang i kirken en »særskilt Dag« under brug af de gamle salmer, men godkendte et forslag fra Bøttger om at tage de pågældende til alters i Vrigsted, hvor Kingos salmebog brugtes (APT IV, 1967, s 238 note 9). 31, deraf 14 fra de multerede familier, deltog derpå i kommunionen i Vrigsted, de fleste dog kun én gang. P d a s ønskede man i Vrigsted ikke længere konfirmation i Barrit kirke, som hidtil havde været den fælles konfirmationskirke. En ansøgning fra 37 sognemænd i Vrigsted om særskilt konfirmation i deres kirke blev bevilget af Danske kancelli 29/12 1840.

Salmebogsstriden blev især offentligt kendt p g a magister J C Lindbergs forsvaret for de »forfulgte« i Barrit-Vrigsted. Ikke blot stod han de anklagede bi med råd og vejledning, men orienterede om sagen i sit blad *Nordisk Kirke-Tidende* (NKT) med skarpe kommentarer, der hængte Bøttger ud som den egentlig skyldige. (APT V, 1970, s 131-35, hvor de fleste kilder er anført, bl a Elle Jensens brede skildring, 1954-56, s 74ff; desuden APT V, s 48 og H Hegnsvads fremstilling i APT IV, 1967, s 237-39).

Lindberg hævdede, at bønderne var blevet overrumplet på et sognerådsmøde (på herregården) til at give deres ja. Også lærernes indsamling af underskrifter var efter hans opfattelse upålidelig og dermed resultatet: 147 for, 31 imod (NKT 1840 nr 17 og 18; F Elle Jensen, 1954-56, s 85). I »Fædrelandet« 1/7 1840 replicerede Bøttger, at han under dyb smerte havde »set Uenighed og Splid« opstå i deres kirkelige samfund; »enhver begriber derfor let, hvad jeg mon kunne omme om den, som aldeles uvedkommende her søger at udstrø Tvedragtens Frø og nære dens Spire...«.

Efter forespørgsel til kancelliet anlagde Bøttger injurieresag mod Lindberg. Sagen begyndte 7/10 1840 og afsluttedes først 18/3 1846 efter afholdelse af 102 retsmøder og afhøringer af 184 beboere fra Barrit. Resultatet blev en bøde til Lindberg på 50 rdl plus omkostninger, i alt 106 rdl (APT V, 1970, s 135, Elle Jensen, 1954-56, s 87-89).

Ved sin optræden som oppositionens advokat vandt Lindberg udbredt sympati blandt folk på egnen. I sommeren 1840 indsamlede hans kontaktsmand i Barrit gårdmand *H J Buhl* 110 underskrifter på den af Lindberg etablerede adresse mod skattebevillingsret til stænderforsamlingerne, både fra Barrit-Vrigsted, Rårup, Klakring og Skjold. I for-

bindelse med retssagerne indfandt Lindberg sig selv til forhør, og i 8 uger i jan-febr 1841 opholdt han sig hos sognefoged Mads Christensen i Vrigsted. Herfra fik han kontakt med både vakte og ikke-vakte kredse i Bjerre, Hatting og Nørvang herreder. Om søndagen optrådte han som prædikant i flere af egnens kirker.

Først og fremmest fik han dog betydning for de »dyrebare Venner« i Barrit-Vrigsted. Af de anklagede i Barrit stod 6 i årene 1841-44 i brevvæksling med magisteren, og i Vrigsted lagde forbindelsen med Lindberg utvivlsomt grunden til voksende sympati for grundtviginismen. (APT V, 1970, s 135f).

Den direkte forbindelse gik gennem de grundtvigske skoletanker. Da Morten Eskesen holdt højskole i Uth 1853-54, fik han ofte en vognfuld tilhørere fra Vrigsted, deriblandt Mads Christensens søn *Terkel Madsen*, der også sendte en svoger til højskolen. Utilfreds med Vrigsted skole holdt Terkel Madsen huslærerinde fra 1862, men fik et godt indtryk af en ny hjælpelærer *Lorens Maltesen* (1842-1919), der var uddannet på Jelling seminarium, Askov og Dalum højskole og optaget af Kolds skolesyn. Da Maltesen, skønt indstillet, ikke blev kaldet til det ledige lærerembede i Vrigsted (1865?), samledes flere familier om en friskole, der holdtes i Terkel Madsens storstue med Maltesen som lærer (1865). Ved provstevistatsen 1866 havde den 18 børn. Fra nov s å begyndte Maltesen også en højskole og fortsatte med både fri- og højskole i 17 år, derefter kun som højskoleforstander (Højskbl 1916, sp 1418; Fr Terkelsen, 1944, s 18ff; jfr Tyrsted-Uth og ndf under skoler. Terkel Madsen var far til sp Enevold Terkelsen, Ørre-Sinding, sen Herning valgmg, og farfar til højskoleforst Frede Terkelsen).

For pastor Böttger var denne udvikling lidt ønskelig. Hans sejr i salmebogssagen var iflg Hans Pedersen en Pyrrhossejr; den af fødte et misforhold til mange i menigheden, et forhold »som i høj Grad hæmmede Præstens Virksomhed som sjælesørger« (HP, 19-05, s 69). I højskolekredsen havde han fået en kraftig modpart, og Terkel Madsen blev en fremtrædende mand »med megen naturlig Myndighed« (Fr Terkelsen, 1944, s 19). Før valgmenighedsloven af 1868 søgte Böttger sammen med provst Gad i Stouby at vække modstand imod den ved et større møde og underskriftindsamling; men Maltesen gik stærkt ind for loven, og Böttger fremstod som den tabende part. (P Pedersen, 1891, sp 1407, 1409; Fr Terkelsen, 1944, s 26f).

Ved en visitats i 1869 noterer biskop Brammer, at der syntes at være »noget mere aandeligt Liv i dette pastorat end tidligere« (kirkevis 1863-80, s 1007). Men det var åbenbart en tvivlsom gevinst fra Brammers synspunkt; i 1874 hedder det, at

Böttger »i de sidste Aar har fået adskillige Prøvelser i Forhold til sekteriske Bevægelser i Pastoratet« (sst, s 1056).

Efterfølgeren *Peder Andreas Ingerslev* (1883-92) var en helt anden type. Som præst i Skive og på Mors havde han tilsluttet sig det stærke grundtvigske røre i disse egne, bl a de kirkepolitiske »frihedskrav«, som gav anledning til Askovmødet i 1881; her underskrev han den store, mest vidtgående adresse (Højskolebl 1881, sp 565). På Mors stod han i et venligt forhold til Rasmus Lund, valgmenighedens leder, og så gerne, at folk i hans egne sogne sluttede sig til valgmenigheden; han kom også selv til dens møder (bd VI, s 206, H Begtrup, 1934, s 102).

Som sp i B-V kom han — modsat sin forænger — i meget venligt forhold til Vrigsted højskole; »han blev paa Egnen en Støtte for den Bevægelse og det Liv, Højskolen stod som Udtryk for« (KL — formentlig Kr A Lange —, 1916, sp 1420). Især fik han godt samarbejde med skolens ovn forstander L Maltesen.

Forholdene var anderledes end på Mors; befolkningen var mindre modtagelig, og standsforskellen mellem gårdmænd og arbejdere var større. Der var i Ingerslevs tid mange udvandrere fra B-V til Amerika. Ingerslev lagde stor vægt på sjælesorg og og husbesøg og skriver selv i den første tid, at han havde glæde af sine husbesøg, »men det kan ofte ogsaa være tomt. Mange her er ikke vante til at komme i Kirken og bryder sig kun lidt om Præsten. Men nu vil jeg dog gerne vise dem, at jeg bryder mig om dem«. »Der vil blive mange Sten at løfte, flere og større, end det vil lykkes mig at faa op« — »det er Smaat med Kristenliv her, for saa vidt man skal dømmе efter dets Ytringer«. Den profetiske kraft var ikke kendetegnende for Ingerslevs virksomhed, »Hjerteligheden var Styrken i hans Vidnesbyrd som i hans Liv« (P Jakobsen, 1902, sp 1153ff).

Denne karakteristik støttes i hovedsagen af flere andre. Forstander Maltesen omtalte i sin mindetale hans »smaa og beskedne Tanker om sig selv«; han kunne derfor blive »noget mismodig og forknytt«, men lod sig dog i almindelighed »hjælpe til Rette... saa han atter blev løftet op i Frimodighed og Glæde« (P A Ingerslev, 1892, s 6). Horsens Folkeblad fremhævede ham som grundtvigianer og venstremand, afholdt og arbejdsom, af betydning for det kirkelige og folkelige liv både i B-V og i andre egne (6/3 1892). Vejle Folkeblad skrev, at han ville huskes for »sit trofaste Sognearbejde, hans Hjertes Godhed og Godgørenhed, ofte ud over hans Evne... jævn, mild og kærlig var han i sin Omgang som faa« (7/3 1892). I sine sidste år virkede han for oprettelse af hjem for vanskeligt stillede børn og var medstifter af »Pleje- og Børnehjælpsfore-

ningen for Aarhus Stifts sydlige Del«, hvis første formand han blev 1891 (Chr A Nørholm, 1984, s 70).

I visitatsoptegnelser fra 1889 betegnede biskop Clausen ham som »udpræget Grundtvigianer og Venstremand« — hvilket ikke var ment som en ros. Han prædikede, skriver Clausen, »jævnt — om end noget bredt, — alvorligt —, men med idelig Tilbagevenden til Daaben og uden pointering af Omvendelsen«. Hans katekumener (de unge) »svarede livligt og var talrig mødte«. Der var god forståelse mellem præst og menighed, men kun lidt kirkeligt liv. Heri var — efter Clausens vurdering — højskolen i Vrigsted ikke uden skyld. Der holdtes dog bibellæsninger og skovsammenkomster med andre præster. (Kirkevis 1889).

Fra Ingerslev foreligger præsteindberetninger vedr årene til 1891. Hans mødevirksomhed minder i mindre målestok om C B Brammers, hans energiske nabopræst i Stouby, med hvem han også samarbejdede, bl a som taler i Stouby og med Brammer som taler i Barrit. Ligesom Brammer holdt han bibellæsninger i skolerne (dog færre, 10-20 årligt), og flere »skovmøder« sammen med nabopræster, og ligesom Brammer støttede han Løventhals mission og santalmissionen, i 1887 også afholdsbevægelsen, i 1889 »Diakonissesagen« (sammen med Brammer). Men han holdt kun enkelte møder med indremissionærer, i 1890 i stedet med den enlige grundtvigske indremissionær Søren Olesen fra Mors. Desuden nævner han ungdomsmøder, i 1886 3 med karle, 3 med piger, derpå 1-2 gange med hvert køn, og et eller flere foredrag, som han hvert år holdt på Vrigsted højskole og i Vrigsted forsamlingshus (eksisterede 1886, skønt først opf 1899 iflg Trap, 1926). I 1891 holdt han 7 møder for børnehjemssagen, 4 i andre sogne. Som noget nyt nævnes en juleaftensgudstjeneste i Barrit kirke 1890.

Ingerslev blev afløst af *Chr Ammentorp* (1892-1912). Han kom fra Kettrup-Gøttrup i Hanherrederne, hvor han havde haft fyldte kirker og virket som lidt af en modvægt mod frimenighedsbevægelsen fra Klim (se bd V, s 40, 595). Om hans tid i B-V foreligger en anonym beretning til P Nedergaard, formodentlig skrevet i 1940'rne af en nær slægtning.

Iflg denne havde man særlig i Vrigsted været opsat på at få en grundtvigsk præst, da Vrigsted højskole var centrum for det grundtvigske liv på egnen. »Det fik man altsaa ikke, da Pastor A. var højkirkelig indstillet, og derfor var Forholdene ikke helt lette særlig for Vrigsteds Vedkommende«. Dette kan belyses af biskop Clausens visitatsberetning efter et besøg i B-V juli 1897. Det hedder her, at der kun er »lidt aandeligt Liv, og Kirkegangen er noget tarvelig«. Ammentorp prædikede godt, men han forkyndte meget »deklamatorisk« og »uden Appel til Menigheden«. (Kirkevisitatser 1890-1915).

Iflg den anonyme beretning vandt Ammentorp »ved sin rolige og jævne Færd gennem Aarene god Indgang og Forstaaelse i Menig-

hederne«. Han lærte alle at kende ved navn og fik et »Venneforhold til sine Lærere«; hans eksaminer i skolerne mindes »som hele Festdage«. Senere flyttede det kulturelle tyngdepunkt til Barrit, hvor der blev bygget forsamlingshus, og fra præstegården tog man interesseret del i dets møder. Der var egentlig kun enkelte grundtvigske personligheder, og det grundtvigske gik tilbage, mens en IM-bevægelse voksede frem; A stod nu i venligt forhold til begge parter, »men han blev ved at være den, han var, og lod sig ikke køre med, hvad en nyvakt Indre-Missions-bevægelse jo gerne vil«.

Han fik ofte besøg af santalmissionærer, og præstegården blev et centrum for denne mission, med fru A som leder af en kvindekreds og nær forbindelse med den santalinteresserede grev Rantzau på Rosenvold. Her holdtes et årligt santalmøde for hele Vejleegnen, »som var Aarets store Begivenhed — et helt Folkestævne«. (Sst).

Fra Ammentorp foreligger præsteindberetninger om årene 1892-99 og 1902-11. De viser i begyndelsen stærk, men efterhånden aftagende mødeaktivitet. I 1892 begyndte han med bibellæsninger i 4 af skolerne, 2 gange ugentlig i febr-marts og en del af nov-dec, og dette fortsatte med mindre svingninger til 1899. Men i 1902 holdtes de kun 1 gang ugentlig i 3 skoler nogle uger i febr-marts, faldende, til rækken slutter i 1905 og 06 med et mindre antal i én skole. Fra 1893 holdt han »skovmøder« forskellige steder, først 3, 1896-06 4 eller 5, derefter færre og vistnok ingen fra 09. For ydre mission holdt han en helligtrekongersgudstjeneste 1895 og 97, 1899-05 i begge kirker, men derefter kun enkelte santalgudstjenester. Fra 1897 virkede en santal-kvindeforening med månedlige møder i præstegården og ofte udsalgs-møder om sommeren; den omtales indtil 1910. Rosenvoldmøderne nævnes ikke.

Ejendommeligt nok synes A straks accepteret af kredsen om Vrigsted højskole, hvor han holdt foredrag allerede i 1892, 93 og 94; desuden medvirkede han indtil 1899 ved 1-2 gudstjenester årligt i Vrigsted kirke med grundtvigske præster, især i forbindelse med efterårsmødet. En indremissionær optræder første gang 1895, derefter flere, og 1902-8 holdtes en række »gudelige Forsamlinger« og flere missionsuger, men i 1910 kun »enkelte gudelige Forsamlinger« (vistnok også 1909 og 11). Hertil kom et par særgudstjenester eller møder årligt, som regel med særlig anledning (den sønderjyske og københavnske kirkesag, »de Unges Sag«, juleaften i Barrit kirke 1895 og 94-04). 24/9 1904 indviede A et forsamlingshus i Staksrode, og fra 1907 holdtes møder i et nyt afholdshjem i Barrit, navnlig af IM. 1910-11 henviser han til dårligt helbred.

Antallet af altergæster synes faldende; 1902 848 + 272 (+ 31 i hjem) 1911 542 + 155 (+ 28 i hjem).

I embedsopslaget i Dansk Kirketid 1912, sp 127f, der formentlig skyldes Ammentorp, hedder det: »Den grundtvigske Retning i sin milde Skikkelse mest fremtrædende. En I.M. Mand vil ikke passe. God Kirkegang og Hørelyst«.

Med *Carl Johan Vestergaard* (1912-24) fik B-V atter en grundtvigsk præst, opvokset i et grundtvigsk hjem og under studierne knyttet til en grundtvigsk studenterkreds. Men han var stilfærdig af natur og ønskede et godt forhold til alle sider (jfr bd VIII, s 396). Til Nødergaard har han sendt en beretning om sin Barritid (udat, vistnok fra 1940'erne), der giver et meget lyst billede.

Befolkningen var ren landbefolkning med jævn velstand; der var »absolut ingen fattige«, alle kunne få arbejde, om vinteren i de store skove. Det almindelige livssyn var optimistisk. Vrigsted var præget af højskolen, og »der var god Lydhørhed for grundtvigsk Forryndelse og god Tilslutning til Gudstjenesten, ogsaa til ekstraordinære Gudstjenester, ligesom Efteraarsmøder samlede mange«. I Barrit sogn var der ligeledes god »Kirkesøgning«, skønt kirken lå i en udkant; morgengudstjenesten kl 8 om sommeren og eftermiddagsgudstjenesten om vinteren var »særlig godt besøgte«. En del var grundtvigsk prægede, de fleste almindelig folkekirkelige. Til IM mærkedes meget lidt, egentlig kun i Vrigsted. Vestergaard havde god støtte af den grundtvigske lærer Aabo Kristensen i Over Barrit (se skoler), og han var altid velkommen.

Der holdtes meget godt besøgte ungdomsmøder med begge køn sammen, først i prg, senere som en forening (»De danske Ungdomsforeninger«) med møder på et afholdshjem. Om vinteren holdtes regelmæssige bibellæsninger i 3 skoler i Barrit sogn, og om sommeren enkelte søndagsmøder i skovene; »de var alle godt besøgte«. Der var tre santskredse, som samledes hver måned om vinteren og holdt udsalg om sommeren. Verdenskrigens udbrud gjorde et stærkt indtryk, og »Genforeningen fejredes med ualmindelig stærk og hjertelig Tilslutning, baade i Kirkerne og ved den paafølgende folkelige Fest«. (Vestergaards beretning).

Biskop Schiøler (grundtvigsk) besøgte pastoratet juli 1917 og skrev derom Vestergaard prædikede »kort, klart og hjerteligt«. Han er en »dygtig, tiltalende yngre Mand af grundtvigsk Retning, der arbejder flittigt«. Menighedsforholdene var gode. 40-50 konfirmander mødte og svarede biskoppen »rigtig godt«. (Kirkevis 1917-19).

Fra Vestergaard findes beretninger vedr 1912-22, men næppe dækkende, da formen er meget kort og skematisk. De fleste omtaler bibellæsninger 3 steder. Skovmøderne er kun omtalt få gange, ungdomsmøderne først fra 1914, da de holdtes i afholdshjemmet, og først 1922 kaldes den »Barrit Ungdomsforening«. En privat søndagsskole nævnes fra 1916 (formentlig under IM), samt enkelte møder ved indremissionærer, men lige så ofte ved repræsentanter for Kirkeligt Samfund. I 1916 lante en IM-kreds en af kirkerne fem gange, i 1922 var det Kirkeligt Samfund i Barrit og Vrigsted, der holdt gudstjenester ved »forskellige Præster«. Deltagelsen i altergangen var som helhed uforandret.

Til Kir Hdbg 1923 oplyser Vestergaard, at der var lidt IM, flere grundtvigske, særlig i Vrigsted. Ungdomsforeningen talte 75, og der var nu tre forsamlingshuse.

Den næste præst *Theodor Johan Knuhtsen* (1924-33) var formodentlig af samme type, da menighedsrådene i 1920'erne bestod af 5 grundtvigske, 2 IM og 6 uden for partierne »eller grundtvigske« (således Kirk Hdbg 192-7). Men det antydes samtidig, at partierne ikke betød meget, selv om der stadig var lidt IM og to små »Kirkeligt Samfund«. Knuhtsen betegnes af sin efterfølger som en god prædikant (se ndf), og kirkegangsprocenten var 12-15 (se oversigter).

Efterfølgeren *Ejner Walther Hansen* fik en hel menneskealder i B-V (1933-72). I en værdifuld karakteristik af pastoratet (brev til P Øbro 11/3 1985) skriver han, at Barrit sogn indtil 1930 var et rent landsogn med gårde og husmandsbrug, »men udvikledes gradvis til et mere industrielt Sogn«, især gennem Stenhøjs maskinfabrik, der nu beskæftiger flere hundrede arbejdere, med flere filialer i udlandet. Det gav sognet »et lidt andet Præg«. Af sognets aktiviteter nævnes en gymnastikforening fra før 1900, men »stadig i fuld Gang«, og en endnu levende foredragsforening, som fik særlig betydning under besættelsen — da fandtes næppe mere nationalt renlivede sogne end B-V, med en modstandsbevægelse, der modtog våbenedkastninger i skovene, ledet af skovfoged Chr Nielsen (jfr dennes skildring, 1963, s 489ff). — I Barrit sogn skete i 1936 det dengang sensationelle, at der fødtes firlinger, deriblandt nuv redaktør af Krl Dagblad Jens Ravn Olesen.

»Vrigsted Sogn, Annexet, er det lille Sogn, men kulturelt fint præget af en ægte grundtvigsk Vækkelse« (E W H). Vrigsted højskoles betydning fremhæves, skønt den måtte opgives 1919 (se skoler). Selv havde E W H nærmest tilknytning til IM — som kredsformand for IM i Bjerre-Hatting herreder 1940-54 og herredsrepræsentant for Kbh's kirkesag 1935-62, men hans beretning viser klart åbenhed over for andre kredse.

Pastor Hansens oplysninger til Kir Hdbg 1935-67 skal kun kort resumeres. Kirkegangsprocenten var faldende efter krigen, derpå stadig 6 + 5 i 50'erne og 60'erne (se oversigter). I Vrigsted var der lidt IM og Kirkeligt Samfund (1935-67). 39 berettes om hørelyst i Barrit, menigheds- og præstegården, en sudankreds og søndagsskole. Menigheds- og ungdomsmøder i prgen nævnes i alle udgaver 1943-67, søndagsskole til 1963, sudankredsen til 1967. 1955 anføres, at sognene har »væsentlig grundtvigsk præg«, men hertil kommer »en del ligegyldighed«. Det grundtvigske præg nævnes også fortsat (1959-67).

Derpå fulgte *Holger Schierff*, der kun fik 4 år i B-V (1973-77), *Lauritz Larsen* (1978-

88) og den nuværende sp *Elbæk Nejsum* (1/3 89 -). Om de senere år oplyser pastor Lauritz Larsen, at bebyggelsen har samlet sig om Barrit, mens Vrigsted er ret uberørt. Det nyere byggeri er sket over længere tid, hovedsagelig langs vejen fra Barrit skole til heni-mod Barritskov, »Danmarks længste landsbygade«. Det gamle Barrit forsamlingshus, der lå, hvor skolen blev opført (1956), er blevet afløst af en kommunal sognegård (opf o 1960) tæt ved skolen. Vrigsted forsamlingshus (opf 1899) bestod indtil o 1970, da det blev solgt og afløst af sognets gamle skole; den blev 17/11 1971 overtaget af en forening, der arrangerer foredrag, udstillinger o.l. Gudstjenestebesøget har været omkring 50 i Barrit kirke, omkring 15 i Vrigsted kirke (som gennemsnit på alm søndage 3,4 og 4,2% af folketallet 1986). Præst og menighedsråd har regelmæssigt afholdt 4 møder årligt for ældre og månedlige møder med emner fra litteratur, kirkehistorie o.l., 6-7 gange i vinterhalvåret.

Skoler

Da biskop Janson visiterede Barrit-Vrigsted 1792, var skolevæsenet endnu i sin vorden. Hans beretning omtaler to lærere som duelige og flittige, en i Barrit og en i Vrigsted, men nøjes i øvrigt med at konstatere, at undervisningen ikke var »u-nyttig«, da ungdommen fandtes »skikkelig oplyst«, og der var sket reformer ved »overhørelsen«. (Visprot 1791-1804, s 63).

Med ved biskop Paludan Müllers visitats 1836 synes 1814-skolelovens krav i det væsentlige opfyldt. Der var nu etableret 5 skoler, nemlig i Over Barrit, Breth, Staksrode og Barritskovby i Barrit sogn samt en skole i det lille Vrigsted sogn. Disse 5 skoler blev grundlaget for skolevæsenet i mere end 100 år. Biskoppens beretning er i øvrigt kort og forbeholden: skolerne var ikke blandt de ringeste i Bjerre-Hatting herreder, hvor skolevæsenet som helhed gav for lidt udbytte! (Kirkevis 1833-47, 1836).

De følgende visitatsberetninger fra bisper og provster er mere indgående, især provstens ca hvert andet år, og bedømmelserne tyder på, at denne stadig nøjere kontrol satte frugt i som helhed stabil fremgang, begunstiget af mange andre faktorer. Kun nogle få karakteristiske træk af udviklingen i de nævnte skoler kan medtages her.

Skolen i *Over Barrit* havde en særstilling som »kirkebyskole«, hvor læreren normalt var kirkesanger. Lærerne synes udvalgt med særlig omhu, roses i hvert fald i næsten alle beretninger. I biskop Brammers beretning fra 1846 hedder det, at skolens lærer *Melchior Nielsen*, seminarist fra Borris, »katechiserer godt«, formodentlig efter Balles lærebog. Skolen havde 46 børn. (Kirkevis 1833-47). I 1856, da skolen havde 56 børn, skriver Brammer: Nielsen er »en dygtig og brav Lærer. Hans Omhu for at udvide Børnenes Dømmekraft havde baaret god Frugt ved deres Undervisning i Religion, Læsning og Regning«. Skolen udmærkede sig desuden »ved Kundskab i det hellige Lands Geographie«. (Skolevis 1851-94). Provsten tilslutter sig i 1853: skolen er »meget god i Hovedfagene« (re-

ligion, læsning, skrivning og regning. Skolevisprot 1853-90).

Fra 60'erne kommer andre kvalifikationer til. Iflg provstens beretning fra 1864 læres »god og livlig Historie efter mundtlig Fortælling«, og i 68 nævnes fædrelandshistorie og geografi (sst). Fra 70'erne til 90'erne havde skolen samme fortrin under lærer *Hans Peter Kristiansen*, f ca 1832. Om ham hedder det ved biskop Clausens visitats 2/5 1893: »Læreren er en vel begavet [mand], og har megen Øvelse i at undervise. Han omfatter især de historiske Fag med levende Interesse. I Christendomskundskab, Historie og Geographie ere Børnene bragte godt frem og svarede livligt; Læsning drives ogsaa med Omhu, medens Fremgangen i Skrivning og Regning kun var middelmaadig...« (Skolevis 1851-94).

Sidst i 90'erne afløstes han af *J P Aabo Kristensen*, der straks fik et fint vidnesbyrd i alle fag, udover de oven dansk sproglære, retskrivning og gymnastik. Skolen var gået tilbage »under den forrige gamle, svagelige Lærer«, men var nu i god fremgang (Clausen 1897, skolevis 1895-1915). Aabo Kristensen var seminarist fra det grundtvigske Gedved seminarium (1883, f 1863) og sikkert præget deraf, i hvert fald blev han »folkeligt« virksom på mange felter: bestyrelsesmedlem af plejehjemsforeningen (stiftet af pastor Ingerslev, se ovf), tilsynsværge for den lokale kreds, formand for Bjerre herreds afholdskreds, medlem af menighedsrådet, en årrække formand for Barrit foredragsforening, og han samlede selv »den konfirmerede Ungdom til Aftenskole og Møder« (Poulsen/Benthin, 1913, s 207f). Han var også kirkesanger og en støtte for pastor Vestergaard (1912-24), der fremhæver ham som en »aandelig Fører« i sognet og særligt »hans Arbejde for at fremme kirkeligt Liv ved Indkaldelse af fremmede Ordførere, Højskolemænd og grundtvigske Præster« (V's oven beretning til Nødergaard).

I *Breth skole* blev der for første gang ansat en seminarist 1830, *Rasmus Hansen*, som nøje fulgte den påbudte indbyrdes undervisningsmetode. En elev, den senere lærer Hans Pedersen, Staksrode, har udførligt skildret denne militæriske eksercits, hvor alle børnene kommanderedes ved numre og fløjtepip til opstilling i rækker efter de mere fremmelige elever og derefter til tabeller på væggene, som hvert hold stavede og læste i kor – alle på samme tid. Stavning lærtes godt, men ikke meget andet, bortset fra Balles lærebog, Birchs bibelhistorie og nogle salmer (fra Ev-kr1 salmebog), som ældste klasse skulle kunne udenad (H Pedersen, 1905, s 3-7).

Visitatsbedømmelserne af Breth skole bliver stadig mere positive. Således fremhæver provsten i 60'erne og 70'erne lærer *Sørensen* som fortrinlig. Han *fortalte* kun bibelhistorien (1868). Ældste klasse var i 1877 særdeles god i alle fag, »Historie, Retskrivning og Geografi indbefattet... Børnene viste, at de havde tilegnet sig den livlige, nøjagtige og grundige Undervisning«. I 1887 fremhæves lærer *Hans Hansen* (f ca 1859) som meget nidkær og dygtig; han »egner sig godt til at forestaa den talrige Skole«. (Skolevis prot 1853-90). Den blev nu delt i to afdelinger og fik en andenlærer, der også var andenlærer i Barritskovby. I 1895 var ældste klasse iflg biskop Clausen hjemme i kristendomskundskab, historie og geografi, og børnene var ret flinke i skrivning og regning. Den havde nu en ny førstelærer, *Th Jensen* (fra 1892),

som virkede »med Dygtighed og Troskab« og holdt »en fortræffelig Disciplin«. Men han ville få rigeligere frugt, »dersom han kunne komme bort fra en vis Tørhed i sin Undervisningsmaade«. (Biskoppens skolevis 1895-1915).

I *Staksrode skole* var den flere gange nævnte *Hans Pedersen* lærer fra 1838 til sidst i 40'erne, afbrudt af uddannelse på Jelling seminarium 1842-44. Pastor Böttger havde forberedt ham til seminariet, og Pedersen måtte efter ansættelsen i 44 også påtage sig privatundervisning af hans fem børn, men ikke gerne, for der var langt til præstegården, og præstens drenge var uartige. Fruen klagede til præsten: »Han slagter ved Gud Drengene! Men Böttger støttede hans håndfaste kurs (H Pedersen, 1905, s 86ff). Den fulgtes også til tider i *Staksrode skole*; ved provstens visitats 1857 mødte fem fædre op og erklærede, »at de ikke vilde have deres Børn i Skolen, da Læreren mishandlede dem« (skolevis prot 1853-90). Året før havde biskop Brammer anket over »Tilstanden i denne Skole, som idelig har maattet skifte Lærere« p g a den ringe løn (1856, skolevis 1851-94).

Fra 60'erne gik det bedre, og det oplyses også her, at der undervises i historie ved fortælling (provstens skolevis prot 1866). I 1888 ansættes *Jens Peter Mouritsen* (f 1859, dim fra Jelling 1882), som biskop Clausen i 1897 kun takserede til hovedkarakteren g+. Clausen havde 18/9 95 fundet, at flere i ældste klasse (32 børn) »stode tilbage i deres Christendomskundskab«, enkelte også i læsning og drengene i skrivning; men p g a ældste klasses ringe skolegang om sommeren havde han dog ikke villet betvivle lærerens flid og duelighed. (Skolevis 1895-1915). Mouritsen blev også en påskønnet leder af »alle almennyttige Foretagender«, fra 1896 formand for syge- og begravelseskassen, en foredragsforening, folkebiblioteket, initiativer til beplantning af byens veje og anlæg af vandværk, fra 1906 også formand for brugsforeningen (Poulsen/Benthin, 1913, s 212).

Barritskovby skole fik ny grundmuret bygning 1866. Her fremhæver provsten især *Henrik Chr Gydesen* (f ca 1843), der omtales som lærer 1875-97. Han »tiltaler Børnene hjerteligt« (1875) og »har meget gode Gaver til at gøre sig forstaaelig for de smaa«. Ældste klasse var meget god i religion; »Børnene ere meget opmærksomme paa Læreren Undervisning og fortæller godt det Lærte« (1877). Resultatet var ikke altid godt, da børnetallet var stort, og de fleste kom fra meget fattige hjem (arbejdere på godset?), der meget tidligt lagde beslag på deres arbejdskraft (1885, provstens skolevis prot 1853-90).

I *Vrigsted* indviede biskop Brammer en ny skole 1856. I de følgende år måtte den betjenes ved skiftende hjælpelærere, vel p g a lærerens svagelighed. Deriblandt var L Maltesen (1864), som oprettede friskole og højskole 1865-66 (se ndf). *Vrigsted skole* fik *Laurits Nielsen Hørlyk* som fast lærer (omtalt 1869-89, f ca 1835). Iflg provsten var hans undervisning tilfredsstillende i alle fag (1875), præget af »den Sikkerhed, som lang Erfaring giver« (1885). Men friskolen, som provsten også visiterede, synes at have gjort et bedre indtryk, bl a ved fortælling af bibelhistorien, fædrelandshistorie og meget god sang (1868). I 1887 søgte provsten at forklare forskellen ved elevsammensætningen: *Vrigsted skole* fik børnene fra daglejerhjem, mens de mere velstående sendte deres børn til friskolen. (Provstens skolevis prot 1853-90).

Billedet vendte i 1890'erne, da *Anders Jørgensen* blev lærer i *Vrigsted skole* (f 1865, dim fra Jelling 1885, ansat 1891). Biskop Clausen fremhæver ham allerede 1892 som »en ung, livlig og vel begavet Mand, der med Kjærlighed omfatter sin Skolegjerning«; og i 1895 skriver han: »Læreren har meget gode Gaver til at undervise, og er meget dygtig og flittig. Han hører til Provstiets dygtigste Lærere, og Skolens Fremgang er særdeles god under hans Ledelse« (Skolevis 1851-94, 1895-1915). Det betød hård konkurrence for friskolen, som måtte lukke 1901 (skolekom's beretn 1900-1903).

A J fik snart mange tillidshverv: som formand for foredragsforeningen og sognebogsamlingen, for lokalkredse af pleje- og børnehjemsforeningen, af foreningen »Dannevirke«, Danmarks Lærerforening og Dansk Skoleforening, i hvis hovedbestyrelse han også indtrådte; desuden som censor ved forskoleseminarierne og leder af en forberedelsesskole til Jelling seminarium. Ydermere overkom han at lede et mandskor i *Vrigsted* og dirigere de samvirkende mandskor på Horsenseggen! (Poulsen/Benthin, 1913, s 205f). Ikke underligt, at pastor Vestergaard også regnede ham til de »aandelige Førere« (som Aabo Kristensen, se ovf).

Barrit-Vrigsteds skolevæsen blev fra o 1900 videreudviklet ved forskoler, andenlærerstillinger og bygningsforbedringer, men bevarede de samme 5 distriktskoler, almindeligvis med 4 klasser. Først i 1950'erne tog man centralskolespørgsmålet op. En ny bygning blev opført i *Over Barrit* og indviet af sognerådsformanden og sognepræsten i dec 1956. Centralskolen fik 7 klasser, en tid udvidet med realskole, som dog blev opgivet til fordel for Juelsminde og Stouby. Alle de gamle skoler blev nedlagt, i *Vrigsted* først 1967. Centralskolen i *Barrit* har nu (1988) 208 elever i 14 klasser (1-7 og børnehavekl) med 14 lærere. Skoleinspektør er *Bjarne Eis*. (Iflg E Walther Hansens beretning og Den da skolehåndbog).

Vrigsted højskole

Som omtalt under pastor Böttger begyndte højskolen som en friskole i 1865, ledet af *Lorenz Maltesen* (f i Rårup 1842, d 1919). Han byggede især på inspiration fra *Christen Kold*, der også havde skrevet til ham om friskolens opgave: den skal kun være stedfortræder for hjemmeundervisningen, og vægten ligger ikke på kundskabsmeddelelse, men på, hvad barnet »kan modtage og bruge«, og lærernes omgang med børnene; man må gøre sig klart, »at det ikke saa meget er det, der henvendes til Børn, som de optager, men det derimod meget mere er det, de selv opsamler, uden at nogen tænker derpaa«. (Fr Terkelsen, 1944, s 24f).

På dette grundlag holdt *Maltesen* også højskole fra 1866 (tillige friskole til 1883). Han betonedede, at højskolen ikke var bundet til en bestemt form, enhver skole måtte finde sin arbejdsmåde, der kunne ændres til forskellig tid (K L, 1916, sp 1421). Hans kristne grundholdning kom til udtryk i sangen: Gud, giv mig barnekår (1885), der blev optaget i *Højskolesangbogen*. Højskolens formål udtrykte han med ordene: »Du skal finde dig selv som Kristen, kende dig selv som dansk, øge din Kundskab, saa du kan udføre din Gerning blandt de bedste« (L Maltesen, 1906, sp 1471). Han lagde også vægt på højskolens opgave over for folk på egnen og holdt som regel offentligt møde på skolen en gang

om ugen (P Pedersen, 1891, sp 1408f).

I 1902 overtog Maltesens svigersøn *Carl Hansen* Vrigsted højskole. Ungdommen kom nu med større krav om kundskaber; »Kunsten nu til Dags [er] at forene den grundige Undervisning med Vækkel-sen« (L Maltesen, 1906, sp 1472). I 1915 blev *Kristen A Lange* forstander. Han ombyggede skolen, men måtte sælge den 1919. Derefter forsøgte den videreført af forskellige lærere som landbrugs- og efterskole, indtil den i 1938 blev solgt til kolonien Filadelfia. Dermed oprettedes epileptikerhjemmet Dr Sells Minde, som stadig eksisterer.

Oversigter

Folketal 1850 1708 (1250 og 458), 1901 1946 (1424 og 522), 1930 2012 (1510 og 502), 1955 1934 (1456 og 478), 1970 1929 (1536 + 393) (Stat tabelv 1975, II, Danmarks administrative indd), 1976 1933 (1543 + 390) (Stat tabelv 1978, VIII, Registerfolketællingen 1/7 1976), 1980 1943 (1565 + 378), 1986 1819 (1458 + 361), 1988 1854 (1511 + 343) (Bef og valg).

Menighedsrådets sammensætning 1922 og 26 5 gr, 2 IM, 6 up (1926: ell gr); 1930 3 gr, 10 up; 1934 3 gr, 2 IM, 8 up; 1938, 42 og 45 5 gr, 2 IM, 6 kirk (fredsv); 1949 8 n gr, 3 IM, 2 soc (fredsv); 1953, 57, 61 og 65 5 gr, 3 IM, 5 kirk (fredsv); 1984 13 fælleskirkelige.

Antal altergæster 1922 725 (500 og 225), 1926 600 (400 og 200), 1930 600 (400 og 200), 1942 495 (375 og 120), 1946 495 (375 og 120), 1950 450 (350 og 100), 1954 380 (300 og 80), derpå ikke oplyst før 1983 (L Larsen) 1200 (900 + 300), 1988 (E Nejsum) 580 (420 + 160).

Kirkegangsprocent 1926 15, 1930 12, 1934 10 + 7, 1938 og 42 10 + 5-7, 1946 5 (20), 1950 7 + 5; 1954, 58, 63 og 65 6 + 5, o 1986 3,4 + 4,2. (Kir Hdbg, de nyeste tal fra præsterne Lauritz Larsen og Elbæk Nejsum).

Barrit kirke

Kirken består af kor med tresidet afslutning, skib og tårn (med indgang) mod v samt kapel mod n. I 1879 blev den middelalderlige kirke af frådsten dækket af skalmuring med røde sten i tidens nyromansk-gotiske stil. Murene leddedes med stråbe-piller og fik foroven rundbuefriser. Ogsaa indvendig er alle enkeltheder udsløttet ved overpuddning. Korpartiet, der i sin nuværende skikkelse skyldes en korudvidelse midt i 1300-tallet, har tresidet rib-behvælv og kort, spidsbuet tøndehvælv, medens skibet har fire fag krydshvælv på stærkt fremtrædende vægpiller — den almindelige østjyske type fra anden halvdel af 1400-tallet. Også tårnet, der i sin kerne er sengotisk, virker helt ommuret med sit firesidede spir mellem fire blændingsprydede spidsgavle. Kun i kapellet er middelalderligt murværk synligt, men også dette er ændret, bl a 1725. Kirken er restaureret 1787, 1879 og 1972. — På korbuen og andre steder er der kalkmalede deko-rationer fra restaureringstiden 1879.

Nyromansk alterbord. Altertavle med egetræsramme om et nadvermaleri af J Thrane 1731. Kalk med renaissanceknop og fod og bæger fra 1746. Kraftige, sengotiske stager på løvefodder. Romansk granitfont med glat, cylindrisk kumme på keglestub-fod. Sydtyisk fad ca 1575 med fremstilling af syndefaldet. Nyromansk prædikestol og

krucifiks. Klokke 1874. (Trap 1964; T Brummer, 1963, s 146ff; E W Hansen, 1972, s 84ff).

Kirken har været herskabskirke både for Barritskov og Rosenvold, men et kongeligt brev gav 1575 Karen Gyldenstjerne til Rosenvold tilladelse til med børn og arvinger, folk og tjenere at søge Stouby kirke i stedet for Barrit kirke (Aage Simon-sen, 1924, s 58).

Vrigsted kirke

Den hvidkalkede, teglhængte kirke består af romansk apsis, kor, skib og tårn samt våbenhus mod s fra 1876. Den romanske bygning er opført i første halvdel af 1100-tallet i én støbning af frådstenskvadrede på svagt fremtrædende skråkantsokkel. Indvendigt har apsis bevaret sit halvkuppel-hvælv, og den høje, slanke korbue står ret urørt med svagt hulkantprofilerede kragbånd. Tårnforhallen står i forbindelse med skibet ved tre rundbuede arkadeåbninger. Forhallen har nu sin oprindelige flade kuppelhvælvning af frådsten, efter at en skalmuret hvælvning af mursten er fjernet. Gennem en af arkadebuerne er der opgang til en enestående, oprindelig frådstentrappe, omtrent 1/2 meter bred, som med sine led, indmurede i selve tårnvæggen, strækker sig rundt på tårnets fire sider op til klokkestokværket. Helt til glamhullerne er det romanske murværk bevaret nogenlunde uforstyrret.

I sengotisk tid indsattes i koret ét, i skibet to otterribbede hvælv, der uden anvendelse af skjoldbuer er indhugget i frådstensmurene. 1876 indsatte store, rundbuede støbejernsvinduer og påmurede gesimsskifter, ligesom tårnet ændredes i overdelen. Fra denne tid stammer også det lille våbenhus. Fragmenter af romanske kalkmalerier er 1959 fremdraget i kor- og tårnbue.

Som altertavle fungerer et trækors. Kalk fra 1648 og fra 1800-tallet. Tynde, balusterformede barokstager fra ca 1700, på kraftig fod. Romansk granitfont med glat, halvkugleformet kumme. Sydtyisk fad o 1575, med fremstilling af bebudelsen. Prædikestol i ret naiv senrenæssance fra o 1640 med evangelisterne på hjørnerne. Klokke 1889, Stallknecht, Horsens. Kirken blev restaureret 1960. (Trap 1964; T Brummer, 1963, s 150ff).

Den nyere præsterække

Præsteløn 1912 2600 kr netto, stigende ved ophør af pensionen (til formand og enke) med 2900 kr (Dansk Kirketid 1912, sp 127). 1922 2. kl, 1958 12. kl, 1969 L R 16/31.

16. 1834-83 **Rasmus Hansen Bøttger**, f København 28/9 1806. Forældre: Rode-mester, silke- og klædekræmmer Melchior B og Frederikke Marie Hansen. Dim Kbh 25, c 26/4 31 (I), g Barrit 26/10 34 Eleonore Christine Schmidt, f Barritskov 24/2 13, d sst 8/2 75. Forældre: Overretsprokurator, godsforvalter Barritskov Frederik Christian S og Margrethe Christine Roedsted. 8/8 34 sp Barrit-Vrigsted, afsk 12/4 83, d Horsens 6/7 84. Svigerfader til sp Næstved H M E Bohn.

Personlig kapellan Barrit-Vrigsted

1877-79 *Henning Marinus Emanuel Bohn*, se sp Næstved.

1879-81 *Ludvig Oscar Faber*, se sp Refsnæs.

1881-82 *Johannes Leonhardt Faartoft*, se sp Nsted.

17. 1883-92 **Peder Andreas Ingerslev**, f Ørting 2/11 1833. Forældre: Sp Kongsted Hans I og Christiane Margrethe From. Dim Frederiksborg 51, c 22/1 57 (I), g Jungshoved 7/8 63 Frederikke Noline Mølsted, f Ll Næstved 27/4 35, d 16/7 1922. Forældre: Sp Jungshoved Jens Andreas M og Ane Sophie Elisabeth Fleischer. 13/2 58 pers kap Kongsted, 29/4 63 kateket Skive, 30/4 69 sp Alsted-Bjergby, 3/5 77 sp Tødsø-Erslev, 18/6 83 sp Barrit-Vrigsted, d Barrit 4/3 92. Svigerfader til frimenighedspr Ringkøbing N Clausen-Bagge.

18. 1892-1912 **Christian Michael Ammentorp**, f Kopperup 2/1 1838. Forældre: Sp Tirsted-Skjørringe-Vejleby Anders A og Ida Louise Brandt. Dim Nykøbing F 57, c 26/4 63 (h 2), g Maribo 11/5 70 Ulrikke Franciska Bergenhammer, f Maribo 11/2 41, d 4/11 1925. Forældre: Sp Maribo-Hillested Peter B og Constance Mynster. 8/6 65 3. lærer Maribo borgerskole, 4/10 67 privat medhj Maribo-Hillested, 20/11 69 kateket Lemvig, 10/1 74 sp Haverslev-Beistrup, 7/6 77 sp Kettrup-Gøttrup, 15/6 92 sp Barrit-Vrigsted, afsk 26/1 12, d Frederiksberg 6/3 14.

Fader til sp Torning Peter B A. Svigerfader til sp Skanderup J C Berthelsen og sp Torning H C L Larsen.

19. 1912-24 **Carl Johan Vestergaard**, se sp Ørsted.

20. 1924-33 **Theodor Johan Knuhtsen**, se sp Magleby, Langeland.

21. 1933-72 **Ejnar Walther Hansen**, f Fredericia 3/10 1902. Forældre: Overpakmester Christoffer Christian H og Hilda Rasmine Nielsen. Dim Fredericia 21, c 13/6 27 (I), g 1) Herning 7/5 29 Karen Krarup Kjær, f Herning 16/11 1901, d Barrit 3/4 34. Forældre: Vognmand Mads Poulsen K og Karen Kristensen. G 2) Stouby 15/10 36 Ruth Laursen, f sst 26/1 1911. Forældre: Proprietær Anders Pedersen L og Noline Johanne Lund. 22/2 28 sp Frøslev-Møllerup, 8/9 33 sp Barrit-Vrigsted, afsk 31/10 72.

22. 1973-77 **Sven Holger Schierff**, f Jet-smark, Pandrup 14/12 1930. Forældre: Snedkermester Johannes Marius S og Ane Marie Hansen. Dim Rønde 49, c 56 (I), g Øster Assels 4/9 54 lærer Gerda Markussen, f sst 8/12 22. Forældre: Postbud Markus M og Laura Hangaard. 18/3 58 sp Øster Skerninge-Hundstrup, 30/6 66 dansk pr Frederiksstad, Sydslesvig (DKU), 1/3 73 sp Barrit-Vrigsted, 1/10 77 sp Kbh Fredens k.

23. 1978-88 **Lauritz Larsen**, f Isenvad, Ikast 28/10 1920. Forældre: Gdr Mads Christian L og Ane Marie Jensen. G Sunds 12/11

44 Elna Pedersen, f Karup 20/12 19. Forældre: Tømmer Laurits P og Ane Kirstine Sørensen. Lærer, skoleinspektør i Vejle, særuddannet 1973, 28/7 74 hibr Vejle, Mølholm k, 1/1 76 rkp Kolding Kristkirken, 1/1 78 sp Barrit-Vrigsted, 1/10 88 orlov, 1/12 88 afsk.

24. 1989- **Elbæk Nejsum**, f Albæk, Sæby 6/4 1946, dim Rønde 64, c Århus feb 74, g Inger Jepsen, Ø Linnet. 74-83 seminarieadjunkt Esbjerg, 83 sp Vive-Hadsund, 1/3 89 sp Barrit-Vrigsted.

Litt: Trap 1964; Kirkelig Håndbog 1923 flg; S V Wiberg: Præstehistorie 1867-71; Dansk biografisk leksikon (DBL) 1979; Den danske skolehåndbog 1984.

Tønne Bloch (udg): Søren Blochs efterladte Skrifter, 1756; artikel af R H Bøttger. Fædrelandet 1/7 1840; Peder Pedersen: Folkehøjskolen i Vrigsted. Højskolebladet 1891; Peder Andreas Ingerslev. Mindeskrift ved Åge Ingerslev, 1892; nekrologer i Horsens Folkeblad 6/3 1892, Vejle Amts Folkeblad 7/3 1892; P Jakobsen: Præsten Peder Andreas Ingerslev. Højskolebladet 1902; Morten Eskesen: Bølgerne ruller, 1903; H Pedersen: Erindringer fra en lang Levetid, 1905; A Jørgensen: Lidt fra Vrigsted Sogn. Vejle Amts Årbog 1908; L Maltesen: Nogle Vrigstedmennesker for 40 år siden. Vejle Amts Årbog 1909; K L (Kristen A Lange?): Vrigsted højskole. Højskolebladet 1916; Aage Simonsen: Horsens og Omegnens Kirker, 1924; Holger Begtrup: Dansk Menighedsliv i grundtvigske Kredse, bd V, 1934; Frede Terkelsen: Valgmenighedspræst Enevold Terkelsen I, 1944; Christian Leif Vebæk: Stagsvevd. Vejle Amts Årbog 1945; F Elle Jensen: Af evangelisk kristelig Salmebogs Historie, en Salmestrid i Barrit. Kirkehistoriske samlinger 1954-56, 7 rk bd II; W Balslev: Præsteskabner i Bjerre herred. Bjerre herred bogen 1963; T Brummer: Beskrivelse af kirkerne i Bjerre herred. Sst; Chr Nielsen: Besættelsestiden. Sst; Anders Pontoppidan Thyssen: Vækkelsernes frembrud (APT) IV, 1967, V, 1970; E Walther Hansen: Barrit kirkes restaurering. Haderslev stiftsbog 1972; Chr A Nørholm: Et stykke »Privat Initiativ« i børnesagsarbejde. Østjysk Hjemstavn 1984.

Utrykte kilder: Aage Dahls samlinger; Nede-gaards samlinger (beretn fra C J Vestergaard); biskop Jansons visitatsprotokol 1791-1804, Århus bispearkiv, La Viborg; Århus-bispernes indberetninger om kirkevisitatser 1833-47, 1848-62, 1863-80, 1889, 1890-1915, 1917-19 indtil 1847 Danske kancelli og Min f kirke- og undervisningsvæsenet, 1 kt, alle Ra; indberetninger om skolevisitatser (fra Århus-bisperne, før 1851 under kirkevisitatsberetn) 1851-94, 1895-1915, Min f Kirke og underv, 2. kt, Ra; skolevisitatsprotokol (provstens), Bjerre-Hatting provsti 1853-90, La Viborg; skolekommissionsberetninger, 1900-03, S-film, Ra; præsteindberetninger til biskoppen 1880-1923, biskoppens journalsager, Århus bispearkiv, La Viborg; Kaldsbog for Barrit-Vrigsted 1908-32, præstearkivet, La Viborg; oplysninger fra præsterne E Walther Hansen (beretning og pastoratet i brev af 11/3 1985), Lauritz Larsen og Elbæk Nejsum; manuskript af Palle Øbro, der delvis har dannet grundlag for ovenst (af APT).

AS-KLAKRING-JUELSMINDE

Topografi

As

Areal 1766 ha. Det tidligere navn Assens (Asnæs) ændredes ved kgl res af 23/4 1896 til As. Sognet omgives af Kattedgat samt Klakring og Glud mod syd og nord og Rårup mod vest. Grænsen til nabosognene følger en dal fra As vig til bunden af Sandbjerg vig ved Juelsminde, således at sognet danner en trekantet »ø« med halvøen Ashoved som en lang spids mod øst. Lavt forland mod As vig og mod syd ved Sandbjerg vig, hvor der lå en lagune, som blev tørlagt 1883 (Håbet). Det indre af sognet er en bølget, ret lav moræneflade af god beskaffenhed. Mange sommerhuse ved kysterne, men ellers ikke urbaniseret. Gennem sognet går landevejen fra Juelsminde til Horsens.

Byer Kirkholm med As kirke og præstegård; Overby med forsamlingshus (opf 1901); Hosby, hvor fabrikation af Hosby huse begyndte, nu flyttet til Klakring industri kvarter.

Bebyggelser Asløkke, Sønderhåb, As Ore, Hedehuse, As Hede.

Gårde hovedgården Palsgård med emulgatorfabrik (se ndf), Ringstholm, Dyrsgård, Katrinebjerg, Bæklund, Jægersborg.

Skove Ashoved og Humlegård skove, der hører under Palsgård gods.

Palsgård har spillet en stor rolle i egnens historie, i ældre tid som jordejer og ejer af sognekirkerne (til dels sammen med Barritskov), i nyere tid som støtte for udviklingen af Juelsminde. Ejeren 1908-25 Ejnar Schou var direktør for Otto Mønsteds fabrikker og begyndte på Palsgård at producere emulgatorer til fremstilling af margarineolie. Det blev en stor virksomhed (især under sønnen Herbert Schou, nu fondsejet). Hovedbygningen menes opført 1412, men blev ombygget i nyklassisk stil 1803-05. — Af oldtidsminder nævnes en runddyse ved Ringstholm og en høj ved As kirke.

Klakring

(indtil 1979)

Areal 1601 ha. Klakring sogn omgives af Sandbjerg vig og Bælthavet mod øst og syd samt mod nord af As og Rårup, mod vest af Barrit sogn. Det bølgede morænebakkeland rejser sig længst i nordvest ved Vesterager til næsten 100 m; øst herfor ligger der et skovklædt erosionslandskab, hvis dalkløfter åbner sig ned mod det plantagebevoksede forland ved Sandbjerg vig. Herfra skyder en odde

sig ud mod Bjørnsknude med Juelsminde på nordsiden og Strandhuse på sydsiden. Længs alle disse kyster findes nu udstrakte sommerhusbebyggelser. Der er landeveje til Vejle og Horsens og færgeforbindelse til Kalundborg.

Byer Klakring med kirke, forsamlingshus (opf 1898), epileptikerhjemmet »Stormly« (oprettet 1923), i de senere år særligt industri kvarter og stort parcelhuskvarter, næsten sammenbygget med ; Juelsminde; Vesterby; Juelsminde og Strandhuse (se ndf).

Bebyggelser Vesterager, Øksnehavekrog, tidl Dykær.

Gårde Vesterbygd, Klakringgd; sognet præges i øvrigt ikke meget af landbrug, de mange gårde er udstykket, bortforpagtet el drives som deltidsarbejde.

Skove Nørreskov, Juelsminde skov, Ore plantage, der alle hører under Palsgd; Klakringskovhaver.

Juelsminde

Oprindelig udskibningssted for færgefart til Børgense (fra 1500-tallet), hvortil kom et årligt marked. 1813 opførte Niels Juel Reedtz, Palsgd, færgegården Juels-Minde. Skønt færgefarten ophørte kort før 1859 (Trap 1859 II, s 866), åbnedes Horsens-Juelsminde banen 1884 (nedlagt 1957) og en fiskerihavn 1896. Derpå begyndte byggeriet, fremmet af Palsgård, især Ejnar Schou, der skænkede kirke og prg, grundlag for en kaldskapellan fra 1913 (rkp fra 1925) med byen, Strandhuse, Dykær m m som distrikt.

Tilvæksten skyldtes fiskeri, voksende industri (især i Klakring), færgefart til Kalundborg fra 1962 (kun med gods fra 1985) og ikke mindst sommerhuse og rekreative institutioner fra o 1900, især Kysthospitalet (i mange år 165 patienter, i 70'erne solgt til Tvind), et julemærkehjem for børn (fra 1912, nu nedlagt) og en adventist-kuranstalt (fra 1920), der medførte bygning af en adventistkirke. Fra de senere år kan nævnes centralskolen for alle tre sogne og Hellebjerg Idrætsungdomsskole (se skoler) samt kontorer for Juelsminde storkommune (fra 1970). (Frands Holm, 1951, Trap, Kir Hdbg).

As-Klakring udgjorde en sognekommune indtil indlemmelsen i Juelsminde 1970. Hørte oprindelig under Århus Stift, Bjerre herreds provsti, fra 1922 under Haderslev stift, fra 1971 under Hedensted provsti. 12/2 1979 blev Juelsmindedistriktet et særskilt sogn og pastorat.

Den ældre Præsterække

1. 1536- **Hans Jensen**. 1536 sp As-Klaking, d her 1566(?), begravet her.

2. 1566- **Johan Boëthius** (Hans Buthi, Butte eller Buch). 1566 sp As-Klaking. Fik 3/1 66 eller 67 tilladelse til at holde en personlig kapellan, så han kunne studere ved universitetet. Blev senere fordrevet fra Klaking af adelen på Barritskov og boede derefter i Kirkholm.

3. 1587 (1579)-1632 **Peder Jensen**, f Urlev. Fader: Sp Urlev-Stenderup-Dalby Jens Pedersen. G Maren Pedersd. 1587 (1579) sp As-Klaking, d Kirkholm 1632.

4. 1632-82 (74) **Hans Antoniussen**. Fader: Sp Vonsild-Dalby Antonius Madsen. Dim Roskilde 1626, 32 sp As-Klaking, d Kirkholm 82 (74). Fader til 5.

5. 1682 (74)-87 **Antonius Hansen**, f Kirkholm. Dim Roskilde 1657, g Margrethe Christensd, f 52, d Kirkholm 16/2 96. 9/7 71 adj min cum spe succ As-Klaking, 82 (74) sp sst, d Kirkholm 20/1 87.

6. 1687-1716 **Jens Sørensen Filsted** (As-senius), f ca 1654. Forældre: Søren Jensen Jensen og Maren... Dim Horsens 72(?), 83-84 rektor Skive, g 1) 28/6 88 enke efter 5. G 2) 4/11 98 Berthe Lauridsd, f 68, d 22/9 99. G 3) As kirke 28/7 1700 Dorthea Marie Henriksd Blichfeldt, f Vellev 70, d Kirkholm 18/1 47. Forældre: Sp Vellev Henrik Frantsen B og Kirstine Christensd Brasch. 8/3 87 sp As-Klaking, d Kirkholm 16.

7. 1717-53 **Villads Bendixen Kop**, f Udbyneder 1691. Forældre: Sp Udbyneder-Kastbjerg Bendix Johansen K og Mette Villadsd. Dim privat 1709, c 12/9 13, g 1) 14/7 18 enke efter 6. G 2) 17/10 47 Elisabeth Jensd Zeuthen, f Elbæk 7/6 31, d Kirkholm 25/3 82. Forældre: Sp Gangsted-Søvind Jens Foss Olsen Z og Kirsten Andersd Raarup. 25/1 17 sp As-Klaking, 40 provst Bjerre herred, 20/7 42 magister, d Kirkholm 12/7 53.

8. 1753-83 **Ditlev Hansen Mehl**, f Viborg 2/10 1726. Forældre: Juveler og hospitalsforstander Viborg Johan M og Maren Mouritsd Gram. Dim Viborg 46, c 9/12 48 (h), g 16/8 54 enke efter 7. 51 hører Viborg, 24/8 53 sp As-Klaking, provst Bjerre herred, d Kirkholm 28/1 83. Svigerfader til 9.

9. 1783-96 **Vulf Sigvard Pedersen Rosenstand**, døbt Rødding 27/4 1757. Forældre: Sp Rødding-Krejbjerg Peder Nielsen R og Marie Kirstine Heug. Dim privat Viborg 75, c 8/4 83 (nc), g 1/8 s å Maren Groth Mehl, f 55, d Kirkholm 1802. 14/5 83 sp As-Klaking, d Kirkholm 27/7 96.

Biskop Janson skriver efter en visitats 1792: Sognepræsten »er kaldet hertil af Cammerherre Reedtz paa Palsgaard, haver altsaa 9 Aar været i Embede og Præst ved disse Menigheder. Hans Alder er 36 Aar. Om hans Duelighed haver jeg allerede i den Tid, da

jeg kientde ham ved Kiøbenhavns Universitet, havt gode Tanker, og det samme bekræfter han i sit Præsteembede. Hans Prædiken og Catechisation den Dag var ganske vel indrettet«. (Visitatsprotokol for Århus stift 1791-1804. La Viborg).

10. 1796-24 **Jens Høstmark Binderup**, døbt Andst 9/1 1762. Forældre: Degn Andst Erik B og Marie Hansd Seest. Dim Kolding 82, c 11/1 87 (nc), g Kbh St Hans Hospitals k 12/10 95 Mette Kirstine Bie, f Kbh, d 23/1 1825. 11/7 94 skibspr, 96 sp As-Klaking, afsk 23/4 24, d 28/7 25.

11. 1824-29 **Ernst Sophus Vilhelm Zahle**, f Vemmetofte 19/3 1797. Forældre: Sp Slaglille-Bjernede Christian Gottlieb Z og Christine Esmarch. Dim Herlufsholm 1817, c 15/7 22 (l), g Gentofte 17/9 24 Vilhelmine Cathrine Louise Bøttger, f Kbh 02, d Hvedstrup 5/2 37. Forældre: Rodemester Melchior B og Frederikke Marie Hansen. 15/11 22 adj Kbh, 28/5 24 sp As-Klaking, 13/3 29 sp Hvedstrup-Flyng, 17/10 36 dansk hofpr, d Kbh 30/3 37. Fader til Nathalie Z og P Chr Z (præst og politiker). Digter og naturforsker (S V Wiberg II, 1870, s 110f; DBL 1984, bd 16, s 134f).

12. 1829-31 **Lars Nannestad Boisen**, se sp Vesterborg-Birket.

L N B havde som student tilknytning til stiftsprovst H G Clausen, en ven af hans fader biskop P O B, men vendte sig snart mod den ældre generations oplysningsteologi og sluttede sig til Grundtvig — ligesom brødrene F og C C Boisen. For L N B fik en studierejse 1825-27 afgørende betydning. Den førte til en magistergrad i arabisk litteratur, men L N B opgav videregående studier for at blive præst, først i A-K, derpå i Vesterborg (Lolland), hvorunder han omtales nærmere. Jfr DBL 1934, bd 3, s 392f og Eline Boisens erindringer (»men størst er kærligheden«, 1986, se register).

13. 1831-38 **Poul Rützou**, f Refsnæs 3/1 1799. Forældre: Sp Refsnæs Anders R og Johanne Marie Brendstrup. Dim Herlufsholm 1818, c 22/7 22 (l), g Kbh Slotskirken 19/2 33 Mathilde (Marthe) Frederikke Ibsen, f Kbh 14/4 10, d 17/1 86. Forældre: Grosserer Kbh Mogens I og Ane Cathrine Hansen. 18/11 31 sp As-Klaking, d Kirkholm 29/12 38.

Hjælpepræst 1836-39 *Johan Christian Carl Boeck*, se sp Hornslet.

14. 1839-48 **Johannes Hjorth**, f Rødby 22/12 1804. Forældre: Købmand Rødby Hans Christian H og Karen Sophie Jacobsd. Dim Nakskov 24, c 13/1 31 (h), g 2/10 39 Cathrine Elise Mejer, f Flade 22/6 14, d Rødby 25/2 78. Forældre: Sp Rødby-Ringebølle Christian Carl M og Drude Cathrine Clausen. 10/8 32 pers kap Rødby-Ringebølle, 16/3 39 sp As-Klaking, d Kirkholm 15/12 48.

Iflg Aarhus Stiftstidende 13/3 1840 var de hellige »i Bjerre Herred især talrige i Raarup og Klakring Sogne«. De vakte talsmand i Kbh J C Lindberg synes at have haft kontakter i Klakring, men der foreligger meget lidt om forbindelsen mellem Rårup og Klakring (jfr dog ndn skr om salmebøger 1854). Fra As kendes derimod en kreds af vakte, som dannedes først i 1840'erne, omfattende bl a Otto A Reedtz, Palsgård, som 1831-40 var gift med en søster til L N Boisen (12), og gårdejerne Hans Jensen, Stephen Nielsen og Rasmus Holgersen. Den sendte bidrag til DMS og læste Grundtvigs prædikener (1842). Godsejerens bror, kammerherre, sen udenrigsminister, Holger Chr Reedtz, der i 1842 tog fast ophold på Palsgård, hørte til de »gudfrygtige« og indbød 1841 J C Lindberg til Palsgård, men var ikke tilhænger af gudelige forsamlinger. Brødrene skiltes på det spørgsmål, og O A Reedtz fraflyttede Palsgård 1849. H C Reedtz blev imidlertid i 1849 gift med Asta Krag-Juel-Vind-Frijs, var (grundtvigsk) vakt og videreførte forbindelsen til Assens, sendte således bidrag 1849 til DMS sammen med 10 lægfolk. I 50'erne havde fru Asta kontakt med højskoleforstander M Eskesen, Uth, og præsterne C Fog i Skjold og E Boisen i Horsens. Efter H C Reedtz' død i 1857 blev hun Grundtvigs 3. hustru (1858) (APT V, 1970, s 136f).

Pastor Hjorths holdning kendes ikke. Han omtales ikke af biskop Brammer, der besøgte pastoratet 1846, men om kirkevisitatsen kun bemærker: »Forsamlingen var talrig. Katekumenernes Kundskab tilfredsstillende«. (Indberetn om kirkevisitatser 1833-47).

Tiden efter 1849

Den første sp efter »systemskiftet« blev *Peter Plesner* (1849-74), der efter 25 år flyttede til Glud-Hjarnø (se også der). Biskop Brammer har kort karakteriseret ham ved sine visitatser, således 1850: »Catechumenene svarede i det Hele godt, skønt Præsten fatte- des det rette Greb paa at catechisere. Der var ogsaa i denne Kirke en betydelig Menigheds Forsamling«. 1862: »Pastor Plesner er en meget duelig, retsindig og nidkjær Gejstlig, der baade med Lære og Exempel har gavnlig Indflydelse i sine Menigheder. Den kirkelige Tilstand fandt jeg god, ogsaa i Hense- ende til Katekumenernes christelige Oplys- ning«. 1869: »Præsten er en duelig og samvittighedsfuld Mand, der oprigtig stræber bedre og bedre at gjøre sit Embede Fyldest, hvoraf der ogsaa sporedes gode Frugter ved Visitat- sen (Indberetn om kirkevis; »katechumenene« bruges af Brammer med forskellig stavemå- de, vistnok som betegnelse for den konfirme- rede ungdom).

Hertil kan føjes pastor Plesners indberet-

ning om salmebøger 6/2 1854 i anledning af biskoppens hyrdebrev af 31/12 1853. Det hedder heri:

»1. I Assens Kirke bruges »evangelisk christelig Psalmebog«. I Klakring Kirke Kingos Psalme- bog.

2. Tillægget til »evangelisk christelig Psalme- bog« blev indført i Assens Kirke til Juul 1849.

3. I Assens Sogn er man i Almindelighed ret vel tilfreds med »evangelisk-christelig Psalmebog«; dog hænger man ikke ved den med nogen stor Kjærlighed, saa at naar det ikke var for Bekostningens Skyld, havde man ikke noget imod, at en anden blev indført. Enkelte (de Opvakte) ere meget utilfredse med den brugelige Psalmebog og længes efter en bedre. — I Klakring Sogn er der endeel af Beboerne, som foretrække »evangelisk-christelig Psalmebog« for Kingos; ligesom hiin ogsaa ofte benyttes ved Huus-Andagt, ved Ligbegjængelser. — Jeg tænker ikke paa at foreslaae nogen Forandring i denne Retning; derimod kunde jeg nok ønske at faae et Tillæg indført til Kingos Psalmebog, som bestaaer af udvalgte Psalmer af Brorson, Grundtvig og Ingemann. Først for nylig har jeg erfaret, at et saadant Tillæg existerede«.

Det fremgår heraf, at en af præsterne har ønsket at indføre Evangelisk-kristelig salme- bog, men mødt modstand i Klakring, en mod- stand, der kan være inspireret af de stærke jy- der i Rårup. De »Opvakte« i As sigter utvivl- somt til den oven kreds. Plesner synes selv at indtage en nærmest »højkirkelig« mellemstil- ling, da han straks indfører »Tillægget« (Myn- sters af 1843), men ikke ønsker Kingos salme- bog afskaffet, kun suppleret af et nyt til- læg, formodentlig Roskilde konvents forslag af 1850 el 52, der var en moderat fornyelse af Evange-krl salmebog.

Om den næste præst *August E Blædel* (1874-87) skriver biskop Brammer efter sin vi- sitats i 1878: »Sognepræsten holdt med hjer- telig Følelse en bibelsk Prædiken... De talrig mødte Katekumener lagde megen god Kund- skab i Kristendom for Dagen. Præsten er næppe nogen særlig begavet, men du(e)lig og agtværdig Mand. Med Hensyn til Aarstiden og i Erindring om de mange Omskiftelser, der ere skete i dette Pastorat, siden jeg her be- gyndte mine Visitatser i Aarhus Stift i Aaret 1846, holdt jeg min sidste Tale over 1. Ped: 1, 24, 25«. (Indberetn om kirkevis).

I provst Ribers indberetning til biskoppen vedrørende præsternes embedsførelse 1880 hedder det ganske kort: »August Elers Blæ- del, 62 Aar, Sognepræst for Assens og Klak- ring Menigheder udfører sin Gjerning tilfreds- stillende og vinder sine Menigheders Hengi- venhed og Velvilje«.

Pastor Blædel døde i embedet knap 70 år gammel. Ved hans begravelse udtalte provst C G H Brammer, biskop Brammers søn, at om end menigheden »vilde ønske en Mand med større Aandsgaver til Blædels Efterføl-

ger, saa vilde den dog helst dermed have forenet den Kærlighed og Mildhed, der havde været deres afdøde Præsts stærke Side« (Horsens Folkeblad 17/11 1887, Bjerre Herred Bogen, 1963, s 372).

Derpå kom *Chr M Kragballe* til As-Klaking (1888-95). Skønt han blev 63 år i 1888, var det hans første og sidste embede som sognepræst. Efter sin eksamen 1848 virkede han som lærer i Københavnen og sluttede sig i disse år mest til Grundtvig, udgav således 1855-62 tidsskriftet *Kirkelig Samler* med Grundtvig som den vigtigste bidrager.

Her fremkom de artikler, der i 1868 blev udgivet som Grundtvigs »christelige Børnelædom«, men også nogle artikler af K selv i 1856, som fik skæbnesvanger betydning. De angreb bl a »Danmarks Præster« som så forskellige i deres tro, »at de ingentunde alle kan betragtes som Jesu Christi Præster«, og sakramenterne mistede deres gyldighed, når de blev forvaltet af vantro præster (1856, s 97ff, 132f). Dette »donatistiske kætteri« medførte, at biskop Martensen nægtede at ordinere ham. K ville gerne tilbagekalde (da hans synspunkter nok nærmest var fremkaldt af S Kierkegaards »kirkestorm« i 1855, jfr sst 1855, 266ff), men sagen fik kirkepolitisk karakter. Grundtvig formulerede selv tilbagekaldelsen (sst 1856, s 224f, underskrevet af K), og da den ikke blev accepteret, optog han en skarp offentlig debat med Martensen, der på sin side ville benytte sagen til at sætte grundtvigianerne på plads. Som følge heraf blev K først ordineret i Grundtvigs dødsår 1872, da Martensen kunne forhandle med ham uden indblanding. Det var nu Martensen »en Tilfredsstillelse, selv at ordinere Kragballe, der er en christelig og fremadstræbende Mand« (Martensen III, 1883, s 63-68; H Brun II, 1882, s 116f, 121-39).

K blev derefter en art huskapellan på et svensk gods nær Kalmar lige til ansættelsen i As-Klaking. Han skrev digte og salmer, bl a nr 674 i *Den da Salmebog* (oversættelse), og udgav flere skrifter (se præstelisten), men satte sig ikke kendelige spor i A-K. De to indberetninger, han sendte til biskoppen, er på få ord; 25/1 1893: »Ingen Bibellæsninger, men nogle Foredrag. Et kirkehistorisk om Luther i Kirken og et om sønderjydske Forhold paa Skolen«; 11/1 1895: »Ingen Bibellæsninger eller kirkelige Møder i 1894« (Biskoppens journalsager).

Bjerre Herred Bogen oplyser, at K i de senere år led under sygdom og sorg, og at en ung tjenestepige daglig måtte fremsige trosbekendelsen og syngte en salme for ham. Det var dog næppe, som formodet, udtryk for anfægtelser, men for en typisk grundtvigsk tankegang: Ordet skal høres. (1963, s 372).

Den næste sp Frederik Melbye (1895-1925) var også grundtvigsk, søn af den kendte grundtvigske præst Mads Melbye og g m en datter af N J Termansen, et andet kendt

grundtvigsk navn. Biskop Johannes Clausen, der stod IM nærmere, var ikke begejstret; han beretter 1903: »Kirken ret vel fyldt. God, livlig Prædiken, med Alvor og Faderlighed. Foredraget for højt. Grundtvigsk fra Hjemmet. Noget tandløs, men ærlig Natur... Ungdommen mødte faatallig! Kirkegangen er kun talelig. Lidt aandelig Bevægelse i Klaking og Juelsminde (Indremissionsk)«. (Indberetn om kirkevis).

Fra Melbye selv findes indberetninger 1896-1922, korte, men dog mere oplysende end Kragballes. De omfatter også Juelsminde, som i M's tid voksede op fra næsten bar mark til 800 indb, med kirke og kapellan fra 1913. Som helhed giver de indtryk af tiltagende aktivitet, dels fra præsterne, dels på initiativ af IM.

M begyndte straks med at besøge folk og samle til nogle møder i skolen med højt læsning eller tale »af historisk eller moralsk Karakter«. I 1898 synes han at have oprettet en sygeplejeforening, der ansatte en sygeplejerske fra 1899. I 1902 holdt han en bibellæsning, »nogle enkelte gudelige forsamlinger« og nogle oplæsninger. Dette er ret typisk for de nærmest følgende år, hvor det fremgår, at M holder sine møder i forsamlingshusene, der var opført i Klaking 1898 og As (Overby) 1901. Fra 1906 er der foredragsforeninger i begge sogne, i As med M som formand.

Fra 1903 omtales 1. gang »gudelige møder af tilrejsende missionærer og hjemlige kræfter«, jævnlige i Klaking, nogle i As. De synes fortsat i de flg år, som regel i forsamlingshusene. Hertil kom en IM-søndagsskole i Klaking fra 1907, fra 1919 også i Juelsminde (»såvidt vides«), fra 1920 en lille KFUK i Juelsminde, 1922 også KFUM og mission-suger i begge sogne.

Pastor M kendte ikke nøjere til disse IM-møder, men i præstegården holdt han hver vinter månedlige møder for unge piger fra 1911, og for 1917 kan han melde om en ungdomsforening i As »med gode foredrag og oplæsninger«, for 1919 i begge sogne. 1921 oplyses: »I A: Ungdomsforening med kristelige og folkelige foredrag og oplæsninger — sp samler de unge piger til sang, oplæsning og andagt. I K: Ungdomsforening og foredrags- med kristelige, folkelige og oplysende foredrag. Forskolelærerinden i K samler unge piger til oplæsning og sang«. Fra 1920 holdtes også nogle Kirkeligt Samfunds-gudstjenester og møder.

Der var enkelte katolikker (polske landarbejdere), og den adventistiske kuranstalt undlod ikke at propagandere (1920). Altergangen var faldende i As og Klaking, men stærkt voksende i Juelsminde, til dels p g a tilrejsende (FDF'er fra Fredericia nævnes 1920 og 22).

Fr Melbye døde af kræft 62 år gl. Pastor Kierkegaard, Nebsager, som stod ham nær, fortæller derom: »Fem af hans slægt var døde heraf, og han talte selv om sin forestående død som den mest naturlige og selvfølgelige sag (Bjerre Herred Bogen, 1963, s 372).

Sønnen pastor Svend Melbye skrev i sit bidrag til bogen »Min Far var Præst« (1961):

»de store aandelige Vækkelser i det 19. Aarhundrede, den grundtvigske og den indremissionske, er som fløjet hen over Bjerre Herred, kun meget faa Steder træffer man Spor deraf. Befolkningen er gammeldagskristne med en vis Ærbødighed overfor Kirke og Kristendom« (s 186). Dette gælder, som vi har set, ikke uden videre for As-Klaking i hans fars tid, men snarere for de flg år.

Melbyes efterfølger *J M Schmidt* (1925-42) synes at have oplevet en vis stagnation i As-Klaking, at dømme efter hans oplysninger til Kir Hdbg (suppleres ndf vedr Juelsminde). Han må formodentlig være blevet valgt som grundtvigsk, da menighedsrådet fra 1922 bestod af 3 IM, »Resten Grundtvigianere«. Men i 1926 valgtes 9 borgerlige og 9 socialdemokrater, der dog kunne »oversættes« til 4 nærmest IM og 14 nærmeste grundtvigske. De politiske lister fortsatte imidlertid i As, og da man i 1938 og 42 vendte tilbage til de sædvanlige »retninger«, var der i As-Klaking tilsammen kun 2 IM og 4 nærmest grundtvigske samt 4 socialdemokrater og 2 up (uden for partierne, Juelsminde ikke medregnet).

Schmidt skriver da også udtrykkeligt til Kir Hdbg 1931 og 35, at der var »ret ringe kirkelig Interesse, mere politisk«. Men kirkegangsprocenten var oprindelig relativt god, nemlig 8 + 10 (A + K) iflg Kir Hdbg 1927, 31 og 35. Derefter har S markeret et fald til 6 på almindelige søndage (Kir Hdbg 1939 og 43, det må være opgivet af S). Deltagelsen i altergang faldt også påfaldende, iflg Kir Hdbg 1923 204 + 169, men 1939 og 43 opgives 150 i alt.

Ungdomsforeningerne og Kirkeligt Samfund fortsatte efter Melbyes tid, men de førstnævnte var nu »mest selskabelige«, og de nævnes ikke efter Kir Hdbg 1935. Kirkeligt Samfund talte 40 i 20'erne og 30 i Kir Hdbg 1935, da det nævnes sidste gang. For IM nævnes 1931 og 35 en formand i Klaking, pens lærer C Andersen, og børnegudstjenester sst; derefter oplyses kun: »lidt IM«.

Den næste præst *C M Vester* (1943-72) havde næppe bestemt retningspræg, lige så lidt som de to menighedsråd i hans tid. Her var up konstant det største »parti«, suppleret af 2-3 IM og 3-4 socialdemokrater, men ingen grundtvigske. Kirkegangsprocenten opgiver V i Kir Hdbg 1947 til 5 + 8, men 1951-63 til 2-3 + 4-5, og samlet til 2-3 i Kir Hdbg 1967. Antallet af altergæster opgives ikke. Oplysningerne om de kirkelige forhold er overhovedet få, men betegnende er måske en bemærkning i Kir Hdbg 1959: »Mange Arbejdere (kirkefremmede)... Mange Bade-gæster (kirkesøgende)«. Ungdommen i Juelsminde havde især i 1940'erne et samlingssted (med KFUM-præg) i epileptikerhjemmet

Stormly hos lederen Thomas Frederiksen og hustru Martha (datter af Søren Henriksen, omtalt s 970, meddelt af JWO).

I 1959 blev præsteparret interviewet i »Alt for Damerne« (24/11 59). Pastor Vester lagde ikke skjul på, at kirkegangen var beskeden, men bemærkede: »sådan er det vist over hele landet, måske lige med undtagelse af Vestjylland«. Han gik derfor med en længsel efter at ansættes i Vestjylland, »... der er ligesom mere brug for een«. Men han troede »ikke på dette med, at man skal trænge sig på hos folk, opsøge dem i hjemmene og den slags. Alle ved, at min dør står åben, og at jeg er parat til at lytte og hjælpe, når jeg kan«.

Fru Vester tilføjede: »Hvis folk blot vidste, hvor svært det er for en præst at se sin kirke halvtom, så tror jeg, at de ville overvinde mageligheden og komme. For de er jo glade for at være der, når de først har taget sig sammen«. — »Men befolkningen her på egnen er ikke alene velvillig. Den er også god at tale med«. Det var dejligt at samle de gamle, først til altergangsgudstjeneste, derpå til kaffe i præstegården. Så kom op mod hundrede, alle, der kunne krybe og gå. »Afstanden mellem menighed og præst er langt mindre nu end før — og det tror jeg er godt«. Man skal ikke forsøge »at bilde folk ind, at præstefolk er andet end ganske almindelige mennesker«.

At præsteparret var vellidt, kom til udtryk, da pastor Vester af helbredsg Grunde trak sig tilbage. Blandt talerne ved afskedsfester skal nævnes oven Thomas Frederiksen og gdr Holger Henriksen, fm for As menighedsråd, der takkede ham for hans særdeles velforberedte og velgennemtænkte prædikener. »Aldrig fri for teologiske spidsfindigheder og holdt på en letfattelig og jævn måde, så mange derigennem har fået tillid og trøst i deres religiøse forhold«. H H rettede desuden en varm tak til fru Vester for hendes medvirken som kordegn og kirkesanger ved As kirke i 16 år, specielt for hendes solosang ved højtiderne. (Horsens Folkeblad 4/10 1972).

Embedet stod derefter vakant indtil 1975, da det blev besat med *Ove Hesselager* (1975-80), der døde efter kun 5 års virke. I hans tid blev Juelsminde udskilt som selvstændigt sogn (12/2 1979). Juelsminde var i øvrigt gennem den forudgående menneskealder blevet den førende by i pastoratet. Nuværende sp i As-K er *Carsten Nørgaard* (1981-).

Iflg. pastor Nørgaard er begge forsamlingshuse bevaret, i As knyttet til en beboerforening, der arrangerer fester (jul og fastelavn); i Klaking går det mindre godt. Der er ikke kirkeligt foreningsliv, men i præstegården holdes 4 møder om efteråret med fremmede talere, desuden møder for ældre og konfirmandforældre (jfr oversigter).

I *Juelsminde* synes kirkelivet tidligt at have fået et andet præg, så vidt man kan skønne af de magre, tilsyneladende ret tilfældige oplysninger. Allerede i præsteindberetningerne til 1922 omtales flere møder ved kapellanen, og iflg Kir Hdbg var der »lidt IM« i det mind-

ste til o 1960. Fra 30'erne og 40'erne berettes om børnegudstjenester og ungdomsarbejde, fra 50'erne om ungdomsmøder og menighedsmøder i præstegården, i Kir Hdbg 1967 om en børneklub (50) og en ungdomsklub sst (med pladmangel), desuden om KFUM og K-møder i hjemmene.

Kirkegangen opgives til 10% i Kir Hdbg 1927, 31 og 35; i 1939 og 43 kaldes den »ret god«, og derefter svinger den opgivne procent mellem 4 og 10 i højtiderne, dog også som følge af kirkesøgende badegæster i sommertiden. Altergangstallene blev hurtigt større end i As og Klakring; for 1916 oplyses, at folk herfra tog med toget til Juelsminde for at gå til alters der, og hertil kom deltagere i kirkelige møder. For 1920 opgives endog 737 altergæster, i de flg år mindre, men dog relativt store tal (se oversigter). Altergangstal savnes i Kir Hdbg 1935-55, men i 1959- og 1963-udgaverne opgives 650 og i 1967 ikke mindre end 2400 (kirkegangsprocent da 10). — Juelsminde har i en årrække været fast sommerudflugtsmål for IM i Horsens, og en del Horsens-missionsfolk fik sommerhus ved As vig (Henry Petersen).

Den nuværende sp *P Schiøng* (1982-) har oplyst flg: I 1982 oprettedes FDF, der nu omfatter godt 100 børn. S å blev konfirmandstuen udvidet, og her holdes børneklub fra sept til maj (30-40), ældremøder og 4-5 foredragsaftener. Altergangen har holdt sig på samme niveau; kirkegangen svinger stadig, men er på alm søndage gnsn 60-70, 2.4%.

Skoler

Ved biskop Jansons visitats 1792 synes skoleforholdene at have været primitive. I As var degnen en god sanger, men underviste ikke, »da hertil en anden er antaget«. I Klakring fandtes »en god Skoleholder«, men der oplyses intet om skoleordningen. (Vis prot Årh St 1791-1804). — I 1836 placerede biskop Paludan Müller pastoratets skoler blandt de næstringeste i stiftet; i As var der dog »antagelig Fremgang«, i Klakring mådelig.

Provstens protokol 1853-90, der indeholder notater fra skolevisitater ca hvertandet år, er mere oplysende. Som helhed giver den indtryk af betydelige fremskridt.

As sogns skole i *Overby* var ved visitaterne 1853-57 »ikke blandt de ringeste i Provstiet«, men der var meget lidt positivt at sige. Lærer *Kousgaard* var en ældre mand (60 i 1857), hvis katekisation var »vel rationel« og »manglede Liv«; overhovedet var han »meget tør og kjedsommelig«. I 1857 var skrivning og læsning ret god, men »Hovedregning simpel. Dansk Grammatik og Geographi ubetydelig ... Sang og Gymnastik øves, men i ringe Maa-de«. Skolen var »meget talrig« (95 børn i to klasser 1855).

I 1859 havde skolen fået en ny lærer *Chr Pedersen*, og nu gik det bedre på alle punkter. »I Religion svarede Børnene godt og livligt... Meget god Psalmesang«. Fremgangen fortsatte i Peder-sens tid. 1876 oplyses, at alt foregik med god or-

den, og »Læreren forstaaer at faa alle Børn ogsaa de mindre begavede med«. 1878: »Læreren underviser med Sikkerhed og Tydelighed, virker paa Forstand og Hjerte«. 1880: »Skolens Tilstand fortrinlig, en af de bedste i Provstiet«. Pedersen døde 14/6 87, men var allerede i 86 afløst af *M Mikkel-sen*, der også får ord for »Nidkjærhed og Dygtighed«. Ved biskop Clausens visitats 1897 var skolens tilstand meget god, og i skolekommissionens skematisk beretning for 1900-03 får både lærer Mikkel-sens flid og børnenes fremgang karakteren mg.

Omkr 1860 var børnetallet et stort problem, 127 i 1865. Men fra 1862 omtales en hjælpelærer og i 1867 en ny skole i *Asløkke* med 49 børn og en »lys og smuk Skolestue. Øv(erste) KL(asse) god Religionskundskab og Læsning. Læreren catechiserede godt... Yngste Klasse m. god som i Overby Skole«. Den første lærer var *Thomas Lauritsen*, der blev forflyttet til Klakring vestre skole 1877 (Bjerre Hrd Bogen 1963, s 410). Han afløstes af *P J Madsen* (1878-1913, se sst), der 1886 betegnes som »flittig og ingenlunde uden Dygtighed«; når fremgangen i flere fag var tarvelig, skyldtes det vistnok, at de allerfleste børn »stamme fra fattige Hjem, hvor Forældrene ere tilbøjelige til noget tidlig at lægge Beslag paa Børnenes Arbejdskraft«. Skolekommissionen gav 1900-03 lærerens flid og børnenes fremgang karakteren mg.

Klakring skole synes i 1850'erne endnu ringere end Overbys. Iflg provsten var »Localet usselt« i 1855, skønt børnetallet var 98; men en ny skole forventedes opført. Kun religion »gik godt«, lærer *Petersen* »catechiserede med Indsigt og Liv« (iflg biskop Brammer 1856 med »et vist Præg af Christelighed«, skolevis 1851-94). I 1861 havde skolen fået en andenlærer, men stod i 1865 »paa et lavt Trin, hvortil Grunden uden Tvivl ligger hos ... Førstelæreren« (Petersen). 1866 var en hjælpelærer ansat, da Petersen var »aldeles uskikket til Skolegjerningen«. Ved skiftende andenlærere og hjælpelærere havde skolen dog fremgang, og tilstanden betegnes i 1875 og 77 som tilfredsstillende.

I 1877-78 blev den delt i *Klakring vestre og østre skole* med hver sin enelærer, hhv *Thomas Lauritsen* og *N P Sørensen*, der begge roses, Sørensen trods ringe fremgang i flere fag som følge af, at de allerfleste børn udgik fra »fattige Arbejderhjem« (1886). Lauritsen afløstes o 1900 af *Frands Holm*, der fortsatte i 40 år og bl a studerede lokalhistorie (udg »Juelsminde«, 1951). N P Sørensen fik en omfattende »folkelig« virksomhed i Klakring. Han var seminarist fra Gedved 1873 og begyndte i Klakring som hjælpelærer 1874 (endnu virksom 1913). Her medvirkede han ved oprettelsen af en sparekasse (1882), kommunens sygekasse og en sognebogsamling, institutioner, som han selv ledede gennem en årrække, og blev formand for Klakring afholdsforening og foredragsforening, en tid også medlem af menighedsrådet m m. Blev dannebrogsmænd. (Poulsen og Benthin, 19133, s 220f).

I *Juelsminde* blev der i 1897 oprettet en privatskole, der havde 46 elever 1903 (skolekom's indberetn til min 1900-03). S å skænkede Palsgd en grund, hvorpå der blev opført en kommunal skole, udvidet 1917, så der kunne ansættes en andenlærer (Fr Holm, 1951, s 17f). Her virkede *Thomas Baunsgaard* fra 1909 (f 18/5 1878, dimitteret fra Gedved 1902), og ikke blot som skolelærer; han holdt stadig aftenskole, blev formand for foredragsforeningen, leder af en bogsamling, tilsynsværge i amtets plejehjemsforening m m (Poul-

sen og Benthin, 1913, s 192). T B var den første kirkesanger ved Juelsminde kirke (1913-29). Byen var flagsmykket ved hans 60-årsdag 1938, men han døde 29/5 38 efter tre års sygdom (Børge Hede).

I 1914 blev Overby skole og Asløkke skole forskoler for As centralskole, som opførtes s å midt i sognet, og der blev også indrettet forskoler ved skolerne i Klakring og Juelsminde (N A Larsen III, 1934, s 679f). Men 50'erne vendte udviklingen, da Asløkke forskole blev nedlagt (1954), og de to skoler i Klakring ophørte; de to forskoler først i 1980 og 81. Overby forskole ophørte 1971. I Klakring opførtes en ny forskole 1981, Lilleskolen, der nu har 140 børn i 2 spor og børnehaveklasse. As centralskole blev 1971 reduceret til forskole med 4 klasser og en børnehaveklasse (nu 53 børn). Som centralskole fungerer kun Juelsminde skole, der administrativt også omfatter Lilleskolen, i alt i 1986 680 elever i 38 klasser med 53 lærere og Anker Andersen som skoleinspektør. (Den danske Skolehåndbog; Børge Hede).

Hellebjerg ungdomsskole

Der har været flere private skoler på egnen, men ingen kan i størrelse og betydning måle sig med Hellebjerg Idrætsungdomsskole. Den begyndte i pavilloner 1948 på en af direktør Schou skænket grund ved Juelsminde, opført af KFUM og K's idrætsforbund. I 1958 indviedes en skolebygning til 60 elever og i 1963 en idrætshal. I 1965 omlagdes undervisningen til 8-måneders kurser og suppleredes med en højskolelinje. Peder Møller var den første forstander (fra 1958); den nuværende leder er Olav Rørbæk Madsen. Skolen har stadig haft stor søgning, især fremgang i de sidste ti år; i 1987/88 var der 137 elever, og alle pladser er besat fem år frem. (Krl Dagbl 26/7 1965; Indre Missions Tidende 5/1 1964; pastor Schiang, Børge Hede).

Oversigter

As-Klakring

Folketal (til 1965 incl Juelsminde) 1801 556 + 517; 1850 660 + 564; 1901 681 + 1162; 1921 752 + 1652; 1930 778 + 1711; 1940 721 + 1706; 1955 738 + 2177; 1965 755 + 2433; uden Juelsminde 1975 759 + 735; 1980 728 + 744; 1984 700 + 844; 1986 696 + 862.

Menighedsrådets sammensætning (til 1926 incl Juelsminde) 1922 3 IM, resten gr; 1926 9 borgerlige, 9 soc (14 nærmest gr, 4 nærmest IM); 1930 As 2 venstre, 2 2 radikale, alle up, Klakring 2 C-gr, 2 IM, 2 gr, 1 soc; 1934 As 3 venstre el konervative, 2 soc, 1 radikal (1 IM, 3 gr, 2 C), Klakring 3 gr, 2 IM, 1 soc; 1938 2 IM, 4 soc, 4 n gr, 2 up; 1942 2 IM, 4 soc, 4 n gr, 2 up; 1945 2 IM, 3 soc, 7 up (valg); 1949 2 IM, 4 soc, 6 up (valg i As); 1953, 57 og 61 2 IM, 3 soc, 7 up; 1965 2 IM, 4 soc, 6 up; 1984 fredsvalg (As 3 venstre, 2 soc, 1 radikal; Klakring 4 borgerlige, 2 soc).

Antal altergæster 1902 A 280 + 18 (hjemme), K 329 + 19; 1910 A 285, K 326; 1916 A 175 + 13, K 157 + 2; 1922 167 + 164 (præsteindberetninger La Viborg); 1926 153 + 139; 1930 125 + 150; 1934 150 + 200; 1938 for A og K 150; 1942 150; herefter intet altergangstal i Kir Hdbg; 1987 100 + 100.

Kirkegangsprocent 1926 8(A) + 10(K); 1930 8 + 10; 1934 8 + 10; 1938 6 (20); 1942 6 (20); 1942 6 (20); 1946 5 + 8; 1950 3 + 6; 1954 2-3 + 4-5; 1954 2-3 + 4-5; 1962 2-3 + 4-5; 1965 2-3 (A + K), 1987 1 (alm søndage).

Juelsminde

Folketal J by 1911 363, 1925 797; J kirkedistrikt 1930 962, 1935 1050, 1965 1789, 1975 2246, 1980 2545, 1984 2675, 1987 2700.

Menighedsrådets sammensætning 1930-42 1 IM, 3 soc, 2 up; 1945-49 2 IM, 2 n gr, 2 soc; 1949 1 IM, 2 soc, 4 up (valg); 1953-65 1 IM, 3 soc, 3 up; (valg 1953, 57 og 61); 1984 8 folkekirkelige (fredsvalg).

Antal altergæster 1916 578, 1922 415, 1926 og 30 541, 1934-54 »god altergang«, 1958 og 62 650, 1965 2400, 1984 2400.

Kirkegangsprocent 1926, 1930 og 1934 10; 1938 og 42 »ret god«; 1946, 1950, 1954, 1958 og 1962 alm søndage 6, ellers 10; 1965 10; 1987 2,4 (alm søndage).

As kirke

Den hvidkalkede og teglhængte kirke, der ligger højt ud mod Kattegat, består af kor og skib, tårn i vest og våbenhus mod syd. Bygningens oprindelig romanske del dele er opført af rå kamp med hjørnekvadre uden synlig sokkel. Kun små partier af det oprindelige murværk er synlige, således i dele af koret og skibets nordside, hvor den tilmurede dør anes, og 2 rundbuevinduer ses tilmluret. Omkr 1300 blev størstedelen af murene fornyet eller i hvert fald skalmuret med røde munkesten med savskifter under tagskægget. Ved midten af 1400-tallet fik hele kirken krydshvælv, ligesom korbuen blev spidsbuet. Noget senere blev skibet forlænget mod vest med et fag krydshvælv, hvortil kom et snævert tårn med gavle i nord-syd samt et krydshvælv over våbenhus. Bygningens ydre præges nu af en restaurering i slutningen af 1700-tallet, da gavlene fik profilerede konturgesims. Et gravkapel fra 1572 for Hartvig Juul blev istandsat 1904 og 1959. I 1904 blev der også fremdraget rester af kalkmalerier fra 1515 (Fr Melbye, 1905, s 143ff).

1904-05 fik kirken nyt inventar i nygotisk stil, udført i poleret eg. Af det ældre findes kalken fra 1758 og et lille krucifiks fra midten af 1600-tallet. Altertavlen, der er et korsfæstelsesmaleri, er en kopi i spansk barok.

Klakring kirke

Kirkens ældste dele af rå kamp er fra romansk tid, men o 1350 blev den næsten totalt ombygget af røde munkesten. Noget senere fik den krydshvælv i kor og skib samt vestforlængelse med bjælkeloft. 1867 blev der over skibets gavl opsat en lille zinkklædt tagrytter; derpå fornyedes gavlene m m, og ved sydsiden opførtes et våbenhus (1870), der vistnok erstattede et ældre.

Altertavlen fra 1918 er et maleri af Troels Trier efter Joakim Skovgaards »Den gode Hyrde«. Det tidl altermaleri fra 1700-tallet, Nadveren, hænger i kirken. Små sengotiske stager med skaftring. Granitfonten er romansk med rebsoning. Krucifiks fra 1870. Egetræsmalet prædikestol i renæssance fra 1625 med toscanske hjørnesøjler og løvemasker. Klokke fra 1654, støbt af Johs Lauridsen, Odense. Ligkapel opført 1925.

Juelsminde kirke

Juelsminde kirke er opført 1911-12 og indviet 8/6 1913. Den hvidkalkede bygning er formet som en korskirke i ungotisk stil med tresidet korparti,

blændingsprydede kamtaggavle og tårn mod vest med pyramidespir, alt teglhængt. Indvendig er rummet dækket af tøndehvælv. I vinduerne mod syd er der glasmalerier — Kristus omgivet af børn. Altertavlen er et maleri, korsfæstelsen, af A Schou. Prædikestol, stoleværk m m er af poleret eg med rigt snitværk. Font af klæbersten. Model af fregatten »Jylland« fra 1914.

Den nyere præsterække

Præsteløn 1895 3000 kr (Da Kirketid 1895, s 111), 1922 3. kl; 1958 12. kl, 1969 LR 16/31.

15. 1849-74 **Peter Plesner**, se sp Glud-Hjarnø.

16. 1874-87 **August Ehlers Blædel**, f Stubbekøbing 2/2 1818. Forældre: Sp Assens-Kærup Verner Ludvig B og Anna Elisabeth Dons. Dim Odense 36, c 5/5 43 (h), g 21/7 48 Wilhelmine Augusta Prah, f Eckernförde 16/11 21, d Glamsbjerg 2/1 97. Forældre: Overlæge Christian Frederik P og Charlotte Marie Therese Francaise Laurent. 45 institutbestyrer Assens, 7/2 48 lærer Søllested, 29/8 58 sp Lomborg-Rom, 3/8 74 sp As-Klaking, d Kirkholm 8/11 87.

17. 1888-95 **Christian Maltha Kragballe**, f Vejle 27/8 1825. Forældre: Prokurator Frederik Lemvig K og Conradine Vilhelmine Louise Nissen. Dim privat 43, c 30/10 48 (l), g Kbh Frue kirke 23/4 52 Elise Christiane Emilie Balsløw, f Rønne 10/10 28, d Kirkholm 22/5 95. Forældre: Justitsråd og departementschef Kbh Christian Wilhelm B og Karen Sophie Schou. Lærer Kbh asylskole og flere skoler, 72 præst for ejeren af Tyllinge, Kalmar Len, løjtnant Rosenmüller og hustru samt danske på stedet, 21/1 88 sp As-Klaking, afsk 30/1 95, d Horsens 16/2 97.

Udg Kirkelig Samler 1855-62; Bibelske Foredrag, 1864; Af Livet, 1867; En Smule Billedsprog, 1882; Lille Bibelforklaring til Ny Testamente, 1882; 10 Prædikener, 1891; Patriarken Jakobs Spaadom, 1895. — Oversættelser fra engelsk og tysk.

18. 1895-1925 **Frederik Carl Christian Melbye**, f Asperup 17/11 1863. Forældre: Sp Asperup-Roerslev Mads M og Elisabeth Antoinette Louise Hansen. Dim Odense 82, c 25/6 88 (h), g Kolding 18/4 90 Johanne Birgitte Termansen, f Gammelby, Læborg 29/5 61, d Frederiksberg 4/1 1948. Forældre: Gdr og branddirektør Niels Jochum T og Cathrine Marie Magdalene Nielsen. 88 uord medhj Fåborg-Diernæs. 3/11 89 sp Hvilsted, 20/4 95 sp As-Klaking, d Kirkholm 2/5 25.

19. 1925-42 **Jacob Marius Schmidt**, se sp Pårup.

20. 1943-72 **Christen Mehlsen Vester**, f Jegindø 7/7 1910. Forældre: Fisker Mads Nielsen V og Nielsine Kristine Jensen. Dim

Haslev 29, c 21/6 39 (h), g 6/4 41 Carla Jensen, f Århus 13/6 11, d sst 83(?). Forældre: Arbejdsmand Jens Peter Johansen og Caroline Svendsen. 17/3 42 hjpr Horsens Vor Frelseres kirke, 6/3 43 sp As-Klaking, afsk 30/9 72.

21. 1975-80 **Ove Hesselager**, f Flemming, Hornborg 30/6 1920. Forældre: Skolebestyrer Thomas Sigurd Kristensen og Johanne H. Dim Viborg 40, lærer Ranum 44, c Århus 51 (l), g 1) 16/7 46 Mildred Hasseriis Jensen, f Nybøl 12/10 1921. Forældre: Skolebestyrer Johan J og Ida H (Kir Hdbg 1972, s 510). G 2) 25/9 74 Irmentraut Ferét, f Berlin 7/11 26. Forældre: Repræsentant André F og Frieda Meta Margareta Tobias. 6/10 52 sp Odense-Otting, 29/6 63 sp Udbjerg og Tønder, 9/3 70 rkp Kbh Frihavnskirken, 1/11 75 sp As-Klaking, d 19/11 80.

22. 1981- **Carsten Lilleøre Nørgaard**, f Nørresundby 24/11 1950. Forældre: Murer Willy Kaldsen N og Karen Margrethe Roelsgård L. Dim Nørresundby 69, c Århus 76, g Vester Hssing 15/8 71 Lene Larsen, f sst 16/1 51. Forældre: Cykelhandler Verner L og Else Marie Jensen. 1/9 76 rkp Fåborg-Diernæs, 1/4 81 sp As-Klaking.

Kaldskapellaner

Embedet blev oprettet ved kgl resolution 31/1 1913, og samme år blev en kapellanbolig opført i Juelsminde.

1. 1913-20 **Mathias Peter Ulmer**, se sp Store Magleby.

2. 1921-22 **Oscar Viggo Larsen**, se sp Frederiksberg St Thomas.

3. 1923-24 **Kai Jensen**, se biskop Århus.

Residerende kapellaner

Embedet oprettet 25/5 1925.

1. 1926-43 **Holger Jelmøe**, f Randers 24/3 1890. Forældre: Skomagermester Randers Niels Jensen og Kirstine Marie Poulsen. Udd metodistpr 1917, g 6/10 14 Franciska Rasmussen, f Frederikshavn 5/1 88. Forældre: Togfører Frants R og Ane Margrethe Køhler. 17-25 metodistpr Holbæk, Ålborg, Silkeborg. 26/4 26 rkp As-Klaking, d Juelsminde 15/11 43.

2. 1944-63 **Villiam Grove**, f Hejnsvig 12/12 1907. Forældre: Gdr Hejnsvig Peder Viktor G og Lene Marie Jensen. Dim Haslev 28, c 18/6 35 (h), g 18/6 36 Anna David- sen, f Helsingør 14/11 09. Forældre: Murermester Helsingør Jacob Augustinus D og Ingeborg Katrine Olsen. 18/5 36 sp Obbekær, 26/2 44 rkp As-Klaking, d 25/10 63.

3. 1964-79 **Niels Østergaard**, se sp Juelsminde.

Sognepræster Juelsminde

Juelsminde blev udskilt som selvstændigt sogn 12/2 1979. Samtidig blev embedet rkp As-Klaking nedlagt og et sognepræsteembede for Juelsminde oprettet. Løn LR 16/31.

1. 1979-81 **Niels Østergaard**, f Gjellerup 6/3 1923. Forældre: Gdr Karl Kristian Ø og Kirsten Marie Jensen. Dim Herning 49, c Århus 59, g 17/1 65 Kristine Margrethe Bork Hansen, f Lønborg 17/9 36. Forældre: Sp Anders B H og Mette Alminde. 23/4 60 hjpr Skåde, Frederikskirke, 30/1 64 rkp Juelsminde, 1/6 79 sp Juelsminde, 1/12 81 sp Tyrstrup-Hjerndrup.

2. 1982- **Peter Christian Jensen Schi-ang**, f 5/12 1949. Forældre: Gdr Karl J S og Johanne Rasmussen. Dim Fredericia 70, c Århus 81, g 5/6 76 Else Damgaard Frederiksen, f Skive 25/3 50. Forældre: Fyrbøder Thorvald F og Inger Damgaard. 1/4 82 sp Juelsminde.

Litt: S V Wiberg: Almindelig Dansk Præstehistorie, 1867-71; Kirkelig Håndbog/Teologisk Stat 1923ff (Kir Hdbg); Den danske Skolehåndbog 19-45ff; Trap VIII, 1964; Dansk Biografisk Leksikon (DBL) 2. og 3. udgave.

H Brun: Biskop N F S Grundtvigs Levnet II, 1882; H Martensen: Af mit Levnet III, 1883; Frederik Melbye: Kalkmalerierne i As Kirke. Vejle Amts Aarbog 1905; N A Larsen: Dansk Skolestat III, 1934; Frands Holm: Juelsminde, 1951; »Far er præst, mor er degn«. Alt for Damerne 1959; Christian B Schjørring (red): Min far var præst, 1961; T Brummer (red): Bjerre Herred Bogen, 1963; A Pontoppidan Thyssen: Vækkelsesernes frembrud i Danmark IV og V, 1967, 1970 (APT IV og V); avisartikler som anført.

Utrykte kilder: Aage Dahls og P Nedergaards samlinger; visitatsprotokol for Århus stift 1791-1804. La Viborg; biskoppens indberetninger om kirkevisitatser 1833-80, 1890-1915 samt om skolevisitatser 1851-94 til Danske Kancelli, sen til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsen. Ra; præste- og provsteindberetninger om den kirkelige tilstand. Biskoppens journalsager. La Viborg; præsteindberetninger om salmebøger. Biskoppens journalsager. La Viborg; skolekommissionens indberetninger til Min for Kirke- og Undervisningsv 1900-03. Ra; provstens indberetning om skolevæsenet 1853-90. Biskoppens journalsager. La Viborg; oplysninger fra pastor Nørgaard, pastor Schiang, viceskoleinspektør Børge Hede og lektor Henry Petersen, manuskriptudkast af John W Oldam, som delvis har dannet grundlag for ovenst (af APT).

RÅRUP (-KLEJS)

Af Henry Petersen
(Forkortet og suppl af APT)

Topografi

Areal (1960) 4251 ha. Rårup omgives af Skjold, Glud, As, Klakring, Barrit, Nebsager, Bjerre og Uth sogne. I den nordlige del hæver sig det delvis skovklædte bakkedrag Bjerrelide (når i Rårup 108 m). Dets sydside har dybe erosionsfurer afvandet gennem et tidligere moseområde af Skjold å. Bjerrelide går mod syd over i et småbakked terræn, der fortsættes mod øst i et jævner moræneplateau afvandet af »unge« ådale. Længst mod syd, nær sogneskellet findes Troldemose bakke (110 m), mod As sogn tillige Klejs bakker, et skovklædt landskab med talrige dal-løfter.

Den typiske bebyggelse er stadig mindre landsbyer og storgårde. Hovedfærdselsåren er landevejen Horsens-Juelsminde over Bjerre.

Byer Rårup (tidl skrevet Rorup) med kirke, prg, centralskole, diverse filialer af banker og sparekasser; Nebel; Glattrup; Skævlund med restaureret vandmølle; Åstrup; Nøttrup; Klejs med filialkirke; Gramrode; Lindved; Ravnholt; Gram (delvis i Bjerre sogn).

Bebyggelser Sindballe, Gram Mark, Nøttrup Vestermark, Glattrup Mark, Ejdom, Åstrup Havremark, Rårup Østermark, Brandstup, Klejsmølle, Klejsskov, Klejsbro.

Gårde Møgelkær, Kalsbøl, Lottrup, Langager, Karlsminde, Klejsgd, Gramrodegd, Holstdal, Lundbæk, Damgd, Ørnsvig, Stenkær, Klejs Nørregd, Ikærgd, Revsgårdlund, Kærhus (skovfoged-bolig).

Skove En del af Bjerre skov (under Boller stats-skovdistrikt), Hestehave, Lottrup skov, Klejsskov, Kalsbøl skov.

Fredede oldtidsminder ved Åstrup en jættestue (Dilhøj el Deelhøj), udgravet og restaureret 1937 på foranledning af Søren Knudsen, grundlæggeren af Glud museum; i Bjerre skov en lille høj; sløjfet eller ødelagt er 11 stengrave og 24 høje; en boplads fra ældre romertid kendes fra Nebel (Trap, 1964, Jens Pedersens saml).

Stemmetal ved flg folketingsvalg 11/4 1924 Kommunist 0, Retspartiet 8, Konservative 20, Landmandspartiet 111, Radikale 119, Socialdemokrater 188, Venstre 348; 2/12 1926 Komm 0, Retsbundet 20, Kons 20, Rad 103, Soc 238, Venstre 453; 3/4 1939 Bondepartiet 124, DKP 2, DNSAP 10, Retsforb 29, Dansk Saml 33, Kons 37, Rad 84, Nationalt Samvirke 5, Soc 215, Venstre 304; 28/10 1947 Soc 282, Rad 85, Kons 37, Venstre 581, Retsforb 62, DKP 5, Dansk Saml 10; 14/5 1957 Soc 289, Rad 116, Kons 51, Venstre 543, Retsforb 67, DKP 1, De Uafhængige 23.

Ved sognerådsvalget i 1966 indvalgte 7 Venstre, 3 Soc, 1 upol, heraf 1 kvinde. 5 var gdr, 1

husmoder, 1 lærer, 1 dyrlæge, 1 kirkebetj, 1 postbud, 1 arbm (Stat meddelelser og Jens Pedersens samlinger (fork JP).

I Klejs opførtes 1909 en filialkirke med eget kirkedistrikt. Præsten i Rårup fik efter reformationen Skjold sogn som anneks, dog kun i kort tid, men Skjold blev atter anneks fra 1972. Kommunalt var Rårup egen sognekommune til 1970, da sognet indgik i Juelsminde storkommune.

Den ældre præsterække

- 15.. **Jens Pedersen**.
- 15.. **Jørgen Andersen**, ca 1590 provst Bjerre hrd. Fader til sp Glud-Hjarnø Søren Jørgensen (f ca 1564) og til 3.
- (1603) **Niels Jørgensen**, f Rårup, sp Rårup.
- (1608, 1610) **Otto Sørensen**, sp Rårup.
- (1620) **Morten Christensen**, f Viborg, sp Rårup.
- (1635) **Otto Knudsen**. Findes ikke noteret i embedsbogen.
- ca 1630-41 **Christian Nielsen Friis**, senere sp Århus Vor Frue k. CNF kom fra rektorembetet ved Horsens lærde skole. Blev provst for Bjerre herred. Han var fader til 11 børn, hvoraf 6 blev præster — de 5 i Århus — endnu mens faderen var i live (JP's saml, avisart 26/8 1937 ved Aage Simonsen, lokalhistoriker i Horsens).
- 1641 (42?) 50 **Johannes Henrichsen Blichfeld**, f Tirstrup 1616. Forældre: Magister, sp Henrich C B og Anna Justd Saxe. Dim Køge 36, g 49 Margrethe Anders, f Bergen ca 25. Fader: Borger i Bergen Anders Rasmussen. 41 (42?) sp Rårup, d sst 50.
- 1650-75 **Cai Jensen Jersløs**. Fader: Borgmester Bogense Jens Madsen. Dim Odense 1645, imm Leyden 47, Wittenberg 11/8 48, g 1) enke efter 8. En datter Else Caisd Raarup g m sp Mørke-Hornslet P S Sommer. G 2) ... 50 sp Rårup, d her 75.
- Magister Niels Christophersen Blymester** tiltrådte ikke, se sp St Peters k, Næstved.
- 1675-79 **Christian Poulsen Paasche**, f Skjoldborg 20/5 1641. Forældre: sp, provst Skjoldborg-Kallerup Poul C P og Helvig Olufsd Hillerslev. Dim Ålborg 62, sp Rårup 75, d her 79.

Iflg embedsbogen og Aa Dahl blev det ham 1677 befalet at skille sig ved den kvinde, der

forestod hans hus, og han fik en skarp irettesættelse for opsætsighed mod sin provst og utilbørligt forhold mod enken på kaldet.

12. 1679-1708 **Andreas Frandsen (Raarup)**. Dim Århus 1666. 79 sp Rårup, d her 1/2 1708. G 1) 6/2 80 Lisbeth Andersd, f Jensgård. G 2) Ørum 16/4 85 Anna Jensd Juul, f Ørum 62, d 1734. Forældre: sp Ørum-Daugård J J Juul og Anna Clemensd. Fader til sp Stadil Frants A Raarup. Svigerfader til sp, provst Horsens Jesper J Norup.

13. 1708-20 **Magister Morten Corfitsen Braëm**, f Helsingør 6/1 1679. Forældre: Borgmester Helsingør Corfits G B og Ida Margarethe Heister. Dim Århus 94, baccalaureus 9/5 95, c 2/5 1703 (h), g Cathrine Jensd Krabbe, f Kattrup 85, d 68. Forældre: Sp Kattrup-Ø-T Jens K og Inger Hansd. 03 hører Århus, 05 rektor Randers, 08 sp Rårup, d her 10/1 20. Fader til sp Urlev-Stenderup Jens S M B, sp Korsør-Halskov Johan M B. Svigerfader til sp Brahetrolleborg J S T Galskjøt, 2. rkp Vor Frue k, Kbh, Mads J Hvi-stendahl.

14. 1720-27 **Poul (Nielsen?) Trane**, f Holstebro 10/2 1678(?), c 1702 (h), g 20 enke efter 13. 26/2 20 sp Rårup, d her 30/4 27.

15. 1727-50 **Ulrik Pedersen Toxverd**, f Lundum 1693. Fader: Sp Lundum-Hansted Peder F T. Dim Horsens 1706, c 14 (nc), g 1) 25 Anna Margrethe Munk, f 11, d her 45. G 2) 48 Kirsten Høstmark, f 08, d 86. Forældre: Sp Urlev-Stenderup Jens N H og Birthe C Lottrup. 16/4 27 sp Rårup, d her 8/12 50.

I embedsbogen findes afskrift af forhør (Bjerre-Hatting herredsting 17/11 46) efter prgs brand 8-9/11 46. Her opregnes de forråd, der brændte. Præsten måtte søge til naboer »med mange smaa umyndige Børn og Tjenestefolk«.

16. 1751-78 **Christian Carl Hansen Plesner**, f Skellerup 11/6 1714. Forældre: Sp Skellerup-Ellinge Hans Philip P og Else Mathid Reutze. Dim Nyborg 31, c 39 (l), g 41 (embedsbogen), 42 (Aage Dahl) Johanne Marie Poulsd Glud, f Glud 8/4 23, d Rårup 17/6 1800. Forældre: Sp Glud-Hjarnø Poul N Glud og Margrethe M H Dreyer. 4/3 40 pers kap Glud-Hjarnø, 22/9 41 pers kap Barrit-Vrigsted (Aage Dahl), sp sst (embedsbogen), 29/1 51 sp Rårup, 62 provst Bjerre hrd, d her 24/3 78. Parret barnløst. I embedsbogen tavle over sp H Ph Plesners efterslægt.

17. 1778-96 **Hans Frederik Matthæussen Plesner**, f Ørum 23/10 1745 (embedsbogen), 15/10 (Aa Dahl). Forældre: Sp Ørsted, Jyll Matthæus Hansen P og Birgitte K B Bay. Dim Århus 63, c 65 (h), g 11/6 79 Sophie Kruse, f Møgelkær 8/10 49 (e), 50 (D), d Rårup 16/1 1824. Forældre: Forpagter Møgelkær Ulrik A K og Eleonora N Muncheberg (embedsbogen), Munkeboe (Dahl). 16/11 75

adj min cum spe succ Rårup, 24/3 78 sp her, 83 provst Bjerre hrd, d Rårup 20/3 96. Fader til sp Humble, provst U A Plesner, kendt for sin forstående indstilling til den langeldske vækkelse o 1840 (om U A Plesner: Henry Petersen, 1962, s 495 ff; APT, 1964 III, s 365 ff et pass; Jens Rasmussen, 1979, s 43 ff).

Biskop Janson, Århus, visiterede i Rårup 16/7 1792. Iflg notatet i visitatsprotokollen skulle P være kaldet til Rårup 1777, hvilket næppe er rigtigt. P fortjente »et godt Vidnesbyrd« for duelighed, embedsflid og retskaffenhed i begge sine funktioner. »Hans Foredrag den Dag i Prædikenen og Catechisationen var meget vel indrettet og opbyggeligt«. Da bispnen selv var »konservativ Supranaturalist« (Bjørn Kornerup, 1951, s 360), kan det vel af ovst sluttes, at P ikke var rationalist (H F Janson: Visitatsprotokoller 1791-1804, s 61 f).

I P's embedsperiode blev grunden lagt til vækkelsesbevægelsen »de stærke Jyder« (se herom især under Uldum-Langskov, Løsning-Korning og Ø Snede). Særlig betydning fik afløsningen i 1791 af »Pøntoppidans Forklaring« (fra 1737) med »Balles Lærebog« og gdr *Peder Laursens* (også Laurssen) opvækkelse i 1789, der førte til dannelse af en vakt kreds fra o 1800 (se herom hans bog: Et ufuldkommen Sang-Offer, 1804, og hans brev til Grundtvig 1813, i L Schrøder, 1879, s 40 ff).

P Laursen fremhæver selv 1813 de vakt protest mod Balles lærebog som et afgørende punkt, men det gælder ikke for Plesners tid. Dels blev den nye lærebog kun autoriseret 1791 og næppe straks grundlag for konfirmandoverhøringerne, dels var de vakte i halvfemserne gennemgående unge mennesker, der først efter 1800 fik børn i konfirmationsalderen.

Herom har vi i Nordisk Kirke-Tidende vidnesbyrd af provst U A Plesner, født og opvokset i Rårup, og udgiveren J C Lindberg. UAP havde på sin fars vegne følt sig brøstholden over et par artikler i NKT (1837, sp 95 og 117 f), som han tolkede således, at Balles lærebog »ved særdeles Tvang (var) bleven indført blandt *Bjergeherreds* Beboere«. »Denne ... Nødvendighed var ikke her tilstede. Sandelig, hvad der maatte falde vanskeligt for enhver Anden, end ham at udrette i Raarup Menighed, det var ham let, der havde dens Tillid og Kjærlighed«. I lignende måde var hans far afholdt i provstiet. UAP afæsker herefter de endnu overlevende vakte svar på spørgsmålet, om lærebogen var blevet indført med strenghed eller »med den christelige Sagtmodighed og Kjærlighed, som det sømmer sig en evangelisk-christelig Præst at udvise mod Alle ... i deres Troesanliggender?«

Af Lindbergs svar fremgår det, at hans omtale af tvang ikke gjaldt UAP's fars tid. Iflg UAP vakte Balles lærebog dog straks en vis uro. Hertil så han flere grunde: Agtelse for den bog, man selv var blevet undervist efter, erkendelse hos nogle få af »Balles« mindreværdighed, og »Mange vare imod den ny Lærebog, før de havde lært den ret at kjen-de«. Uroen gav sig udslag i, »at der strømmede en

stor Mængde til min Fader, saavel som til andre Præster for at faae deres Børn confirmerede« efter »Pontoppidan«, mens dette endnu var tilladt. Herved blev — husker UAP — afskillige konfirmeret unormalt tidligt (NKT 1837, sp 840 ff (U-AP's indlæg), sp 810 f (Lindbergs svar)). Da bispnen skulle meddele dispensationer fra aldersbestemmelserne ved konfirmation, må også biskop Janson have vist forståelse for de vaktens (og andres) dilemma i denne sag.

18. 1796-1818 **Peder Hansen Brøchner**, f Spentrup 3/8 1748. Forældre: Sp Spentrup-Gassum Hans Pedersen B og Ingeborg Arrildsd Friis. Dim Randers 65, c 72 (1), g 1) 4/8 75 Elisabeth M N Sommer, f Gosmer 42, d Grenå 17/4 96. Forældre: Sp Gosmer-Halling Niels P S og Else L Utzon. G 2) 10/3 97 Johanne M Secher, f Sødringholm 71, d 13/12 1857. Forældre: Kammerråd, ejer af Sødringholm Mathias P Secher og Adolphine S Møller. 15/4 73 pers kap Skorup-T, 22/6 73 sp Ørting-F, 9/7 84 sp Grenå gammelsohn, 91 provst Djurslands n hrd, 20/5 96 sp Rårup, 31/7 1815 titel af amtsprovst, d her 12/9 18. Fader til sp Gangsted Hans B. I embedsbogen tavle over Hans Mortensen Brøchners (d 1710) efterslægt.

Brøchner var præget af oplysningsteologien og interesseret i at indføre den nye Evangelisk-kristelige salmebog (approberet 1798 til indførelse 1799, forudsat menighedernes billigelse). I modstanden herimod fik P Laurssen bred støtte i sognet, som derfor beholdt Kingos salmebog. I 1800 tillod PL sig endog at formane Brøchner ved en lang skrivelse med alvorlige angreb både på hans lære og levned. Brøchner anlagde sag 1802 og fik PL idømt en betydelig bøde 1803. S å indbød PL Brøchner til en forsamling, hvorunder han bl a sang en af ham selv digtet »salme«, vendt mod præsternes tale om fornuft og gode gerninger! Ikke desto mindre fik Brøchner respekt og en vis sympati for ham, og i en længere tidsskrifts-redegørelse for »sværmeriet« 1805 betegnede han ham som stående langt over Norges vækker Hans Nielsen Hauge, der besøgte Rårup i 1804 (Fallesens Theol Mdskr 1805 II, s 121f; afhandlingen, der er en vigtig kilde, er bl a benyttet af L Schrøder, 1879 (udtalelsen II, s 21) og Hal Koch, 1954, s 102 f).

Kilderne til en bestemmelse af Laursens religiøse type er især »Et ufuldkommen Sang-Offer«, 1804 (sange med et langt forord) og hans »Brevbog« (H Hegnsvad 1951, s 50 ff, 1953, s 555 ff). Hal Koch priser ham som »en Mand af usædvanlige Evner og aandelig Modenhed«, hvis kristendomstype »er en gammeldags førpietistisk Lutherdom. Loven overbeviser Mennesket om Synd og driver til Bod og Omvendelse; herfra føres Mennesket til en Retfærdiggørelse af Naade, ved Tro alene ...« (1954, s 98 ff). — Det må dog nok erkendes, at der også var nærmest pietistiske træk i PL's tanker om omven-

delse, genfødsel og troens frugter (se Hegnsvad, 1951, især s 82, N Thomsen, 1960, s 26 ff; udførligt behandlet af Jørgen Peter Madsen 1988 (u-trykt)). PL var stærkt præget af Pontoppidans forklaring og den ældre andagtslitteratur (se herom Nørskov Nielsen, 1973).

Efter 1802 samledes en ny kreds om Ikkjærgård i Rårup sogn. Her boede på den tid *Ane Thomasdatter*, en 22-årig enke. Til hende kom en dag i 1802 herremanden, der som gårdens ejer ønskede sin forvalter anbragt her som Anes mand. Men hun var af de vakte og spurgte, om forvalteren også var troende. Det var han ikke, og så var der ikke noget at gøre hos Ane. Herremanden blev gal over afslaget og forlod stedet, men forinden havde Ane forhørt sig om gårdens pris — den var 4000 rdl. Det ejede hun ikke, men hun sendte straks en karl til hest til Bundgård i Ølholm med brev til en af sønnerne, *Mathias Nielsen*. Han kom med de manglende penge og blev gift med Ane. Herremanden stod ved sit ord, og de to unge blev selvejere. (Jens Pedersens samlinger, kronik i Vejle Amts Folkeblad 21/1 1981. Om slægten på Ikkjærgd, H Hegnsvad 1956, 90 ff).

Fra sin hjemegn var Mathias Nielsen kendt med den haugianske vækkelse i Norge, idet man der vekslede breve med de norske vakte. Dette førte til nordmanden *Ole O Baches* besøg på egnen i 1803, hvorved man fik bekendskab til *Hauges* skrifter. Året efter kom Hauge selv til Bjerre hrd, hvor han havde en enkelt samtale med Peder Laursen, der fandt, at han »lagde for megen Vægt paa Gerningerne, for lidt paa Retfærdigheden af Tro«. Denne uoverensstemmelse satte skel mellem PL og Ikkjærgård-kredsen, der i stedet fik nær tilknytning til de vakte i Korning og til landsbyen Glattrup i Rårup sogn.

Et andet moment var religiøst sværmeri, repræsenteret ved nogle kvinder, der havde syner og åbenbaringer, som man i deres kreds (Korning-Ikkjærgårdkredsen) vurderede højere end Skriften. Da sværmeriet var faldet til ro, udgjorde denne kreds de egentlige »stærke Jyder«, som ca 1810, da deres børn skulle konfirmeres, satte hårdt mod hårdt i striden om »Balle«, som hverken de eller Peder Laursen-kredsen kunne godtage som grundlag for konfirmandundervisningen. Men mens den førstnævnte kreds holdt deres børn fra skole- og konfirmandundervisning med bøder, udpantning, endog fængselsstraf som konsekvens, søgte Peder Laursen at komme igennem ved andragender til kongen, først sammen med 5 andre uden held (1813), derpå alene anbefalet af både Brøchner og herredsfogden (1814), og denne ansøgning blev bevilget. Brøchner fandt hans 5 børn vel underviste i hjemmet og konfirmerede 3 af dem efter »Pontoppidan« i 1815. (H Hegnsvad, 1967, s 211 f, hvor også

andre kilder er anført).

Også den hårde linie førte til resultater, men først efter Brøchners død 1818.

19. 1819-36 **Hans Gram Bechmann**, f Byrum, Læsø 17/1 1759 (embedsbogen). Forældre: Sp Byrum-V-H Morten Lauritsen B og Lovise Lucie N Kirchmoe. Dim Kbh 80, c 93 (l), g 1) 1799 (embedsbogen) (Århus 29/8 98 (Aa Dahl)) Amalie Elisabeth Brasch, f Kbh 83, d Hvirring 8/7 1809. Forældre: Renteskriver, kancelliråd Jens N B og Anna Bech. G 2) 12 (e) (3/8 11 (Aa Dahl)) Charlotte Nicoline Quo(r)trup, f Kbh 29/3 78, d Rårup 3/3 27. (Enke efter proprietær Bjørn på Rask). Forældre: Kopist Kbh Rasmus Q og Anna Jensen. 18/12 95 sp Hvirring-H, afsk 15/11 11 (iflg embedsbogen proprietær på Rask 11-19), 3/3 19 sp Rårup, d her 31/12 36. Konsistorialråd 25/11 11. Fader til sp Hunseby Niels K B, sp Vejlbj Rasmus Q B, sp Syderø Ludvig B. Svigerfader til sp Nimtofte Carl Fr Vilh Bernth.

Ved hans død skrev J C Lindberg (NKT 1837, sp 95) om ham: »Han var en Mand af den gamle Troe og gamle Skole ..., og naar man i en Række af Aar ikke hørte Synderligt derfra (= Rårup og omegn), da kom det vistnok meest deraf, at de vare i det Mindste nogenlunde stillede tilfreds af ... Bechmann og kunde umuligt have det allermindste at udsætte paa hans Lærdom (= lære)«.

Fra sit tidligere embede medbragte Bechmann kendskab til og respekt for de vaktens anliggende, og ud fra denne indstilling nåede man kort efter hans ankomst til Rårup et kompromis med benyttelse af både Pontoppidans og Balles lærebøger, men således, at »Balle« ikke var dominerende i konfirmandundervisningen. Også udensofns »stærke« sendte deres børn til forberedelse hos Bechmann. Kancelliet gav efter — dog uden at miste ansigt — ved skrivelse af 18/4 1820, der overhovedet intet indeholdt om lærebøger, men tillod konfirmation af 5 børn fra Korning. De blev konfirmeret ved en ekstraordinær konfirmation 4/6 1820, mens 8 børn af vakte fra Rårup var blevet konfirmeret på den ordinære dag 9/4 1820.

Efter sin sejr i konfirmationsstriden (se ovf) synes Peder Laursen at have affundet sig med tingenes tilstand i sognet til sin død 1835. Hans kreds fortsatte med kontakter til videre kredse af vakte, mens de egentlige »stærke Jyder« (Korning-Ikjærkredsen) med forbunds-dokumentet af 13/6 1824 isolerede sig og dannede et »lukket« samfund, der holdt sig ind i det 20. årh i sogne som Rårup, Øster Snede og Hedensted. Samlingsmærket var Pontoppidans forklaring og Kingos salmebog, der — efter H Hegnsvad — »blev stillet lige med bekendelsesskrifter, og dermed fik tillagt en værdi, som de knap kunne bære« (H Hegnsvad 1967, s 214 f; udover de anførte desuden

Hegnsvad 1963, s 382 ff; APT V 1970, s 123 ff).

20. 1837-53 **Jørgen Peter Carstensen**, f Mariager 9/10 1782. Forældre: Sp Thisted-Tilsted Christian Ehrenfried C og Anna Marie Schytte. Dim Viborg 98, c 16/7 1802 (l), g 30/10 10 Mette Marie Hjørdemaal, f Bøbbel 20/10 90, d Hornsyld 1/6 67. Forældre: Landvæsenskommisær Peter S H til Bøbbel og Magdalene Christine Brorson. 03 hører Herlufsholm, 25/9 09 sp Hassing-Villerslev, 31/5 20 sp Tødsø-Erslev, 4/2 31 sp Middelfart-Kauslunde, 25/3 37 sp Rårup, d her 23/11 53.

Biskop Brammer, Århus, visiterede 2 gange i Rårup i Carstensens embedstid. I 1846 noterede han »en stor Mængde Tilhørere«, og at Kingos salmebog endnu var i brug. I en anmærkning tilføjede han, at sp fortjente »Paa-skjønnelse for den Pastoralviisdom, hvormed han heldigen har forstaaet at behandle de til Separatismen hengivne Medlemmer af sin store Menighed« (Kirkevis 1833-47, bd I, s 378 ff).

Ved bispens 2. besøg (1850) tog han og kapellan Krag (sp led muligt af »præstesyge«) diskret hensyn til »de forskjellige Religionspartier i dette ... i religiøs Henseende stærkt bevægede Sogn«. Nu syntes der i Rårup at ville »fremspire« en sekt, »som adskiller sig fra de andre »Opvakte«, især ved ikke at ville hæve sig fra Bodfærdighedens Standpunkt til nogen Glæde i Troen« — sikkert en karakteristisk af »Ikjærkredsen«, tillige et indirekte vidnesbyrd om »Laursenkredsens« fortsatte eksistens. — Kapellänen havde »store Gaver« som folketaler, også som demagog, om han tog sine evner i den retning i brug. »Hans Prædiken — af aldeles bibelsk Indhold — blev holdt med Iver, fast med Voldsomhed. De Opvakte — ogsaa fra Nabosognene — føle sig meget tiltrukne af ham. Kirken var fuld af Tilhørere«. (Kirkevis 1848-62, bd II).

Laursenkredsen havde allerede fra 20'erne haft en vis forbindelse med vakte fra Fyn, fra 1829 med Peter Larsen Skræppenborg. Sp Bechmann reagerede ikke herpå, men det gjorde Carstensen, og dette førte til en retssag, hvorved Skræppenborg i 1841 fik en mulkt på 50 rdl ved Hof- og Stadsretten. Herefter kunne Rårups vakte holde deres forsamlinger uhindret af sp, der næppe ønskede at komme på kant med indflydelsesrige kredse i sognet, men tværtimod begyndte at deltage i konventiklerne for at bidrage til deres rolige afvikling (APT V 1970, s 123 ff).

På initiativ af »Laursenkredsen« påbegyndtes 1839 en privatskole, til hvilken vakte af begge observanser sendte deres børn.

I sogneforstanderskaberne var sognepræsten født medlem, fra 1855 dog kun med stemmeret i sager vedr skole- og fattigvæsen. Fra nytår 1868

skiftede forstanderskaberne navn til sogneråd, der udelukkende bestod af valgte medlemmer. Sognepræsten mistede herved sin indflydelse på fattigvæsenet, men beholdt den til 1933 på skolevæsenets område. 1867-loven bestemte nemlig, at der i hver sognekommune skulle oprettes en skolekommission med sognepræsten som født formand. Den bestod yderligere af 2 mænd, valgt af sognerådet på 3 år. Dens sagsområde var tilsyn med skoleundervisning og lærernes embedsførelse. (P F Schou 1881, s 40 ff).

Forstanderskabets første fmd var gdr Laurs Madsen, Klejs Nørregd. Han fulgtes af sp Carstensen, der sad inde med posten i adskillige år til sin død. Hans efterfølger skriver om ham, at han havde for skik at føre mødereferat på en lap papir, der efter mødet blev underskrevet af medlemmerne, men lapperne var så medtagne, at de knap kunne tydes.

I alt har der været 36 formænd for sogneforstanderskaber og -råd. »De stærke Jyder« synes at have stillet 3 formænd: Proprietær Laurs Sørensen, Holstdal, Nøttrup (1885-86), gdr Mikkel M Christensen, Ikjærgd (1913-16), gdr Chr Olesen, Abildgd, Glattrup (1952-62). C O har ejet den andetsteds omtalte bogsamling.

Formændene fordeler sig efter stillingsangivelse: Sognepræst 3 (foruden Carstensen Paludan 1856, Riber 1875-76), proprietær 9, gårdejer el -fæster 16, forpagter 1, sognefoged 1, møller 1, købmand 2, uangivet 3 (deraf samme mand 2 gange). (JP's saml, herunder Horsens Folkeblad 24/4 1942).

Tiden efter 1854

Provst *J A Paludan* (1854-69) var af den vidtforgreneede præste- og embedsmandslægt; hans stamtræ findes i embedsbogen.

Ved visitatsen i 1862 noterede biskop Brammer: »Provst Paludan holdt paa sin sædvanlige, opbyggelige Maade en meget vel udarbejdet bibelsk Prædiken. ... I Pastoratet har der fra ældre Tider indtil nu været gudelige Bevægelser i forskellig Retning; men de fleste slutte sig med velbegrunnet Tillid om den kyndige, christelig troende og sagtmødige Sognepræst, for hvis Character og Embedsstyrelse ogsaa jeg har Agtelse«. De fremmødte børn svarede mestendels »meget tilfredsstillende.« (Kirkevis 1848-62, bd 2, s 731).

Det gnsn antal altergæster var 1867-70 incl 2399 (2442 indb i 1870), hvilket giver altergangsfrekvensen 98.2. For de flg perioder (1871-80, 1881-90, 1891-01), i hvilke indbyggertallet sank ret jævnt med ca 300 til 2151 i 1901, var frekvenserne hhv 93.0, 87.4 og 75.5. Dette kunne tyde på, at skikken med 1, snarere 2 årlige altergange pr voksen person har bestået nogenlunde ubrudt til o 1890 (embedsbogen, s 135 f).

I provst *Rs Kirketerps* korte embedstid (1869-73) oprettedes (1870) et kaldskapellani. Biskop Brammer visiterede 1871: »Provst Kirketerp prædikede med Kraft og Varme. ... Der var en saare talrig Menighed — deri en skare vel oplyste Katechumener (vistnok

konfirmander og nyligt konfirmerede, red) — forsamlet i den store Kirke. Endnu findes der i Raarup Sogn den alvorlige Christendom, som fra ældre Tider er nedarvet i adskillige Familier og der vel ei er fri for pietistiske Særheder, men ikke foranlediger betænkelige Brydninger med andre kirkelige Retninger. Provst Kirketerp, der lever og arbejder i venligt Samfund med sin retsindige, nidkjære Kapellan, er en meget dygtig og erfarne Præst og Provst«. (Kirkevis 1863-80, bd 3, s 1026).

Derpå fulgte provst *P Riber* (1873-85) hvis stamtræ også findes i embedsbogen. Biskop Brammer visiterede 1879, sidste gang i Rårup inden afskeden 1881. Om daværende kapellan, senere sp i Rårup S Hafstrøm noteres, at han »holdt en bibelsk, vel udarbejdet Prædiken«, og om menigheden i almindelighed: »Overhøringen af den saare talrig forsamlede Ungdom delede Sognepræsten og jeg mellem os. Af de fleste fik vi rigtige Svar uden at der i det Hele var kjendelig Forskjel paa dem, der henhørte til de Opvakte Familjer og dem, der kom fra andre kristne Huse. Den bedrøvelige Ophidselse, der i Anledning af Indførelse af den saakaldte Conventspsalmebog istedetfor Kingos Psalmebog, havde vakt Adsplittelse i den i det Hele kirkelig sindede Menighed, sporedes ikke i de Dage, hvori jeg visiterede i Pastoratet og skal — efter den fredselskende Provst Ribers Udsagn — Gud være lovet! have lagt sig« (som ovf, bd 3, s 1103 f).

Om den af bispnen nævnte penible sag erfares (Kaldsbog 1837-1913, brev af 25/11 1891 fra sp til kirkemin), at der i 1877 havde været holdt afstemning (474 stemmeberettigede) om indførelse af Konventsalmebogen. For denne var afgivet 375 stemmer, mens 99 dels undlod at stemme, dels stemte for Kingo. Af de 99 havde langt de fleste opgivet modstanden, tildels allerede i Ribers tid. Mindretallet udgjorde i 1891 11 familier (33 voksne + ukonfirmerede børn). For dem havde der siden 1878 bestået en særordning (godkendt ved kirkemin skr 17/9 1878), hvorefter sp afholdt en månedlig søgnedagsaltergang og en eftermiddagstjeneste hver 4. søndag, begge med benyttelse af Kingos salmebog. Herved, mente sp Ingerslev, »bestyrker (man) disse Mennesker i deres ensidige og skjæve Betragtning, hvorimod der er al Sandsynlighed for, at de ved Ophævelse deraf efterhaanden ville slutte sig til de sædvanlige Gudstjenester«. Bl a med denne motivering anbefalede han særordningens ophævelse — men den viste sig at være mere sejlivet end som så.

Kort efter Ribers ansættelse udbrød der i Åstrup (5/8 1873) en heftig brand, hvorved 4 gårde og 4 huse blev lagt i aske. 27/7 84 oprettedes Rå-

rup Sogns Laane- og Sparekasse (1960 forenet med Bjerre og Hatting m fl Herreders Sparekasse, nu Egnssparekassen, jubilæumsskr 1984). 1887 fik Rårup andelsmejeriet »Kirkedal« (jubilæumsskr 1937). (JP's samlinger).

Frits Phister Ingerslev (1885-95) blev ikke provst som de tre forgængere, og en kgl res af 9/5 87 bestemte, at kaldskapellatiet ikke skulle genbesættes. Et andragende herom af 10/6 1887, stilet til kongen, bevidner, at beboerne i Rårup sogn efter Ribers død havde henvendt sig »— fuldtallige som i Dag — til Deres Majestæt med Bøn om at faa en bestemt Mand, som vi kjendte, beskikket os til Sognepræst«. — Men »vor Bøn kunde ikke opfyldes«.

Man androg nu på at få kapellatiet opløst med den motivering, at kapellanerne havde været til megen nytte under »sektstormen«, da metodister, irvingianere og mormoner »søgte at vinde Indgang«, men også senere havde de virket »til Bestyrkelse og Opbyggelse for Mangfoldige...«.

Sp tog i sin ledsageskrivelse afstand herfra. Der var ingen fare for sektisme. Men stemningen for stillingens bevarelse var ægte nok. Derfor var den kgl res af 9/5 1887 heldig, idet den bestemte, at kapellatiet skulle »henstaa ubesat«, og at sognepræsten årligt skulle »indbetale 40 Td Byg til Opsamling af en Fond«. Landsbyen Klejs lå temmelig langt fra kirken, hvorfor »jeg vil tillade mig at foreslaa, at der arbejdes hen til at faa bygget en Kirke der, Noget saadant har vel ogsaa været Ministerens Tanke med den Fond, der skal opsamles«. Med to kirker i sognet ville der blive passende beskæftigelse til en kapellan. — Ministeriet fulgte denne indstilling (Kaldsbog 1837-1913, brev til provsten 8/7 1887 m afskr af andragende 10/6 87, ministeriets skr 6/8 87).

Efter et beboermøde 23/4 93 indsendtes i maj s å et andragende om ansættelse af en kapellan (394 underskrifter). Sp fastholdt sin indstilling fra 1887, men nævnte, at der nu var indsamlet 1665 kr til en kirke i Klejs og kommet et ministerielt tilsagn (5/12 1892) om lån til »sin Tid«. Sp mente, at beboeraktionen faktisk kun havde som mål at sikre oplagsfondens midler til en præstebolig i Kirke og til forbedring af kapellaniets økonomiske vilkår uden brug af lån. (Skr til provsten 7/7 1893).

10/7 93 havde Ingerslev »et talrig besøgt Møde« med andragerne, der erklærede sig tilfredse med besættelse efter 3-4 år uden hensyn til, om kirken var færdig. Sp indstillede til provsten 12/7 93, at ministeriets svar måtte blive afgivet efter disse linier (Kaldsbog 1837-1913 med de nævnte skr). Det blev det, idet man ikke »for Tiden« så sig i stand til at besætte kapellatiet (embedsbogen, skr til bispn i Århus, 17/5 1894).

Imidlertid havde proprietær Schæffer, Kalsbøl, skænket en grund på 1 td land på den betingelse, at anlægget var færdigt 12/7 1897. Efter distriktslægens godkendelse og sp's tilsagn om betjening af kirke-distriktets ca 500 indb, imødeså ministeriet planer og overslag til en kirke, der ikke måtte koste over 8500 kr. Men projektet strandede i finansministeriet (embedsbogen skr under 12/7, 13/7, 6/10, 20/10, 5/12, 15/12, 23/12 27/12 1892;

24/3, 6/12 1893 (med navne på de 5 medl af byggekomiteen, blandt dem sp og Schæffer); 7/6, 22/7 1894).

1895 flyttede Ingerslev til Hørby og efterfulgtes af *Salomon Hafstrøm* (1896-1905), der 1879-81 havde været kaldskapellan i Rårup. Biskop Johs Clausen, Århus, bemærkede efter en visitats i 1897: »En god evangelisk Prædiken, Foredraget godt. Meget livlig Ungdom. Sangen meget smuk. ... Stærk Kirkegang fra gammel Tid. De stærke Jyder, hvoraf nogle tilbage, er Pr kommet venligt imøde ved en Gang om Maanedn at holde for disse særene Gudstjeneste. Ligeledes holder han Bibel-læsninger. En begavet Præst, intelligent og kundskabsrig. ... Kirken smukt holdt, men daarligt Alterbillede«. (Kirkevis 1890-1915).

Hafstrøm var præst ved Horsens Tugthus 1884-96 og udfoldede i den tid en intensiv litterær virksomhed, der iflg embedsbogen resulterede i 13 titler + artikler og prædikener. I 1896 fik han 2. præmie fra »Evangelisk Prædikelegat«. Han var ikke så lidt af en lærd (medarb ved Kirke-Leksikon for Norden, Bd II, 1904) og en poet (Min Ungdoms efterladte Digte (Kbh 1890)). Tre emner optog ham især: Romerkirken, sindssygdom og fængselsvæsen (skrev bl a »Jens Nielsen« (Kbh 1892) om den sidste halshugning i Danmark (s å)).

Det kirkelige arbejde i sognet kan fra 1902 følges gennem præsteindberetninger (Biskoppens Journalsager 1903-23). I nævnte år holdtes ingen bibellæsninger (Hafstrøms helbred var for det meste dårligt). Udover de ordinære gudstjenester var der holdt 4 i kirken, de 2 med altergang (utvivlsomt for »De stærke Jyder«). IM havde fodfæste i sognet, idet der var holdt missionsuge og et mdl missionsmøde. Også grundtvigianismen var repræsenteret: En foredragsforening havde arrangeret flere møder med opbyggelige og oplysende religiøse foredrag. Kirkekatekisationer var bortfaldet, bortset fra overhøringerne på konfirmations søndage.

I 1903 havde der været 6 gudelige forsamlinger ved sp. Udensogns præster havde holdt 3 ekstraordinære tjenester, heraf 2 på hverdage m altergang (for »de Stærke«?) og herudover 4 kristelige foredrag. IM havde haft møder ca 1 gang mdl, mens foredragsforeningen havde foranstaltet oplysende og opbyggelige møder »med Grundtvigsk Præg«.

Skriften i næste beretning (1904) synes at antyde, at sp var syg. Han havde holdt en søgnedagstjeneste med altergang og 2 gudelige fors. Foredragsforeningen havde »formaaet« 3 fremmede præster til at holde 2 tjenester i kirken med altergang, hvilket kunne tyde på intensiveret grundtvigsk virksomhed. »Mange gudelige Forsamlinger og religiøse Foredrag, dels i grundtvigsk, dels i Indre Missions Ret-

ning ere holdte uden Sognepræstens Medvirken« (beretn fejldateret).

Om tiden ca 1900 meddeler sognepræstens søn cand theol *K F Hafstrøm*: »I Raarup Sogn var de stærke begyndt at slutte sig til Kirken allerede før 1900. Min Fader...holdt en Gang om Maanedn »Gudstjeneste med Benyttelse af Kingos Salmebog«, men da han ved Sygdom blev forhindret deri, ansaas det vel for lovlig Hindring, og »de stærke« kom i stadig større Antal til den almindelige Gudstjeneste (i hans Forkyndelse fandt de vistnok desuden den rette lutherske Tone)« (*K F Hafstrøm, Kbh 1926, s 56*).

Omtrent samtidig med Hafstrøms tiltrædelse solgte Schæffer Kalsbøl til en mand af den jødiske tro, Johan Levy. Da kirkekomiteen frygtede, at han ikke ville forlænge fristen for Schæffers gave, accepterede den ministeriets tilbud om lån af 5/12 1892 (skr til kirkemin af 18/5 96), men svaret blev et afslag (kirkemin til bispen 5/8 1896). Derimod tilstod Levy nu *ubegrænset frist* (komiteen til Levy 4/9 med svarskrivelse af 11/9 og tak for det ædelmodige tilbud af 15/9 1896, alle de nævnte skr i embedsbogen).

I forbindelse med denne sag tog Hafstrøm afstand fra en ansøgning om 4 tjenester pr md i den forventede kirke i Klejs med henvisning til »at en Del af Menigheden (især i den nordlige Del af Sognet, i Ikær og Glattrup, de såkaldte »stærke Jyder«) med stor Ihærdighed have krævet Kingos Salmebog bibeholdt«. Både Hafstrøm og hans 2 forgængere havde derfor imødekommet »Jyderne« med en månedlig tjeneste i Rårup med brug af »Kingo« og herudover flere ekstra tjenester. Dette ville blive umuliggjort, om det pålagdes sp at holde mere end 2 mdl tjenester i Klejs.

Kirken i Rårup havde for det meste været overmåde godt besøgt, jævnlig 6-700 mennesker, undertiden flere (28-31%). Den burde derfor stedse have forrangen for Klejs (Hafstrøm til min 18/5 1896, embedsbogen. Det vil bemærkes, at Laur-senkredsen ikke nævnes — den var antagelig gået op i IM).

I Rårup var der stor tilslutning til det første menighedsrådsvalg 1903: 40 begæringer om optagelse på valglisten, hvoraf 2 måtte kasseres. Der opstilledes 3 kandidatlistes: A med spidskandidat *Jørgen Jensen (Klejs)*, en kendt venstrepolitiker (sen fmd for folketinget) fik 141 stemmer, B og C hhv 38 og 14 — 35.5% af de tilmeldte havde således stemt, heraf var 123 mænd og 70 kvinder (som for første gang havde fået valget ved menighedsrådsloven af 15/5 1903).

P g a Hafstrøms svage helbred pålagde en min skr af 8/1 1904 menighedsrådet at udtale sig om, hvorvidt sp straks burde holde pers kapellan, eller om ansættelsen kunne udsættes et år. Efter at et offentligt menighedsråd havde udtalt sig for det første, sluttede rådets flertal sig hertil, idet man bemærkede, at en sogneindsamling havde skaffet midler til kapellanens aflønning i 1904. Til lige bragte man cand theol G Birkedal Nyegaard (søn af den grundtvigske præst L N) i forslag som pers kapellan. Sp havde vist sig »utilbøjelig til at tage Hensyn til det samlede Menighedsraad« ved antagelsen af kapellan, hvorfor dette i h t lovens paragraf 21 anmodede ministeriet om at konfir-

mere det foretagne valg. I modsat fald måtte »Menighedsraadets valgte Medlemmer fralægge sig ethvert Ansvar ...«. Den lange skrivelse er ført i penen af Jensen-Klejs.

Sp erklærede sig villig til kapellanhold, når menigheden ville udrede lønnen for 1904, men »maa overfor ovenstaaende Protokoltiførsel tage ethvert lovligt Forbehold«.

Ministeriet fulgte *ikke* rådet, men udnævnte cand theol *A V Engell*, der fra juletid 1904 fungerede som formand i st f sp (Prot 20/1, 11/3, 20/8, 7/12 1904, herunder min skr 8/11, 14/4 1904).

Jævnside hermed arbejdede man — efter et offentligt møde — for genbesættelse af kaldskapellaniet og ansøgte ministeriet herom. Dette resolve-rede, at skønt man ikke over for beboernes »i Tidernes Løb stadig fastholdte og nu gennem Menighedsraadets Andragende udtrykte Ønske« ville finde det rimeligt at nedlægge kapellaniet, måtte det dog *stå ubesat*, indtil oplagsfonden (på 6600 kr) var vokset til 25000 kr ved en årlig afgift af 110 td byg, som sognekaldet ville blive pålagt til formålet (Prot 16/3, 2/5, 10/5, 17/5, 11/8 1905).

Sp Hafstrøm døde 29/4 1905. Ved begravelsen udtalte pastor Engell: »Vi staar i Dag overfor en Mand, der var plaget af Lidelser. Der er næsten ikke den Sygdom, han ikke har lidt af. Ligeledes har han lidt under daarlige økonomiske Kaar. Han var en meget indesluttet Mand, hvorfor han havde vanskeligt ved at vinde sig nye Venner. Han var en dygtig Præst, en af de mest ejendommelige Prædikanter i Landet« (*G Laursen og T Brammer (red), 1963, s 371*).

Til sp-embedet var der 26 ansøgere, af hvilke 15 blev tilstillet menighedsrådet til indstilling. *A T Barfod* (1905-21) blev kaldet 31/10 1905, skønt kun indstillet som nr 2 (Prot 3/10 1905).

»Han skildres som en lille, ivrig Mand. Han var en dygtig Prædikant og meget virksom til at tage ud i Sognet, en elskelig Natur og meget afholdt«. Provst Kierkegaard skildrer ... Barfod med følgende ord: »Barfod var en dygtig, virkeivrig Præst, med hvem jeg, uden lang Indledning, kom dybt ind i alvorlig Samtale om kristelige Spørgsmaal og kirkeligt Arbejde. Men han kunde være sprudlende munter og utrolig vittig; jeg har ikke kendt mange, der kunde faa En til saadan at le, som han. Desværre svarede hertil en ofte knugende Nedstemthed og Nervøsitet« (*Laur-sen og Brummer, 1963, s 371*).

Ved en visitats i 1919 tegner biskop Schiøler billedet af sp efter samme linier: »Den meget store ... Kirke i Raarup var omtrent fyldt. Pastor Barfod prædikede ... meget dygtigt, inderligt og ejendommeligt. Han er en god, virksom Præst, har tidligere været meget nervøs, men er nu raskere. Gode kirkelige Forhold. ... (jeg holdt) et stærkt besøgt Ungdomsmøde i Kirken, hvor Pastor Barfod sluttede med en god Tale. ... De stærke Jyder har i Raarup ikke megen Indflydelse længere. Der er dog endnu en Del af dem, gode, alvorlige

Folk« (Indberetn om Kirkevis 1917-19).

Efter systemskiftet blev præsterne efterhånden »lønarbejdere«, og socialt sank standens anseelse tilsvarende. Også i Rårup mærkedes dette. I 1906 tog menighedsrådet stilling til 4 spørgsmål fra ministeriet, hvoraf det vigtigste var, om det a h t præstens gerning var ønskeligt, »at der hørte Jord med Avling« til embederne. Svaret var nej, men Rårup-embedets avling var så lille, at den ikke burde reduceres (Prot 16/1 1906).

Hen på sommeren forelå fra de »offerberettede« (sp og 6 lærere) anmodning om *afløsning af højtidsofferet* med gnsn af de sidste 5 års offer, for Barfods vedkommende 564 kr pr år, for Råruplærerens 130 kr (de øvrige 5 noget mindre, ned til 80 kr). Menighedsrådet anbefalede. (Prot 14/9 1906).

Tanken om en kirke i Klejs havde været rejst i rådet i 1905. Den udfarende kraft var Jensen-Klejs. I november 1908 var man nået så vidt, at man stod foran kirkeindvielsen, afgrænsning af kirkedistrikt og ansættelse af kirkebetjente. Kirken blev indviet af biskop Sofus Sørensen 31/1 1909 (Laursen og Brummer 1963, s 155).

Menighedsrådet vedtog nu enstemmigt at søge ministeriet om ansættelse af en ordineret medhjælper.

Han skulle årligt have 110 td byg + rente af oplagsfonden, i alt ca 1300 kr. Barfods ansøgning fremhæver, at med den ny kirke var sognearbejdet blevet uoverkommeligt for én mand, og rådet fandt, at lønnen var passende for stillingen, til hvilken man havde »en i alle Henseender kvalificeret Kandidat«.

En ledsageskrivelse bemærkede, at tiendeafløsningen (lov af 15/3 1903 med ikrafttræden 1/1 1908) endnu ikke var gennemført i Rårup, hvorfor man anmodede om, at udbyttet af de 110 td byg og renten af oplagsfonden for 1909 måtte tilfalde sp i tiden til nyansættelsen for løn for den ekstra tjeneste i Klejs (Prot 12/3 1909).

Ministeriet kunne ikke bevilge ekstrabetaling til sp, derimod ansættelse af en kapellan til en årlig løn af 1200 kr + en offerdag pr år samt fri befordring på embedsrejser. (Prot 11/5 1909, rådsmøderne sluttede s å, da loven af 1903 havde en gyldighedsperiode på 6 år).

Kapellan blev *Jens Andersen* (1909-13), senere sp Alderslyst-Balle. Han skriver: »... Raarup havde en gammeldags, meget kirkeligsindet Befolkning. Den store Kirke var fuld hver Søndag, ligegyldigt hvem der prædikede. Der var ... en Del af de stærke Jyder. De var endnu mere gammeldags end de andre, men flinke og gæstfri Folk og meget dygtige Landmænd. Deres Tjenestefolk fik ikke nær saa stor Løn, som de andres, men de kunde sagtens faa dem, for de stærke maatte kun tjene hos de stærke. De havde en lille Privatskole ledet af en Husmand Foruden sin Ejendom og Skolen passede han en hel Række offentlige Hverv til alles Tilfredshed. Og Børnene kunde noget. Konfirmanderne kunde Kingos Salmer og Pontoppidans

Forklaring paa Fingrene ... « (beretn til P N's saml, dat Gjøvdad-Balle 16/11 1950).

Menighedsrådene blev genoprettet ved lov af 10/5 1912, nu som permanente med indstillingsret til sognekald (ikke kapellanier); præsten var ikke længere født formand, men valgtret fordrede stadig tilmelding. I Rårup tilmeldtes 85 mænd og 79 kvinder, altså langt færre end 1903. Der indkom kun én liste (3 mænd, 1 kvinde), dvs »fredsvalg«. Barfod valgtes til fmd (Prot 27/11 1912).

Jens Andersens forflyttelse medførte nye forhandlinger om kapellanstillingen (Prot 7/4, 22/5 1913). Efter en længere skriftveksling (28/4, 22/5, 27/5, 7/3, 11/8 1913) resolverede ministeriet, at et kaldskapellani med en årlig begyndelsesløn på 1600 kr + visse accidenser og en fast befordringsgodtgørelse skulle oprettes (Prot 11/8, 25/8 1913). Rådet vedtog herefter, at den ny mand skulle bo i Klejs, samt fastsatte grænserne for kirkedistriktet (Prot 5/9, 14/10, 31/10 1913).

Ansæt blev *R P J Haugaard* (1914-25). Om ham skriver bispemænd ved visitatsen 1919: »... i Kleis Kirke, der var fyldt, prædikede Pastor Haugaard, godt og hjærteligt. Han ønsker trods sin Alder (64 Aar) endnu engang at blive forflyttet«. H var ungarl og beretter om sig selv, at han som sp i Tise (Salling) fra 31/1 1912 blev »entlediget efter Ansøgning i Naade 11. Decbr 1912, da jeg ikke syntes at gøre tilstrækkelig Fyldest i Stillingen« (embedsbogen, s 10).

Præstelønningsloven af 1913 indførte en klassifikation af embederne, hvorefter Rårup sognekald indplaceredes i I klasse, kapellaniet i II med slutløn på 2400 kr (Prot 4/7, 11/8 1913).

I embedsbogen findes en opgørelse over sognekaldets indtægter i 1907 — året før tiendeafløsningen trådte i kraft. Bruttoindtægten udgjorde 7227.53 kr, deraf korntiende 3814.53 kr; nettoindkomsten var 3961.70 kr. De største udgiftsposter var enkepension 704.87 kr. kapellanhold 1131.90 kr, byggelån 550.54 kr. Kommune- og statsskat hhv 151.78 og 55.80 kr. Sammenligningsvis kan begyndelseslønnen for kommunens bedst aflagte førstelærer ansættes til 1461 kr pr år (skolekomm 31/10 1911, prot 20/1 1920), mens en ufaglært arbejder på fuld arbejdstid i 1910 kunne tjene 1200 kr (Gyldendal 1985, s 292, 295).

Efter den nu 4-årige valgperiode afholdtes der menighedsrådsvalg i 1916. 128 søgte optagelse på valglisten, og 62 afgav stemmer på de 2 indkomne lister. Sp Barfod valgtes til fmd. Arene 1915-17 optoges af forhandlinger om afløsning af kirketiende og kirkens overgang til selveje. Ved lønningsloven 1919 blev sognekaldet sat i 2. lønklasse, og 70-års aldersgrænse indført (min skr 28/12 1916 om overgang til selveje, Prot 18/1, 21/1 1917, 18/5, 20/11, 5/12, 9/12 1919).

Ved menighedsrådsvalget 1920 var der 194 tilmeldelser til valglisten (2 kasseredes), og 129 stemte. Rådet valgte atter Barfod som fmd (Prot 15/12 1920), men holdt kun ét møde før hans død 1921.

I 1905 fik Rårup et forsamlingshus efter aktietegning fra 1903. Det benyttedes ikke alene til dilettant, bal, foredragsmøder, gymnastik o l, men også til menighedsmøder, når store sager var på dagsordenen, og til IM's forsamlinger og missionsuger. Endvidere havde spærkassen til huse her en tid. Sp oplyser i 1917, at der var 2 forsamlingshuse i sognet (JP's saml, artikel af A Munkøe i ugeavisen Bjerre Herred 21/11 1984; Biskoppens Journalsager 1903-23).

Det kirkelige arbejde synes mest at have været af IM-præg: Missionsuger nævnes 4 gange (1906, 10, 12, 19), i 1916 en »korstogsuge«, og møder ved IM-missionærer fandt sted de fleste år, i forsamlingshus eller skoler. Det samme gælder bibellæsninger eller andagter ved sp eller kapellan. Fra 1907 nævnes af og til møder for den kvindelige ungdom om prg eller skoler, fra 1914 også »kone«møder. Efter krigsudbruddet i 1914 holdtes aftenandagt i kirken ved sp til marts 1915. Endelig kan fra 1919 nævnes en fortsættelsesskole ved 2 af sognets lærere — heri deltog også præsterne (Biskoppens Journalsager 1903-23).

Ved opslag af sp-embedet i Præsteforeningens Blad i foråret 1921 (privatmeddelelse) betegnes befolkningen som velstillet og velvillig, men ikke særlig retningspræget. Kirkegangen var god (15%). Sognet havde ca 2200 indb (indklæbet i embedsbogen, s 43).

Der var 19 ansøgere, blandt dem dr theol *Skat Hoffmeyer*, der blev udnævnt (1921-31). Ved hans første møde med menighedsrådet blev en lægmand — hidtil uset — valgt som fmd. Man billigede, at der ved eftermiddagsgudstjenesten benyttedes fuldt ritual, at præsten læste trosbekendelsen fra alteret efter Evangeliet, og at der fremtidig kun skulle oplås numre efter »Salmebog for Kirke og Hjem«, hvorved muligvis Kingos Salmebog definitivt afskaffedes (Prot 15/8 1921).

Menighedsrådsloven af 30/6 1922 medførte, at der skulle udskrives nyvalg. Det blev fredsvalg. Ved det konstituerende møde valgtes sp som fmd, og anskaffelsen af særkalke drøftedes (Prot 8/12 1922). Men kun få deltog i et menighedsmøde herom, og intet skete. Derimod vedtog man at indføre elektrisk lys i kirken (Prot 29/1 1923), og spørgsmålet om restaurering af altertavlen blev bragt på bane af sp (Prot 26/3 1923). Opgaven blev løst i årene indtil 1930.

Med ministeriet drøftedes menighedsrådets overtagelse af prg. Hoffmeyer klagede over vand på gårdspladsen: »vandet, evt isen, når helt hen til stald dørene. Står der is, tør forpagterens heste ikke gå ud; står der vand, kan præstens høns ingen vegne komme. I 1924 faldt hønsene ustan(d)-selig og slog sig på isen, hvilket ikke skal være godt for æglægningen« (p s til skr til min 17/12 1924).

Pastor Haugaard fyldte 70 2/4 1925 og fik meddelt afsked 8/8 1925 (iflg Aa Dahl). Ved et fællesmøde 6/10 1925 af de 2 menighedsråd frem-

lagde bisp en forslag fra ministeriet om embedets nedlæggelse. Rådernes svar var et enstemmigt ønske om dets omgående genbesættelse (Prot 6/10 1925).

I 1927 anmodede ministeriet om en udtalelse ang to forslag: 1) nedlæggelse af kaldskapellanie, 2) en sammenlægning af Rårup kirke-distrikt med Skjold sogn. Et fællesmøde af sognets 2 menighedsråd afviste enstemmigt begge forslag (Prot 11/2 1927). Men kapellanie forblev ubesat.

Fra Hoffmeyers tid findes 2 indberetninger om kirkelige forhold. I 1921 var der holdt en ungdoms- og missionsgudstjeneste (YM), missionsuge ved sp og andre, samt enkelte andre missionsmøder. Der var søndagsskole i forsamlingshuset og en gang pr måned børnegudstjeneste i kirken. Endvidere erfares for første gang i indberetningerne om KFUM og K med ungdomsmøder. Der var 32 polakker — katolikker — i sognet. Mønstreret for 1922 er omtrent det samme, dog nævnes missionsuge ikke. Antallet af polakker var reduceret til 15-16 (Biskoppens Journalsager 1903-23).

1931 blev Hoffmeyer stiftsprovst i Århus (til 1940), hvorefter han var stiftets biskop til 1961. Hans interesser rakte fra sommerfugle via filosofi til teologi, og han blev medigangsætter af den teologiske undervisning ved Aarhus Universitet. — Hoffmeyers faldt godt til i Rårup og besøgte sognet ved kirkelige fester o a lejligheder. Han døde i 1979 og blev begravet på Rårup kirkegård, hvor amtsrådsmedlem Jens Pedersen — en gammel konfirmand — talte ved graven (JP's saml, 2 udaterede nekrologer).

Ved dr Hoffmeyers forflyttelse satte ministeriet menighedsrådene kniven på struben med alternativet: Nedlæggelse af kapellanie og opslag af sognekaldet i 1. klasse eller opslag af det sidste i 2. klasse med bibeholdelse af kapellanie, men uden nogen udsigt til dets besættelse. Rådene valgte det sikre, og kapellanie var ude af sagaen (Prot 18/11, 4/12, 18/12 1931). Pastor A Moos fik flest stemmer ved indstillingen og valgtes efter tiltrædelsen som fmd for menighedsrådet (Prot 10/5, 12/5, 6/6, 2/8 1932).

Sp, senere provst, *Anker Moos* (1932-61) kom fra Halk (s 155). I P Nedergaards saml findes 2 kortfattede sognebeskrivelser af Moos. I den første, der er udat, men iflg indholdet fra 1942 el 43, hedder det: »Sognet havde været præget af de stærke Jyder ... De beherskede et helt distrikt af Sognet ... og betød meget for Kirken ved at fylde den og gaa til Alters i større aarligt Tal, end der er Indbyggere. Samtidig var muligvis andre Kredse mere efterladende end andetsteds. Endnu betyder »de stærkes« Efterkommere, som delvis er gaaet op i Indre Mission, meget i Kirken, ved Samfundsmøder, i KFUM og K, som har været her et Slægtled, og ved Søndagsskoler-

ne. Endnu i Skat Hoffmeyers Tid var Kirkegangen meget betydelig og er endnu god... De kirkelige Retninger er kun lidt udpræget, men af Sekter har Jehovas Vidner taget nogle faa Familier. ...«

Nr 2, der er dat 9/6 43, beretter, at »de stærke »sang« efter Kingos Salmebog alene indtil c 1900 og delvis indtil i 20erne. ... Nogen kulturel Virkning udøvede de stærke ikke, men holdt sig tværtimod isoleret, men indenfor deres egen Kreds dyrkede de det aandelige Liv, saaledes som det fremgaar af deres prentede Smaaskrifter. ... Kirkelig grundtvigianisme og Indre Mission har ikke tidligere haft stor Betydning, hvorimod Kirkegangen nu bæres af alle de nævnte Retninger. ...«

Moos rejste påny sagen om særkalke — både råd og menighedsrådene anbefalede, og særkalkene kom i brug — synes det — i slutningen af 1934 (Prot 18/10 1933, 21/9, 4/10, 28/11 1934).

Modernisering af prg blev rådets første større opgave. For en sum af ca 5900 kr indrettedes der badeværelse med WC (og septictank), og der blev indlagt centralvarme. (Prot 10/5, 22/8, 19/11 1935, 11/5 1936).

I 1940 blev forsamlingshuset moderniseret: bedre garderobe og toiletter samt en tilbygning i 2 etager, foroven med en lejlighed til en fast vært. Måske var det besættelsestidens folkelige samling, der foranledigede denne udvidelse (Ugeavisen Bjerre Herred, se ovf).

16. august 1941 besigtigede menighedsrådet kirken med henblik på at forsyne den kullede bygning med tårn. En indsamling indbragte på få dage 16500 kr. Blandt dem, der kom med ideer, var Søren Knudsen, grundlæggeren af Glud museum, landsbyeni og landsbyoriginal, hvis minde endnu lever på egnen. Hans indsats for beskrivelsen af Bjerre herred var omfattende. Han indsendte i januar 1942 sine tegninger til menighedsrådet — de blev ikke benyttet (JP's saml, brev af 11/1 1942 til menighedsrådet).

Indvielsen fandt sted 1943 ved biskopperne Nock og Skat Hoffmeyer, samt sp. Værnemagten tillod den dertil knyttede kirkefest, »men forbød en folkefest den nævnte dag (Kongens fødselsdag)« (embedsbogen, s 110f; JP's saml, presseudklip dat 27/9 1943 m referat af de 3 gejstliges taler). Opførelsen af tårnet gav i øvrigt anledning til en ret omfattende kirkerestaurering. Arkitekt Norn, Horsens, forestod arbejdet.

Allerede 1/5 1940 besatte tyskerne sognets dominerende udsigtspunkt, den sydligt beliggende Troldepose bakke (110 m), og opførte der et observationstårn, som de holdt til krigens ophør, til nogen gene, da engelsk nedkastning begyndte i efteråret 1944. Opstillingen af M- grupper kom sent i gang, og som overalt i landet kneb det med bevæbningen. — Kun en enkelt gang kom man i nærmere kontakt med krigen, da en engelsk bombemaskine »lattede« sig for sin last af søminer i og omkring Åstrup. De blev dog demonteret uden skade på liv og ejendom.

Mod krigens slutning blev Møgelkær gennemgangslejr for 2-3000 fanger, der hjemførtes fra Neuen Gamme ved den dansk-svenske redningsaktion. Mange af fangerne medbragte dysenteri, og

denne sygdom antog epidemisk karakter (G Laurssen og T Brummer (red) 1963, s 489ff).

Provst Moos tog sin afsked i 1961 og fulgtes som sp af Erik Heinemeier (1962-71). Han var grundtvigsk orienteret, hvilket fremgår af et tiltrædelsesinterview med ham i Horsens Folkeblad (22/3 62). Herfra citeres: »Jeg ... har skrevet en licentiatafhandling om det grundtvigske menneskesyn. Det, der hele tiden brænder paa, er efter min mening det syn paa mennesket, som ligger bagved ...«. Deltagelse i folkeligt eller politisk arbejde er efter Heinemeier umulig uden et menneskesyn. Især »svipser« dette i betænkninger om skolen, hvor sammenhængen mellem menneske- og skolesyn mangler, »det viser blot, hvor famlende vi alle er i dag. ... Naturligvis kan vi ikke uden videre overtage Grundtvigs menneskesyn i dag. ... Bl a mærker vi det indenfor kirken i den skarpe diskussion, som staar mellem den oprindelige grundtvigianisme og det, vi kalder tidehverv(s)grundtvigianismen. ... I øjeblikket synes jeg, enhver præst maa prøve at være baade rodfæstet og udadvendt. Enhver præst og lærer maa ogsaa være interesseret i den moderne litteratur, derigennem faa man ogsaa et svar paa, hvad andre opfatter som tilværelsens mening...«. Præsten skal ikke holde sig tilbage fra folkeligt og samfundsmæssigt arbejde, thi »Der maa ikke være noget menneske, som med rette kan sige, at kirken har glemt det ...«.

Forud for Råruptiden havde Heinemeier i en periode ikke mod på at være præst, men foretrukket at virke som realskolelærer. Efter ni år i sognet vandt den pædagogiske interesse atter overhånd, og han blev lektor ved Th Langs seminarium i Silkeborg.

Han døde i Rom 5/1 1984 på en tur dertil med elever fra seminariet. I Råruptiden var han kredsmd for Kirkens Korshær i provstiet, fmd for Horsens og Omegns Konvent, næstfmd i provstiets menighedsrådsforening, redaktør af kirkebladet for provstiet, gruppeleder for KFUM-spejderne i Rårup og fængselspræst på Møgelkær 1966-70 (embedsbogen, interview og nekrologer fra Vejle Amts Folkeblad, Jyllands-Posten og Horsens Folkeblad i JP's saml).

Op mod kommunesammenlægningen (1970) kneb det for forsamlingshuset med lejeindtægter til driften. »Der skete samfundsændringer, som bevirkede, at forsamlingshuset ikke brugtes så meget, bl a flyttedes mange aktiviteter til den ny centralskole. Der var dermed ikke tilstrækkelig basis for at have en fast vært. Sognerådet overtog derfor forsamlingshuset, som kommunen nu i flere år har stået for, og gennem Borgerforeningen drives (det) som et medborgerhus« (JP's saml, A Munkøe i ugeavisen Bjerre Herred 21/11 1984).

Parallelt hermed har der fundet vigtige forandringer sted i landsbyens erhvervsliv. Måske kan de

resumeres med Jens Pedersens ord i 1981: »Smed, skomager, bager, karetmager, sadelmager, tækkemand og brugsforening er væk. Tilbage ligger bondebyen, hvor slægten har deres virke — nu som før«. Men måske længes man efter tilstandene før? Noget kunne tyde herpå, f.eks. de omhyggelige restaureringer af den ret nære fortids erhvervsbygninger, i Rårup således Skævlund vandmølle, restaureret ca 1960 (JP's saml, art af JP i Horsens Folkeblad 31/1 1980) og udat avisart fra ca 1960; iflg avisudklip 1974, udat, ophørte også andelsmerieret dette år).

Den største forandring i Heinemeiers tid vedrørte prg, og hans notat herom har overskriften »En trist affære!«. Da prgforpagteren 1/5 66 opsigte sin kontrakt, indstillede provstiuvalg og menighedsråd, at stald, lade (fra ca 1780) og forpagterbolig (fra ca 1880) blev nedrevet, mens jorden blev udlejet uden bygninger. »Arkitekt Andreasen, Vejle, og sognepræsten protesterede forgæves!« I protesten deltog også arkitekt, professor Sunesen, Kbhvn, »men sagen strandede, bl a på grund af manglende interesse fra menighedsrådets side«. I 1968 havde prg antaget sit nuværende udseende (embedsbogen, s 113).

Ved ledigheden efter Heinemeier realiseredes ministeriets plan om en sammenlægning af Rårup og Skjold sogne (kgl res af 10/1 1972). Om Rårup meddelte opslaget, at der var 2085 indbyggere med en kirkegang på 6-7%. Menighedsrådet bestod af 2 IM, 1 gr, 2 soc, 8 up, 7 i Rårup, 6 i Klejs, valgt ved fredsvalg. Der var bibelkreds og ca 80 KFUM-spejdere. Sognet var ikke retningspræget. I Skjold var folketallet 700, kirkegangen 5%. Menighedsrådet på 6 medlemmer var valgt ved fredsvalg, og der var intet skarpt retningspræg (embedsbogen s 11, indklæbet).

Opslaget førte til udnævnelse af Ole Frederiksen (1972-). Iflg oplysninger fra ham 1985 og 88 er der siden sket adskillige større og mindre forbedringer af kirke og prg. Begge menighedsråd består nu udelukkende af »fælleskirkelige« plus én socialdemokrat hvert sted. Der er hverken IM- eller YM-kredse, hverken KFUM og K eller rester af grundtvigsk ungdomsarbejde.

I vinterhalvåret holdes månedlige møder i konfirmandstuen med emner af kirkelig eller bibelsk art. Disse møder besøges hovedsagelig af ældre. På et plejehjem holdes månedlige gudstjenester. I Rårup kirke var der 638 altergæster i 1984, 761 i 1987 og en kirkegangsprocent på 4,5; i Klejs kirke var 164 altergæster i 1984, 169 i 1987 og en kirkegangsprocent på 2.

Indbyggertallet har været faldende, nu ca 1700. Rårup kirkedistrikt er ikke præget af urbanisering, i Klejs kirkedistrikt (ca 350 indb) er der en del parcelhuse. Men der er ikke mange unge. Fra både Rårup, Klejs og Skjold har der kun været ca 35 konfirmander årligt siden 1984 (1987/88 37, fordelt på to hold).

Skoler

Efter fundats af 25/4 1742 fandtes der dengang 2 skoler i sognet, i *Rårup* og *Klejs*. Den første fik sit klientel fra sognets nordlige del, den anden fra den sydlige, omtrent efter en østgående linie syd om Gramrode og nord om Nøttrup (G Laursen og T Brummer (red), 1963, s 411).

Denne tingenes tilstand bekræftes ved biskop Jansons visitats i 1792, da han roser sognedegnen Knud Plesner (ca 1754-1807), hvis forgænger var den første sognedegn i Rårup, Morten Krabe (1742-ca 54). I Klejs var der »en nyere Skoleholder, Mads Andersen, paa hvis Forhold ic heller var noget at sige«. Bispnen resumerede sit indtryk af skolevæsenet således: »Med Ungdommens Kundskab kunde man være vel fornøiet, da alle viiste god Fremgang, og mange svarede med god Forstand.« (Vis prot 1791-1804; JP's saml, håndskr notater).

Om udviklingen efter 1814-anordningen beretter talrige bispe- og provstevisitater i tiden 1836-93. Blandt sognets skoler udgjorde *Rårup*, *Astrup* og *Klejs* »den faste stok«, der går igen i samtlige beretninger. *Ørnsvig* nævnes 1836, 46, 50, 56 (i 1862 hedder det Klejs, forhen *Ørnsvig*), *Lindved* 1850, 56, 62, 71, 79, 91 (men ikke 93). Den genopførtes iflg JP 1895 efter brand, *Rårup Østermark* 1871 (nævnes også af JP), *Glattrup* 1879, 91, 93, *Nøttrup* 1891, 93. Fremdeles meddeler JP, at der har været undervist i *Sdr Torp*, hvilket kunne stemme med, at provst Riber efter visitats i 1878 opgiver, at der var 6 skoler i sognet, mens der ved den foregående bispevisitats fandtes 5.

Ved biskop Paludan-Müllers visitats 1836 var der 4, muligvis 5 skoler. Hans billede af skolevæsenet er mistrøstigt: kun i *Ørnsvig* skole var fremgangen god. Sløjest stod det til i Rårup.

I 1846 var H L Schmidt lærer her. Biskop Brammer fandt, at han var »en ung duelig Mand«, og at skolen gjorde god fremgang. Dette indtryk af S's dygtighed gik igen ved de flg visitater, men efterhånden blev han nok træt af gerningen: I 1879 var fremgangen stadig upåklagelig, men »den aldrende Lærer ... har noget saa imperatorisk i sin Fremtræden, at han næppe kan drage dem (= børnene) til sig ved Kjærlighed«. — Det har heller ikke været let: I 1862 var der 44 børn i øverste klasse, 58 i nederste. — I 1891 var der vakance i embedet, biskop Clausen vurderede standarden til mg?. I 1893 var lærer Dines Birk blevet ansat. Han arbejdede »med samvittighedsfuld Troskab; men hans Undervisning er tør, og han har ondt ved at fange Børnenes Øre og bevare deres Opmærksomhed«.

Om *Astrup* skole og dens lærere findes fyldig underretning i Bjerre Herredes Bogen (s 411ff). Her var der iflg Paludan-Müller antagelig fremgang i 1836. Brammer fandt under Niels Brandts ledelse (1837-66) god fremgang, hvilket delvis skyldtes, at der var under 50 børn i skolen. I 1850 var fremgangen »antagelig«, læreren »maaske dueligere end det, paa Grund af hans Frygtsomhed, lod til paa Visitatsdagen«. I 1856 led Brandt fremdeles af »Usikkerhed og Forlegenhed«, men børnene gjorde »ret god Fremgang«, skønt deres begreber om sproglære var temmelig tågede. — I 1871 havde L N Pedersen (1866-ca 1906) taget over. Der var nu 82 børn i skolen. Trods dette stod den »paa et hæderligt Standpunkt«. I 1879 var der fremdeles over 80 elever, der heldigvis i Pedersen havde »en ung Lærer, som ikke blot har kateketisk Begavelse men Evne og Lyst til at behandle dem

paa en hensigtsmæssig didaktisk-pædagogisk Maa-de. Heraf sporedes gode Frugter ...«. Denne vurdering kontrasterer sært til biskop Clausens vurdering af samme mand. Han var meget samvittighedsfuld, »men hans Gaver til at undervise ere ikke store, og der er nogen Mathed og Kjedsommelighed udbredt over hans Undervisning, saa at Fremgangen ... kun er middelmaadig«.

Klejs skole var temmelig god i 1836. — Brammer forefandt 1846 som lærer her Revsgaard, der ikke var »seminaristisk dannet«, men havde 30 års øvelse som lærer. Han gjorde sig »megen Flid med upaaklagelig Frugt«. I 1850 var der 54 børn i skolen, og R var nu kun »nogenlunde duelig. Med Børnenes Fremgang kunde jeg ogsaa kun være nogenledes fornøiet«. Ved visitatsen 1856 var børnetallet omtrent det samme. R var nu »en Olding«, hvis hjælpelærer, E L Møller »katechiserer godt. Fremgangen i Skolen var ret god. Imod Sædvane ere Pigerne mindre ferme end Drengene«. 6 år senere var elevtallet steget til 80, men fremgangen var som helhed ret god, hos nogle Piger fortrinlig. »Den unge Lærer Nielsen synes ferm og livlig. Han er en god Regnelærer«. I 1871 var der 90 børn. Lærer Nielsen »var meget forlegen«, men rostes »som en duelig og retsindig Mand«. Skolens tilstand var »i det Hele god«. I 1879 var Klejs sognets børnerigeste skole, hvorfor bispren skønnede, at en deling snart måtte finde sted, da selv »en saa dygtig og nidkjær Mand, som J P Nielsen forekom mig at være« i tidens løb måtte miste arbejdsglæden til skade for undervisningen. »Visitatsens Udfald var til min Tilfredshed«. — I 1891 vurderede Clausen skolens standpunkt til mg?. Læreren — H P Sørensen — blev »befordret« et års tid før visitatsen i 1893 og fulgtes af en af samme navn. Bispren bemærkede: »De fleste Børn i denne Skole ere fra fattige Hjem og komme tidlig ud at tjene; naar Skolens Tilstand dog ... er god, hidrører det fra, at den i flere Aar har haft en kundskabsrig og flittig Lærer ... den nuværende har kun været nogle Maaneder ved Skolen; men han synes at være baa-de flittig og duelig«, så der var gode udsigter for »Skolens Tilstand«.

Ørnsvig skole — i 1836 sognets bedste — havde en relativ kort historie: I 1862 var den sammenlagt med Klejs, hvilket vel har været medvirkende årsag til børnerigdommen her. I 1846 havde en nydimitteret seminarist — Petersen — overtaget undervisningen. »Han er ikke heldig som Katechet, men skal iøvrigt være duelig«, var Brammers dom. 4 år senere var der her 25 børn, og nu katechiserede P »ret godt«. Dog syntes han endnu ikke »at have faaet Greb paa eller Aand til at undervise i Bibelhistorien«, men han gjorde sig »Flid i sit Embede«, så at børnenes fremgang »i det Hele« var tilfredsstillende. Ved den sidste visitats (1856) hed læreren Thomsen — han var »brav og duelig«. Men af skolens børn var flere »tjenende og gjøre, som det pleier med Tyendets Skolegang, kun liden Fremgang«. Med de øvrige var bispren tilfreds.

Kilderne nævner *Lindved skole* første gang i 1850 — 55 børn. Lærer I Winther var »duelig og brav«, fremgangen »ret god«, men eleverne manglede færdighed i at læse »latinske Typer« og i at »læse med Forstand«. De 50 børn blev i 1856 undervist »christeligt og grundigt« af »den meget dygtige Lærer Winther. Fremgangen var roesværdig i alle Fag og fortrinlig i Regning«. Dette gode indtryk af undervisningens og lærerens kvalitet holdt sig ved de flg visitatser (børnetal i parentes): 1862

(71), 1871 (84), 1879 (70), da børnene havde et mere end almindeligt kendskab til grammatik, deres indenadslæsning var upåklagelig, ja, de beherskede endog skriftlig genfortælling »ret godt«. — Biskop Clausen ansatte 1891 skolens og lærer J P Winthers kvaliteter til mg + , geografi endog til ug, langt de højeste karakterer blandt sognets skoler. J P W angives at være 38 år, så søn har muligvis fulgt far i embedet. Der var nu 40 børn.

Glatstrup skole visiteredes første gang i 1879 (iflg JP opført 1875). Der var 56 børn, og både de og lærer Godsk »præsterede det Almindelige«. I 1891 var Dines Birk Larsen lærer ved skolen (se Rårup 1893), og Clausen omsatte sine indtryk i karakterne g. Ved visitatsen 1893 havde den unge lærer Mortensen taget over. Han udviste »baade Flid og Dygtighed«, børnene fortalte bibelhistorie »korrekt og livligt«, og var i øvrigt »ret flinke«.

Nøttrup skole visiteredes kun 1891 og 93 (Clausen) og er således taget i brug i tiden 1879-91. I 1891 — lærer A(?) C Schmidt, 33 børn — bedømtes præstationerne til g. Ved flg visitats talte ældste klasse 3 drenge og 7 piger. Drengene, der var sløjt begavede og manglede flid, »vare tilbage i alle Fag, medens Pigerne vare ret flinke ...«. I yngste klasse var de 19 børn »vel underviste og flinke i alle Fag«. Læreren var utvivlsomt både »flittig og duelig« og kunne følgelig ikke lastes for den ringe »Fremgang« i ældste klasse.

Vedr visitatsmaterialet se samlet oversigt over utrykte kilder efter litt.

Ved 19. århundredes udgang fandtes der 6 skoler i sognet. I det flg skal skolekommissionens virke gennem ca 50 år skildres kort efter dens protokol (1906-58, cit skkom + datering). — Endnu gjaldt skoleanordningen af 1814, i hvert fald på landet, hvor det stadig kunne hævdes, at skolen med sp som født fmd og »religion« som et hovedfag var »kirkens datter«. Med tilsynsloven af 1933 fjernedes imidlertid stort set det gejstlige element i skolens styrelse og tilsyn, og sækulariseringen fortsatte med de flg skolelove (1937, 1958) indtil adskillelsen af kirke og skole i 1975.

Endnu en afvikling kan iagttages: I 1906 holdt man eksamen forår og efterår, men denne skik gik af brug ca 1924, hvorefter der kun holdtes forårseksamen. Hermed fortsatte man til og med 1954. I 1955 afholdtes kun »årsprøver«.

Den første større sag på dagsordenen var spørgsmålet om Nøttrup og Glatstrup skolers fremtid. Sognerådet fremsatte 1906 en plan med kun 4 skoledistrikter: Lindved, Rårup, Åstrup, Klejs. Skolekommissionens flertal og beboerne protesterede (Glatstrup 133 underskrifter, Nøttrup 73). Efter mange møder, skriverier, audiens hos ministeren m m blev resultatet skoleplanen af 31/10 1911, der udløste en del byggeaktivitet. Sognet blev inddelt i 5 skoledistrikter, de 4 førstnævnte med førstelærer og forskolelærerinde, det 5. med enelærer: Rårup, Lindved, Klejs, Åstrup og Glatstrup (skkom 28/12 1906, 19/12 07, 16/3, 20/3, 27/4, 13/11 08, 1/3 09, 20/8 10). Nøttrup skole blev følgelig nedlagt.

(Iflg skoleplanen lå begyndelseslønnen for en førstelærer mellem 1121 og 1167 kr pr år. Men heri foretoges afkortninger for jordlod og acciden- ser, mens der gaves tillæg for evt kirkelige funktioner. Forskolelærerinderne lønnedes med 550 kr pr år + 50 kr for undervisning i håndarbejde, hvor-

til kom 100 kr pr år for lærerinden i Klejs (organist)).

For at bevare Nøttrupskolen havde sognerådet fremhævet Klejsskolernes langt ringere forfatning (26/3 10 – afskr i skkom). Vandet i hovedskolens brønd var udrikkeligt p g a »fri Salpetersyre«. I længere tid havde man måttet forsyne skolen pr vandvogn. Forskolen i Klejs var et gammelt hus, og fugten drev i bygningen. Den havde allerede fordrevet én lærerinde, og den fungerende jamrede. Som følge heraf måtte sognerådet opføre en ny dobbeltskole i Klejs (anbefalet af skkom 12/6 1911).

Hermed var alt dog ikke i orden: Gymnastikinspektøren havde besværet sig over, at gymnastikapparater savnedes i alle kommunens skoler, og skolekommissionen fik nu pålæg om – under trussel om tvangsmidler – at få forholdene i orden inden 15/4 1912 (provsten til skkom 10/2 12).

27/10 18 vedtog sogneråd, skolekommission og lærerpersonale ved et fællesmøde at erstatte Glattrup enelærerembede med et forskoleembede. Forinden måtte accidenterne herfra fordeles mellem de lærere, de større børn overgik til.

I november 24 holdtes møde med sognerådet om opførelse af en ny skole i st f Rårup hovedskole. Ved kommissionens efterflg separatmøde vedtoges dette som henstilling til sognerådet. Senere udtalte kommissionen sig over for skoledirektionen om Rårup skole, men referat findes ikke (skkom 10/11 24, 12/3 26).

Ved sp Moos' første møde med kommissionen (20/12 33) var han endnu født fmd. Tilsynsloven af 1933 ophævede som omtalt stort set det gejstlige tilsyn (fra 1/4 34), men sp fik sæde i den ny skolekommission og blev derefter ved dens første møde enstemmigt udpeget som fmd (skkom 4/4 34). Forældreråd ved de enkelte skoler var en anden af tilsynslovens nyheder, men der valgtes kun 3 råd ud af 8 (9) mulige. Med valg af fmd til fælleslærerrådet var den institutionelle opbygning afsluttet.

Skoleloven af 18/5 37, der indførte eksamensfri mellem skole og tilsigtede centralskoler til udjævning mellem landsby- og købstadsskole, drøftedes på et orienterende møde i sommeren 37. Det henstilledes til sognerådet at beregne omkostningerne ved 1) »Den nuværende Ordning med Hensyntagen til Lovens Krav«, 2) to mindre centralskoler i Rårup og Klejs, 3) én større centralskole. Foreløbig blev to ledige embeder ved kommunens mindre skoler, Glattrup forskole og Åstrup skole, opslået som årsvikariater – så var de lettere at nedlægge (skkom 27/7 38).

Efter en række møder og konsultationer opstillede kommissionen en ny række valgmuligheder: 1) 2 centralskoler for børn over 10 år med bibeholdelse af forskolerne, 2) 1 centralskole for børn over 12 år + 4-5 grundskoler for de yngre (skkom 22/5 39).

Krigen forøgede usikkerheden om skoleordningen, og man vedtog at fortsætte med vikarordningerne i Glattrup og Åstrup (skkom 24/10 39). Men efter en forældreadresse blev det faste embede i Åstrup opslået. Blandt ikke mindre end 25 ansøgere blev den hidtidige årsvikar A Munkø – senere skoleinspektør i kommunen – enstemmigt indstillet som nr 1. Kort efter blev forholdene i Glattrup ordnet på tilsvarende vis. I 1943 indså skolekommissionen, at »Skoleplanen kan vi ikke udarbejde for Tiden«. – Krigstidens brændselsmangel medførte – ligesom under 1. verdenskrig

– indskrænkninger i undervisningen, der endnu i foråret 1945 led under krigstidens restriktioner.

Efter krigen dukkede et nyt problem op: Lærermangel, der måtte virke i retning af centralisering, og skolekommissionen søgte påny at lægge pres på sognerådet (skkom 3/6 46). I samme retning trak de hygiejniske forhold: Fælleslærerrådet henstillede, at disse bedredes, og at der indførtes skolelægetilsyn og -tandpleje. Bolden spillede herefter videre til sognerådet (skkom 11/12, 27/12 47, 26/1 48).

1950 gjorde epoke i Rårups skolehistorie, idet sp efter kommunevalget i foråret ikke fik sæde i kommissionen (skkom 19/4 50). En anden tradition – for privatundervisning – var derimod stadig i live: 24/6 52, 2/7 53 og 19/3 55 overværede kommissionen gartner Sv Hansens undervisning af hhv 2, 3 og 2 børn.

Først ved juletid 1954 tog man stilling til ordningen af skolevæsenet. Kommissionen deltes ved afstemningen herom: 8 stemte for en centralisering, mens én stemte for udbygning af det bestående. Herefter blev sogneråd og beboermøde inddraget i det videre forløb (skkom 9/12 54).

Man savnede stadig en mellem skole! I stedet henstillede kommissionen til sognerådet at afholde skoleudgifterne for børn fra kommunen, der søgte den private realskole i Horsens, og tillige at få afsluttet en 5-årig overenskomst med samme skole (skkom 31/3 55). Men sådant var dyrt, og det var ganske i tidens stil, når kommissionen på sit næste møde henstillede til sognerådet, at det sørgede for, at der »beregnes plads til en eksamenoverbygning«, så kommunens børn kunne videreuddannes i deres egen kommune. At man samtidig skolede dem til flugt fra landet, så nok kun få (skkom 6/7 55).

Tegningerne til centralskolen forelå snart, og kommissionen kunne med en enkelt lille ændring godkende udkastet, hvorefter sagen gik sin gang (30/8 56-5/2 58) mod afslutningen: Indvielsen af centralskolen i Rårup.

Dens første skoleinspektør var Palle G Lauridsen, der 5 år senere blev skoledirektør i Vejle. Han fulgtes af A Munkø (tidl Åstrup, 1965-82). Den nuværende inspektør er J J Andersen, der kom fra Hvidovre.

Ved sin afgang udtalte A Munkø: »1975-loven blev en ajourføring. Jeg følte selv midt i 70'erne, at realafdelingen uhjælpe ligt var kørt i grøften. ... Dilemmaet lå i, at sorteringen var ophørt ...«. »De 9 års skolepligt – dengang syntes jeg, at det var rigtigt, men det lykkedes altså ikke. Nu tror jeg ikke, at vi skulle have haft den. Vi havde jo 90% af børnene frivilligt, og de få, der gik ud – det er jo dem, der i dag giver os problemerne«.

A M giver til slut den erfaring videre, at fortællingen i skolen kan »tænde« noget hos børnene. »Kan man åbne dem sådan, at de undres, så har man givet dem en stor gave« (JP's saml, Vejle Amts Folkeblad 2/2 82 om ny skoleinspektør, udat afskedsinterview med A Munkø).

Rårup skole har nu (1988) 380 elever med 34 lærere og 21 klasser (1-10, børnehavekl, specialkl). Skoleinspektør er Jens Jørgen Andersen (Den danske skolehåndbog).

De stærke Jyders skolevæsen

Ved kancelliets resolution 15/1 1839 blev det muligt for »Jyderne« at åbne privatskoler (APT

1967, s 205). På denne baggrund udstedte gdr Jørgen Madsen, Lundgd, i 1839 et gavebrev på »et Hus paa Lund Mark, ... bestaaende af fire Fag ... til en Skole ...«. Motiveringen for gaven var, at »flere Kristne ... har følt sig besværet over at lade deres Børn nyde Undervisning ved den offentlige Skoleundervisning, ...«, og at man i den nye skoletype forventede at kunne bibringe børnene sådanne kundskaber, at de ikke blot »kunde blive lykkelige i Tiden, men ogsaa salige i Evigheden«. Skolen skulle stå åben for børn af forældre med de nævnte intentioner uden hensyn til bopæl. Skulle flere melde sig, end skolen kunne rumme, »da retrækkes de fattigste og mest trængende«.

Husets vedligeholdelse, nutidige og fremtidige driftsudgifter skulle udredes af dem, der benyttede skolen, men grundejeren forpligtedes til uden vederlag at afgive så megen jord, at skolen kunne udvides med to fag. En sådan udvidelse synes iflg sp Hoffmeyer at have fundet sted. — Skolens bestyrelse blev selvsupplerende og bestod foruden af givener af Laust Nielsen, Lund Mk, og Jens Rasmussen, Brunsvang, (begge af Rårup sogn) samt Anders Hermansen, Sandved i Hvejsel sogn. — Som første lærer ansattes Anders Nielsen, Langskov sogn (APT 1967, s 216). En anden lærer fra de første år var Thøger Sørensen, der endte som præst. — Forældrekrædsen ansattes til ca 30 familier eller 7-8% af indbyggertallet.

Efter Jørgen Madsens død 1849 ansatte hans enke Mette Bundgaard sin fætter, en seminarieuddannet ved navn N P Jensen, som lærer. Dette var Anders Terkelsen, Ikjærgaard, stærkt imod. Han fandt nemlig, at børnene burde undervises af hjemlige kræfter (uuddannede). »Lundgaardskolen« fortsatte dog med eksaminerende lærere til nedlæggelsen i 1875. Denne var en følge af, at kommunen i dette år lod opføre en skole i Glattrup, og til den sluttede Lundgaardskolens klientel sig.

Ikjærmanden og hans kreds oprettede derimod deres egen skole på Ikjærgaard med ham selv som lærer. Han døde i 1859, hvorefter skolen flyttede til Mosegaard, hvis ejer Chr Christensen drev den til 1886.

Herefter flyttede den til Glattrup Mk med den selvlærte hmd Jens Jensen (Kusk) som lærer til dec 1927 — skolens nedlæggelsesår. Skolens elevtal havde gnsn været ca 20, men var da sunket til ca det halve. Jens Kusk omtales af JP, der har kendt ham, som en meget dygtig og af alle respekteret mand. Foruden i religion (hovedfaget) undervistes der i dansk og regning, fra 1921 suppleret med geografi og danmarkshistorie (bogsamling, der har tilhørt Niels Olesen (en af de stærke Jyder), nu hos gdr Rasmus Sørensen, gift med NO's sønneatter; JP's saml: 1) Raarup-Klejs Kirkeblad, febr 1928,

art af sp Hoffmeyer, 2) avisart af JP, dat 18/3 1981).

Ved de 4 visitatser 1846-62 besøgte biskop Brammer de vakte skole(r) jævnsides med sognets andre. I 1846 var læreren »en Bondekarl Peder Jørgensen«, i 1850 forefandt han Jensen, »en useminaristisk Bondekarl«, der lod sine 20 elever lære »Pontoppidan« og Joh Hübners bibelhistorie ordret udenad. Når børnene »læse med Færdighed og have god Christendomskundskab«, måtte dette utvivlsomt skyldes medvirken fra forældrenes side. Bispens 1856-beretning er nok den fyldigste af de 4 og kan tages som fællesnævner for hans indtryk af »de stærkes« skolevæsen. Der var nu 2 skoler med Jørgen Hansen (»Lundgaardskolen«) og Anders Terkildsen (Ikjærgaardskolen) som lærere. »Den Første har 13, den Anden kun 5 Elever. Fremgangen ... var som den pleier at være i de *Opvakte Skoler*, d v s korrekt i Indenadslæsning og kun altfor korrekt i Udenadslæsning, hvor Børnene holdes til paa det Allernøiagtigste at opremse Ordene i Pontoppidans Forklaring. Een Dreng havde imidlertid saa opvakt Hoved, at han var i Stand til klart og livligt med egne Ord at tale om sin Christendom. — Hvad der end kan fattes de *Opvakte Skoler*, er det imidlertid langt fra, at jeg vil tilraade, at man lægger dem nogen Hindring i Veien«. I 1862 mødte fra »Lundgaardskolen« 20 børn med Ole Jensen som lærer, fra Ikjærgd 6 med Chr Christensen — betegnet som »tvende Bønder«.

Oversigter

I embedsbogen er bevaret en fortegnelse over antallet af altergæster 1867-1984. Den er ufuldstændig eller manglende i årene 1874, 1896, 1898-1900, 1902 og indbefatter altergangen i Klejs kirke fra 1909. Altergangsrekvensen er beregnet med indbyggertallet som grundlag. Kolonne 1 angiver periodiciteten, 2 indbyggertal, 3 gnsn antal altergæster i perioden, 4 den procentiske altergangsrekvens i perioden (*Se tabellen nedenfor*).

Iflg kirkegangsprocenterne (se ndf) har kirkegangen stort set været faldende; den stigende altergangsprocent må da tilkendes, at stadig færre kirkegængerne går stadig flittigere til alters end forhen. I 1987 var der ca 1700 indb og 930 altergæster i Rårup og Klejs (ca 54.7%).

Menighedsrådets sammensætning 1926 3 IM, 10 up; 1934 4 IM, 9 up; 1938 3 IM, 10 up; 1945 3 IM, 2 s, 8 up; 1949 3 IM, 1 gr, 2 s, 8 up; 1953 og 57 3 IM, 2 s, 8 up; 1961 og 65 2 IM, 1 gr, 2 s, 8 up; 1984 Rårup 1 s, 6 fælleskirkelige, Klejs 1 s, 5 fælleskirkelige.

Kirkegangsprocent 1926 15-20%, 1938 og 42 10 og 7 (20), 1946 12 og 6 (20), 1950 6 og 5, 1954 4, 1958 og 62 4 og 3, 1965 6 og 5, 1984 og 87 4,5 og 2.

	1	2	3	4
1902-06	2141	1372	64.1	
1907-11	2080	1121	53.9	
1912-16	2128	998	46.9	
1917-21	2001	870	43.5	
1922-25	2130	1129	53.0	
1926-30	2110	1120	53.1	
1931-35	2068	929	44.9	
1936-40	2029	692	34.1	

	1	2	3	4
1941-45	2077	653	31.4	
1946-50	2237	577	25.8	
1951-55	2224	579	26.0	
1956-60	2182	546	25.0	
1961-65	2081	721	34.6	
1966-70	2098	670	31.9	
1971-76	1986	825	41.5	
1977-84	1875	875	46.7	

(Iflg Kir Hdbg og oplysninger fra pastor Frederiksen).

Kirkebygningerne

Rårup kirke er stor, højt og frit beliggende, teglhængt og hvidkalket. Den består af apsis, kor og skib fra romansk tid med to sengotiske tilbygninger: vestforlængelse og våbenhus ved sydsiden. Hertil følger sig kapel (1620) ved korets nordside og tårn i vest (indviet 26/9 1943). De romanske bygningsdele er opført af frådsten og granitkvadere. Norddøren og rundbuede vinduer i nord- og sydmur er tilmurede, syddøren er helt omdannet. Omkring 1425 blev der i koret indbygget to fag krydshvælv, og noget senere (efter 1450) fik skibet fire krydshvælv på fremspringende vægpiller. Omkring et halvt århundrede derefter blev skibet forlænget mod vest med et fag. Våbenhuset af røde munkesten skriver sig fra samme periode. Kapellet skulle tjene som begravelsesplads for Knud Gyldenstjerne og hans slægt. Det rummer et stort sandstensepitafium for denne adelsmand og hans hustru og herudover en klassicistisk sarkofag, hvori hviler generaløjntant Otto baron Rantzau (+ 1771).

Altertavlen er et billedskærerarbejde i højrenæssance fra 1602 med 4 søjler. I top- og sidefelterne findes evangeliststatuetter og adelsvåben. Den blev nystafferet 1702 og 1840, sidst istandsat 1930 af P J Bagger. I storfeltet er s å indsat billedskærerarbejde af C J Baubach: Korsfæstelsen og Opstandelsen. — Stagerne er af sengotisk type fra 1500-tallet. Et stort sengotisk korbuekrucifiks er ophængt i Kirken. Fonten er i romansk stil, af granit. På kummen har den løver i fladrelief, og på den terningformede fod er der fugle og løver. Det drevne messingfad antages at være fra 1700-tallet. — Prædikestolens snitværk svarer til altertavlens. — Kirkeskibet (opsat 25/3 1962) er skænket af Maren og Arthur Christensen, Rårup Mølle, og bygget af bestyrer Alfr. Jensen, Glud museum (embedsbogen, s 112, JP's saml, avisudklip 22/3 62). — En ny klokke, delvis finansieret ved sogneindsamling (17700 kr), støbt i Frankrig og med inskriptionen *Se, jeg forkynder Eder en stor Glæde* blev taget i brug 7/3 1976 og er ophængt sammen med den gamle fra 1866 (embedsbogen, s 114). — 1982/83 blev kirken restaureret for godt 1 1/2 mio kr, især vedr tagkonstruktionen. Døbefonten blev flyttet til skibets nordre side (embedsbogen, s 115) (kirkebeskrivelse efter Erik Horskjær 1969, bd 16, s 158ff).

Klejs kirkes forhistorie går tilbage til 1887 og må ses i sammenhæng med den langtrukne kapellansag (se ovf). Kirken er opført 1908-09 af mursten på en sokkel af kløvet kamp. Bygningen består af et tresidet afsluttet kor i forlængelse af skibet, der over vestenden har en firesidet tagrytter som spir. Det indre dækkes af flade bjælkelofter. Granitfonten er glat, og som prædikestolen skriver den sig fra kirkens opførelsestid (Erik Horskjær, 1969, s 130f).

Embedsbogen (s 109, 125f) giver en del oplysninger om kirkens historie, her bragt i udvalg.

I 1936 skænkede Marie Jensen, Brunsvang, et alterbillede, Emmaus, malet af Andreas Friis (Horsens Folkeblad 8/2 1936). Af øvrige gaver nævnes et altergulvtæppe syet af provstinde Moos og en kreds af damer (1956-57, et tilsvarende findes

i Rårup kirke) og til jubilæet i 1959 et dåbsfad af sølv, tilvejebragt ved menighedsindsamling.

Til indvielsen i 1909 havde Jensen-Klejs og hustru skænket en kirkeklokke. Da dens klang befandtes at være for ringe, blev den erstattet af en ny, taget i brug 19/9 1982. Den ny klokke blev som Rårups støbt i Frankrig og — foruden en mindeindskrift om Jensen-Klejs — forsynet med disse linier:

Gud, lad os leve af dit ord
som dagligt brød på denne jord.

I 1946 fik kirken kapel, og samtidig med klokkereparationen installeredes der elvarme.

Jeg bringer herved pastor Ole Frederiksen og gårdejer Jens Pedersen, Rårup, min bedste tak, fordi de så beredvilligt hjalp med fremskaffelse af materiale til denne artikel.

Den nyere præsterække

Præsteløn 1922 2. kl, 1958 12. kl, 1969 L R 16/31.

21. 1854-69 **Jens August Paludan**, f København 29/10 1803. Forældre: 1. rkp Kbh Trinitatis k Johan Lønborg P og Anna Paludan. Dim Kbh 21, c 13/1 26 (1), g Kbh Slotsk 10/10 32 Camilla Augusta Kipnasse, f Kbh 25/12 09, d Rårup 24/7 64. Forældre: Grosserer, løjtnant ved Livjægerkorpset Christian Frederik K og Bolette Margrethe Gjertrud Hage. 25/4 32 sp Alrø, 18/7 44 sp Nebsager-Bjerre, 2/12 52 provst Bjerre-Hatting herreder, 21/2 54 sp Rårup, d sst 8/2 69. Fader til sp Gunderup-N Otto F P og sp Søndbjerg-O Carl E P.

22. 1869-73 **Rasmus Kirketerp**, f København 13/1 1814. Forældre: Grosserer Hans K og Marie Christine Sundorph. Dim Kbh Borgerdydk 33, c 8/5 40 (1), g 11/9 51 Louise Elline Kirketerp, f Kbh 17/7 27, d 22/5 1922. Forældre: Grosserer Niels K og Erlandine Frederikke Wandel. Lærer Kbh, 4/2 51 sp Ringgive-Gadbjerg-Lindeballe, 20/3 54 sp Øster Snede, 1/1 59 provst Nørvang-Tørrild herreder, 31/5 69 sp Rårup, 29/9 69 provst Bjerre-Hatting herreder, d Rårup 8/1 73.

23. 1873-85 **Peder Riber**, f Lemb 20/3 1817. Forældre: Sp Åle-Tørring Axel R og Mette Kirstine Buch. Dim privat 38, c 17/1 43 (nc), g Vejle 7/10 47 Ane Cathrine Magdalene Schousboe, f Ring 20/5 19, d Skibet 16/6 95. Forældre: Sp Skibet Vilhelm Carl S og Christine Margrethe Sølling. 12/6 45 pers kap Åle-Tørring, 16/5 58 sp Sdr-Nr Onsild, 28/3 63 sp Åle-Tørring, 2/6 69 provst Tyrsting-Vrads herreder, 1/4 73 sp Rårup, 1/8 73 provst Bjerre-Hatting herreder, d Skibet 9/1 85. Fader til sp Sæby-Hallenslev Axel R.

24. 1885-95 **Frits Phister Ingerslev**, se sp Hørby.

25. 1896-1905 **Salomon Maurits Krusenstjerna Hafstrøm**, f Helsingør 23/5 1847.

Forældre: Svensk-norsk vicekonsul Helsingør Herman Lambert H og Caroline Bernhard Tørnstrøm. Kontorist Helsingør byskriverkontor, eksamen jur 2/2 67, 1/7 70 fuldmægtig sst, dim privat 72, c 28/6 77 (I), g Hornslet 17/10 82 Caroline Frederikke Marie Dreyer, f Rosenholm 3/5 62, d 16/1 44. Forældre: Skovrider Christian D og Frederikke Sophie Mørch. 31/1 78 pers kap Hornslet, 29/5 79 kkp Rårup, 2/2 81 sp Kragelund-Funder, 6/2 84 præst Horsens tugthus, 18/1 96 sp Rårup, d sst 29/4 05. Fader til cand theol, inspektør Århus katedralsk forberedelsessk Karl F H. (H's udgivelser omtalt ovf).

26. 1905-21 **Andreas Thomsen Barfod**, f Sørup, Angel, 25/5 1854. Forældre: Sp Våbensted-Engestofte Immanuel B og Johanne Kristine Frederikke Thomsen. Dim privat 74, c 19/6 85 (h I), g Kbh Frue k 24/10 88 Ingeborg Prior, f Kbh 5/5 65, d Gentofte 7/3 38. Forældre: Kgl hofboghandler Hans Vilhelm Eller P og Anna Marie Wørmer. 22/10 85 pers kap Våbensted-Engestofte, 21/7 88 sp Øland, 23/5 93 sp Hvilsager-Lime, 31/10 05 sp Rårup, afsk 19/3 21, d 7/5 21.

Udg: Slægten Barfod.

27. 1921-31 **Christian Julius (Skat) Hoffmeyer**, se biskop Århus.

28. 1932-61 **Anker Moos**, f V Mariæ 28/10 1891. Forældre: Sp Klipleve Peter Hansen M og Martha Christiane Andrea Brammer. Dim Ribe 09, c 16/1 15 (I), g Århus Frue k 16/9 27 Esther Camilla Hundevad, f Århus 30/6 05. Forældre: Rejsesekr børnegudstjener, løjtnant Lauritz H og Inger Marie Nielsen. 15 sekr KFUM Århus, 17 sekr KFUM Esbjerg, 28/6 18 privat medhj Esbjerg Vor Frelsers k, 26/6 19 privat medhj Odense St Knuds k (rkp hospitalet(?)), 12/11 20 2. kkp Odense St Knuds k, afsk 31/5 22, s dato 2. præst Flensborg danske menighed, 5/8 25 sp Halk, 26/6 32 sp Rårup, 12/6 40 provst Bjerre-Hatting herreder, afsk 25/8 61, d 29/4 68.

29. 1962-71 **Erik Vagn Nielsen Heine-meier**, f Ringkøbing 25/9 1919. Forældre: assurandør A W N H og Gerda Erlandsen. Dim Århus katedralsk 38, c 45 (I), g Århus 1/4 53 Margit Bannert, f Niklasdorf, Czechoslovakiet 27/1 29. Forældre: Købmand Alfred B og Emilie Seipelt. 19/6 45 hjpr Vejgård, 15/1 48 hjpr Hjørring, s å realskolelærer Hammel, 51 realskolelærer Ålborg, 1/11 55 sp Store Brøndum-Siem-Torup, 24/2 62 sp Rårup, 66-70 præst ungdomsfængslet Møgelkær, 1/8 71 lektor Th Langs seminarium, Silkeborg, d 5/1 84.

Storkredsfm Kirkens Korshær 57-62, fm Soldaterhjemmet, Flyvestation Ålborg fra 63, fm Horsens Konvent 64.

Udg: Grundtvigs menneskesyn, 1962 (teol licentiatafhandling, også artikel i KS julebog 62); Didaktik i kristendomskundskab/religion 78.

I 1972 blev Skjold sammenlagt med Rårup.

Sognepræst Rårup-Skjold

1. 1972- **Ole Frederiksen**, f Roskilde 13/7 1935. Forældre: Bankrevisor Max Sigurd F og Martha Marie Andersen. Dim Roskilde katedralskole 55, c Kbh 72, g 8/2 58 Helene Hammer, f Rønne 20/1 39. Forældre: Læderhandler Ejgil Peter Lauritzen H og Ellen Marie Lund. 55-63 revisorudd, 63-68 bogholder i forskellige firmaer i Kbh, 60 eget firma, 68-72 faglærer Vester Borgerdydsk, 13/7 72 sp Rårup-Skjold.

Kaldskapellan Rårup

Oprettet 28/5 1870. Iflg kgl resolution 9/5 87 ubesat indtil videre, nedlagt 31/3 32. Klejs kapellanbolig opf 1914.

1. 28/5 1870-2/9 74 **Otto Frederik Paludan**, se sp Gunderup.

2. 21/11 1874-14/3 79 **Axel Riber**, se sp Ø Hornum.

3. 1879-81 **Salomon Maurits Krusenstjerna Hafstrøm**, se sp Rårup.

4. 1881-85 **Frederik Rudolph Warming**, se sp Jungshoved.

5. 1885-87 **Christian Lauritz Andersen**, se sp Glud-Hjarnø.

6. 1914-25 **Rasmus Peter Jensen Haugaard**, f Kolt 2/4 1855. Forældre: Gdr Jens Christensen H og Ane Marie Sørensd. Dim privat 86, c 14/1 91 (h II), 10/7 91 pers kap Rømdrup-Klarup-Storvorde, 7/6 92 sp Vinding-Bryrup-Vrads, 17/3 96 sp Tårs, Vendsyssel, 6/12 01 kkp Lading-Fårup-Sabro, 1/7 03 sp Fårup-Sabro, 3/1-19/12 12 sp Tise, 29/1 14 kkp Rårup, afsk 31/10 25, d 26/10 38. Ugift. (1890 navnebevilling fra Jensen).

Personlig kapellan Rårup

1850-54 **Christian Krag**, se sp Farstrup-Lindby.

1864-70 **Otto Frederik Paludan**, se sp Gunderup-Nøvling.

1900-04 **Aage Steen Kajser**, se sp Falslev-Vindblæs.

1904-06 **Axel Valdemar Engell**, se sp Tved, Fyn.

1909-13 **Jens Andersen**, se sp Alderslyst-Balle.

Fængselspræst Møgelkær, Rårup

1946-50 **Eigil Georg Miland Petersen**, se sp Toroslunde-Ishøj.

1950-53 **Jens Børge Olsen**, se sp Longelse-Fuglsbølle.

1954-56 **Ole Zwergius**, se sp Kundby, senere sp Vor Frue k, Århus.

Statsfængslet blev herefter betjent af præsterne i Rårup og Skjold.

Litt: J P Trap: Danmark, bd VIII, 3, 1964; Erik Horskjær (red): De danske Kirker, bd 16, 1969; Kirkelig Håndbog/Teologisk Stat; Statistiske Meddelelser (for de angivne år).

Peder Laurssen: Et ufuldkommen Sang-Offet i nogle visse Tilfælde, Haderslev 1804; L N Fallest: Theologisk Maanedsskrift 1805 II (med bidrag af P H Brøchner); J C Lindberg (red): Nordisk Kirke-Tidende (NKT), 1837; L Schrøder: Peder Laursen Fredensbjærg. Nordisk Maanedsskrift 1879 bd II; P F Schou: Landkommunernes Styrelse, 1881; K F Hafstrøm: Fra Den Jyske Vækkelse, 1926; Hal Koch og Bjørn Kornerup (red): Den Danske Kirkes Historie V, 1951; Herluf Hegnsvad: Peder Laurssens Brevbog, Kirkehist Saml 7 rk 1 bd, 1951, 1953; Hal Koch og Bjørn Kornerup (red): Den Danske Kirkes Historie VI, 1954; Henry Petersen: Vækkelse — eller Kirkepolitik, 1954; Herluf Hegnsvad: Hans Nielsen Smed og hans slægt, 1956; Niels Thomsen: De stærke jyder og haugianerne. Breve, 1960; Henry Petersen: Om Vækkelsen paa Langeland, Kirkehist Saml 1962; G Laursen og T Brummer (red): Bjerre Herreds Bogen (med bidrag af Herluf Hegnsvad) 1963; A Pontoppidan Thyssen (red): Vækkelsernes Frembrud i Danmark III, 1964, IV, 1967 (heri Herluf Hegnsvad: De stærke Jyder (s 179-254)), V, 1970; Ole Nørskov Nielsen: Andagtslitteraturen og de gudelige vækkelser på Fyn 1820-1840, 1973; Jens

Rasmussen: Provst U A Plesners virke som embedsmand og politiker, 1979.

Endv kan nævnes Hans Borup Jacobsen: De stærke Jyder (1976) og Sigurd Elkjærs roman Hans Nielsen Smed, Martins Forlag, u årstal. Særskilt må fremhæves Niels Olesens bogsamling hos Else og Rasmus Sørensen, Abildgård.

Utrykte kilder: Aage Dahls, Paul Nedergaards og gårdejer Jens Pedersens (JP's) samlinger; Kaldsbog Raarup 1837-1913, Landsarkivet Viborg; Embedsbogen (beroende i Rårup prg); Menighedsraadets Forhandlingsprotokol 1904-ca 42 (sst); Skolekommissionens Forhandlingsprotokol 1906-58 (beroende hos Jens Pedersen); Biskop H F Jansons visitatsprotokol 1791-1804, Landsarkivet Viborg; Indberetninger om Kirkevisitatser (fra stiftets biskopper 1833-47, 1848-62, 1863-80, 1890-1915, 1917-19), Indberetninger om Skolevisitatser (fra stiftets biskopper 1851-94 vedlagt provstivisitatsberetninger 1877-79), alle i Danske Kancelli og Kirke- og Und.min. Rigsarkivet; Skolevisitatsprotokol (fra Bjerre-Hatting hrd's provster 1853-90), Landsarkivet Viborg; Præsteindberetninger, Biskoppens Journalsager 1903-23, Landsarkivet Viborg; Jørgen Peter Madsen: »De stærke Jyders« forudsætninger, historie og kristendomsforståelse indtil 1824, med særligt henblik på Peder Laursen. Teologisk speciale, Århus 1988; oplysninger fra sognepræst Ole Frederiksen.

SKJOLD

Af Henry Petersen
(Fork af APT)

Topografi

Areal (1960) 1402 ha. Iflg den ældre ud-tale på egnen burde navnet skrives Skjolde — som tidligere almindeligt. Der er tre nabosogne: Glud, Rårup i Hedensted provsti og Uth i Horsens-Gedved provsti, og mod nord dannes grænsen af Horsens fjord. Herfra hæver terrænet sig jævnt mod syd til et frugtbart moræneplateau, ca 45 m højt. Over dette hæver sig ved Skjold en højderyg i retning vest-øst, en udløber af Bjerrelide. Kragehøj når her en højde af 69 m. Der findes kun lidt skov. Hovedfærdselsåre er vejen Horsens-Juelsminde via Glud (Trap 1964, VIII, s 3).

Byer Skjold m kirke, centralskole m tilbygget sognegård (1962), bibliotek og sportsplads (missionshus ca 1904-75), Brund (forsamlingshus ca 1884-62), Stourup, Vester Bisholt.

Bebyggelser Pebel, Vestermark.

Skove ca 6 ha under Johannesminde.

Fredede oldtidsminder Spindekonsens høj med randsten, ved Skjold en stærkt afgravet høj; en jættestue, to stengrave, 8 høje sløjfet eller ødelagt (Trap, som ovf).

Stemmetal ved flg folketingsvalg 11/4 1924 konservative 13, landmandspartiet 13, radikale 42, socialdem 74, venstre 152; 3/4 1939 bondepartiet 42, DKP 2, DNSAP 5, retsforb 14, da saml 8, kons 18, rad 42, nationalt samvirke 4, soc 54, venstre 123; 28/10 1947 soc 98, rad 37, kons 5, venstre 226, retsforb 16, DKP 4, da saml 2; 14/5 1957 soc 87, rad 53, kons 11, venstre 212, retsforb 20, DKP 4, de uafhængige 15 (stat medd).

Den ældre præsterække

Kirken hørte før reformationen til ærke-egnen i Århus og blev da og en tid derefter betjent fra Glud og Rårup (G Laursen og T Brummer (red), 1963, s 377). Sognepræsten var 1967-71 tillige rkp Tyrsted-Uth. Fra 1972 blev Skjold anneks til Rårup.

1. 1582-ca 1614 **Henrik Stephansen** var 1570 rkp Kbh Hell Gejst k, men blev afsat 1577, fordi han havde straffet en fornem heres hore. 10/2 82 sp Skjold, d sst ca 1614. — Sognefolkene ønskede ikke en egen sp, så H S måtte til Kbh for at få kaldelsen stadfæstet hos Fr II (G Laursen og T Brummer 1963, s 378).

2. ca 1614-ca 26 **Hans Rasmussen Dall**. Fader: Sp Horsens Rasmus Sørensen D. Dim 1612, imm Rostock 13, g... Ca 14 sp Skjold, d sst ca 26.

3. ca 1626-ca 66 **Rasmus Sørensen**. Muligvis brodersøn af 2. Dim Viborg 1621, g ...

Ca 26 sp Skjold, d sst ca 66. Fader til sp Ørting-Falling H R Schjolde.

R S sad i embedet under de 4 uheldige krige i det 17. århundredes første halvdel. I den sidste (1658-60) hærgede de allierede polakker slemt på egnen, plyndrede bl a Skjold kirke for alt af værdi. I 1662 tog sp initiativet til anskaffelse af en ny alterkalk, der bærer hans og dr Ernst's navne (Erik Horskjær (red), 1969, s 168; G Laursen og T Brummer, op cit, s 378. Her angives sognepræstens embedsår til 1627-66).

4. 1666-96 **Peder Pedersen Kjærup**, f Kjærup. Dim Ålborg(?) 1660 eller Viborg(?) 65, g 1) 13/12(?) 65 Bodil Bjørnsd, f ca 35, d Skjold 4/4 91. G 2) Tyrsted 28/10 91 Dorothea Jensd Grøn. Forældre: Jens G og Martha. 66 sp Skjold, d sst 14/1 96.

5. 1696-1701 **Peder Nielsen Winther**. Dim Randers 1689, g enke efter 4, 11/4 96 sp Skjold, d sst 24/6 1701.

6. 1701-31 **Jens Jensen Søeborg**, f Søborg 10/3 1663. Forældre: Sp Søborg-Gilleleje Jens J Aalborg og Anna Jacobsd Beier. Dim Helsingør 83, g Sophie Elisabeth Bergmand (søster til degnens hustru i Skjold), d sst 27/12 1730. 8/7 01 sp Skjold, d sst 25/4 31.

7. 1731-40 **Conrad Hansen Zoëga**, se sp 8, Vonsbæk, ovf s 168.

8. 1741-42 **Peder Jensen Kjerulff**, se sp Tamdrup.

9.-1742- **Anders Jørgensen Lund**, f Viborg 9/6 1710. Dim privat 28, c 35 (nc), 27/4 42 sp Skjold, d 27/5 42. Han tiltrådte muligvis ikke embedet, idet han druknede under sejlads til Fyn.

10. 1742-46 **Peder Pedersen Müller** (Møller), f Boller 1716. Forældre: Forvalter Boller Peder M og Aurelia Jeremiasd Ancheren (af Århus Domk). Dim privat 38, c 40 (nc), g 3/10 43 Cathrine Dorothea Fogh, f Jensgd 4/3 14, d Nørup 2/3 50. Forældre: Mathias F til Jensgd og Karen Marie Hofmann. 20/7 42 sp Skjold, d sst 2/1 46. Hustru g 2) sp Nørup-Randbøl P J Stauning.

Ved visitats i 1744 fandt biskop Peder Hygom, Århus, (pietist), bønderne nedsunket i »utrolig stor Vankundighed«, men forklarede sig denne med de hyppigt skiftende præster (G Laursen og T Brummer, 1963, s 379).

11. 1746-64 **Jacob Zacharias Jacobsen Hyphoff**, f Vroue 22/2 1719. Forældre: Sp Nykøbing-Rørvig Jacob J H og Anna Margrethe Hofmann. Dim Roskilde 39, c 41 (h), g 15/8 49 Helene Gjertrud Ohnsorg, d Skjold

6/7 64. Forældre: Herredsskr Nors-Tved Jacob M O og Dorthea Eriksd. 6/3 44 pers kap Nykøbing-Rødvig, 25/2 46 sp Skjold, d sst 22/6 64. Fader til sp Tyrsted-Uth Jacob Z J H.

12. 1764-1802 **Verner Mejer**, f 1733. Dim Horsens 54, c 59 (h), g 6/12 65 Christine Elisabeth Hansd Saabye, f 43, d Skjold 10/6 1824. Forældre: Ejer af Brandtbjerg & Sneumgd Hans E S og Øllegaard Høst. 3/9 64 sp Skjold, d sst 14/5 02. Fader til sp Rødby-Ringebølle Christian C M, sp Øsløs-Vesløs-Arup Hans E S M. Svigerfader til sp Dover-Veng J H Petersen, sp Ledøje-Smørum S C Plesner.

13/7 1792 visiterede Århusbispens *H F Jan-son*, der betegnes som »konservativ Supranaturalist« (Hal Koch og Bjørn Kornerup (red), V, 1951, s 360). »Om ham (= sp) vides ej andet, end at han fører sit Embede upaaklagelig, ogsaa var baade hans Prædiken og Catechisation den Dag til Fornøielse« (Vis prot 1791-1804).

13. 1802-26 **Dines Sommerfeldt**, se pr Kbh Alm Hosp-Abel Cathrines Bol.

D S var formodentlig rationalist. I egnens overlevering erindres hans bøn om regn i tørketider, og i øvrigt var han »en jævngod Præst og hæderlig Mand, hvis Embede og Person agtedes af hans Sognebørn« (G Laursen og T Brummer, 1963, s 379).

14. 1827-30 **Christian Meyer Lund**, se sp Falslev.

15. 1831-40 **Johan Christian Jensen**, se sp Houlbjerg-G.

Tiden efter 1840

Sp *Carl Fog* (1840-85) var som student medlem af en af 20'ernes og 30'ernes æstetiserende og politiserende vennekredse (Tylvtven), der bl a talte de senere politikere C C Hall og D G Monrad og præsten Vilh Birkedal. Iflg et andet medlem, den grundtvigske historiker Frederik Barfod, var han »ikke en af de selvskabende ånder, men han var villig modtagende, havde gode ævner og var flittig«.

Efter samme kilde stod han længe den grundtvigske retning fjernt, men nærmede sig den efter ansættelsen i Skjold (Fr Barfod, 1938, s 148ff). Fogs datter Julie tegner en lignende udviklingslinje for faderen og fremhæver Birkedals indflydelse (H P B Barfod (red), 1924, s 55; jfr Birkedals egen skildring af »omvendelsen« i Højskbl 1885, sp 1693). Årene efter 1852, da han — iflg datteren — gav sin menighed Grundtvigs Festsalmer i julegave, blev skelsættende for Fog, der var helt vundet for grundtvigianismen i 1854. Herved stødte han de fleste af sine vakte tilhørere af — formentlig — De stærke Jydere observans fra sig (APT V, 1970, s 138). Yderligere førte »omvendelsen« ham på konfliktkurs med År-

husbispens G P Brammer, hvis udvikling var forløbet i modsat retning.

Ved de første to visitatser åndede alt idyl. Der var forholdsvis mange og, som det syntes, andægtige tilhørere, og bispens var tilfreds med konfirmanderne. Han noterede tillige, at der i sognet fandtes »adskillige af de saakaldte Opvakte«, og at disse folk stod i venskabeligt forhold til præsten, der behandlede dem »med christelig Besindighed«. I øvrigt forholdt de sig i ro (1846). Trods mangel på »ydre Veltalighed« holdt sp »en grundchristelig Prædiken« fremført med tydelig stemmeføring og »med umiskjendelig Følelse«. Han havde vundet sognefolkens »velfortiente Tillid«, således at »den kirkelige Tilstand i dette Pastorat er meget god« (1850).

Den ndf af datteren Julie Fog skildrede konflikt omkring Grundtvigsalmerne kom til udbrud ved visitatsen 19/10 1856, om hvilken bispens indberettede til ministeriet: »For saa vidt der ved Dagens Gudstjeneste brugtes nogle Psalmer af »Festpsalmer 6te Oplag« maatte jeg bemærke, at jeg ligesaa lidet er bemyndiget til at autorisere noget nyt Psalmebogsstillæg som liturgiske Forandringer«. I øvrigt blev Brammer bestyrket i sin tidligere fattede tillid til Fog, »at den mig personlig kjære Sognepræst er besjælet af en varm Iver for Christi Kirke«, og konstaterede, at hans prædiken havde fundet sympati »hos alvorlige Christne« både i og uden for menigheden. Der var imidlertid et aber dæbei: »... da han har heftige Følelser uden at bemærke sig ved klar Tænkning endsig ved theologisk Lærdom, frygter jeg meget for, at han ikke er saa skikket til at styre og lede Aander som til at vække dem«.

Til en egentlig konfrontation kom det måske ved visitatsen 1862: »Pastor Fog holdt med en Heflighed, der for mig savnede inderlig varme, en under idelige Gjentaelser uklar Prædiken over Rom 10, 8-10«, hvorudfra der nok kan findes anledning til en udvikling af de grundtvigske specialiteter. Brammer imødegik disse med samme kapitels v 11 og »fremhævede... at Skriften betegner sig selv som et endnu talende, altsaa levende Ord. For at advare ... Hr Fog ... imod uforstandig Nidkjærlighed og Separatisme holdt jeg Slutningstalen over Eph 6, 24«, hvormed brevetts forfatter udtaler sit nådeønske over de oprigtigt troende i Efosos.

Ved visitatsen 1869 lod Fog ikke — som ved de to forudgående — »sit kirkelige Standpunkt paa nogen frastødende Maade fremhæve. Om hans oprigtige Nidkjærlighed er der ingen Tvivl«. Som prædikant var han »ikke begavet«, endnu mindre som kateket. Trods disse mangler havde han vundet »Tillid og Hengivenhed« hos »en stor Deel af sin Menighed og hos Adskillige i Omegnen«, så bispens måtte antage, »at hans præstelige Virksomhed bærer overveiende gode Frugter«. (Kirkevis 1833-47, 1848-62, 1863-80).

Frederik Barfod havde kun hørt vennen prædike en enkelt gang, men overraskedes over hans prædikemådes lighed med yndlingspræsten Peter Rørdams: »Intet udmajet, intet opstyttet; præsten var den samme i kirken som i hjemmet; alt var jævnt, klart og følt ... han var fuldt sig selv på prædikestolen. ... At han imellem kunde være taktløs (smagløs), har jeg ikke nødvendig at sige ...«. (Fr Barfod, som ovf).

Ved Fogs ankomst til Skjold sang man efter

Evangelisk-kristelig Salmebog, der efterhånden blev ægteparret ulidelig. Da Festsalmerne i nogle år havde været i brug, udtalte biskop Brammer iflg Julie Fog ved en visitats sin misbilligelse af Fogs »selvtægt« og forlangte, at han skaffede menighedens *enstemmige* accept heraf. Alle — på nær ni — ansøgte nu om tilladelse til bibeholdelse af Festsalmerne, og ansøgningerne sendtes til bispem, hvorefter man i et halvt år intet hørte til sagen. Fog tog derefter en drøftelse med sin ven, kultusminister Hall, der trods bispens modvilje var villig til at »sylte« den. Kort efter afløstes Hall af Monrad (6/5 1859), og inden længe fulgte den officielle tilladelse til fortsat brug af Festsalmerne, ledsaget af en »næse« for selvtægten.

Midt i 50'erne havde Fog en alvorlig sag, idet han på trods af biskop Brammers pålæg afslog at vie en fraskilt kvinde. Efter et par års skrivelser fik han af ministeriet valget mellem at foretage vielsen eller at få sin afsked. I den yderste knibe blev han reddet af en ungdomsven fra Tylvten, sp P M Andresen, Hammel, der mente at kunne vie parret, om det måtte ske efter det ikke-autoriserede mynsterske ritual af 1839. Tilladelsen hertil blev givet. (Liber daticus, Min Skr 28/9 1857).

Om hjemlivet fortæller Julie Fog, at ægteparret i de første år havde tysk som dagligsprog — hustruen forstod som følge af sin vestindiske herkomst kun lidt dansk. Men da Treårskrigen udbrød 1848, følte begge umuligheden af at fortsætte med fremmedsproget, hvorfor de straks gik over til dansk, som fru Fog hurtigt lærte til fuldkommenhed. (H P B Barfod (red), 1924, s 58ff, s 63f, s 54).

Præstefruen, den begavede Emmy, bragte nogen formue ind i ægteskabet, således at Fog kunne tillade sig at blive siddende livet ud i det lille embede. Et forsamlingshus skal være opført i Brund i et af hans sidste år (1884). I alderdommen havde parret tunge sorger: to af deres tre børn døde (Fr Barfod, som ovf).

Pastor emer T Brummer, Hjarnø, der to gange har været konstitueret i Skjold under vakance (sidst 1971-72), har berettet om sognet (1985): »Det lille pastorat ... er for mig at se stærkt splittet, lige siden pastor C Fog indførte Grundtvigianismen. Og næsten lige siden har præsterne skiftet mellem den indre Mission og Grundtvigianismen. Også socialt er skellet større end i Glud og på Hjarnø, hvor det knap kendes. De store gårdes overvægt og de mange jordløse huse. ... Hertil kommer et klart geografisk skel øst-vest, hvor IM er stærkest i den vestlige del af sognet, med øst, hvor en fremragende grundtvigsk lærer H Jørgensen er skyld i, at denne del omkring skolen og forsamlingshuset i Brund langt overvejende er grundtvigsk. ... Denne lærer Hans Jørgensen i Brund ... har øvet en omfattende og betydelig gerning gennem en menneskealder, og sporene var tydelige, mens jeg var vikar, og er det den dag i dag. Også »de stærke Jyder« mærkedes stærkt, bl a var forstanderinde Jørgine Abildgaard, Snoghøj, og hendes hjem og slægt i Brund stærkt præget heraf. Og når modsætningerne i et lille sogn er så stærke, mærkes de jo desto tydeligere. Dog var måske nok IM de mest trofaste kirkegængere også i min vikar-tid. — Jørgine Abildgaard (f 1893) har selv skildret forholdene i novellistisk form (J Abildgaard, 1949, s 116ff, s 121ff). Jfr W Balslev: Præsteskæbner. Bjerre Herred Bogen, 1963, s 380.

Fogs efterfølger Ole Jensen (1885-94) havde i 1889 visitats ved biskop Johs Clausen, Århus, og prædikede ved den lejlighed for en talrig menighed over *den utro husholder*. 40 fremmødte konfirmander svarede godt, og præstens »foredrag« fik samme karakteristik, men indholdet var »... tørt, uden Gnist. ... Sangen lededes smukt. Præsten, vel nærmest Grundtvigianismen, er ikke uden Læsning; Forfatter af et kirkehistorisk, respektabelt Arbejde, Frugten af hans toaarige Ophold i Italien, hvorfra han har mange Kunstminder. Kirkegangen er kun nogenlunde, dog i Fremgang, da Forholdet til Menigheden, som har været noget køligt, nu er bedre«. (Indberet om Kirkevis 1889). Det omtalte kølige forhold til menigheden *kan* bl a skyldes dennes misnøje over O J's krav til den ny prgs indretning (1887): 36 rum. Da man murrede herover, tilbød sp, der var »stenrig og ejede to store gaarde i Hads herred«, selv at betale en del af byggesummen, »og saa fik han de rum, han ønskede« (Kr Dagbl 10/7 1950). Med dem har de flg præster til vore dage måttet drages.

Den næste præst G T Borchsenius (1894-1900) tilhørte IM. Johs Clausen visiterede i 1897: Kirkebesøget var ret godt, sangen meget smuk, ungdommen livlig, prædikenen »varm og opbyggelig god«, men præsten »er en noget vel stærk Indremissionsmand..., noget stejl og utilgængelig. Vant tidligere til Omgang med Msker (= mennesker) kun af denne Retning er han sat i en for største Delen grundtvigsk Kreds, derfor ej tæt(?) Tilslutning fra selve Menigheden, men fra Omegnen, ligesom han ogsaa selv taler hyppigt i Stenderup Missionshus: Jeg paamindede ham om Fordragelighed«. (Indberet om Kirkevis 1890-1915). Jfr om B bd II, s 327; III, s 134; V, s 456.

Efterfølgeren C T Lund (1900-10) får denne karakteristik af biskop Johs Clausen: »Kirken fyldt. God evangelisk Prædiken, kun noget for schematiseret. ... En kundskabsrig, belæst og interessant ung Mand med gode Muligheder(?). Udgaet fra et Indremissionshjem, men dog selvstændig uden Partiaand«. Til »Foredrag« samlede han en »ret talrig og meget livlig Ungdom. Kirkegangen god«. (Som ovf).

Med mindre variationer efter tidens lejlighed synes Lunds arbejdsform at have været fastlagt fra begyndelsen — og i nærmere tilknytning til IM, end bispem antog. I kirkeåret 1901/02 blev der afholdt ugentlige bibellæsninger i de første 4 måneder af 1902 og i dets to sidste 2 gange pr uge i hhv Skjold og Brund, dog at lidelseshistorien var emne i fastetiden. Der havde ikke været afholdt »private« gudelige forsamlinger, hvorimod sp havde deltaget i og talt ved »de gudelige Møder, som ere blevne afholdte af Udsendinge for »Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark«.

Kirkekatekisationer var bortfaldet.

Hertil kom en missionsuge fra 1905 (14/3-18/3 1905), ydre-missionsmøder i *missionshuset* (vistnok opført 1904) og gudelige forsamlinger i skolen med udsendinge fra IM (6 i 1905). Endvidere meldes der om søndagsskole, fra 1906 også om ungdomsmøder i missionshuset. 1906 omtales ugentlige kirkelige foredrag i Brund forsamlingshus i årets første 4 måneder, 1907 møder for KFUM og K-foreninger og 1909 en beduge for Evangelisk Alliance (Præsteindber 1903-23).

Menighedsrådsvalg afholdtes 18/12 1903. Om tilmelding til og deltagelse heri foreligger intet. Som nr 1 valgtes Julie Fog, som førstesuppleant lærer Hans Jørgensen, Brund. Begge skulle senere spille en fremtrædende rolle i rådets arbejde. Ved første sammentræde (6/1 04) vedtoges, at møderne skulle være private og holdes på skift hos medlemmerne.

12/6 1904 var salmebogssagen på dagsordenen. Man enedes om, at en sogneafstemning skulle afgøre, om Grundtvigs *Festsalmer* (i brug siden 1852) skulle afløses af *Salmebog for Kirke og Hjem* (fra 1897). 28/9 1904 besluttedes det at foranstalte en skriftlig afstemning blandt beboerne herom. Denne afholdtes med stor deltagelse: 101 stemte for »Festsalmer«, 321 for alternativet. Stemningen for den hidtidige salmebog var stærkest i Brund (32 for, 70 mod) og Skjold (48 for, 144 mod), mens man i Bisholt og Stourup i langt overvejende grad gik ind for fornyelsen. Folketallet var på den tid ca 700, så deltagelsen har ligget meget nær på 100% af den voksne befolkning, hvis fordeling — geografisk og talmæssig — på grundtvigianisme, folkekirkelighed og/eller IM må antages at fremgå med god sikkerhed af afstemningsresultatet. Rådet bestemte herefter (30/11 04) at indføre Salmebog for Kirke og Hjem fra nytår 1905.

Spørgsmålet om afløsning af højtidsoffer og accidenser var til behandling i 1905 (15/5), ved hvilken lejlighed rådet gik ind for en ophævelse af begge og afgifternes ligning på menigheden. Den endelige ordning blev truffet i 1907, således at sp fik 270 kr pr år, lærerne i Brund og Skjold hhv 140 og 115 kr (5/2 07).

1906 (14/10) indtrådte lærer H Jørgensen, Brund, i rådet efter dødsfald. Det flg år skænkede Julie Fog 1400 kr til et nyt kirkeorgel (1/1 07), der blev taget i brug 15/9 s å, og til hvilket kirkeejeren lod opstille et pulpiter.

Den sidste, ikke rent rutinemæssige sag drejede sig om indførelsen af særkalke, hvorom rådet erklærede, at da ingen i menigheden havde ønsket forandring i det bestående (fælleskalk), fandt man ikke en ændring »betimelig nu for Tiden« (1/7 09).

Rådet holdt sit sidste møde 30/12 1909, og et par måneder efter fraflyttede pastor Lund sognet. (Forhandlingsbog 1903-32). Jfr om L bd II, s 512.

Havde mødevirksomheden under Lund været stærk, blev den i pastor *P J Sørensens* tid (1910-24) næsten hektisk — i samme ånd. Sp var overalt den udfarende kraft. At der i disse år fandt en IM-vækkelse sted i sognet på grundtvigianismens bekostning, synes hæ-

vet over enhver tvivl (se også analysen af altergangen ndf).

Kirkeåret 1916/17 giver et dækkende billede af embedsperiodens kirkelige arbejde, hvorfor beretningen herfra refereres eksemplvis. I kirken var udover de sædvanlige tjenester afholdt børnegudstjeneste ved Helligtrekonger, missionsuge 8/1-12/1 ved fremmede talere på sps foranstaltning, tjeneste 11/6(?) i anledning af (IM's) store årlige sommermøde i Skjold. Hertil kom: »Regelmæssigt Møde hver Onsdag i Missionshuset i Skjold (Missionsmøde ved Indremissionærer og Sognepræsten i Fællesskab eller Missionsmøder og Bibelforedrag ved Sognepræsten alene... Børnegudstjeneste ved Sognepræsten hver Søndag (om Vinteren i Kirken, om Sommeren i Missionshuset). Samtalemøder, oftest ledede af Sognepræsten, hver 14. Dag i Missionshuset eller i Hjemmene«.

Særligt Ungdomsarbejde: »... En Søndag om Maanedens stærkt besøgte Ungdomsmøder for Karle og Piger. Desuden holder Skjold KFUM (20-25 Medl) Møde hver anden Mandag og Skjold KFUK (35 Medl) hveranden Tirsdag — begge Dele i Missionshuset«.

Fra andre år kan nævnes havemøder i prg, bibellæsninger, sommermøde 1915 med 500 deltagere.

Der havde 1916/17 været 18 tjenester med altergang ved sp og 4 ved grundtvigske (valgmenigheds)præster, 2 familier var sognebåndsløserne til Odder valgmg (1921/22 4, men var sognebåndsløserne til Skjold). 1911/12 bemærker sp om loven om kirkers brug: »Der er ikke gjort egentlig Brug af nævnte Lov, men et enkelt Menighedsmedlem har flere Gange henvendt sig til Sp og faaet Kirken overladt til Gudstjeneste ved Valgmenighedspræster«. Som det fremgår af altergangsstatistikken ndf, må lignende henvendelser have fundet sted gennem alle årene. (Præsteindber 1903-23).

Menighedsrådsvalg efter 1912-loven fandt sted 29/11 s å. — Detailler savnes. Fm blev *Julie Fog*. Ved mødet 12/12 12 vedtoges det at indføre de ny ritualer for dåb, nadver og brudevielse (autoriseret 19/7 12). Efter valget 1916 valgtes sp som fmd, en post, han sad inde med i resten af embedsperioden (7/12 16). I de flg 3 år indkaldte han kun rådet 1 gang om året, i december.

1920 holdtes 3 møder inden valget, foranlediget bl a af det radikale ministeriums forsøg på at spænde landets menighedsråd for dets kirkepolitiske vogn (se Rårup for 1920). Man vedtog at støtte forslag fra Århus domsogns menighedsråd om en landssammenslutning af rådene (10/2 20).

Det ministerielle cirkulære af 1/3 1920 om kvinders adgang til præsteembeder blev afvist af 3 mod og 1 for forslagene. Et medlem stemte ikke (12/3 20; genoptaget i rådet 5/12 24 med lign resultat).

Menighedsrådets sammensætning 1903-22: I 1904 var alle dets 4 medlemmer grundtvigske (iflg

Birkedal Nielsen). Blandt dem var *Julie Fog* (død 1923), datter af sp Fog, »gennem en menneskealder en forgrundsf figur i Horsensegnens grundtvigske liv« (Birkedal N), fm for rådet 1912-16 og forfatter til det afsnit i »Gamle grundtvigske Hjem«, der ovf er benyttet til skildringen af familiens liv. En anden lokal forgrundsf figur var gdr *Rasmus Nielsen* (død 1926), ejer af Abildgaard, Brund, og fader til Jørgine Abildgaard. Han »samlede unge og gamle til møder og sammenkomster« på gården. Et 3. medlem var lærer i Skjold *K V Jensen* (død 1906), der afløstes af lærer H Jørgensen, Brund. Nr 4 var gdr og sognefoged *Johns N Raarup*, Skjold.

Raarup gled ud ved 1912-valget, mens de 3 øvrige fortsatte. Nyvalgt blev karetmager *Jakob Jensen*, Skjold, IM's førstemand i sognet, om hvem sp Birkedal Nielsen (grundtvigianer) fortæller: »Dagen efter (B Ns ankomst 1934) kom karetmageren, Indre Missions formand, med en stor kurv æg«, hvorved — kan det antages — et godt forhold etableredes mellem de 2 kirkelige fløje.

I 1916-rådet sad de samme, i 1920 gled Rasmus Nielsen ud, de øvrige fortsatte. Nyvalgt blev hmd *Marius Rasmussen*, Skjold, der formodentlig tilhørte IM. I hvert fald førte valget 1922 til paritet: 3 IM, 3 gr, med Hans Jørgensen som nr 1, Jakob Jensen som nr 4 (næstfmd). Pastor Sørensen fortsatte som fmd. (Forhandlingsbog 1903-32).

Altergangsfrekvenser 1886-1922 er blevet undersøgt til belysning af de skel, der opstod i menigheden, da de grundtv sp Fog og Ole Jensen blev afløst af 3 IM-præster.

I det flg anvendes betegnelserne M (middeltal) for gennemsnittet af de årlige antal altergæster gennem en årrække, samt sd (standardafvigelse), der angiver grænserne for den »spredning« til begge sider for middeltallet (= M), inden for hvilke de fleste enheder af en statistisk population vil befinde sig. For den enkelte præsts vedkommende er kun medtaget det antal *hele* år, i hvilke han sad i embedet.

Ole Jensen 1886-93: M = 446.5, sd = 19.3. Med folketallet i 1890 (756) som grundtal var den gnsn altergangsfrekvens 59.1%. I 1894 var den 58.1% (439 altergæster).

Borchsenius (1895-99): M = 581.2, sd = 57.9. Med folketallet i 1901 (690) som grundtal var den gnsn frekvens 84.2%. I 1900 var den 84.2% (581 altergæster).

I *C T Lunds* embedstid (1900-10) indtraf i 1906 et »skisma«, idet det grundtvigske parti i dette år gik til alters hos valgmgphr Malling, Odder. Herved fremkommer 2 sæt tal for perioden 1901-09.

1901-05: M = 455.4, sd = 25.3. Med folketallet i 1901 som grundtal var den gnsn altergangsfrekvens 66%.

1906 gik 93 til alters hos Malling ved to hverdagstjenester. Han ses ikke at have aflagt besøg i Skjold i årene til 1910 (død 1912).

Altergæster hos sp 1906-09: M = 401.3, sd 36.8.

Totalt antal altergæster 1906-09: M = 424.5, sd = 13.1. Med folketallet i 1906 (721) som grundtal var den gnsn altergangsfrekvens 58.9%.

I *P J Sørensens* embedsperiode (1910-24) blev oven spaltning permanent, hvorved en art valgmenighed i sognemenigheden betjentes med sakramentet af grundtvigske præster. Hertil kom 2 IM-

stævner i sognet, ved hvilke 312 personer gik til alters.

Altergæster hos sp 1911-12: M = 519.9, sd = 170.8. Altergæster hos valgmgphr 1911-21: M = 103.5, sd = 36.6.

Totalt antal altergæster 1911-21: M = 651.7, sd = 157.3. Med folketallet i 1916 (696) som grundtal var den totale altergangsfrekvens 93.6%, med udeladelse af 312 mødedeltagere 89.6%.

1886-93 (O Jensen) er sd lille i forhold til M, hvoraf ses, at M er et godt udtryk for den årlige altergangsfrekvens. Denne må siges at være relativt ringe (se ovf om Jensens forhold til mgh).

Frekvensen bedredes stærkt i Borchsenius' tid, men sd er nu forholdsvis ((sd x 100) : M) mere end dobbelt så stor som tidligere. Dette har sin forklaring i, at den årlige frekvens var stærkt stigende i femåret 1895-99 (fra 480 til 655).

I *C T Lunds* tid var frekvensen generelt faldende, således som det med erfaringerne fra Sønderjylland in mente måtte forventes. Når bortses fra Mallingepisodens indvirkning på sd, må M siges at være et rimeligt godt udtryk for årsfrekvensen.

Både hos sp *P J Sørensen* og i »valgmenigheden« er sd meget stor i forhold til M, der følgelig er et usikkert udtryk for årsfrekvensen og vidner om store udsving i denne. Men en gnsn totalfrekvens på 93.6, subsidiært 89.6%, viser, at de foregående års nedgangslinie blev afgørende brudt, og at frekvensen endog lå højere end i Borchsenius' tid: konkurrencen mellem de to samfund tilskyndede måske til flittigere altergang. De enkelte års statistik viser tillige en interessant udviklingslinie: tilslutningen til sp steg ret konstant over årene (318 altergæster i 1911, 754 i 1921), mens den i »valgmenigheden« sank noget ujævnt (171 altergæster i 1911, 82 i 1921, minimum 60 i 1915). Det kan heraf udledes, at grundtvigiansimen i perioden tabte terræn til sognekirkeligheden og IM.

(Statistikken dækker kalenderåret 1886-1906, derefter muligvis kirkeår. Herved forklares måske divergenser mellem den lokale kilde og den officielle. Altergæster i Skjold Kirke (1887-1906); Præsteindberetninger; oplysninger fra valgmenighedspræst R N Bach, Odder).

Menighedsrådet holdt møde kort efter Poul Sørensens afrejse 1924. Ved formandsvalget fik den grundtvigske lærer H Jørgensen lige så mange stemmer som en modkandidat fra IM, men vandt lodtrækningen.

Til sognekaldet var der 6 ansøgere, hvoraf 3 trak sig. Ved afstemningen deltes rådet som hidtil i to grupper på 3 med hver sin kandidat, der sidestilledes som nr 1 (11/5, 14/5, 30/5 25). Men IM-traditionen fortsatte med udnævnelsen af *E F Moe* (1925-28), søn af O Moe, Sdr Bjert, og KFUM-sekretær i Kolding.

20/11 1925 valgtes sp som fmd med slagter Søderstrøm som næstfmd (IM). Pastor Moe var øjensynlig syg i sidste halvdel af 1926, og Hans Jørgensen blev, da Søderstrøm fraflyttede sognet, valgt som fmd, da der under disse omstændigheder var grundtv flertal i rådet. (Forhandlingsbogen 6/7, 28/7, 20/8 26).

Efter valget 27/11 1926 trådte det ny råd sammen 4/12. Det bestod af 4 gr og 2 IM,

således at H Jørgensen kunne fortsætte som fmd. — Afspejler disse tal retningsernes styrke, kan det sluttes, at IM-vækkelsen »fladede ud« ret snart efter pastor Sørensens bortrejse. — I foråret 1928 var Moe på ny syg, og rådets flertal søgte om sp Fenger (grundtv), Glud, som vikar, hvilket blev tilstået (sst 20/3, 29/3 28).

I Skjold kunne man — så lidt som i Rårup — tiltræde ministeriets plan om sognets sammenlægning med den nordl del af Rårup, og den blev bestemt afvist 1927. Som begrundelse fremhævedes 1) at det ny sogn ville få ca 250 indb flere end Rårup + Klejs, 2) at beboerne i Brund og Bisholt ville få 7-8 km til Rårup prg, 3) at det ved en sammenlægning opstående økonomiske fællesskab »er os meget imod«, 4) at sammenlægning ville »støde Menighedens Sognebevidsthed«. Man ville ikke give afkald på sp og prg (15/2 27).

En anden vigtig sag i Moes tid var rådets overtagelse af prg med 72 tdr land (23/9 25) og reduktion af avlsbygninger med bevarelse af laden (30/9, 6/11 26). Hertil kom forhandlinger om prgs reparation og jordens udparcellering. Der oprettedes 6 brug i størrelsesordenen ca 7 til 1.5 ha — få år senere viste de sig at være for små til ved egen hjælp at kunne klare 30'rnes landbrugskrise (Forhandlingsbogen, s 76 et pass).

Efter Moes død ønskede det grundtv flertal i rådet naturligt nok en grundtv præst — efter godt 30 år med IM-præster. Det fik man med *Holger Bennike* (1928-34). Han havde en fortid som højskolelærer og som lærer ved den grv præste- og højskole i Des Moines, Iowa (USA). Han overtog den resterende prg-avling (ca 12 ha), men jorden viste sig stærkt udpint.

Antallet af ansøgere er ukendt. Bennike fik 4 st, nr 2 fik 2 (formentlig hhv de gr og de missionske). 28/5 1928 blev han kaldet og indsat i embedet 8/7. 13/11 s å valgtes han som fmd for menighedsrådet. Han genvalgte efter valget 25/11 1930, der ikke ændrede partistillingen (4 gr, 2 IM), og fortsatte som fmd embedsperioden ud.

Som Rårup fik også Skjold en milieusag. Vandet i avlsgårdens brønd erklæredes af Steins laboratorium »i kendelig Grad forurenat«. Det vedtoges at lade grave en ny brønd »i tilstrækkelig Afstand fra Møddingestedet«.

Snart efter meldte landbrugskrisen sig og voldte rådet bryderi, fordi »Husmændene paa Præstegaardsjorden for en Dels Vedkommende er i Resistance med Jordrente til Præstelønningskassen«. Efter udveksling af diverse skrivelser gav Stiftsøvrigheden tilladelse til optagelse af en bankkredit på 1200 kr — husmændene fik krisehjælp. (13/4, 22/4, 24/8, 26/8, 15/10, 4/11, 7/12, 15/12, 19/12, 26/12 1932).

Af »åndelige« sager på dagsordenen var der kun to. 14/10 1931 godkendes med 6 stemmer mod 1, at »Kapers (i 1931 autoriserede) Lærebog indføres i Skolen til Brug ved Religionsundervisningen«.

Bogen blev angrebet af det nystiftede »Tidehverv« som en blot etisk belæring (P G Lindhardt VIII, 1966, s 163, s 184ff).

4/11 1932 foreslog sp indførelsen af »Tillæg til Salmebog for Kirke og Hjem« af Widding, Severinsen og Ludwigs til brug i kirken. Samtidig sattes et ekspl af tillægget i cirkulation blandt rådets medlemmer, der enedes om, at sagen burde drøftes af et menighedsmøde (5/12). Ved dette (26/1 1933) talte Bennike for de 9 fremmødte (foruden rådets medlemmer) for tillæggets indførelse. Der stilledes nogle forespørgsler, men »ingen rettede virkelige Indvendinger mod Forslaget«, hvorefter rådet vedtog at anskaffe 50 ekpl.

Ved vakancen 1934 blev embedet opløst med klausul, at den kaldede tillige evt skulle »overtage Betjeningen af et andet Sogn« (Kirke-min skr 23/8 34). Der var 35 ansøgere. Menighedsrådet (valgt 1930) delte sig som ved indstillingen 1928 (4 gr/2 IM): højskolelærer, cand theol *Johs Birkedal Nielsen* (1934-47) indstilledes som nr 1 (4 st), nr 2 fik 2 (5/10, 29/10 34). Som forgængeren var han grundtvigianer.

JBN har meddelt nogle åbenhjertige erindringer fra Skjoldtiden, som refereres ndst i uddrag:

»Skjolde sogn består af fire helt adskilte landsbyer med kun enkelte udflyttergaarde. ... I Skjolde boede præsten, lægen og dyrlægen, i Brunde fremskridtsbønderne, der var radikale, og haandværkerne. I Skjolde missionsfolkene, i Brunde grundtvigianerne«.

JBN's ordination foregik efter rådets ønske i sognekirken, hvorefter det »gav en fin middag i præstegården, og om eftermiddagen var der sammenkomst i et overfyldt forsamlingshus. Det er dejligt med en festlig velkomst. ... Vi glædede os over den gode salmesang i kirken. Sofie (sps hustru) fik selvfølgelig hurtigt oprettet et sangkor, væsentlig med deltagere fra Glud. De fik efterhaanden indsunget saa mange melodier, som menigheden kom til at holde af, at det ikke blev noget problem for os med »de Laubske melodier«. Det blev skik, at sangkoret stod for sommermøderne, vi gennem alle aarene holdt i haven. ... To gange var der tusind mennesker til disse møder, da Jørgine Abildgaard ... gav opvisning med gymnastikpigerne..., og da sangkoret under krigen opførte »Elverhøj« med hjælp af orkester fra Horsens«.

»Blandt kollegerne i provstiet havde vi faaet en hjertelig modtagelse. Jeg har befundet mig bedre blandt præster end blandt højskolefolk. ... Der var tradition for et godt sammenhold i provstiets konvent. ... Vi tog det meget alvorligt, at værten skulde have en ordentlig indledning til dagens forhandling. Vi spiste i al tarvelighed, jeg har aldrig oplevet, at der var vin paa bordet. Men vi var lytstige, og latteren rungede. Her følte vi os frie og trygge«.

»Ferdinand Fenger blev min gode vejleder i pastorale spørgsmål. Da prøveoversættelsen til Ny Testamente forelaa, gik vi sammen hver uge og gennemgik evangelierne. Jeg var blevet formand for Horsens Konvent. Ved maanedlige møder dér fremlagde vi materialet, for vore ændringsforslag blev sendt til kommissionen. Og vi havde da den

tilfredsstillelse, at en snes af vore ændringsforslag blev optaget i den autoriserede tekst«. ...

Om sit engagement i politik skriver JBN bl a: »Da Arne Sørensen begyndte (1936) at udgive sit tidsskrift »Det tredje Standpunkt«, indbød vi til dannelse af en studiekreds. Den fik god tilslutning, deltagerne holdt bladet, og vi samledes i hjemmene. Da vi ikke kunde følge Arne Sørensen mere — han kom ind paa, at der nok burde rulle et par hoveder, før det blev godt her i Danmark — fortsatte vi samværet med højtlesning af en bog. Denne læsekreds har nu holdt sammen i mere end 40 aar. Men i krigsaarene gik bølgerne ofte højt.« — Dansk Samling fik ved folketingsvalget 1939 8 st, 1947 2 i sognet (Stat Medd).

Som lærer på Danebod højsk havde JBN oplevet nazismens magtovertagelse i Tyskland (1933). Man søgte i Sønderjylland at dæmme op for truslen fra syd bl a ved oprettelsen af »Det unge Grænseværn« (1933), af hvilket JBN fik oprettet en afdeling i Skjold.

JBN havde i flere år før 1940 forudset, at værnens forsømte tilstand kunne føre til tysk okkupation af Danmark. 9. april kom følgende næppe som den store overraskelse: »Da vi ... havde den første gudstjeneste efter besættelsen, og dagens tekst var »Eders hjerter forfærdes ikke, tro paa Gud og tro paa mig«, havde jeg opfordret kirkegængerne til at sende deres unge til eftermiddagsgudstjeneste, saa jeg kunde tale til dem. Det fortsatte saa nogle søndage med fyldt kirke«. ...

I 1938 havde præsteparrer haft besøg af pastor Petersen, Berlin, der allerede havde siddet i tysk KZ, og som havde givet JBN »en illegal lille bog med breve fra KZ-fanger. Jeg oversatte nogle af brevene og bad Horsens Folkeblad om at trykke dem. Det turde redaktøren ikke, for »vi har straks dr Meisner (tysk presseattaché) rendende her med sine protester«. ...«

Menighedsrådsvalget 24/11 1934 var fredsvalg. Af veteranerne var tilbage kun (pens) lærer Hans Jørgensen (gr) — karetmager Jakob Jensen (IM) gled ud. Sp valgtes som fmd og beholdt posten til slutningen af 1945. Udfaldet: 2 gr, 2 IM, 2 C indledte med valget af de to sidstnævnte (»folkekirkelige«) svækkelsen af vækkelsesbevægelsernes spor, der har resulteret i et råd (1984: 6 fk) uden kendelige retningsskel (Forhandlingsbogen 24/11, 13/12 1934).

Valget 1938 er ikke omtalt, men gav samme resultat som i 1934. Lærer Hans Jørgensen gled ud og erstattedes med forstander Karl Fausing, Brund efterskole.

Kort før havde rådet af enkefru Maren Nielsen, Glud (forhen Skjold), modtaget en gave på 5000 kr til et nyt alter (2/11 38, 8/3 42). Disse penge i forbindelse med 2500 kr til udvidelse af orglet, skænket af arven efter frk Dagmar Rasmussen, mangeårigt medlem af Julie Fogs husstand, satte fart i restaureringsarbejdet (19/11 43).

I 1943 lod rådet afholde en kirkeuge med aftentjenester medio november (20/9 43).

For 1942, da valget ikke blev holdt, angiver sp rådets sammensætning til 2 gr, 2 IM,

2 up (som Kir Hdbog 1949). Måske er der tale om en erindringsforskydning eller fejlskrivning, så tallene i virkeligheden går på den forsamling, der udgik af valget 27/11 1945. Ved dette genindtrådte karetmager Jacob Jensen (IM), mens førstelærer J Clausen nyvalgtes. Hermed spillede sidste akt i en sen variant af den klassiske konflikt mellem »præst og degn«. Den endte med, at sp måtte fortrække.

Om stridens opkomst og forløb meddeler JBN:

»Førstelæreren var en kultiveret og vidende mand, som jeg glædede mig til at samarbejde med, og jeg var omhyggelig for at faa et godt forhold til ham. Paa den tid havde præsten endnu »tilsyn med religionsundervisningen« (tilsynsret, men ikke —pligt, HP), som det hed. Jeg talte med læreren og kirkesangeren om, at jeg fandt det interesseløst at komme dumpende nu og da for at overvære en religionstime. Saa jeg foreslog, at jeg skulde følge undervisningen en uge igennem, saa haabede jeg, vi derefter kunde faa en god samtale. Da ugen var gaaet, blev jeg overfuset med bebrejdelser over »det uhørte krav«, jeg saaledes havde stillet. Forholdet blev indberettet til Danmarks Lærerforening. ... Læreren blev nu min fjende, og vort forhold blev saa spændt, som det alt for mange steder var tilfældet, saa længe tilsynspligten med religionsundervisningen var gældende, og lærerne var pligtige til at yde kirketjeneste.

Efter krigen bad vi menighedsraadet om at faa indlagt vand i boligen og indrettet et badeværelse. Førstelæreren blev nu indvalgt i menighedsraadet og blev dets formand. Menighedsraadets møder kunde ikke længere foregaa i præstegaarden, men blev flyttet til sogneraadsslokalet. Vort ønske blev imødekømt, men ved et følgende møde blev det vedtaget, at arbejdet alligevel ikke skulde udføres.

Vi kunde kun taget det som udtryk for, at man ikke ønskede at beholde os i sognet, saa jeg begyndte at søge andet embede, ...«

JBN's beretning stemmer med forhandlingsbogens lakoniske meddelelser. Uoverensstemmelserne var store i de sidste år før hans forflyttelse til Vejle (1947).

Til embedet var der 34 ansøgere. Rådets retninger markerede sig i l. afstemningsrunde med 2 st på hver af 3 udvalgte kandidater. I 2. fik *Fr Gaarn-Larsen* (1948-66) 4 st som nr 1 og blev udnævnt. Han var »tidligere AB-førsteholdspiller ..., Danmarks første og eneste idrætspræst« (fra 1944). Iflg interviewet i Kr Dagbl fik han 150-200 invitationer pr år til at tale til idrætsfolk, langt mere end overkommeligt. (9/2, 13/3 48, Kr Dagbl 10/7 50).

Ved indsættelsen 17/5 1948 var kirken fyldt til sidste plads, og den flg dags aften var 200 mennesker samlet i Brund forsamlingshus, hvor talerne gav udtryk for ønsket om »et godt Samarbejde, bygget paa gensidig Forstaaelse, ... mellem Præst og Menighed« (18/5 48). Hvis tallet på altergæster kan tages som målestok, gik ønsket i opfyldelse (se ndf).

Fausing var fmd for de skiftende råd i en snes år (1946-65), og under hans ledelse forløb arbejdet jævnt og fredeligt. En kort periode syslede man med planer om en ny prg, men de blev snart skrinlagt (5/5, 6/7 48). Moderniseringsplanerne fra 1946 gik nu glat gennem råd og kirkemin, men blev delvis standset af boligministeriet under hensyn til materiale-mangel. I 1950 vedtoges det endelig at indlægge vand i prg med eget vandværk. Om andre forbedringer melder Forhandlingsbogen så at sige intet. (6/7, 6/8, kirkemin skr 20/10 48, boligmin skr udat, 20/9 50).

I 1959 dukkede miljøspøgelset fra 1929 atter op: kreds-lægen kasserede avls-gårdens brønd — den lå for nær møddingen. (10/7 59).

I efteråret 1956 blev kirkens varmeanlæg kasseret. Rådet besluttede at lade installere elvarme, og arbejdet kunne afleveres 11/9 1957. Det kostede ca 30000 kr. (3/12 56, udat notat fra 57).

Omkring 1960 sled man bravt for at få den kullede kirke forsynet med tårn. Et betydeligt beløb blev indsamlet (pr 1/1 63 24164 kr, gnsn ca 100 kr pr husstand). Trods et »opmuntrende og lystgivende« møde med bisp og stiftamtmand fik man fra min »et absolut Afslag« på ansøgningen om tilladelse til tårnbyggeri. (19/7, 7/10, 15/12 60, 22/7, 19/12 61, 17/10 62, 4/2, 29/3, 7/11 63).

Et nyt træk i sognets liv var »kirke-bilen«, der kom i drift så tidligt som 1952 (7/1, 9/12 52, 15/12 53).

25/2 1953 autoriseredes Den Danske Salmebog, af hvilken rådet efter nytår 1954 indkøbte 30 eksp. Ved et menigheds-møde med ca 45 deltagere konfirmeredes rådets beslutning, hvorefter dette vedtog at indføre »Den danske Salmebog«. (28/1 54).

Kir Hdb 1951 meddeler, at der havde været afholdt menighedsrådsvalg i 1949, hvorved 2 gr, 1 IM, 3 up blev valgt. Forhandlingsbogen opgiver kun de 6 medlemmers navne (25/11 49).

I 1953 indbød rådet til prøvevalg i centralskolen, hvor en liste indeholdende navnene på det afgående råds medlemmer blev opstillet og godkendt. Der indkom ikke flere lister (14/11 53).

Forud for 1957-valget forsøgtes atter aftalevalg. Mødet var besøgt af ca 50 vælgere, der opstillede en Fællesliste. Den har muligvis indeholdt navnene fra det afgående råd, af hvilke 4 blev genvalgt. Men foruden fælleslisten indkom der endnu en, fra hvilken 2 blev valgt ved »kampvalget« 20/11 1957. Efter Kir Hdb 1959 bestod rådet af 3 nærmest IM, 2 gr og 1 up.

I 1961 indkom der 2 lister. Resultatet blev en fornyelse: 3 blev genvalgt, 3 nyvalgt. Kir Hdb opgiver 1963 sammensætningen som 2 nærmest IM, 3 gr, 1 up, desuden — lidt kryptisk — efter de 3 gr: 1 af de unge. Rådet bestod dog fremdeles kun af 6 medl.

I 1965 forsøgtes påny prøvevalg (2/11), men der opstilledes 2 lister. 4 blev genvalgt, 2 nyvalgt, Fausing gled ud. Fmd blev gdr H P Jensen, Brund. (23/11, 29/11 65). Rådet bestod herefter (Kir Hdbg 1967) af 1 IM og 5 gr.

Men allerede dengang gjaldt vel om betegnelsen »gr« det samme, som Grundtvig i 1849 hævdede ang det »evang-lutherske«, at den dækkede »noget vist, hvorved dog slet ingen Ting siges«. P d a s var IM's mest markante skikkelse, karetmager Jensen, død 1957.

1966 blev pastor Gaarn-Larsen forflyttet. Ved et fællesmøde enedes menighedsrådene i Skjold og Tyrsted-Uth om at søge kirkemin om tilladelse til opslag af embedet, således at den kaldede blev sp i Skjold og rkp for Tyrsted-Uth (4/3 66). Skrivelsen blev imidlertid returneret med forespørgsel, om Skjold og Uth sogne kunne sammenlægges til ét embede, mens Tyrsted blev et sognekald for sig. Alle 3 råd afviste forslaget og henholdt sig til skrivelsen af 4/3.

Kirkemin ønskede derefter forhandling om sammenlægning af Skjold med enten Rårup eller Glud-Hjarnø. Samtlige råd fandt dette utilfredsstillende (30/8 66). Herefter berører forhandlingsbogen ikke sagen før 15/8 1967, da rådene fra Skjold, Tyrsted og Uth enstemmigt indstillede hjpr ved Holmens kirke *Bent Friis-Nielsen* (1967-71) som sp for Skjold og rkp Tyrsted-Uth.

Indsættelsen fandt sted 29/10 1967, og samme aften blev præsteparret budt velkommen ved en middag i Skjold sognegård.

Pastor Friis-Nielsen virkede tillige som timelærer i religion ved Gedved seminarium, Langs seminarium, Silkeborg, og HF-kursus i Horsens (Teol Stat 1981).

I 1969 gennemførtes »aftalevalg«, en fremgangsmåde, der fulgtes ved alle senere valg. Gdr H P Jensen fortsatte som fmd (1/12 69) til 1973, afløstes da af ejendoms-mægler J E Haarup. I 1977 blev gdr Jens Mikkelsen, Skjold, fmd og har været det siden. Jeg skylder ham stor tak for lånet af samtlige protokoller i hans besiddelse. (9/10, 31/10, 23/11 73, 6/10, 14/11 77, 2/10, 17/11 80, 8/11 84; valget 84 uomtalt).

Sp Ole Frederiksen karakteriserer de 6 nuværende menighedsråds-medlemmer som fælles- eller folkekirkelige. Da de 4 af dem »går igen« ved de to forudgående valg, kan det sluttes, at de skel, vækkelserne skabte, nu på det nærmeste er slettet.

Pr 1/11 1971 blev Friis-Nielsen kaldet til Kalundborg. Hermed var kirkemins sammenlægningsplan påny blevet aktuel, men intet tyder på lokal modstand denne gang: rådet var indforstået med, »at menigheden maa afstaa fra at søge opretholdt sognepræsteembedet i Skjold sogn og søge tilknytning til nabosogn som anneks, Raarup sogn«. (Skr til kirkemin 23/9 71). Ved kgl res af 10/1 1972 nedlagdes embedet som sp for Skjold og rkp for Tyrsted-Uth, og Skjold blev sammenlagt med Rårup som hovedsogn fra 1/2 1972.

Ved 1. embedsopslag kom der 2 ansøgnin-ger, ved andet 4. Efter prøveprædikener indstillede pastoratets 3 menighedsråd (14/6 72) enstemmigt cand theol *Ole Frederiksen* som sp (1972-).

I 1970 blev orglet fra 1907 vrangvilligt, men først 4 år efter bestilte rådet et nyt hos Bruno Christensen & Sønner, Terkelsbøl (25/11 74, 5/11 75, 7 stemmer, ca 260.000 kr). Indvielsen fandt sted

med stor deltagelse ved et adventsmøde med kirkekoncert i 1978 (27/8, 25/10, 3/12 78).

Klokkestabelen blev udskiftet 1975. Anlægget indvies med en aftentjeneste med den tidl. sp. Gaarn-Larsen. Derefter fælles kaffebord med oplæsning etc., der samlede ca. 1/4 af sognets beboere. (27/8, 2/11 75, Horsens Folkebl. 20/10 75; 12/5 80).

14/2 1972 søgte rådet om tilladelse til at erstatte »det hidtilværende kapel med gammeldags toiletter« med et moderne redskabshus. Man stod noget vaklende til opførelsen af nyt ligkapel og ville først høre et menighedsmøde (19/4 74). Dettets flertal gik ind for et kapel (31/10 74), hvorefter rådet vedtog det udvidede byggeri (25/11 74). Det stod færdigt i 1976 og kostede 104.000 kr (12/12 76).

Da »brugsen« i Skjold, der lå op mod kirken, måtte likvidere, erhvervede rådet bygningen, hvorefter man tilbød kommunen nedrivningen som beskæftigelsesarbejde (30/11 82). Som led i bestræbelserne på at bevare kirkens kønne omgivelser indbød amtsrådet til offentligt møde, ved hvilket man kunne »fremkomme med forslag til, hvorledes en fredning af Skjold kirkes omgivelser bør gennemføres«. (8/11 84).

Forsamlings- og missionshus angives i sognet nedlagt hhv. ca. 1962 og 1975. Fra 1973 begyndte menighedsrådet at arrangere møder på »neutral« grund — i sognegården (opført 1962). Det første var et adventsmøde med salmesang, tale af sp. og oplæsning og fortolkning »af digterpræsten Kaj Munk« (7/12 73). I årene derefter er traditionen blevet fortsat med vekslende programmer, i 1981 f. eks. en julekoncert (med kendte solister), arrangeret af menighedsråd, husholdnings- og beboerforening. 270 deltog — noget over 1/3 af sognets befolkning (29/11 81).

23/11 1981 aftalte man at holde fællesmøde med rådene i Rårup og Klejs om udvælgelse af et fælles kirkeblad. Det begyndte at udkomme straks efter under redaktion af sp.

Skoler

Skjold fik sin første sædedegn, *Anders Nielsen*, ca. 1650. Han sad inde med embedet i o. 30 år og fulgtes af *Hans Knudsen* (1680-1713). *Niels Andersen* (1714-55) var svoger til sp. 6. Han var efter sp. Zoëgas indberetning til bisp (1739) »en ustander Person ... til at holde Skole haver han ej Id, ... hvorfor han skall og vil holde een dygtig Substitut«. S. å fik sognet en fundats for skolevæsenet i h. t. Chr. VI's forordning. Herefter indrettedes skolen i Skjold, så den kunne søges af børn fra sognets 4 landsbyer.

Allerede 1752 udnævntes NA's efterfølger *Niels B. Klokmester*, der sad inde med det jordløse embede til o. 1783. På jordløsheden blev der rådet bod i den næste degn. tid. Om ham noterer biskop Janson, Århus, ved visitats 13/7 1792: »Degnen Iens Glattrup, tillige Skoleholder i Skiolde, er en skikkelig Mand, og flittig i Ungdommens Underviisning ... I Overhørselsen viiste de Unge antagelig Prøver paa deres Kundskab, saavidt efter

hidtil værende Lærebog og Underviisnings-Maade kunde fordres«. (Vis prot. 1791-1804).

Af bispens notat fremgår det, at skolevæsenet var udbygget med en biskole i Bisholt, hvorfra børnene tidligere havde søgt til Glud (det gjorde de igen 1816-36). — Foruden Bisholt fik Brund og Stourup ligeledes skoleholdere omkring århundredskiftet. I 1836 blev en ny skolebygning taget i brug i Brund, og hertil søgte nu børnene fra Bisholt og Stourup. — Sognets skolevæsen synes på denne tid at have befundet sig i en bølgedal: Biskop Paludan-Müller bemærker (1836), at fremgangen i alm. skolekundskaber var meget mådelige i Skjold skole og i Brund næppe antagelig. (Kirkevis 1833-47).

Den ny Brundskoles første lærer hed *Niels Brandt*, men han afløstes efter kun et år af *Palle Christensen* (ca. 1837-55), politikeren I. C. Christensens farbror. Som nevøen drev han lokalpolitik og blev en anset mand på egnen, fæstede bl. a. den senere Abildgaard og blev udnævnt til kammerråd. Efter ansøgning fik han lov at bo på gården og at passe skolen derfra. Dette var ildset i befolkningen, og PC tog sin afsked i 1855 (død 1892).

Ved biskop Brammers visitats 1850 var der 33 børn i øverste, 34 i nederste klasse. Christensen katekiserede »... nogenlunde godt. Fremgangen i Religionskundskab var i begge Klasser ret god, i Læsning god, i Regning nogenledes i begge Klasser«. Sangen var god. (Indberet om kirkevis 1848-62).

Lærer *Andersen*, Christensens afløser i Brund, kom fra Mårslet og var iflg. Brammer »en gammel, øvet, nidkjær Lærer« (sst 1856), der gik af 1/5 1860.

Ved Johs Clausens visitats (19/8 1889) havde den nytiltrådte *J. N. Israelsen* i Brund efter kun 3/4 års virke allerede »betydeligt oparbejdet Tilstanden«. (Pk 3805). Ved det flg. besøg (5/10 1892, pk 3806) fortalte børnene »Bibelhistorie livligt og nøjagtigt. I alle Fag vare Børnene bragte godt fremad, og Prøvens Udfald godtgjorde, at Læreren udviser megen Flid og Dygtighed i sin Skolegjerning«. Desuden trænede Israelsen drengene fra Skjold og Brund i gymnastik i forsamlingshuset, og det var bisp. »en Glæde at se den Iver, Lyst og Præcision, hvormed Drengene udførte deres Præstationer i dette Fag«.

1910 tog man en ny skolebygning i brug i Brund, og den fungerede til 1931, da sognet centraliserede skolevæsenet i Skjold. Da den foran omtalte lærer *Hans Jørgensen*, Brund, ikke ønskede at flytte til Skjold, blev lærer *Thjellesen*, Skjold, førstelærer (1931-34). Skolen i Brund blev fra 1932 under *Karl Fausings* ledelse ungdoms- og aftenskole. I 1959 solgtes denne til lærerparret *Vagn Andersen og hustru*, der 3 år senere måtte give op som følge af svigtende elevtal.

I Skjold skole efterfulgtes *Jens Glattrup af Gronemann*, der blev afskediget 1843 efter indgivet klage over undervisningen. Skønt afløseren *Schou* fik ganske pæne vidnesbyrd af biskop Brammer, var der fremdeles uro om skolen. Da *Kr. Vilh. Jensen* fik embedet i 1858, og efter at en ny skole var opført 1860, indtrådte der en lang række år med gode skoleforhold, så at endog børn fra Rårup søgte Skjold skole. Pastor Fog og lærer Jensen, der også var grundtvigianer, arbejdede smukt sammen. K. V. Jensen virkede i 47 år i Skjold, efterfølgeren Thjellesen i 29.

Vidnesbyrd om Jensens kvaliteter aflægges af både provst og bisp, f. eks. af Johs Clausen i 1892:

»Ældste Klasse ... blev prøvet i alle Fag med meget tilfredsstillende Udfald. Børnene vare især flinke i Historie, Geografi og Sang. Lærer Jensen har i mange Aar med stor Flid, Dygtighed og samvittighedsfuld Troskab udført sin Gjerning, hvad der af Regeringen er bleven anerkendt derved, at han den 26 Maj f.A. blev benaadet med Dannebrogsmændenes Hæderstegn«. (Pk 3806. Den alm fremstilling efter G Laursen og T Brummer (red) 1963, s 398ff, 431ff).

Ved Thjellesens afgang var »læreroverfloden« markant: til det ledige førstelærerembede var der ca 80 ansøgere (76, 5/7 34). J Clausen, Fodslette, blev indstillet enstemmigt som nr 1 (76, 24/7 34), omtrent samtidig med sp Birkedal Nielsen. Kort efter 1945 indtrådte imidlertid lærermangel: i 1947 var der til 2.-lærerembedet 4 ansøgere (76, 3/6 47), et par år senere kun 3 (76, 5/12 49). I 1959 kom man endog ud for, at der — trods flere opslag — ikke meldte sig ansøgere (76, 21/1, 23/9 59). Da J Clausen gik af i 1962, var der kun 6 ansøgere. Enstemmigt indstillet blev *Troels Videbæk*, Revninge. (76, 8/11 62). Efter kommunesammenlægningen 1970 fik han som opgave at afvikle det sognekommunale skolevæsen. Han gik af som førstelærer 1973, men fortsatte endnu 4 år som overlærer ved forskolen i Skjold, der afløste den 7-klassede skole og er fællesskole for Skjold og Rårup skolekredse. Den har børnehaveklasse + de første 3 årgange og står under ledelse af skoleinspektøren i Rårup. (Oplysninger fra fhv førstelærer T Videbæk, 1986).

Med tilsynsloven af 1933 brast for en tid forbindelsen mellem skole og kirke: sp var ikke blandt de 5 af sognerådet udpegede medlemmer af skolekommissionen. Først 1950 indvalgte sp Gaarn-Larsen blandt de 2 af skolens forældrekrede udpegede medlemmer. Han blev fmd for denne og den flg kommission (1954 valgt af sognerådet), næstfmd 1958, men gled ud 1962. — Skolevæsenet i Skjold og Glud kommuner blev sammenlagt fra 1/4 1966, men blandt de 9 medlemmer af den fælles skolekommission var ingen gejstlige. Derimod fik sp *Friis-Nielsen*, Skjold, sæde i Juelsminde storkommunes skolekommission fra 1970. — Forud for 1966 — formentlig fra slutningen af 50'erne — var der et vist samarbejde mellem de 2 skolevæsenere m h t anbringelsen af børn fra Skjold i Glud skoles realafdeling. (76, 1/5 34, 5/6 37, 7/6 43, 16/4 46, 24/4 50, 20/4 54, 30/4 58, 10/4 62 (fejldateret); 77, 11/5 66 — sidste møde i fælleskomm 29/4 70, 72, 20/5 66, 73, 8/5 70; 76, 22/9 58, 72, 14/3, 29/6 62).

1933-loven (paragrafferne 10 og 11) åbnede mulighed for oprettelse af forældreråd. Kort efter indsættelsen af skolekomm 1934 begærede 81 forældre valg af et sådant. Der indkom 2 lister og blev afgivet 66 stemmer, heraf 47 personlige. Rådet bestod af 3 medl, der fremover deltog i skolekommissionens arbejde. I 1938 blev der påny udskrevet valg, der resulterede i rådets bortfald. Det ses ikke senere at være genoprettet (76, 11/5, 22/5 34, 5/5 38). Efter kommunalreformen havde man ved skolen et skolenævn. (73, 8/5 70-19/6 73).

Allerede 1937 udarbejdede J Clausen plan til imødekommelse af 1937-loven, efterfulgt af kommunal vedtagelse af ny skoleplan, gældende fra 1/4 1938 (76, 14/12 37, 2/3 38). Så vidt det kan ses, videreførtes dog den alm model — 3-klasset skole med 2 lærere og forskolelærereinde — til 1951, da et 4. embede blev oprettet (76, 13/4,

16/8 51). Men 1957 konstaterede lærerrådet stærkt stigende børnetal og anbefalede skolens udbygning efter 1937-loven (72, 2/4 57).

Bortset fra de almindelige gener som følge af brændselsmangel, der lejlighedsvis medførte hverandendagsundervisning (76, 2/3 43), mærkede man ikke synderligt til besættelsen før mod dens afslutning: 17/4 1945 beslaglagde tysk militær skolen. 8/5 s å fik de engelsk ordre til afmarch og efterlod bygningerne »meget medtaget efter Soldaternes hensynsløse Opræden«. (76, udat notat af J Clausen: Krigen og Skolen).

I løbet af 50'erne begyndte de pædagogiske forandringer vinde at blæse: man vedtog indførelsen af formskrift (72, 26/2 53), optog fremmedsprogundervisning, først engelsk, så tysk og samtidig med tysk matematik i hovedskolens ældste klasser (76, 30/4, 22/9 58; 72, 31/3 58, 25/8 59). Dermed fulgte behov for særundervisning for dem, der ikke kunne leve op til det højere faglige niveau (72, 2/4 57 et pass). Også kirkens interesser berørtes: sp henstillede, at man ved revision af fagplanen ikke beskar religionstimernes antal mere end højest nødvendigt (76, 21/1 59). Med nogen tøven indførtes seksualundervisning, først som forsøg — i 1961, men fra 1970/71 som obligatorisk (76, 27/4 61; 77 17/9 68, 29/4 70; 73, 8/5 70). — Eksamen — skriftlig og mundtlig årsprøve — afholdtes til midten af 60'erne, da lærerrådet vedtog at søge den erstattet med en fremlæggelse af elevhæfter og en forældredag. (72, 31/3 63, 10/5 66; 76, 18/2 66). Endeligt afskaffet blev årsprøven muligvis først i storkommunen. (73, 21/5 70).

Drøftelsen af den sognekommunale skoles selvstændige eksistens begyndte kort efter kommunalreformen (73, 12/10 70). Efter møder mellem skolenævne for Skjold og Rårup og mellem disse og forældrekrede gav Skjold skolenævn tilslutning til »forslag om at samle Rårup-Skjold til eet skole-distrikt med Rårup skole som hovedskole« (73, 4/8 72). Der er nu kun forskole i Skjold (Den da Skolehåndbog 1988).

Privatskole(r) i Brund

I et cirkulære vedr skoleindberetninger fra 1859 kræver Kultusmin »nære Oplysning om Beskaffenhed af den private Undervisning, der gives 15 Børn i Brund«. (Liber daticus, påbegyndt 1840, under dato 3/5 1860). Provsten var på visitats i Brund både 1858 og 60. Ved den første meldes intet om en privatskole dersteds, mens det fra den sidste rapporteres, at der var mødt »7 af en privat Skole i Brund By«. Provsten fandt, at privatskolen »stod, navnlig i Religion tilbage for den offentlige, hvorimod Pigerne skrev bedre.«

Om en ny lærer i Brund — tiltrådt ca 1860 — beretter provsten 1862, at han var »livlig, men aldeles grundtvigsk«. (Skolevis prot 1853-90. 10/5 1858, 19/4 1860, 6/5 1862).

Også 1876 omtaler provsten en privatskole i Brund. Om det er den samme, kan ikke afgøres. (Provstens indberet om skolevis 1875-77, pk 3803).

Oversigter

Folketal 1769 456, 1850 661, 1860 723, 1870 828, 1880 825, 1890 756, 1901 690, 1911 708, 1921 705, 1930 764, 1940 769, 1950 761, 1965 744, 1970 789, 1976 653, 1980 621, 1986 598 (Stat Medd).

Menighedsrådets sammensætning 1904 4 gr; 1912, 1916 3 gr, 1 IM; 1922 3 gr, 3 IM; 1926, 1930 4 gr, 2 IM; 1934, 1938 2 gr, 2 IM, 2 KC; 1945 2 gr, 2 IM, 2 up; 1949, 1953 2 gr, 1 IM, 3 up; 1957 2 gr, 3 n IM, 1 up; 1961 3 gr, 2 n IM, 1 up; 1965 5 gr, 1 IM; 1984 6 fælleskirkelige; ang valg (ret hyp-pige) og aftalevalg henvises til teksten. (Sp Birke-dal Nielsen, Kir Hdbg, sp Ole Frederiksen).

Kirkegang 1926, 1930, 1938 10%; 1942 6-20%; 1946 7-20%; 1950 11-20%; 1954 10-40%; 1958 10-35%; 1962 9-35%; 1966 gnsn 10%; 1984 4%; 1987 3%. (Kilder: som ovf).

Antal altergæster 1886-1921 se teksten ovf; 1922, 1926 700; altergæster taltes ikke i sp Birke-dal Niensens tid 1934-47; 1954 750; 1958 650; 1962 1095; 1966 800; 1984 344; 1987 251. (Kilder: som ovf + de i teksten anførte).

Lille IM-kreds nævnes i Kir Hdbg 1931, 35, 39, 47, 67. 1951-udg omtaler IM-vækkelser, og samfundets størrelse angives til 40, samme antal som i 1955 og 59. 1963 har »lidt IM«, 1967 »lille I.M. Smf«. I 1986 synes virksomheden begrænset til nogle få gamle, der menes undertiden at få besøg af en missionær. — KFUM og K omtales 1931, 35, FDF 1951 (stor), 55 kun nævnt. — Søndags-skole 1951 (iflg Birkedal Nielsen også ca 1945).

Kirkeligt Samfund blev stiftet af Birkedal Niel- sen 1945 med 40 medl. Det nævnes i Kir Hdbg 1947 (50 medl, sp fmd), 51 (50 medl), 55, 59 (45 medl). 1963 omtales KS uden medtal, 1967 blot »gr Kredse«. 1986 eksisterede den ikke mere.

Kirkeligt ungdomsarb omtales i alle udg af Kir Hdbg 1935-59. 1967 »Ungdomsklub i Prgd«. Endnu i denne sidste udg siges befolkningen at være »vaagen og retningspræget«.

Sp Ole Frederiksen oplyser, at der findes gam- mel landsbybebyggelse, men kun enkelte parcelhu- se, og henviser for de kirkelige aktiviteters vedk til Rårup. — Kirkeblad fra 1938/39, fra 1982 fælles med Rårup, red af sp. (Kilder som ovf).

Kirkebygningen

Den hvidkalkede, skifertækte kirke, der ligger højt med vid udsigt mod syd, består af romansk kor og skib med våbenhus mod syd fra 1865. Den romanske bygning er opført af store granitkvad- re. Indvendig er korbuen ændret med røde mur- sten, og i sengotisk tid fik koret et krydshvælv og skibet tre otterribbede hvælv, hvis jordbuer står i røde mункesten. Bygningen er stærkt omsat i 1865 og fik vistnok da de svære stræbepiller på nord- siden. Altertavlen er et særpræget billedskærerar- bejde: »Kommer hid til mig« fra 1942 af Emil Han- sen, kendt fra sin store udsmykning af Ryslinge fri- menighedskirke. Et ældre altermaleri: »Kristus og Johannes« fra 1864 (af Th Jensen) er ophængt i kirken. Stort sengotisk krucifiks af særpræget type fra o 1475. Romansk granitfont med dyrefigurer; prædikestol fra 1864. Klokkerne hænger i en stabel. Kirken blev restaureret 1963. Ved dens vestende mindsten over præstefamilien Fog.

Den nyere præsterække

Præsteløn 1922 3. kl, 1958 12. kl, 1969 L R 16/31.

16. 1840-85 **Carl Fog**, f Spandet 16/7 1809. Forældre: Sp Vellef Schack Carl Emil F og Johanne Amalie Hahne. Dim Randers 29, c 10/7 35 (l), g 9/10 40 Amalie Sophie (Em- my) Eckard, f St Thomas 4/1 07, d 22/1 84. Forældre: Godsejer Wittmoll Holsten, toldin- tendant, etatsråd Christian Ditlev E og Adi- ane Louise Benners. 23/4 40 sp Skjold, d sst 11/1 85.

17. 1885-94 **Ole Jensen**, se sp Hylleholt.

18. 1894-1900 **Gustav Theodor Borchse- nius**, se sp Sæby.

19. 1900-10 **Christen Thomsen Lund**, se sp Magleby, Skelskør.

20. 1910-24 **Poul Johannes Sørensen**, se sp Vejle St Nikolai k.

21. 1925-28 **Emil Frederik Moe**, f Skern 28/10 1890. Forældre: Sp Sdr Bjert Otto Frits M og Benny Martine Rasmussen. Dim Kol- ding 11, c 24/1 17 (h), g 18/2 19 Karen Margrethe Pamperin, f Kbh 28/11 91. For- ældre: Grosserer Adolph P og Kamma Ma- rie Berlin. Sekretær Kolding KFUM, 30/12 18 kkp Marstal, 17/3 21 sp Ulsted, 7/7 25 sp Skjold, d 23/3 28.

22. 1928-34 **Holger Bennike**, se sp Ring- Føvling, afsk 31/10 66, 67-77 hjpr Århus domk.

23. 1934-47 **Johannes Birkedal Nielsen**, se rkp Vejle St Nikolai k, afsk 31/7 75.

24. 1948-66 **Frode Valdemar Gaarn- Larsen** (til Skjoldtiden uden bindestreg), se sp Sommersted, afsk 30/9 80.

25. 1967-71 **Bent Friis-Nielsen**, f Kbh 16/1 1939. Forældre: Statsaut ejendomsmæg- ler Evald Kristian F-N og Minna Thekla Ras- mussen. Dim Kbh Schneekloth sk 58, c Kbh 66 (h), g Frederiksberg 2/2 63 Lis Hugger Hansen, f Kbh 30/12 38. Forældre: Lokomo- tivmester Johan Alex H og Ebba Sophie Hug- ger. 24/5 67 hjpr Kbh Holmens k, s å sp Skjold, 1/11 71 sp Kalundborg Nyvangs k.

Personlig kapellan Skjold

1880-83 **Johannes Malta-Müller**, se sp Bjer- reby.

1884-85 **Christian Lauritz Andersen**, se sp Glud-Hjarnø.

Jan 1891-okt s å **Anders Christensen**, se sp Hejls.

I 1972 blev Skjold sammenlagt med Rårup, se der.

Litt: Kirkelig Haandbog 1931ff; H P B Barfod (red): Erindringer om gamle grundtvigske Hjem II, 1924; Fr Barfod: Erindringer, 1938; Jytte Abild- gaard: Min Sjæl lov Herren, 1940; G Laursen og T Brummer (red): Bjerre Herreds Bogen, 1963; Trap VIII, 3, 1964; P G Lindhardt: Den Danske Kirkes Historie VIII, 1966; Erik Horskjær (red): De danske Kirker, 16, 1969; A Pontoppidan Thy- sen: Vækkelsesernes Frembrud i Danmark V, 1970; Gyldendals Danmarkshistorie 9, 1985; Johs Birke- dal Nielsen: Gamle breve fra Skjold præstegård. Vejle Amts Årbog 1987 (modt efter udarbejdelsen

af ovenst); Statistiske Meddelelser, diverse årgange; Avisart fra Kr Dagblad, Horsens Folkeblad, Morgenavisen Jyllands-Posten, Weekendavisen.

Utrykte kilder: Aage Dahls sml; J Birkedal Nielsens erindringer. Haderslev bispearkiv; sm: besvarelse af spørgeskema fra P Nedergaard 1944; Visitsatsprotokoller Aarhus Stift, 1791-1804 (LA); Danske Kancelli. Indberet om Kirkevisitatser 1833-47, Bd I (RA); Min f Kirke og Underv. Indberet om Kirkevisitatser 1848-62, Bd II, samme: 1863-80, Bd III; samme: 1889, 1890-1915; Biskoppens Skolevisitats (Pk 3801, 3805, 3806 (RA); Protokol over Skolevisitatser 1853-90. Bjerre-Hatting Hrds Provsti (LA); Provstens Indberetninger om Skolevisitatser, Pk 3803 (RA); Præsteindberetninger. Biskoppens Journalsager 1903-23 (LA); Tage Brummer: Lidt om Skjold sogn (1985); Oplysninger fra valgmenighedspr R N Bach, Odder, og sp Ole

Frederiksen, Rårup. Jeg skylder gdr, menighedsrådsfmd Jens Mikkelsen, Skjold, tak for lånet af flg: Forhandlingsbog for Skjold Menighedsraad 1 (1904-32), 2 (1933-67), 3 (1967-), liber daticus, påbegyndt 1840, Altergjæster i Skjold Kirke (1886) 1887-1906, Regnskabsbog for Skjold Menighedsraad. Henvisninger til Forhandlingsbog 1, 2, 3 bringes i parentes, sædvanligvis kun med dato og (de sidste) to cifre af årstallet.

Om skolevæsenet i nyeste tid: Rådhusarkivet, Juelsminde: Nr 72, Skjold Centralskole, Forhandlingsprotokol for lærerrådet; nr 73, Skolenævnets forhandlingsprotokol ved Skjold skole; nr 76, Glud-Skjold. Skolekommissionen 1934-1966, Skjold; nr 77, Glud-Skjold Kommune. Skolekommissionsprotokol 1966-1970. Citeres ved nr og anførelse af dato(er). Jeg takker skoledirektør M Jensen for lån af arkivalierne.

GLUD-HJARNØ

Af Mette Thomsen og APT

Topografi

Glud

Areal 2138 ha. Glud sogn omgives af Horsens fjord og Hjarnø sund, Kattegat med As vig samt As, Rårup og Skjold sogne. Fra Horsens fjord strækker sig en markant dal mod syd og derefter mod øst til As vig og afskærer næsten den østlige del af sognet. Den nordlige del er en ret jævn, leret moræneflade af stor frugtbarhed, mens den sydlige del danner et mere storformet plateau. Gennem sognet går landevejen Horsens-Juelsminde.

Byer Glud med kirke og præstebolig (opf 1937), centralsk, bibl, forsamlingshus (opf 1889), museum (opr 1912 af folkemindesamleren Søren Knudsen), mejeri (Godthåb, opf 1884, andelsmejeri 1894, ombygget 1925, anvendes nu til ostefremstilling), idrætshal (1979), en del parcelhuse; *Over Glud*, Øster Bisholt; Nørby; Østrup; Sønderby med savværk; *Snaptun* med parcelhuskvarter og *Snaptun Færged*, havn med færgefart til Hjarnø og Endelave, toldsted, pakhus (opf 1856-57).

Bebyggelser Stenvadgårde; Allesgårde; Nørre-mark; Pyt (med sommerhuse).

Gårde Jensgd (et storslået bindingsværksanlæg, hovedbygning opf 1753 af provst P Gluds enke); Tønballegd; Strandkærgd; Stenegd; Marielund.

Skove Langs kysten en del skov, der hører til Jensgd, således Nederskov og en del af Sønderby skov; også skovareal tilknyttet Tønballegd.

Ved *Snaptun* er der på lavt vand gjort fund fra Ertebøllekulturen, og ved *Marielund* er der fundet flere jordfæstegrave fra ældre romersk jernalder. På *Hundshage*, det østligste punkt, ligger rester af en i 1807 anlagt Stjerneskanse, *Store Batteri*; ca 300 m vest herfor på *Hvidbjerg Lille Skanse*-anlæg, der ligesom *Lille Batteri* nord for *Snaptun* er anlagt under Svenskekrigen.

Hjarnø

Omfatter den 312 ha store *Hjarnø* i Horsens fjord, adskilt ved det kun 800 m brede *Hjarnø* sund. Den kun 3-6 m høje ø er en frugtbar moræneflade, et par steder med smalle bæltter af marint forland, størst *Odden* på sydkysten, der benyttes til badning og camping. *Hjarnø* by består af en lang række gårde i øens længdeakse. Nord for byen en lille skov. Fra en ca 150 m lang bro på øens sydvestkyst er der skibsforbindelse til Horsens og *Snaptun*.

Byer *Hjarnø* by med kirke, afdelingsbibl, forsamlingshus (opført 1914, udvidet 1938), andelsmejeri (opr 1890, ombygget 1914-15). Ved øens vestende *Frelsens Hærs sommerlejr*.

Gårde *En gd*, *Østergård*, nævnes 1683.

Flere steder langs kysten, navnlig på begge sider af landgangsbroen, er gjort fund fra Ertebøllekulturen. Der er rester af 10 større og mindre skibssætninger.

Iflg Saxo flygtede sagnskjalden *Hjarne* til øen, der fik navn efter ham. I virkeligheden er øens navn sammensat med ordet *hjerne* i betydningen »terrænhøjning«. — I 1600-tallet drev beboerne ifølge *Resens Atlas* saltkogning af tang.

Glud har i det mindste siden reformationstiden haft *Hjarnø* som anneks. I *Sejet* fandtes også en annekskirke, der blev nedbrudt 1514; *Sejet* knyttedes derpå til *Uth*. *Glud-Hjarnø* sognekommune blev ved kommunesammenlægningen 1970 indkorporeret i *Juelsminde storkommune*. Året efter indlemmedes *pastoratet* i det nyoprettede *Hedensted provsti*.

Den ældre præsterække

1. 15.. *Palæmon* (»hr *Palle*«) er den første nævnte præst efter reformationen. »*Peder*, præst i *Glud*«, nævnes 1324 (*Baungaard*, 1948, s 106).

I middelalderen skal *Øm kloster* have besiddet jorderne til det nuv Jensgd, tidligere benævnt *INæsgd*, muligvis det samme gods, som 1349 blev tilskødet bisp *Svend* i *Århus*. Det blev i 1573 skødet til *Otto Ruds* enke *Pernille Ox*e. (*Baungaard*, 1948, s 35; *Aug F Schmidt*, 1963, s 124-25).

Ved *Sønderby* på *Hougårds* mark har der ligget en stenbunke, »æ *Kjærgaardsbusk*«; her menes i katolsk tid at have ligget et lille kapel (*Baungaard*, 1948, s 65). Fundet af munkensten og en romansk stenlampe, en såkaldt messelampe, ved *Sønderby* synes at bekræfte dette (*Asger Kristensen*, 1920, s 127 ff).

2. 15.. (1573) *Søren* (»Gamle hr. *Søren*«). 15.. sp *Glud-Hjarnø*. Levede 19/6 1573. Fader (?) til sp *Ribe St Kathrine kirke Niels Sørensen Glud* og til 3.

3. 1574-83 (?) *Iver Sørensen*, f *Glud*. Adj min cum spe succ *Glud-Sejet-Hjarnø* 19/6 73, imm *Leipzig* 11/10 73, imm *Wittenberg* 8/8 76, magister *Rostock* 15.., d 83 (15/6 86 ?). Drukned på hjemvejen fra *Rostock*; blev ikke ordineret.

4. 1583-1618 *Søren Jørgensen Raarup*, f *Rårup* ca 1564. Fader: sp *Rårup Jørgensen Andersen*. G 15.. *Maren Jensd*, d 9/3 1635. 1583 sp *Glud-Hjarnø*, d *Glud* 1618. Fader til rkp *St Nicolai kirke Kbh Jacob Sørensen Glud* (Bødtker). Svigerfader til sp *Brande L N Winther*, sp *Uldum-Langskov A N Bøg*.

vad, sp Hatting J M Rimmerslund, sp Uldum-Langskov P Bay og 5.

5. 1618-81 **Søren Andersen Jelling**, f Jelling 24/8 1590. Fader: Sp Jelling-Hover Anders Nielsen. Dim Roskilde 1616, g 16.. Maaren Sørensen Raarup, f Glud 1593, d Glud 7/5 1666. G 2) Birgitte Sørensd Glud, f Glud, søster til 1. hustru. 12/7 1618 sp Glud-Hjarnø, 38 provst Bjerre Herr, d Glud 23/5 (22/4) 81. Fader til 6 og biskop Viborg Søren Sørensen G, sp Gangsted-Søvind Anders Sørensen G. Svigerfader til sp Ørting-Falling Hans Rasmussen Schiolde og sp Alrø P Simonsen. Stamfader til slægten Glud.

1659 brændte prg, og SAJ klagede sin nød (ligesom mange andre præster i krigsårene 1657-60): »Jeg fattige Præstemand haver mig for Eders Kgl. Majestæt udi højeste Maade at beklage over den store Jammer og Elendighed, som jeg med flere i denne forledne, bedrøvelige Krigstid haver udstanden ved mægtige Kontributioner, idelige Udplyndringer og langvarige Indkvarteringer; thi foruden alle andre Besværinger haver et ganske polsk Regiment til Hest staaet udi mit Sogn, den Stund vores allierede haver været her i Landet, hvorover baade jeg og det ganske Sogn er paa det højeste bleven graveret og saaledes ruineret og forarmet, at der faa monne findes, som i dette Aar noget af Jorden haver dyrket. Herforuden haver en Polak (desværre) forleden Sommer skudt Ild paa min Gaard...«, hvorpå SAJ anmoder om at måtte blive bevilget 1 rdl af hver kirke i stiftet. Denne ansøgning blev imødekommet (H F Rørdam, 1869-71, 5, s 120-21).

6. 1681-1711 **Niels Sørensen Glud**, f Glud 12/2 1634. Dim Roskilde 55, g 67 Ane Margrethe Hansd Blichfeld, f Rårup 7/2 46, d 16/5 1727. Forældre: Sp Rårup Johannes Henriksen B og Margrethe Andersd. 65 pers kap Glud-Hjarnø, 25/11 69 adj min cum spe succ sst, 23/5 81 sp sst og provst Bjerre Herred, d Glud 11. Fader til 7 og sp Katstrup-Ørridslev-Tolstrup Søren G.

7. 1711-39 **Poul Nielsen Glud**, f Glud 20/6 1678. Dim Viborg 97, g 30/10 1714 Marie Margrethe Hansd Dreyer, f Kbh 1690, d Jensgd 18/5 54. Forældre: Kommerceråd Kbh Hans D og Johanne Marie Poulsen. 7/7 1703 adj min cum spe succ Glud-Hjarnø, 8/4 11 sp sst, magister 30/7 16 14/5 32 provst Bjerre herred, konsistorialassessor, d Glud 18/12 39. Fader til 8. Svigerfader til sp Ousted-Tåning Nicolai Nielsen Langballe og sp Rårup C C H Plesner.

8. 1740-80 **Hans Poulsen Glud**, f Glud 14/8 1718. Dim Horsens 36, c 40, g Glud 15/8 43 Drude Cathrine Clausen, f Stenderup 08, d 18/11 81. Forældre: Sp Stenderup Henrich C og Sofie Wivild. 4/3 40 sp Glud-Hjarnø, 16/8 65 konsistorialråd, d Glud 3/10 80.

Pers kap 1740-41 Christian Carl Hansen Ples-

ner, se sp Rårup. Svigersøn af 7, svoger til 8.

1740 brændte præstegården, men genopførtes i herskabelig stil af H P G's moder, der ejede Hjarnø og begge kirker og 1747 købte Jensgd. H P G overtog Hjarnø og kirkerne, og han interesserede sig meget for Hjarnø, hvor han ca 1760 lod en stor mølle opføre. De fleste brugere kom sejlene til den lille havn. H P G's moder overdrog 1754 Jensgd til sønnen Jacob Glud, der 1788 erhvervede Hjarnø og de to kirker (S Knudsen, 1926, s 213; Chr Andersen, 1926, s 102; Baungaard, 1948, s 37f; A J Adersen, 1963, s 614). H P G stiftede et legat på 500 rdl til fattige i pastoratet (Aage Dahls saml).

9. 1779-80 **Poul Christian Clausen**, f Karlum 21/1 1753. Forældre: Sp Vilstrup Claus Henrich C (svoger til 8) og Christine Boldich. Dim Haderslev 72, imm Kbh 4/7 s å, c 30/4 77 (1), g Assens 6/7 81 Anna Margrethe Langballe, f 56, d Halsted 25/4 1827. Forældre: sp Ousted-Tåning Nicolai Nielsen Langballe og Karen Elisabeth Glud. 10/6 78 adj min cum spe succ Glud-Hjarnø, 3/10 80 sp sst, d Glud 13/11 90. Fader til sp Halsted-Aunede Hans Glud C, sp Tirsted-Skjørringe-Vejleby Nicolai C Bagge. Svigerfader til sp Flade-Dråby og senere sp Rødby-Ringsebølle Christian Carl Meyer.

10. 1791-1818 **Christian Plesner**, f Ørum 26/5 1744. Forældre: Sp Ørsted (Jylland) Mathæus Hansen P og Birgitte Kirstine Bertelsd Bay. Dim Århus 63, c 65 (h), g Borbjerg 16/7 82 Johanne Adolphine v Hjelm-crone, f Borbjerg 57, d Glud 1/9 1833. Forældre: Sp Borbjerg-Ryde Christian Hansen v H og Maria Elisabeth Joachimsd de Poulson. 7/6 75 rkp Borbjerg-Ryde, 9/8 80 sp Uldum-Langskov, 88 provst Nørvang herred, 18/2 91 sp Glud-Hjarnø, afsk 15/4 18, d Glud 21/3 23. Fader til 11 og sp Ledøje-Smørum og provst Sokkelund og Smørum herred Christian P. Svigerfader til sp Ørsted (Jylland) og amtsprovst for Randers amts søndre provsti Marcus Plesner og sp Alrø Eskild Eskildsen. Bror til sp Rårup H F M P.

Af biskop H F Jansons visitatsberetn fra 1792 fremgår, at C P var kaldet af Kancelliråd Glud på Jensgd. Om C P hedder det bl a: »Han fortæner det Vidnesbyrd, at han med Indsigt og Flid lærerede baade Gamle og Unge, hvilket og den Dag kunde høres i hans Prædiken og Catechisation...» »Begge disse Menigheder vare forsamlede i Glud Kirke, og iblandt Ungdommen vare nogle, der gave ganske forstandige Svar; en Deel vieste sig meget frygtssom, dog kunde spores at de fleste havde Kundskab om det som staaer i Lærebogen« (vis prot 1791-1804).

Tiden efter 1818

Matthæus Plesner (1818-74) var søn af oven C P, fra 1815 adj min cum spe succ hos C P, som han afløste 1818, tillige provst 1833-52. Både som præst og provst fik han problemer med vakte kredse, skønt selv ret moderat og

forstående.

I pastoratet var uroen begyndt på Hjarnø, hvor *Søren Thomsen*, en vakt fra Glattrup i Rårup sogn, kom i tjeneste hos gmd Rasmus Laursen fra nov 1812. Han vidnede ivrigt for øens befolkning, som imidlertid anmeldte ham til øvrigheden. I anmeldelsen af 14/7 1813 hedder det, at han allerede har fået husbonden og dennes familie til at blive sekteriske.

Under forhøret på øen 23/7 1813, optaget efter amtets ordre, udtalte Søren Thomsen, at han iflg Pontoppidans Forklaring skulle sørge for sine »Medbrødres Sjæl og Legeme«. Om den evangelisk-kristelige salmebog, indført på Hjarnø 1805, havde han sagt, at den kun havde skin af guds frygt, og lærebogen (Balles) ville han ikke have med at bestille. S T fik derefter pålæg om at forlade Hjarnø og tog tilbage til Glattrup. Her blev han 8/11 1813 idømt 1 månedes fængsel, som dog blev nedsat af overretten og bortfaldt ved højesteret (4/11 1817).

Men på øen mærkedes hans indflydelse. Hans husbond på Hjarnø Rasmus Laursen døde 1814, og dennes enke Ane Jensd giftede sig i 1816 med *Jørgen Madsen*, hvis far var fætter til Peder Laursen på Fredensbjerg. I 1818 blev børnene fra dette hjem taget ud af skolen, fordi de ikke skulle lære efter Balles lærebog, og familien bad M Plesner om at konfirmere en datter efter Luthers katekismus og Pontoppidans forklaring. Plesner skrev herom til biskop A Birch, som nægtede tilladelse dertil. Men den næstældste datter blev i 1823 konfirmeret i Rårup, dvs på grundlag af Pontoppidans forklaring, og den yngste i 1835 af M P på samme grundlag efter løfte til pigens dødssyge mor. (H Hegnsvad i APT IV, 1967, s 239f, note 18 sst).

Efter hendes død giftede Jørgen Madsen sig med en datter af Niels Bundgaard i Ølholm, Langskov sogn, enken Mette Nielsd, der måtte love, at hendes børn skulle »lære den gamle Lærdom« (sst s 188). Det faldt hende næppe svært, da hendes bror Mathias Nielsen, Ikjærgård, havde ført an i katekismusstriden i Rårup. Jørgen Madsen var øens eneste underskriver på adressen om Pontoppidans forklaring 1835. Familien synes ikke at have haft trosfæller. Den søgte derfor hyppigt til Langskov og Rårup, hvortil den flyttede o 1846. J M havde her købt St Lundgaard, men opgav ikke gården på Hjarnø, der blev bestyret af Jørgen Jørgensen fra Skjold, gift med en datter af Mette Nielsd (APT V, 1970, s 140). J Ms steddatter Maren Rasmusd, der var blevet gift på Hjarnø, var allerede i 1832 flyttet til Rårup (Glattrup) for at slutte sig til de vakte (H Hegnsvad, 1963, s 391).

Fra Glud kan nævnes *Hans Jensen*, født her 1803, vakt, da han som ung tjente i Øster Snede sogn og siden fremtrædende som forsamlingstaler. Han var i flere år bestyrer af Lundgård for Jørgen Madsen og fra

1842 husmand i Skjold. (H Hegnsvad, 1963, s 391; APT, IV, 1967, s 241). Hertil kommer Laurs Nielsen (1794-1882), træskomand i Rårup sogn og medlem af bestyrelsen for de vaktets privatskole i Glattrup, der blev oprettet 1839 ved gavebrev fra Jørgen Madsen (se Rårup, afsnittet om skoler). *Laurs Nielsen* flyttede i 40'rne til Glud, men døde som husmand i Skjold (H Hegnsvad, 1963, s 391; APT, IV, 1967, s 216).

Under alle omstændigheder var der kun få vakte i Glud-Hjarnø i Plesners tid. De almindelige religiøse forhold belyses måske bedst af dennes indberetning om salmebogsforholdene 9/2 1854, hvori det bl a hedder:

»1. Den evangelisk-christelige psalmebog bruges i begge dette Pastorats Kirker; i Hjarnø indførtes den allerede 1805; i Glud Kirke først 1830. — 2. I begge Kirker er Tillæget til denne Psalmebog [formodentlig J P Mynsters] indført straks efter at det var udkommet. — 3. Saavidt jeg har kunnet skjønne, synger Menigheden her med Lyst Psalmerne af deres Psalmebog; hvortil det vel også bidrager, at kun de bedre Psalmer vælges, og sjelden andre end de som synges med en af Menigheden kjendt Melodie. Jeg har Grund til at antage, at her — især siden Tillæget er indført — ikke føles Trang til nogen anden Bog — det skulde da være hos Enkelte af de saakaldte Opvakte — og intet Ønske om Forandring heri er kommet til min Kundskab. At dette dog ikke hidrører fra Lige-gyldighed for Psalmesang, tør jeg slutte deraf, at ved den sædvanlige Gudstjeneste er det kun ganske faa Personer, som forlade Kirken, førend den sidste Psalme er afsynged. — Om Psalmer, som bruges ved Huusandagt er det vanskeligen at ytre noget bestemt, da Huusandagt — saaledes forstaaet, at Huusfaderen forsamler Familien omkring sig til fælles Andagt her desværre er meget sjælden. Dog er det temmelig almindeligt, at Familien på Aftnerne før de 3 store Høitider efter Maaltidet afsyngte i Forening nogle Psalmer angaaende Festdagens Begivenhed; for det meste af den evangelisk-christelige, dog vel og i nogle Huse af Kingos Psalmebog. Den samme Forskjellighed formoder jeg og at finde Sted, hvor Nogen end (?) for sig søger Opbyggelse af Psalmebogen, ved hvilken Andagt Psalmerne vel oftere læses end synges«. (Journalsager, se litt).

Også som provst optrådte M Plesner med besindighed. Således forsvarede han Råruppræsten Hans G Bechmann (1819-36), der lige siden sin ansættelse der havde antaget børn af udensogns vakte til konfirmationsforberedelse. Provst M P formoder, at »Bechmann, tilfreds med at finde hos dem en god Christendoms-kundskab hentet fra Pontoppidan, har ladet det være nok at forklare og indprænte dem Sætninger af Balles Lærebog ... Heri har han efter min Formening ikke stødt an imod nogen Lov.« (Til biskop Paludan-Müller 5/5 1835, her efter Hegnsvad i APT IV, 1967, s 203).

Da salmebogsstriden begyndte i Barrit-Vrigsted, skal han i okt 39 om de vakte her

have udtalt, at de måtte henregnes til den »ikke-exalterede Classe". Men kun fire måneder senere fordømte han dem imidlertid som fanatikere, der med »Fordom mod al nyt haardnakket holde fast ved det Forældede« (APT, V, 1970, s 132). Her synes provsten at have mistet tålmodigheden, formodentlig fordi præstens ønske om indførelse af Evangelisk-kristelig salmebog støttedes af flertallet i Barrit-Vrigsted.

Provst M P synes at have holdt sig åndsfrisk langt op i årene. Biskop Brammer, som aflagde visitats i Glud 1862, skriver om den gamle præst, der på det tidspunkt var 77 år: »Den værdige, uagtet sin høje Alder, aandsfriske Sognepræst varetager endnu med sin vante Dygtighed og Besindighed en ikke liden Deel af Embedsgjæringen" (kirkevis 1848-62, bd II, s 730). Syv år senere skriver han: »Den høiærværdige Olding Provst Plesner besidder endnu tilstrækkelig Sands- og Legemskraft til at bestyre Præsteembedet« (1869, kirkevis 1863-80, Årh st, tillæg, s 1009).

Fra 1846 havde M P kapellan, først sin søn, *Peter Plesner* 1846-49, som sidenhen blev hans eftermand. — 1849-56 var det kap *Carl Martin Gustav Risom*, der faldt i grundtvigianeren Morten Eskesens smag; han beskrev ham som »en mægtig Skikkelse ... med en baade i Højden, men især i Dybden malmfuld og tiltalende Røst. Hvor han kunde synge »Glæden hun er født i Dag« med Cora Nygaards Melodi! Men det var dog selve Salmens mægtige Indhold, der under hans Sang strømmede igennem Sjælen, bortskyllede al Grumseri og frugtbarjorde Hjertegrunden" (Karl Fausing, 1963, s 423). En mindre smigrende karakteristik findes i biskop Brammers visitatsindberetning fra 1850: "Han er ubegavet, men gjør sig Flid og jeg glædede mig ved at spore et opvaagnende aandeligt Liv hos ham" (kirkevis 1833-47, bd I, s 57-2). — De to sidste kapellaner var *Christian Mathiesen Weylandt* (1856-65) og *Emil Frederik Bølle-mose* (1866-74). Om sidstnævnte skriver Brammer i 1869, at han var en "velsindet og kraftfuld Medhjælper" (kirkevis 1863-80, Årh st, tillæg, s 1009).

På Hjarnø fortæltes senere, at pastor Otto Møller, Gylling, ofte blev hentet med sejlbad til øen, da provst M P var blevet gammel og svagelig. O M talte både i kirken og skolen, og "mange glemte ham aldrig" (T Brummer 6/8 1985).

M Plesners søn og eftermand *Peter Plesner* (1874-94) havde i 25 år (1849-74) virket i As-Klaking sogne, hvor han af Brammer karakteriseres som både dygtig og retsindig (kirkevis 1848-62, bd II, s 730, Årh st tillæg, s 1008). I 1889 skrev biskop Johs Clausen i sin visitatsindberetning om P P: "Præsten prædikede evangelisk-opbyggeligt ... Tankegangen klar, Foredraget værdigt og stille ... Præsten en hæderlig og kristelig Mand, dog uden vækkende Kraft; et vist patriarkalsk Præg udbredt over Præstegaard og Livet derinde". (Kirkevis 1889).

I 1870'erne havde P Plesner en strid med menigheden på Hjarnø. Da præsten i Glud fra 1747 ejede både øen og kirken (se 8), var det en selvfølge, at præstens hovbønder hentede ham med båd, når han havde ærinde på Hjarnø. Dette forhold vedblev at bestå, da øen og kirken o 1780 var blevet solgt til godsejeren på Jensgd. Først i 1843 protesterede beboerne, men provst M Plesner fik dem til at underskrive en overenskomst, hvorved de forpligtede sig til at anlægge en stenløbsbro, anskaffe en passende båd og stille mandskab til rådighed for præsten (underskrevet 13/3 1843 af samtlige beboere). Efter provst M P's død 1874 gjorde beboerne gældende, at den nævnte overenskomst kun vedrørte M P personligt. Støttet af stiftsøvrigheden anlagde P Plesner sag mod beboerne og fik dom for, at de skulle overholde den i 1843 underskrevne overenskomst (31/5 1875), og dette blev stadfæstet af overretten (18/9 1876). Men da Hjarnøboerne nu simpelthen undlod at komme til gudstjeneste, blev præsten mere forhandlingsvenlig, og man enedes om at dele udgifterne til leje af nogle folk, der kunne fæрге præsten over. (Baungaard, 1948, s 110-111).

I pastor P P's tid synes der at være kommet mere røre på egnen. I sin visitatsindberetning fra 1879 skrev biskop Brammer efter omtale af P P's alvorlige og opbyggelige prædiken: "Som i andre Egne, hvor der findes mere end almindelig religiøs Sands, have forskellige Sekter — navnlig Methodister og Irvingianere — forsøgt at drage bevægede med vaklende Sjele i Bjerger Herred til sig, dog uden at have gjort stor Ulæmpe blandt de aarvaagne evangeliske Sjelshyrders Menigheder" (kirkevis 1863-80, Årh st, till, s 1104). Talen om religiøs sans kan sigte til voksende grundtvigsk indflydelse i pastoratet. På Hjarnø har en af foregangsmandene uden tvivl været den lokale skolelærer *Niels Lodsgaard* (1888-1913), der var født på øen og havde lærereksamen fra Gedved Seminarium. Lodsgaard ville gerne vække åndeligt liv og skaffede flere foredragsholdere, bl a ovn pastor Otto Møller fra Gylling. (A J Adersen, 1963, s 626; H Lund Hansen, 1963, s 302-3). Det må formodentlig også tilskrives grundtvigsk-folkelig indflydelse, at det private mejeri i Glud, opf 1884, i 1894 omdannedes til andelsmejeri, samt at man i 1889 lod opføre et forsamlingshus ved siden af mejeriet (Baungaard, 1948, s 27). Hjarnø fik først forsamlingshus 1914.

I sine sidste år havde pastor P i *Edvard Müller* en energisk kapellan (1890-94), som især tog sig af bibellæsninger i skolerne, foredrag og anden mødeaktivitet (Præsteindber, Biskoppens journalsager 1890-94).

I Glud-Hjarnø var jordbunden således gødet, da *Frederik Schjønning Aagaard* (1894-1905) ansattes som den første grundtvigiske sognepræst. Den senere sp Fenger (1927-58) skriver om den flg tid: "Fra 1894 har der

været grundtvigske Præster, og Sognene er grundtvigsk præget. Saavidt vides, har der aldrig været nogen Vækkelse. En del Forbindelse med Fog i Skjold, Otto Møller i Gylling og Odder Valgmenighed" (P Nedergaards saml).

Pastor Aa adskilte sig meget fra forgængerne. Plesnerne havde selv drevet præstegårdsjorden med dygtighed, men det havde slet ikke Aa's interesse, så jorden blev straks forpagtet ud. Som privatmand var han langt mere jævn og ligetil; »en præst, der ofte spadserede rundt i rigtige gammeldags træsko, det var noget aldeles nyt på de kanter" (H Lund Hansen, 1963, s 302).

Aa beskrives som noget nervøs, ilter og impulsiv, hvilket kunne give sig overraskende udslag, men som prædikant "hørte han til de sjældne få. Hvis "det levende ord" nogen- sinde er dyrket i renkultur, ja, da var det hos Aagaard. Der blev så sandelig ikke vævet "kirkeligt vadmél" i hans prædikener. Lige så fri hans behandling af dagens tekst var — folk sagde, at han "ku sjæl tænk sæ nued" — lige så uafhængig var han af manuskript og notater, for den slags brugte han nemlig ikke. Hans prædikener blev holdt med en ildhu uden lige, og der var i hans tale, ofte blandet med de skønneste billeder, et liv, en flugt og fart, så kirkegængerne måtte rives med og spændt lytte". Ikke få udenogsøgte derfor i kirke i Glud, især fra Skjold (sst). Her havde den indflydelsesrige grundtvigske præst Carl Fog fået efterfølgere af anden observans (fra 1885).

Biskop Johs Clausen, Århus, giver et andet billede af forholdene efter visitatsbesøg i Glud 1903: »En alvorlig, levende Prædiken i den ret fyldte Kirke. I Sognet kun lidt Liv og Kirkegang, men en i det Hele brav Befolkning. Han selv [pastor Aagaard] en mild, kjerlig interesseret Moderat-Grundt.« (Kirkevis 1890-1915). Af Aa's egne indberetninger ses, at han holdt en lang række bibellæsninger og andre møder i sognene. Iflg nekrologen i Horsens Folkeblad skal han have haft mange kundskaber og stor forståelse for kunst. Ved begravelsen kaldte provst Cederfeld de Simonson ham »en Israelit, i hvem der ikke var Svig« (Horsens Dagblad 9/2 1905; Horsens Folkeblad 1/2 1905; bd VIII, 1965, s 115).

Om menighederne i Glud og Hjarnø oplyser Dansk Kirketidende ved embedsoplaget: »Menigheden væsentlig grundtvigsk, men en Præst af Centrum vil, naar han er folkeligt anlagt og tilgængelig, ogsaa kunne slaa an. Ingen Sognebaandsløser. Ingen Sekter...» Overfart til Hjarnø ofte besværlig. En Mand med stærkt Helbred vil befinde sig vel i Stillingen.« (DK 5/3 1905, sp 156).

Efterfølgeren *Christian Lauritz Andersen* (1905-26) havde været sp i Aale-Tørring 1887-1905. Herfra oplyses, at han var »en

meget jævn mand, grundtvigsk. Han læste sine prædikener op. Det syntes folk ikke om« (bd VII, 1966, s 508). I Glud-Hjarnø virkede han på mange felter, bl a som formand for Glud Sogns Sygeplejeforening, som formand for Glud-Hjarnø Kommunes Værger, samt for Glud Sogns Foredragsforening (Grohshennig og Hauch-Fausbøll, 1914, s 278-79). Selv oplyser han om sit virke i indberetninger til biskoppen i årene 1905-22. Det fremgår, at IM søgte at vinde indpas i sognene ved møder og »gudelige forsamlinger«. I 1902 og 1905 holdtes kun 2 møder ved indremissionærer, men antallet af »gudelige forsamlinger« steg til mellem 3 og 6 i hvert sogn (1908 flg; kun 1907 nævnes sp som medvirkende), 1915 omtales en kirkeuge (muligvis i samarbejde med sp) og 1922 en egentlig »missionsuge« i Glud.

Men C L A's mødevirksomhed synes vokset i takt med IM's. I begyndelsen omtales bibellæsninger i skolerne (1905-07), men i 1908 erstattes de af foredrag om "Kristendom og Nutids-Spørgsmaal«. Senere blev der især tale om foredrag vedr hedningemission (1911, 1912, 1914), samt kristelige (eller kirkelige) foredrag (1913, 1916, 1918), i 1920 omtalt som bibelske foredrag. Samme år afholdtes tillige møde i begge kirker for Kirkeligt Samfund af 1898, hvilket gentog sig i 1922. Indberetningerne viser, at IM ikke fik tilstrækkeligt fodfæste i området til at opføre et missionshus, men måtte som alle andre benytte skolerne og de to forsamlingshuse til deres møder.

I 1912 holdt C L A bibellæsninger for unge karle, men forsøget gentoges ikke, og indberetningerne omtaler i øvrigt hverken søndagskole, børnegudstjenester eller særligt ungdomsarbejde. Det sidste kan dog være etableret af de lokale lærere, da der iflg C L A's beretning til Kir Hdbg 1923 fandtes en ungdomsforening. Men det grundtvigske stod ikke stærkt på den tid; samme beretning oplyser: »lidt Grundtvigianisme, enkelte IM«; kun 3 grundtvigske i menighedsrådene, resten uden for partierne. Kirkegangsprocenten var 10-15, men kan være faldet ligesom antallet af altergæster, der stort set faldt i hele indberetningsperioden fra 1902. Da var der i Glud 733 altergæster + 28 i hjemmene, på Hjarnø 219 + 12 hjemme, men iflg Kir Hdbg 1923 433 i G og 168 på H (hjemmealtergang omtales ikke efter 1907).

I 1920 aflagde biskop Th L Schiøler visitatsbesøg i Glud og skrev herom i sin indberetning: »Pastor A er en livlig og virksom Mand, der prædiker veltalende og hjærteligt uden Særpræg, og er meget afholdt af den ret gammeldags Befolkning« (Journalsag 9 vedr 1920-29).

Det lidt konservative præg bekræftes af den senere sp Tage Brummer, som skriver, at Chr L An-

dersen i befolkningen huskes som »den distingverede, særdeles nobelt-klædte embedsmand, åben og fri i væremåde og udtalelser. Omhyggelig ved ro og orden i alle forhold. Et stærkt konservativt drag — også politisk — mærkedes klart og skabte ofte diskussioner med sognenes venstre sindede gårdmænd«... »Flere husker ham for en vittig og munter replik, måske også foranlediget af systemskiftet. Han kunde glæde sig over en god og trofast kirkegang, ligesom han ikke var blind for værdien af Hjarnø's nære tilknytning til Otto Møller i Gylling i dennes kapellan-tid. Alle udtalelser er enige om at bedømme ham som en myndig, dygtig og afholdt præst«. (Brev fra T Br 6/8 1985).

Derpå fulgte *Johannes Ferdinand Fenger* (1927-58), der var sønnesøn af en af Grundtvigs første præstevenner, hvis navn han bar, og han var også selv vokset op i et grundtvigsk præstehjem (jfr P Nedergaard, 1929, s 72-74).

F's hustru Marie F har skrevet nogle optegnelser om sin mand til Haderslev bispearkiv. Heri beretter hun bl a om deres tid i Blære (nær Nibe) 1920-27, da der ofte var bud efter F som grundtvigsk taler og prædikant i det i øvrigt stærkt indremissionske Himmerland. »I sognet havde vi Kirkeligt Samfundsmøder, bibelmøder og ungdomsmøder i præstegården, sommermøder i haven«, og F fik opført et forsamlingshus.

Efter flytningen til Glud-Hjarnø fik de »nogle drøje og vanskelige aar der. Min mand var en aaben og ærlig natur, kendte ikke østjyderne maade at tale og være paa. Vi løb os begge mange staver i livet; men vi havde en uvurderlig hjælp i biskop Ammundsen. — Og de mange aar i sognet lærte os at forstaa og holde af mennesker ogsaa der. I Glud blev kirkegangen nærmest bedre aar for aar, men paa Hjarnø var den ringe«. Der var dog et »godt og aabent forhold mellem menighed og præst«. »I mange aar havde vi bibelmøder og ungdomsmøder samt studiekredse i præstegaarden. I saa godt som alle de aar vi var i Glud, holdt min mand uden vederlag hver 14. dag gudstjeneste — ofte med altergang — paa Glud hvile- og alderdomshjem. I skoledistrikterne og paa Hjarnø bibelmøder og af og til oplæsning af gode bøger«.

Dette billede suppleres af den senere sp T Brummer, som om Fenger skriver: »J F F var trygt og stærkt forankret i en solid gammeldags grundtvigianisme, præget dybt af hans egen slægts nære tilknytning til samme. Han var både hyggelig og jovial og munter og hans sjællandske lune slog klart igennem, når han i en snæver kreds læste op af Maglekilde Petersen. En Santal-kreds blev skabt og lever endnu ved meget trofaste medlemmers indsats. En møderække i en 1) foredragsforening som i 2) præstegården var smuldret, da jeg kom. Også han kunde glæde sig over en pæn kirkegang og tilsvarende salmesang... Også en bibelkreds i præstegården, der jo — desværre — blev totalt ombygget i hans tid, smuldrede hen. F var

vist hverken udholdende og »målrettet«; alt skulde gro af sig selv. Han forstod vist til fulde kunsten »at vente alting i naturens orden«. Men hyggelig, lun og munter færdedes han; komplet formløs færdedes han overalt og var højt elsket vist af de allerfleste. Men uhyre upraktisk og distrahit var han, og det voksede med årene«. (Brev fra pastor T Brummer 6/8 1985).

J F F var fmd for skolekommissionen gennem mange år, og han lagde et stort arbejde i at tilrettelægge undervisningen sammen med lærerne. Han var også fmd for menighedsrådet, foredragsforening og børneværn, Kristelig Lytterforening i Horsens og omegn og distriktinsp for Herbergsringen for Vejle amt. »Under besættelsen havde vi en del illegalt arbejde, og adskillige personer, der skulle skjules, boede i perioder hos os«. Derefter havde J F F meget med hjemmeværnsarbejdet at gøre.

Han havde stor interesse for salmehistorie og fik stipendier til Lysebu og Schæfergaard til dette studium. Sammen med andre præster fra Horsens præstekonvent gennemgik han prøveoversættelsen af NT af 1942 og udarbejdede en liste med rettelser. (Marie Fenger).

Selv meddelte han P Nedergaard o 1945, at der i pastoratet var »4 rom-kat, 3 Jehovas Vidner, 2 Metodister, 1 Pinsemission, 1 Hedning« og en del forbindelse med Odder valgmenighed. Iflg hans oplysninger til Kir Hdbg, f eks 1943 og 47, var der dog »få sognebåndsløser«. I Kir Hdbg 1955 oplyses, at der er »lidt IM (6)« og en lille søndagsskole. Men i 1959- udgaven hedder det udtrykkeligt, at der hverken er IM eller sognebåndsløser.

Nogle lægfolk bør også nævnes i denne sammenhæng. På Hjarnø gmd *Anders Rasmussen* (død 1962), der som ung blev præget af et ophold på Uldum Højskole. I mange år var han formand for denne højskoles elevforening. I 1913 forpagtede han Hjarnø's købmandsforretning og blev siden formand for øens brugsforening, stiftet 1919, en tid også medlem af menighedsrådet og kirkeværge. (Nekrolog i VAA 1962, s 177-78.)

I Glud grundlagde *Søren Knudsen* (1878-1955) et museum. Med uddannelse som maler begyndte han 1902 Glud tekniske skole og holdt tegneskole indtil 1922. Glud Museum kunne han åbne 1912 efter genopførelse af en gård fra 1662; hertil kom senere flere lokale bygninger og en omfattende samling af old- og almuesager (efter 1955 en selvejende institution). S K skrev adskillige artikler i Vejle Amts årbøger og udgav desuden en række lokalhistoriske skrifter. (Biografi i Bjerre Herred Bogen 1963.)

I J F F's senere år spillede Glud skoles leder *Gunnar Laursen* en fremtrædende rolle i sognets folkelige liv, se herom under skoler.

Fengers efterfølger *Tage Brummer* (1959-79), der kom fra Asserballe på Als, har selv fortalt om sin tid i Glud-Hjarnø, »i sandhed

et godt sted at være præst, og vi havde 19 lykkelige, rige og gode år« (brev fra pastor T Brummer 6/8 1985). Om Glud sogn skriver pastor B, at det »som helhed (var) klart grundtvigsk indstillet; 2-3 tilflyttere klart IM og 3-4 familier havde pr tradition og slægtsforbindelse tilknytning til »de stærke Jyder« fra Rårup sogn. Trofastheden mod kirken var stor. På alm søndage ca 40, på de store helligdage mange fler«.

»På resterne af Fengers foredragsforening fik vi ordnet særdeles regelmæssige og utrolig velbesøgte møder i præstegårdens private stuer hver 14. dag. »Torsdagsaftener« fra medio Okt til April samtlige 19 år uden een eneste fremmed foredragsholder. Først fortalte jeg, som regel over et historisk emne her fra Bjerre Herred eller fra den danske litteratur, så gratis kaffe til medbragt brød, derpå ca. 1 1/2 times sang efter Højskolesangbog eller Salmebog. Og sjældent efter mine forslag udover 8-10 nye melodier ialt. Denne trofaste kreds havde næsten alle været på en gr. højskole, så kun slet vejr forhindrede, at vi havde under 35 deltagere, som regel fast 38-40« ... »Jeg prøvede også at være flittig med husbesøg, hvis betydning næppe kan overvurderes«.

»Selvom mange yngre fra sognet havde deres arbejde udenfor sognet, var dette endnu en enhed og en helhed. Og inden centralskolen opslugte 3 skoler + den fra Hjarnø, var der ro, tillid og tryghed om skolen, og som en selvfølge var lærerne kirkesangere distriktsvis ved samtlige kirkel handlinger. Det lykkedes også at bevare et godt restaureret forsamlingshus midt i byen« (sst).

Vedr. *Hjarnø* skriver T B: »Stor var min overraskelse, da jeg opdagede at af Hjarnø's voksne befolkning i 1959 havde alle, — undtagen 5-6 msk — været på en grundtvigsk højskole! Det havde bl a til følge at T B også på Hjarnø kunne afholde »Torsdagsaftener« hveranden uge i vinterhalvåret ganske som i Glud, men her i skolestuen. »Kun de sidste 4-5 år lykkedes det ikke længere p gr af den voksende afgang fra øens mange små landbrug, der blev mekaniseret, mens jeg efterhånden havde begravet næsten hele det gamle »højskoleled««.

»Alle på øen var eet og næsten ens i indstilling og væremåde. Fællesskabet på den frodige ø var stærkt om kirke, skole, mejeri, forsamlingshus, bysmedie, eget el-værk, egen brugs, egen sygeplejerske. Færgemanden sejlede efter behov, helt uden fartplan. Alle huse på nær 2 havde agerjord til, så alle var »bønder«. Dygtige, trofaste, åbne, vågne med morsomme og underfundige drillerier. Selvhjulpne og selvstændige, men hjælpsomme, når det kneb for andre. Det var endnu skik, at der som regel sad 3 generationer af samme familie på samme kirkebænk, og man rejste sig alle, når »præsten gik på stolen«. Selvfølgelig var kirkegangen ikke stor på en ø med ca 145 mennesker, selvom kirkegangsprocenten var høj! Men trofastheden og sangglæden var stor«... »Nu er øen præget af de mange nedlagte landbrug og af at ca 1/3 af

befolkningen er pensionister og en anden 1/3 har deres arbejde udenfor øen. Dermed skete et dybt skår i fællesskabet og enheden. Det har for mig været en oplevelse at lære øens stovte og stærke, jævne og trofaste mennesker at kende« (sst).

Brummers efterfølger blev *Ole Brehm Jensen* (1979-).

Om udviklingen i de seneste år oplyses, at der er bygget en del parcelhuse og 20 pensionistboliger i Glud by og et større parcelhusekvarter (ca 100 huse) i Snaptun, hvilket har medført stigende folketal i Glud sogn. Begge forsamlingshuse er bevaret, og Glud forsamlingshus benyttes meget (af husmoderforeningen og til danseskole, dilettant, høstfest o a fester). Iflg nøjagtige tællinger (gennem flere år) kom der i 1987 til 57 gudstjenester i Glud kirke i alt 3077, gnsn 53,98 (3,6% af beboerne), og til 24 altergange 367 altergæster; så kom der til 49 gudstjenester i Hjarnø kirke i alt 540, gnsn 11,02 (8,3%), og til 17 altergange 112 altergæster. Ved præstegården er bygget en konfirmand- og mødesal (indviet jan 1987); her holdes månedlige sogneaftener i vintersæsonen med foredrag, sang og musik. (Iflg meddelelser fra Glud, se under litt; jf oversigter).

Skoler

I *Glud skole* har der været undervist fra 1735, da der kom en ny degn *Hans Sørensen Hass*, den første, som også var skolelærer. Derpå fulgte 1786 *Jørgen Hansøn Hass*, 1819 *P R Aalstrup*, 1846 *Thomas Hansen*, 1881 *Christian Nielsen*, 1906 *P Prior Bruse*, 1912 *F P Andreassen*, 1936 *J D Sparso*, (Baungaard, 1948, s 99f, hvor nogle ældre degne og skoleholdere også findes nævnt).

Skolen var ikke meget bevendt ved bispevisitationer i 1792 og 1836 (vis prot 1791-1804 og kirkevis 1833-47, s 367-70). Men i 1846 roses den af biskop Brammer: »Skolelærer *Aalstrup* er upaaklagelig dygtig og skal gøre sig god Umage for at bringe Skolen i Fremgang. Jeg var ret vel tilfreds med den« (sst s 377). Og derpå fulgte en ca 35-årig glanstid under lærer *Thomas Hansen*, der allerede havde imponeret Brammer som ung lærer på Hjarnø (se derom ndf).

I 1850 skriver Brammer: »Glud skole har i øverste Klasse 47, i nederste 28 Børn. Læreren — Hansen — er en meget dygtig og flittig Skolemand. Hans Elever vare øvede i at skrive dansk Stiiil. De udmærkede sig i Regning, hvor han anvendte en meget god Methode. I det Hele var denne Skoles Fremgang roesværdig; og en anmærkning tilføjer: »I Glud holdes Aftenskole« (kirkevis 1848-62, s 573). 6 år senere hedder det, ligeledes fra biskoppen: »Glud Skole med 35 Børn i hver af Klasserne hører til de bedste i Provstiet. Læreren Th Hansen er en begavet, dygtig, af christelig Skoleaand besjælet Mand, under hvem Børnene, paa faa Undtagelser nær, gjøre roesværdig fremgang, endog i Sang og dansk Stiiil« (skolevis 1851-94, 1856). — Lærer Hansen synes stadig at have bevaret sit gode greb om undervisningen. Så sent som i 1879 skriver biskoppen: »Ligesom Glud Skolebygning havde

ogsaa Skolens Lærer Th Hansen et gammelt, ærværdigt Præg, men i hans ikke ringe Aandsevner sporede jeg ingen Svækkelse og hans Interesse for Børnenes Fremgang var umiskjendelig. Han lægger Vægt paa at bibringe dem positive Kundskaber saaledes at disse baade opfattes med Forstanden og bevares i Hukommelsen.« (Sst 1879).

Provstevisitaterne gav samme indtryk. I 1856 hedder det: »Skolen har omtrent 80 Børn og var i det Hele meget god saavel i Hoved- som i Bifagene. Gymnastik øves i anden Grad og Præstationerne var gode« (Skolevisprot 1853-90, 30/5 1854). Ved de følgende provstevisitater, der holdtes ca hvertandet år, bedømmes skolen på lignende måde. I 1866 oplyses, at begge klasser var blevet undervist i religion efter Balles lærebog, geografi, fædrelandshistorie og gymnastik (»den fuldstændige Grad«), altsammen til udelte tilfredshed. Der var ogsaa »god Sang — dog sang Læreren ikke correct« (sst 2/8 1866). To år efter blev børnene undervist efter Balslevs katekismus (sst, 3/9 1868).

Ogsaa Th Hansens efterfølger *Chr Nielsen* (1881-1906) får megen ros: »Læreren er en ung, dygtig og flittig Lærer, som ikke vel forstaaer at katechisere, men under hvis Ledelse Børnene i det Hele taget gjøre gode Fremskridt. Det var en Fornøjelse at se den meget gode Orden i Skolen« (sst, 12/7 1866). Biskop Clausen udtrykker sin tilfredshed i 1888: »Børnene gaa godt fremad i alle Skolens Fag og det er tydeligt, at Undervisningen bliver af Skolens unge Lærer ledet med Liv, Energi, Dygtighed og Kjærlighed til Gjærningen« (1851-94, 1888). I 1897 hedder det: »Skolen tæller henved 80 Børn, men Læreren er saa aandelig og legemlig stærk, og har saa gode Gaver til at undervise og Kjærlighed til sin Gjærning, at han kan overkomme sin besværlige Gjærning og Skolens Tilstand er meget god« (Skolevis 1895-1915).

Derpå fulgte *F P Andreassen* (førstelærer 1912-36). Han havde virket ved Sønderby skole 1898-1912, og han skal tillige have undervist på aftenskole både i Glud og Sønderby i årene 1899-24 (Dansk Skole-Stat, bd 3, 1934, s 701).

I 1885 blev Glud skole ombygget, og 1899 opførtes en forskole (Baungaard, 1948, s 100, hvor lærerinderne findes nævnt). I 1954 opførtes en ny »hovedskole« med præliminærkursus 1955, ændret til realskole-overbygning 1956.

Den første skoleinspektør ved Glud hoved- og realskole var *Gunnar Laursen* (1957-65), der havde været førstelærer sst fra 1953. Forinden havde han i årene 1946-52 ledet et lærerseminarium i Nigeria. I Glud blev han formand for den lokale grundtvigske foredragsforening, hvis møder afholdtes i Glud forsamlingshus; dens efterårsmøder var en begivenhed, som hele sognet sluttede op om. Han var tillige kirkesanger 1953-ca 61, leder af aftenskolen, ungdomsskolen og aftenhøjskolen, aktiv inden for religionslærerforeningen og som foredragsholder rundt om i landet om skoleforhold, Nigeria og ydre mission. I Bjerre Herred Bogen fra 1963 skrev han afsnittet om skoleforhold og udgav desuden »Rejs Ud Unge« (1947), »Jeg holder Høns« (slut af 50'erne) og »Tro i Fortid og Nutid« (1964). (Brev fra Inga Paarup-Laursen 25/9 1985).

Efter G L fulgte to kortere ansættelsesperioder, indtil *Knud Henriksen* kom til Glud skole i 1970. Han havde været lærer og konsulent for voksenundervisningen i Randers siden 1953. I 1974 oprettedes Glud Centralskole med K H som skoleinspek-

tør. De mindre skoler i Østrup og på Hjarnø blev nedlagt. 1979 opførtes ved skolen en idrætshal, der fungerer som selvejende institution.

Skolen har nu (1988) 200 elever i 12 klasser (børnehavekl, 1-7) med 14 lærere.

I Sønderby holdt beboerne en skolelærer i det mindste fra 1740 og i samme hus til 1829, da en ny skole blev opført i skellet mellem Sønderby og Østrup. Tidens forhold belyses af en episode i 1848, da en skovfoged under Jensgd gik op i skolen og gennembankede læreren i skolestuen i alle skolebørnenes påsyn. Provst M Plesner klagede som skolens foresatte forgæves både til herredsfogeden, amtet og ministeriet. Godsejeren på Jensgd synes at have ordnet sagen ved at give læreren 1 td rug og 5 rdl (Baungaard, 1948, s 78, 81f).

Skolen blev nedlagt 1859, men erstattet af en ny for Sønderby alene (og en anden for Østrup), som efter beboernes ønske blev overtaget af kommunen 1869. Blandt de lærere, der virkede her i længere tid kan nævnes *N C Madsen* 1864-81, *Jesper N Israelsen* 1881-88, *Frands P Andreassen* 1898-1913, *Asger Kristensen* 1913-45. En ny skole opførtes i 1900. (Sst s 100-103, hvor flere lærere nævnes).

Visitatsberetningerne viser en tydelig fremgangslinie. I 1864 skriver provsten: »Drengene, af hvilke de fleste Tjenestdrengene, svarede ikke godt i Religion. Pigerne bedre. I første Klasse svarede Børnene langsomt og uden Liv i Bibelhistorien, ligesom ogsaa Læreren — Madsen — catechiserede langsomt« (Prot over skolevis 1853-90, 11/5 1864). 1874 hedder det om lærer Madsen, at han »tiltaler Børnene paa en alvorlig og hjertelig Maade, som vedligeholder deres Opmærksomhed« (sst 9/9 1874). Biskoppen skriver 1879: »Sønderby Skole, som forhen har været forenet med Østrup, har nu en selvstændig lærer N C Madsen. Paa Visitatsdagen syntes han noget trægt og forsagt, men det var formodentlig kun tilsynsladende; thi hans Elever vare ret opvakte og deres Fremgang tydede paa, at de vare godt underviste. — Træet skal jo kjendes paa Frugterne« (Skolevis 1879). I 1886 bemærker provsten: »Børnenes Fremgang var i alle Skolens Fag meget god, og det var mig en Glæde at visitere Skolen, hvor Undervisningen ledes af en ung, dygtig og nidkjær Lærer [J N Israelsen], som udfører sin Gjærning med Glæde og med god Frugt« (Prot over skolevis 13/7 1886). I 1890 hedder det: »Skolens Tilstand er meget bedre end Østrups«, og det antydes, at det måske skyldes, at »der hersker langt større Velstand i dette Skoledistrikt, og Skolens Gjærning her bliver bedre støttet af Hjemmene« (sst 22/7 1890).

1859 blev der som nævnt ogsaa opført en skole i Østrup, men i 1925 flyttedes den nord for byen for ogsaa at betjene det voksende Snaptun. Længst virkede her lærer *N P Nielsen* 1865-98 og efter 1900 *Hans Jørgen Jensen* 1901-30. (Lærerrække hos Baungaard, 1948, s 103-04).

Mod sædvane meldes her ikke om fremgang i slutningen af 19. århundrede. Provsten skriver 1860, at skolens underste klasse »var simpel i Bibelhistorien, ret god i Læsning, god i Skrivning. I øverste Kl gj Religion godt i det Hele, men Læsningen — navnlig Drengenes — var næppe temmelig god«. (Skolevis prot 10/5 1860). I 1868 var Balslevs katekismus indført (sst 3/9 1868). I 1883 bemærkes, at skolens tilstand tidl havde været meget god, men nu stod tilbage efter lukninger p g a

»en ondartet Halsepidemi« (sst 21/9 1883). I 1890 hedder det: »Læreren synes at udvise baade Flid og Dygtighed i sin Gjerning, saa at Grunden til Skolens mindre gode Fremgang vistnok især maa søges i, at mange af Børnene ere ringe begavede, og at Hjemmene i Reglen næppe støtte Skolens Gjerning« (sst, 22/7 1890). I 1897 skriver biskop Clausen: »Læreren er gammel og sygelig, saa at han kort efter Visitatsen maatte antage en Hjælpelærer. I sine stærke Dage har han været baade en dygtig og flittig Lærer« (skolevis 1895-1915).

På Hjørnø holdtes før 1820 kun skole fra Mikelsdag 29/9 til påske ved en omgangslærer, der udoerviste en uge i hver af de 13 gårde. Her fik læreren husly og kost samt en mindre pengeløn. Først o 1820 fik øen en skolebygning med en fast lærer (Baungaard, 1948, s 98-106), men endnu 1836 fandt Paludan-Müller skolen tilbagestående (kirkevis 1833-47, s 367-70).

Derimod var biskop Brammer vel tilfreds 1846: »Pastoratets bedste Skole findes paa Hjørnø, som i Thomas Hansen har en baade duelig, livlig og nidkjær Lærer, der arbejder ufortrøden under saare ringe Kaar. Han har størst Kraft af Pastoratets Lærere, men den mindste Skole« (sst s 377). Thomas Hansen blev forflyttet til Glud (se ovf), og under efterfølgeren *J M Madsen-Videbæk* 1847-56 var børnene tungere (1850, Kirkevis 1848-62, s 573). Provsten fik samme indtryk, skønt børnene havde fremgang i alle fag, og »Læreren catechiserede godt og christeligt« (Skolevis prot 1853-90, 31/5 1854).

De flg lærere blev kun få år på Hjørnø, måske p g a de beskedne forhold. Skolen bestod af en lang bygning med stald og skolestue i den ene ende og beboelse i den anden. Først o 1860 fik den bræddegulv og o 1881 et udhus. Skoleloddet på 3 tdr fik 1855 tilføjet 2 tdr (A J Adersen, 1963, s 625), men skoleforstanderne halverede lærerens godtgørelse for de kirkelige forretninger til 5 rdl, fordi de havde tilladt ham at undlade den daglige ringning, da kirken lå af sides, og klokken ikke kunne høres i byen. Først 1862 afgjorde amtet, at mindstebeløbet på 10 rdl ikke måtte reduceres (iflg lov af 8/3 1856, Baungaard, 1948, s 111f).

Den næste lærer *Laur Knudsen* blev på Hjørnø i 20 år, 1863-83. Han holdt tillige aftenskole og lærte de unge mænd både at bruge pen og gevær, da han selv var en ivrig jæger. I skolen var pigerne »meget flinke, Drengene forskellige, kun faa af dem vare fra selve Øen, de Fleste Tjenestedrenge fra Glud, Raarup, Endelave og Horsens«, men læreren »har gode Gaver« (Skolevis prot 1853-90, 9/9 1874); han »taler til Børnene med Liv«, og skolens tilstand er »tilfredsstillende undtagen i Indenadslæsning« (sst 1876).

I *L Henriksens* tid 1883-88 gik de politiske bølger højt. Da han var højremand, mens de fleste beboere var venstrefolk, opstod der gnidninger, og offeret til ham i kirken blev meget ringe. Hans kone, som ville kaldes »madamme«, søgte at bøde derpå ved en høkerhandel i skolens udhus, hvor hendes børn fik lov at ekspedere. Provsten roste Henriksen som dygtig og kundskabsrig, »men Næringsørg og misligt Forhold til Øens Beboere synes at kaste mørke skyer over hans Liv og Skolegjerning« (1886), og i 1888 fandt provsten en udskiftning nødvendig (Skolevis prot 1853-90, 12/7 1886, 27/4 88).

Den nye lærer *Niels Lodsgaard* 1888-1913 var formentlig grundtvigsk præget fra Gedved seminarium og »folkeligt« virksom på øen, bl a ved uden-sogns foredragsholdere (se under P Plesner). Skolens landbrug drev han på mønsterværdig vis. Om en visitats af den frygtede biskop Johs Clausen fortælles, at Lodsgaard havde givet børnene nøje råd om ikke at lade sig anfægte, men svare højt og klart, og »spurgte han een, måtte de godt svare alle på en gang«. Biskoppen skal have været ganske tilfreds med børnenes religionskundskaber, men kritiseret deres danske sprog, der var præget af øens dialekt. (A J Adersen, 1963, s 628-32). I øvrigt blev både lærer Lodsgaards og børnenes flid og stade i skoleåret 1900 af skolekommissionen betegnet med et »ug« (Skoleberetninger, S-film, 1900-01).

I lærer Lodsgaards embedsperiode blev skolen ombygget (1902). Efter hans og hans kones død i hhv 1915 og 38 satte beboerne på Hjørnø dem et minde i form af en lille sølvkrans, som blev ophængt i kirken. Over midtergangen i kirken hænger den messinglysekronen, som Lodsgaard og hustru skænkede ved deres sølvbryllup.

Også Lodsgaards efterfølger *Carl Jensen* 1914-27 var udd på Gedved sem. Han havde i et års tid været hjælperlærer for Lodsgaard, hvor hans norske kone havde været i huset efter et højskoleophold i Danmark. 1927 blev pladsen som lærer besat af *A J Adersen*, udd ved Haderslev sem. Ved denne ansættelse blev skoleloddet solgt fra (A J Adersen, 1963, s 625-26).

(Om det nuv skolevæsen se det indledende afsnit om Glud skole).

Oversigter

Folketal 1850 915 (Glud) + 156 (Hjørnø); 1901 986 + 152; 1921 1108 + 188; 1926 1172 + 186; 1930 1165 + 197; 1935 1156 + 189; 1940 1170 + 179; 1945 1207 + 180; 1950 1267 + 193; 1955 1320 + 186; 1960 1350 + 160; 1965 1399 + 158; 1970 1344 + 120; 1976 1497 + 102; 1981 1500 + 133; 1987 1480 + 133; 1988 1523 + 140. (Kirkelig Håndbog; Trap VIII, 3; Statistisk Tabelværk 1973,8 og 1978,8; Folke- og Boligtællingen 1/1 1981, Befolkning og Valg 1987-88).

Menighedsrådenes sammensætning 1922 3 gr, 10 up; 1926 13 gr ell up; 1930 3 venstre, 2 rad, 2 soc, 2 gr, 4 up; 1934 12 gr, 1 up; 1938 og 42 13 gr; 1945, 49, 53 og 57 fredsvalg, i øvrigt ikke oplyst; 1961 og 65 11 n gr, 2 soc (fredsvalg); 1984 13 fælleskirkelige (fredsvalg).

Antal altergæster 1922 433 + 168; 1926 350 + 150, derpå ikke oplyst i Kir Hdbg; 1987 367 + 112.

Kirkegangsprocent 1922 10-15, 1926 10, derpå ikke oplyst før 1962 4-5 + 2-8, 1965 5 + 6, 1988 3,6 + 8,3.

Glud kirke

Den overvejende hvidkalkede kirke består af romansk kor og skib af rå granit og hjørnekvadere med sengotisk våbenhus mod syd. Norddøren er fremdraget 1948, og udvendigt ses tre, indvendigt to rundbuevinduer i skibets nordmur. Syddøren er udvidet og i brug. Den runde korbue er overpudset, og skibet har fladt, gipset loft, mens koret i sengotisk tid har fået to fag krydshvælv. Skibets

gavl står ukalket med munkesten og kvadre. På korets og skibets nordside er der i ny tid opført stræbepiller. I korgavlens top af små mursten er der en lille spidsbuet blænding, der muligvis afspejler en gotisk gavltop. I korbuen et sengotisk krucifiks. Kirken har muligvis tidl haft tårn.

Få kirker er så stærkt knyttet til én slægt, slægten Glud, der 1788-1961 var kirketiendejere for både Glud og Hjarnø kirker og omfattede præsterne 1583-1780, ligesom præsterne Plesner 1791-1894 (ved indgiftning). Kirkens inventar er i høj grad præget af Glud-slægten.

Altertavlen er et pompøst snitværk udført 1654 af den kendte billedskærer Peder Jensen Kolding. Stilhistorisk hører den hjemme mellem senrenæssance og brusk-barok. Den viser nadverscenen flankeret af to gange to snosøjler og dydefigurer. I topfeltet korsfæstelsen og himmelfarten. Prædikestolen i tidlig barok er muligvis også af P J K; den har relieffer af skabelsen, syndefaldet, Kristi fødsel, korsfæstelsen og opstandelsen og er skænket 1637 af Jacob S Glud, 1. kap ved St Nicolai, København, søn af sp i Glud S J Raarup.

Kalk og disk er efter præstegårdens brand 1740 istandsat på bekostning af Marie Margrethe Dreyer, provst Poul Gluds enke. Barokstager fra o 1625-50 med vaseled. Døbefonten er støbt af malm af Johan Lehmejer i Glückstadt og prydet med 12 apostle; den er skænket 1702 af etatsråd Lorenz Nissen, amtmand over Segeberg amt, gift med Ida S A Sørensd Glud. Dåbsfadet, som viser Mariæ bebudelse, er fra ca 1575 og sydtysk. Kummens fod er af granit og formet som en ungotisk, gotlandsk fontefod. Kirkerummet beherskes i øvrigt af tre store epitafier: over provst Niels Sørensen Glud, d 1711, over provst Poul Glud, d 1739, og over godsejer Jacob Andreas Glud, Jensgd (d 1884, skænket til kirken af taknemmelige bønder). I våbenhusmuren indmurede listgen over præsterne S J Raarup, d 1618, og S A Jelling, d 1681, stamfader til slægten Glud. Kolossal præsterækketavle af umalet eg udført o 1960 af Emil Hansen, Ryslinge, og opsat til minde om pastor Johs Ferd Fenger. Kirkeklokken, der hænger i en stabel sydøst for koret, er støbt 1578 af Mathias Bennich i Lübeck.

I diget mod øst er der en stor kirkegårdsportal med tegltag (Trap VIII, 1964, s 990-91; T Brummer, 1963, s 169-73.)

Hjarnø kirke

Den ganske lille hvidkalkede kirke består af kor og skib samt våbenhus mod nord og stammer vistnok fra reformationstiden. Indvendig er korbuen fladrundet og de flade lofter gipsede. De store rundbuevinduer mod syd er delvis udmuret ved indsættelsen af jernstel, og profilgesimserne hidrører fra 1800-tallet, muligvis opsat efter en brand 1804, der ødelagde en del af tagværkerne. Over skibets vestende er der i 1877 opsat en lille zinkdækket tagrytter; kor og skib har tegltage.

Altertavlen er et billedskærerarbejde i klassicisme med korintiske søjler, vistnok af Jens Hier-nøe o 1800, med et senere maleri: Kristus velsigner brødet og vinen, formodentlig malet af Wenzel Tornøe (1844-1907). Kalken er skænket 1642 af præsten J S Glud og hustru. Små renæssancestager med kugleled fra o 1625. Romansk granitfont med glat kumme på keglestubbformet fod, der hviler på en terning. Sydtysk fad o 1575 med bebudelsen. Prædikestolen svarer i tid og udførelse

til altertavlens træværk. Under loftet lille model af vikingskib, forfærdiget og skænket af museumsbestyrer A D Jensen i Glud. Klokker er fra første halvdel af 1400-tallet. (Trap VIII, 1964, s 995; T Brummer, 1963, s 173-74).

Den nyere præsterække

Præsteløn 1905 3780 kr netto (Da Kirketd 1905, sp 156), 1922 3. kl, 1958 12. kl. 1969 LR 16/31.

11. 1818-74 **Matthæus Plesner**, f Uldum 8/1 1775 (85?). Dim Horsens 01, c 24/10 04 (I), g Uldum 1/10 1818 Petrine Nicoline Müller, f Randers 25/2 93, d Glud 21/5 78. Forældre: Læge, dr med Peter M og Anna Hedvig Tegder. 21/6 15 adj min cum spe succ Glud-Hjarnø, 15/6 18 sp sst, 22/2 33 — 2/12 52 provst Bjerre-Hatting herr, d Glud 20/3 74. Fader til 12.

Pers kap: 1) 1846-49 *Peter Plesner*, se 12. 2) 1849-56 *Carl Martin Gustav Risom*, se sp Torslev-Lendum. 3) 1856-65 *Christian Mathiesen Weylandt*, se sp Veflinge. 4) 1866-74 *Emil Frederik Bollemose*, se sp Skelby-Gedesby.

12. 1874-94 **Peter Plesner**, f Glud 14/2 1821. Dim Horsens 37, c 27/4 42 (I), g Glud 10/10 49 Caroline Eskildsen, f Alrø 26/11 27, d Horsens 8/3 1913. Forældre: Sp Alrø Eskild E og Birgitte Kirstine Plesner. 1842 huslærer Jensgd, 16/10 46 pers kap Glud-Hjarnø, 10/2 49 sp As-Klaking, 28/5 74 sp Glud-Hjarnø, d Glud 7/9 94. Fader til sp Buderup-Gravlev Mathæus P.

Pers kap: 1) 1890 *Anders Kristensen*, se sp Hejls. 2) 1891-97 *Edvard Thomas Jeremias Müller*, se sp Hatting.

13. 1894-1905 **Frederik Schjøning Aagaard**, f Skive 28/10 1838. Forældre: Sp Gunderup-Nøvling Peder Deichmann Aa og Erasmine Larsine Johanne Hornsmyld. Dim Ålborg 56, c 24/1 62 (H I), g Vive 22/4 85 Johanne Bolette Eulalia Johansen, f Nekso 4/6 39, d Glud 10/2 1926. Forældre: Landinspektør kammerråd Poul Winther J og Karen Augusta Wulff. 1862 huslærer Samsø, 65 huslærer Gaunø, 29/8 70 pers kap Vitten-Haldum-Hadsten, 11/8 76 sp Gedsted-Fjelsø, 1/2 83 sp Kousted-Råsted, 24/12 94 sp Glud-Hjarnø, d Glud 31/1 05.

14. 1905-26 **Christian Lauritz Andersen**, f Lønningegård/Bringstrup 17/6 1858. Forældre: Gårdfæster Lønningegård Anders AS og Caroline Egelund. Dim Herlufsholm 76, 82 huslærer Quesarum/Skåne, c 23/1 84 (h II), g Kbh, St Johannes k 11/6 90 Dina Marie Emilie Anderberg, f Kbh 1/12 67, d 28/8 1956. Forældre: Skræddermester Anders Bengt A og Emilie Elise Mathorne. 19/11 1884 pers kap Skjold, 2/5 85 kkp Rårup, 28/3 87 sp Åle-Tørring, 26/6 1905 sp Glud-Hjarnø, afsk 19/7 26, d Glud 25/7 26. — Skrev 1926 om Glud præstegård, se litt.

15. 1927-58 **Johannes Ferdinand Fenger**. f Hjerm 29/5 1891. Forældre: Sp Soderup-Eskildstrup Johannes Ferdinand F og Laura Marie Hostrup Spur. Dim Roskilde 1909, c juni 17 (h) II, g Soderup 11/4 18 Marie Larsen, f Herringe 28/1 1890. Forældre: Købmand i Herringe Peder Lauritz L og Maren Kirstine L. 1/11 1917 sp Baagø, april 20 sp Blære-Ejdrup, 14/1 27 sp Glud-Hjarnø, d Glud 8/10 58.

16. 1959-79 **Tage Brummer**, f Vinding, Vejle 29/7 1912. Forældre: Bygmester, skoleforstander Ole L B og Inger Johanne Ladegaard. Dim Vejle 32, c 40 (h), g Svendborg 25/8 41 Rigmor Fog Pedersen, f Svendborg 28/2 17. Forældre: Kommuneskolelærer Anders Jørgen P og Marie F. 40 lærer Antvorskov højskole, 3/7 41 sp Asserballe, 11/2 59 sp Glud-Hjarnø, afsk 31/8 79. — Medred af Bjerre Herred Bogen, 1963.

17. 1979- **Ole Brehm Jensen**, f Gørlev, Sjælland 4/5 48. Forældre: Købmand Kaj B J og Ruth Nielsen. Dim Kalundborg 67, g Svallerup, Sjælland 21/8 71 Anne-Marie Pabst Klausen, f sst 19/4 51. Forældre: Købmand Johannes K og Inger P. 72-77 timelærer Gedved Statsseminarium, 1974 guldmedalje Aarhus Univ (idehist forudsætninger for C G Jungs forfatterskab), dec 75 mag art (idehistorie, Århus), 77-79 adjunkt Gedved Statsseminarium, 1/9 78 hjpr Østbirk-Yding, 1/12 79 sp Glud-Hjarnø, juni-dec 88 feltpræst Cypern.

Vikar 15/5 — 15/12 1988 *Aage Jensen*, se hjælpepræst e Nebsager-Bjerre (1980-87).

Litt: S V Wiberg: Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie IV, 1879 (supplement); M Groshenig og Th Hauch-Fausbøll: Danmarks Præstehistorie 1884-1911, 1914; Kirkelig Håndbog (Kir Hdbg) 1923ff; N A Larsen: Dansk Skolestat III, 1934; Den danske Skolehåndbog 1945ff; Trap VIII, 1964; endv statistik omtalt under oversigter.

H F Rørdam: Om Præsternes Vilkaar under og efter Krigen 1657-60. Ny Kirkehistoriske Samlinger 1869-71, 5; Horsens Folkeblad 1/2 1905; Horsens Dagblad 9/2 1905; Dansk Kirketidende 5/3 1905; Søren Knudsen: Rasmus Thomesøns Gard i Glud, 1916; Søren Knudsen: Om de gamle haandsmedede Kors i Bjerre Herred. Vejle Amts Årbog 1919; Asger Kristensen: Et Minde fra Munketiden i Sønderby ved Horsens. Vejle Amts Årbog 1920; Chr Andersen: Glud Præstegaard og Præstelisten for Glud-Hjarnø. Vejle Amts Årbog 1926; Søren Knudsen: To gamle Møller i Bjerre Herred. Sst; P Nedergaard: Præstehistoriske Samlinger I, 1929; J P Baugaard: Stodderkonger i Glud og Hjarnø Sogne. Vejle Amts Årbog 1939; Søren Knudsen: Lidt om Glud Præstegaard. Vejle Amts Årbog 1942; J P Baugaard: Glud-Hjarnø Sogns Historie, 1948; nekrolog over Anders Rasmussen. Vejle Amts Årbog 1962; A J Adersen: Hjarnø. Bjerre Herred Bogen 1963; W Balslev: Præsteskabner i Bjerre herred. Sst; T Brummer: Beskrivelse af kirkerne i Bjerre herred. Sst; Karl Fausing: Frie Skoler i Bjerre herred. Sst; H Hegns-

vad: De stærke Jyder. Sst; G Laursen: Folkeskolerne. Sst; H Lund-Hansen: Fritvoksende skikkelser og livskunstnere i svundne tiders Bjerre herred. Sst; Anders Rasmussen: En folkemindesamler. Sst; August F Schmidt: Herregårde. Sst; A Pontoppidan Thyssen: Vækkelsesernes frembrud i Danmark IV og V, 1967 og 70 (APT IV og V).

Utrykte kilder: Visitatsprotokol for Århus stift (biskop Janson) 1791-1804. Århus bispearkiv. La Viborg; Indberetninger (fra Århus-bisperne) om kirkevisitatser 1833-47 (bd I), Danske Kancelli. Ra; samme 1848-62 (bd II), 1863-80 (tillæg), 1889, 1890-1915, 1917-19. Ministeriet for kirke- og undervisningsvæsen 1. kontor. Ra; Indberetninger (fra Århus-bisperne) om skolevisitatser 1851-94, 1895-1915. Sst (til 1851 under kirkevis); fra biskoppens journalsager, Århus stift: Præsteindberetninger 1854-56 om salmebøger, præsteindberetninger 1880-99, 1903-23. La Viborg; Skolevisitatsprotokol for Bjerre-Hatting hrd's provsti (provstens) 1853-90. La Viborg; Skoleberetninger. S-film 16/614-25. Ra; Journalsag 9 vedrørende Århus stift 1920-29. Kirkeministeriets 1. kontor. Ra; Aage Dahls og P Nedergaards samlinger; sp J F Fengers biografi, skrevet af Marie Fenger. Haderslev bispearkiv; breve fra sp Tage Brummer og om Glud skole fra Inga Paarup Laursen; oplysninger fra sp Ole Brehm Jensen og hustru Anne-Marie Jensen, kirkesanger Iris Just Pedersen og organist Ellen Pedersen.

TYRSTED-UTH

Af Palle Øbro og APT

Tillæg 1

Tillæg

Som tillæg til Hedensted provsti behandles Tyrsted-Uth, Torsted og Hatting pastorater, skønt de nu hører til Århus stift, Horsens-Gedved provsti og fra 1970 til Horsens kommune. Men indtil 1971 hørte de til Haderslev stift, og de blev derfor ikke medtaget i bd VII om Århus stift.

Topografi

Tyrsted

Areal 1397 ha (til 1980, da et mindre bymæssigt område blev overført til Torsted). Sognet grænsede tidl mod nord til Horsens by (og fjord), men dets nordlige del har længe været en del af byområdet. Mod vest og øst omgives det af Torsted og Uth, mod syd berøres Stenderup og Bjerre sogne. Grænsen til Uth sogn følger delvis den smukke, skovklædte Klokkedal. Den nordlige del af sognet er jævnt bølget, længst i syd er terrænet mere bakket (Hønsbjerg 66 m). Gennem sognet går landevejene fra Horsens til Glud og til Juelsminde.

Byer De tidl landsbyer Bækkelund og Dagnæs er dele af Horsens byområde, som når til Tyrsted kirke midt i sognet. Kun den sydlige del med byen Dallerup og bebyggelserne Klokkedal og Søndermark har landlig karakter.

Gårde Dallerup søgd, Dallerupgd og Tranekær (begge udstykkede af jordlovsudvalget 1939), Fredensholm (reduceret), Dagnæsgd (solgt til byggeri), Ildved (delvis udstykket), Højvang (udstykket), Bækgd, Højagergd (udstykning begyndt), Tyrstedgd.

Skove Dele af Dallerup skov mod syd samt Boller skov og den skovklædte Klokkedal på grænsen til Uth sogn.

Uth

Areal 2118 ha. Det ret udstrakte sogn har en lang nordgrænse til Horsens fjord og omgives mod vest og øst af Tyrsted og Skjold, mod syd af Bjerre og Rårup sogne. Til sognet hører Bjerrelides stejle nordskråning med Purhøj (121 m), hvorfra der er udsigt over det småbølgede morænelandskab ned til Horsens fjord. Gennem sognet går landevejene Horsens-Glud og Horsens-Juelsminde.

Byer Uth med kirke på grænsen til Tyrsted; Sejte (hvor der til 1574 fandtes en kirke); Over og Neder Ustrup.

Bebyggelser Boller (udstykning af Boller hovedgd), Eskemose, Søndermark, Nørremark (udstykning fra Christiansminde) med forsøgsård.

Gårde Hovedgd Boller nær Horsens fjord, delvis fra o 1550, omgivet af brede grave. Ved gården restauration og vandmølle. Den er nu udstykket og hovedbygningen overtaget af Horsens kommune til plejehjem for en snes ældre mennesker. Christiansminde (som flere flg tidl under Boller), Thyrasminde, Kærslund, Fuglsang, Herløkke, Klokkedalshøj, Skovriderbolig. En del andre gårde er udstykket.

Skove 439 ha skov, der hører under Boller statskovdistrikt, således Boller Nederskov og Overskov, Rold skov, dele af Klokkedal skov og af Bjerre skov og endelig Ustrup Bjerge. — I skovene en del oldtidshøje, nogle køkkenmøddinger, en jernalderboplads; på Sejte mark et dyssekammer.

Den ældre præsterække

1. 15...-1573 **Peder**, sp Tyrsted-Uth, d her 73.

I året 1560 blev der ved et kongeligt åbent brev givet Holger Ottosen Rosenkrantz til Boller og hans arvinger jus patronatus til Tyrsted kirke og prg samt tilladelse til at modtage kronens del af tiende af Tyrsted sogn. Til gengæld forpligtedes de til at holde kirke og prg i ordentlig stand og sørge for, at menigheden altid havde en god lærd mand til deres præst (H T Kjær (b), 1980, s 43). — I 1921 overgik kirken til sognets eje.

2. 1573-1620 **Rasmus Hansen**, g 1574 Karen Jensd, 73 sp Tyrsted-Uth, 84 provst Hatting herred, d Tyrsted 1620. — I våbenhuset til Tyrsted kirke findes ligsten over Rasmus Hansen og hustru.

3. 1620-(37) **Ole Knudsen**, måske f Præstholm. Fader: Sp Gosmer-Ørting Knud Olsen. Dim Ribe 1616, g ..., 20 sp Tyrsted-Uth. Fader til sp Gosmer-Halling Christen Olesen Faber.

Knudsen blev 24/5 37 tiltalt for en række forseelser, især forsømmelse af katekismeundervisningen. Under en visitats erfarede biskoppen, at næsten ingen af de unge kunne deres børnelærdom og ikke engang vidste, hvem Jesus var. — Udfaldet af sagen kendes ikke; muligvis blev han afskediget (H T Kjær (a), 1980, s 175ff).

4. 1638-68 **Christen Pedersen Sommer**, f Hornslet. Fader: Sp Hornslet Peder Pedersen S. Dim 1628, imm Wittenberg 13/11 29, mag 12/5 35, 38 sp Tyrsted-Uth, 61 provst Hatting herred, d Tyrsted 68.

Var 1658 Kirsten Munks skriftefader (d Boller 58). Hun blev d 23/7 1658 bisat i St Knuds kirke i Odense. Biskoppen nægtede at holde ligtaalen. Den blev så holdt af C P Sommer; talen var i tidens stil og var meget rosende (H T Kjær (a), 1980, s 62).

5. 1668-81 **Arrild (Aurelius) Jørgensen Bentzen**, f Næsby-Tyvelse 3/12 1639. Forældre: Sp Næsby-Tyvelse Jørgen B (Lauritsen) Nidløse og Sophie Hansd. Dim Herlufsholm 56, c 60, g Århus 8/6 70 Sidsel Christensd Fris, f Århus 1/11 47, d Århus 2/7 1728. Forældre: Sp Vor Frue kirke Christen Nielsen F og Karen (Cathrine) Clemensd. 64 subrektor Kbh, mag 6/7 65, 24/9 68 sp Tyrsted-Uth, 78 provst Hatting herred, d Tyrsted 23/9 81. Svigerfader til sp Brabrand-Kasted A J Hutfeld. »En skøn Poet« (Wiberg I, s 393).

6. 1682-1713 **Jeremias Anchersen**, f Kolding 12/3 1650, dim Kolding 70, g enke efter 5. 17/3 82 sp Tyrsted-Uth, 1/5 1709 provst Hatting herred, 9/11 13 sp Århus domkirke, d 1/5 19. »Vir certe candidus, doctus et religiosus« (Wiberg I, s 43).

Fra 1684 omtaler kirkebøgerne *Uth hospital*, der skal være indrettet af fru Kirsten Munk, Boller. Det havde 13 fag, hvoraf de 5 anvendtes til skole, resten som fattiggård og asyl for invalider og kronisk syge. Først i 1850'erne blev det nedlagt. (Aage Dyrkjøb, 1969, s 70f; H T Kjær (a), 1980, s 199, (b) 1980, s 53).

7. 1713-16 **Niels Pedersen Lund (Basballe)**, f Korsør 11/7 1686. Forældre: Byfoged Peder Pedersen L og Maren Nielsd. Dim Nyborg(?) 1706, c 7/12 13 (h), g 1) Fuirendal 16/7 14 Elisabeth Hagelstein, f 77, d Tyrsted 15. G 2) Løsning 4/8 15 Hilleborg Andersd Raarup. 24/12 13 sp Tyrsted-Uth, d her 29/10 16. Svigerfader til sp Ø Snede J H M Selmer.

8. 1716-44 **Nicolai (Niels) Jensen Munch**, f Slagelse 1/11 1688. Forældre: Sp Slagelse St Peder k-hosp Jens Pedersen M og Mechtele Casparsd Hammermüller. Dim Slagelse 1707, c 4/7 12 (l), g 17 Anne Hieronymusd Basballe, f Århus ca 94, d Tyrsted 70. Forældre: Kbm Århus Hieronymus B og Gertrude Michelsd Malling, 30/11 16 sp Tyrsted-Uth, 15/10 38 provst Hatting herred, d Tyrsted 44. Fader til sp Hårslev-Jellinge Jens Nielsen M og svigerfader til 9. Efterlod sig en del pietistisk litteratur (Elle Jensen, 1944, s 90).

9. 1745-73 **Niels Hansen Siersted (Sigersted)**, f Kalundborg 1/5 1702. Forældre: Forvalter hos grev Friis Hans Pedersen S og Birgitte Nielsd S. Dim privat 22, baccalaureus 13/5 23, c 19/3 25 (h), g 12/11 45 Mechtelle Christine Nielsd Munch, f Tyrsted 10, d sst 69. 22/1 45 sp Tyrsted-Uth, d her 5/4 73. Svigerfader til 10.

Sad på hesten fra søndag eftermiddag til fredag aften og fløj fra et sted til et andet. Skal have været forvalter på en af grevens gårde. Prg brændte 20/5 1753, mens han var til vacance i et nabosogn. Det første, han spurgte om, da han kom hjem, var, om hans tobaksdåse var reddet. (Liber daticus).

10. 1773-84 **Jacob Zacharias Jacobsen Hyphoff**, f Skjold 12/6 1748. Forældre: Sp Skjold Jacob Zacharias H og Helene Gjertrud Ohnsorg. Dim privat Horsens 66, c 13/7 68 (nc), g Tyrsted 1/7 73 Anna Kirstine Nielsd Siersted, f Tyrsted 50, d sst 1/6 88. 30/7 73 sp Tyrsted-Uth, d sst 84. Fader til sp Lyngå-Skjød Jacob Zacharias H og svigerfader til sp Jerne-Skads Søren Spandet Hjort. »Særdeles dygtig og almindeligt agtet og yndet«. (Wiberg III, s 394).

11. 1784-1822 **Peter Schandorff**, f Linå 29/5 1750. Forældre: Rkp Linå-Dallerup Mikkil Pedersen S og Helle Mikkelsd. Dim Århus 70, c 18/11 77 (h), g 1) Tyrsted 8/7 85 Anna Kirstine Nielsd Siersted, enke efter 10. G 2) Tyrsted 6/10 88 Dorothea Johanne Møller, f Alrø 1/1 63, d Thisted 31/7 1850. Forældre: Sp Alrø Jens Hansen M og Dorthea Sophie Jacobsd Steenstrup. 77 huslærer Bygholm, 6/8 84 sp Tyrsted-Uth, 91-03 provst Hatting herred, afsk 8/11 22, d Horsens 26. — »En god Mand, men simplere som Præst« (Wiberg sst).

Efter en visitats juli 1792 betegnes Schandorff som en mand af »Indsigt og fortrinlig Duelighed«, hvilket også fremgik af hans prædiken og katekisation (Biskop Janson, 1791-1804, s 59).

I 1808 blev sognene overstrømmet af belgiske (franske) og spanske tropper. P S har beskrevet sagen i kirkebogen (S Hansen, 1906, s 136-52).

Uth by havde som mange andre landsbyer sine egne bylove (vider), som gængses i en håndskrevet bog fra 1789 fundet i Degnegården i Uth (nu på Glud museum). Et par af artiklerne har relation til det kirkelige liv: »Søndagen og andre Hellige Dage skal tilbørlig Hellig holdes ey alene med Kirkegang men endog ald arbejdes afskaffelse saasom at Pløje, Saae, Harve, Skove og deslige. Hvo sligt foretager, Bøder til Viiden 1 Mk — foruden Hellig Brøde efter Loven« ... »Naar nogen døer i Byen, skal hver Mand eller een paa hands Vegne møde til bestemte tiid og følge til Kirken, dend som udskikkes skal altid være en til Liigbærer tiendstygtig Karl. Den som herudi findes forsømmelig Bøde 8 sk...« (Karl Fausing, 1957, s 81ff; H T Kjær (a), 1980, s 22f).

12. 1822-41 **Henrik Vilhelm Breinholm**, f Odense St Hans sogn 20/12 1779. Forældre: Student Odense Thomas Sørensen B og Anna Marie Christiansd Grüner af Odense St Hans rkp. Dim Odense 97, c 3/5 1804 (nc, 18/10 05 h), g Tirsted 16/10 07 Ovea Karen Petræa Benedicte Lymann,

f Næstved 25/5 1788, d Tyrsted 15/12 37. Forældre: Sp Gloslunde-Græshave Andreas Pedersen L og Ida Sophie Kjeldsen. 25/10 06 rkp Tirsted-Skørringe-Vejleby, 13/2 07 rkp Skovlænge-Søllested-Gurreby, 20/11 12 sp Haurum-Sall, 26/8 22 sp Tyrsted-Uth, d her 29/1 41. Fader til sp Hvidbjerg-Ørum-Lodbjerg Andreas Lymann B og svigerfader til sp Højbjerg-Elsborg Jens Nielsen Hornbech. Var »velbegavet, god og jovial«.

Tiden efter 1841

Jens Christian Schmidt (1841-85), der fik 44 år i Tyrsted-Uth, havde en høj stjerne hos den højkirkelige, anti-grundtvigske biskop Brammer. Efter en visitats i Tyrsted okt 1850 skriver Brammer: »Pastor Schmidt er en Mand med gode Aandsevner (især Hukommelse) og klassisk Dannelse, men har just ikke Talegaver. Han har Følelse for sit Kald og er agtværdig som Menneske og Embedsmand«. Hans katekumener svarede »meget tilfredsstillende« (Biskop Brammer, 1848-62, s 576). Menigheden deltog talrigt, og Brammer bemærker i den forbindelse, at kirkegangen i Bjerre og Hatting herreder generelt set er god (Indberet om visitatser 1848-62, s 576; i 1846 havde han fremhævet kirkegangen i disse herreder som bedst overhovedet i de visiterede sogne, indberetn 1833-47, s 382).

Stort set fastholdt Brammer denne vurdering af Schmidt, således endnu 1875, da han skrev: »Det var mig en Glæde at finde den lærde, hæderværdige, nu aldrende Sognepræst i en så kraftfuld praktisk Virksomhed, at medens det endog forekom mig, at han i pastoral Dygtighed og Nidkærhed var vokset, maatte jeg tillige paaskønne den udmærkede Flid, Orden og Nøjagtighed, hvormed hans Embedsbøger bliver førte«. Under visitatsen i Uth kirke var en talrig forsamling til stede, deriblandt ca 100 katekumener, »hvis omhyggelige Konfirmations-Forberedelse var umiskendelig«. (Indberetn om visitatser 1863-80, s 1073, 23/9 75).

At Schmidt på sin side nærede stor hengivenhed for Brammer, fremgår bl a af hans indberetning om salmebøger 8/1 1854 (se litt), en lang, omstændelig skrivelse, der indtager et meget elastisk mellemstandpunkt i dette omstridte spørgsmål. Man brugte i Tyrsted-Uth Evangelisk-kristelig salmebog, suppleret af det Mynsterske tillæg, som S selv havde anbefalet. Derved havde man »en til Opbyggelse ret hensigtssvarende Psalmebog«. På den anden side forekom den nye Roskilde konvents salmebog ham »at være den bedste, vi have, forsaa-vit jeg kjender Noget til Psalmelitteraturen«!

Pastor Schmidts nidkærhed bevidnes af en skrivelse til herredsfogden 26/9 1865, hvori han anmelder »et larmende Drikkelag af nogle unge Mennesker«, »dybt bedrøvet over tiltagende Ryggeløshed blandt en Del af den tiende Klasse og tilvoxende Ungdom«. Det skulle »efter sigende have fun-

det Sted i Søndags Formiddag« nær ved Uth kirke. S håber, at herredsfogden vil benytte lejligheden »til at hæve et Onde, der giver Anledning til stadig Forstyrrelse ved Nat og ved Dag og til Forførelse for Ungdommen, hvorover bitre Klager høres«. (H T Kjær, Kirkestævnet juni-aug 1981).

Der er flere vidnesbyrd om hans personlige elskværdighed. Provst Riber indberettede 1880 (da S var 77 år, men »sund og kraftig«): S »gjør ved sin Frimodighed og Beredvillighed til at glæde andre og være dem til al mulig Hjælp et godt Indtryk paa dem, som komme i Forhold til ham. Han er nidkær og paapassende i al sin Embedsgjerning og derfor almindelig yndet og agtet i sin Kreds«. (Bispearkivet, journalsager C 3-376).

S var fader til ægyptologen Valdemar Schmidt (jfr dennes erindringer 1925).

I 1850'erne fik pastor Schmidt problemer med et grundtvigsk røre på egnen. Før den tid høres ikke om vækkelse i Tyrsted-Uth. Bibelselskabet i Horsens beretter 1825-43 om 70 bidragsydere i disse sogne, men det havde halvofficiel karakter som ledet af den lokale gejstlighed. Kun én herfra, aftægtsmand Jens Nielsen, Uth, støttede i 1844 den mere vækkelsesprægede missionsforening for Vejle amt. Men i 1856 må biskop Brammer beklage, at pastor Schmidt endnu mangler gave til indtrængende at forkynde kirkens »rene Lære«, så at han kan »tiltale de Opvakte, af hvilke nogle have løst Sogneforbindelse med ham« (15/10 56, B's indberetn 1848-62, APT V, 1970, s 148f note 60). Der er formodentlig her tale om følger af *Morten Eskesens* virksomhed i Uth 1853-54.

Baggrunden var et initiativ fra komtesse *Emmy Frijs*, datter af grev Frijs, Boller. I Grundtvigs hus og vennekreds var hun blevet optaget af Grundtvigs højskoletanker og ville nu selv etablere en ungdomsskole i Uth. Til dens ledelse valgtes — på forslag af fru Marie Grundtvigs søster Franziska Carlsen — lærer Morten Eskesen, der var dimitteret af Ludvig Chr Müller, en af forkæmperne for »det levende ord«. M E fortæller, at han fik lejlighed til at forberede sig ved et ophold på Rødding højskole og nogle dage hos C Kold, og de sidste fik større værdi »end de mere end 100 Dage, jeg var i Rødding« (M E (a), 1903, s 57). Da skolen åbnede 17/10 53 — med 12 karle fra omegnen — havde den en række praktiske fag (som Rødding), men »Sjælen i det hele, baade i Skolestuen og i vore Aftenmøder med Egnens Ungdom« var sangen og fortællingen om menneskeslægtens, kristenfolkets og Nordens folks oplevelser (M E (b), 1903, sp 1339).

Grev Frijs havde imidlertid nedsat en bestyrelse af gejstlige, der forelagde Eskesen en undervisningsplan. Den måtte han afvise, da den efter hans mening ville gøre skolen til »en Ramseskole og Eksamensskole«. Derved kom han i modsætningsforhold til pastor Schmidt, som var medlem af bestyrelsen; og Eskesen følte sig også »stødt af det Skaberi, jeg fandt i

hans Adfærd i Kirken«. Disse problemer førte til, at Eskesen opgav skolen allerede i efteråret 1854. Men gennem sine elever og ugentlige møder på skolen fik han dog betydning på egnen; selv fra Vrigsted kom der undertiden en vognfuld deltagere til »helligskolen«, som den blev kaldt af udenforstående. Den af Brammer omtalte sognebåndsløsning sigter utvivlsomt til, at en del af Eskesens venner sluttede sig til den grundtvigske præst i Skjold Carl Fog. (M Eskesen, (a), 1903, især s 26ff, 36f, 64f, 82ff, 92; (b), 1903, sp 1335-40; J Fjord Kristensen, 1954, 568ff).

Efter højskolens ophør i efteråret 1854 blev bygningerne børnehjem for 12 piger. Det grundtvigske blev videreført, for så vidt som bestyrerinden fru Bie straks løste sognebånd til pastor Fog og næsten hver søndag besøgte præstegården i Skjold. (Aage Dyrkjøb, 1969, s 72; S Elkjær og J P Bie, 1935, s 38).

I 1867 blev der atter indrettet en højere bondeskole i bygningen, men nu med vægt på kundskaber, og forstanderen *C E Otterstrøm* var ikke grundtvigianer. Men den måtte lukke 1870, da den kun havde 14 elever. (M Eskesen (a), 1903, s 119; K Fausing, 1963, s 423; skolevisitater 1853-90). Bygningen blev derefter asyl for ældre kvinder og først nedrevet 1958 (Aa Dyrkjøb 1969, s 72, jfr H T Kjær, 1980, s 202).

Otterstrøm fik imidlertid også betydning i Tyrsted-Uth som pastor *Schmidts efterfølger* (1886-96). Han var i 1876 blevet sognepræst i Nordby på Samsø, hvor biskop Brammer havde ønsket en ikke-grundtvigianer, »en sjælelig og legemlig sund og dygtig Mand« (Bj Kornerup 1936-38, s 580). Her blev han kendt som ivrig højremand; i provisorieårene søgte han sammen med to lærere at overvåge ungdommens optræden om aftenen (C V Otterstrøm, 1928, s 33-41, bd VIII, s 600, 605f). Brammer fandt ved sin visitats i Nordby juli 1878, at Otterstrøms prædiken var godt udarbejdet og holdtes »med ungdommelig Fyrighed«; og han manglede hverken begavelse eller nidkærhed, men nok besindighed, som han dog nok ville lære. (Indberetn om kirkevis 1863-80, s 1094f).

På pastor Schmidts forslag søgte Otterstrøm i 1886 til Tyrsted-Uth. De var blevet gode bekendte under Otterstrøms tid på Uth højskole. Fru Otterstrøm skriver: »Det var hårdt at rejse fra det yndige Samsø og vort yndige hjem; men det var også yndigt at komme til Tyrsted. Hele Menigheden modtog os som gamle kjære Venner. Det var en elskelig Menighed som vi kunde forstaa« (C V Otterstrøm, 1928, s 30f, 41f). Da biskop Clausen visiterede Uth kirke i aug 1889, var der en talrig forsamling til stede. Otterstrøm holdt »en noget bred Homili«, men foredraget var godt. 25 unge svarede livligt, og sangen var god. I forhold til tidligere var kirkebesøget nu »noget bedre« (Indberetn om vis 1889).

Fra sin barndom og ungdom beretter C V Otterstrøm bl a om forældrenes økonomiske problemer — halvdelen af indtægterne gik til pastor Schmidts pension. Det fremgår også af visitatsberetningen fra 1889, at Otterstrøm var trykket af de økonomiske forhold. Han var tillige ofte plaget af nervøs hovedpine. På denne baggrund arbejdede han »efter Evne paa at faa bedre kirkelige Forhold« (Biskop Clausen, 1889). Han døde i embedet 1896, kun et år efter pastor Schmidt.

Iflg de foreliggende indberetninger fra O til biskoppen om 1890-92 og 1895 (se litt) virkede han også energisk ved »Bibellæsninger og andre opbyggelige Møder«, især i skolerne (15-19 i årene 1890-92). Karakteristisk er det, at de for en stor del afholdtes sammen med indremissionærer. IM var nu den naturlige samarbejdspartner for en ikke-grundtvigsk højrepræst.

Den næste præst *Carl Cederfeldt de Simonson* (1896-1909) var højkirkelig i usædvanlig grad, med stor interesse for liturgi, hvorom han udgav flere skrifter (se præsterækken), og udpræget sans for de overleverede kirkelige former og regler. — Denne holdning bevirkede, at han som provst på Mors (sp Nykøbing M) fik mange vanskeligheder med den store valgmenighed i Ø Jølby, der i grunden betragtede sig som frigjort fra det kirkelige tilsyn og detaljerede kirkelige regler. Som provst reagerede han med et meget nærgående tilsyn, især fra 1878, vedr kirkebygningen, friskolerne, konfirmationsforberedelse og nadverordning, og striden tilspidsede sig i 1883 om en 13-årig piges altergang, en sag, der førte til, at valgmenighedspræstens anerkendelse blev taget tilbage, og valgmenigheden blev omdannet til frimenighed (1883). (H Begtrup, 1934, s 110ff; bd V, s 761, 824). Men det skabte ikke ro, snarere større problemer i de nærmest flg år.

I 1887 havde C de S fået nok og søgte ansættelse som kapellan i Randers, en »degradering, der vakte nogen opsigt« (bd VIII, s 28f). Derfra kom han i 1896 til Tyrsted-Uth, hvor han atter blev provst (1898).

Biskop Clausen fandt ved sin visitats juni 1902, at Cederfeldts prædiken manglede »Kraft og Myndighed«, ligesom den virkede »noget vel kjedelig«. »Kraft Som provst gør han imidlertid god fyldest og er en »for Kirkesagen interesseret Personlighed«. I forgængereens tid har pastoratet været »lidet Kirkesøgende«, og »bedre er det ikke blevet«. Nærheden af Horsens by antages at gøre sit hertil (Biskop Clausen, 1890-1915).

Iflg C de S's indberetninger som præst fortsatte han Otterstrøms mødevirksomhed. For 1897 berettes om »adskillige Bibellæsninger rundt om i Skolerne« og en række fastemøder, der senere blev til fastgudstjenester som forordnet i ældre tid.

I 1898 holdt han desuden »et Hedningemissionsmøde i Kirken ved Pastor Løgstrup og undertegnede« og begyndte med mdl »Konemøder« i vintertiden, især ved ydre mission; de foregik derefter i præstegården hvert år, fra 1899 som »Kone- og Pigemøder«. I 1898 indførte han også »et Ynglinge-forenings Møde«, som blev videreført i det mindste til 1902.

Men han genoptog også Otterstrøms kontakt med indremissionærer, og fra 1902 dominerer IM-møderne helt. Tal opgives 1902: 18 IM-møder og en missionsuge, 1905 22, 1906 20 og missionsuge, 1907 17, 1908 21 og missionsuge, 1909 19 og »adskillige flere« samt missionsuge. Altergangen var nogenlunde uforandret som 1905: 10 gange i hver kirke, 357 + 336 + 10 hjemmeberettede. — Ved embedsopslaget meddeles, formodentlig af C de S, at 5 af menighedsrådets 8 medlemmer er nærmest IM, 3 decideret (Da Kirketd 1909, s 621f).

Derpå fulgte *Peter Anton Freuchen* (1909-39), der også blev en dygtig provst. Freuchen var den travle embedsmand. Han gjorde meget ud af sine prædikener, men hans temperament kunne få ham til at tale hårdt, så han ikke fik den kontakt med mennesker, han nok ønskede. Skuffet over en for lille kirkegang udsendte han engang breve til en række mennesker i sognet, hvori der stod det ene ord Jesus. (Brev fra E Østergaard 25/4 85). Biskop Schiøler, som visiterede pastoratet 6/6 1920, fandt, at Freuchen er »en dygtig og arbejdsom Mand af Kirkelig Centrums Retning; prædikner godt og indtrængende«, og kirkegangen er »efter Forholdene ret god i Tyrsted, mindre i Uth, hvis store Kirke ligger afsides« (Biskop Schiøler, 1920-29).

Pastor W Kierkegaard, Nebsager-Bjerre (1904-29), omtaler i sine erindringer Freuchens som gode omgangsvener. Med Freuchens kunne han »friest diskutere moderne Bibelkritik og Bibelsyn, idet han var den mest frisindede på det Område« (W Kierkegaard, 1934, s 338). Sammen med flere præster fra Bjerre-Hatting deltog Freuchen i et privat konvent (sst, s 336). Freuchen blev også leder af et provstikonvent, se ndf.

Freuchens indberetninger fra 1910-22 viser, at møde-samarbejdet med IM fortsatte i stor stil:

I 1910 42 møder i skolerne, Tyrstrup forsamlingshus og herregårdens folkestuer og enkelte i fri luft, i 1911 10 ved F i skolerne samt enkelte i private hjem, desuden ca 40 ved IM, de fleste med F som deltager; og så fremdeles. »En Mængde Møder« hedder det regelmæssigt lige til 1920, 35-45 i 1914, 50 i 1916; de fleste ved IM, men åbenbart i samarbejde med Freuchen. Hertil kom ungdomsgudstjenester o a særgudstjenester næsten hvert år, kristelige ungdomsmøder i det mindste 1915 og 16, 1922 som mdl møder ved Horsens KFUM, bibellæsninger i Sejet skole, sommermøder i præstegårdshaven og søndagsskole på gården Thyrasminde i Uth sogn fra 1912. Altergangen var nærmest faldende, i 1920 232 + 261. — Polske katolikker, der arbejdede på herregården, omtales

flere gange, i 1922 var der ikke mindre end 51.

Aktiviteterne fremhæves mindre i beretningerne for 1921 og 22, og de spores slet ikke i Freuchens korte meddelelser til Kir Hdbg fra 1923. Menighedsrådets sammensætning i 1922 synes at afspejle en vis spænding: 5 IM, 5 grundtvigske og 2 socialdemokrater. Ved de følgende valg forsvinder de grundtvigske, mens IM bliver en lille minoritet (Kir Hdbg 1935 og 39: »lille IM kreds«). Kirkegangsprocenten ligger nogenlunde uforandret omkring 6 i Kir Hdbg 1927-39. Om de kirkelige forhold oplyses i disse år: »De kirkelige Forhold i Sognene lider meget under, at Flertallet af Tyrsted Sogns Beboere danner Forstad til Horsens, og Flertallet af Uth Sogns Beboere bor Kirken fjernt, nærmere Skjold«. Hertil kommer fra 1927 »dårlige sociale Forhold op ad Horsens«; 39 nævnes også mange arbejdsløse og husmænd. 35 anføres yderligere: »Vanskelige Forhold, hos mange ringe kirkelig Interesse, vaagen politisk Interesse«, i 39: »Stærk politisk Interesse, mindre kirkelig Interesse«.

Pastor Freuchens sidste hjælpepræst *Sigurd Iversen*, der fortsatte til 1941, har fortalt om sine tre år i Tyrsted-Uth.

Hjælpepræstens distrikt var Dagnæs-Bækkelund, den nordlige, bymæssige del af Tyrsted sogn, arbejdere, håndværkere, pensionister og enkelte velhavere. Der var intet mødelokale; men et par ældre gårdmandsfolk havde i deres store villa indrettet en sal. Her holdt Dagnæsskolens pedel Jørgen Pedersen søndagsskole og møder for unge. I hjemmene samledes en mdl bibelkreds og nogle gamle til eftermiddagsmøde hver 14. dag. Der var 3 km til Tyrsted kirke, som kun søgtes af få. Men børnene fik god kristendomsundervisning, og der var et godt forhold mellem kirken og skolerne. Førstelæreren i Tyrsted var kordegn der, førstelæreren i Dagnæs kordegn i Uth, hvor førstelæreren i Uth var organist.

Tyrsted-Uth »på bakken og langs fjorden« var præget af store veldrevne gårde og gammeldags kirkelighed med ærbødhed over for kirke og præster. En del var faste kirkegængere, andre kom kun til højtiderne. Det tog tid at vænne folk til altergang ved alle gudstjenester i stedet for en månedlig.

Sigurd Iversen kom hver uge til Tyrsted prg, og Freuchens første ord var altid: »Velkommen, tag en cigar og sæt Dem ned«. Kom der besøgende, lød det: »Gå lige ind til mine døtre, de giver nok en kop kaffe«. Provsten var levende optaget af sognenes ve og vel og ivrig debattør ved provstikonventet, som han var formand for; det fungerede godt trods vidt forskellige meninger. Han var velldt og respekteret i provstiet. (Brev fra Sig Iversen 10/1 88).

Også efterfølgeren *Ejner Østergaard* fik mange år i Tyrsted-Uth (1940-67). Efter sin embedseksamen følte han behov for en forskole til præstegeringen og begyndte som sekretær i Randers KFUM. I Tyrsted-Uth blev husbesøg en væsentlig del af hans arbejde,

»ikke blot hos syge og ældre, men jeg gik ud med alle dåbs- og vielsesattester og aflagde besøg efter begravelser« (brev fra E Ø 25/4 85). Også alle konfirmandforældre blev besøgt efter en sammenkomst i prg ved hvert holds start i nov, i hans sidste år indledt i kirken, og forældrene mødte godt op. Børn fra Dagnæs-Bækkelund var blevet konfirmeret i Horsens, men dette vendte i løbet af få år, således at konfirmanderne blev i sognet (sst).

»I sept 1940 indbød vi til ungdomsaften i præstegården. Mange var skeptiske. Det var mere end 30 år siden fru Cederfeldt de Simonsen havde haft en sykkreds for piger og her havde læst lidt op«. Men til de første ungdomsmøder, ét for Uth og ét for Tyrsted, kom i alt 79. Derefter holdt de en mdl ungdomsaften i en årrække med gnsn 80, mest fra land-distrikterne. Mødedeltagelsen faldt til 60-50 i takt med afvandringen fra landet og sluttede i 1961 med 25-30, nu mest skolesøgende. Men der var stadig søndagsskole i Dagnæs, og en ny blev oprettet i Sejet af et tilflyttet par (endnu i Kir Hdbg 1967 nævnes 2 sdsks, i 50'erne nævnes børnegudstjenester i 2 skoler). En FDF-kreds blev oprettet i Sejet og Skjold, hvor E Ø medvirkede (omtales i Kir Hdbg 1951 og 55). Hertil kom en række andre aktiviteter:

»Under krigen indbød vi alle i sognene, der bar titlen formand. Det førte til en række foredrags- og sangaftener i Sejet og Dagnæs skoler samt forsamlingshuset i Tyrsted«. »Vi fik oprettet en Sønderjysk Forening. Jeg var også i bestyrelsen for Kirkens Korshær i Vejle amt«.

»I Sejet skole begyndte vi i 1940 med bibellæsninger en gang om måneden... 50-60 deltagere. Det følgende år også i Dagnæs med 25-30 deltagere. Efter en pause begyndte vi sidst i fyrerne med menighedsmøder i Sejet, Uth og Dagnæs skoler... I Bækkelund begyndte vi i dec. 41 gudstjeneste for gamle 1 gang om md. Det fortsatte vor tid ud... I 1947 indbød vi til radiostudiekredsen Hvad er kristendom. Der var god tilslutning« (5-6 år). »I 1956 indbød vi til Unge Hjem's aftener. Der var god tilslutning. Men efter en tid foreslog vi at deltage i Unge Hjem's aftener i Horsens, som havde mange fremmede talere«.

E Ø blev også indbudt til en bibelkreds, der forefandtes i Tyrsted og Dagnæs, og fik ledelsen af en Pathanmissionskreds, stiftet på foranledning af tilflyttere, og oprettede selv en DMS-kreds i prg 1961. Disse kredse fortsatte hans tid ud (Kir Hdbg 1967: 3 ydre missionskredse). Endvidere sommermøder i prg (til 1960), en mdl gudstjt på hvilehjemmet Boller Slot, kirkeblad fra 1/2 57 m m.

»Det var mærkeligt at opleve fyrerne, hvor der var behov for at samles. I 50'erne kom færre unge, idet forstadsunge ikke søgte ud på landet om aftenen. Men også i dette årti er kalenderen godt fyldt. Vi var glade for god tilslutning til gudstjenesterne«. Indbyggertallet voksede langsomt til 3400 i 1960, derpå til 4500 i 1967. (Alt iflg E Ø's brev af 25/4 85, bortset fra de anf indskud fra Kir Hdbg).

I skrivelser til P Nedergaard 1942 og 44 (præstehistorien) skriver Østergaard, at der i sognene findes en del gammel kirkelighed, lidt IM, men ingen grundtvigianisme. Tidl var der to foredragsforeninger, men den ene var nedlagt, den anden fungerede nærmest som selskabsforening. »Der er gennemgående velvilje mod kirken, men savnes forståelse af menighedskristendom«.

Til Kir Hdbg oplyser Ø regelmæssigt, at sognet ikke er partipræget (1943-67); dog lidt IM (43-55). Kirkegangsprocenten er faldende (se oversigter), men må sammenholdes med det stigende folketal. I 1943 og 47 oplyses: »En hel del kirkelig Interesse, og megen Materialisme«; i øvrigt klages over de samme problemer som i 20'erne og 30'erne (47-67). 55-67 beklagelse over mangel på forsamlingslokaler i forstaden; der findes kun skolen, og den ligger ucentralt. Tyrsted præges af tilflyttere, og der oprettes kirkekomité for en kirke i forstaden Dagnæs (67, men uden resultat).

Den næste sp blev *Vagn Johannsen* (1967-80), der blev afløst af Kristine Krogh Pedersen (1980-). Befolkningstilvæksten bevirkede, at én præst ikke kunne klare arbejdet. 1967-71 var *Bent Friis Nielsen*, sp Skjold, tillige rkp i Tyrsted-Uth. 1973-76 var *Niels Uldall-Jessen* ansat som rkp for Sønderbro og Tyrsted-Uth sogne. I 1976 blev der endelig oprettet en særskilt stilling som rkp for Tyrsted-Uth; i denne stilling, der fra 1981 betegnes sp, virkede *Henry Thomsen Kjær* 1976-88, da han blev afløst af *Elinor Jensen* (indsat 8/5 88). I 1986 blev der oprettet en 3. stilling som sp, den blev besat med *Anne Marie Vrang*.

Pastoratet præges i de senere år af tiltagende forstadsbyggeri i Tyrsted sogn, der med 10254 indb (1/1 88) har samme størrelse som de to gamle bysogne i Horsens. Der er 8-10 konfirmandhold, hvert med 18-25 deltagere, og der holdes konfirmandforældreaftener for 3-5 hold ad gangen. De fleste søndage holdes 3 gudstjenester, ud over de sædvanlige i de to kirker månedlige gudstjenester på Boller slot (plejehjem for ca 20) og to månedlige gudstjenester i Præstehøjgård (plejehjem i Tyrstrup for ca 80 plus beskyttede boliger). Antallet af kirkegængere er meget svingende, sjældent under 10, ofte 25-40, ved dåb 50-100.

Hertil kommer 1-2 mødearrangementer pr måned, foredragsaftener i reglen sammen med andre sogne, kirkekoncerter og salmesangs aftener, møder for ældre m m. Et kirkeblad er udgivet siden 1978. I foråret 1988 er den tidl præstegård nær Tyrsted kirke blevet ombygget til et sognehus med lokaler for de fleste mødeaktiviteter.

For børn og unge har der længe været to FDF-kredse, den ene (på ca 50) samles i Dagnæsskolen, den anden (på ca 150) i Tyrsted gamle skole. For et par år siden blev der desuden oprettet et KFUM-spejderarbejde, som er udflyttet fra midtbyen og tillige omfatter Torsted. Det har Præstehøjgård som møde-

sted og omfatter nu fire aldersgrupper med 50-70 medlemmer. Hertil kommer KFUM og K's børneklub (ca 30), der hidtil har haft Højvangsskolen som mødested, men forventes flyttet til sognehuset. (Iflg oplysninger fra præsterne K Krogh Pedersen og A M Vrang samt kirkeblade).

Skoler

Iflg fundats for *Tyrsted skole* 1741 har herskabet til Boller gods »opbyggt og i Alt forfærdiget sex Bindinger og foruden repareret det gamle Huus i Tyrsted By, som for mange Aar siden af Høibemeldte Herskab er givet til Skolehuus, hvortil det og efterdags forbliver« (H T Kjær (b), 1980, s 47f).

Da biskop Janson visiterede i juli 1792, fandt han, at skoleholderen både var duelig og flittig; problemet var, at børnene om sommeren og i de fleste måneder af året slet ikke sendtes til skole. Ikke desto mindre »befandtes den forsamlede Ungdom at være oplyst i Christendommens Lære og Pligter, og manges Svar vare ret fornuftige«. (Visitatsprot 1791-1804, s 59). — Også biskop Paludan Müller fandt i 1836 ungdommens kristelige oplysning i Tyrsted-Uth rimelig god, og fremgangen i befalede lærefag var meget god (også i Uth skole) (Indberetn 1833-47, s 368).

Biskop Brammer skrev efter en visitats i okt 1850, at lærer *Eriksen* i Tyrsted, der var seminarist fra Vesterborg, havde »Philantropens Dyder og Lyder, kan godt og vil gjerne snakke med Børn, men er for snaksom og bibringer dem for faa positive Kundskaber. Klassens Fremgang er i det Hele taget ret god« (kirkevis 1848-62). I 1861 skriver Brammer om en ny lærer *S M Lund* i Tyrsted: »Lund er ganske duelig og skal passe sin Skole ordentlig, men besidder næppe Gaver til at vinde Børnenes Kjærlighed, Skolens Tilstand i det Hele upaaklagelig«. Skolen havde 44 elever i øverste, 37 i nederste klasse. (Skolevis 1851-94).

De rosende ord om Tyrsted skole fortsætter og forstærkes i de flg år, både i bispens og provstens beretninger. De sidste oplyser 1859, at børnene kunne mange salmer udenad, og det gjaldt alle pastorats skoler. I 1868 fremhæves den gode religionskundskab, stadig efter Balles lærebog. I 1877 var lærer Lund gammel og svag, men havde en udmærket hjælpelærer Niels Enevoldsen, og endnu bedre gik det under Lunds afløser *Peder Knudsen* (fra 1/1 79). Han havde meget gode gaver til at undervise, og hans gerning bar god frugt (1886 og 88); hans store energi egnede sig godt for den store skole (1892; provstens skolevis 1853-90). Biskop Clausen var af samme mening: »Læreren er meget dygtig, og han omfatter sin Gjerning med Kjærlighed... hans Skoles Tilstand er meget god« (1888, skolevis 1851-944).

Peder Knudsen hørte til de folkeligt virksomme lærere med talrige tillidshverv: medlem af sognerådet, værgerådet og menighedsrådet, i bestyrelsen for Horsens landbrugsforening og for herredssparekassen, formand for plejehjemsforeningen og vestrævelgerforeningen (5. valgkreds), næstformand for Vejle Amts skytteforening m m; dannebrogsmænd 1904 (Poulsen og Benthin, 1913, s 207).

Af provstens visitatser fremgår, at der i 1854 fandtes en lille vinterskole i Dallerup, og i 1892 holdtes også pogeskole i Tyrsted, formodentlig den

samme, som i skolekommissionens beretning for 1900-03 kaldes Tyrsted forskole (Ra).

Skolen i Uth hospital går tilbage til 1600-tallet, men også den fik 1740 en fundats svarende til Tyrsted skoles (jfr under 6, sp J Anchersen, og H T Kjær (a), 1980, s 182f). Skolen havde i ældre tid de samme uordentlige skoleforhold som Tyrsted skole, men af provstevisitatserne 1853-90 fremgår det, at Uth skole i det hele er meget god. Lærer *R Juulsen* har »gode Gaver til at tiltale Børnene« (1874); han udfører sin gerning med »Omhu, Flid og Troskab« (1888). Der bemærkes, at drengene i den ældste klasse stod langt tilbage, »men Grunden dertil maa næppe søges hos Læreren, men deri, at de vare Tjenestedrenge, som om Sommeren komme i forskellige Skoler, og ofte ikke bliver holdt ordentlig til Skole af deres Husbonde« (1888).

Også i *Sejet* blev der opført skole. D 17/4 1743 oprettes en kontrakt mellem beboerne fra Sejet og skoleholder *Peder Hansen*. De vil underholde skoleholderen (med bidrag fra Boller gods og sognepræsten), så længe han »stilbørligen« underviser deres børn og »efter Skoleinstruxen sig forholder« (H T Kjær (a), 1980, s 191). 4/6 1743 ratificeres kontrakten på samtlige beboeres vegne; samtidig tilslutter Boller gods sig kontrakten.

I 1836 er fremgangen i befalede lærefag god i Sejet skole (Biskop Paludan Müller, indberetn 1833-47, s 368). — I 1850 roser biskop Brammer både læreren, skolen og børnene, der fører en flittig og ordentlig skolegang; det kan skyldes, at skolen ligger i en by, som kun har få udflyttere, hvortil kommer »Forældrenes Erfaring om den gode Undervisning Børnene faar i Skolen« (Indberetninger 1848-62). — Skolen karakteriseres fortsat som ganske god i visitatsberetningerne, således provstens 1853-90. Også her undervises endnu i 68 efter Balles lærebog. Gennem mange år virkede en lærer *Jensen*, der kun var »almindelig« (1877); i 1886 udfører han trods sin fremskredne alder sin gerning med »samvittighedsfuld Troskab«, om end med forsagt hjerte. I 1890 gør hjælpelærer *Christiansen* sig megen flid, men mangler øvelse.

Den 10/10 1856 blev der indviet en ny skole i Tyrsted. Denne bygning var indtil for få år siden alderdomshjem. I 1919 var en næsten paladsagtig skole rejst i byens nordlige del. Indvielsen fandt sted ved en gudstjeneste i Tyrsted kirke d 7/10 1919. (H T Kjær (b), 1980, s 50ff). — O 1940 var der fire skoler i pastoratet: Tyrsted skole med 2 lærere, Dagnæs med 4, Uth med 1 og Sejet med 2 (jfr Sigurd Iversens brev ovf). Ved konfirmationen i 1959 var der børn fra alle fire skoler, men derefter flyttedes de ældste klasser til Dagnæs skole (Østergaards oplysninger).

Ved kommunesammenlægningen i 1970 blev skolerne i Uth og Sejet nedlagt, og Tyrsted skole ophørte 1971. Dagnæs skole er siden blevet udvidet og har nu 504 elever i 24 klasser (1-10, børnehaveklasse) og 37 lærere (april 1988). I 1975 blev Højvangsskolen bygget. Den har 769 elever i 37 klasser (1-10, børnehaveklasse) og 63 lærere (april 1988). Skoleinspektør for Dagnæsskolen er *Elisabeth Karlsen* (f 1929) og for Højvangsskolen *Keld Sollested* (f 1940).

Uth højskole 1853-54 er omtalt under sp J C Schmidt (1841-85).

Oversigter

Folketal 1850 1239 (522 + 717), 1901 1161 (495 + 666), 1930 2205 (1482 + 723), 1955 2996 (2126 + 870), 1970 5517 (4756 + 761) (Stat tabelv 19-75, 2, Danmarks administrative indd), 1976 10564 (9783 + 781) (Stat tabelv 1978, 8, Registerfolketællingen 1/7 1976), 1980 12342 (11579 + 763), 1985 10930 (Tyrsted 10182 efter afgivelse af område til Torsted (1980) + Uth 748), 1/1 1988 10969 (10254 + 715).

Menighedsrådets sammensætning 1922 5 gr, 5 IM eller C, 2 soc; 1926 3 IM, 4 soc, 5 up; 1934 4 soc, 4 IM, 5 up; 1945 3 IM, 2 kirk, 4 soc, 4 v; 1953 Tyrsted: 4 soc, 2 gr, 1 upolitisk (kirk), Uth: 1 soc, 5 fællesl; 1965 4 soc, 10 fælleskirk (fredsv); 1984 6 soc, 15 fælleskirkelige.

Antal altergæster 1922 475 (218 + 257), 1934 416 (201 + 215), 1942 479 (274 + 205), 1954 478 (297 + 181), 1966 739 (512 + 227), 1986 1250.

Kirkegangsprocent 1926 og 31 6 + 8, 1934 6, 1938 begge sogne 5-6 (9-10), 1942 4 + 5 (6-7), 1946 3-4 + 5-6, 1950 og 54 3 + 5, 1958 og 62 2,5 + 5, 1965 3 + 1-2, 1987 svingende.

Tyrsted kirke

Kirken består af kor og skib fra romansk tid med sengotiske tilføjelser: tårn mod vest og våbenhus mod nord. Den romanske bygning er opført af frådsten, limsten og kløvet granit på en noget skiftende sokkel. I sengotisk tid, o 1475, er der i kor og skib indbygget krydshvælv med fremspringende vægpiller samt store spidsbuevinduer, hvoraf ét spores i skibets nordmur. Lidt senere tilføjes af munkeksten mod vest et tårn med krydshvælvet underrum og spidsbue mod skibet. En ligeløbende trappe fører til mellemstokværket, der ligesom klokkestokværket har fladbuede åbninger i spidsbuespejl. I 1866 fik gavlene ligesom skib og kor nye gesimser, og der indsattes store rundbuevinduer i kor og skib. I 1900 blev tårnet hovedrepareret. Kor og skib står med hvidtede mure, tårnet i røde munkeksten.

Nygotisk altertavle fra sidste halvdel af 1800-tallet med maleri af korsfæstelsen. Alterstager, balusterformede, fra 1693. Kalk og disk fra 1911. Krucifiks o 1880. Romansk granitfont med glat kumme på firsidet fod. Sydtyisk fad, o 1575, med bebudelsen. Prædikestol i senere renæssancestil (o 1625) med portalfelter og ny staffering. En klokke fra o 1425, siden 1895 på nationalmuseet. I våbenhuset findes det eneste i Danmark bevarede gravminde over en pilgrim. Kapel bygget 1903, nyt opført 1952 (H T Kjær (b), 1980).

Uth kirke

Den anselige kirke, som har erstattet en granitkvaderbygning fra romansk tid, er i alt væsentligt opført 1575-77, men denne ret enestående renæssancebygning blev ombygget i 1869. Det meste murværk af røde munkeksten bevaredes, men kirkerummet blev omdannet til en treskibet, nymansk basilika med bjælkeloft i midtskibet og hvælv i sideskibene. Midtskibets mure forhøjedes over de lavere sideskibstage og fik rundbuede, dobbelte vinduer om småøjler med trapezkapitæler. I østgavlen indsattes et højtstående cirkelvindue. Tårnet fik højt, let opskalket pyramidetag, og hovedindgangen forlagdes til dets vestside. Over portalen er anbragt en granittympanon med fremstilling af

livstræ — formentlig stammende fra den romanske granit-kvaderkirke. Kapellet har i sit indre bedst bevaret renæssancebygningens karakter, især i de to krydshvælv med ejendommelige ribbeprofiler og stærkt slyngede hjælperibber.

Altertavlen fra 1577 er en fløjtavle i ungre-næssance med nadverordene og fadervor. Anselige malmstager fra 1594. Smuk, romansk granitfont af Horsenstype med løver og palmetter. Fad af nederlandsk type, 1622, med Marias bebudelse. Prædikestolen fra 1732 er et jævnt arbejde i provin-siel barok. Orgel fra 1894. Klokke 1868 af Stall-knecht, Horsens. I kapellet samt i tårnummet findes en del gravlæggelser og mindetalver (T Brummer, 1963, s 164ff).

Den nyere præsterække

Præsteløn 1896 henvend 4000 kr netto (Da Kirketd 1896, sp 366), 1922 3. kl, 1931 2. kl, 1958 12. kl, 1969 L R 16/31.

13. 1841-85 **Jens Christian Schmidt**, f Vær 6/11 1803. Forældre: Sp Vær-Nebel Henrik Christopher S og Anna Christiane Gamst. Dim Horsens 21, c 20/10 25 (egr), g Gentoft 4/9 33 S Anna Cathrine Marie Al-vilda Meyer, f Kbh 17/2 10, d Horsens 11/5 86. Forældre: Grosserer og direktør Kbh Søkvæsthuset Johan Didrik M og Anna Dorothea Hornbech. 5/11 25 cst adj Horsens, 24/10 26 adj sst — tillige skolekasserer, 30 i udlandet, 31 og 32 medredaktør af Skanderborg amts-avis, 14/9 31 sp Hammel-Voldby-Søby, 18/3 41 sp Tyrsted-Uth, afsk 28/12 85, d Horsens 2/12 93. Fader til Valdemar S. — Var medlem af bestyrelsen for Missionsforeningen i Bjerre-Hatting herreder og en årrække sekretær i den gejstlige forening for Horsens og omegn, senere omdannet til konvent for det sydøstlige Jylland.

Udg: Taler ved 50-års embeds jubilæum. Har udgivet ligtaler, skrev også mange lejlighedsdigte og enkelte salmer (Max Groshennig og Th Hauch-Fausbøll II, 1932, s 309). Optegnelser af S, »Kirkekrøniker«, på La Viborg.

Pers kap 1884-85 **Johannes Faurshou**, se sp Harring-Stagstrup.

14. 1886-96 **Carl Erasmii Otterstrøm**, f Århus 17/8 1839. Forældre: Overretsproku-rator Århus, cancellird, medl af grundlovgiv rigsforsaml Christen Rasmussen (Erasmii) O og Marie Agnete Elisabeth Blom. Dim Århus 58, c 25/1 65 (h), g Hvorslev 15/11 67 Sophie Catharine Flensborg, f Gjøll 11/12 38, d Frberg 11/11 1923. Forældre: Sp Hvorslev-Gerning Johan Arent F og Mette Schal-strup. Uord medhj Bjerregrav-Ålum-Tånum, lærer Randers, 67-70 forst Uth højskole, 21/2 71 kkp Astrup-Tulstrup-Hvilsted, 9/1 72 sp Hvilsted, 4/5 76 sp Nordby, Samsø, 9/3 86 sp Tyrsted-Uth, d her 16/5 96. Fader til fiskeri-biolog Carl Vilhelm Theodor O.

Pers kap -1896- **Axel Henrik Egeløv**, se sp

Års-Haubro (C V Otterstrøm, 1928, s 46; bd VI, 1963, s 339).

15. 1896-1909 **Carl Christian Sophus Cederfeldt de Simonsen**, f Kalundborg 10/12 1839. Forældre: Borgmester, Kalundborg justitsråd Johan Carl Ludvig C de S og Bertine Charlotte Koefoed af Aversi-Testrup. Dim privat 58, c 19/1 65 (h), g 25/7 67 Georgina Nanny Sinding, f Aversi 4/4 40, d Kbh 11/5 1929. Forældre: Lærer Herlufmagle Frederik Thornam S og Georgine Nanny Koefoed af Aversi-Testrup. 14/4 66 pers kap Nr Nærå-Bederslev, 4/9 71 kateket Kbh Vor Frue kirke, 7/6 76 sp Nykøbing-Lødderup-Elsø, 14/6 78 provst Mors N-S herreder, 21/11 87 rkp Randers — pr hosp, 8/8 96 sp Tyrsted-Uth, 29/3 98 provst Bjerre-Hatting herred, afsk 3/9 1909, d Kbh 15/9 22.

Udg: P A Fengers Kirke-Psalmebog, en kritisk Anmeldelse, 1881; Til Forsvar for Præsteløftet mod forslag om dets Afskaffelse, 1884; Kirkeaaet, Gudstjenesten og de kirkelige Handlinger, 1885; Forslag til en udvidelse af Nadverliturgien, 1888 (Max Grohshennig og Th Hauch-Fausbøll II, 1932, s 310).

16. 1909-39 **Peter Anton Vilhelm Freuchen**, f Vemmetofte 19/8 1870. Forældre: Birkedommer Vemmetofte Carl Anton F og Anna Margrethe Nøddeboe. Dim Roskilde 88, c 31/1 95 (nc), g Kbh Vartov kirke 21/12 97 Margrethe Veronique Bølling, f Kbh 22/3 65, d Tyrsted 18/6 1937. Forældre: Grosse-rer Kbh Laurits Andresen B og Anna Louise Cecilie Agerskov. 1896 lærer Kbh, 12/2 1902 sp Jelstrup-Lyngby, 4/12 09 sp Tyrsted-Uth, 2/7 26 provst Bjerre-Hatting herreder, d 28/11 39.

Pers kap

1. 1933-34 **Svend Carl Hartvig Kemp**, se rkp Kbh Kingos kirke.

2. 1935-36 **Arne Johnsen**, se sp Lading.

3. 1936-38 **Johannes Bjerre**, se sp Bedsted-Grurup.

4. 1938-42 **Erik Sigurd Iversen**, se rkp Esbjerg Vor Frelses kirke.

17. 1940-67 **Ejner Hove Østergaard**, f Sennels 11/5 1911. Forældre: Gdr Hov, Sennels, Peder Kristensen Ø og Kristine Dorthea Hove. Dim Ålborg 30, c 9/6 36 (h l), g Randers 27/6 40 Elna Dorthe Kirstine Pedersen, f Gimming 14/7 15. Forældre: Smedemester Gimming Jens Peder P og Christiane Jensen. 36 sekretær KFUM Randers, 29/5 40 sp Tyrsted-Uth, 2/6 67 sp Gudbjerg, 1/3 74 provst Nyborg provsti, afsk 31/12 79.

18. 1969-80 **Vagn Johannsen**, f Kbh 20/11 1936. Forældre: Johannes J og Edith Kristine Christensen. Dim Gentofte 55, c 64 (l), 25/10 65 sp Vodder, 68 pr Dansk Sømandsk, Newcastle, 26/6 69 sp Tyrsted-Uth, d april 80.

19. 1980- **Kristine Krogh Pedersen**, f Stege 23/7 52. Forældre: Sp Frimodt K Nielsen og Annie Lunhart. Dim Nykøbing kat sk 71, c Århus 79, g S Kirkeby 13/10 73 fm, cand jur Anders Edvard Stig Pedersen, f Nykøbing 4/11 49. Forældre: Møbelsnedker Arne Stig P og Inga Jensen. 15/6 79 hjpr Høje Tåstrup, 1/8 80 sp Tyrsted-Uth.

Rkp Tyrsted-Uth (fra 1981 sp)

Embedet oprettet 1967 ved forening med embedet som sp for Skjold og 1973 genoprettet som rkp for Sønderbro (Horsens) og Tyrsted-Uth; fra 1976 kun for Tyrsted-Uth.

1. 1967-71 **Bent Friis-Nielsen**, se sp Skjold.

2. 1973-76 **Niels Uldall-Jessen**, f Frbg 16/2 1943. Forældre: Christian U-J og Anne Kathrine. Dim 62 Kbh Efterslægtsselskabets skole, c Århus 73, g Tamdrup 14/5 77 Estrid Haubjerg Holm. 1/4 73 rkp Sønderbro (Horsens) og Tyrsted-Uth, 1/11 76 rkp Sønderbro (Horsens) og Ølsted-Torsted, 1/3 79 sp Them.

3. 1976-88 **Martin Henry Thomsen Kjær**, f Ødum 13/3 1926. Forældre: Gdr Søren Christensen T og Anna Nielsen K. 49 værktøjsmager, 48-50 maskinistisk, 56 lærer Th Langs Sem, g 11/3 50 Edel Margrethe Nielsen, f Randers 17/9 23, d Horsens 31/12 78. Forældre: Malermester Thorvald N og Petrea Marie Andersen. 56-76 lærer Randers skolevæsen, 76 særudd, 1/11 s å rkp Tyrsted-Uth, 81 sp sst, afsk 1/4 88.

Udg: Pædagogiske og historiske artikler til fagblade og tidsskrifter; Til mølle. Hist årb Randers amt 1977; Brikker af Uth kirke, 1980; Thyrtsted kirke, 1980; Torsted kirke, 1982; Glimt af Ølsted kirke, 1984.

4. 1988- **Elinor Jensen**, f Brørup 18/12 1948. Forældre: Indremissionær O C Christensen og Christine Margrethe Larsen. Dim Hjørring 67, cand mag Århus 80, paragraf 2 eksamen febr 81, g 13/9 84 Jens Villiam Jensen, f 30/11 49. Forældre: Johannes Emil Jensen og Ruth Elisabeth f Jensen. Aug 81 lærer Odder amts gymnasium, 1/5 1986 konst sp Trandbjerg, 1/5 88 sp Tyrsted-Uth.

3. sp Tyrsted-Uth

Embedet oprettet 1986.

1. 1986- **Anne Marie Vrang**, f S Bjert 11/8 1959. Forældre: Gdr S Bjert Oluf Vrang og Bodil Fuglsang. Dim Kolding 78, c Århus juli 86. Konst sp Tyrsted-Uth 1/11 86, sp sst 15/11 86.

Litt: S V Wiberg: Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie, 1867-71; Kirkelig Håndbog 1923 ff (Kir Hdbg); Max Grohshennig og Th Hauch-

Fausbøll: Danmarks Præstehistorie I, 1932; Den danske Skolehåndbog 1945 ff; Trap VIII, 1964.

M Eskesen (a): Bølgerne ruller, 1903; M Eskesen (b): Uth Folkehøjskole. Højskolebladet 1903; S Hansen: De fremmede Tropper i Tyrsted 1808 og H C Andersen. Vejle Amts Årbog 1906; Carl Poulsen og W Th Benthin: Lærerne og Samfundet II, 1913; Valdemar Schmidt: Af et langt Livs Historie, 1925; C V Otterstrøm: Moders Erindringer, 1928; Holger Begtrup: Menighedsliv i grundtvigske Kredse V, 1934; William Kierkegaard: Træk af min Slægts og mit Livs Historie, 1934; Sigurd Elkjær og Jens Peter Bie: Nielsine Bie. En Mindebog, 1935; Bjørn Kornerup: Bispebreve til Kultusminister J C H Fischer. Kirkehistoriske Samlinger 6. rk II, 1936-38; F Elle Jensen: Pietismen i Jylland, 1944; Johs Fjord Kristensen: For 100 år siden holdt Eskesen højskole i Uth. Højskolebladet 1954; Christian B Schjørring (red): Min far var præst, 1961; Tage Brummer (red): Bjerre-Herred Bogen, 1963. Heri bl a Karl Fausing: Frie skoler i Bjerre Herred, G Laursen: Folkeskolerne; Aage Dyrkjøb: Uth hospital. Østjysk hjemstavn 1969; Henry T

Kjær (a): Brikker af Uth Kirke, 1980; Henry T Kjær (b): Tyrsted kirke, 1980; Kirkestævnet (lokalt kirkeblad) 1981.

Utrykte kilder: Aage Dahls samlinger; P Nordergaards samlinger; biskop Jansons visitatsprotokol 1791-1804 (C 3-1925). La Viborg; Indberetninger om kirkevisitatser til Danske Kancelli og Ministeriet for kirke- og undervisningsvæsen (Ra): fra bisperne Paludan Müller og Brammer 1833-47, fra Brammer 1848-80, fra biskop Clausen (m fl) 1889-1915, fra biskop Schiøler 1920-29 (journal-sag 9) samt om bispernes skolevisitatser 1851-94, 1895-1915; skolekommissionens beretning til undervisningsm 1900-03 (Ra); provstens skolevisitatser i Bjerre-Hatting herreders provsti 1853-90 (C 36-67). La Viborg; præsteindberetninger om salmebøger og om møder, Århus bispearkiv, journalsager 1854-56, 1890-92, 1903-23; sst provsteindberetning om præsternes embedsførelse 1880. La Viborg; breve fra præsterne Sigurd Iversen og E Østergaard; oplysninger fra præsterne H T Kjær, Kristine Krogh Pedersen og Anne Marie Vrang.

TORSTED

Tillæg 2
Af Palle Øbro og APT

Topografi

Areal 1480 ha (for 1979 900 ha). Torsted sogn grænser mod øst til Tyrsted, mod syd til Stenderup og Ølsted, mod vest til Hatting og mod nord til Horsens by. Bølget, mest leret moræneoverflade; længst mod syd et mere kuperet terræn, hvor Ørnstrup bjerg når 66 m. Der er kun lidt skov. Gennem sognet går hovedvej A 10 (E 3). I de senere år er der især langs hovedvejen opstået en del industri og ret udbredt parcelhusbyggeri. Mod nord har sognet længe været forstad.

Byer Torsted med kirke, sognehus (opf 1982), skole (opf 1951) og sportsplads; Torsvang, forstad til Horsens; Ørnstrup; Oens (fra 1979).

Bebyggelser Torsted Vestermark, Ørnstrup Overmark.

Gårde Torstedgd, Store Ørnstrupgd, Overmarksgd, Ny Ørnstrupgd.

Sognets historie er ualmindelig broget, hvad angår dets kirkeligt-administrative status. Torsted kirke hørte før reformationen til St Jørgensgård syd for Horsens (for spedalske), og tilhørsforholdet stadfæstes endnu 1542. Kort efter blev Torsted sogn *anneks til Ølsted*, men 21/4 1569 overført til *hospitalspræsteembedet* i Horsens. Hospitalet var tidl gråbrødrekloster, skænket til sognekirke og hospital for fattige, syge og vanføre (af Fr I 1532, men først realiseret af Fr II 1560; Aage Dyrkjøb, 1968, s 102ff; H T Kjær, 1982, s 56).

Tilknytningen til hospitalet varede 1569-1803, da Torsted blev *anneks til Hatting* (reskr af 26/8 1803). Herfra frigjordes Torsted sogn 8/9 1900 (iflg et da gammelt reskr af 12/9 1868), men det var kun *eget pastorat* til 21/3 1925, da det blev *anneks til Ølsted* (først realiseret ved fælles sp 26/5 1926). Begge sogne hørte oprindeligt til Århus stift, fra 1922 til det nye Haderslev stift, men overførtes 1/4 1971 igen til Århus stift. 1/8 1979 blev Ølsted imidlertid tilbageført til Haderslev stift, mens Torsted fra samme dato blev *eget pastorat* under Århus stift, Horsens-Gedved provsti. Bebyggelsen Oens blev med ca 200 beboere overført fra Ølsted til Torsted 1979, og et bykvarter med ca 3000 fra Tyrsted til Torsted 1980 (Horsens Flbl 17/4 80, H T Kjær, 1982, s 3ff). Kommunalt hørte Torsted sm m Hatting til 1970, da sognet blev indlemmet i Horsens.

Præster Horsens hospital — Torsted

Præstenumre i parentes vedrører Torsted som *anneks*, uden parentes som eget pastorat. P g a forholdene findes ingen særskilt data-præsterække til sidst (for tiden efter 1850).

(1) -1605(?) **Oluf Mikkelsen**, f ca 1540. 83 tillige nævnt som hospitalsforstander, d ca 1605 (Vilh Marstrand, 1930, s 39).

I hospitalets arkiv findes talrige ansøgninger om optagelse, stilet til lensmanden og biskoppen, ofte attesteret af den pågældende præst. F eks anbefaler Ølstedpræsten Høstmark 1733 en 70-årig »elendig Krøbling«, der søger om, at han »med det vacante Hospitals Brød i Horsens maatte benaadis, hvor ved ey alleene det arme Legeme, ieg slæber omkring med mig her i Verden, som en ringe Leerhytte, kunde underholdis, men med og min arme Siæl af Guds Ord idelig og Daglig Øvelse og Hørelse ledskis og vederkvæges« (Aage Dyrkjøb, 1968, s 111f).

(2) 1605?-37? **Mads Nielsen**, vistnok f o 1575 i Mariager, hvor klosteret havde gods, fik 99 kommunitetet som Matthias Nicolai Mariagrius. Var her 1619-20, måske først død 37 (Vilh Marstrand, 1930, s 39).

(3) 1637?-53? **Anders Jensen Cellarius**, f Randers o 1595, imm 17/11 1617, 18/8 18 ord kap Ring, Tyrsting herred, ca 20 sp sst, hvorfra han efter 18 års forløb skal være kommet til Horsens, altså ca 37. Sikkert død her 53, idet han umuligt kan være lig nr 5 (således hos Wiberg I, s 684; Marstrand, s 39). 3/2 91 får hans enke »sal Bodil hr Anders«, som tiggede, bevilget fri jord (sst).

(4) 1653-67? **Søfren Nielsen Bloch**, f ca 1615, imm fra Hillerød 7/5 38, g Anne ..., d 90. 17/5 44 ord kap Søfde, 20/5 53 sp sst, død o 67. Nævnes 60 som ejer af en gård i byen. — I 65 stadfæstede Fr III en ny fundats for hospitalet (Aage Dyrkjøb, 1968, s 106ff).

(5) 1667-87 **Anders Jensen Los**, f Horsens o 40. Fader: Jens Loss (Los?). Imm fra Horsens 6/10 60, o 67 pr her, nævnes 70, d 1/12 87.

(6) 1687-1724 **Elias Olufsen Svane**, f Horsens. Forældre: O Hansen S og Elisabeth von Baden. 3/12 87 pr Horsens hospital-Torsted, d 1724. — Der findes fra Svane bl a en kvittering for modtagelse af 1 års løn fra hospitalet (Dyrkjøb, s 134).

(7) 1724-29 **Peder Herlovsen Dalhof**, f Horsens, dim Horsens 1719, c 3/5 23 (non), g Frederiksborg 18/7 24 Christiane Sophie Schäffer. 18/2 24 pr Horsens hospital-

Torsted, 27/1 29 Slangerup-Uvelse, d 17/7 32, havde prædikedet samme dag.

(8) 1729-48 **Mogens Brask**, f ca 1703, g 1) Kirstine Mortensd Morville. Forældre: Kbm Kertemindede ... og ... Norup, g 2) ?, 4/3 29 pr Horsens hospital-Torsted, d 48.

Brask var pietist. Prædikede i 1737 for kongen, men hans karriere blev ikke befordret. — Iflg biskop Hygoms visitatsbog 1741 havde han »exellente Gaver til at tale Ordet, og det hand taledede var ey uden Fynd og Eftertryk« (bd VII, 1966, s 324; hovedparten af Hygoms visitatsprotokol 1739-52 gengivet i Århus Stifts Årbog 1930-31, for en del 1917).

(9) 1748 **Hans Jørgensen Schytte**, f Odense 29/9 1705. Forældre: J Rasmussen og Anna Maria Sørensd. Dim Odense 26, c 29/5 31 (l). 21/3 38 pers kap Lysabild, 29/3 48 pr Horsens hospital-Torsted, 2/8 48 sp Nim-Underup, d 15/7 89, æret og elsket.

(10) 1748-50 **Justinus Wichmann Hylle**, f Norge ca 1720, g 30/4 49 Karen Henriksd, d 26/2 72. 2/8 48 pr Horsens hospital-Torsted, 4/9 50 rkp Horsens, d 59. Ejede flere pietistiske bøger (bd VII, 1966, s 324).

(11) 1750-60 **Samuel Samuelsen (Nielsen?) Beaufin**, f ca 1711. Fader: Chr ... (chirurg ved Hansted Hosp Samuel B). G 22/11 52 Karen Ananiasd Norup, f ca 27, d 82. 6/11 50 pr Horsens hospital-Torsted, 15/2 60 rkp Horsens, d 82.

(12) 1760-82 **Jacob Hansen**, f Ribe ca 1728. Fader: Hospitalsforstander ... Dim Ribe 45, c 4/8 47, g 15/2 60 Vilhelmine Augusta Mathiasd Sparre af Thorsager-Bjerre, f ca 44, d 27/5 83. 47 hører Ribe, 15/2 60 pr Horsens hospital-Torsted, 31/7 82 rkp Horsens, d 86. Svigerfader til sp Balslev-Eiby Jens Adolph Kamp og sp Bevtoft-Tislund Niels Christopher Juul.

(13) 1782-86 **Laurits (Lorents) Nicolai Mancin**, f Nyborg 29/9 1751. Forældre: Kbm og brandinspektør Joh Jochum M og Marie Kirstine Skou. Dim Slagelse 71, c 29/2 80 (l), g 1800 Marie Kirstine Sørensen, f Kbh 23/9 54, d 20/1 1832. Forældre: Postskriver Peter S og Dorthea Hansen. 31/7 82 pr Horsens hospital-Torsted, 30/6 86 rkp Horsens, d 25/8 1803.

(14) 1786-1803 **Magnus Christian Horn**, f Kbh 2/3 1753. Forældre: Hofconditor Christian Peter H og Margrethe Sophie H. Dim privat 69, c 26/9 76 (l), g Horsens 18/7 87 Anna Helene Musted, f Kbh ca 59, d Horsens 4/3 1845. Forældre: Kgl skuespiller Jens M og ... Aarup. 30/6 86 pr Horsens hospital-Torsted, 9/12 1803 rkp Horsens og pr til hospitalet, afsk 28/8 42, d 25/1 43. Sære værdig, kundskabsrig og fordringsløs.

Efter en visitats juli 1792 noteredes, at Horn i sit gejstlige embede har grundige studier bag sig, »og nu i samme viser sig som en duelig og retsindig

Lærer, saavel i hans Undervisning som i sit Levnet«. Det blev også bekræftet af hans »gode Foredrag i Prædikenen og Katekisationen«. Som følge af en beskeden løn har skolen kun »et maadeligt Subjekt« som skoleholder, og ungdommens kundskab, »der ellers under en saa god Præsts Tilsyn vilde være meget bedre«, er derfor kun middelmådig (Biskop Janson, 1791-1804, s 68f).

Sognepræster Hatting-Torsted

[1] 1803-43 **Hans Rosendahl**. Se sp Hatting (og Torsted).

Ingen i Torsted synes berørt af denne periodes vækkelser, bortset fra Søren Frederiksen, der 1833 omtales som en ven af Brødermenighedens emissær Frands Lund. Biskop Brammer anså 1856 Hatting-Torsted for de mindst kirkelige sogne på egnen (Se APT V 1970, s 148 og Hatting).

[2] 1843-67 **Johan Henrik Zahrtmann**. Se sp Hatting (og Torsted).

[3] 1868-77 **Hans Abel Leonhard Hansen**. Se sp Hatting (og Torsted).

[4] 1877-1900 **Ascan Carl Holm**. Se sp Hatting (og Torsted).

Holdt en del kristelige møder i begge sogne iflg indberetninger 1890-99 (bispearkivet, La Viborg, C3-388-97).

Sognepræster Torsted

1. 1900-09 **Sigurd Konstantin-Hansen** (oprindelig Constantin-Hansen). Se sp Særlev.

Udg: Ordet og livet, 1890; Om kirkens frihed, 1895; Hyrdebrevene fra Paulus, 1907; Johannes åbenbaring, 1909; Den nye pagts skrifter, forsynet med oplysninger, 1926; talrige artikler.

K-H blev første sp i det nyoprettede Torsted pastorat. Han var søn af den kendte kunstmaler K-H og havde selv som ung været kunstmaler (1868-78, udstillede på Charlottenborg 1877). Hans temperament var iltert, og som ung præst gjorde han sit grundtvigske syn stejlt gældende over for IM's tilhængere. Men han fremhæves som en dygtig prædikant, der arbejdede indgående med de bibelske tekster (bd III, s 236f, jfr hans udgivelser). Ved biskoppens visitats 1902 talte han klart og godt og karakteriseres som en »fin, udviklet, omend noget ensidig Personlighed«. Ungdommen svarede livligt, og sangen var god. (Biskop Clausen nov 1902, kirkevis 1890-1915, Ra). K-H indberetter selv bl a om mødevirksomhed; den omfattede dog kun nogle bibellæsninger, et sommermøde og gudelige forsamlinger, som synes afholdt af IM. Altergangen var stærkt faldende, 1902 205, 1908 81, 1909 71. (Bispearkivet, La Viborg, C3-3103ff).

Da han blev forflyttet 1909, skrev han i embedsopslaget: »Intet særligt. Smaa For-

hold (333 Mnskr.). Menighedsraad uden Særpræg... Præsten har hidtil betjent Horsens Tvangsarbejdsanstalt hveranden Søndag«. Nettoindtægten var ca 2600 kr (Da Kirkeid 1909, sp 78).

N Clausen Bagge skriver om K-H, at han var »en af de mest virkeligt grundtvigske sogneprester«, han havde kendt (Højskolebladet 1938, s 507-08). K-H var ikke blot meget vidende, men også aldeles uden eftertnak. Han var ad egne veje nået frem til et kristendomssyn, der lå nær det grundtvigske. Den kirkelige frihed var for K-H et kardinalpunkt. Hans skrift derom fra 1895 indbragte ham den note fra kultusministeren, at han ikke kunne vente at blive forflyttet til et større embede. Senere fik han dog det store embede i Særslev.

2. 1909-19 **Paul Kristian Gam**. Se sp Åby-Vedsted.

Udg: En missionærs oplevelser i Sydindien, 1907; skrev flere artikler om YM og diakonisagen.

Gam var en beskedne mand, men blev en betydende person i arbejdet for Ydre Mission og især diakoni. Han havde været privatlærer i Kbh, forstander for diakonhjemmet i Nyborg (1893), lærer ved Missionsskolen i Herning (95), ord kat Køge-Ølsemagle (99) og andenpræst ved diakonissestiftelsen (1906). Foruden sit engagement i diakonisagen arbejdede Gam trofast på IM's linje. I Torsted tiltog mødevirksomheden betydeligt: en fast årlig missionsuge, mindst 1 årlig gudstjeneste for YM, søndagsskole i kirken hveranden uge til 1912, derpå nogle ungdomsgudstjenester, hvert år nogle bibellæsninger i kirken og gudelige forsamlinger i skolen o l. 1910 var der 166 altergæster, 1915 120, 1918 122. (Indberetninger som anført ovf). I sit næste embede efter Torsted, Åby-Vedsted i Nordjylland, gav han anledning til en strid mellem frimenighedsfolk og den gejstlige øvrighed (se bd V, 1959, s 136). — Ved biskop Schiølers visitats 1918 holdt pastor Gam »en god og hjertelig Prædiken, med sunde om end ikke særlig ejendommelige Tanker, i et naturligt Sprog«. Han karakteriseres som en alvorlig, virkelysten mand, men han »ligger under de altfor smaa Forhold i Sognet (ca 400 Mennesker)«. Nærheden af Horsens by er kendelig (Schiøler, marts 1918, kirkevis 1917-19). — Inden for IM stod han især sp A Fibiger nær (A Nørfelt, 1938, s 20, 26, 39, 40, 46 og 78).

3. 1921-26(38) **Hans Møller Olesen Due**, f Hornstrup/Stouby 14/7 1870. Forældre: Gdr Hostrup Ole Jørgensen D og Johanne Andersen. Stud privat Kbh 92, c 11/6 98 (h1), g Stouby 11/12 1900 Ellen Ingrid Hansen, f Horsens 23/5 1869, d Malt oktober 1956. Forældre: Lærer Horsens Laurits Johannes H og Betty Johanne Henriette Warburg. 98 uordineret medhjælper Mørke, 14/4

1900 pers kap Selde-Åsted, 25/1 05 sp Dollerup-Finderup-Ravnstrup, 22/10 10 sp Ørting-Falling, 7/10 21 sp Torsted, 26/5 26 sp Ølsted-Torsted, afsk 6/1 38, d Malt 26/3 44. Fader til sp Gesten Asger O D og svigerfader til sp Århus St Markus k Poul Knudsen og sp Veng G H Kelstrup.

Fra Due foreligger interessante selvbiografiske optegnelser om hele hans præstegerning (Haderslev bispearkiv). Han var af bonde-slægt, men fik bl a gennem Stoubypræsten C B Brammers kristelige ungdomsmøder lyst til at blive præst. Efter embedseksamen fik han som medhjælper i Mørke ved Århus »rig Lejlighed til at øve Prædiketjeneste, holde Bibellæsninger o l«. Dernæst var Due i 4 år kapellan hos provst C P Møller, Selde-Åsted, Salling. Møller, der var grundtvigsk, belærte og opmuntrede Due i stort og småt; han havde, udtalte han bl a, i hele sin præstetid kun holdt én prædiken, nemlig (iflg Due) om »Guds Gerning i Kristus til Menneskefrelse«. Der var meget god kirkegang, og det samme gjaldt i Dues første embede som sp, Dollerup-Finderup-Ravnstrup, hvor den nøjsomme befolkning så op til præsten, og næsten alle kom i kirke, i det mindste en gang imellem.

De flg år var, som Due udtrykker det, kendetegnet ved »en nedadgaende Skala«. Han søgte først til Ørting-Falling i Østjylland, hvor aflønningen var bedre, men de kirkelige forhold på det jævne; dernæst til Torsted, hvor hans børn kunne gå på gymnasium i Horsens. Et år efter indsættelsen i embedet blev han konstitueret som sp i Ølsted, der var blevet ledigt og af myndighederne ønskedes sammenlagt med Torsted. Det voldte imidlertid store vanskeligheder.

Mod selve sammenlægningen »var ikke større Modstand, omend de respektive Parter helst saa, at alt forblev ved det gamle; men saa kom Spørgsmaalet: Hvor skal Præsten bo?«. Det bragte gemytterne i kog. Der blev holdt adskillige fællesmøder af sognenes menighedsråd, men »Forhandlingerne var med et mildt Udtryk meget uhyggelige at overvære«. Stiftets biskop var gentagne gange til stede, men det ændrede ikke stillingen, hver part holdt på sit. Først efter årelang strid blev spørgsmålet afgjort (1926), idet der blev bygget en ny prg i O ens, Ølsted sogn, midt i det nye pastorat, med lige stor afstand til kirkerne. Men det vakte stærk uvilje i Torsted, som vendte sig mod Due. Han havde ikke deltaget i afstemningen, men erklæret sig »villig til at gøre Flyttet fra Torsted til Oense«, og fik skylden for, »at Torsted mistede deres Præst!« — »Kirkegangen i Torsted, der hidtil havde været taalelig god, blev herefter minimal« (sst). — Idet Due ser tilbage på sin gerning, der begyndte så godt, men sluttede med ringe kirkegang, stiller han spørgsmålet: Hvad er årsagen? »Er Tiden og Menneskene blevet anderledes i de op mod 40 Aar, jeg virkede — eller er det mig, der er gaaet tilbage?«

Præstegårdens betydning belyses af Dues

indberetning for 1922: Der var hverken forsamlings-, missions- el menighedshus i Torsted, men om vinteren holdtes månedlige møder i præstegården med meget stor tilslutning, og sommeren mere uregelmæssigt. Altergæsternes tal var nu 147 (i vacancetiden 40-50). (Århus bispearkiv, Viborg Landsarkiv, som anført ovf). I Kir Hdbg (1927, 31 og 35) er den gennemgående karakteristik af sognene: ikke meget liv, Torsted præget af Horsens nærhed. Altergangstallene falder stadig i Dues senere år.

Forhandlingerne om selveje for Torsted kirkes vedkommende begyndte i 1931. Horsens hospital fremkom med ønsket om at blive løst fra sit ejerforhold til kirken. 1/7 1933 overgik kirken til selveje (H T Kjær, 1982, s 56f).

Sognepræster Ølsted-Torsted

(1) 1926-38 **Hans Møller Olesen Due**. Se ovenfor.

(2) 1938-45 **Marinus Jakobsen**. Se Ølsted og sp Øster Snede.

(3) 1945-66 **Ewald Børge Christensen**. Se sp Ølsted.

(4) 1966-79 **Rasmus Simon Peder Christensen**. Se sp Ølsted.

Rkp 1976-79 **Niels Uldall-Jessen**, f Frederiksberg 16/2 43. Forældre: Christian og Anne Kathrine U-J. Dim Efterslægtsselsk Kbh 62, c Århus 73, g Terndrup 14/5 77 Estrid Haubjerg Holm. 1/3 73 rkp Horsens Sønderbro og Tyrsted-Uth, 1/11 76 rkp Sønderbro og Ølsted-Torsted, 1/3 79 sp Them.

Sognepræster Torsted

4. 1979- **Rasmus Simon Peder Christensen**. Se sp Ølsted.

5. 1981- **Jørgen Hanssen**, f Bovrup Sønderjylland 4/3 53. Forældre: Dyrlæge Hans Peter H og Karen-Lisbeth H. Dim Åbenrå Statssk 73, c Århus maj 80, g 25/10 80 cand theol Else-Marie Hoffmeyer, 1/1 81 rkp Torsted (ny stilling), s å omdannet til sp-embede.

Ansættelsen af 2 præster er betegnende for sognets ændrede status: 1901 kun 315 indb, derpå jævn vækst til 1960: 888 indb, hvorefter tallet fordobles flere gange til 1970: 3576, 1985: 7158 (efter overførelse til Torsted af Oens 1979 og en del af Tyrsted 1980). I Kir Hdbg kaldes en del af Torsted allerede i 1947 en forstad til Horsens, nemlig villakvarteret Torsvang (skattely), og fra 60'erne fik parcelhusbyggeriet stort omfang.

De kirkelige/kulturelle aktiviteter i sognet har været relativt omfattende i de senere år, nu især knyttet til sognehuset (opf af menighedsrådet 1982). I de seneste år til 87 er der her udover konfirmandundervisning (6 hold) blevet afholdt 6-7 sogneaftener med indbudt

foredragsholder, arrangeret af menighedsrådet og præsterne; 6-7 studiekredsafstener ved sp J Hanssen; 6 møder for konfirmandforældre ved præsterne; 7 møder for pensionister ved præsterne og et ældreudvalg; 6-7 gange kirkekaffe ved menighedsrådet; og der er en aktiv IM-kreds tilknyttet Horsens missionshus samt lørdagsklub og juniorklub arrangeret af IM. Desuden foregår ca 40 andre aktiviteter i huset (generalforsamlinger o lign). Der har været et stort FDF og FPF arbejde, som for nylig blev genoptaget på skolen. I kirken er der mange barnedåb, og det kniber med plads, hvis der er flere dåbsbørn (125 sdpl). (Iflg pastor J Hanssen 1987). Se iøvrigt oversigter.

Skoler

Efter skoleforordningen af 1740 oprettede Bygholm gods en skole i Torsted 1742. Iflg fundatsen havde sognets fremmelige degn i forvejen en privat skole. Der findes en del paralleller hertil på Horsens-egnen. Den nye skole bestod af to bindinger tilbygget det tidligere skolehus, som lå ved gadekæret i Torsted by. Det var i brug til 1850'erne, da en ny bygning opførtes tæt ved kirken (Aage Simonsen, 1932, s 189).

Ved biskoppens visitats 1792 er ungdommens kundskab kun mædelig. Han foreslår til bedre løn at engagere en mere duelig skoleholder i Torsted (Biskop Janson, 1791-1804, s 68f, jfr omtalen under præst nr 14, M C Horn).

I 1846 er *Mads Hansen* lærer i Torsted. Han er en god kateket, og skolens fremgang svarer dertil. Om sommeren går børnene fra Ørnstrup i Torsted skole; om vinteren undervises de af en bonde, *Mads Pedersen*, »som ikke fattes Evner, end mindre Flid og Samvittighedsfuldhed« (Biskop Brammer, kirkevis 1833-47, s 377). — I 1851 har Torsted skole i *Madsen* »en dygtig og flittig Lærer, under hvem Børnene gjøre meget god Fremgang i alle Hovedfagene, især i Regning«; men som de allerfleste steder har børnene kun »ubetydelig Færdighed i at skrive selvstændig for sig« (Biskop Brammer, kirkevis 1848-62, s 595). — Torsted skole er iflg skolevisitatsen i 1865 »den bedste af de 3 i Hatting Pastorat«. I stedet for vinterskolen i Ørnstrup opføres en ny skole på Torsted mark i 58. I 65 og 67 undervises i religion efter Balles lærebog. Gymnastikken forsømmes i alle pastoratets skoler (65). Lærer *Mads Peter Madsen* er i 69 imidlertid temmelig ringe, og skolen i en lignende tilstand. Men med lærer *Hansen*, nævnt første fang 1873, er skolens tilstand i det hele »meget tilfredsstillende«, og han er meget dygtig og flittig (77). Der er »god Aand og god Orden« i skolen (86), og lærer Hansens gerning kendetegnes både ved kærlighed og dygtighed, »hvorfor den ogsaa bærer sin Frugt«: Børnene svarede især meget godt i kristendomskundskab, historie og geografi (88) (Provstens skolevisitatser 1853-90). — Af anden kilde fremgår det, at Hansen holdt aftenskole i feb 73 og janmarts 76, og han fik adskillige tillidshverv (indberetn om skolevæsenet 1873 og 76; journal og kopibog for Hatting-Torsted 1868-1931, Carl Poulsen og W Th Benthin: Lærerne og Samfundet, 1913, s 199f).

Skolen fra 1850'erne var ca 100 år senere udtjent og heller ikke rummelig nok. En ny 3-klasses skole med 28 elever opførtes i 1952 en halv km fra kirken i retning af hovedvejen. Dels var der ikke plads til opførelse af en ny skole ved kirken, dels havde tyngdepunktet for befolkningen flyttet sig. Den gamle skole ved kirken blev først nedrevet 10 år senere, og i 1982 blev et sognehus opført på stedet (H T Kjær, 1982, s 63f).

Elevtallet i den nye skole steg i 1958 til 66. Stigningen skyldtes at søgningen til de to privatskoler i Horsens efterhånden ophørte fra Torsted. Fra begyndelsen af 1960'erne voksede befolkningstallet som nævnt stærkt; alene i 62 blev 100 huse udstykket og bygget. En midlertidig løsning på skolens udvidelsesbehov bestod i, at loftsrum, cykelkælder, sløjdlokaler m m inddrogtes som undervisningslokaler (1962-67). Ny fløj blev bygget i 67, og yderligere en tilbygning blev indviet i 70. Elevtallet kulminerede i begyndelsen af 70'erne med godt 1100. — Torsted skole har nu (foråret) 88 825 elever fordelt på 38 klasser (1-10, børnehaveklasse) og 57 lærere. Skoleinspektør er *Bent Pedersen* (Dansk Skolehåndbog, oplysninger fra Bent Pedersen).

Oversigter

Folketal 1850 448, 1901 315, 1930 469, 1955 705, 1960 888, 1970 3576, 1976 5035, 1980 5240, 1985 7158, 1/1 1987 7189 (Trap, Stat tabelværk).

Menighedsrådets sammensætning: 1922 6 up, ligeså 1926, 1934 og 1945; 1953 sm m Ølsted 2 IM, 1 soc dem, 9 up; 1965 6 up; 1984 3 IM, 1 soc dem, 8 folkekirkelige.

Antal altergæster 1926 140, 1934 70, 1942 152, 1954 196, 1966 135, 1984 1039, 1985 1147, 1987 1405.

Kirkegangsprocent opgives sm m Ølsted til: 1926 5-10, 1930-34 4-10, 1939 6-10; Torsted 1942 8, 1946-54 6; sm m Ølsted 1958 4-5, 1962 4; Torsted alene 1966 2; Torsted 1987 90 gudstjenester, 6195 kirkegængere, gns m 69, dvs ca 100 pr søn- og helligdag 1,4%. (Kir Hdbg, oplysninger fra pastor Jørgen Hanssen).

Torsted kirke

Den lille, hvidkalkede kirke består af romansk kor og skib med våbenhus mod syd. Den romanske bygning er opført af frådsten og kampesten uden synlig sokkel. Murene er delvis overpudset, men har spor af tilmurede vinduer. På vestgavlen er der i tagfodshøjde rester af en vandret rundbuefrise. Indvendig er den runde korbue ligeledes overpudset. I sengotisk tid, snarest o 1475, er der i kor og skib indsat krydshvælv af østjysk type på fremspringende vægpillere. Våbenhuset er i sin kerne sikkert sengotisk, bygget af munkesten og kamp. Resterne af et tårn, nedbrudt 1804, i form af sydsten ses vest for skibet. 1871 blev det øverste af vestgavlen ombygget i nygotisk stil med klokkekam, ligesom der indsattes et vindue. Ved korets østside er der to stræbepillere, vist fra nyere tid. Kirken er restaureret 1877 og 1972, bl a blev inventarets bemaling marmoreret.

Det munkestensmurede alterbord er skjult af en bræddekasse med rødt plys. Altertavlen fra 1884 er et maleri, opstandelsen, af A Dorph. En sengotisk altertavle med kongernes tilbedelse og i fløjene apostle samt med topstykke i akantusbarok fra o 1700 blev 1884 overført til Den gamle By i Århus,

men er i 1972 blevet ført tilbage. Svære, balusterformede stager med pæreled og årstallet 1632. Romansk granitfont prydet af 4 fremadskridende løver med stærkt fremspringende menneskehoveder; kummens fod er terningeformet med hjørnehoveder og løverelieffer. Glat, moderne fad og ejendommeligt kobberkande fra 1829. Lille krucifiks, meget overmalet, muligvis sengotisk. Prædikestol i renæssance med toscanske hjørnesøjler. En staffering fra 1690'erne er genskabt. Orgel fra 1885 (et nyt er bevilget). Klokke med indskrift og vistnok årstallet 1451. Fattigblok af jern. (Trap 1964; H T Kjær, 1982).

Hospitalskirken, der udgør hospitalets sydlige fløj, er antagelig opført 1560 (se topografi). Kirken blev restaureret 1868-69. Den fremtræder nu som et smukt og velholdt rum, ganske vist med interiør fra forskellige perioder, men dog med et roligt og sluttet præg.

Til altertavlen er benyttet udskårne billeder fra senkatolsk tid (jomfru Maria med Jesubarnet, Jesu fødsel, de hellige tre konger og Marias himmelkroning). De to alterstager af malm fra 1665. Klokken hænger i hovedbygningens nordgavl, den hører sikkert til landets ældste (Aage Dyrkjøb, 1968, s 132). Jfr bd VII (1966), s 340.

Litt Udover de i teksten anførte kilder henvises til litt efter Ølsted og Hatting. Her skal kun oplyses, at biskoppens indberetninger om kirkevisitationer 1848 flg findes i kirke- og undervisningsministeriets arkiv, Ra; og at biskop Jansons visitatsprotokol 1791-1804, provstens skolevisitationsberetninger 1853-90 samt de årlige præsteindberetninger 1890-1922 findes i Århus bispearkiv, La Viborg. Grundlaget for ovenst er et manuskript om Ølsted-Torsted af P Øbro, hvoraf oplysningerne om Torsted er udskilt og suppleret af APT.

HATTING

Tillæg 3

Af Palle Rose Øbro

(Forkortet og suppl af APT)

Topografi

Areal 2574 ha, Hatting sogn grænser mod øst til Horsens by og Torsted, mod syd til Ølsted og Løsning, mod vest til Korning og mod nord til Tamdrup og Hansted sogne. Nordgrænsen følger Bygholm å, men drejer nord om Bygholm sø (52 ha); tilløbet Ølsted å danner delvis skel til Ølsted og Korning sogne. Et andet tilløb til Bygholm å er Hatting bæk. En del eng i nord, i øvrigt højtliggende, noget bølget moræneoverflade, de fleste steder af god, leret beskaffenhed. Højeste punkt (63 m) helt i sydvest. Gennem sognet går den østjyske længdebane, der tidl havde station i Hatting, og landevejen Horsens-Uldum, langs hvilken et nyt industrikvarter er vokset op.

Byer Hatting med kirke, prg, centralskole (opf 1940), bibliotek (i skolen, oprettet 1907), forsamlingshus (opf 1885, ny bygning 1905), alderdomshjem (32 pl, opf 1954), afholdshotel, idrætshal (opf 1987), statens ornestation, postekspedition, nord for byen restaurationen Frederiksløst; Eriknauer sydvest for Ølsted å.

Bebyggelser Rugballe, Nørrehåb, Vesterhåb, Sønderhåb, Præstemark, Eriknauer Skovhuse.

Gårde St Østerhåb (efter kgl bevilling af 1839 sammenlagt af 3 gde af August Th Schütte til Bygholm, da Hatting by for 3. gang blev udskiftet), Lille Østerhåb (købt 1957 af Horsensegnens kvægavlforening, som her har oprettet afkomstprøvestation), Anesminde, Rugballegd (tidligere under Bygholm, nu udstykket), Mejlhøjgd, Hygebjerggd, Løvballegd, Neder mølle og Stampemølle (begge møller ude af drift), Bygholm landbrugsskole (opf 1954-56).

Skove Langs den kunstigt dannede Bygholm sø ligger en del skov, der tilhører Horsens kommune, i alt 102 ha. Mindre skovarealer helt mod syd i sognet.

Oldtidsminder På Rugballegårds jord findes jættestuen Grønhøj; en anden anselig høj ved Hatting. To andre høje. Langs Hansted ådal stenalterboplads og en boplads fra keltisk jernalder.

Hovedgården Bygholm, tidl Hatting sogn, overgik 1918 med flere gårde til Horsens kommune; hovedbygningen og 800 tdr land blev indlemmet her 1928. Hatting var én sognekommune med Torsted sogn til kommunesammenlægningen 1970, da begge sogne indgik i Horsens kommune. Eriknauer blev dog indlemmet i Hedensted kommune, men forblev en del af Hatting sogn. Året efter blev Hatting indlemmet i Horsens-Gedved provsti, Århus stift.

Eriknauer var oprindelig et eget sogn med egen kirke, anneks til Hatting. Ved kongebrev

af 24/10 1560 blev det befalet at nedlægge sognet, da det da det var for lille (7 gde, 2 bol), og præsten hver søndag skulle prædike på »vort slot Bygholm«. Beboerne henvistes til Hatting kirke. Ved reskript af 26/8 1803 blev Torsted 25/11 s å annekteret til Hatting, men iflg reskript af 12/9 1868 blev Torsted sogn 8/9 1900 atter fraskilt som selvstændigt pastorat. (Trap 1964, Aa Dahl).

Den ældre præsterække

Fra Hatting-Eriknauer kendes flg præsteanavne 1500-60: *Tyge Olufsen* (ca 1500), *Morten (Peder) Linnebrog (Lindenberg)*, *Morten Linneborg* (de to sidstnævnte muligvis identiske) og *Frants Lindenberg* (måske identisk med eller fader til 1).

1. 15..-16.. **Jørgen Frantsen**. Var 1578 sp Hatting, levede 1623.

2. o 1625-59 **Jørgen Mikkelsen Rimmerslund**, dim 1614, baccalaureus 11/5 16, magister 13/5 21, g 1) 16.. Kristine Sørensd Glud, f Glud 16... Forældre: Sp Glud-Hjarnø Søren Jørgensen og Maren Jensd. G 2) (måske) Anna Sørensd. 21 rektor Horsens, o 25 sp Hatting, 16.. provst Hatting herred, d Hatting 59. Fader til 3.

3. 1659-1709 **Jørgen Jørgensen**, f Hatting o 1/1 1626. Dim Viborg 44, g 16.. Ellen Henriksd Pontoppidan (Krabbe), f Odense 1/5 41, d 1724. Forældre: Sp Vejle-Hornstrup Henrik Eriksen P og Anna Lauritsd Krabbe. 4/9 1659 sp Hatting, 6/3 82 provst Hatting herred, d Hatting 1709.

Fader til 4 og sp Karise-Alslev Henrik Jørgensen Hatting. Svigerfader til sp Staby Anders Madsen Stabye, sp Staby Albert Villadsen Grove, sp Horsens Jesper Jacobsen Norup, sp Engum Jens Jensen Krag og sp Engum Peder Hansen Billeschou.

Der er flere tegn på tilknytning til Horsens. I 1629 fik borgmester Ernst Ernsten kgl bevilling på kronens part af korntiende af Hatting sogn, og 1678 fik handelsmand og skipper Anders Jensen Thonbo skøde på en del af sognets tiende, alt kirkens jordegods samt kaldsretten — mod at betale henved 1000 rdl. (Aage Simonsen, 1932, s 191).

4. 1709-38 **Jørgen Jørgensen Hatting**, f Hatting 1665. Dim Kalundborg 83, g 16/6 1705 Sara Ludvigsd Pontoppidan, f Herlufmagle 1683. Forældre: Sp Århus Domkirke Ludvig Henriksen P og Barbara Hansd Backer. 30/12 93 Ventebrev Hatting, 30/6 95 adj

min cum spe succ sst, februar sp sst, 10/10 14 provst Hatting herred, d Hatting 38.

Svigerfader til sp Krstrup-Hornbæk Poul Adamsen Helms, sp Hillerslev-Kåstrup Christen Vendelbo Brasen og sp Horsens Chr Brøndsted.

5. 1738-63 **Hans Henriksen Hatting**, f Karise 17/12 1699 (10/12 98). Forældre: Sp Karise-Alslev Henrik Jørgensen H og Susanne Kjeldsd Schytte. Dim Køge 1718, baccalaureus 8/6 19, g 1) 14/7 39 Ellen Hansd Toxverd, f Århus 05, d Hatting 40. Forældre: Rkp Århus Vor Frue kirke — pr hospitalet Hans T og Anna Christine Ludvigsd Pontopidan. G 2) 41 Annette Cathrine Jacobsd Stenstrup, f Torrild 19/5 18. Forældre: Sp Torrild-Vedslet Jacob Nielsen S og Anna Cathrine Brorson. 18/4 32 ventebrev Hatting, maj 38 sp sst, d Hatting 16/7 63.

Pastor Hans Hatting ejede adskillige pietistiske bøger (Spener, Francke, Hersleb m fl) og var sikkert præget af denne retning. Han roses af biskop Hygum som god og redelig med en vel undervist ungdom (Elle Jensen, 1944, s 89f).

6. 1763-90 **Niels Simonsen Elkjær**, f Horsens 29. Forældre: Parykmager Horsens Simon E og Maren Nielsd. Dim Horsens 49, g 4/9 61 Anna Margrethe Jacobsd Rosenkilde, d Hatting 89, 20/2 61 sp Løsning-Korning, 2/9 63 sp Hatting, senere provst Hatting herred, afsk 90, d Kbh Frederiks Hospital 6/11 95.

Ved bispevisitats 1/8 1780 var biskoppen meget tilfreds med ungdommen (Sig Elkjær, 1928, s 176). — Om natten d 5-6/9 1789 brændte præstegården, antændt ved bagning eller fra den forbudte brændevinskedel (Sig Elkjær, 1928, s 189).

7. 1790-1843 **Hans Rosendahl**, f Horsens 5/9 1756. Forældre: Skomager Horsens Peder Hansen R og Ane Margrethe Hansd Korning. Dim Horsens 78, c 8/1 80 (nc), g Hatting 22/3 90 Geske Kirstine Thorup, f Løsning 3/12 64, d Horsens 6/11 1850. Forældre: Sp Løsning-Korning Erik Kjær Nielsen T og Ane Friberg. 1780-82 hører Horsens, 29/8 80 ventebrev Hatting, febr 90 sp sst, 25/11 1803 sp Hatting-Torsted, 20/8 11-10/7 12 cst provst Hatting herred, 10/2 40 konsistorial-råd, d Hatting 18/6 43.

Fader til sp Urlev-Stenderup Laurits R. Svigerfader til sp Stouby-Hornum Frederik Christian Johan Petersen.

»Agtet som Menneske, hædret som Embedsmand, mønsterværdig som Husfader gik Oldingen til Hvile. — Hans gæstfrie og venlige Bolig, der velvilligt aabnede sig og modtog saa saare mange, baade Ældre og Yngre, lever i deres Erindring, som her tilbragte mangen glad og lykkelig Time. Gartner, Snedker og ideligt beskæftiget med en Mængde forskellige Genstande for sine forskellige Interesser og Færdigheder, efterlod han sig tillige

en overordentlig stor Portrætsamling«. (S V Wi-berg I, 1870, s 556).

I en visitatsberetning fra 1792 hedder det, at Rosendahl er en »dygtig og god Mand«, og hans prædiken og katekisation »udfaldt til megen fornøjelse« (biskop Janson, vis beretn 1791-1804).

Pers kap

1. 1834-38 *Holger Fangel*. Se sp Houbjerg.

2. 1840-43 *Frederik Christian Julius Høegh-Guldberg*. Se sp Vær-Nebel.

Tiden efter 1843

Om *Johan Henrik Zahrtmann* (1843-67) beretter hans datter Sophie, diakonissestiftelsens anden forstanderinde (1891), at han var »en virksom, iverfuld Mand med et klart Hoved og et stort Hjerte«. Hans religionsundervisning, som foregik efter Balles lærebog, var af stor betydning for hende. »Det var især Tankens Klarhed og Exemplernes træffende Belysning, der saa ofte greb min Forstaaelse og ofte mit Hjerte... Konfirmationshandlingen med den forudgaaende Undervisning og Beredelse hørte til det kæreste i Faders Præstegering« (1960, s 20f).

I visitatsberetningerne fra 1846, 1851, 1856 og 1861 udtrykker biskop Brammer tilfredshed med katekumenerne, i 1856 svarede de »ret godt, enkelte fortrinligt« (kirkevis 1848-62, s 668). I 1851 hedder det, at Zahrtmanns talegaver ikke svarer til hans kundskab (ligeledes 1861), og »hans Foredrag bærer mere Præg af Forstandens Klarhed end af Hjertets Varme« (1856). Ved samme lejlighed var der adskillige tilhørere i kirken, men Brammer skønner, at Hatting pastorat i det hele hører til »de mindst kirkelige Menigheder i den — med Undtagelse af Horsens — meget kirkelige Egn« (1856). — Til biskoppens tilfredshed udviste Zahrtmanns prædiken ved visitatsbesøg 1861 imidlertid mere »christelig Følelse« end tidligere (kirkevis 1848-62, s 723).

I en skrivelse til biskoppen 18/1 1854 oplyser Zahrtmann, at »den evangeliske Psalmebog« (evangelisk-kristelig) er indført både i Hatting og Torsted, kun i Torsted med tillæg (Mynsters tillæg, autoriseret 1845). »Stemningen for Psalmebøger og Psalmesang« var ikke stor. »I Kirkerne hvor man ved min Ankomst til Pastoratet var vant til noget mindre Psalmesang, end jeg efter Ritualet plejede at anvende og her indførte, manglede det ikke paa besværede Ytringer over den derved forlængede Gudstjeneste«. (Indberetn om salmebøger. Journalsager 1854-56, jfr APT V, 148).

Z benyttede således både lærebog og salmebog fra oplysningstiden, og tilsyneladende uden forbehold. Indførelsen af Mynsters tillæg (som må skyldes Z) kunne tyde på et mynstersk præg.

I sin levemåde var Zahrtmann overordentlig nøjsom. Han havde meget sjældent ild i kakkelovnen og kørte meget sjældent, gik som oftest, både til Torsted kirke, skolerne og til Horsens. Men over for andre kunne han være generøs (Sophie Zahrtmann, 1960, s 20).

Først med efterfølgeren *Hans Abel Leonhard Hansen* (1868-77) fik det 19. århundredes vækkelsesbevægelser indpas i pastoratet. Han havde vistnok især sympati for Indre Mission. Iflg biskop Brammer holdt han ved visitatsbesøg juli 1871 »en alvorlig, gribende Prædiken«, og han gjorde godt indtryk både under katekisation og prædiken. Afslutningsvis udtrykker biskoppen sit håb om, »at han med Guds Hjælp vil blive et Redskab til den kirkelige Tilstands Forbedring i disse — just ikke meget kirkelige Sogne« (kirkevis 1863-80, s 1023).

Det fremgår af skrivelse til sognerådet d 11/3 1872, at Indre Mission ønsker at bruge Hatting skolestue til et forsamlingsmøde. Sognepræst Hansen og lærer R Hansen har intet at indvende, og sognepræsten beder sognerådet om tilladelse til på egen hånd at kunne bevilge lægprædikanter brug af skolestuen. Han vil så vidt muligt også selv deltage i forsamlingerne (journal og kopibog for Hatting-Torsted 1868-1931). — I omgangsbrev d 20/1 1873 til sognets lærere begærer sognepræsten undervisning i salmemelodier, således at gudstjenesten måtte blive børnene mere tiltalende og hjemlig (sst).

Fra 1875 fik han *H L Engberg* som kapellan (1875-78), en folkelig, konservativt indstillet grundtvigianer, se om ham bd VII, s 155ff.

Den næste præst *Ascan Carl Holm* (1877-1900) kendes fra sin tid i Them som en fredens mand, der var afholdt og havde god kirkegang (bd VII, 1966, s 497). I en nekrolog hedder det, at han i høj grad var agtet og afholdt af sin menighed, hvilket også hans formandskab for sognerådet bevidner (Horsens Folkeblad 24/2 1900).

Ved en bispevisitats maj 1889 talte Holm »opbyggeligt og alvorligt« i den godt fyldte kirke, men foredraget var for langt og monotont. En talrig ungdom var mødt op og »svarede livligt«. Sangen gik imidlertid ikke godt, dels på grund af et øredøvede harmonium, dels fordi det ikke var lykkedes »den forøvrigt nidkjære Præst at samle nogen virkelig fast Menighed om sig«. Men Horsens nærhed øvede heller ingen god indflydelse. (Biskop Clausen, 1889).

I Holms tid spores vistnok grundtvigsk-folkelige tendenser. Ved Hatting skole virkede *N J Clausen* som lærer og kirkesanger 1874-1898, og han var dimitteret 1864 fra det dengang udpræget grundtvigske Jelling seminarium (se i øvrigt under skoler). 1883 var han blandt initiativtagerne til »Hatting forbrugs-

forening«, og han har formodentlig også medvirket til opførelse af et forsamlingshus i Hatting 1885 (nybygget 1905). Kort efter fulgte et andet fællesforetagende, Hatting andelsmejeri (1888, bestod til 1971). Men et egentligt retningspræg synes ikke opstået; i embedsopslaget efter Holms død hedder det: »fredelig og velsindet Befolkning, uden bestemt kirkelig Farve«. (Da Kirketid 1900, sp 190).

Efterfølgeren *Jens Hansen* (1900-23) var en jævn, stilfærdig mand, ikke stærkt retningspræget, men han støttede de grundtvigske (bd VI, 1963, s 751, 783).

Ved biskop Clausens visitats november 1902 holdt J H en prædiken, der rummede »for meget Foredrag« og »for liden Appel«. Af retning er han grundtvigsk, hedder det, men hvis ikke landbruget vil optage for meget af hans tid, kan han udvikle sig til en dygtig præst. Præstegården og dens omgivelser er forskønnet som resultat af hans praktiske sans. I menigheden er der »ej meget Liv«. Kirkegangen er nogenlunde, men der findes en del socialister, som holder sig fra kirken. (Visitatsberetn 1890-1915, år 1902). Hansen holdt på den tid månedlige »Bibellæsninger og gudelige Forsamlinger« eller »kristelige Foredrag« i skolerne, præstegården og Hatting forsamlingshus, og der var årligt 500-560 altergæster (præsteindberetninger vedr 1902-05).

Under biskop Schiølers visitats marts 1918 var der mødt 40 unge op i kirken, og de svarede »ret godt«. J H prædikede på en »ejendommelig hjertelig og troværdig Maade«. Er endnu arbejdsdygtig om end aldrende, og han er »vistnok meget afholdt og agtet af Menigheden i den store Stationsby«. Altergangen er i aftagende, men endnu ret god (visitatsberetn 1917-19, år 1918). Der var 400-450 altergæster 1907-10, som regel 3-400 1911-20, 1921 270, 1922 200 (præsteindberetninger).

Stationen går formodentlig tilbage til 1860'erne, men prægede næppe bebyggelsen før 1900; folketallet steg kun fra 1052 i 1850 til 1168 i 1901. I 1925 talte Hatting by dog 396 indb (Trap).

Til Kir Hdbg 1923 fandt pastor Hansen »intet særligt« at bemærke om de kirkelige forhold. Alle menighedsrådets 7 medlemmer var »up«, uden for partierne.

Eftermanden *E T J Müller* (1924-32) var en ældre mand, der fik sit sidste embede i Hatting. Til Kir Hdbg 1927 og 31 var der fortsat »intet særligt« at bemærke. Der var formodentlig ret uforandret altergang og kirkegangsprocent (6-7), men 1927 omtales endnu et forsamlingshus, nemlig i Eriknaer, og 1931 og 35 en friskole. Menighedsrådet betegnes nu (27 og 31) nærmest grundtvigsk.

I *Niels Jessens* lange periode (1933-56) er der til Kir Hdbg stadig »intet særligt« at meddele. Kirkegangsprocenten er svagt faldende, fra 7-8 i 30'erne til 4-5 i 50'erne. 1935 og 39

nævnes ungdomsmøder i præstegården. Menighedsrådet deles fra 1934 politisk: 3 venstre, 2 radikale og 2 socialdemokrater. Befolkningen kaldes oprindelig velstille (1927-35), derpå fremhæves de gode sociale forhold.

Kaj C S Hüttel (1956-77) giver i Kir Hdbg 1959, 63 og 67 lidt nøjere oplysninger om forholdene. De er almindelig folkekirkelige med interesse for kirkens arbejde. Kirkegangsprocenten ligger stabilt, 5% alle årene. Der er M og K-spejdere, konfirmandkreds og stadig to forsamlingshuse (59, 63 og 67). Forbindelsen med skolen er ualmindelig god, og der er børnekor ved gudstjenesten (63 og 67). De sociale forhold er stadig gode. Deltagelsen i altergang steg i Hüttels og efterfølgeren *Jørgen Bork Hansens* tid (1978-80), og den har holdt sig under *Christian Anker Nielsen* (1980-86) og den nuværende præst, *Elisabeth Bøtkjær* (1986-).

I de senere år er der sket betydelige befolkningsforandringer. Efter gradvis vækst steg folketallet ret stærkt som følge af parcelhusbyggeri i 70'erne. Mange tilflyttere er arbejdere, især på to store virksomheder: slagteriet i Horsens og Hatting bageri. Station og andelsmejeri er nedlagt, men da der er langt færre folk på gårdene, vejer Hatting by tungt.

Her samles man især om tre foreninger: en borgerforening, der administrerer forsamlingshuset (ejes af Horsens kommune), en stor idrætsforening med idrætshal fra 1987 og en livskraftig pensionistforening med omkring 100 medlemmer. Hertil kommer spejdere i tilknytning til KFUM og K, startet i 50'erne af lærer *Viggo Nielsen*, Hatting skole (1951-58), der fik bygget en hytte. Efter stagnation fornyedes arbejdet i 70'erne, og spejderne har nu ny, større hytte (opf 1982) og bred tilslutning, ca 100 (børn og ledere).

De samme kredse har brudt den faste politiske deling af menighedsrådet; fra 1973 fik de indvalgt 2 repræsentanter, i 1984 3. Kirkebesøget svinger mellem 10 og 60, gennemsnit o 30, 1,5%. Spejderne medvirker ved familiegudstjenester, og der holdes velbesøgte gudstjenester for mindre børn, hvortil børnehaver, legestue og 1.-2. klasse indbydes. Foredragsaftener arrangeres af menighedsrådet i samarbejde med borgerforeningen og husholdningsforeningen (for tiden 20-30 deltagere). Menighedsrådet fik også samarbejde med idrætsforeningen i sommeren 87, da kirkens jubilæum blev forbundet med en idrætsuge. Jubilæet markeredes af en gudstjeneste og et »sognespil« med scener af sognets historie, forberedt gennem hele vinteren (ca 100 deltagere). Samarbejdet ønskes genoptaget ved idrætsugen i 88.

Skoler

Efter forordningen af 1740 indrettedes skole i Hatting ved tilbygning af 4 bindinger (1742). Sognets dygtige, fremmelige degn *Bertel Werdell* havde dog i flere år undervist børnene. Skolen var i brug til 1782, da Byholm gods lod bygge en ny skole- og degnebolig på 12 fag. Af sin løn skulle skolemesteren lønne en person til at undervise i Eriknauer om vinteren, da skolevejen var for besværlig. (Aa Simonsen, 1932, s 186ff).

Iflg biskop Jansons visitatsberetninger har Hatting degnen *Gerat Zacho* som skoleholder, en studeret, duelig og skikkelig mand. Anden skole nævnes, givetvis i Eriknauer; den er uden fast betjening. Om sommeren er der ingen skolegang, men børnenes kundskab er dog ganske god. Biskoppen fremhæver Byholm-godsejeren Thygesens indsats for skolernes indretning, bl a til udbredelse af bøger og andre nyttige lærebøger (1792, visitatser 1791-1804, s 68).

Ved bispevisitatser og provstens skolevisitatser fra 1830'erne til 50'erne karakteriseres skolen som ret ringe med for stort børnetal og mange forsømmelser. Men bedømmelsen bliver mere positiv fra o 1860, også af dens lærer 1836-74 *Rasmus Hansen*. En ny skolebygning står foran indvielse foråret 61. I 65 god religionskundskab efter Balles lærebog (også 67). I Rasmus Hansen har skolen i 68 en ret livlig lærer (skolevisitatser 1853-90); — han er sædelig, flittig og ret duelig, undtagen i religion og katekisation (indberetn om skolevæsenet 1871; journal og kopibog for Hatting-Torsted 1868-1931).

Efterfølgeren *Niels Jørgen Clausen* (ved Byholm skole 1870-73; 1874-98, hjælpelærer Hatting skole 1873) får megen ros. Han er meget dygtig, og skolens tilstand er fortrinlig; han udfører sin gerning »med megen Alvor og Flid«, har gode katekistiske gaver og er desuden en god kirkesanger. Alle rede 1873 omtales, at han i vinterhalvåret holdt aftenskole for unge karle (skrivelser om skolevæsenet 1873-74, journal og kopibog for Hatting-Torsted 1868-1931; skolevisitatser 1853-90, især 86 og 88; jfr omtalen ovf i præsterækken).

Clausen afløstes som lærer og kirkesanger af *Jesper Nielsen Israelsen* (1898-1927). Ligesom Clausen var han Jelling-elev og almindeligt anset som en dygtig lærer; han fik desuden adskillige tillids-hverv og arrangerede stadig vinteraftenskole (husflid, alm skolefag, verdenshistorie, sang — førte til sangforening i vinteren 1904-05. Iflg Hatting skoles protokol, som også er benyttet ovenfor; Poulsen og Benthin, 1913, s 203). Endelig skal *Ingvart Peter Georg Hovgaard* nævnes, den sidste i den »gamle« lærerrække. Han blev førstelærer ved Hatting skole 1928 og som forgængerne tillige »kirkebylærer« og kirkesanger, men oplevede omordningen 1940 (se ndf) og endte som skoleinspektør. Fik afsked 1954. (Skoleprotokollen).

Til Hatting skole knyttedes en pogeskole fra 1879 med *Nielsine Madsen* som første lærerinde (gift Bie, se mindeskrift 1935 i litt). 1897 blev det en forskolelærerindstilling, 1902 en alm lærerindstilling.

Skolen i *Eriknauer* er som nævnt også gammel. Omkr 1850, da *H Lauritsen* var lærer, fremhæves den i visitatsberetninger som ret god, bedre end Hatting, »navnlig i Bibelhistorie« (biskop Brammer 1846, 1833-47, s 376, 1851, 1848-62, s 595). 1860 beklages, at den »idelige Skiften af Lærere i dette ringe aflagte Embede virker skadelig paa Børnenes Fremgang«. Gymnastik og sang stod —

som i øvrigt i alle pastoratets skoler — på et meget lavt trin. Lærer *M Hansen* (ca 1860-74) kritiseres stadig som »tam og død« og katekiserede dårligt efter Balles lærebog (nævnes både 65 og 67, skolevisitater 1853-90). Mange forsømte, flere kom næsten aldrig (journal og kopibog 1871-74). Det gik bedre under lærer *P Bertelsen* (1875-99 (mindst)), der var »sædelig, flittig og duelig« (sst 1875ff, skolevisitater 1853-90). Den sidste under den gamle ordning var *Karl M P Ladefoged* (fra 1931), der blev forflyttet til Hatting skole 1940 (Hatting skoleprotokol).

Bygholm byskole synes først begyndt 1869, da den nævnes 1. gang i forbindelse med skolevisitats. Lærer Clausen (senere Hatting skole) var ansat her 1/5 70-1/1 73 og fik allerede her megen anerkendelse (skr af 21/7 74; om skolens start 23/2 76; journal og kopibog for Hatting-Torsted 1868-1931). Derefter kom lærer *P Bertelsen* (senere Eriknauer skole) i årene 73-75, en lærer, »som med Lyst, Duelighed og Iver og Stadighed i Forbindelse med en god Omgang med Børnene har røgtet sin vigtige Gjerning« (skr af 14/10 74; sst). Også de følgende lærere var kun kort tid ansat her; i 1888 beklages, at velhavende forældre sender deres børn til Horsens, og i 90 havde skolen kun 14 børn. (Skolevisitater 1853-90).

Bygholmområdet blev som nævnt 1928 indlemmet i Horsens. Men Nørremarksgården forblev under Hatting og udstykkedes. Der blev derved behov for en skole, som holdtes i de tidl gårdbygninger. Sidst i 30'rne blev de ansat for uegnede, og det blev anledning til, at kommunen som en af de første oprettede *centralskole* 1940 (efter 1937-loven), nemlig i en ny Hatting-skole (opf 1938-40). Den omfatter hele sognet; dog bevarede Eriknauer sin skole som forskole til 1970, da denne del af sognet kom under Hedensted kommune og skolevæsen (Horsens Folkebl 5/9, 17/10 70). Hatting skole blev udvidet 1978; den har nu (foråret 88) 267 elever med 20 lærere, ledet af *Søren Kallestrup* (skoleinspektør fra 1975, tillige formand for menighedsrådet). (Nærmere om kilder under litt).

Oversigter

Folketal 1801 663, 1850 1052, 1901 1168, 1930 1176, 1955 1300, 1960 1305, 1970 1471 (i Hedensted kommune: 244, i Horsens kommune: 1227) (Stat tabelv 1975, 2, Danmarks administrative indd), 1976 1871 (i Hedensted kommunune 228, i Horsens kommune: 1643) (Stat tabelv, 1978, 8, Registerfolketællingerne 1/7 1976), 1980 2080, 1987 2071.

Menighedsrådets sammensætning 1922 7 up; 1926 1 IM, 6 n gr; 1931 7 n gr; 1934 3 venstre, 2 rad, 2 soc; 1945 3 venstre, 2 rad, 1 soc, 1 up; 1953 3 venstre, 2 rad, 2 soc; 1965 3 venstre, 2 rad, 2 soc (fredsv); 1984 2 venstre, 1 rad, 2 soc, 3 aktiv fællesliste.

Antal altergæster 1926 236, 1934 240, 1942 230, 1954 250, 1965 400, 1987 1142.

Kirkegangsprocent 1926 6, 1930 7, 1934 og 38 7-8, 1942 4 (10), 1946 5-6 (10), 1950 og 54 5-6, 1958-65 5, 1986-87 ca 1,5.

Kirkebygningen

Kirken, der består af kor og skib med tårn i vest og våbenhus mod nord, er i sin nuværende skikkelse opført 1786 af etatsråd Lars Thygeson

(oprindelig Thygesen) til Bygholm og hustru. Korret og skibet er i hovedformerne af romansk type, opført af gule mursten på en granitsoffel, som foroven følges af en binding trekvarttrundstav af teglsten. På hjørnerne er der hvidkalkede pilastre, hvor murværket efterligner kvadre. Vinduerne er store, faldede og rundbuede, og tagene er tækket med bly. Indvendig er der flade, gipsede lofter med hulkantgesims. Over våbenhusets yderdør er der opsat en bygningstavle. Tårnet, der i murværket er sengotisk af munkesten, har i underrummet et krydshvælv, der er indbygget i murene uden skjoldbuer. Den runde tårnbue er lukket af en bræddevæg. I det ydre er det sengotiske tårn helt ombygget 1787, da det fik højt spir med løgkuppet underdel.

Også inventaret præges gennemgående af Lars Thygesons ombygning. Altertavlen i sen Louis XVI med korintiske søjler om midtfeltet, der flankeres af lovens tavler og bibelen, samt topstykke med vaser, skyer og gudsoje, er et arbejde af Jens Hiernøe med maleri fra slutningen af 1800tallet, Kristus i Gethsemane med sovende disciple. Også alterkrucefikset er af Hiernøe. Ved siderne af altertavlen er der præste- og degnestol. Balusterformede barokstager. Stor, romansk granitfont med glat kumme, der har enkel mundingsprofil, på fod bestående af pyramidefod over terming. Sydtytsk fad o 1575 med det Habsburgske våben. Fontehimmel, prædikestol, herskabsstole og andet stoleværk er alt sammen fra nyopførelsen og sikkert tegnet og delvis udført af Jens Hiernøe. Gipsrelief af Hans Tausen. I skibet er lille malmlysekrone fra slutningen af 1700tallet. Kirken blev hovedrestaureret 1964; pulpituret fjernet, nyt orgel. Også det Thygesonske monument på kirkegården, formet som en gravhøj, blev istandsat.

Den nyere præsterække

Præsteløn 1900 2300 kr + avl, nedgang forventet ved Torsteds udskillelse s å (Da Kirketd 1900, sp 190). 1923 3. kl, 1931 2. kl, 1946 3.kl, 1958 12. kl, 1969 L R 16/31.

8. 1843-67 **Johan Henrik Zahrtmann**, f Viborg 11/4 00. Forældre: Sp Viborg Sortebrødre kirke Henrik Christian Z og Bodil Jochumine Tetens. Dim Viborg 17, c 14/1 22 (1), g Ålborg 11/9 35 Marie Dorothea Poulsen, f Ålborg 2/12 11, d Kbh 29/12 58. Forældre: Lærer Ålborg Frue kirke skole Hans P og Mette Sophie Bergmann. 24 overlærer Kbh Sætatsens pigeskole, 16/4 28 sp Vammen-Lindum-Bigum, 2/9 43 sp Hatting-Torsted, d 8/10 67.

Fader til rkp Århus, Frue-kirke/sp Åby Jacob Nicolai Z og diakonissestiftelsens anden forstanderinde Sophie Z. Svigerfader til sp Ålborg Budolfi kirke Carl Hugo Edvin Jacobi.

9. 1868-77 **Hans Abel Leonhard Hansen**, f Kbh 23/2 16. Forældre: Lands-Oversamt hof & stadsrets prokur Kbh Carl Møller H og Vibeke Margrethe Melbye af Middelfart. Dim Kbh 34, c 27/4 40 (1), g Vejlb/Fyn 19/8 47 Helene Bolette Holm, f Randers 29/11 20, d Lyngby 9/12 96. Forældre: Toldbetjent Randers Peter Schmidt H og Ane

Barbara Høeg af Skedsmo-Lørenskogen/Oslo St, plejedatter af sp Vejby/Fyn Henrik Christian Ascanius og Anna Johanne Bork. 8/4 43 cst adj Kolding, 2/11 44 cst adj Randers, 25/9 47 adj sst, 29/7 54 sp Norup, 12/9 68 sp Hatting-Torsted, afsk 1/5 77, d Kbh 10/3 86.

Swigerfader til sp Kalundborg Gustav Harald Emil Darre.

Pers kap 1875-78 Harald Laurits Engberg. Se sp Hundslund.

10. 1877-1900 **Ascan Carl Holm**, f Lemb 1/12 1827. Forældre: Sp Tved/Mols Folkmar H og Helene Maria Linnich. Dim Århus 48, c 22/1 55 (l), g 14/5 50 Georgine Joachimine Frandsiska Knipschildt, f Rødehus/Tureby 22/5 27, d Hatting 6/2 96. Forældre: Skovrider Bregentved Frants Carl K og Maren Kirstine Sønderup. Lærer Kbh Melchiorss skole, 30/4 60 kat Æbeltoft, 18/10 67 sp Tem, 26/7 77 sp Hatting-Torsted, d Hatting 24/2 1900 — efter i 14 dage at have lidt af en hjerneblødning. Var en overgang fmd for Hatting sogneråd.

11. 1900-23 **Jens Hansen**, f Belsagergård 25/12 1849. Forældre: Gdr Belsagergård/Sønderup/Sjælland Hans Jensen og Maren Madsd. Var ved landvæsenet til sit 25. år, stud privat 79, c 21/6 1884 (h 2), g Sdr Vissing 29/7 84 Mine Maria Christensen, f Hatting 27/4 53. Forældre: Skovfoged Addit Andreas C og Johanne Cathrine Jensen Frøik. 84-85 lærer Kbh, 26/8 85 sp Rind-Herning — tillige lærer ved Herning realskole i 3 år, 19/2 89 sp Rind, 31/5 sp 1900 Hatting-Torsted, 8/9 00 sp Hatting, afsk 6/10 23, d Horsens 22/4 30. — Han var fmd for Rind, Herning og Hatting hjælpeklasser.

12. 1924-32 **Edvard Thomas Jeremias Müller**, f Kbh 15/3 1866. Forældre: Ejer af Stagsagergård/Ølstykke Matthæus M af Vejby-Tibirke og Ane Marie Thomsen. Dim Sorø 84, c 27/1 91 (h 2), g Horsens 18/4 99 Caroline Christiane Andrea Fischer, f Horsens 22/8 72, d Hatting 5/2 1929 (1 plejedatter, der voldte dem sorg). Forældre: Snedkermester Horsens Peter F og Maren Qvist. 19/6 1891 pers kap Glud-Hjarnø, maj 95 privat medhjælper Stillinge, 26/3 97 hjælpepræst Korsør-Tårnberg, 6/5 97 sp Årdestrup-Haverslev, 26/4 1911 sp Houlbjerg-Granslev, 30/1 24 sp Hatting, afsk 25/10 32, d Horsens 3/10 33.

13. 1933-56 **Niels Jessen**, f Kragelund/Ø Snede 23/5 1889. Forældre: Gdr Kragelund Jes Nielsen J og Maren Sørensen. Dim Kbh Lang & Hjorths kursus 1914, c januar 21 (h 1), g 27/3 21 Marie Haugaard Rasmussen, f Hadsten 26/10 1887. Forældre: Lærer Hadsten Søren Haugaard R og Ane Marie Nielsen. 2/3 1921 rkp Hjørring St Kathrine kirke. 19/1 24 sp Dalbynder-Dalbyover, 9/2 33 sp Hatting, afsk 30/9 56, d 15/2 81.

14. 1956-77 **Kaj Christian Stubbkjær Hüttel**, f Hedensted 8/1 1908. Forældre: Fabrikant Niels Christian H og Kirstine Andersen S. Dim Akad Kursus 41, c 50 (h), g Hedensted 6/8 42 Jenny Marie Nielsen, f Give 12/11 12. Forældre: Tømmerhandler Jens N og Ane Kirstine Baltersen. 28/4 51 hjpr Lindholm, 18/4 52 kkp sst, 30/11 56 sp Hatting, afsk 30/9 77, d i juni 81.

15. 1978-80 **Jørgen Lønberg Bork Hansen**. Se sp Kolding Simon Peters k.

16. 1980-86 **Christian Anker Nielsen**, f 12/8 1925, særudd, tidl lærer, d efter længere sygdom 1/7 86.

17. 1986- **Elisabeth Bøtkjær**, f Vejle 18/4 1949. Forældre: Malerm Thorkild B og Marie B. Dim Vejle gymnasium 69, c Århus juni 78, g Vejle 17/6 72 cand oecon Steffen Bjerre, f 11/5 51. Forældre: civiling Henning B og Randi Kjellerup. 1/9 78 højskolelærer Brogården, 28/10 86 sp Hatting.

Litt: Trap 1964; Kirkelig Håndbog 1923 flg; Carl Poulsen og W Th Benthin: Lærerne og Samfundet, 1913; S V Wiberg 1959-60 (1867-73).

Aage Simonsen: Voldsteder i Horsens eggen. Århus stifts årbøger 1921; Sigurd Elkjær: Af degen Herlov Dalhoffs optegnelser. Århus stifts årbøger 1928; Aage Simonsen: Almueskolerne under Byholm gods ved år 1742. Vejle amts årbog 1932; Sig Elkjær og Jens Peter Bie: Mindebog for Nielsine Bie, Hillerød 1935; F Elle Jensen: Pietismen i Jylland, 1944; Optegnelser af søster Sophie Zahrtmann. Diakonissestiftelsens årsberetning 1960; Hatting kirke og sogn 1787-1987, 1987 (modtaget under korrektur).

Utrykte kilder: Aage Dahls samlinger; indberetninger om salmebøger. Århus bispearkiv, journalsager 1854-56. Landsarkivet Viborg; biskop Jansons visitatsberetninger, Århus stift 1791-1804. Århus stifts bispearkiv, Landsarkivet Viborg (C 3-1925); biskop Paludan Müllers/biskop Brammers visitatsindberetninger, Århus stift 1833-47. Danske kancelli, H Kirke og skoledept 48, Rigsarkivet; biskop Brammers visitatsindberetninger, Århus stift 1848-62 samt 1863-80, biskop Clausens visitatsindberetninger, Århus stift 1889 samt 1890-1915, biskop Schiølers visitatsindberetninger, Århus stift 1917-19. Alle Min f Kirke- og Undervisningsvæsenet, 1. kt, Rigsarkivet; Skolevisitater, Bjerre-Hatting provsti 1853-90, Landsarkivet Viborg (C 36-67); præsteindberetninger 1903-23. Århus bispearkiv, journalsager, Landsarkivet Viborg (C 3-3103-3109); Journal og kopibog for Hatting-Torsted 1868-1931. Århus stifts præstearkiv, Landsarkivet Viborg (C 429d-8); Hatting skoles protokol med lærerpersonalia 1800-1974 m m (findes på skolen); oplysninger fra pastor Bøtkjær, skoleinsp S Kallestrup, lærer Karl Ditlevsen og tidl sognerådsformand Christen Bie.

Gennemgangen af sognene afsluttes i nærværende hefte 13 om Hedensted provsti, det nordligste og største af stiftets provstier. Ved dets oprettelse i 1971 inddrog det nogle sogne, der da hørte til Århus stift og allerede er behandlet i bind VII om dette stift; til gengæld indeholder heftet et tillæg om fire sogne på Horsens-egnen, som i 1971 blev overført fra Haderslev til Århus stift.

Til de fleste af provstiets sogne har kildematerialet været meget righoldigt, omfattende både trykt og utrykt samt meddelelser fra nuværende præster og andre lokalkyndige. Det rummer væsentlige bidrag til belysning af den gamle »folkelige« sognekulturs tilblivelse, mange steder inspireret af det 19. århundredes kirkelige bevægelser, navnlig »stærke jyder«, grundtvigianisme og Indre Mission, og overalt befordret af skolevæsenets fremskridt og udbygning. Oplysningerne fra de senere år markerer et nyt skel o. 1950, bl.a. som følge af tiltagende erhvervs- og befolkningsmæssige forskydninger, der også har ændret vilkårene for kirke og skole.

I nær fremtid vil der yderligere fremkomme et mindre hefte med registre. Det skyldes især ønsker fra flere sider om et samlet præsteregister for alle bind, en ret stor opgave, men nyttig, bl.a. fordi sognenes præsterækker ofte henviser til omtale andetsteds. Registerheftet vil desuden indeholde et sogneregister for alle bind og register for lægfolk i Haderslev stift, samt »forord«, indholdsfortegnelse og supplerende oplysninger til bind X og tre sæt titelblade, således at bind X kan indbindes i tre dele: 1) Indledning, Haderslev domprovsti og Vojens - Christiansfeld provsti, 2) Åbenrå og Sønderborg provstier, 3) de fire nordlige provstier.

Takket være tilskud fastholdes subscriptionsprisen på 11 kr. pr. ark. Hefte 13 indeholder 12 ark, henved 200 sider.

Redaktion: Haderslev Stifts Historie, Institut for Kirkehistorie, Aarhus Universitet, 8000 Århus C.

Spørgsmål vedrørende levering og betaling må henvises til samme adresse. Girokonto nr. er som hidtil 8 20 47 99. Giroindbetalingskort findes på kuvertens forside.

Pris inkl. moms og levering: ved subscription 132 kr., uden subscription 160 kr.